*A kötet megjelenését az Illyés Alapítvány és a
Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatta*

*A szerzők köszönetet mondanak Bence Lajosnak, Faragó Ferencnek,
Hódi Sándornak, Mirnics Károlynak, Szőllősy Vágó Lászlónak,
Vékás Jánosnak a könyvben felhasználásra került értékes adalékokért.*

Szerkesztette és az előszót írta SZILÁGYI KÁROLY

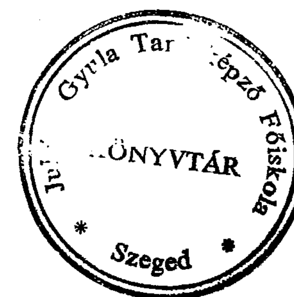
*Fedélterv (Andruskó Károly linómetszetének felhasználásával)
KNIFE STÚDIÓ*

BOTLIK JÓZSEF - CSORBA BÉLA - DUDÁS KÁROLY

ELTÉVEDT MEZSGYEKÖVEK

Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez

1918-1993

HATODIK SÍP ALAPÍTVÁNY
ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ

Előszó

A történelmet, mint tudjuk, a győztesek írják. Általában ők szabják meg azt is, milyen büntetéssel sújtsák a veszteseket. 1920 nyarán néhány keménykalapos győztes azt a büntetést mérte a magyarságra, hogy eleven nemzettestébe vert mezsgyekövekkel darabokra szagatta. Tetézte a bajt, hogy az új határokon innen és túl a győztes és vesztes politikusok és történetírók ezután hosszú-hosszú évtizedeken át mákonyos kúrával csillapították a testcsonkítás kínjait: tabuvá avatván egy történelmi igazságtalanságot elzsibbasztották bennünk a fantomfájdalmat.

Az anyaországról leválasztott nemzetrészek mindegyike megjárta a maga tövisekkel teleszórt útját: a felvidéki magyarság a bűnössé nyilvánított nemzetét, az erdélyi és a kárpátaljai a teljesen elszigetelt és ázsiai nyomorba taszított kisebbségét, az emigráció a szétforgácsolt szórványmagyarságét. A legsúlyosabb következményeit azonban talán a délvidéki magyarság viselte, viseli még ma is a leválasztásnak. Előbb a királyi Jugoszlávia diktatúrája és gátlástalan szerbesítése tizedelte meg sorait, kezdte ki nemzeti fennmaradása anyagi és szellemi alapjait, aztán a titói diktatúra megtorlása következett, majd egy rafinált nemzetiségi politika próbálta meg elhitetni vele, hogy természetes vérrendszere helyett egy másikra kell rákapcsolódnia, s végül a napjainkban is zajló véres balkáni háború, a bizantiánus akarnokok féktelen hatalomvágya, a testi-lelki elszegényedés és a fiatalok kényszerű elvándorlása immár a végpusztulás árnyékát vetíti előre.

Erről szól ez a könyv. A délvidéki magyarság veszteségeiről.

A kötet szerzői a levél- és könyvtárakban porosodó dokumentumok, kis példányszámú könyvek, folyóiratok, lapok, helyi kutatások adatai és saját élményeik nyomán próbálták meg fölfedni a trianoni döntés mögött munkáló nagyhatalmi érdekeket és pánszláv törekvéseket, megadni a Délvidék etnológiai látleletét az amputálás pillanatában, felvázolni a két (három?) diktatúra okozta erózió következményeit, a megdöbbentő számbeli fogyatkozást és intézményrendszerbeli pusztulást, érzékeltetni egy háromnegyed évszázad óta folyó leépülés tragédiáját, melynek során tízezrek haltak meg csupán azért, mert magyarok voltak, és százezrek voltak kénytelenek elhagyni szülőföldjüket vagy megtagadni származásukat és anyanyelvüket.

Ám nemcsak a veszteségek lajstroma ez a könyv. Azzal, hogy elsőként veszi számba – komplex tudományos kutatások híján is teljességre törekedve a maga módján – egy kisebbségi helyzetbe kényszerült közösség tárgyi és szellemi értékeit, élniakarása és önszervező ereje megannyi bizonyítékát, egyszersmind rámutat a délvidéki magyarság fennmaradásának egyik meghatározó feltételére, az önfenntartó, egészséges életösztön kapaszkodóira is.

Fennmaradás. Ez a kulcsszava ennek a könyvnek. Vizsgálódási szempontként is ez az első és legfontosabb, és a szerzők személyes érintettségéből fakadó indulatát is ez magyarázza helyenként. Ahol pedig indulatok (ha mégoly nemes indulatok is) irányítják a szerző tollát, ott fenáll az arányeltolódás veszélye. Lesz a tájékozottabb olvasók közül, aki felfigyel majd egy-egy ilyen aránytalanságra, s – joggal – hibájául rója fel őket e könyvnek. Maga e sorok írója sem hiszi például, hogy éppen azok a dimenziói a legfontosabbak mondjuk a Forum Könyvkiadó vagy az Újvidéki Rádió tevékenységének, amelyek e kötet lapjain kerülnek az olvasó elé. De itt szerzők, szerkesztő, kiadó is tisztában vannak vele, hogy nem tudományos igényű monográfiát adnak az olvasó kezébe. E könyv saját fogyatékosságait vállalva siet az olvasóhoz, mert iskolai oktatás és művelődéspolitika sokévtizedes mulasztását kell (nem egymagában persze, de nagyon sürgősen) pótolnia: nemzedékek egyoldalúan táplált – irodalom tején tartott–, vézna magyarságtudatát kívánja erősíteni történelmünk elhallgatott fejezeteinek közreadásával, hagyományaink, értékeink, közös értékeink számbavételével, azzal, hogy megkíséreli összekötözni a kisebbségi létnek az egyetemes magyarsághoz fűző, elszaggatott kötelékeit. Mert a délvidéki magyarság megmaradásának kapaszkodói közé oda értjük a magárautaltságának feloldását, az együvétartozásunk tudatosítását is.

Alig pár éve, hogy az eltévedt mezsgyekövek helyretétele nélkül is együvé tartozónak vallhatjuk immár magunkat anyaországiak és kisebbségi magyarok. Ez pedig sok egyéb vonatkozása mellett azt is jelenti, hogy minden egyes kisebbségi sorsban élő magyar maga is mezsgyekő a mai helyén, a közös történelmünk, kultúránk és anyanyelvünk megszabta szellemi haza mezsgyeköve.

Akkor is, ha félig betemette a futóhomok.

Szilágyi Károly

A délszláv eszme gyökerei

A Jugoszlávia, vagyis a Délszlávia fogalmat a Dubrovnikban élt szerb költő, Matija Ban használta először 1845-ben, amikor költeményt írt Karadjordje szerb uralkodóhoz. „Az illírizmus fogalmazta meg elsőként az ún. illír nép fogalmát, amely valójában a *délszláv* szinonímáját jelentette. Ljudevit Gaj meghatározott területekre összpontosította illírizmusa figyelmét, az ún. Nagy Illíriára (Karintia, Isztria, Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, Dubrovnik, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Bulgária és az ún. *Alsó-Magyarország* – kiem. tőlem – B. J.), illíreken pedig három nemzetiséget, a szerbeket, horvátokat és szlovéneket értette."[1]

Alig egy évtizeddel azután, hogy 1833 végén a török-szerb viszony rendezése befejezéseként az ún. kiegészítő hattiseriffel a Szerb Fejedelemség nemzeti autonómiát kapott, vagyis gyakorlatilag megszűnt felette az idegen elnyomás, Ilija Garašanin külügyminiszter 1844-ben kidolgozta a szerb állam továbbfejlesztésének tervét. Načertanije c. munkájában Garašanin Nagy-Szerbia megalakítását szorgalmazza a török birodalom balkáni romjain, a diplomácia eszközeivel, a nagyhatalmak hathatós támogatásával. A tervezet legfontosabb vonásai azonban a távolabbi céljai voltak: a délszláv népek egyesítése szerb vezetéssel. Ez a terv török és Habsburg-birodalmi területek megcsonkítását is jelentette egyszerre, ennek ellenére már néhány év múlva megvalósíthatónak tetszett. 1848-ban, a magyar forradalom kitörése után „a szerb kormány ügynököket küldött a Monarchia délszláv területeire, hogy előmozdítsa a nagyszerb elképzelések megvalósítását."[2] A körülmények ebben az időben egyértelműen a szerbeknek kedveztek, hiszen Szerbia lényegében önálló volt, s a vajdasági szerb mozgalom afféle előretolt hadoszlopként terjedelmes mozgásteret kínált a szerb elképzelések megvalósítására. A mozgalom első lépésként a Monarchia területén élő szerbség nemzeti létének elismertetését célozta meg. A pest-budai szerbek a forradalom kitörése után alig négy nappal, március 19-én feliratot intéztek a királyhoz és kérték nemzetiségük és nemzeti nyelvük elismerését. A március 27-én Újvidéken megtartott szerb nemzetgyűlésen az országgyűléshez szóló feliratukban szintén nemzeti létük elismerését, és azt kérik, hogy belső ügyeiket anyanyelvükön intézhessék. Április 4-én a Tisza és Duna szögének, az ún. csajkások vagy sajkások kerületének szerb határőrei szintén feliratot terjesztettek az uralkodó elé, amelyben újabb követeléseket fogalmaztak meg: évente összeülő nemzetgyűlést, a

[1] A. Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság. Szeged, 1991. 9. l.
[2] Niederhauser Emil: Nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában. Bp. 1977. Akad. K. 101. l.

szerb nemzetiség elismerését, szabad nyelvhasználatot az iskolákban és a községi ügyekben, valamint az osztrák büntetőtörvénykönyv bevezetését a katonai igazságszolgáltatásban. Néhány nappal később, április 9-én az első független, felelős magyar kormány nevében Kossuth Lajos pénzügyminiszter folytatott tárgyalásokat az újvidéki gyűlés képviselőivel és elutasította a szerbek külön nemzetként való elismerését. A szerbek erre április 14-én nemzetgyűlést hívtak össze Karlócán, s külön Vajdaság (Vojvodina) megalakítását követelték, amely a Bácskát, a Temesközt, a Szerémséget és Baranyát foglalná magába. Josip Rajačić karlócai érsek május 13-ára önhatalmúlag – az egyházi autonómia formai keretén belül – nemzeti kongresszust hív össze a szerb nemzeti célok megfogalmazására. Teszi ezt olyan körülmények között, amikor a Szerbiából érkezett nacionalista propagandát kifejtő ügynökök alaposan feltüzelték a Magyarország déli területein élő szerbeket a magyar kormányzat ellen. A kongresszuson (skupštinán) Rajačićot pátriárkává, Stevan Šupljikac ezredest pedig vajdává választották. Az utóbbit a Monarchia keretein belül területi önkormányzattal rendelkező Vajdaság fegyveres erőinek főparancsnokává kiáltották ki. A terület közigazgatására a magyar kormánytól függetlenül működő testületet, Glavni odbort (Főbizottságot) hoztak létre, amelynek a liberális nézeteiről ismert Djordje Stratimirović lett az elnöke. A gyűlés eredményeképp gyakorlatilag május végétől az önálló szerb Vajdaságnak kikiáltott területeken – a Szerémség a határőrvidékkel, Baranya déli része, a Bácska a sajkások kerületével, a Bánság a határőrvidékkel és a kikindai körzettel – különösen a szerbek lakta településeken a tényleges hatalmat a Glavni odbor és a helyi bizottságok gyakorolták.

A magyarországi szerbek első nemzetgyűlésén született határozat 4. pontja kimondta: „A szerb vajdaságnak a horvát-szlavón és dalmát Háromegy Királyságokkal való politikai szövetsége a szabadság és a teljes jogegyenlőség alapján azzal ismertetik el, hogy ezen szövetség föltételei ugyanazon alapon kidolgoztassanak és életbeléptessenek."[3] Ezek a követelések alapvetően túlhaladták az említett pesti és újvidéki szerb petíciók követeléseit, holott a magyar vezetők már emezektől is elzárkóztak. Érthető hát, hogy a szerbek nem óhajtották tovább tárgyalni a magyar kormánnyal, s küldöttséget menesztettek az uralkodóhoz a nemzetgyűlés kívánságaival, továbbá azzal a megbízással, hogy tolmácsolja a szerb népnek az uralkodó iránti „szeretetét és ragaszkodását". A karlócai gyűlés után két héttel a magyar minisztertanács – kéznyújtó gesztusként – eltörli a temesi határőrség és a sajkás kerület feudális kötelezettségeit, ugyanakkor az uralkodó, V. Ferdinánd az osztrák hadügyminiszter hatáskörébe utalja a magyarországi határőrvidék legfelső irányítását. Döntését azonban június 8-án megmásítja, és a határőrvidéket a magyar hadügyminiszter főhatósága alá helyezi.

Miután a szerbek nem tudtak megegyezni a magyar kormánnyal június 12-én, alig egy hónappal a nemzetgyűlés után, a szerb fölkelők fegyveres harcot robbantanak ki Karlóca környékén a magyar csapatok ellen. Egy hét múlva, június 19-én, V. Ferdinánd

[3]Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországán. Bp. 1980. Kossuth K. 168. l.

elutasítja a szerb vajdaság elismerését. A szerb fölkelők harca tovább folyik, Szerbiából önkéntesek százai érkeznek a vidékre. „A Szerbiával való együttműködés, netán az egyesülés azonban nem történt meg, a konzervatív szerb vezetés – Rajačićtyal az élen az – ausztroszláv megoldást, a Habsburg-kormányzattal való együttműködést választotta."[4]

A szerb vajdaság megalakításának szorgalmazói egyébként egyáltalán nem vették figyelembe a vidéken élő népesség nemzetiségi összetételét. Szerb vajdaságot kívántak teremteni egy olyan területen, amelyen a szerbség a lakosságnak mindössze egyötödét tette ki.

1848 nyarán a magyar-szerb nemzeti ellentétek mindinkább kiéleződtek, különösen az említett, június 12-én Karlóca környékén kirobbantott harcokat követően.

Október 7. és 14. között a szerbek újabb nemzetgyűlést tartottak Karlócán, s ezen megújították május 13-i követeléseiket. Azzal a kéréssel fordultak az uralkodóhoz, hogy a Monarchia egészén belül a horvát-szlavón királysággal azonos jogállást biztosítson a szerb vajdaságnak. Új mozzanata a kérésüknek, hogy a birodalmi minisztériumot egészítsék ki egy szerb nemzetiségű taggal. Ezenkívül a gyűlés sorozást rendelt el, és adót vetett ki a vajdaság területén, illetve ennek a felkelők birtokában levő részén. A következő hetekben a vajdaság afféle állam az államban szerepet ölt magára. November 4-én Rajačić pátriárka elnökletével megalakítja a központi polgári kormányzó szervet, a Glavni odbort (Főbizottságot).

Időközben V. Ferdinándot Ferenc József váltotta fel a trónon, s az új uralkodó december 15-én döntött a magyarországi szerbek kéréseivel kapcsolatban. „Šupljikacot végre megerősítette ugyan a májusi karlócai gyűléstől kapott vajdai méltóságában, Rajačićot pedig maga is felruházta a pátriárkai címmel, az utóbbi lépés megtételét azonban a császár már nem azzal indokolta, hogy figyelembe kívánja venni a májusi nemzetgyűlés erre vonatkozó akaratnyilvánítását, hanem teljesen a maga elhatározásából eredeztette. Ami az autonómia kérdését illeti: ezt Ferenc József a december 15-i pátensben egyszerűen azzal intézte el, hogy a magyarországi szerbeknek 'nemzeti beligazgatást' is biztosítani fog, de csupán 'a béke helyreállítása után'. És ez magától értetődően még Rajačićot sem elégítette ki, a szerb nemzeti mozgalom híveinek legtöbbjére pedig – az eddig egyébként őhozzá szítók zömére is – egyenesen arculcsapásként hatott."[5] A harctereken kialakult helyzet időközben sürgetővé tette a szerbek megbékítését, ezért Beöthy Ödön délvidéki kormánybiztos felhatalmazást kapott a tárgyalásokra a Kossuth vezette Országos Honvédelmi Bizottmánytól. A bizottmány „...most már kész volt elismerni a szerb nemzet létét, kész volt továbbá megengedni, hogy a szerb települések lakói a községi igazgatás nyelvévé anyanyelvüket tegyék, s abba is kész volt beleegyezni, hogy a magyarországi szerb egyház feje ezentúl pátriárkai címet viseljen, a határőrvidék katonai jellegű belszerkezetét pedig most már úgyszintén kész volt maradéktalanul felszámolni, vagyis végre majdnem mindent kész volt

[4]Niederhauser E. i. m. u. o.
[5]Spira Gy. i. m. 83–84. l.

megadni abból, amit a szerbek a forradalom első hónapjaiban követeltek. Arról viszont, ami azóta történt – s így kivált azokról a további követelésekről, amelyeket a májusi karlócai gyűlés vetett fel –, a bizottság még mindig nem volt hajlandó tudomást venni, mi több: nemcsak az autonóm vajdaságról nem akart hallani továbbra sem, de még arról sem, hogy a magyarországi szerbek évente tartandó kongresszusaikon egyházi és iskolai ügyeken kívül politikai kérdésekről is tanácskozhassanak."[6]

A honvédelmi bizottmány felkínált engedményei jelentősek voltak, de nem elégítették ki a szerbeket, s Rajačić nyomban elutasította őket. Hiba volt, hogy ezek után nem kezdtek tárgyalásokat a vajdaság alkotmánytervezetét kidolgozó bizottság elnökével, Stratimirovićtyal. Így a szerbek továbbra is az uralkodónál keresték kéréseik megoldását. A görögkeleti újév alkalmából, 13-án Rajačić pátriárka és a Főbizottság ünnepélyes feliratot juttatott el I. Ferenc Józsefhez, amelyben kifejezték hódolatukat, s megemlítették, hogy „türelemmel várják" a december 15-i uralkodói kéziratban ígért szerb „nemzeti beligazgatást". Ezekben a hetekben a magyar hadsereg főerői Felső-Magyarországon és Erdélyben hadakoztak a császáriakkal, a déli hadszíntérre alig jutott figyelem. Ezért nem volt véletlen, hogy február 16-án Rajačić pátriárka elnökletével megalakították az ideiglenes szerb vajdasági kormányt. Közben a szerbek a fölkelők által elfoglalt területeken helyi és kerületi bizottságokat alakítottak az államigazgatás vitelére. Ezt már a bécsi udvar sem nézte jó szemmel. Diplomáciai eszközökkel sikerült is elérnie, hogy a Szerb Fejedelemség kormánya februárban hazarendelte a szerbiai önkénteseket.

I. Ferenc József március 4-én feloszlatta az osztrák birodalmi gyűlést, és Olmützben ún. oktrojált birodalmi alkotmányt adott ki, amelyben többek között Magyarországról leválasztja a határőrvidéket, valamint a Bácskából és Temesközből szervezendő szerb vajdaságot, melyek ezentúl „az egy és oszthatatlan ausztriai császárság" részei. Az alkotmány ugyan kimondta a nemzetiségek egyenjogúságát, de a magyarországi szerbeknek csalódást okozott. „Az osztrák kormány téved – írja a szerb Főbizottság hivatalos lapja, a Vjestnik –, ha azt hiszi, hogy kiszúrhatja a szemünket az oktrojált alkotmánnyal", hisz ezzel a vajdaságot „egy francia département szintjére" akarja süllyeszteni.

Néhány eredménytelen megbékélési kísérlet után 1849 áprilisában a magyar kormány Perczel tábornokot bízza meg, hogy tárgyaljon a szerbekkel. Különféle engedményeket tehet ugyan – szól a megbízatása – de a szerbek legfőbb követelésébe, az autonóm vajdaság megteremtésébe a továbbiakban sem egyezhet bele. Mindössze a temesközi határőrvidék és a sajkás vidék kapna szerb irányítású közigazgatást. A vajda és a pátriárka hatásköre azonban csak Szlavóniára terjedne ki, igaz, olyan jogokkal, mint a horvát báné, illetve a zágrábi püspöké. A tárgyalások hamar kudarcba fulladtak, mert Ilija Garašanin, a Szerb Fejedelemség külügyminisztere és megbízottai kijelentették: addig szó sem lehet megegyezésről, amíg a magyarok előzetesen el nem fogadják az autonóm vajdaságra vonatkozó követelést.

[6]Spira Gy. u. o. 85–86. l.

A magyar minisztertanács június 14-én még egy kísérletet tesz a szerb fölkelőkkel való megegyezésre: fontolóra veszi Stratimirović ezredesnek, a szerb fölkelők parancsnokának június elején tett megegyezési javaslatát, amelyben az kilátásba helyezte, hogy csapataival átáll a magyarokhoz, ha a magyar kormány hozzájárul a szerb vajdaság megalakításához. A minisztertanács bűnbocsánatot ígér Rajačić pátriárkának, a szerbekhez átállt magyar tiszteknek és a gyilkosok kivételével minden felkelőnek. Biztosítja a szerbek egyházi autonómiáját, iskoláik függetlenségét, a községekben a szerb nyelv használatát, és kilátásba helyezi, hogy megszünteti a határőrvidék külön katonáskodási kötelezettségét. A megegyezési készséget azonban elmosta a szabadságharc végkifejlete, a túlerő győzelme.

A szabadságharc eltiprása után néhány hónappal, november 18-án császári nyílt parancs hozza létre ideiglenes jelleggel Bács-Bodrog, Torontál, Szerém vármegye újlaki (iloki) és rumai járásából a szerb vajdaságot, valamint Temes és Krassó-Szörény vármegyékből a temesi bánságot. Ugyanakkor a horvátokat azzal kárpótolták, hogy a Háromegy Királyság területét a Magyar Tengermelléken kívül kívánságuknak megfelelően Zala megye muraközi részével – a csáktornyai és a perlaki járásokkal – is kiegészítették. Az utóbbi terület északi határa a Mura folyó, s ez, valamint a szerb vajdaság északi határa a Duna és a Tisza között, Baja és Szeged vonala alatt gyakorlatilag pontosan megegyezik a majdani, Trianonban kijelölt magyar-jugoszláv határral.

A szerb vajdaság csaknem tizenegy esztendeig, 1860. december 27-ig állt fenn, s úgy szűnt meg, ahogyan született: az uralkodó rendeletet hozott a szerb vajdaság és a temesi bánság Magyarországhoz való visszacsatolásáról.

Egyébként a szerb vajdaság öt kerületből állt: a nagybecskerekiből, az újvidékiből, a zomboriból, a lugosiból és a temesváriból. Összlakossága 1860-ban 1 524 214 fő. Ebből magyar 256 164, szerb 309 885, német 396 156, horvát-bunyevác-sokác 76 642, bolgár 23 014, tót (szlovák) 25 982, román 414 947, zsidó 12 596, cigány 657. Kerekítve: az alig 310 ezer szerbbel szemben 1 200 000 nem szerb élt a szerb vajdaságban. Miután a bécsi udvar parancsára létrehozott közigazgatási egység szerb alattvalói eljátszották a renitenskedő Magyarország elleni szerepüket, többé nem volt szükség a támogatásukra és visszavették tőlük a mintegy tíz évre kapott „jutalmat". „Az 1945 után létrejött 'Vajdaság' mint közigazgatási és területi elnevezés tehát semmi egyéb, mint egy igen régi, egyszer már átmenetileg megvalósult szerb területszerző igény diktálta elnevezés."[7]

Az 1848-as magyar forradalom és a délszláv nemzeti törekvések végzetes szembefordulása után a jugoszlávizmus eszméje az abszolutizmus időszakában az állami egység helyett a délszláv népek kulturális, lelki közössége utáni vágyban élt tovább. Ennek fő vonása továbbra is a Monarchián belül megszervezendő föderatív jugoszláv állami egység kívánalma volt. A horvát nemzeti mozgalomban távolabbi célként megmaradt a valamennyi délszláv népet egyesítő Jugoszlávia megteremtésének igénye (termé-

[7]Domonkos László: Magyarok a Délvidéken. Bp. 1992. Zrínyi K. 10. l.

szetesen horvát vezetéssel), a XIX. század második felében pedig Szerbiában is kialakult egy jugoszlávizmus-változat (amely, természetesen, a szerb dominanciára épült).

„Kétségtelen, hogy a szerb jugoszlávizmus is – ahogy a horvát is – a *gyengeségtudatból* táplálkozott, védekező reflexekhez tapadt. Egyrészt a merőben eltérő belső feltételek miatt (gazdasági elmaradottság még Horvátországhoz képest is, a szerb polgárság kialakulásának eltérő forrásai, a társadalom másfajta struktúrája), másrészt a török fennhatóság ellen folytatott évszázados küzdelem miatt nemcsak a szerb nemzettudat, de a jugoszlávizmus is több patriarchális, archaikus elemet tartalmazott, illetve kezdettől fogva jobban tapadt a *szerb állam erősítésének* jelszavához. A 'lelki egységesülés' kevésbé foglalt el központi szerepet benne, hangsúlyosabb volt viszont a még török fennhatóság alatt élő szlávok programja, amely a szerb államiság erősödését szolgálta... A jugoszlávizmus föderatív változatát itt kizárólag a haladó és szocialista gondolkodók, illetve mozgalmak vállalták fel, nem kizárólag délszláv, hanem tágabb, jobbára balkáni-dunamenti keretekben gondolkodva... Szerbiában következetesen csatlakozásról (prisajedinjenje) beszéltek, a horvát nemzeti mozgalom viszont az egyesülés (ujedinjenje) kifejezést használta... A jugoszlávizmus tehát már kezdetben sem az egyre izmosodó horvát és szerb nemzettudat 'véletlen útitársa' volt, nem az önálló etnikai lét tagadásaként jelent meg, hanem már kezdettől fogva egy tágabb integráció és identitástudat irányába mutatott, mintegy a védőpajzs szerepét töltve be azok fölött. A jugoszlávizmus fő áramlatai a XIX. században tartósan tételezték (fel) az erős és független, de legalábbis belső autonómiával rendelkező nemzetek meglétét, nem azok tagadására, éppen ellenkezőleg, azok erősítésére törekedtek. Nem véletlen az sem, hogy mind a horvát, mind pedig a szerb jugoszlávizmus konstans elemeként volt jelen a XIX. században a délszláv népek *egymáshoz* való viszonyának kérdése, mégha a megoldás konkrét pontjai nem is illeszkedtek pontosan egymáshoz... Az első világháborúig tehát a délszláv identitástudat e két tényezője – ha nem is konfliktusmentesen, de – egymást feltételezve és erősítve, többféle alternatívát is felvetve fejlődött."[8]

[8]A. Sajti Enikő: i. m. 11–12. l.

A magyarországi délszlávok és az első világháború

A történelmi Magyarország területén élő nemzetiségek irredentizmusa közül Jászi Oszkár a délszlávokét tartotta a legveszélyesebbnek, mert végül is az elvezetett az első világháborúhoz és a Monarchia összeomlásához. Paradox módon a jeles tudós ezt sem tartotta megoldhatatlan problémának, mert szerinte „...a délszláv helyzet fő vonásai lehetővé tették volna, hogy a délszláv népek feltartóztathatatlan nemzeti egységtörekvése a Monarchiára nézve kedvező útra terelődjön, azaz a nemzeti integrációt ne Belgrád, hanem Zágráb vagy Szarajevó teremtse meg... A délszláv irredenta valamilyen módon csakugyan elkerülhetetlen szociológiai szükségszerűség volt, de megvalósulásának folyamata és feltételei nagymértékben függtek a vele szemben folytatott politikától."[1]

A délszláv egységtörekvések folyamata lényegében – az olasz vagy német egység megvalósulásához hasonlóan – mindinkább elkerülhetetlen tömeglélektani szükségszerűséggé vált. A nagyhatalmak ugyan – pillanatnyi vagy hosszabb távú érdekeiknek megfelelően – siettetni vagy gyorsítani tudták ezt a folyamatot, feltartóztatni azonban igazából nem. 1912–1913-ra az első, illetve a második Balkán-háború idejére a délszláv világnak két erős központja alakult ki: az egyik a dualista Magyarország társországának, a horvát királyságnak a fővárosában, Zágrábban, a másik Belgrádban, a független szerb királyság központjában. Már csak a megfelelő történelmi körülményeken múlott, hogy a mindkét pólusban létező, de egyes vonásaiban jelentősen eltérő változat közül melyik valósul meg. A helyzetet bonyolította, hogy az első világháború előtt (s alatt) a délszlávok hat különböző állam, s ezeken belül számtalan tartomány területén szétszórva éltek, több helyütt mesterségesen elkülönítve. „A Monarchiában élő horvátok és szlovének a maguk római katolikus hitével a nyugat-római kultúra szellemében nevelkedtek, a latin ábécé betűit használták, Bécs és Budapest természetes vérkeringésébe tartoztak, és hosszú ideig másnak és magasabb rendűnek érezték magukat a bizánci kultúra délnyugati nyúlványát alkotó, az ortodox görögkeleti vallást követő és cirill ábécét használó szerb rokonaiknál... Ugyanakkor ez a szerb kisebbség is bizalmatlan volt a horvát-szlovén többség iránt, amelyet Bécs és Budapest vazallusának tartott."[2]

1914. június 28-án Gavrilo Princip szerb diák megöli Ferenc Ferdinánd trónörököst és feleségét. A közös osztrák-magyar minisztertanács július 19-én egyhangú határozatot

[1]Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Bp. 1982. Gondolat K. 502. l.
[2]Jászi Oszkár i. m. 505–506. l.

hoz a Szerbiához küldendő ultimátumról. Az ultimátumra Nikola Pašić szerb miniszterelnök válaszol július 25-én, általában elfogadja, de ahhoz nem járul hozzá, hogy a Monarchia szervei nyomozást folytassanak Szerbiában a trónörökös meggyilkolása ügyében. Erre I. Ferenc József császár elrendeli a mozgósítást az Osztrák-Magyar Monarchiában, majd július 28-án a belgrádi követ átadja Szerbiának a hadüzenetet. A mozgósítás elrendelésével a magyar kormány számára is lehetővé vált a kivételes hatalom igénybevétele az 1912. évi LXII. törvénycikk 1. §-a alapján. Tömeges letartóztatásokat eszközölt, elsősorban a szerb nemzetiségű, főként a Délvidéken élő lakosság körében. Sokakat kitelepített, s az eljárások során több helyen atrocitások történtek. A kivételes intézkedések hatálya Horvátországra is kiterjedt, ahol elsősorban a szerb lakosság ellen alkalmazták.

A trónörököspár meggyilkolása után három-négy héttel megkezdték a katonai felvonulást Szerbia ellen, három hadsereg gyülekezett támadóharcra a déli végeken. A 2. hadsereg a Szerémségben, az 5. a Szávától délre, az alsó Drina mentén, a 6. pedig a szerb és a montenegrói határon. A Bánságban a temesvári VII. hadtest vonult fel. Július 31-én Oroszország hadüzenete miatt a Monarchiában elrendelték az általános mozgósítást. A szerb hadszíntér ekkor egyszeriben a háttérbe szorult, mert a döntő leszámolást a francia, illetve az orosz csatatereken tervezték. Így menet közben megváltoztak azok a feladatok, melyeket kezdetben a Szerbia ellen fölvonult csapatoknak szántak. Támadó hadjárat helyett egyelőre védekezésre kellett szorítkozniuk, s feladatuk elsősorban a szerb és montenegrói erők betörésének megakadályozása lett. A békében elkészített tervek szerint a 2. hadseregre itt nem lett volna szükség, s mihamarabb az orosz hadszíntérre kellett volna kerülnie, a galíciai Sztaniszlau környékére. A vasúti szállítási nehézségek miatt azonban a 2. hadsereg a Szerémségben gyülekezett. A balkáni hadszíntér főparancsnoka Potiorek táborszernagy volt. A hadseregfőparancsnokság megengedte, hogy a 2. hadsereg tüntető hadműveletekkel kösse le az ellenség figyelmét, míg nem szállítják el. „Az erőviszonyokat mérlegelve, láthatjuk, hogy gyors és döntő győzelemre nem számíthatott az osztrák-magyar hadvezetőség, mert *Potiorek* táborszernagy tíz hadosztályával szemben a szerbek 11 gyalog- és két lovashadosztályt állítottak, *Montenegro* nélkül is. Ezenfelül a szerb erők már augusztus 10-én, az osztrák-magyar erők pedig csak 12-én, sőt a 6. hadsereg csapatai csak 20-a körül érték el a hadműveleti készültséget... Ennek ellenére *Potiorek* táborszernagy gyors eredményt akart... ezért a leghatásosabb irányban, a Drinán át, és Valjevo felé, alig járható sziklás területeken, támadó hadműveleteket rendelt el. Nem várt a 6. hadseregre, az 5. hadseregnek már augusztus 12-én előnyomulási parancsot adott. A 2. hadsereg csapatai sem állhattak most már tétlen. Az úgynevezett 'tüntetés' folyamán – melyben a budapesti IV. hadtest színmagyar csapatainak jutott az oroszlánrész – *Sabác*tól délre igen véres harcokba keveredtek... Közben a szerb főparancsnokság felismerte *Potiorek* táborszernagy szándékát, és az egész szerb haderőt ellentámadásra rendelte. Fellángoltak a néhány heti megszakítással 1914. augusztus 12-től november 15-ig tartó *Drina*- és *Sabác*-környéki harcok. Ezek után december közepéig a *Kolubara* folyó, majd *Arandjelovac* mellett irtózatosan kimerítő, véres szerb ellentámadásokkal tarkított ütközetek következtek. Az első háborús év a szerb főváros diadalmas elfoglalása után (Belgrádot december 2-án vették be az osztrák-magyar csapatok), siralmas visszavonulással fejeződött be."[3]

Szerbiában a véres ütközeteket túlnyomórészt magyar csapatok vívták, amelyekkel szemben a szerbek hősies kitartással harcoltak. Ennek következtében a csaknem négy hónapig tartó küzdelem mindkét fél részéről óriási áldozatokat követelt. Az osztrák-magyar csapatok vesztesége 28 000 halott, 122 000 sebesült és 76 000 fogoly, a szerbeké pedig 23 000 halott, 91 000 sebesült és 19 000 fogoly volt. December végén a harcok átmenetileg lezárultak, a kimerült ellenfelek 1915 szeptemberéig a határok mentén néztek egymással farkasszemet.

Ausztria-Magyarország szerb lakosságának helyzetében már a háború első hónapjaiban döntő fordulat következett be: „a hozzájuk való viszony és viszonyuk az államhoz alapvetően megváltozott. A szerb...nemzeti-nemzetiségi kérdés tulajdonképpen a háború függvényévé vált, a háború kimenetelétől függött... már a háború elején megfogalmazta a szerb kormány, illetve annak feje, Pašić Szerbiának a délszlávok egyesítésére irányuló hadicélját, amelynek középpontjába a szerbek egyesítését állította, beleértve Bosznia-Hercegovina és magyarországi déli szerblakta területek csatlakozását. Bár az antant mint hadicélt ezt sem hagyta jóvá, Bosznia-Hercegovina, illetve Magyarország és Horvátország szerb lakossága együttérzett Szerbiával és helyeselte az egyesítést. A háború utáni ellenséges bánásmód voltaképpen szintén összhangba került ezzel a fordulattal és megerősítette azt... Összefoglalva: *az elválási tendencia vált uralkodóvá, érvényesülése pedig a háború kimenetelétől függött.*"[4] (Kiem. tőlem – B. J.)

A Szerbia ellen 1914 augusztusában indított háború első heteiben Nikola Pašić, a minisztertanács elnöke, egyben külügyminiszter Miroslav Spalajkovichoz, az 1913–1918 közötti években Szerbia oroszországi nagykövetéhez 1914. szeptember 8–21-én küldött levelében a következőképpen részletezte országa imént említett hadicélját:„Amennyiben a háború úgy ér véget, ahogy azt mi szeretnénk, és Ausztria-Magyarország végérvényesen vereséget szenved, akkor igényeink a következő területekre és határokra terjednek ki: a Bánát azokkal a határokkal, amelyeken belül a szerbek a lakosság többségét képezik, keleten, Románia felé stratégiai határvonallal. Feltételezem, hogy e határvonalnak a Dunától keletre Orsova felett kell húzódnia, végig a Marosig, Lugost, Lippát és Aradot Romániának, Temesvárt pedig Szerbiának engedve át, majd tovább menne a határ a Maros mentén, a folyó tiszai torkolatáig, valamint a Tisza dunai torkolatáig, majd a Duna mentén addig az Orsovától északra fekvő pontig, ahol a határvonal kezdődik. Ez képezi a régi szerb Vajdaság nagyobb részét, a Duna felé eső határőrvidékkel. A Maros tiszai torkolatától a határnak úgy kell a Dunáig húzódnia, hogy Szabadka és Baja hozzánk tartozzon, majd egyenes vonalban Báron (Bár – község Mohácstól északra 8 kilométerre) keresztül a Rinya folyócska drávai torkolatáig (Barcs-

[3]Nyáry Iván: Szerbia kirobbantja a háborút. = A Magyar Katona. (Századunk legszebb magyar csatái.) Szerk. Ajtay Endre. Bp. 1944. 10. l.
[4]Galántai József: A Habsburg-Monarchia alkonya. Bp. 1985. Kossuth K. 313–314. l.

tól északnyugatra 10 kilométerre), tovább pedig a Dráva mentén a Mura torkolatáig, majd a Mura mentén Leibnitzig, és tovább a vízválasztóvonal mentén, magában foglalva Krajnát, le Isztriáig. Ez utóbbit meg lehetne osztani Olaszországgal, ha az haladéktalanul Ausztria-Magyarország ellen fordulna. Végül figyelmeztetem Önt, hogy Szerbiának szüksége van a Bánátra, a fent megjelölt stratégiai határokkal Románia felé, mert e határok nélkül nem tudja sikerrel védeni sem a Bánátot, sem pedig a fővárost, Belgrádot."[5]

A háború kezdeti szakaszában Szerbia hadicéljait elsősorban a cári Oroszország támogatta, azonban nem olyan mértékben, ahogyan azt Pašić szerette volna. Oroszország balkáni befolyásának kiterjesztése érdekében a vele szövetséges Szerbiát jelentősen meg akarta erősíteni, ezért azt szorgalmazta, hogy a szerbek és a horvátok egyesítése szerb fennhatóság alatt történjék. Jóváhagyta az új Szerbia határai észak felé való kiterjesztésének szándékát, Bosznia-Hercegovina, Dalmácia, valamint Észak-Albánia bekebelezését, az egész Bánátra és Szlovéniára való igényt azonban nem támogatta. A cári kormány – a szerbhez hasonlóan – nem tartott megfelelőnek egy délszláv föderációt, s egyetértés volt abban is, hogy a Monarchia Isztria alatti tengerpartját kizárólagosan Szerbia kapja meg, abból Olaszországnak ne jusson. Ezekben a hónapokban Anglia és Franciaország nem méltatta különös figyelemre Szerbia területi igényeit, legfeljebb Bosznia-Hercegovina szerb elcsatolását tartották elképzelhetőnek. Ekkor még nem volt érdekük az Oroszország felé közeledő Szerbia megerősítése. Másrészt fontosabbnak vélték Olaszország eltántorítását a központi hatalmaktól, ez pedig a szlovén és horvát kérdés mellett Dalmácia és Isztria területét is érintette.

Három nappal azután, hogy 1914. december 2-án az osztrák-magyar csapatok elfoglalták a szerb fővárost, Belgrádot, Pašić új kormányt alakított, amely a vert helyzetben is ragaszkodott a délszláv egység megvalósításához. A kormány úgynevezett niši deklarációjában többek között kinyilatkozta: „...a Királyság kormánya legfőbb, s e sorsdöntő pillanatban egyetlen feladatának tekinti, hogy kezdettől fogva biztosítsa a valamennyi rabságban élő szerb, horvát és szlovén testvérünk felszabadításáért és egyesítéséért indult nagy háború sikeres befejezését. A fényes siker, amely ezt a harcot koronázza, bőségesen kárpótol majd minden, a mostani szerb nemzedékek által hozott véres áldozatért. E harcban a szerb nép számára nincs választási lehetőség, mert élet és halál között nem lehet választani."[6]

Szerbia a háborús veszteségek szorongattatásaiban sem mondott le hadicéljairól, sőt ennek rendelte alá diplomáciáját és külföldi propagandáját. Az utóbbiban jelentős segítségére voltak a külföldön élő délszlávok is. Az USA-ban és Kanadában élő délszlávok 1915. március 11-én Chicagóban kiadott határozata többek között kimondta: „A szerbek, a horvátok és a szlovének egy nép, akik egy nyelvet beszélnek, s különböző elnevezések alatt az Osztrák-Magyar Monarchia délkeleti részének számos területén, valamint a Szerb Királyságban és Crna Gorában élnek. Közös nevük: délszlávok. Az

[5]Jugoszlávia 1918–1941. (Dokumentumok) Vál., sajtó alá rend. Sajti Enikő. Szeged, 1989. Társadalomtudományi Kör 10. l.]
[6]U. o. 12. l.]

Osztrák-Magyar Monarchiában – ahol a német és a magyar faj uralkodik – a délszlávok könyörtelen rabságban szenvednek. Nem rendelkezvén politikai jogokkal, gazdaságilag a legnagyobb mértékben kizsákmányolják, fejlődésükben akadályozzák, nemzeti jellegükben fenyegetik, szociális szempontból elnyomják őket. Ha fenn akarnak maradni és meg akarják őrizni nemzeti jellegüket, már nem tűrhetik tovább ezt a helyzetet. Az egyetlen segítséget az Ausztria-Magyarországtól való elszakadásban látják. Minden kapcsolatot meg kell vele szakítani. Létüket és haladásukat semmi más nem biztosíthatja, csak az, ha az összes délszláv terület Szerbiával közös államban egyesül. Teljes bizalommal fordulunk a hármas antant hatalmaihoz, amelyek e háborúban az elnyomott népek felszabadításáért harcolnak. Kérjük őket, hogy segítsenek megvalósítani igazságos törekvéseinket, melyeknek valóra váltása jelentősen hozzá fog járulni a rend megszilárdításához Dél-Kelet-Európában, szilárd alapokat teremtve a világbéke számára. "[7] Az amerikai és kanadai délszlávok határozatához csak egy megjegyzés: a horvát nép társországi viszonyban jelentős autonómiát élvezett a Monarchiában és gazdaságilag fejlettebb körülmények között élt, mint a szerbek. (Az egységes délszláv elképzelések ellentmondásairól a későbbiekben még lesz szó.)

A Monarchia területéről emigrált délszlávok Jugoszláv Bizottság néven 1914 novemberében Firenzében (formálisan 1915. május 1-én Párizsban) külön szervezetet alakítottak. Vezetője Ante Trumbić, dalmáciai horvát politikus volt. A Jugoszláv Bizottság létrejötte után néhány nappal, május 6-án az Ausztria-Magyarországtól való elszakadást és egy föderatív délszláv állam létrehozását célzó memorandumot juttatott el Franciaország, Oroszország és Nagy-Britannia kormányaihoz. A dokumentumban először a Monarchiában élő szerbek helyzetét taglalja: „Több mint 100 000 személyt száműztek hazájukból, s néhány százezret elkergettek otthonaikból. A zágrábi szábort nem hívták össze, a szarajevóit feloszlatták... A képviselőket megfosztották mentelmi joguktól. Sokukat börtönbe zárták vagy internálták." (A szerbhorvát koalíció szerb képviselőit a háború kitörésekor valóban letartóztatták, de Tisza István közbelépésére hamarosan szabadlábra helyezték őket.) A memorandum ezután a külföldön élő délszlávok tevékenységét mutatja be, majd kijelenti: „Az egész délszláv nép, a szerbek, a horvátok és a szlovének azt várják a háborútól, hogy minden népcsoport és minden délszláv terület egy független államban egyesüljön. Ez a bizakodás azokon az ünnepélyes kijelentéseken alapul, amelyeket oly gyakran ismételtek meg a hármas egyezmény (az antanthatalmak) képviselői, s amelyek a nemzetiségi elv védelmére és megvalósítására vonatkoznak. " A dokumentum a délszláv történelem vezérgondolataként emeli ki a „nemzeti és politikai egységet", és felsorolja „a délszlávok nemzeti területét", amely a következő országokat és vidékeket foglalja magában: „Szerbiát és Crna Gorát; Boszniát és Hercegovinát; Dalmáciát a szigetvilággal együtt; Horvátországot és Szlavóniát Rijekával (Fiume) és a Muraközzel; Magyarország déli részének Dráva menti területeit és a volt szerb vajdaságot, a Bácskát és a Bánátot; Isztriát a szigetekkel és Triesztel; Krajnát és

[7]U. o. 13–14. l.

Goriziát; Dél-Karintiát és Dél-Stájerországot, Délnyugat-Magyarországot határmenti területeivel együtt... Ezeken a területeken népünk kompakt tömegben él, nem keveredik más fajokkal. Vegyes lakosság a periférikus vidékeken található, amely jelenség vagy a szomszédos népekkel történő kapcsolatok során keletkezett, vagy az ellenséges politika hozta létre mesterséges úton, amelynek egyébként a terület nemzeti jellege szempontjából nincs különösebb jelentősége."

A memorandum szerzői jól érzékelték, Szerbia számára is kulcskérdés, hogy Olaszország melyik hadviselő fél oldalán avatkozik be a háborúba. „Olaszország olyan osztrák-magyar területekre tart gazdasági és stratégiai igényt, amelyek népünk tulajdonát, sőt mi több, életének alapját képezik... Amennyiben Olaszország az Adria északi és keleti partvidékét követeli, tehát a mostani olasz határtól egészen Rijekáig terjedő területet, továbbá Dalmácia északi és középső részét, végül pedig a Kvarner dalmát szigettengert, akkor tudnia kell, hogy népünk sohasem egyezhet bele, hogy testéből létfontosságú részeket szakítsanak ki... Népünk mindenáron meg akarja menteni tengerpartját."[8]

A Szerbia elleni újabb hadművelet magyar-osztrák, illetve most már német csapatokkal is kiegészítve 1915. október 5-én kezdődött meg. A Szerémség felől a 3. osztrák-magyar, tőle balra a Duna mentén a 11. német hadsereg támadt, s ez időben két bolgár hadsereg is felvonult Szerbia keleti határán Macedónia elfoglalására. A főparancsnokságot Mackensen német tábornagy vette át. A szerbek most is hősiesen ellenálltak, azonban néhány hét alatt felőrlődtek. November végén már csak a csapatroncsaik menekültek fegyvertelenül, lerongyoltan Crna Gorán és Albánián keresztül az Adriai-tenger partjához, ahol francia és olasz hajók 150 ezer embert szállítottak el. A többi elpusztult a véres harcokban, a járhatatlan hegyi utakon és a borzalmas hóviharokban. A megmaradt szerb csapatok úticélja Korfu szigete volt. A visszavonulás utolsó szakaszát kb. 120 ezer katona élte túl, a szerb hadseregnek tehát több mint a fele megsemmisült.

A katasztrófához az antant hadvezetése is hozzájárult, mert cserbenhagyta Szerbiát. „A szerbek az osztrák-magyar és német erők feltartóztatására utóvédeket hagytak vissza. Az volt a szándékuk, hogy zömükkel minél gyorsabban a gyengébb bolgár 2. hadseregre vetik magukat és utat törnek Szaloniki felé. Ott ugyanis *Sarail* francia tábornok parancsnoksága alatt három francia és két angol hadosztály, összesen kb. 300 000 főnyi sereg szállott partra azzal a célzattal, hogy a szerbeket megsegíti. De ezek – bár csak a bolgár 2. hadsereg déli fele, kb. 3 gyalogdandár és egy lovashadosztály állott velük szemben – *Krivolakon* túl nem mertek előtörni."[9]

Az osztrák-magyar hadsereg 1916 januárjában újabb támadást indított Crna Gora ellen, s hamarosan elfoglalta a fővárost, Cetinjét is. Nikola király kormányával együtt Franciaországba menekült. A szerb ellenállás letörése után a német csapatok elhagyták Szerbiát és Crna Gorát, s a két ország feletti ellenőrzést a monarchia csapatai vették át. 1916. január elsejével Szerbiának a Monarchia seregei által megszállt részén katonai

[8]U. o. 17–18., 21–23. l.
[9]Nyáry Iván i. m. 33. l.

főkormányzóságot hoztak létre. „Az osztrák-magyar főkormányzóság Ó-Szerbiának majdnem a felét magában foglalta (a többit a bolgárok tartották megszállva), 48 302 négyzetkilométerből 23 880-at. Ide tartoztak még olyan területek is, amelyeket Szerbia a bukaresti békében kapott: így a főkormányzóság összesen 30 830 négyzetkilométernyi területen helyezkedett el... A hadjárat idején a terület lakossága megritkult: sokan elmentek a hadsereggel, sokan pedig elmenekültek. A visszavándorlás karácsony táján indult meg. Az 1916. június 10–15. között tartott népszámlálás adatai szerint 1 373 511 szerb lakos élt itt... a főkormányzóság egyszerre töltötte be a korábbi szerb kormány és szakminisztériumainak feladatkörét. A vezérkari főnök a korábbi miniszterelnökhöz hasonló ügykörrel rendelkezett."[10]

Az első világháború éveiben mindvégig fontos szerepet kaptak a Szerbiára vonatkozó magyar álláspontok mind a politikában, mind a gazdasági életben. A gazdasági körök elsősorban a maguk szempontjából szerették volna Szerbiát Magyarország, illetve az egész Monarchia számára hasznosítani. A hadsereg-főparancsnokság egy a Monarchia körüli 25 kilométer széles határvédő sávot akart létesíteni, ahonnan a megbízhatatlan nemzetiségi lakosságot kitelepítenék, és rokkant katonáknak, illetve tiszteknek adnák a területet. Tisza István elvetette ezt a javaslatot. „A magyar felső rétegeknek a délszláv egységgel szembeni ellenséges magatartása még a világháború alatt is változatlan maradt, és ez segít megérteni Tisza István álláspontját, amelyet a hivatalos propaganda és a felületes külföldi megfigyelők gyakran félremagyaráznak. Amikor Tisza, a Monarchia nagybirokos érdekeinek legszilárdabb és legöntudatosabb védelmezője, megpróbálta elkerülni a háborút Szerbiával, nem békevágyból vagy politikai mérsékletből tette ezt. Tiszának nem voltak semmiféle pacifista megfontolásai... 'Mérsékletét' két alapvető megfontolás diktálta: vereség esetén vége lenne az egész Monarchiának; győzelem esetén viszont a balkáni délszláv területek annektálását követelnék mindazok a katonai és diplomáciai körök, amelyek tudták, hogy a délszláv néptörzsek egyesítése nélkül fennmaradna az irredenta veszély, és ugyanúgy mérgezné az egész Monarchia légkörét, mint azelőtt. Az annexió és az egyesítés viszont trializmust vagy föderalizmust jelentett volna, azaz a német-magyar hegemónia végét... Amikor a győztes központi hatalmak elfoglalták Szerbiát és Montenegrót (Crna Gora), és egyes vezető bécsi körök Conrad befolyására e területek végleges annexióját követelték, hogy ezzel a radikális lépéssel megoldják a délszláv kérdést, Tisza csökönyösen szembehelyezkedett ezzel a politikával. S eközben megint nem csak a szerb állammal szembeni igazságérzete intette mérsékletre, vagy az óvatosság a várható további nemzetközi bonyodalmak miatt, hanem annak világos felismerése, hogy a délszlávok egyesítése azonnal a Monarchia föderatív átszervezéséhez vezetne."[11] Tisza ezért Szerbia területi megcsonkítását szorgalmazta, a rivális országok javára történő határkorrekciókkal, illetve a legyőzött állam

[10]Szabó Dániel: A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében. (1915–1918). Bp. 1976. Akad. K. 27–29. l.
[11]Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Bp. 1982. Gondolat K. 508., 510–511. l.

feletti teljes gazdasági uralmat. Így érte volna el legfontosabb célját, Szerbia alapos meggyengítését.

Közben az antant igyekezett újjáéleszteni a balkáni frontot. 1916 tavaszára harcképessé tették az annak idején Korfu szigetére szállított szerb hadsereget, amelyet ekkorra kb. 150 ezer főre fejlesztettek. Ezt a sereget Szalonikibe szállították, ahonnan szeptemberben támadást indítottak a bolgár és német csapatok ellen. Több győztes csata után elfoglalták a korábban Szerbiához tartozó macedón területek egy részét.

Az osztrák-magyar csapatok által megszállt Szerbiában a főkormányzóság az első hónapokban főként a közrendet igyekezett biztosítani, ezért internálta a renitenskedő szerb lakosságot, majd fokozatosan kiépítette a közigazgatási, az iskolai, a közegészségügyi szervezetet. A terület ellátását a főkormányzóság áruraktára vette kézbe, polgári áruforgalmat nem engedélyeztek. A legfontosabb ipari üzemeket, bankokat kényszerigazgatással irányították. Igyekeztek minél jobban bevonni Szerbiát a Monarchia gazdasági életébe, a Magyar Földtani Intézet már 1916 első felében kutatóexpedíciót küld a helyszínre, ahol vasgálic-, gipsz-, magnezit-, króm-, réz-, vasérc-, pirit- és kőtelepeket találnak, a következő év nyarán pedig az újabb expedíció antimont, ólmot, ezüstöt, cinket, krómot, bauxitot, vasércet, barnaszenet és lignitet.

Az 1916-os esztendő második és az 1917-es első fele jelentős változásokat hoz a központi hatalmak hadihelyzetében, s ezen belül a Monarchiában. Románia csatlakozása az antanthoz és Erdély elleni támadása 1916. augusztus 27-én súlyos veszteségeket okozott, az orosz fronton pedig a cári Oroszország foglalt el a Bruszilov-offenzívával fontos területeket a Monarchiától. A nyugati fronton a németek csak nehezen tudták megállítani az angol és francia haderő támadását.

1917 közepére lezárult a központi hatalmak „győztes" korszaka, s már világosan látszott, hogy az antant kerekedett felül. A Monarchia vezetésében megtörtént a legfontosabb változás, az uralkodó I. Ferenc József 1916. november 21-én meghal, utódját, IV. Károlyt december 30-án megkoronázzák a budavári Mátyás-templomban. Az új uralkodó szívesen véget vetne már a háborúnak. Hiába változtatta meg azonban a Monarchia külügyi vezetését, s tette meg külügyminiszterré az azonnali békekötést szorgalmazó Ottokár Czernint, akinek törekvései kevés sikerrel jártak. A Monarchia ekkor már végérvényesen alárendelődött a német birodalomnak.

Szerbia megszállása alaposan lelohasztotta a szerb emigráns kormánykörök kedvét, hosszú hónapokig még a status quo visszaállításában sem reménykedhettek igazán, hiszen országuk megszűnt katonai tényezőnek lenni a háborúban. Az antanthatalmak számára ebben a helyzetben Olaszország, Görögország és Románia vált mind fontosabbá, ezek pedig természetesen azonnal benyújtották igényeiket is, jórészt Szerbia rovására. Hasonló volt a helyzet Bulgária különbékére késztetésében is.

„A háború elhúzódása azonban javította a szerb hadicélok elérésének esélyeit. A francia vezető szerep biztosítása a balkáni hadszíntéren mind fontosabbá vált Franciaország számára, ugyanakkor nélkülözhető katonai ereje a franciáknak, nyugati lekötöttségeik miatt, alig volt. Ezért időszerűvé vált az elmenekült szerb hadsereg felfegyverzése

és ismételt csatasorba állítása a balkáni fronton, ez pedig jelentősen növelte a Szalonikibe áttelepült emigráns szerb kormány politikai súlyát a franciák szemében. Ebbe az irányba hatott az is, hogy a forradalmasodó Oroszországtól a szerb polgári kormány mindinkább elfordult s Franciaországhoz közeledett. Franciaország pedig most már a Balkán és Kelet-Európa felé törekvő s egyre nagyobb étvágyat mutató Olaszországgal szemben is ellensúly kialakítására kényszerült. A szerb-olasz rivalizálásban tehát javultak Szerbia esélyei."[12]

Az utóbbit közvetve erősítették a Monarchián belül történt politikai események is. 1917 májusában az uralkodó, IV. Károly összehívta a hosszabb ideje szünetelő Reichrat-ot, a birodalmi gyűlést. Ezen részt vettek Szlovénia, Isztria és Dalmácia szlovén, horvát és szerb képviselői is, akik 30-án megalakítják az ún. délszláv klubot. A tanácskozás elején deklarációt adnak ki, amelyben követelik a Monarchiában élő délszlávok egyesítését, valamint státuszuk kiegyenlítését minden más államelemmel a birodalom keretein belül. Ebben az időben ugyanis a Monarchiában élő horvátoknak és szlovéneknek még mindig előnyösebbnek tetszett a Monarchiában kialakítandó délszláv egység, mert tartottak tőle, hogy az azon kívüliben Szerbia hegemóniára törne. „...a horvátok a Habsburgok leglojálisabb polgárainak szerepét játszották, ezredeik fáradhatatlanul küzdöttek a Monarchiáért még a világháborúban is, s a katolikus délszlávok többsége követte nagy nemzeti vezére, Jelačić bán hagyományát, aki Habsburg uralom alatt kívánta egyesíteni népét."[13]

A horvát képviselők többsége a szábor nevében március 9-én feliratot intézett IV. Károlyhoz, melyben egyebek között ez áll: „Etnikai szempontból egységes, azonos vérből származó és egy nyelvet beszélő, demokratikus mivolta és demokratikus törekvései alapján is egységes népünk vallási és elnevezésbeli különbségekre való tekintet nélkül ápolta lelke mélyén az egyesülés iránti vágyat, mely nemzeti és kulturális vonzásával áthatotta népünk szívét, egészen az Adriai-tenger partjáig éppúgy, mint Bosznia-Hercegovina-szerte... Népünk egészséges ösztönével megérezte, hogy ez a vágya nemcsak a horvát nép és Horvát Királyság szabad fejlődésének lehet az alapja, hanem az államközösség és a Monarchia erősödésének is, s népünk széttagoltságában mindig fájdalommal látta annak akadályát, hogy a nép minden ma még szunnyadó ereje felébredjen és a közös érdeket szolgálja... S ezért az egyesülés iránti vágy, melyet a szábor most kimond, teljességgel jogos... Mint a történelmi pillanatokban mindig, a horvát népet ma is, amikor kifejezi az egyesülés utáni vágyát s ahhoz való jogát, nem csak a saját gondja vezérli, hanem jövőszemlélete azzal a törekvéssel is bővült, hogy kívánságait az államközösség és az egész Monarchia érdekeivel összeegyeztesse... Száborunk arra kéri Őfelségét, hogy a jövőért folyó nehéz harcok napjaiban kegyeskedjék elfogadni egész népünk hűségének és hazafiúi buzgóságának eme megnyilvánulását."[14]

[12]Galántai József i. m. 333–334. l.
[13]Jászi Oszkár i. m. 506. l.
[14]Jugoszlávia 1918–1941. i. m. 28–29. l.

Az ún. délszláv klubban tömörült képviselőket az is óvatosságra késztette, hogy Olaszország hadbalépése után annak igényei szlovén- és horvátlakta területekre is kiterjedtek. A klub május 30-i nyilatkozatát mindenekelőtt a szlovén polgárság tette magáévá. Horvátországban elsőként a Jogpárt, majd a szerbhorvát koalíció fogadta el a deklarációt. A magyarországi szerb polgárság politikai vezetői azonban visszautasították a szlovén és a horvát pártok felhívását, ugyanis Szerbiától várták a délszláv egység létrehozását.

A délszláv népek másik egyesülési formáját, a szerb centralista megoldást a Nikola Pašić vezette Radikális Párt szorgalmazta. Az emigráns „*horvát* polgári pártok zöme *föderalista alapon* állt és évszázados államiságuk történelmi jogára hivatkozva az egyesülés után sem kívánták elveszíteni államiságukat. Alkotmányos monarchiát és ezen belül *autonómiát* követeltek. Az egyesülést megelőző, illetve az azt szentesítő tárgyalások és megállapodások csupán elnapolták e két felfogásból logikusan következő nézeteltéréseket, konkrét megegyezésre e kérdésben nem került sor... E két egyesülési alternatíva közül a háború menetében beállott változások és az európai erőátcsoportosítások következtében a *szerb változatnak kedvezett a történelem.*"[15]

Az ún. délszláv klub – május végi nyilatkozata tanúsága szerint – még a Habsburg-birodalom keretén belül képzelte a délszlávok – szerbek, horvátok, szlovének – egy államban való egyesülését, vagyis egy trialista megoldásban gondolkodott. Pašićék viszont szerb vezetéssel akarták megvalósítani a délszlávok egyesítését. Amikor azonban az 1917-es februári oroszországi forradalom elsöpörte a cárizmust, Szerbia egyszeriben elvesztette legfontosabb külpolitikai támaszát. Másrészt Pašić attól is félt, hogy az emigráns horvát politikus, Ante Trumbić vezette londoni Jugoszláv Bizottság délszláv ügyekben döntő befolyást ér el a nyugati hatalmaknál. Ekkor még az Amerikai Egyesült Államok is félreérthetetlenül az európai status quo mellett foglalt állást, és nem gondolt a Monarchia felszámolására. Ebben a helyzetben kezdődtek meg a tárgyalások a Korfu szigetén tartózkodó, Nikola Pašić vezette szerb királyi kormány és Ante Trumbić között, aki a horvátokat képviselte. 1917. július 20-án írták aztán alá az ún. korfui egyezményt, amely először fogalmazta meg hivatalosan az összes délszlávnak a Monarchián kívüli egy államba való egyesítését. A nyilatkozat többek között kimondta:

„1. A délszlávok vagy jugoszlávok néven ismert szerbek, horvátok és szlovének állama egységes területtel és állampolgársággal rendelkező szabad és független királyság lesz. Alkotmányos, demokratikus és parlamentáris monarchia, élén a Karadjordje-dinasztiával.

2. Az állam neve a következő lesz: Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, az uralkodó címe pedig a 'szerbek, horvátok és szlovének királya' lesz.

3. Egy állami címere, egy állami zászlaja és egy koronája lesz. Ezek az állami jelképek a mostani jelképekből tevődnek majd össze.

[15]A. Sajti Enikő i. m. 13. l.

4. Az önálló nemzeti zászlók, tehát a szerb, a horvát és a szlovén zászló egyenjogúságot élveznek, kitűzésük és szabad használatuk minden alkalommal megengedett.

5. Mindhárom nép neve (helyesen: nyelve): a szerbeké, a horvátoké és a szlovéneké egyenjogúságot élvez a királyság egész területén, a közéletben és a hatóságok előtt, mindig, mindenik szabadon használhatja azokat.

6. Mindkét ábécé, a cirill és a latin is, szintén teljesen egyenjogúak, használatuk a királyság egész területén mindenki számára megengedett. Minden állami és önkormányzati hatóságnak kötelessége és joga is mind az egyik, mind a másik ábécét használni, alkalmazkodva az állampolgárok kívánságához.

7. Minden bevett felekezet szabadon és nyilvánosan gyakorolhatja vallását. A pravoszláv, a római katolikus és a mohamedán felekezet... az állammal szemben egyenrangúak és egyenlő jogokat élveznek. Ezen elvek alapján a törvényhozás arra fog törekedni, hogy megőrződjön a felekezetek közötti béke...

8. A naptárt minél hamarabb egységessé kell tenni...

9. A Szerbhorvát-Szlovén Királyság mindazokat a területeket magában foglalja, amelyeken három nevű népünk kompakt és összefüggő tömbben él, és ezt a területet az egész népünk létérdekeinek megsértése nélkül megcsonkítani nem lehet... Népünk nem kér semmi olyat, ami nem az övé; csak a sajátját kéri, s azt kívánja, hogy az egész nép egységes egészként felszabaduljon és egyesüljön. Ezért tudatosan és határozottan kizár minden olyan megoldást, amely a nép felszabadítását és egyesítését csak részlegesen oldja meg. Népünk az Ausztria-Magyarország uralma alóli felszabadulás és a Szerbiával és Crna Gorával egy államban történő egyesülés problémáját mint egymástól elválaszthatatlan kérdést veti fel... A nemzetek önrendelkezési elve alapján magának a népnek a beleegyezése nélkül az ország egyetlen részének sincs joga az elszakadásra és a bármely más állammal történő egyesülésre.

10. Valamennyi nép szabadsága és egyenjogúsága érdekében az Adriai-tenger mindenki számára szabad és nyitott lesz. (11. pont az eredeti okmányban sem szerepel.)

12. Valamennyi polgár (állampolgár) egyenlő, s az állam és a törvény előtt egyenlőséget élvez az állam egész területén."[16]

1917 második felében a korfui nyilatkozat alapján felerősödött a délszláv propaganda az egységes állam létrehozására. Röviddel a korfui deklaráció közzététele előtt, 1917 márciusában Párizsban a Crna Gora-i Nemzeti Egyesülési Bizottság kinyilvánította Crna Gora és Szerbia egyesülését, és augusztus 11-én a korfui nyilatkozathoz is csatlakozott.

Az év második felében az USA magatartása megváltozott, s ez egyértelműen a szerb törekvéseknek kedvezett. Az Egyesült Államok már 1917. április 6-án belépett a háborúba, a Monarchiának azonban csak december 7-én üzent hadat. Az USA lépését a Jugoszláv Bizottság Wilson amerikai elnökhöz küldött levelében „örömmel és határtalan lelkesedéssel üdvözli", majd leszögezi: „Amerika biztos lehet abban, hogy az osztrák-magyar elnyomás alatt szenvedő népünk védelmezőjeként és felszabadítójaként fogadja majd

[16]Jugoszlávia 1918–1945. i. m. 35–37. l.

földjén az amerikai csapatokat... Elnök Úr, népünk nevében mély meghatottsággal mondunk köszönetet mindazért, amit Ön nyilatkozatában Ausztria-Magyarország elnyomott népeinek a felszabadításáról mondott, melyre csak akkor kerülhet sor, ha ezek a népek, közöttük a mi népünk is, elszakadnak ettől az autokratikus államtól. Ezért a felszabadulásért küzd a hős szerb hadsereg, s vele együtt a jugoszláv önkéntesek minden hadosztálya. Boldogok és büszkék vagyunk, hogy csapataink mostantól kezdve teljes testvériségben, vállvetve a csillagsávos lobogó dicső csapataival vonulnak majd harcba a nagy és kis népek szabadságáért, valamint az egész emberiség eljövendő jólétéért."[17]

1917 végén a nemzetközi események alakulása már egyértelműen a délszláv egység szerb vezetésű megalakulásának kedvezett.

[17]U. o. 40–42. l.

1918 – a délszláv törekvések beteljesülésének éve

1917–1918 fordulóján az antanthatalmak Monarchiával kapcsolatos álláspontja még nem változott meg, sőt benne látták a közép- és kelet-európai háborúellenes népmozgalmak megfékezésének egyetlen tényezőjét. Decembertől 1919 februárjáig különbéketárgyalások egész sorozatát folytatták a Monarchiával: az államszerkezet trialista, illetve föderatív átalakulását szorgalmazták. A konzultációk azonban nem jártak sikerrel, mert a Monarchia német polgársága, illetve a szövetséges Németország, amely közben iszonyú erőfeszítéseket tett a nyugati fronton a győzelem kicsikarására – ez 1918 márciusában átmenetileg be is következett –, megakadályozta a Monarchia háborúból való kiugrását, s ezzel hosszabb távon lehetetlenné tette területi integritásának megőrzését. A három hónapon át tartó tárgyalások közben, január 8-án Wilson elnök az amerikai kongresszushoz küldött üzenetében 14 pontban foglalta össze a háború folytatásának elvi alapjait. Ebben azonban még nem vetette fel a délszláv egység megteremtésének szükségességét. Az üzenetből két pont vonatkozott a Monarchiára, illetve a Balkánra. „10. Ausztria-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét. 11. Romániát, Szerbiát és Montenegrót ki kell üríteni; a megszállt területeket helyre kell állítani; Szerbiának szabad és biztosított kijáratot kell adni a tengerhez; a különböző balkáni államok egymás közötti kapcsolatait barátságos tanácskozás útján az állami és nemzetiségi hovatartozás történelmileg kialakult vonalai szerint kell meghatározni; a különböző balkáni államok politikai és gazdasági függetlenségét és területi sérthetetlenségét nemzetközi garanciákkal kell alátámasztani. "[1] Az idézett két pontból jól látható, hogy egy hónappal a Monarchiával szembeni hadiállapot kinyilvánítása után az USA hadicéljai is megfogalmazódtak. Nemcsak a Balkánt érintő, hanem a román és a lengyel rendezés terve is alapjaiban érintette a Monarchia államterületét. Egész tartományok, esetleg országrészek leválásának lehetőségét vetítette előre, még akkor is, ha az autonóm fejlődést biztosítva Wilson elnök programja a soknemzetiségű Monarchia fennmaradásával számolt.

Ebben az időben a figyelem előterébe kerül a megszállt Szerbia, illetve a délszlávok lakta magyarországi területek jövője a Monarchia politikusainak körében. Egyre többen látják úgy, hogy az államszerkezet régi kereteit már nem lehet fenntartani. Nemcsak a belső feszítés, hanem a külső nyomás miatt is.

[1]Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918–1945. Bp. 1983. 24. l.

A londoni Jugoszláv Bizottság a breszt-litovszki szovjet békeküldöttséghez február elején eljuttatott írásában kijelentette: „Nem ismerjük el az osztrák-magyar delegációnak azt a jogát, hogy a béketárgyalásokon azokat a délszláv területeket képviselje, melyeken szerbek, horvátok és szlovének élnek... Az osztrák-magyar delegációban nem találjuk meg a délszlávok és a csehek képviselőit, jóllehet a bécsi parlamentbe delegált képviselőik ezt kifejezetten követelték."[2] Ugyancsak február elején – 3–4-én – osztrák-magyar-amerikai béketapogatózások folynak. Márciusban olasz-horvát tárgyalásokra került sor, amelyeken a Monarchia felszámolását követelték. Ez volt a lényege annak a tanácskozásnak is, amelyen Ausztria-Magyarország valamennyi nemzetiségének képviselői vettek részt: nemcsak a délszlávok, hanem csehek, lengyelek, olaszok, románok, három pontban „...megállapodást kötöttek és meghatározták a közös akció itt következő elveit. 1. E népek mindegyike kinyilatkoztatja azt a jogát, hogy saját egységes államot hozzon létre, vagy azt úgy egészítse ki, hogy teljes politikai és gazdasági függetlenségre tegyen szert; 2. Az Osztrák-Magyar Monarchiát a népek mindegyike a germán uralom eszközének, valamint saját törekvései és jogai megvalósítása legnagyobb akadályának tekinti; 3. A kongresszus elismeri, hogy ennek következtében elengedhetetlenül szükséges az elnyomóval szembeni közös harc mindaddig, míg e népek mindegyike el nem nyeri teljes szabadságát, a nép teljes egyesülését és politikai szabadságát."[3]

A dokumentumot a londoni Jugoszláv Bizottság és a Monarchia nemzetiségeivel való kiegyezést szorgalmazó, A. Tore vezette Olasz Bizottság április 8. és 18. között Rómában tartott tanácskozásán fogadták el. A jugoszlávok Londonban rendezett konferenciája szintén határozatban követelte a Monarchia feldarabolását. 1918 júniusában Robert Lansing külügyi államtitkár kijelentette: „...az Egyesült Államok kormánya azt az álláspontot képviseli, hogy a szláv törzs minden ágának teljesen fel kell szabadulnia a német és az osztrák uralom alól."[4]

A Monarchiában élő nemzetiségek vezetői 1918 nyarán már jól érzékelték, hogy a tavaszi nyugati német offenzívák kivédése után az antant katonai győzelme már nem kétséges, még akkor sem, ha további súlyos véráldozatokat követel. Szinte napról-napra növekvő erőfölénye egyre vitathatatlanabbá vált, a negyedik éve tartó totális háború a végkifejlethez közeledett.

A kialakult helyzet azonban a nyugati szövetségeseket is aggasztotta: mindenképp el akarták ugyanis kerülni, hogy a vesztes országokban az oroszországihoz hasonló forradalmak robbanjanak ki. Félelmüket csak növelték a Monarchiában ezekben a hónapokban kezdődő nemzeti lázongások, amelyek lekötésére számos alakulatot a hátországba kellett rendelni a frontokról. Nem volt véletlen időpont, hogy ekkor, június 3-án az antanthatalmak Legfelső Haditanácsa Versailles-ban tartott hatodik ülésszakán Clemenceau, Lloyd George és Orlando, francia, angol és olasz kormányfők nyilatkozatot

[2]Jugoszlávia 1918–1941. i. m. 46. l.
[3]U. o. 47. l.
[4] U. o. 49. l.

tesznek közzé, amely szerint államaik hadicéljai közé tartozik Csehszlovákia, Lengyelország és az *új délszláv állam* létrehozása. „A Monarchia nemzetiségeiben most már nemcsak a Monarchia elleni hadműveletet segítő erőt láttak, hanem a győzelem után kialakítandó, a polgári rendet konszolidáló új közép-európai rendszer bázisát is... 1918 nyarán tehát nemcsak a dualista Monarchiában élő nemzetiségek politikai orientációja mutatott egy új államrendszer kialakításának irányába, hanem ezzel összhangba került az antant hadicél-politikája is. ...E változásokkal a Monarchia vezető rétegei – az osztrák és a magyar kormány – már aligha tarthattak lépést. Figyelmük 1918 közepén a *délszláv* kérdés felé fordult. Úgy tűnt számukra, itt még van lehetőség a cselekvésre, ellentétben a cseh-szlovák kérdéssel, amellyel szembenézni eleve a dualizmus megkérdőjelezését, mi több, a felbomlás lehetőségének elfogadását jelentette volna. A délszláv kérdés Monarchián belüli súlya jelentősen megváltozott. A háború *előtt* valóban ez volt a Monarchia legfőbb nemzeti problémája, 1918 tavaszán-nyarán azonban már csak az egyik."[5]

Ebben a helyzetben nem volt véletlen az sem, hogy a nemzetiségek Monarchián belül működő pártjai egyre nyíltabban követelték kiválásukat és csatlakozásukat anyanemzetükhöz. A hat évtizedes múltra visszatekintő Horvát Jogpárt Tanácsa június 5-én Zágrábban ülést tartott és kimondta: „összhangban a Jogpárt 1861-ben elfogadott alapelveivel, amelyek a horvát nép szabad, független és egyesült népi állam iránti igényét fogalmazzák meg... szabadságot és a szlovének, horvátok és szerbek egységes nemzeti államba történő egyesülését követeljük, mely államban megőrződnek majd a háromnevű, de egységes nép nemzeti sajátosságai, s biztosítva lesz a történelmi-politikai területek államjogi kontinuitása. Elsősorban a történeti jog alapján követeljük a horvát államiság kontinuitásának megőrzését... A szlovénok, szerbek és horvátok állama számára mindazon területekre igényt tartunk, amelyen népünk megbonthatatlan folytonosságban él, garantálva egyúttal a más nemzetiségű kisebbségek számára a kulturális önkormányzatot. Területünkhöz elválaszthatatlanul hozzátartoznak az Adria északi és keleti részének partvidéke, kikötői és szigetei."[6]

1918 nyarán a „német irányzat" háttérbe szorult az osztrák politikában, amikor Hussarek konzervatív politikus vette át a miniszterelnöki posztot. Ez időben már a nemzetiségi képviselők munkájának megbénításával fenyegették a birodalmi gyűlést. Hussarek és kabinetje a nemzetiségi kérdést úgy igyekezett megoldani, hogy a kisebbségek vezetőit az évszázadokon át bevált hagyományok szerint igyekezett egymással szemben kijátszani, másrészt viszont bizonyos reformokra is hajlandóságot mutatott. Megegyezési hajlandóságot mutatott a lengyelek és a németek irányában, a cseh kérdésről pedig úgy vélte, hogy az engedmények nélkül is megoldhatóvá válik. Tervezetét a nemzetiségek elutasították, s az idő is hamarosan túlhaladta. „A *délszlávok* ügyében a Hussarek-kormány az úgynevezett nagy-horvát megoldás megvalósítását szorgalmazta. A nagy-horvát elgondolás, melyet a horvát jogpárt (Frank-párt, Stadler-párt) támogatott,

[5]Galántai József i. m. 343–344. l.
[6]Jugoszlávia 1918–1941. i. m. 48. l.

Horvát-Szlavónország, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina egyesítését jelentette, egy horvát vezetés alatt álló önálló államban, de az Osztrák-Magyar Monarchia keretén belül. E terv, melynek célja a szerb befolyás visszaszorítása és egy önálló, valamennyi délszláv népet egyesítő jugoszláv állam létrejöttének megakadályozása lett volna, nemcsak a mind erősebben tért hódító jugoszláv eszme szlovén és horvát képviselőinél talált visszautasításra. A nagy-horvát elgondolást, mely lényegét tekintve a trialista elképzelések felújítását jelentette, elutasították a magyar uralkodó osztályok is. A dualizmushoz, a magyar hegemóniához és a magyar birodalmi gondolathoz ragaszkodó Wekerle-kormány a délszláv kérdés megoldását 1918 nyarán is a 68-as magyar-horvát kiegyezés változatlan fenntartásában és Bosznia-Hercegovinának Magyarországhoz való csatolásában látta, s e nagyhatalmi elképzelések megvalósulását kezdettől fogva ellenszolgáltatásnak tekintette a lengyel kérdésben teendő engedményekért, a Lengyelországgal kapcsolatos osztrák elképzelések támogatásáért."[7]

A délszláv egyesítési mozgalmat azonban már nem lehetett feltartóztatni. Augusztus 16-án és 17-én a ljubljanai (laibachi) városi tanács tanácstermében megalakult Szlovénia és Isztria Nemzeti Tanácsa, s ez „önmagát a közös Jugoszláv Nemzeti Bizottság részének tekinti, amely rövidesen összeül Zágrábban." Nyilatkozatában kimondja: „A szlovén nép elsősorban azért választott magának Nemzeti Tanácsot, hogy felkészüljön arra a pillanatra, amikor a horvátokkal és szerbekkel együtt átveszi az önálló államiságból eredő jogokat és kötelességeket." A szabályzat szerint „a Nemzeti Tanács fő feladata, hogy a délszláv nép önálló államba történő egyesítéséért tevékenykedjen."[8]

Szeptemberben Szarajevóban megalakult a Bosznia-Hercegovinai Nemzeti Tanács.

Az uralkodó, IV. Károly sokkal jobban érzékelte a délszláv veszélyt, mint a vezető kormánykörök, ezért a korábban két alkalommal is miniszterelnöki posztot betöltő Tisza Istvánt szeptemberben déli körútra küldi. Tisza azonban hiába tett meg két hét alatt 3451 km-es utat az akkori viszonyok között többnyire keskenynyomtávú vasúton, autóúton, illetve az olasz tengeralattjárók által veszélyeztetett Adrián, a Zágráb-Zára-Raguza(Dubrovnik)-Cattaro-Cetinje-Mosztár-Szarajevó-Bród-Eszék-Újvidék útvonalon,[9] tárgyalásai nem hoztak számottevő eredményt. A szerbeket ekkor már elkápráztatták az antant ígéretei az új délszláv királyság létrehozásáról.

Tisza István délszláv missziója közben, szeptember 15-én szerb csapatok részvételével a Cserna és a Vardar folyók völgye közt megindul az antant seregeinek balkáni támadása. Hamarosan áttörik a német és a bolgár frontot, és szerb, valamint macedón területeken gyorsan nyomulnak előre. 28-án a Monarchia koronatanácsa elhatározza, hogy békejegyzékkel fordul az antanthatalmakhoz. Október 4-én Burián István gróf, a Monarchia közös külügyminisztere jegyzékkel fordul az Egyesült Államok elnökéhez: azonnali fegyverszünetet és a wilsoni pontok alapján meginduló béketárgyalásokat javasol. Wilson elnök október 18-án válaszol a jegyzékre és kijelenti: a 14 pont a

[7]Siklós András: A Habsburg-birodalom felbomlása 1918. Bp. 1987. Kossuth K. 114–115. l.
[8]Jugoszlávia 1918–1941. i. m. 51–52. l.
[9]Palotás Zoltán: Tisza István „délszláv missziója" = Új Magyarország, 1992. május 22. 10. l.

Monarchiára nézve már nem lehet érvényes. Október 6-án Zágrábban az ottani korábbi, március 2–3-i délszláv konferencia és a ljubljanai augusztus 16–17-i tanácskozás folytatásaként, az akkor meghatározott célok jegyében a Monarchia délszláv területeinek küldöttei megalakították a Szlovén-Horvát-Szerb Nemzeti Tanácsot. Megfogalmazott szabályzata szerint legfőbb közös feladata „valamennyi szlovén, horvát és szerb egyesítése a szlovének, horvátok és szerbek demokratikus elvek alapján berendezett nemzeti, szabad és független államában", ...„akik Horvátországban és Szlavóniában (Rijekát is beleértve), Dalmáciában, Bosznia-Hercegovinában, Isztrián, Triesztben, Krajnában, Goriziában, Stájerországban, Karintiában, a *Bácskában, Bánátban, Baranyában, a Muraközben és Délnyugat-Magyarország más vidékein élnek.*"[10] (Kiem. tőlem – B. J.)

Magyarország délszlávok által lakott területein október elejére a központi hatalom teljesen meggyengült, a horvát képviselők a magyar országgyűlés októberi ülésszakán már nem jelentek meg. Ez is mutatja, hogy a Zágrábi Tanács önmagát már nemcsak Horvátország, hanem a magyarországi horvátok és szerbek képviselőjének is tekintette, vagyis többé nem fogadta el a magyar kormány irányítását. Hiába jelentette be I. Károly osztrák császár (s egyben IV. Károly néven magyar király) október 16-án Ausztria föderatív alapon való átalakítását, s szólította fel a különböző tartományokat a maguk nemzeti tanácsának megalakítására, a birodalom felbomlását már nem tudta megakadályozni. Október 17-én Tisza István a képviselőházban elismeri, hogy a központi hatalmak elvesztették a háborút.

A Monarchia átalakulásának lehetőségeiről és a területén élő nemzetiségekkel való megegyezésről ez idő tájt még a legbaloldalibb magyar polgári irányzat, a polgári radikálisok körében sem alakult ki mindenki számára elfogadható elképzelés. Jászi Oszkár dunai konföderációs terveiben nem szerepelt a Magyarországon belüli nemzeti területi autonómiák létrehozása. Jászi 1918 tavaszán a szovjet-oroszországi különbéketárgyalások idején kezdte kidolgozni új föderációs tervét. Fenn akarta tartani, sőt ki szerette volna bővíteni a Monarchiát, Magyarország dualista államszerkezetét viszont meg akarta szüntetni. A Jászi-féle Dunai Egyesült Államok öt egységet foglalt volna magába: Ausztriát, Magyarországot, Lengyelországot, Csehországot és a délszlávokat tömörítő Illíriát. Jászi szerint „A dunai szövetséges állam tehát úgy a Monarchia, mint a Balkán összes problémáinak megnyugtató megoldását jelentené... Ami az *entente* álláspontját illeti, azt kell mondani, hogy ha Lloyd George és Wilson utolsó ünnepélyes nyilatkozatait komolyan veszik, ha csakugyan ragaszkodnak az azokban kifejtett elvekhez, ha valóban nem hódítani s a központi hatalmakat tönkretenni akarják, hanem maradandó békét igyekeznek biztosítani a Monarchia és a Balkán népei között, hogy azáltal az európai *Société des Nations* utolsó akadályait is elhárítsák, akkor a dunai konföderáció tervét nemcsak nem ellenezhetik, de azt a legmelegebben támogatniok kell... Ez a terv ugyanis mindenben megvalósítja azokat az elveket, melyeket az entente vezető államférfiai hirdetnek: a/ megvalósítja mindazt, ami a népek önkrendelkezési

[10]Jugoszlávia 1918–1941. i. m. 53. l.

jogának elve szerint a mai történelmi adottságok mellett észszerűen megvalósítható; b/ biztosítja ama nemzetiségi kisebbségek zavartalan fejlődését, melyeknek fajrokonaikkal való egyesítése gazdasági, geográfiai vagy politikai lehetetlenség; c/ demokratizálja a szövetséges állam egész területét, s ezáltal kiküszöböli mindama feudális maradványokat, melyek Európa e részének tartós békéjét lehetetlenné tették; d/ biztos szövetségi alapokra helyezi ama kis államok jövő fejlődését, melyek máskülönben örökké marakodó Pufferstaatjai (ütközőállamai) volnának Németországnak és Oroszországnak... a dunai szövetség léte és gyarapodása a legerősebb biztosítéka lesz egy szintén demokratikus és föderatív alapokon nyugvó Oroszországnak."[11]

„A Habsburg-Monarchiának csak az alkotmánya avult el, de maga az a mély történelmi szükséglet, mely létrehozta, még ma is eleven erő" – mondja Jászi – „Csakis a Monarchiában és a Balkánon élő népek belső kapcsolata biztosíthatja szabad kulturális fejlődésüket a germán és az orosz malomkő között. Viszont Nyugat-Európa érdeke, hogy a Duna és a Balkán hatalmas gazdasági és kulturális kincsek felett rendelkező népei ne lehessenek sem Oroszországnak, sem Németországnak vazallus államai. A dunai egyesült államok terve épp ezt a megoldást jelenti... mely demokratikus és föderalisztikus államszervezetével mindenkor a béke és a szabadság előőrse volna, nem egy tehetetlen *Pufferstaat,* hanem a nyugat-európai fejlődés folytatója és végrehajtója."[12]

Jászi koncepciója egyértelműen antantbarát, s amikor kiformálódott – 1918 nyarán –, Franciaország után Anglia és az Egyesült Államok lényegében már tudatában voltak annak, hogy a Monarchia felbomlása elkerülhetetlen, s helyette a nemzeti önrendelkezés elve alapján utódállamokat kell létrehozni. Ez természetesen csak a Monarchia jelentős területi veszteségei alapján valósítható meg.

1918 végén az USA békeprogramjának kidolgozására alapított testület, az Inquiry (Vizsgálódás) osztrák-magyar részlege is a Monarchia nemzeti alapú felosztását javasolta, a szláv és román területi igények javára tett jelentős engedményekkel. Charles Seymour, a részleg vezetője tervezetében felhívta a politikai döntéshozók figyelmét arra, hogy célszerű volna a vámok névleges szinten való megállapítása, s az ún. utódállamok egész térségében fönn kell tartani a tranzitforgalom teljes szabadságát. Jelentésének végkövetkeztetése azonban több mint elgondolkodtató: „A Bizottság kénytelen megállapítani, hogy a javasolt határok nem alkalmasak arra, hogy szuverén államok nemzetközi határai legyenek. Lehetetlennek bizonyult olyan határokat találni, amelyek egyszerre lennének igazságosak és praktikusak. Jó példa a jövendő igazságtalanságra, hogy a csehszlovák állam területének és lakosságának egyharmada idegen nemzetiségű lesz. Ugyanilyen igazságtalan, hogy a magyarok egynegyede idegen uralom alá kerül. De ha megkíséreljük, hogy a határ jobban kövesse az etnikai válaszvonalat, úgy képtelenek leszünk a nemzetközi határral szemben támasztott gyakorlati igényeknek megfelelni. Természetesen e nehézségek zöme megoldódna, ha e határoknak nem független nemzeteket, hanem egy szövetségi állam alkotórészeit kellene elválasztaniuk. Kívánatos az adatoknak e szempont alapján történő felülvizsgálata."[13]

[11]Jászi Oszkár: A Monarchia jövője. (A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok.) Bp. 1918. Új Magyarország Rt. kiad. 75–76. l.
[12]U. o. 76–77. l.

Ez volt a Közép-Európa föderális újjárendezése melletti utolsó amerikai kiállás, amely azonban sajnos nem fékezte meg az utódállamok nagy étvágyú nacionalizmusát, mohó területszerzését. Pedig „Közép-Európa számára a föderális megoldás olyan alternatíva volt, ami a térség összes népe számára sok előnnyel járt volna. Kései elégtétel ez annak a Jászi Oszkárnak, aki az 1918-as összeomlás küszöbén megjelent könyvében a Duna Konföderáció kossuthi álmát – minden bizonnyal a korabeli nyugati föderációs tervektől is befolyásolva – gyakorlati javaslattá próbálta formálni. Akkor ez a terv csak kevés és bizonytalan támogatást kapott az érdekelt népektől és politikusoktól, és semmit a két példaképtől, a Brit Birodalomtól és az Amerikai Egyesült Államoktól. Ezek szerint a megvalósult történelem nem igazolta Jászit 1918-ban. De a történelem, mint a múltról való gondolkodás, kétségkívül Jászi igazát bizonyítja."[14]

1918 őszén egy elkésett – s azóta méltatlanul elfelejtett – mű látott napvilágot Bécsben. L. v. Südland *Die südslavische Frage* (A délszláv kérdés) című könyve, amelyben a szerző a szerb kérdést világította át. A Délországi, Délföldi jelentésű álnév a Monarchia egyik horvát származású hivatalnokát, dr. Ivo Pilart takarta. Pilar jól ismerte a balkáni viszonyokat, s nem volt véletlen, hogy könyvét álnéven jelentette meg. Azt tűzte ki feladatául, hogy belevilágítson „abba a sötét balkáni milieube, ahol Bizánc megszállottjai hallatlan tervszerűséggel dolgoztak az egész délszláv világ hatalmukba kerítésén. A hatalmi birkózásban Szerbia és a szerbség főszerepet játszott". E szerep indítórugóit, titkos részleteit, bizantinikus jellemvonásait Südland világította meg a történelem tükrében olyan szakszerűséggel és oly lenyűgöző erővel, mint semmilyen más mű annak előtte... Südland szerint „a délszláv kérdés legbensőbb magva az, hogy a bizantinikus állami és vallási felfogás az egész Balkánt, Bizánc régi területét birtokába akarja venni. A Balkánon csak bizánci hívőknek és azon nemzeteknek van létjogosultságuk, melyek bizánci hitűek. Az összes többieket erőszakkal vagy ármánnyal gyökerüktől meg kell fosztani". Az író az úgynevezett 'nagy-szerb gondolat' téves értelmezésére hívja fel a figyelmet, melyet úgymond nem is igen lehetne rossznéven venni, hiszen egy nemzet érthető törekvését képezné területe megnagyobbítására. Ha van – legalább elméletben – egy Nagy-Horvátország, vagy Nagy-Bulgária, miért ne lehetne Nagy-Szerbia is? „A szerbeknél viszont más a helyzet: miután ugyanis lényegüknél fogva a szerbek nem képesek határt szabni fejlődésüknek, sokkal helyesebb a 'nagyszerb' gondolat helyett 'pánszerbizmusról' beszélni. A délszláv kérdéshez tartozik az is, hogy a szerbség a bolgárok és a horvátok fölé akar kerekedni, hogy a Balkán főhatalma lehessen, hogy azután e népeket felszívja, előkészítve a talajt az egész szláv

[13]Jeszenszky Géza: A dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az világháború alatt. = Századok, 1988/4. sz. 661–662. l.
[14]Jeszenszky Géza u. o. 662–663. l.

Balkán *meghódítására. A pánszerbizmus alapjául a szerb települési területek Balkán-félszigeti központi fekvése szolgál."*[15]

A pánszerb gondolat kialakulásának két másik forrása is van: az egyik az a nemzeti nagyság, amelyet Nagy Dusán császár uralma idején ért el a szerbség, a másik pedig a szerb ortodox egyház, mely a görög után a legrégibb bizánci hitű állami egyház. A peći (ipeki) patriarchátus évszázadokon át a pánszerb gondolat fő fellegvárának számított.

Az idők folyamán a pánszerbizmus a szerb állam politikai vezető eszméje lett. A mozgalom dél-magyarországi központja Újvidék volt. Südland idéz egy 1890-ben (!) megjelent szerb tankönyvből, amelyben mint *szerb országok*, a következők szerepelnek: Szerb Királyság, Ó-szerbia, Macedónia, Montenegro, Bosznia és Hercegovina, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, *Bácska, Bánát.* Südland könyve a Monarchia összeomlása következtében már nem kerülhetett a nagyközönség kezébe, sőt szerb közbenjárásra a Bécsbe érkezett Entente Fegyverszüneti Bizottság elrendelte a könyv összes példányának elkobzását és zúzdába küldését. Később a szerb királyi követségek igyekeztek eltüntetni a föllelhető példányokat. A könyv után szerzőjét is halálra ítélte a bosszú. Több mint egy évtizednyi nyomozás után üldözői Zágrábban megtalálták, és brutálisan meggyilkolták Ivo Pilart.

1918. október 17–19-én Zágrábban összeült a Szlovén-Horvát-Szerb Nemzeti Tanács, s a tanácskozás utolsó napján határozatában leszögezte: „miután minden nemzeti párttól és csoporttól erre felhatalmazást kapott – bejelenti a szlovének, horvátok és szerbek népének, hogy ezen órától a kezébe veszi a nemzet politikai irányítását. Mostantól kezdve az általános nemzeti kérdésekkel kapcsolatban egyetlen párt, csoport vagy parlamenti csoport sem folytat semmiféle önálló politikát, nem lép önálló tárgyalásokra a nemzeten kívül álló tényezőkkel, hanem a jövőben a Nemzeti Tanács lesz a nemzet egyetlen képviselője és határozott cselekvő tényezője minden kérdésben... Követeljük a szlovének, horvátok és szerbek teljes etnikai területének önálló, független államba történő egyesítését – tekintet nélkül jelenlegi lakóhelyük tartományi vagy államközi határára –, amely állam a politikai, gazdasági demokrácia elveire épül, s amely megvalósítja majd a szociális, gazdasági igazságtalanságok és egyenlőtlenségek megszüntetését. Követeljük, hogy az elkövetkező nemzetközi békekonferencián népünket egységesen a saját külön küldöttei képviseljék."[16] A Tanács határozatában „elutasít minden olyan jövendő javaslatot, amely arra irányul, hogy nemzeti törekvéseinket részlegesen oldja meg, s a kérdést nemzetközi jelentőségétől megfossza... A Nemzeti Tanács kijelenti, hogy a demokrácia általános elveinek megfelelően a szerbek, horvátok és szlovének államában *a más nemzetiségű kisebbségek számára biztosítani fogja a szabad fejlődést."*[17] (Kiem. tőlem – B. J.)

Október második felében a Monarchia délszláv területein tömegmozgalmak robbantak ki. A városok lakói tüntettek, a munkások sztrájkoltak, a hadseregből százával

[15] Sisa István: Egy elfelejtett vészkiáltás. (A pán-szerb törekvések történelmi „titka".) = Hitel, 1992/2. sz. 41. l.
[16] Jugoszlávia 1918–1941. i. m. 57–58. l.
[17] U. o. 58. l.

dezertáltak a katonák. Október 23-án a Fiuméban állomásozó horvát ezred föllázadt, és a rendőrség lefegyverzése után a városban átvette a hatalmat. Katonai felkelés tört ki Pozsega vármegyében, és ez hamarosan Szlavóniára is átterjedt. A vezetést a polgári pártok ragadták magukhoz, s a Monarchia katonai és polgári igazgatásával igyekeztek megfékezni az anarchiát meg a földfoglaló mozgalmakat. A hónap végére a központi hatalom már teljesen megrendült. Október 29-én a szábor– a horvát országgyűlés – ünnepélyes keretek között kinyilvánította Horvátország (Fiumével együtt), Szlavónia és Dalmácia független állammá alakulását, valamint a szlovének, horvátok és szerbek közös államához való csatlakozását. A kiáltvány szerint: „Felbomlik minden eddigi államjogi viszony és kapcsolat egyrészről a Horvát-Szlavón és Dalmát Királyság, másrészről a Magyar Királyság és az Osztrák Császárság között... eltöröltetik és semmisnek nyilváníttatik a horvát-magyar kiegyezés... és szintén eltöröltetik és semmisnek nyilváníttatik annak minden későbbi kiegészítése vagy revíziója... (Független államunk) a modern nemzeti elvnek megfelelően, valamint a szlovén, a horvát és a szerb nép nemzeti egysége alapján belép a szlovének, horvátok és szerbek szuverén nemzeti államába, amelynek fennhatósága kiterjed e nép teljes etnikai területére, tekintet nélkül a jelenlegi közigazgatási és államhatárokra, azaz mindazokra a területekre, ahol a szlovének, a horvátok és szerbek jelenleg élnek... A szlovének, horvátok, szerbek egyesült népének közös Alkotmányozó Nemzetgyűlése előre meghatározott, minősített többséggel dönt majd véglegesen mind az államformáról, mind pedig a szlovének, a horvátok és a szerbek teljes egyenjogúságán alapuló államunk belső rendjéről, amely szavazás teljes védelmet nyújt majd minden majorizálás ellen."[18]

A kiáltvánnyal a szábor elismerte a zágrábi Nemzeti Tanácsot az államhatalom legfelsőbb szervének.

Fontos leszögezni: a felbomlott Monarchia délszláv polgári pártjait tömörítő tanács ekkor még nem határozta el a Szerb Királysághoz való csatlakozást, erre csak később, az antanthatalmak ösztönzésére került sor. A szábor ülésén megjelentek a zágrábi katonai parancsnokság, valamint a honvéd kerületi parancsnokság délszláv származású tábornokai is, akik tudomásul vették a hatalomátvételt. Napiparancsban jelentették be: „az egész katonaság a nemzeti kormány rendelkezésére áll". Hasonlóan cselekedtek a polgári közigazgatás irányítói is.

Október 31-én Ljubljanában a Szlovén Nemzeti Tanács, november 1-jén Szarajevóban a Bosznia-hercegovinai Nemzeti Tanács szintén átvette a hatalmat, a zágrábihoz hasonlóan vértelenül, minden ellenállás nélkül.

Közben Budapesten október 30-ról 31-re virradó éjjel győz az őszirózsás forradalom. „A csehszlovák állam megalakításának deklarálásával a szerb-horvát-szlovén állam létrehozásának kinyilvánításával, valamint Ausztria és Magyarország államjogi kapcsolatának megszűnésével pedig a Monarchia felbomlása – államjogi értelemben – befejezett ténnyé vált." Ám egyelőre csak annyi történt, hogy a Monarchia helyén új államok

[18] U. o. 59–61. l.

alakultak (Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország), illetve a Monarchia egyes területei más államokhoz (Lengyelország, Románia, Olaszország, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság) kerültek. „De az új, illetve a megnagyobbodott államokat elválasztó határvonalak kialakulása ezzel még nem történt meg. Míg maga a szétesés aktusa gyors, szinte automatikus folyamatban, az új határok kialakítása már kemény vitákban, időnként fegyveres harcokban ment végbe. Nagyrészt az ezzel kapcsolatos események töltik ki a november-decemberi hónapokat, azt az időszakot, amíg a békekonferencia összeül. Itt már nem a felbomlást vagy együttmaradást képviselő irányzat csap össze, hanem azok a nacionális érdekek, amelyek az alakuló vagy megnagyobbodott államok területét minden irányban a lehető legelőnyösebben kívánják alakítani, kölcsönösen túllépve a nemzeti önrendelkezés elvi alapjain. A felbomlás folyamata, illetve az annak nyomán kialakuló nacionális küzdelmek egyben a szociális feszültségek levezetői, ám keresztezik is a közép- és délkelet-európai térségben a győztes antant nagyhatalmak fő törekvését, a polgári rend konszolidációját."[19]

[19]Galántai József i. m. 353. l.

A magyar-jugoszláv határ kialakulása

A Zágrábi Nemzeti Tanács október 29-i határozata kimondta ugyan a Monarchiától való elszakadást, de, mint említettük, nem deklarálta a szerb királysághoz való csatlakozást. A leválást a magyar kormány azonnal elismerte, s Balla Aladár személyében követet nevezett ki Zágrábba. A Nemzeti Tanács (Narodno Vijeće) azonban az egykori Monarchia délszláv területein nem tudta megszerezni a legfőbb hatalmat, s arra is képtelen volt, hogy a Monarchia felbomlott katonai alakulataiból új hadsereget szervezzen, pedig már november 2-án elrendelte az általános mozgósítást. S hiába adta át Bécs az adriai flottát Horvátországnak, a Nemzeti Tanács nem tudta megfékezni az olasz kormány mind nagyobb területi igényeit és az olasz hadsereg előrenyomulását Szlovéniában, Isztriában és a dalmát tengerparton. Zágráb elegendő katonai és rendfenntartó erő hiányában a „nyugalmat" veszélyeztető tömegmozgalmak ellen sem tudott hatékonyan fellépni. Az egykori Monarchia területén kikiáltott délszláv állam helyzetét tovább nehezítette, hogy a szerb, illetve az olasz kormány aggályai miatt az új ország elismerését a szövetséges antanthatalmak megtagadták. Zágrábbal Magyarországon kívül csak Ausztria és Csehszlovákia vette fel a diplomáciai kapcsolatot. Nem volt véletlen, hogy ezekben a napokban az Ante Trumbić vezette horvát emigráció politikusai az antant fővárosokban igyekeztek támogatást szerezni a horvát autonómiát biztosító délszláv egység föderatív megoldásához. Zágráb az anarchia megfékezésére és az olasz törekvések megakadályozására behívta az egyébként hívás nélkül is Horvátország földjére bevonuló szerb csapatokat. Nem szorgalmazta a többségében horvát lakosságú Muraköz elfoglalását sem, sőt az ottani parasztfelkelés leverését a magyar hatóságokra bízta. „A kedvezőtlen kül- és belpolitikai helyzet, a forradalomtól és az olaszoktól való félelem a szerbhorvát irányzatot erősítette. A burzsoázia a Szerbiához való csatlakozástól egyrészt a rend helyreállítását remélte, másrészt azt, hogy ennek eredményeként a háborút – bár abban négy éven keresztül a központi hatalmak oldalán harcolt – nem legyőzöttként, hanem győztesként fejezheti be. De nyomós érv volt az egyesülés mellett a szerb hadsereg jelenléte is, továbbá annak lehetősége, hogy az egyesülést a szerb lakosság és az olaszoktól leginkább fenyegetett területek további huzavona esetén a Nemzeti Tanács megkerülésével, önhatalmúlag fogják kimondani."[1]

Ilyen körülmények között ültek össze Genfben november 6-án a zágrábi Nemzeti Tanács, az emigráns délszlávok Jugoszláv Bizottságának és a szerb kormánynak a

[1]Siklós András i. m. 242. l.

képviselői a viták megoldására és az egyesülés előkészítésére. Az erőviszonyok előrevetítették azt a tényt, hogy a Pašić vezette szerb kormány álláspontja szerb vezetésű királyságot akar létrehozni, amely gyakorlatilag kizárja a nemzetiségi autonómia megteremtését. A háromnapi tárgyalás után aláírt jegyzőkönyv kompromisszumos megoldást tartalmazott. Eszerint „A Szerb Királyság és a Zágrábi Nemzeti Tanács közös minisztériumot hoznak létre azzal a feladattal, hogy megszervezze az egységes SHS államot, amelynek alkotmányát az Alkotmányozó Nemzetgyűlés készíti majd elő."[2] Ez azt jelentette, hogy mind a Monarchia délszlávok lakta területén Zágráb központtal létrejött új államban, mind Szerbiában megmaradt az államigazgatási rendszer, csupán a külügyek és a hadügyek irányítására hoztak létre paritásos alapon közös minisztériumot. A tárgyalásokról kiadott november 9-i deklaráció azonban sohasem lépett életbe. Elsőként Pašić nyilvánította érvénytelennek, mondván, Szerbiában nagy ellenhatást váltott ki, s a régens és a kormány is elvetette.

Közben november 3-án Padovában Weber tábornok az Osztrák-Magyar Monarchia nevében aláírja a november 4-én életbe lépő fegyverszüneti egyezményt Adamo Diaz tábornok, az olasz hadsereg vezérkari főnöke, az antanthatalmak képviselője előtt. Az egyezmény elrendeli a Monarchia hadseregének visszavonását az 1914-es határokra, amivel lezárja az 1914. július 28-i hadüzenettel megindított világháborút. Nem volt véletlen, hogy már a következő napon Mišić vajda, szerb vezérkari főnök hadiparancsban adta ki 1. és 2. hadseregének, hogy szállják meg a Szerémséget, Szlavóniát, Horvátországot, Bosznia-Hercegovinát és Dalmáciát, valamint Dél-Magyarországon a Bánátot, keleten Temesvár-Versec-Fehértemplom, északon a Maros vonaláig, továbbá Bácskát, azaz a Bajától és Szabadkától délre eső területeket. Két nap múlva, 7-én a szerb hadsereg bevonul a Szerémségbe. Ezen a napon Magyarország nevében külön fegyverszüneti tárgyalást folytat Belgrádban Károlyi Mihály miniszterelnök vezetésével a Nemzeti Tanács, a Budapesti Munkástanács és a Katonatanács tagjaiból alakult küldöttség Louis-Félix Franchet d'Esperey francia tábornokkal, az antanthatalmak keleti frontjának főparancsnokával. A tábornok 18 pontból álló fegyverszüneti szerződést nyújt át, amelyben többek között a következőket követeli a magyar kormánytól: ürítse ki az erdélyi Nagyszamos felső folyásától Marosvásárhelyig, majd a Maros mentén a Tiszáig, innen a Szabadka-Baja-Pécs vonalon a Drávái húzott demarkációs vonaltól délre és keletre eső területeket, szerelje le a hadsereget és a területén engedje át az antanthatalmak csapatait. A küldöttség a fegyverszüneti pontokat elfogadhatatlannak nyilvánítja, és nem írja alá. A tárgyalásokon a magyar küldöttség egyébként hangsúlyozta, hogy az ország ragaszkodik a béke megkötéséig „mai határaihoz", vagyis az ország területe Horvát-Szlavónország nélkül értendő. A francia tábornok megígérte, hogy „a magyarországi stratégiai pontokat egyedül a francia hadsereg szállja meg, s hogy ugyanez a francia hadsereg könnyít az ország szénellátási problémáin."[3] Károlyi úgy érezte, megszerezte a legfontosabb biztosítékokat ahhoz a status quohoz, amelyet a konvenció tartalmaz. A padovai fegyverszünettel összhangban az említett demarkációs vonalon belül megmaradt az ország területe, a megszállt vidékeken is biztosítottnak látszott a magyar közigazgatás. Egy francia övezet került volna az ország köré, amely így megakadályozhatta volna – a magyar remények szerint – a szomszéd országok csapatainak benyomulását. „Megjegyzendő ezzel kapcsolatban, hogy a franciák ilyen szisztematikus megszállásra sohasem gondoltak, inkább csak néhány nagyobb ellenőrző pont megszállását tervezték, s ez is gyorsan leszűkült előbb Budapestre és Pozsonyra, azután egyedül a fővárosra."[4] Hogy ezek a magyar remények mennyire nem váltak be, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a francia csapatok hallgatólag szabad kezet adtak szerb (és a többi, román, csehszlovák) szövetségeseiknek. Két nappal a belgrádi tárgyalások után, november 9-én a szerb hadsereg elfoglalja Újvidéket. A következő napokban – november 7. és 10. között – a Romániában történt események a magyar kormányt is gyors cselekvésre ösztönözték. Az Egyesült Államok nyilatkozatban ismerte el Románia szövetséges jogait és igényeit, hatására Ferdinánd király lemondatta a román kormányt, a balkáni francia parancsnokság „fegyverbe szólította Romániát", amely ultimátumot intézett a Romániát megszálló német hadsereg főparancsnokához, Mackensen tábornagyhoz, felszólítva őt a megadásra. A francia csapatok november 11-én átkeltek a Dunán. Magyarországnak „ilyen körülmények között egy percig sem lehetett tovább gondolkodni azon, vajon alá kell-e írni a felkínált konvenciót, a stratégiai pontok egyidejű francia megszállásának ígérete mellett. A román lépések feltehetően nagyobb szerepet játszottak Budapesten, mint Clemanceau állítólagos távirata, amelyben leszögezte volna, hogy a konvenció kizárólag katonai kérdéseket érinthet. November 13-án a francia keleti hadsereg nevében Henrys tábornok, Szerbia képviseletében Mišić vajda és Magyarország részéről Linder Béla tárca nélküli miniszter aláírta a padovai fegyverszüneti szerződést Magyarországra alkalmazó belgrádi katonai konvenciót".[5]

Magyarország francia csapatok általi megszállási terve azonban kudarcba fulladt, illetve elsodorták az újabb fejlemények. Nevezetesen: az antant-szövetségessé tett szerb és román csapatok egyre inkább önállósították magukat, vagyis mind nagyobb darabokat igyekeztek leszakítani a vesztes Magyarország testéből. Mire a belgrádi konvenciót Magyarország 13-án aláírta, a szerb csapatok az elfoglalt Újvidékkel a hátuk mögött, a Bánátban elérték a Pancsova-Versec, illetve a Pancsova-Antalfalva vonalat. Visszatérve a délszláv egyesítést előkészítő november 9-i genfi tárgyalásokra, az ott elfogadott deklarációt a zágrábi Nemzeti Tanács is dezavuálta. A Nemzeti Tanács központi választmánya azonban november 24-én elfogadta Dalmácia és Bosznia-Hercegovina képviselőinek indítványát és kimondta a Szerbiával való azonnali egyesülést. Egyedül Radić, a Horvát Parasztpárt elnöke szavazott a határozat ellen, ugyanis a horvátok nagyobb önállóságáért és a köztársasági államformáért küzdött. Másnapi gyűlésén a

[2] Jugoszlávia 1918–1941. i. m. 63. l.
[3] Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918–1920. Bp. 1983. Kossuth K. 72. l.
[4] U. o. 73. l.
[5] U. o. 74. l.

parasztpárt a választmány döntését érvénytelennek nyilvánította. Az újjászervezett Jogpárt, a klerikálisok egy része, az Obzor című lap értelmiségi köre és néhány demokrata is hasonló nézeteket vallott. A Nemzeti Tanács szerbbarát többsége nézeteiért keményen támadta az ellenzéket, mondván, a régi Habsburg-uralmat akarják visszaállítani, másrészt Szerbia elleni fellépésükkel az olasz területszerző törekvéseket segítik elő a délszlávok kárára. Egy november végén leleplezett összeesküvést felhasználva, a magyar kormányt is beavatkozással vádolták meg, amely ellen az hivatalosan tiltakozott.

A Károlyi-kormány tudomásul vette a Drávától délre zajló eseményeket, mint korábban is kinyilvánította, természetesnek vette Horvát-Szlavónország elszakadását, de az ország integrális részét képező Vajdaság – ahogyan akkor értették: a Bácska, a Bánát és Baranya vármegye déli része – elszakítását igyekezett megakadályozni. Ez a törekvése egyre inkább kilátástalannak tűnt, mert alig két hét alatt, november 7. és 19. között, a szerb hadsereg megszállta a területet. Addig a helyi tömegmozgalmak felszámolásában a magyar, szerb és német nemzeti tanácsok együttműködtek, s biztosították a közrendet. A szerb hadsereg a bevonulás után azonnal megkezdte a magyar közigazgatás leváltását, ami feszültséget keltett a térségben. A szerb hadsereg támogatásával a helyi szerb vezetőréteg foglalta el a vezető posztokat, s nyomban a helyi hatalom egyedüli örököseként lépett fel. Hiába tiltakozott a Károlyi-kormány november 21-én Franchet d'Espérey tábornoknál, hangsúlyozván, hogy a magyar közigazgatás leváltása és a közlekedés megszakítása ellentétben áll a november 13-án Belgrádban megkötött fegyverszüneti egyezménnyel, a déli antantcsapatok főparancsnokságára, Szalonikibe küldött táviratra még választ sem kapott.

Egy nappal a Zágrábi Nemzeti Tanács választmányának ülése után, amely kimondta a Szerbiával való azonnali egyesülést, november 25-én Újvidéken összeült a Vajdaság Nagy Nemzetgyűlésének 757 képviselője. A határozatban többek között kimondták: „Felkérjük a testvéri Szerbia kormányát, hogy a békekongresszuson képviselje érdekeinket. Csatlakozunk a Szerb Királysághoz, amely eddigi tevékenységével és fejlődésével nem csak számunkra, de valamennyi szláv és velünk élő nem szláv nép számára is garantálja a szabadságot, az egyenlőséget és a minden irányú haladást. Ez a követelés egyúttal támogatni kívánja a délszlávok törekvését, hiszen őszinte vágyunk, hogy a Zágrábi Nemzeti Tanáccsal egyesült szerb kormány mindent megtegyen azért, hogy Péter király és uralkodóháza vezetésével létrejöhessen a szerbek, horvátok és szlovének egységes állama... A Nemzetgyűlés követeli, hogy a továbbra is határainkon kívül, más államokban maradó szerbek, bunyevácok és sokácok számára biztosítsák a kisebbségvédelem jogát, nemzeti fennmaradásukat és fejlődésüket, s azt a jogot, hogy szerb államban élő szerbjeik szabadon nyújthassanak kulturális és gazdasági segítséget nekik, s ebben a tekintetben szigorúan be kell tartani a kölcsönösség elvét. Ez különösen érvényes a Budai Egyházmegyében (Budapest környéke) élő szerbekre."[6] A vajdasági nemzetgyűlés, vagyis a skupština határozatával legalizálta és egyben legitimálta a szerb

[6]Jugoszlávia 1918–1941. i. m. 71–72. l.

hadsereg vajdasági bevonulását és a vidék Magyarországtól való elszakítását. Az itt élő kereken 600 ezer magyar és csaknem ugyanannyi német véleményét, vagy kívánságait nem vették figyelembe, bár a kor szellemének megfelelően a határozatban illett kimondani: „a velünk élő nem szláv nép számára is garantálja a szabadságot, az egyenlőséget és a minden irányú haladást." A határozat arról is intézkedett, hogy az elszakított terület irányítására egy ötven tagú Nemzeti Tanácsot (Narodni Savet), valamint ideiglenes kormányként Nemzeti Direktóriumot (Narodna Uprava) alakítanak. E testület lényegében a vajdasági kormány szerepét töltötte be.

A Nemzeti Direktórium hamarosan teljesen megszüntette a magyar közigazgatást, a vármegyék, a városok, a községek élére szerb tisztviselőket nevezett ki, még Pécs élére is szerb főispán került. „Mindez nagy elégedetlenséget váltott ki a délvidéki lakosság körében, amely 1919. február 21. és 23. között éles szerbellenes tömegmozgalomba torkollt. A megmozdulás Pécsett kezdődött, de órák alatt csatlakozott hozzá Szabadka, Zombor, Zenta, Újvidék, Nagykikinda és más városok szervezett munkássága és polgársága. Jellemző, hogy ezt a jugoszláv történetírás úgy emlegeti, mint 'az elnyomott nem délszláv népek nemzeti mozgalmá'-t. A tiltakozás a valóságban a megszálló szerb hatalom ellen irányult, mert a magyar közigazgatás felszámolása után világossá vált: a demarkációs vonalig katonailag elfoglalt déli területeket el akarják szakítani Magyarországtól. Sokezres tüntetéseken követelték a magyar közigazgatás visszaállítását, tiltakoztak a magyar iskoláztatás felszámolása, a magyar munkások, tisztviselők tömeges elbocsátása, a magyar feliratok eltávolítása ellen. A szerb hatóságok a magyarságot a katonaság felvonultatásával igyekeztek megfélemlíteni, a tüntetések mégis három napig tartottak. A Magyarország melletti megmozdulások legfontosabb központja Szabadka volt, ahol még áprilisban is sztrájkokkal tiltakoztak az új államhatalom ellen. Ezrek nem voltak hajlandók letenni a hűségesküt, amelyet már a bevonulás után követeltek a kulcságazatok – közhivatalok, a vasút, a posta – és a tanügy dolgozóitól."[7] A sztrájkok, tüntetések hatására a szerb hatalom lassította uralma kiépítését, s később a magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltása is óvatosságra késztette a hatóságokat.

A feszültségeket a vitás területeken elsősorban az okozta, hogy a fejlett mezőgazdasági kultúrájú Bánságra nemcsak az új délszláv állam, hanem Románia is igényt tartott. Ez utóbbi arra hivatkozott, hogy a részben románok által is lakott vidéket az 1916. augusztus 17-i titkos egyezmény, amelyben Románia csatlakozott az antanthatalmakhoz, neki ítélte. Mint a későbbiekből kiderül, ennek a kérdésnek a megoldása sok fejtörést okozott a békekonferencia résztvevőinek, hiszen abba a politikai elképzelésbe kellett beilleszteni, miszerint Közép-Európában az antant további terveit, azon belül főleg a balkáni francia hegemónia törekvéseit a győztesként és szövetségesként elismert Szerbiára és Romániára kell felépíteni. Párizs úgy látta, hogy a jövőben ezek az államok

[7]Botlik József: A Vajdaság magyarjainak küzdelme a létért. (Mészáros Sándor professzor a délvidéki impériumváltozásról, a szerb hatalomgyakorlásról és a kisebbségi törekvésekről. = Magyar Nemzet, 1993. június 14. 7. l.

(s északon Csehszlovákia) töltik majd be azt a szerepet, amelyre a Monarchia alkalmatlannak bizonyult.

A Zágrábi Nemzeti Tanács által ellenőrzött országrész és a Vajdaság katonai megszállása után december 1-jén – az ortodox naptár szerint november 18-án – Sándor régensherceg Belgrádban bejelenti a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság megalakulását. Az új állam kikiáltásakor Sándor régensherceg Péter királyhoz címzett beszédében sajnálkozva jegyzi meg, hogy „népi területünk nagy, értékes részeit megszállva tartják az Olasz Királyság csapatai, amely igaz, hogy szövetségben áll az antanthatalmakkal, s mellyel jó, baráti viszonyban kívánunk élni, azonban nem vagyunk hajlandók elismerni egyetlen olyan egyezményt sem, így a londonit sem, amelynek értelmében – a nemzeti alapelvek és az önrendelkezés elvének megsértése mellett – arra lennénk kényszerítve, hogy népünk egy részét idegen államnak engedjük át...államunk határait – alkalmazva a nemzeti önrendelkezés elvét, amelyet W. Wilson, az Amerikai Egyesült Államok elnöke és az antanthatalmak kormányai proklamáltak – úgy határozzák meg, hogy azok egybeessenek etnikai határainkkal."[8] A beszédben természetesen egy szó sem esett az új államban élő nagyszámú nem délszláv, s immár kisebbségi sorba került őslakos népekről, elsősorban az együttesen több mint egymillió főt kitevő bácskai és bánsági magyarság, illetve németség nemzeti-önrendelkezési jogairól. Ezt pedig a november 25-i újvidéki nemzetgyűlés is „garantálja". A kiáltvány a népképviselet és a kormány legfőbb feladatává teszi, hogy „államunk határai egybeessenek népünk etnikai határaival".

Az új állam neve Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, közismert nevén: SHS.

Valóban állam volt-e ez az új alakulat, amelynek alapjait – mint emlékezünk – még 1917 júliusában rakta le a Korfu szigetén megkötött híres szerződésben Nikola Pašić és Ante Trumbić? Három nép került közös uralkodó és közös kormányzat alá az egyesítéssel. „A három rokonfajú, de ezer év óta teljesen önállóan és más-más irányban fejlődő népcsoport a történelem folyamán *még sohasem élt egymással egyazon állami közületben.* A szerbség betegesen túlméretezett önérzete s szüntelen hivatkozása 'a kard jogára' vajon összeférhet-e a germán-latin kultúrán nevelkedett horvátság nyugati öntudatával, s a szlovénség mély katolikus élménye nem kerül-e szükségképpen összeütközésbe a szerb ortodox egyház bizánci hagyományaival és módszereivel?"[9]

Mindezek az aggodalmak már az új állam megalakulásának pillanatában valóságosan érzékelhetők voltak. Pašić, akit Szerbiában a „győzelem atyja"-ként emlegettek, öt nappal a december 1-jei államalakulás előtt lemondott miniszterelnöki posztjáról, mert nem értett egyet annak módjával. Az eltérő múltú és kultúrájú horvát és szlovén néppel való együttélés – szerinte – előbb-utóbb akadályává lesz a szerb vezetőszerep megőrzésének. A másik vészjel: az SHS Királyság kikiáltása után alig két nappal, december 3-án a horvát Jogpárt Vladimir Prebeg elnök és Ante Pavelić aláírásával nyilatkozatban tiltakozott, mert a horvát nép jogait már az új állam megalakításának módszerével is megsértették: a Belgrádba utazó, a Szerbiához való csatlakozást bejelentő horvát küldöttség több tagja nem is volt képviselő. Ezt a Radić vezette Horvát Parasztpárt is erősen sérelmezte, hisz a Jogpárttal együtt ez szerezte meg a választásokon a horvát szábor mandátumainak túlnyomó többségét.

[8]Jugoszlávia 1918–1941. i. m. 74–75. l.
[9]A szerb-horvát ellentétek Jugoszlávia születésétől felbomlásáig. Bp. 1941. Fel. kiad. Pogány Béla 4. l.

Végezetül joggal szögezhetjük le: a szerb vezetéssel létrehozott SHS állam a horvátoknak mélységes csalódást okozott. Még akkor is, ha elismerték: az új államot valóban a szerbek fegyverei és óriási áldozatvállalása teremtette meg.

A délvidéki magyarság félelemmel telve, dermedtségben, bizonytalanságban fogadta a hírt. Mint már említettük, november 7. és 19. között a szerb hadsereg a belgrádi konvenció alapján elfoglalta Dél-Magyarország területeit – Bácskát és Bánátot –, s elérte a kijelölt magyar-szerb demarkációs vonalat. A két stratégiai fontosságú várost, az akkor 85 százalékban magyarlakta Szabadkát 13-án, Aradot pedig 21-én szállta meg. Minden magyar településen azonnal bevezette a cenzúrát, elkobozta a magyar újságokat. Ez annál is inkább fájdalmasan érintette a magyarlakta városokban, falvakban élőket, mert sorsdöntő napokban, hetekben maradtak információ nélkül. A szerb csapatok egyes helyeken erőszakkal föleskették a polgári lakosságot a szerb állampolgárság fölvételére. Napirenden voltak az erőszakoskodások, Torontál vármegyében például november közepén törvénytelenül elrendelték a 21–30 életév közötti magyar fiatalok besorozását a szerb hadseregbe. A belgrádi konvenció nyolc napot adott Magyarországnak arra, hogy kiürítse a Barcs-Pécs-Baja-Szeged-Arad vonaltól délre eső területeit, amit ez meg is tett. A szerb hadsereg e vonalat elérve általában megállt, kivéve ha különleges érdekei fűződtek az átlépéséhez: ilyen volt a baranyai Pécs-környéki bányavidék, amelyet Szerbia meg akart szerezni.

Az 1918 novemberétől hosszú hónapokra megmerevedett demarkációs vonal a Barcs-Szigetvár-Pécs-Bátaszék-Baja-Szabadka-Horgos-Szeged vasútvonallal párhuzamosan haladt, attól néhány kilométerre északra, nyilvánvalóan azért, hogy a szövetségesek ellenőrzése alatt lehessen tartani az akkoriban egyedüli vasúti kapcsolatot a nyugati antant államok és a későbbi kisantant országok között. Akkor a Tiszán Szegedtől délre nem volt (vasúti) híd és a Dunán Belgrádtól lefelé ugyancsak nem; a belgrádin viszont nem lehetett a Bánságba, illetőleg Romániába eljutni. Szabadkától nyugatra és Szegedtől keletre fonódtak össze azok a vasútvonalak, amelyeken akkor a nyugat-keleti forgalom lebonyolítható volt.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság egyik osztaga december 25-én önkényesen megkezdte a Muraköz megszállását, s két nap múlva elfoglalta annak központját, Muraszombatot. Ezzel jókora területet szakított le Zala vármegye déli, a Mura és Dráva közti részéből. A vidék népe azonban nem fogadta el a megszállás tényét, s a következő napokban Bednyák Vince helyi polgár vezetésével megszervezte az ellenállást. 1919. január 2-án a kora hajnali órákban megtámadta a jugoszláv csapatot. A harc Muraszombat falai között és a város közvetlen közelében a délutáni órákig tartott, s a helyi hazafiaknak sikerült a jugoszláv egységet szétszórni és megfutamítani. A muraszombati csata hatására a szlovén kormány egyik vezetője kijelentette: Jugoszláviának nincsen szüksége a Muraközre, vagyis korabeli szóhasználattal a Vend-vidékre. „Ennek a csatá-

nak tulajdonítható az is, hogy a Legfőbb Tanács és a Territoriális Komisszió 1919. május 12-én kelt határozatában a jugoszlávoknak a Vend-vidékre vonatkozó kívánságát visszautasította. Zolger Ivánnak, a párizsi békekonferencia jugoszláv delegátusának egyik nyomtatásban megjelent írásából megtudtuk, hogy a 'Vend-vidék sohasem került volna jugoszláv fennhatóság alá, ha a francia delegátusok és szakértők állandóan a jugoszlávok kezére nem jártak volna, és ha Tardieu a Legfőbb Tanács határozatait néhányszor a jugoszlávok javára önhatalmúlag el nem csavarta volna', amely műveleteiért 'sokszor igen heves konfliktusba keveredett más nagyhatalmak képviselőivel'. A jugoszláv kormánynak a párizsi békekonferenciára kiküldött hivatalos delegátusa tehát maga írásban bizonyítja, hogy a vendséget a Legfőbb Tanács Magyarországnak ítélte, de Tardieu ezt a határozatot önhatalmúlag megváltoztatta."[10] Így kapott Jugoszlávia engedélyt a Muraköz megszállására. Erre azonban csak 1919. augusztus 12-én kerített sort, amikor Budapesten már elbukott a Tanácsköztársaság. Ekkor olyan haderőkkel jelenik meg a vidéken a jugoszláv hadsereg, hogy a helyi lakosság már nem gondolhat fegyveres ellenállásra.

Közben a győztes antanthatalmak különböző titkos bizottságaikban 1918 végén megkezdték a béke előkészítését. Az amerikai tervekről már szóltunk, nézzük most a brit hadügyminisztérium katonai hírszerző osztályának elképzeléseit Jugoszlávia javasolt határaira vonatkozóan. Ennek hatása ugyanis egyértelműen kimutatható a brit békedelegáció 1919. február 8-án Magyarország határaira tett javaslattervezetében. A jugoszláv-román határ „...Báziástól nyugatra keresztezhetné a Dunát, és a báziás-temesvári vasútvonaltól néhány kilométernyi távolságban haladhatna attól nyugatra Csákig, majd onnan északnyugatra fordulva egy pontig attól a két csatornától északra, amely Temesvárt és Nagybecskereket köti össze, ahol *Jugoszlávia, Románia és Magyarország határai találkozhatnak.* A jugoszláv-magyar határ a jugoszláv-román határ egy bizonyos pontjától...nyugat felé haladhatna úgy, hogy a Dunát a Ferenc József-csatorna torkolatától valamivel északabbra keresztezze. Majd délnyugati irányba haladva Villánytól délre úgy, hogy a Drávát Miholjacdolni (helyesen: Donji Miholjac–Alsómiholjác, Horvátország) közelében érje el. Aztán a Dráva képezné a határt a Mura torkolatáig, majd pedig a Mura addig a pontig, ahol az a mai határt átlépi. A fenti vonal nagyjából megfelelne a jugoszlávok néprajzi határának a Bánátban, a Bácskában és Baranyában, s Zombor szerb várost is magában foglalná. Lehetővé tenné, hogy Mohács magyar város vasúti összeköttetésben maradjon Péccsel Villányon keresztül, és hogy a kiskőszegi vasútvonal Eszékhez kapcsolódjék. A Muraköz – Medjumurje – néprajzilag horvát, és jugoszlávvá kell lennie."[11]

A brit katonai hírszerző osztály terve a következő hónapokban kialakult trianoni határral ellentétben Magyarország számára sokkal kedvezőbb volt, elsősorban azért, mert a reális helyzetet figyelembe véve néprajzi és stratégiai-gazdasági elvek kombinációján alapult. Magyarországé maradt volna a Bánát jelentős része Nagykikindával, a Bácska északi, magyarlakta vidéke Szabadkával és Zentával. A terv negatívuma, hogy stratégiai okokból Jugoszláviának szánta a baranyai háromszöget, amelyhez a brit katonai körök – a franciákat támogatva – mindvégig következetesen ragaszkodtak. Így született meg végül a trianoni magyar-jugoszláv határ a baranyai részen. A Mura-melléket (Prekmurje – kis szlovénlakta körzet a Mura folyó és Szentgotthárd városa között) azonban a britek javaslata szerint nem szabad Jugoszláviának ítélni. Az állásfoglalás igen kedvező volt Magyarország számára, hiszen a tervezett jugoszláv-csehszlovák korridor burkolt elutasítását jelentette. (Ismeretesek voltak Jugoszlávia azon törekvései, hogy „Nyugat-Magyarországon közös határt alakítanának ki Csehszlovákiával, olyan módon, hogy a határvonal Bajától a Balaton északi csücskét érintve, a Rábát követve egészen a Fertő-tóig haladna.) (Ezért) február 10-én a szerb katonai vezetés jegyzékben követelte Pécset a bányavidékkel egyetemben. E hihetetlen tervek nem jártak sikerrel."[12] A jugoszláv követelés teljesítése egyébként azt jelentette volna, hogy egész Dél-Dunántúlt a Mecsek-hegységgel együtt elcsatolják Magyarországtól.

A békekonferenciát 1919. január 18-án ünnepélyes külsőségek között nyitották meg Párizsban. Célja: öt esztendő öldöklését de jure lezárni, s úgymond igazságot és békét teremteni a népek között. A békekonferencia fő feladatának a német kérdés megoldását tekintette, azonban nem kevesebb súllyal esett latba Magyarország megbüntetése sem. E tekintetben igyekezett Magyarországot minél jobban meggyengíteni-megkisebbíteni, s ebben készséges partnerre talált a Monarchia nemzeti programmal fellépő ún. utódállamaiban, Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában. Figyelmünket az utóbbira fordítjuk, hiszen a fejezetünk tárgya a magyar-jugoszláv határ kialakulása.

A legtöbb gondot az ítélkezők számára Bánát jelentette, hiszen arra mind a jugoszlávok, mind a románok igényt tartottak. A helyzetet csak bonyolította, hogy mindkét fél győztesként fejezte be a háborút. A Bánáttal kapcsolatban „a konferencia folyamán soha nem merült fel, hogy Magyarország részt kap belőle az esetleges felosztásnál. A négy fő nemzetiség (német, román, szerb) között a magyarok számbelileg még az 1910-es népszámlálási adatok szerint is az utolsó helyen álltak, bár a Bega-csatornától, a Nagybecskerek-Temesvár vonaltól északra abszolút többséget alkottak – ezt a konferencia szakértői is elismerték... A román igények mindenekelőtt a bukaresti szerződésben ígértekre, valamint néprajzi, történelmi és gazdasági indokokra támaszkodtak, hangsúlyozván, hogy a románok a Bánát őslakói, még a Római Birodalom előtti korból, és hogy a Bánát egy és oszthatatlan történelmi, földrajzi és gazdasági egység... A jugoszláv delegáció vezetője, Trumbić viszont kijelentette, hogy Szerbia és a jugoszláv állam nevében visszautasítja a bukaresti szerződést. Elmondotta, hogy a Bánát kettéosztását kérik etnikai alapon..., erre a legalkalmasabbnak az Aradtól, Temesvártól, Fehértemplomtól 10–20 kilométerre keletre húzható dél-délkeleti irányban haladó vonal látszik."[13]

[10]Fall Endre: Jugoszlávia összeomlása. (A Délvidék visszatérése.) Bp. 1941. Magyar Revíziós Liga Kiad. 61. l.
[11]Arday Lajos: Térkép, csata után. (Magyarország a brit külpolitikában 1918–1919.) Bp. 1990 Magvető K. 127. l.

[12]Raffay Ernő: Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal... Bp. 1990. Tornado-Damenija Kft. 61. l.
[13]Arday Lajos i. m. 171–172. l.

A békekonferencián heteken át folyt a vita Bánát hovatartozása kérdésében, közben csaknem háborúvá fajult az ügy, mert mindkét ország magának követelte Temesvárt és tágabb környékét. Jellemző volt, hogy a szerb, illetve a román csapatok egyáltalán nem, vagy csak vonakodva tettek eleget az antant haderők főparancsnoksága utasításainak.

Február 4-én Jugoszlávia memorandumot nyújtott be a békekonferenciához, amelyben az alábbi keleti-északi határvonalat kérte: Báziás – Zádorlak – Maros folyó – Horgos – Mélykút – Bácsmonostor – Dunaszederkény – Diósviszló – Darány – Babócsa – Alsólendva – Szentgotthárd. A tanácskozás legfőbb szerve, a Tízek Tanácsa a jugoszláv területi igényeket szakértői bizottsághoz küldte. Ez március 18-ra készítette el álláspontját, s Jugoszlávia északi határait a bácskai szakaszon gyakorlatilag a trianoni vonalban határozta meg. Ugyanezen a napon megegyeztek a Bánát felosztásában: a korábbi kompromisszumos javaslat alapján jelölték ki a végleges román-jugoszláv határt, 65 ezer szerbet Romániában és 76 ezer románt Jugoszláviában hagyva. Ezt azonban további huzavonák után csak 1919 augusztusában hagyta jóvá a békekonferencia. Ugyancsak e napon „az amerikai delegációnak sikerült – kompromisszumos alapon – pár négyzetkilométeres területet megtartani Magyarország számára a Bánátból – Újszeged és Kiszombor között –, azzal érvelve, hogy erre Szeged városának gazdasági és stratégiai szempontból elengedhetetlenül szüksége van."[14]

Három hét múlva, április 6-án már a Tizek Tanácsa vitatta meg a jugoszláv-magyar határt, s ekkor Magyarországnak ítélte Baranya és Somogy megyék déli részét, azzal indokolván döntését, hogy az ott élő délszlávok a vidék lakosságának csak törpe kisebbségét képezik, különben is, a Dráva kiváló természeti határ, amely Jugoszláviának elsőrendű gazdasági és stratégiai előnyöket biztosít. A jugoszláv békedelegáció elégedetlen a döntéssel, s szinte hetente ad be a békekonferenciához újabb és újabb javaslatokat, amelyekben Jugoszláviának követeli Bácska Magyarországon maradt északi csücskét – Baját és környékét –, Baranya megye nagyobb részét, nem csupán a Baranya-háromszög néven ismert Drávaszöget és a Mura-melléket. Az utóbbinál az eredeti jugoszláv igény szerint a Rába és a Zala folyók vonala lett volna a határ. Itt egyébként megint színmagyar területeket csatoltak volna el.

Július 9-én kompromisszumos megállapodás született a békekonferencián: Jugoszlávia lemondott a Rába-Zala határvonalról, s ezért cserébe megkapta a Lendva folyócska völgyét, valamint a Mura-Rába vízválasztóját követő mai határt.

A baranyai háromszög megszerzése már nem ment ilyen könnyen. Pedig a megszálló hatóságok a győzteseknek mindent szabad elv szellemében mindent megtettek, hogy Jugoszlávia bekebelezhesse e területet. Pécsett és Baranyában „népszámlálásokat" tartottak, amelyek adataival azt bizonygatták Párizsban, hogy a területen kisebbségben él a magyarság. Ekkor Pécsett „az 56 120 lakosból 14 485 szláv volt. A magyar csak néhány ezerrel több, 17 901. A németség száma: 14 549. Ezzel azt kívánták bizonyítani, hogy a város összlakosságán belül a magyar 'kisebbségben' él... Hasonló eredményekhez

[14]Arday Lajos u. o. 171. l.

vezetett a megyei népszámlálás is... A népszámlálás eredményeit májusban Pandurovic' főispán személyesen vitte Párizsba, amikor egy delegáció élén ott járt. A főispán párizsi utazása azonban nem volt eredményes. Visszatérte után akciót indított, hogy hűségnyilatkozatra bírja a községek elöljáróságait, valamint, hogy a képviselőtestületek nyilatkozatban kérjék az SHS-államhoz való csatlakozást. Ez meglehetősen nagy nehézségekbe ütközött, mert bár korábban megtörtént a szerb szolgabírák kinevezése, a községi elöljáróságok jelentős része még a régi volt és többségük az erőszakos fellépésnek sem engedett, megtagadta a hűségnyilatkozatot. "[15]

Akadtak azonban olyan magyarok, akik meghódoltak a megszállóknak és követelték Baranya megyének az SHS államhoz való csatolását. Július 12-én szerb, magyar és német összetételű delegáció utazott a vidékről Párizsba és 19 község lakóinak névaláírásával ellátott emlékiratot adott át a békekonferenciának, s az aláírók között ott volt gróf Keglevich Imre, gróf Festetich Imréné szigetvári földbirtokos, Draskovich Iván gróf Sellyéről, a németeket pedig dr. Scheidl Árpád hercegnároki földbirtokos képviselte. Igen jellemző volt az irat fejlécén található összefoglalás: „...Baranya megye lakosságának többsége szláv, akik gazdasági, valamint nemzeti okokból kívánnak csatlakozni a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz. A németek gazdasági alapon. A megye nyugati részén élő magyarok végső fokon ismét Magyarországhoz akarnak tartozni, de addig nem, amíg a bolsevista rezsim tart... Mindezekhez egy Párizsban nyomott részletes néprajzi térképet csatoltak, amely szerint a Dráva-Duna-szög községei – négy kivétellel – magyar, illetve német többségűek. A térképen három lehetséges határvonalat találunk. A legészakibb a petícióban kért, mely a maximális szerb igényeket tükrözi, Jugoszláviának adva kb. 40, túlnyomóan magyarlakta községet Siklóssal és Mohácccsal együtt; középen húzódik a francia vonal, mely a békeszerződésben rögzített határ lett. Legdélibb az angolok által javasolt, amely kilenccel több községet hagyott volna magyar területen, köztük a környék központját, Pélmonostort."[16]

Július 19-én váratlanul újabb bizottsági ülést tartottak. „A bizottságban a franciák javasolták a határ nyugati szakaszának jelentős északra tolását, Baranyában pedig egy olyan új vonal kijelölését, amely a pécsi szénvidék nagy részét a jugoszlávok kezére juttatta volna. Hosszú vita után július 22-én a bizottság elvetette a nyugati szakaszon a módosítást, Baranyában viszont, ha a jugoszláv kérést nem is teljesítette, megteremtette a 'kis háromszöget' (Baranya-háromszög, vagy Drávaszög). A Pécsre és a szénmedencére vonatkozó jugoszláv igény visszautasítása, ami főként olasz és amerikai ellenzésre volt visszavezethető, még sok vitát és viszályt szült."[17]

A Tízek Tanácsa augusztus 1-jén hozott döntést az előző hetek újabb és újabb határmódosításokat kérő jugoszláv beadványok ügyében, melyeknek hátterében minden bizonnyal az állt, hogy július derekán a belgrádi kormány felajánlotta: másfél gyalog-, valamint egy lovashadosztályt, összesen mintegy 20 ezer jól felszerelt harcost küld a

[15]Szüts Emil: Az elmerült sziget. (A Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság) Pécs, 1991. Pannónia Könyvek 44. l.
[16]Arday Lajos i. m. 181–182. l.
[17]Ormos Mária u. o. 320. l.

magyarországi kommünellenes intervencióhoz. Így kapta meg Jugoszlávia a baranyai háromszöget. Ugyanakkor Mohács, illetve a mohács-siklósi vasútvonal átcsatolását nem tudta elérni, s a Rába völgyét sem sikerült megszereznie, mert az indoklás szerint az „etnográfiai helyzet" nem engedte meg a határ további kitolását északra.

Pécsről és a mecseki szénmedencéről Jugoszlávia továbbra sem akart lemondani, még akkor sem, amikor a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa 1919. augusztus 25-én rögzítette a végleges jugoszláv-magyar határt. Jugoszlávia még két esztendeig harcolt e területért, minden lehetséges eszköz igénybevételével.

A szerb megszálló csapatok Cvetić alezredessel az élen 1918. november 14-én vonultak be Pécsre. A megszállás, valamint a város és Baranya vármegye fölött vont demarkációs vonal csak rövid időre bénították meg a politikai és gazdasági életet. Kezdetben a katonai intézkedések nem voltak olyan szigorúak, hogy minden érintkezés lehetetlen lett volna Magyarországgal. Cvetićet a keményebb Radovanović ezredes váltotta fel, aki elrendelte a gyülekezési tilalmat és a szigorú cenzúrát. Az intézkedésekre a helyi szocialista szervezetek általános sztrájkkal feleltek, teljesen megbénítva a város életét. Radovanović, szerb városparancsnok huszáregységeivel rövid idő alatt letörte a megmozdulást és statáriumot hirdetett ki. A város nevében ekkor egy negyventagú küldöttség járul a parancsnok elé, és nyolc részből álló memorandumban terjeszti elő követeléseit. Az ezredes a deputációt letartóztatja és túszokat jelöl ki a város lakosságának minden rétegéből. „A munkások a szerb főispánhoz eljuttatott követeléseikben tiltakoztak a belgrádi egyezmény rendelkezéseinek megsértése ellen, a Bácskának, Bánátnak és Baranyának a békekonferencia döntése előtt Magyarországtól történő elszakítása miatt. Követelték az egyesülési és gyülekezési szabadságot, a korlátlan utas- és áruforgalom visszaállítását a demarkációs vonalon, a túszok és a többi ártatlanul letartóztatott személy szabadon bocsátását és azt, hogy a sztrájkban való részvételért senkit se vonjanak felelősségre."[18] A sztrájk még február 21-én Zomborra, Szabadkára, sőt a távoli Temesvárra is kiterjedt. Résztvevői a pécsihez hasonló követeléseket fogalmaztak meg, s tiltakoztak a szerb uralom erőszakos bevezetése, a wilsoni elvek megsértése ellen. A hatóságok a mozgalmakat letörték. A szabadkai, temesvári és zombori sztrájkok is sikertelenül fejeződtek be.

Pécsett a szerb katonai hatóságok engedményekre kényszerültek – a letartóztatott sztrájkolókat szabadon engedték, a munkásszervezetek működhettek, a magyar tisztviselők visszatérhettek hivatalaikba stb. –, azonban semmit sem valósítottak meg a vármegyei szerb közigazgatás felszámolásából. A meghúzott demarkációs vonalat már végleges határnak tekintették, s az engedmények mögött sokkal inkább a sztrájkkal kiesett széntermelés újbóli megindítása húzódott. A következő hónapokban számos eszközt és módszert alkalmaztak a helyi lakosság megtévesztésére, olyan álhírek tudatos terjesztésére, amelyek azt sugallták, hogy Pécs és Baranya vármegye véglegesen az SHS Királysághoz kerül.

[18]Szüts Emil i. m. 33. l.

1919 augusztusában, a magyarországi proletárdiktatúra bukása után az ellenforradalmi terror elől százak menekültek a baranyai területekre. A szerb megszálló hatóságok eleinte sokakat visszatoloncoltak, kiszolgáltatva őket a fehérterrornak, de hamarosan rájöttek, hogy az ellenforradalomtól való félelmet saját vitorlájukba fogva együttműködésre bírhatják ezeket a munkásokat a terület Jugoszláviához való csatolásában. Közben a békekonferencia augusztus 25-én végleg rögzítette a magyar-jugoszláv határt. Ebbe azonban nem tartozott bele Baranya egésze. A következő hetekben ezért ún. „csatlakozó" gyűlések sorát szervezték a szerbek, ahol a résztvevők az SHS Királysághoz való csatlakozást követelték.

Jovan Cvijić, a párizsi béketárgyalásokon résztvevő jugoszláv küldöttség tagja szeptemberben néhány hétig a helyszínen tanulmányozta Baranya nemzetiségi viszonyait. November 24-i keltezéssel egy memorandumot készített a jugoszláv békedelegáció számára, amelyet benyújtottak Párizsban. Cvijić ebben kifejtette: „Baranya lakosságának többsége délszláv. Pécs városa 'problematikusan magyar', a legutóbbi 20–30 év magyarosításának következtében. Már egy októberi jegyzékben is arról tájékoztatták Clemenceaut, hogy a szerbek és 'szerb katolikusok' száma a pótlólag kért baranyai területeken 113 000, a 18–20 000 magyarral szemben, az ipart és a kereskedelmet kézben tartó városi népesség meghatározó többsége német és zsidó, a munkásság pedig – nagy többségében – szláv származású. A munkásság vezetőiben persze fel sem vetődött, hogy a valóságos helyzet bemutatásával megcáfolják ezeket a szerb 'néprajztudomány' által kreált eredményeket... A 'dokumentumok' alátámasztására népgyűléseket szerveztek, november 26-án Villányban, november 27-én pedig Pécsett. Ezekre a megye szerbhorvát lakosú falvaiból mozgósítottak tömeget. Elfogadtattak egy nyilatkozatot, amelyben a szerb megszállás további fenntartását, illetve a határrendezés revízióját kérték. A 'népgyűlési határozatokat' nagyszámú küldöttséggel Belgrádba irányították. Végül Eszéken adták át, az éppen ott tartózkodó Pribičević szerb belügyminiszternek, aki ígéretet tett arra, hogy a 'baranyaiak' kérését azonnal továbbítani fogja a Párizsban tartózkodó Sándor régenshez."[19]

Ezzel egyidőben Magyarországon mindinkább úgy érezték, hogy a szerb megszállás hamarosan véget ér Baranyában. A november 17-én Pécsre érkezett antant misszió azonban nem tudta elérni, hogy a szerb csapatok visszavonuljanak a Kiskőszeg, Bolmán falvak és a Dráva vonalára. A kiürítés várható időpontjáról senki nem tudott biztosat, az ebből fakadó bizonytalanságot és félelmet csak növelte a szerb rekvirálás, azaz a köznyelvben csak „zsákmányolónak" nevezett bizottságok tevékenysége. Különösen a magyar polgári rétegek érezték magukat veszélyben.

1919 végétől a szerb megszálló hatalom – természetesen bizonyos határok között – támogatta a fehérterror-, és ezáltal Magyarország-ellenes munkásszervezeteket. Így alakítja meg a munkásság 1920. február 26-án a Pécsi Szocialista Pártot, amely kinyilvánította szervezeti elszakadását a Magyarországi Szociáldemokrata Párttól. Az új párt

[19]U. o. 53–54. l.

azonban nem tudott megfelelni annak a bonyolult feladatnak, amelyet a megszállás, illetve a Magyarországgal való viszony jelentett. Ez utóbbi tekintetében ellenezte a baranyai területek visszacsatolását. Ilyen körülmények között – a szerb hatóságok beleegyezésével augusztus 8-án a Mailáth téren nagygyűlést szerveznek, meg-, illetve újjáalakítják az 1918 novemberében a szerb bevonuláskor megszüntetett pécsi Nemzeti Tanácsot – elnöke Doktor Sándor –, melynek tagjai közül 34 szocialista, 15 radikális polgár és 3 pártonkívüli volt. A hónap végén – 29–30-án – törvényhatósági választásokat tartanak, ahol a választók egy része – keresztényszocialisták, városi polgárság, de baloldaliak is – bojkottálja a szavazást, kifejezve a szerbeknek elkötelezett szocialistákkal való szembenállásukat. Ezután tartják meg szeptember 22-én a város tisztújító közgyűlését, amelyen polgármesterré Linder Bélát, a Károlyi-kormány volt hadügyminiszterét választják meg. Másnap az új polgármester az ügyek közvetlen irányítására megválasztott tizenkét tagú bizottsággal megjelent a városházán és hivatala átadására szólította fel az addigi polgármestert. A régi vezető ezt megtagadta, mire a szerb karhatalom letartóztatta, a demarkációs vonalra vitte és kiutasította a megszállt területről. 1920 második felében Pécsett sajátos helyzet alakult ki. A város továbbra is szerb megszállás alatt élt, „...félig-meddig bekebelezte az SHS Királyság. Némileg még függött Újvidéktől, de főleg Belgrádtól, az ott székelő királyi kormánytól s a városra is kiterjedő hatáskörrel rendelkező főispántól. Ugyanakkor az 1919 február-márciusi sztrájk által kiharcolt magyar polgári státusát nemcsak megtartotta, hanem a Nemzeti Tanács újjáválasztása után saját autonóm hatóságait demokratikusan megválasztotta. Ezzel csaknem teljesen kirekesztette a polgárságot a vezetésből, s a szocialistákat juttatta hatalomra. Ugyanakkor Baranya megye változatlanul az SHS Királysághoz 'tartozott', annak főispánja, szolgabírái, s egyéb megyei tisztségviselői rendelkeztek ott a hatalommal. A szocialisták vezetése alatt lévő Pécs befolyása a megye egyes nagyobb településeire is kiterjedt. Jórészt azért, mert az SHS Királyság katonai parancsnokai, polgári tisztviselői igyekeztek kedvezni a győztes munkáspártnak, hogy megnyerjék politikájuknak, ami a megszállás meghosszabbítását, esetleg az annexiót szolgálta. Ebben az időszakban Pécs városa, s mindaz, ami itt történt, messze felülmúlta egy alig több, mint félszázezer lakosú kisváros jelentőségét. Az itt folyó politikai küzdelem nemzetközi összefüggéseket érintett."[20]

Pécs politikai, kulturális élete a megszállás viszonyai között is virágzott. A Tanácsköztársaság bukása után idemenekült emigránsok „szabadságszigetén" sokoldalú sajtó született, a megszállás idején – 1918. november 14. és 1921. augusztus 20. között több mint száz napi-, hetilap, folyóirat és időszaki kiadvány látott napvilágot. A város 1919 áprilisában az elzártság következtében saját pénz kiadására is kényszerült. A város saját bankjegye, az akkori megfogalmazás szerint mint „Pécs szabad királyi város pénztárjegye" jelent meg a forgalomban. Kiadását a város tanácsa 1919/5512. számú rendeletével szabályozta. Először tízes, majd kettes, ötös, húszas és ötvenes címletekben jelent meg. Ezeket követték a szintén papírból készült tíz-, húsz- és ötvenfilléres „mini bankók". Valamennyi címlet a szerb megszállás végéig volt forgalomban.[21]

[20]U. o. 96. l.
[21]Zóka László: A pécsi pénz, 1919–1921. = Honismeret, 1980/2. sz. 37–38. l.

Pécs és Baranya ez időben valóságos államként működött, a városnak hosszú ideig önálló sajtóirodája volt, a Baranyai Távirati Iroda. Mindez azonban csak a megszálló hatóságok politikai taktikázását takarta, csakúgy mint időnként az autonómia lehetőségének, netán egy önálló köztársaság megteremtése hírének a fölröppenése is. Mindez jól beleillett a Magyarországon kívül élő emigránsok vágyaiba is. „Pécset és Baranyát nem szabad addig kiüríteni, míg a jog és a demokrácia uralma nem áll helyre Magyarországon. Ezen terület idő előtti visszaadása Magyarországnak azt eredményezné, hogy Horthy bandái Pécsett is vérbe fojtanák a munkásmozgalmat. Ezt Jugoszlávia nemcsak általános szempontból nem tűrheti, de azért sem, mert ez esetben a pécsi munkásság el van határozva a tömeges emigrációra, vagyis Jugoszlávia elesnék attól a több éven át szolgáltatandó szénmennyiségtől, melyet a békeszerződés (1920. június 4., Trianon) számára kiköt"[22] – nyilatkozta Jászi Oszkár.

Pécs polgármestere, Linder Béla és a szocialista városvezetés a szerbek által megszállt vidék belső önállóságát akarta kialakítani a sajátos viszonyok között. Önállóság és szerb megszállás viszont összeegyeztethetetlennek bizonyult.

Pécs és Baranya átadásával, illetve a nemzeti hadsereg bevonulásával kapcsolatos tárgyalások 1921 tavaszán kezdődtek, a megvalósítás tervei azonban csak július elejére készültek el. A hónap végén, július 26-án a magyar nemzetgyűlés a XXXIII. törvénycikk becikkelyezésével ratifikálta a trianoni békeszerződést, a terület visszaadása sürgetővé vált. Ez az első lépcsőben katonai feladat volt. Közben május 29-én megnyílt a városi tanács közgyűlési termében a Pécsi Szocialista Párt I. kongresszusa, amelynek négynapos ülésén teljesen kiéleződtek az ellentétek. „Pártkerületi üléseken és számos nyilvános gyűlésen árulással vádolták Lindert, aki kezei között tartotta a szoc. párt vezetőségét, ha kellett, a 'pártfegyelem' egész terrorszervezetével, ha kellett, a rendőreivel akadályozta meg a 'baloldal' erupcióit. Az 1921. júniusi kerületi kongresszuson az ellentétek nyílt kirobbanásra vezettek. A vidék megszervezett földmunkásságának képviselői, a kongresszus pécsi küldötteinek egy nagy része élesen kifakadt Linder mérsékelt, latolgató politikája ellen. Ezen a gyűlésen a 'burzsoáziából hozzánk lezüllött strébernek' aposztrofálta az egyik szónok Linder Bélát, aki sápadtan a haragtól még védekezni se tudott. A kétnapos szócsata majdnem verekedéssel végződött. ...A kongresszus pártvezetőséget választott, amely a Linder polgármester mérsékelt politikáját képviselő régi pártvezetőséggel szemben a 'baloldal' pártvezetőségét juttatta a pécs-baranyai szocialista párt élére."[23]

A kongresszus egységes határozatot hozott, amelyben kimondta, hogy a város vezetését a párt irányítja, viszont a pártéletet a városvezetés nem befolyásolhatja. A határozat kérte azt is, hogy az SHS Királyság addig tartsa zálogként megszállva Pécset és Baranyát, amíg Magyarországon legalább olyan demokratikus rendszer nem lesz, mint amilyen Károlyi Mihály kormánya volt. A körülményekre jellemző, hogy a küldöttek

[22]Bécsi Magyar Újság, 1920. december 12. Idézi: Duna-völgyi barátságok és viták. (Jászi Oszkár közép-európai dossziéja.) Bp. 1991. Gondolat K. 113. l.
[23]Császár Géza: Baranya 1918–1921. Novi Sad, 1921 Gutenberg Nyomdaváll. 85–86. l.

dühödt marakodása közben érkezett a városba az antant főtanácsának rendelete: Pécset és Baranyát 1921. augusztus 20. és 29. között át kell adni a bevonuló magyar csapatoknak. A városban pánik tört ki, a kiürítés előtt három héttel elindultak a menekülők. Közben augusztus 9-én az antanthatalmak budapesti diplomatái Gosset angol ezredes bevonásával, aki a Baranya-Misszió bizottság vezetője volt, augusztus 18–22 között pontosították a kiürítés végrehajtását. A következő napon Gosset Pécsre érkezett, ahol erre a napra a pécsi szocialista párt általános sztrájkot hirdetett meg, tiltakozásul a magyar csapatok és fővezérük, Horthy Miklós bevonulása ellen. Mintegy harmincezer ember vonult az utcára. A szerb hatóságok azonban még a következő napokban is dezinformálták a lakosságot, mondván, a belgrádi kormánytól nem kaptak utasítást a kiürítésre. A szocialista párt augusztus 14-ére, vasárnapra a Széchenyi téren tiltakozó népgyűlést szervezett a „Horthy-uralomnak Baranyába való bevonulása ellen". Harmincezer ember gyűlt össze, ahol Petar Dobrović indítványozta: „Jelentse ki a népgyűlés, hogy megalakítja a baranyai szerb-magyar köztársaságot, s azt a SHS védelme alá helyezi!"[24] Negyedóráig dörgött az éljenzés, majd Fekete Ferenc javaslatára intéző bizottságot alakítottak, elnökévé Dobrovićot választották. Küldöttséget szerveztek, amely Dobrovićtyal az élen felkereste a kormánybiztosságon Rajić főispánt. Itt bejelentették a Baranya-Bajai Szerb-Magyar Köztársaság megalakulását és kérték, hogy a főispán erről értesítse a belgrádi kormányt. Az intéző bizottság magyar, német és horvát nyelvű kiáltványban adta hírül létrejöttét, s Grosset ezredesnek angol nyelvű memorandumot adott át. Ez többek között kinyilvánította, hogy az újonnan alakult köztársaságot „az SHS-állam fennhatósága és a kisantant védelme alá helyezte" az augusztus 14-i népgyűlés. A köztársaság elnöki posztját a népgyűlés Károlyi Mihálynak ajánlotta föl. Az intézőbizottsághoz üdvözlő táviratokban csatlakozott Szigetvár, Barcs, Siklós, Mohács, Baja és minden nagyobb település a vidéken. A köztársaság kikiáltásának estéjén Petar Dobrović az intéző bizottság két tagjával Belgrádba utazott, hogy az SHS-kormánynál és belgrádi külföldi nagykövetségeknél bejelentsék az új állam megalakulását. Augusztus 16-án a magyar kormány tájékoztatta az angol főbiztost, hogy nem ismeri el a baranyai köztársaságot. Jellemző, hogy a megszálló hatóságok még augusztus 17-i hirdetményükben is azt tudatták a lakossággal Rajić kormánybiztos aláírásával, hogy „semmiféle kiürítési rendelet ide nem érkezett". A következő napon – 17-én – a Nagykövetek Konferenciája jegyzékben tiltakozik Belgrádnál a kiürítés halogatása miatt. Közben azonban hajnalban mintegy negyven vagonból álló vonatszerelvény indult útnak Eszék felé a szerb városparancsnokság és hivatalnokai ingóságaival. Két nap múlva már plakátok jelentik a város lakosságának a szerb megszálló hatóságok kivonulását, mert a Péter király halála utáni bizonytalan helyzetben Belgrád már nem vállalta a halogatással járó bonyodalmakat. Néhány nap alatt a vidékről közel húszezren menekültek a közeli Eszékre, illetve Szlavóniába. A katonai alakulatok bevonulását rendkívüli biztonsági intézkedések előzték meg, kihirdették a statáriumot. Augusztus 22-én

[24]U. o. 96. l.

hajnaltól több hullámban érkeztek a magyar csapatok Pécsre, élükön Soós altábornaggyal, az antant tisztjeinek kíséretében. Előző éjjel – 20-áról 21-ére virradóra – a magyar hadsereg Újszegedre is bevonult. Ezzel valósággá vált a Trianonban kijelölt magyar-jugoszláv határvonal.

A négy határrendező bizottság 1921 nyarán kezdte a munkáját, és a terepen állapították meg a két országot ténylegesen elválasztó vonalat. A román határ megállapításánál kialakult gyakorlatot a jugoszláv is követte, a Szövetségközi Katonai Bizottság úgy rögzítette a határt, hogy ahol községeket vágott ketté, ott azt általában kitolta a falu határára. Így az adott település teljes egészében Magyarországhoz, illetve Jugoszláviához került.

A délvidéki jugoszláv uralom harmadik esztendejében, 1921. szeptember 19–20-án a Vend-vidéket, mai szóhasználattal a Mura-vidéket keresi fel a Határmegállapító Bizottság. A vidék népe magyar zászlókkal és magyar kokárdákkal vonult föl arra az útvonalra, amelyen a bizottság autói elrobognak. A kocsisort sok helyen megállították, elénekelték a magyar Himnuszt, éltették Magyarországot, s csak azután nyitottak utat. „Cree ezredes, a Határmegállapító Bizottság vezetője is megemlékszik a Nagykövetek Tanácsához intézett jelentésében e megrázó erejű tüntetésről. E tüntetések hatása alatt hozta meg a Határmegállapító Bizottság határozatát, amely a Vendség (t. i. a Muravidék, vagyis a Lendva folyócska völgye) számára új határkitűzést javasolt. A jugoszláv kormány azonban ezt sem fogadta el. A tüntetéseknek az lett a szomorú következménye, hogy a jugoszláv hatóságok sorbavették a vend községeket, és akikre gyanújuk volt: férfiakat, asszonyokat, ifjakat és leányokat elfogtak és börtönbe hurcoltak. Muraszombat és Marburg börtönei és kaszárnyái megteltek az elfogottakkal. A magyar kormány, továbbá Cree ezredes és a Nagykövetek Tanácsa is közbevetette magát kiszabadításuk érdekében."[25]

A következő években a vend, vagyis szlovén és magyar nemzetiségű újoncok, amikor a jugoszláv ezredektől megkapták a katonai behívóparancsaikat, nem a kijelölt kaszárnyába vonultak be, hanem – átszökve a határon – Körmenden, Szombathelyen, Zalaegerszegen, Nagykanizsán a magyar csapattesteknél jelentkeztek katonai szolgálatra. Az Amerikai Egyesült Államokba szakadt muravidéki vendek és magyarok is számos jelét adták ez időben a Magyarországhoz való ragaszkodásuknak. Gyűléseket tartottak, táviratokkal fordultak az antant Legfelsőbb Tanácsához és az USA kormányához, követelve a Mura-vidék visszacsatolását Magyarországhoz. Akcióik hatástalanok maradtak.

[25]Fall Endre i. m. 62. l.

A délvidéki elcsatolt magyarság néprajzi-települési viszonyai

Az 1920. június 4-én aláíratott trianoni békediktátum a történelmi Magyarország testéből öt területrészt szakított le és csatolt át az újonnan megalakult utódállamhoz, Jugoszláviához. Ezek a vidékek keletről nyugatra haladva Magyarország déli részén a következők:

1. A Duna, Tisza és Maros folyók által határolt terület, részben Torontál vármegye, továbbá a Temes, illetve Krassó-Szörény vármegyéből kihasított rész. Ezt a területet a XVIII. század elejétől Bánságnak is nevezik.
2. A Duna és a Tisza közén Bács-Bodrog vármegye.
3. A Duna és a Dráva közében Baranya vármegye délkeleti része, amelyet Drávaszögnek, vagy Baranya-háromszögnek is neveznek.
4. A Dráva és a Mura szögében az ún. Muraköz, amelyet Zala vármegye déli részéből szakítottak le.
5. A Mura-vidék, a Mura folyótól északra, amelyet Vend-vidéknek is neveznek. Ennek a területnek a keleti felét Zala, a nyugati részét Vas vármegye déli vidékéről hasították le.

„*A szabadkai vasúti csomópont volt* – nyilvánvalóan – az a meghatározó tényező, amelyre a trianoni határ bácskai szakaszát 'telepítették'; más szóval, Szabadka miatt kellett a határt ennyire északra felhozni. Itt ágazott el a belgrádi fővonalból a Bosznia-Hercegovinába vezető Szabadka-Zombor-Gombos-Vinkovci-Brod normál nyomközű vonal és a Szávát keresztezve, Brodtól keskeny nyomközű katonai vasút vitt tovább Szarajevóba, Mostarba, majd az Adriához... kb. 300 000 volt a Szabadka környéki 'vasút szabta' határszakasz által elszakított magyarság létszáma, a Zombor-Bajmok-Szabadka-Horgos vonaltól délre, kb. 100 km hosszúságban fut itt a vasút a határral párhuzamosan, túlnyomórészt magyar nyelvterületen."[1] A magyar nyelvhatár gyakorlatilag a Bácskát keresztben kettészelő Ferenc-csatornáig terjedt, azon túl többnyire kisebb-nagyobb szigetekben élt a magyarság. A magyar-jugoszláv határral kapcsolatban azonban fontos leszögezni, hogy annak nyugati fele egybeesik a történelmi Magyarország, vagyis a lényegi Magyarország határával. Az 1867-es osztrák-magyar, majd az 1868-as horvát-magyar kiegyezés után Magyarország határa a Dráva és a Duna lett, a

[1]Palotás Zoltán: A trianoni határok. Bp. Interedition K. 44–45. l.

horvátországi Varasd városától a Krassó-Szörény megyei Orsováig, azon túl társországunk, Horvát-Szlavónország feküdt. „A Dráva-határ nem halad mindenhol a folyó közepén (ún. 'sodorvonalán'), hanem a nyugati szakaszon a Drávától északra egy kisebb hídfőt alkot. Ez az ún. Répás-kerület, Gola és két kisebb falu, sokáig vitatéma volt a két megye, Somogy és Körös, majd Magyar- és Horvátország között. A trianoni békeszerződés csak annyiban módosította ezt a határt, hogy a gyékényes-barcsi vasútvonalat (és Gola vasútállomását) Magyarországnak ítélte – azelőtt a vonal egy kis része Golánál Horvátországhoz tartozott."[2]

A trianoni békeszerződéssel – természetesen Horvát-Szlavónországon kívül – összesen 20 551 négyzetkilométer magyar területet csatoltak az újonnan alakult délszláv államhoz.

Ezt sem történelmi, sem etnikai, sem geográfiai, sem gazdasági szempontok nem igazolták: a tényezők kritikus elemzése nem adott alapot a szerb területi törekvésekhez. Egyébként a békekonferencián a délszláv delegáció tartózkodott is attól, hogy e tényezőkkel támasszák alá területi követeléseiket. A hangsúlyt elsősorban az új állam stratégiai igényeire helyezték, hangsúlyozva, hogy a magyar területek elcsatolása Belgrád katonai védelmét biztosítja. Cáfolhatatlan tény, hogy a kérdéses területen a szerbek száma a magyarság lélekszáma alatt volt. Ugyanakkor a Szerbiához kényszerített magyar vidékeket Szerbiától a Duna széles folyása választja el, észak felé viszont természetes és folytatólagos egységet alkot e térség a magyar Alfölddel. Emiatt ennek a területnek gazdasági és társadalmi élete természetszerűen észak felé gravitál. „A békekonferencia önkényes döntése alapján hatalomra jutott szerb elem, hatalmának biztosítására, mindenekelőtt meg kellett volna hogy változtassa a magyar területek természetes földrajzi egységét, hogy azoknak gazdasági, társadalmi és szellemi gravitációs központját Budapestről Belgrádba helyezhesse át. A földrajzi tényeket emberi erővel megváltoztatni nem lehet; megpróbálták tehát, hogy a természeti adottságok által ezer éven keresztül megteremtett gazdasági, társadalmi és szellemi állapotokat erőszakkal felborítsák és az itteni élettényezők magyar alapja helyett szerb alapot teremtsenek. Ennek a célnak a megvalósítására használták fel a szerbek állami életük energiájának legnagyobb részét, amit mindenekelőtt a magyar kisebbségi elem elnemzetietlenítésére fordítottak. Törekvésük sikerét azonban megakadályozta a természetes fejlődés és a magyarság ellenállóereje, amely minden elnyomatás és erőszak ellenére is megőrizte ezeknek a területeknek a magyar jellegét."[3]

A Magyarországtól elcsatolt terület beolvasztását célozta az is, hogy a Bánát, a Bácska és Dél-Baranya, vagyis a Drávaszög vidékét a szerb hatalom Vojvodinának nevezte el, föleleveнítve a bécsi udvartól kapott, 1849 és 1860 között fennállt külön territoriális egység, a szerb vajdaság nevét. Így akarták a vidék történelmi magyar neveit eltüntetni. A vajdaságot mint területi fogalmat, a szerb hatalom 1920 után vezette be a közigazgatásba, s ekkor kezd tájfogalomként meghonosodni az itt élő magyarság

[2]U. o. 45. l.
[3]A délvidéki magyarság élete az elszakítás alatt. Bp, 1941. Pogány Béla kiad. 4–5. l.

nyelvében is. A Tiszától keletre fekvő, a délszláv államnak juttatott bánsági részeket pedig szintén ezidőtől kezdik Bánátként emlegetni.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság államalakulásának évében, 1918-ban a területigénylést durva statisztikai hamisításokkal igyekeztek igazolni, ezért zárt szerbhorvát etnikai területnek tüntették fel a Bánátot, a Bácskát és Baranya déli részét, holott ekkor ezen a területen „...a szerbek csak 28%-át, a következetesen horvátoknak mondott, de akkor többségükben magyar érzelmű bunyevácokkal együtt pedig 455 000, és nem 800 000 lélekszámmal csupán *egyharmadát tették az összlakosságnak.* Erőszakos magyarosítást emlegettek ott, ahol a szerbség a legideálisabb egyházi és iskolai önkormányzatot, a helyi közigazgatásban pedig a fenntartott helyek kiváltságát élvezte. A nemzetiségi elv alapján támasztott területi követelések hatályosítására...a népesség etnikai megoszlására vonatkozó adatok meghamisítását már odáig vitték, hogy *a magyarság arányszámát az összlakosságnak csupán egyharmadára tették az 1910. évi népszámlálás 54,5%-a helyett.*"[4] A Szerbiához csatolt terület népessége az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint 1 545 662 fő volt, amelyből 471 601-en magyarnak vallották magukat. Ehhez még hozzá kell számolnunk az ekkor Horvát-Szlavónországban összeírt 105 948 főnyi magyart, így a Jugoszláviának rendelt területen 1910-ben 577 549 magyar élt.[5] Ugyanekkor a Bánátban, a Bácskában és Dél-Baranyában a kereken 471 ezer magyar mellett kerekítve 303 ezer németet, 76 ezer románt, 91 ezer horvátot, 46 ezer szlovákot, csaknem 11 ezer ruszint, 145 ezer egyéb nemzetiségű lakost, és mindössze 382 ezer államalkotó, uralkodó nemzetté váló szerbet számláltak össze. Az új hatalom a szerbeken kívül délszlávnak tekintette a statisztikákban nemcsak az itt élő horvátokat, hanem a szlovákokat és a ruszinokat is. E módszerrel kereken 530 ezernyi délszlávot mutatott ki a statisztikákban, amelyet különféle indokokkal célzatosan 800 ezerre emeltek. A területen élő szintén kereken egymillió főre tehető nem szláv más nemzetiségűek – magyar, német, román és egyéb – számát pedig elhallgatták. Meg kellett indokolni az új államnak, a SHS Királyságnak a létrejöttét – ebbe Szerbia mindössze 90 251 négyzetkilométerrel lépett be –, amely 247 916 négyzetkilométerrel nagyobb volt, mint a trianoni (jelenlegi) Magyarország és a szintén azidőben alakult Csehszlovákia területe együttvéve. A két világháború közötti időben „a hivatalos statisztikai adatokat Jugoszláviában elzárták a magyarság elől, vagy a rosszabbik esetben úgy állították össze és hozták nyilvánosságra, ahogy az a belgrádi követelményeknek megfelelt."[6] Ugyanis a belgrádi centralizmus és a hivatalos statisztika mindent elkövetett annak érdekében, hogy Jugoszláviát olyan államként tüntesse fel, amelyben az államnyelvet beszélő réteg a legszámottevőbb, és elhitessék a világgal, hogy *Jugoszlávia nemzetileg egységes állam.* Az unos-untalan hangoztatott adatok szerint *az ország lakosságának 83%-a 'jugoszláv' volt.* „A 'jugoszláv' megjelöléssel... különböző népeket akartak elrejteni, de főleg a horvátokat és a többi szlávokat, és ezzel akarták letagadni

[4] A visszatért Délvidék. Szerk. Csuka Zoltán. Bp. 1941. Halász Irodalmi és Könyvkiadóváll. 324. l.
[5] A jugoszláviai magyarság helyzete. Bp. 1941. Pogány Béla kiad. 3–4. l.
[6] A visszatért Délvidék i. m. 346–347. l.

azt a tényt, hogy *a szerbek az államban tulajdonképpen kisebbséget jelentettek.* Jugoszlávia azonban csaknem példátlanul tarka nemzetiségi állam volt, amit semmiféle elferdített statisztikai adatokkal nem lehetett palástolni. A jugoszláv gyűjtőnév tehát négyféle nemzetiséget rejtegetett: szerbeket, horvátokat, szlovéneket és macedónokat, sőt ötödik szláv nemzetnek tekinthetők, bizonyos értelmezés szerint, a boszniai muzulmánok. A nem szerb népcsoportok ugyanolyan erősek, mint a szerbek... A *szerbek* tehát... az államban *kisebbségben voltak* és csupán relatív többséget tudtak kimutatni."[7]

Az SHS-állam az első világháborút lezáró békeszerződésekben kapott területein 1921 február első napjaiban tartott népszámlálást a január 31-i állapot szerint. Az összlakosságból csak egyharmadnyi rész jutott a déli és északi Szerbiára, ami azt mutatta, hogy az újonnan szerzett területek nyomasztó súllyal nehezedtek Ó-Szerbiára. Az államnak nevet adó három nép közül a hivatalos statisztika csak kettőt, a szerbet és horvátot foglalta közös rovatba, a harmadikat, a szlovént már külön mutatta ki. Ha a szerbeket és a horvátokat vallási hovatartozás szerint különválasztjuk ortodoxra, illetve katolikusra, kitűnik, hogy az új államban egyetlen nemzetnek sem volt abszolút többsége. A három népen kívül a többi szláv etnikumot a népszámlálás egy rovatba foglalta össze, de Macedóniában a statisztika egyszerűen eltüntette a nagyszámú bolgár nemzetiséget: szerbként könyvelte el. Az 1921. évi népszámlálás adataiból több szempontból is nehéz kihámozni a délvidéki magyarság lélekszámát, ugyanis ekkor még nagyobb terület volt szerb megszállás alatt, mint amennyi ténylegesen az új államalakulathoz került a trianoni békeszerződés hatálybalépése, illetve a határok pontos kitűzése után. Mint előző fejezetünkben elmondtuk, elsősorban Pécs és Baranya, de Somogy stb. vármegye egy része, összesen mintegy 5677 négyzetkilométernyi terület 1921 augusztusáig szerb megszállás alatt volt. Eltérés mutatkozott Szabadka város határánál is, melynek kis része – Tompa, Kelebia, Felsőcsikéria – Magyarországé maradt, adatait viszont az 1921. évi népszámlálás idején Szabadkánál mutatták ki. A másik pontosításra szoruló adat a Csongrád vármegyei Horgos község, amelyet a népszámlálás a zentai járáshoz csatolt. Horgosnak 1910-ben csupán 8037 lakosa volt, 1921-ben viszont már 18 ezer. Ennek oka, hogy Szeged város megszállás alatti volt alsótanyáit (Újszeged) is Horgoshoz számították. Csak ez az utóbbi 1910-i népszámlálás adatai szerint legalább 10 275 fős szaporulatot jelentett.

Már említettük, hogy az 1910. évi népszámlálás 577 549 magyart talált a később Jugoszláviához csatolt területeken. Az 1921. évi jugoszláv összeírás 467 658 magyart mutatott ki. A csökkenés – a két népszámlálás között – 109 891 fő. A fogyatkozás egy része abból ered, hogy az újonnan megalakult délszláv államból 1918 és 1921 között – a menekültügyi hivatal 1924. évi kimutatása szerint – 39 272 magyart utasítottak ki, de ha a gyarapodást és a háborús hadiveszteséget nem számítjuk, akkor is félmilliónál több magyart kellett volna találnia az első jugoszláv népszámlálásnak. „A Bácskában, a Bánátban és Baranyában ekkor 376 107 magyart írtak össze, a Muraközben 1904, a

[7] A visszatért Délvidék. i. m. 347. l.

Muravidéken 14 065 főt. Ehhez még hozzá kell vennünk a Horvát-Szlavónországban számbavett 70 024, valamint a Jugoszlávia más részein összeírt 5558 magyart, így 1921-ben Jugoszlávia egész területén a magyarok száma 467 658 fő volt, az összlakosság 3,9 százaléka."[8]

Ha az egyes tartományban élő magyarok számának megoszlását elemezzük, kitűnik: a Bácskában a magyarok, a Bánátban a szerbek voltak relatív többségben, ugyanakkor Dél-Baranyában, vagyis a Drávaszögben nagyjából egyenlő arányban laktak magyarok, németek és szerbhorvátok. Az 1921-es népszámláláskor a kérdőíveken nem tüntették fel a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó személyi adatokat – bizonyára célzatosan –, az anyanyelvet, illetve a vallást azonban igen. „Ezért mutat feltűnő eltérést a Vajdaság három legjelentősebb nemzetiségének – szerbhorvát, magyar és német – egymáshoz való arányszáma, ha e népességet felekezeti megoszlásban viszonyítjuk egymáshoz. A Vajdaság 1 346 527 főnyi népességéből 693 751 fő (51,5%) volt a római katolikus és 473 112 (35,1%) a görögkeleti vallású. Még rosszabb a görögkeleti szerbek aránya, ha a 473 112 főnyi számukból a görögkeleti románok számát, 69 530-at levonjuk, *hiszen ekkor a kimondottan szerb népesség száma alig haladja meg a 403 000-et, illetve a 29,9%-ot.* Az 1921. évi vajdasági össznépességből tehát összesen 943 000 (70,1%) volt a római katolikus, a protestáns és más felekezeti lakosság, és csak 403 000 (29,9%) a görögkeleti szerbek aránya.[9] A felekezeti adatokat részletezve azt látjuk, hogy csak a görögkeletiek és a római katolikusok száma emelkedett, a görögkatolikusoké változatlan maradt, a protestánsoké, még inkább a zsidóké erősen csökkent. A protestánsok száma részben azért fogyott, mert az „egyéb" rovatba kerültek. „A görögkeletiek szaporodása aránylag nagyobb volt, mint a római katolikusoké, jeléül annak, hogy *Szerbiából erős bevándorlás történt, mert a görögkeletiek több helyen erősen szaporodtak ott is, ahol azelőtt évtizedeken át vagy stagnált a számuk, vagy egyenesen fogytak.* Tudnivaló ugyanis, hogy a görögkeletiek, a hetven-néhány ezer román kivételével, kizárólag szerbek. Viszont a római katolikusoknak csak igen kis része bunyevác, horvát vagy szlovén. *Annak ellenére, hogy a római katolikusok szaporodása abszolút számban nagyobb volt, mint a görögkeletieké, a nemzetiségi adatok szerint a szerbek-horvátok-szlovének és az egyéb szlávok feltűnő arányban szaporodtak, mérsékelten növelték számukat a németek, erősen fogyott a románok, még inkább a túlnyomóan katolikus magyarok lélekszáma, akiknél a fogyás több mint 15,5%-ra rúgott...* Végeredményben tehát *a magyarság szenvedte abszolút számban a legnagyobb veszteséget és ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy a népszámlálás egyenesen a magyarság számának minél nagyobb mértékben való csökkentését tűzte ki célul.* Különösen nagy volt a magyarság fogyása azokban a járásokban, amelyekben nem voltak *magyar többségű községek,* ahol a magyarságot főként az *értelmiség* alkotta. Ezeken a területeken a menekülések következtében érthető volt a magyarság számának csökkenése, amit egyébként a protestánsok számának fogyása is mutatott, ez a fogyás azonban semmi esetre sem lehetett olyan

[8] A jugoszláviai magyarság helyzete i. m. 5. l.
[9] U. o.

nagymértékű, hogy a lélekszám néhol az addiginak *felére, harmadára, sőt negyedére* süllyedt volna, mint azt a csáktornyai és perlaki járások adatai és Fehértemplom rubrikája mutatta."[10]

Az 1921. évi népszámlálás célzatos törekvései abból is jól láthatóak, hogy különösen két városban, Szabadkán és Zomborban igyekezett a magyarság számát leszorítani. Zomborban a nagyobb számú görögkeletin kívül katolikus bunyevácok éltek, Szabadkán viszont a város lakosságához képest igen kisszámú volt a görögkeleti szerb lakosság, ellenben jelentős volt a bunyevác népesség. Egyébként a legnagyobb mértékű és a legkirívóbb változást a szerb népszámlálás Szabadkánál mutatott ki, ahol a kétségtelen magyar többséget szerbhorvát többségnek hozta ki. A tendencia világos: az SHS-államnak érdeke volt Szabadkát mindenáron szerb többségűnek kimutatni, hogy ezzel legalább utólag igazolják a világ előtt, miért követelték maguknak ezt a várost a békediktátumok uraitól. A népszámlálási adatokat a Muravidéken is meghamisították: itt 1921-re – egy évtized alatt, 1910-től – a szlovéneknek feltüntetett vendek száma 66 715-ről 74 447-re növekedett, a magyaroké pedig ugyanakkor 20 889-ről 14 435-re fogyott. E vidéken egészében magyarlakta falvakat is csatoltak az új államalakulathoz, köztük olyanokat, amelyek nem ékelődtek a vend nyelvterületbe. Itt a nyelvhatár meglehetősen éles vonal volt, ezt azonban nem vették figyelembe az új határ kialakításakor. Az SHS-állam ehelyütt – stratégiai okokból – olyan színmagyar falvakat is bekebelezett, ahol egyetlen más nyelvű ember sem lakott. Ezekben a településekben minden olyan magyart, aki beszélte a vend nyelvet, vendnek, vagyis szlovénnak mutattak ki. 1910-ben Vas és Zala megye déli vidékén a magyar lakosságból 7045 ember tudott vendül is, hisz a vendek szomszédságában lakott. A hivatalos statisztika szerint megközelítőleg ennyivel növekedett a vendek, illetve ennyivel fogyott a magyarok száma 1910-től 1921-re a Muramelléken. „A szerb statisztikának ilyen nyilvánvaló hamisításai mellett is figyelemreméltó, hogy *a legerőszakosabb eszközök alkalmazása ellenére sem tudtak a Magyarországtól elszakított területen aktív szerbhorvát többséget kimutatni.* Ha pedig csak a délvidéki összefüggő területet, Baranyát, Bácskát és Bánságot tekintjük, amelyet az új állam a szerbség jogán követelt magának, ezen a területen a *délszlávok aránya csupán 37,3%,* maguk a szerbek, ha a görögkeletiekből leszámítjuk a románokat és a cigányokat, mindössze 400 ezer lelket, vagyis a lakosság 29%-át képviselték. Ha pedig ezeket az adatokat nemcsak Szabadkánál és Zombornál, de egyebütt is kiigazítottuk volna, akkor újból és ismét, a magyar népszámlálásnak megfelelően a *magyarság relatív többségét* állapítottuk volna meg, a megváltozott viszonyok következtében talán valamivel *kisebb % arányban,* mint ahogyan azt az 1910. évi magyar népszámlálás kimutatta... Az így meghamisított adatok azonban okul és ürügyül szolgáltak arra, hogy a *magyarság jogait kijátszhassák* azon az alapon, hogy bizonyos területen nem éri el a megfelelő %-ot."[11]

[10] A visszatért Délvidék i. m. 351. l.
[11] U. o. 358. l.

Nem volt véletlen, hogy a következő, 1931. évi népszámlálás előtt két esztendővel 1929. november 4-én kormányrendelettel új közigazgatási beosztást léptettek életbe Jugoszláviában. A szerbek, horvátok, szlovének egyesített állama az első világháború után megtartotta a történelmileg kialakult országrész tartományi, illetve vármegyei beosztását. Az 1929. január 6-án bevezetett királyi diktatúra – ekkor vette fel a délszláv állam a Jugoszlávia nevet – ezt megszüntette, s az országot ún. bánságokra (banovina) osztotta. Az új beosztás célja az volt, hogy a szerb lakosságot minél több közigazgatási egységben abszolút többségbe emelje, és nemcsak a kisebbségek, hanem a „testvér" horvát nép számbeli erejét is megtörje. Ezek az egységek soha nem tartoztak együvé és földrajzi fekvésük sem indokolta közös egységbe való foglalásukat. A Bánát, a Bácska és Baranya, vagyis a Vajdaság így az ún. Duna-Bánságba került, amelybe rajtuk kívül a legsűrűbben szerblakta vidékek, Észak-Szerbia és a Szerémség tartozott. Az intézkedés célja mindenekelőtt az egykori magyar közigazgatási terület felbontása volt, mert a Duna-Bánság létrehozása egyértelműen a szerbhorvát elemet erősítette. A Vajdaság területe 19 702, a Duna-Bánságé 30 158 négyzetkilométer volt, lakossága pedig 2 107 658 fő, amelyből 1 199 179 szerbhorvát és 385 526 magyar. „A szerbek mesterségesen milliósra emelt számának aránybahelyezése a magyarok 400 000 körül mozgó számával egyszerű statisztikai és politikai számjáték maradt volna, s csak a laikusok megtévesztését szolgálta volna, ha ennek az aránynak az alapján nem fosztották volna meg a magyarságot azoktól a *jogoktól,* amelyeknek megadása éppen a népi arányszámtól függött. Így például a Duna-Bánságban a magyarok arányszáma 18%. Eszerint a bánsági tanácsban 19 hely illette volna meg őket. Ha a Vajdaság nem lett volna beosztva a Duna-Bánságba, akkor a magyarok arányszáma 27,9% lett volna, ami nekik a szerbekhez viszonyítva kedvezőbb arányszámú képviseleti lehetőséget biztosított volna."[12] Az új közigazgatási beosztással, vagyis a Vajdaságnak a Duna-Bánságba való beosztásával a szerbhorvát, illetve szlovének aránya ezen a területen 37,8%-ról 57,3%-ra emelkedett. Ezzel szemben a Vajdaság össznépességéhez viszonyítva a 27,9%-ot kitevő magyarság a Duna-Bánságban 18,3%-ra, a németség 23,5%-ról 16,3%-ra esett vissza.

Az 1931. évi népszámlálás községenkénti részletezésű végleges adatait a délszláv állam 1941-es felbomlásáig hivatalosan nem tették közzé, csak előzetes adatokat közöltek. 1931-ben Jugoszlávia lakossága 13 930 918 fő volt, ez tíz esztendő alatt 16,24%-os gyarapodást jelentett. A nemzetiségi megoszlást a belgrádi Politika című félhivatalos lap közölte 1933. május 16-i számában, eszerint a két évvel korábbi összeíráskor az ország területén összesen 465 800 magyart találtak, az összlakosság 3,34%-át. Ez a szám a magyarság 1921. évi 467 658 (3,90%) fős számához viszonyítva 1858 fővel kevesebb, ami egyben azt jelenti, hogy a természetes szaporodást is sikerült eltüntetni a statisztikai adatokban.

Nézzük, milyen volt a Vajdaságban ebben az időben a lakosság nemzetiségi megoszlása? A Bácskában 293 327 szerbhorvátot, 259 355 magyart és 169 852 németet, a

[12]A délvidéki magyarság élete... i. m. 6. l.

Bánátban 271 498 szerbhorvátot, 99 628 magyart és 122 615 németet, a Drávaszögben 20 341 szerbhorvátot, 15 663 magyart és 15 059 németet számláltak össze. Vagyis összesítve: a Vajdaságban 1931-ben 585 166 szerbhorvát, 368 646 magyar, 307 526 német és 161 953 egyéb nemzetiségű lakott. A három vidék átlagában a Vajdaság lakosságának 41,9%-a volt szerbhorvát, 25,9%-a magyar, 21,6%-a német és 11,4%-a egyéb nemzetiségű. Ez azt jelenti, hogy a magyarok, a németek és más nemzetiségek száma csökkent és a legnépesebb etnikummá a szerbhorvát vált. A délszláv államnak alig egy évtized alatt sikerült elérnie legfontosabb célját, a nemzeti kisebbségek, elsősorban a magyarok és a németek számának csökkentését. „A Dráva-Bánságban mindössze 124 magyart mutattak ki, a *Száva-Bánságban azonban már 10 045 magyart voltak kénytelenek elismerni,* ezek közül Zágrábban 2210, Eszéken 2839, Károlyvárosban 121, Susákon 50, Varasdban 124 lakott. A verbászi Bánságban 114 magyar nemzetiségű polgár került az adatokba, a tengermelléki városokban nem mutattak ki magyarokat, pedig szétszórva ott is éltek, főleg mint a Vajdaságból származó kézműiparosok. Az 1931-es szerb statisztikai évkönyv a Zeta-Bánságban (Montenegro) sem talált egyetlen magyart sem. A Drina-Bánságban 974 polgár vallotta magát magyar nemzetiségűnek és ezekből csupán Szarajevóban 580 magyar élt. *Belgrádban az utolsó szerb népszámlálás csak 5792 magyart talált. A Belgrádban élő magyarok számát Jugoszlávia összeomlása előtt a hozzáértők minden túlzás nélkül 25–30 000-re becsülték."*[13]

A népszámlálási adatokkal ellentétben Rónai András számításai szerint az 1930 körüli években Jugoszláviában 592 000 volt a magyarok száma, s ez az összlakosság 4,2%-át jelentette. 1940 végén, ha a marseille-i merényletet (1934. október 9-én horvát usztasák franciaországi látogatása során, Marseille-ben megölték Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia belügyminisztert) követő kiutasításokat is figyelembe vesszük (a merénylet ürügyén 3640 „vitás" állampolgárságú magyart Jugoszlávia rövid úton átrakott a magyar határon) és tekintettel vagyunk a kivándorlásra is, a magyarok száma elérte a 620 000 lelket. Ebben az esetben a magyarság szaporodási arányszámát a jugoszláv statisztikusoktól megállapított legkisebb arányszámmal, 7 ezrelékkel számítottuk, ami a valóságos szaporodási arányszámnak minden bizonnyal az alsó határa. Összefoglalva: „Az 1931-es népszámlálási adatok a szerb nemzetiségi szempontok előtérbe helyezésével, azoknak eltúlzásával *hamis adatokat* adtak. Célzatosan a szláv lakosságot *többnek* tüntették fel a valóságosnál, míg a magyarokat *névelemzéssel* még akkor is, ha színtiszta magyar nevük volt, délszlávoknak minősítették. Az egyéni számlálólapokat *csak cirill betűkkel* nyomatták, azokat *csak szerb nyelven* állították ki és a népszámlálás nem volt *önszámlálás,* mert az összeírási íveket *nem maga a megszámlált töltötte ki,* így tehát tér nyílott a legnagyobb falsifikációkra (hamisításokra). Történelmi távlatban nem lehet elfelejteni, hogy 1931-ben Jugoszláviában *diktatúra* volt. Még így is annyira kellemetlenek voltak a túlhajtott délszláv nacionalizmus szempontjából az eredmények, hogy azokat nem adták ki."[14]

[13]A visszatért Délvidék i. m. 381. l.
[14]U. o. 502., 390. l.

A népszámlálási adatok elemzése után tekintsük át röviden a Jugoszláviához csatolt területen élő magyarság települési viszonyait.

A Bánát (Bánság)

A Bánság, vagy Bánát (németül, románul, szerbül: Banat) a Maros, Tisza, Duna és az erdélyi hegyek által közrefogott vidék, 1876–1918 között Torontál, Temes és Krassó-Szörény vármegyék területe, ahol a magyarság a honfoglaláskor telepedett meg. A vidék a török időkben elnéptelenedett, majd a XVIII–XIX. században először németekkel, magyarokkal települt újra, s a történelmi Magyarország egyik legtarkább nemzetiségi tájává lett. A Bánát délszláv államhoz jutott területe – Torontál vármegye nagyobbik része, Temes vármegyéből az egész kevevári, fehértemplomi és verseci járás – 9380 négyzetkilométer volt, a nagyobb része pedig – mintegy 18 000 négyzetkilométer – Romániának jutott. A jugoszlávvá rendelt Bánátnak az 1910. évi népszámlálás szerint 593 178 lakosa volt. A 181 község közül 72 szerbhorvát, 42 német, 33 magyar, 28 román, 5 szlovák és 1 egyéb (cseh) többségű volt. Tovább részletezve: 62 községben a szerbhorvát, 35-ben a német, 27-ben a magyar, 28-ban a román, 4-ben a szlovák, egyben pedig a cseh nemzetiség volt abszolút többségben, a többiben relatív többség mutatkozott az egyes nemzetiségek javára. A nemzetiségek által többségben lakott községek egymáshoz való viszonya lényegében az egyes nemzetiségek egymáshoz való számarányát is kifejezte. Így a Bánát összlakosságának mintegy 40%-át adó szerbhorvátok a községeknek is hasonló százalékát lakták többségiként, s ez az arány érvényesült a magyarokra, németekre és románokra vetítve is. Az arányosan birtokolt községek települési megoszlása azonban a Bánátban sokkal kedvezőtlenebb, mint a Bácskában. A Bánát csaknem 600 ezres népessége nemzetiségi szempontból egyenetlenül oszlik meg, az egyes népeknek nincsenek nagyobb összefüggő megtelepülési tájai. Az azonos nemzetiségű községek vagy községcsoportok egymástól elszigeteltek, ezért csak nemzetiségi falucsoportokról és ilyen vagy olyan többségű vegyes települési területekről beszélhetünk.

Nagyobb magyarlakta terület a Tisza-Maros szögletében Törökkanizsa város körül alakult ki, ide tartozik a kanizsai járás egésze és a kikindai járásból két falu, Magyarpadé és Szaján. A települési egységet alkotó 12 magyar község 4 szerb községet fog közre, s az észak-bácskai legjelentősebb magyarlakta területet folytatva, kiegészíti azt a Tisza balpartján. E terület 35 177 főnyi lakosságából 20 664 fő, mintegy 59% magyar. A tizenkét magyar község a következő: Rábé, Magyarmajdán, Oroszlámos, Törökkanizsa, Józseffalva, Egyházaskér, Feketető, Csóka, Kanizsamonostor, Hódegyháza, Magyarpadé, Szaján, a közéjük ékelt 4 szerb község: Gyála, Ókeresztúr, Szanád, Padé.

„A bánáti magyar települési tér fenti adatai szerint a magyar többségű községek magyarságának arányszáma az összes népességhez viszonyítva 73,7%, a települési térbe szorult jelentős számú szerbséggel a magyarság arányszáma ugyan 58,7%-ra

csökkent, abszolút többségét azonban így is vitathatatlanul megtartja. A felsorolt 12 község mellett még további 21 községet találunk a Bánátban, amely községekben a magyarság többséget alkot... ezek a Közép- és Dél-Bánátban elhelyezkedő magyar községek idegen és vegyes települési térben elhelyezkedve kisebb-nagyobb községcsoportok formájában, mint Torontáltorda, Törzsudvarnok, Szőllősudvarnok, illetve Magyarszentmihály, Nagybecskerek, Felsőmuzslya és Lukácsfalva, vagy egészen magányosan mint Alsóittebe, a déli Bánátban Torontálvásárhely, Ürményháza stb. állanak."[15]

A 21 abszolút magyar többségű községből tizenkettő a nagybecskereki, a párdányi, a módosi és a zsombolyai járás egészéből, vagy töredékéből kialakult német többségű vegyes települési térben feküdt, ezek a következők: Torontáloroszi, Tóba, Magyarcsernye, Tamásfalva, Torontáltorda, Alsóittebe, Szőllősudvarnok, Törzsudvarnok, Magyarszentmihály, Felsőmuzslya, Lukácsfalva, Nagybecskerek. E községek összlakossága kereken 30 ezret számlált.

Egymástól teljesen elszigetelten még 9 bánáti magyar többségű települést említhetünk, így a Tisza mellett fekvő Törökbecsét, továbbá a Dél-Bánát csángó-székely telepítésű falvait, Sándoregyházát, Hertelendyfalvát és Székelykevét a Duna mellett, valamint északra szerb vagy román települési térben Torontálvásárhelyt, Ürményházát, Torontálújfalut, Ólécet és Udvarszállást. Ez utóbbiak magyar népessége 19 352 fő. „Tehát az észak-bánáti magyar települési tér 12 községének 20 664 magyar lakosa, az idegen és vegyes terekben előforduló 21 magyar többségű község 49 808 magyar lakosa, összesen tehát 70 472 magyar lakos (az egész magyarság 62,5%-a) alkot a bánáti 33 községben többséget. Ezek után megállapíthatjuk, hogy a Bánát 112 783 főnyi összes magyarságából saját települési térben él a magyarság 18,3%-a, míg vegyes települési térben 44,2%-a, a fennmaradó 37,5% pedig más nemzetiségekkel elkeverten, mint kisebbség él az egyéb nemzetiségektől többségben lakott községekben."[16]

A Bánát települési viszonyainak elemzésénél végezetül külön kell szólnunk a vidék déli részén élő al-dunai székelyekről, illetve három településükről. Az eredetileg bukovinai székelyeket 1883-ban társadalmi összefogással telepítették a Pancsova melletti Hertelendyfalva, Sándoregyháza (korábban Nagygyörgyfalva), Székelykeve (korábban Gyurgyevo, Rádayfalva) községekbe. Falvaik az Al-Duna árvízveszélyes lapályára épültek, Belgrádtól alig húsz-negyven kilométerre. Az első esztendők árvizei miatt a telepesek egy része visszatért Bukovinába, a többség azonban helyben maradt. A telepítéskor öt faluból 1085 család, hozzávetőlegesen 4000 ember költözött az Al-Dunához, számuk az 1920-as évekre elérte a tízezret.

A Bánátban a német községek egy nagyobb csoportja található a magyar többségű Nagybecskerektől keletre és északkeletre fekvő vegyes településű körzetben, ahol 23 német község fekszik 12 magyar, 5 román, 4 szerbhorvát és 2 szlovák falu közé ékelődve. E német községekben a Bánát 136 633 főnyi németségének negyedrésze él, amelyen kívül további 19 német többségű település található a Bánát déli részén elszór-

[15] A magyarság települési viszonyai a megszállt Délvidéken. Bp. 1941. Pogány Béla kiad. 20. l.
[16] U. o. 22. l.

tan, illetve kisebb-nagyobb községcsoportban. A 46 német többségű községben a bánáti német lakosság kétharmada élt. A bánáti szerbek három nagyobb vegyes települési térben voltak többségben, összesen 60 községben. Az első szerb tömböt 12 faluval Nagykikinda városa körül és a törökbecsei járásban találjuk, a másodikat 24 faluval az egész antalfalvai járás, illetve a módosi, a nagybecskereki, az alibunári és a pancsovai járásból 1–5 község tartozik ide. A harmadik szerb települési csoport magában foglalja a Dél-Bánátban az egész kevevári járást, a fehértemplomit két falu kivételével, továbbá a jámi, a pancsovai és a verseci járásból 1–3 községet. Összességében a három szerb többségű települési tér lakossága 163 970 fő, a Bánát egészében élő 236 620 szerb nemzetiségű lakosságának 69,3%-a. A Bánátban a románok szórványosan fordulnak elő, de 81 432 fős népességük az alibunári, a verseci, a pancsovai, a bánlaki járások 19 községében többséget alkot.

A Bácska

A Bácska, vagy Bácskaság a Duna-Tisza közének a Baja és Szeged városok vonalától délre eső része, amely a honfoglalás óta magyarlakta vidék. Felülete sík, csak helyenként enyhén dombos. Kiváló termőföldű terület. Nevét a délnyugati részén elhelyezkedő Bács községtől kapta, ez volt a Szent István király által alapított vármegye első központja. A bács szó az ótörökben méltóságnevet jelentett, talán a Jenő törzs egyik vezetője viselhette ezt a ma már nem ismert tisztséget. A Bácska elnevezés csak a XVII. század végén tűnik fel, mint a szerbhorvátból való átvétel. A Ferenc-csatornától északra terült el Bodrog vármegye, mely a bodor melléknévre vezethető vissza, s valószínűleg a vizek kanyargására utal. A két megyét Bács-Bodrog néven a török kiűzése után egyesítették. A trianoni békeszerződéssel a vármegye, vagyis Bácska területének túlnyomó részét, 8755 négyzetkilométernyi területet – más adatok szerint 8150,5 négyzetkilométert – csatoltak Jugoszláviához. Ezen kívül a szomszédos államhoz került még Csongrád vármegye délkeleti csücskének egy települése is, Horgos. A két világháború között a Bácskában kereken 110 község volt, ezek közül 38 német, 33 szerbhorvát, 30 magyar, 7 szlovák és 2 ruszin (rutén) többségű. A lakosság száma 1910-ben összesen 718 550 fő volt. 27 községben a magyar, 34-ben a német, 31-ben a szerbhorvát, 6-ban a szlovák, 2-ben a ruszin lakosság volt abszolút többségben, a többi községben relatív többségről beszélhetünk. Az adatokból kitűnik, hogy a Bácskában majdnem azonos a számuk a magyar, a német, illetve a szerbhorvát községeknek, azokban a magyar települések általában nagyobb lélekszámúak, mint az utóbbi két nemzetiségé. A településszerkezet fontos vonása, hogy a különböző nemzeti többségű községek közül a Bácskában jelentősebb összefüggő települési tere csak a magyarságnak van.

A Bácskában összesen 30 magyar többségű község található, ezek a következők: Ada, Bajmok, Bajsa, Bácsföldvár, Bácskertes, Bácsgyulafalva, Bácsfeketehegy, Bácskossuthfalva, Bezdán, Csantavér, Doroszló, Gombos, Horgos, Kula, Kishegyes, Martonos, Magyarkanizsa, Mohol, Nemesmilitics, Óbecse, Pacsér, Péterréve, Szabadka, Szilágyi, Temerin, Tiszakálmánfalva, Topolya, Újvidék, Vajszka, Zenta. A felsorolt 30 magyar többségű település közül 18 a Bácska északkeleti felében található. „...e községek egyrészt a Tisza jobb partjára támaszkodnak, a folyó vonulását követve egészen a Ferenc-csatornáig, másrészt Észak-Bácska Duna-Tisza közti részébe, Szabadka város tágas határát délről és délkeletről átkarolva egészen a trianoni határig húzódnak, a már vegyesjellegű települési térben lévő, német többségű Őrszállás határáig. Az ily módon bezárt *magyar települési terület a legnagyobb és legegységesebb nemzetiségi terület a Bácskában,* amelyhez hasonlót kiterjedésében és népességében egyetlen vajdasági nemzetiség sem tudott felmutatni, különösen ha hozzászámítjuk még a Tisza-Maros szögben e területhez hozzásimuló egész törökkanizsai járást, ahol a magyarság arányszáma még 1921-ben is elérte az 54%-ot. Ez a mondhatni, egész Észak-Bácskát uraló egységes magyar terület, lakosságának számbeli súlyával a Ferenc-csatornától északra és délre fekvő egész terület sorsát eldönti. E jelentős magyar települési térben nemcsak egyes abszolút többségű községeket, hanem teljes magyar járásokat találunk, nagyobb jelentőségű más nemzetiség nélkül... A terület össznépessége 271 088 lélek, ebből magyar 200 124, azaz az összlakosság 73,8%-a... *Az 1910. évi népszámlálás szerint 310 490 főnyi bácskai magyarságból 200 124 lélek tehát olyan zárt egységben él, ahol a népesség 74%-át alkotja.* Ez annyit jelent, hogy a *bácskai magyarságnak közel 65%-a zárt egységben, kizárólag magyar települési térben él."*[17]

Már említettük, hogy a Bácska 30 községében abszolút, illetve relatív többségben él a magyarság. A 18 kompakt település után vizsgáljuk most meg a további 12 községet, amelyek vegyes jellegűek, illetve szerb nemzetiségű falvak közé ékelődve vagy elszigetelten élnek. Közülük azonban három – Bácsgyulafalva, Kula és Nemesmilitics – határos a magyar települési térrel, így joggal odatartozhatnának, de közlekedési csomópont jellegük szükségképpen más nemzetiségi vidékek felé tereli életüket. A három községben 15 701 fő lakott, 53,7 százalékuk magyar. Vegyes és szerb települési körzetben további 9 magyar község feküdt elszigetelten, ezek közül azonban már csak kettő volt relatív többségben magyar. A 12 település közül Újvidék és Temerin a Tisza torkolata közelében, az úgynevezett Sajkás-szöglet határán található, egy pedig, Tiszakálmánfalva a Sajkás-vidék szerblakta körzetében. A további relatív magyar többségű falvak csaknem kivétel nélkül a Bácskát és a Drávaszöget elválasztó Duna bal partján fekszenek 5–30 kilométernyi távolságra, így Bezdán, Bácskertes, Szilágyi, Gombos, Doroszló és Vajszka. Újvidékkel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy vegyes jellegű, de magyar többségű város volt, ám azzal, hogy a Duna-Bánság székhelyévé tették, jelentősen elősegítették az elszerbesítését. Az összefüggő észak-bácskai magyarlakta vidéken kívül lakó, de 12 magyar többségű községben 50 540-en éltek. Adatainkat összefoglalva: a Bácska 310 490 fős magyar népességéből 250 664 személy, illetve a magyarság

[17] A visszatért Délvidék i. m. 400. l.

80,7%-a magyar községekben élt, és mindössze 59 826 fő, vagyis a magyarság 19,3%-a lakott más nemzetiségek által többséget alkotó településeken.

A Bácska két másik jelentős nemzetisége a német, illetve a szerb, számuk 1910-ben 161 776, illetve 202 106 fő, de olyan koncentrált egységben, mint a magyarság, sehol sem éltek. A szerbek elsősorban az ún. Sajkás-vidéken, az ezzel határos Szenttamás községben – az utóbbi határa a magyar nyelvterületbe nyúlik – laktak összefüggő területen, de ez az egész bácskai szerb, illetve horvát etnikumnak alig negyedét jelenti. Ezen túl már csak a német, illetve a magyar tájak közé beékelt szerb községek kisebb-nagyobb csoportjáról beszélhetünk. A legjelentősebb köztük a relatív szerb többségű Zombor városa és körülötte négy falu, a többi 12 szerbhorvát többségű község a Bácska déli részén található szétszórva. A bácskai németek 38 községben abszolút vagy relatív többségben vannak, de földrajzi leírásuk sokkal nehezebb, mint a magyaroké vagy a délszlávoké, népességüket ugyanis meg-megbontják a magyar, a szerbhorvát, a szlovák és a ruszin települési terek. A németek legegységesebb települési területe a hódsági, illetve a palánkai járás, melyek mindegyike 8–9 községből kialakult összefüggő nemzetiségi terület. A többi 20–21 község szétszórtan található a Közép-Bácskában, illetve Zombor felett és a Ferenc-csatorna mindkét partján. A németség szórványléte még akkor is nyilvánvaló, ha az egész bácskai németség 73,2%-a él német többségű községekben, hisz alig valamivel több mint egynegyede lakik egy tömbben, csaknem felerésze kisebb-nagyobb szórványokban, egyötöde pedig más nemzetiségekkel elvegyülve él. Így az egységes településszerkezet tekintetében a németek a bácskai szerbhorvátoknál is hátrányosabb helyzetben voltak.

A szlovákok 7 faluban éltek Dél-Bácskában, az újvidéki, illetve a hódsági járásban, a ruszinok pedig Közép-Bácskában, a kulai járásban más nemzetiségű településekkel körülvéve.

A Bácskában élő egyes nemzetiségek települési viszonyait elemezve nyilvánvaló, hogy „a nemzetiségek együttvéve mindössze 40,7%-ban élnek saját települési terükben és 59,3%-ban idegen települési terek közé ékelten, illetve egymással vegyesen. A szerbek és horvátok kevés községben alkotnak többséget, de kisebb-nagyobb számban a Bácska majdnem minden községében élnek. Az a körülmény, hogy e nemzetiségnek több mint a fele (52%) vegyül el más nemzetiségek közé, arra vall, hogy a szerbség rendszeres betelepülés, illetve betelepítés helyett inkább beszivárgott a Vajdaság területére."[18]

A Drávaszög (Baranya)

A Duna és a Dráva összefolyásának háromszögét, amelyet északon a trianoni magyar határ zár le, 1918 után kezdik Drávaszögnek, vagy Drávaköznek nevezni. Déli részén a középkori eredetű magyar községek – Laskó, Daróc, Kopács – lakói alfalusiaknak nevezik magukat. Az ezektől valamelyest elkülönülő, északabbra fekvő falvak – Hercegszőllős, Karancs, Kő, Csúza, Veresmart stb. – dombokon és dombhajlatokban fekszenek, és jó minőségű boraikról híresek. A területnek Jugoszláviához való csatolása után a szerb hatóságok Baranya vármegye három töredék járásából – a baranyavári, a mohácsi és a siklósi – külön közigazgatási egységet alkottak és a Vajdasághoz csatolták. Az impériumváltozás után a közigazgatást átszervezték és a területen létrehozták a kiskőszegi (batinai) és a dárdai járást. Baranya, vagyis a Drávaszög összesen 34 községet foglal magába. A drávaszögi magyarság a terület keleti felét foglalja el, északon a trianoni határ mentén néhány szerbhorvát, illetve sokác-bunyevác többségű település fekszik. A 34 község közül – az 1910-es népszámlálás tanúsága szerint – 14-ben a magyarok, 10–10 faluban pedig a szlávok, illetve a németek alkotnak többséget. Fontos megjegyezni, hogy a magyar falvak átlagos lélekszáma jóval nagyobb volt a szláv és német településekénél, így súlyuk meghatározóbb volt a vidéken. A népszámlálási eredményeket összesítve első megállapításunk, hogy ez a magyarországi Ormánsághoz közeli hagyományosan egykéző, vagyis családonként jellemzően egy-egy gyermekutódot vállaló vidéken a szaporaság alacsony, s lélekszáma minden bizonnyal csökkent volna még akkor is, ha az 1920-as években nem kezdik meg a szerbek betelepítését. 1910-től 1931-ig a Drávaszög 34 községének nagyobbik felében – 18-ban – nőtt, a kisebbikben – 16-ban – csökkent a lakosság száma. A legsúlyosabb veszteséget a magyarság szenvedte, száma két évtized alatt 28 községben fogyott és csak 6-ban nőtt. A délszláv elemek viszont 28 községben növelték arányukat és mindössze 6 községben csökkent a számuk. *„Amíg 1910-ben a magyarság 13 községben jelentett abszolút többséget, 1931-ben már csak 8 községben...* A délszlávság 1910-ben 9 községben ért el többséget, 1931-ben már 11 községben. Ha összegezzük az abszolút és relatív többségeket, a magyarság már 1910-től 1931-ig 4 községet vesztett, a németség és délszlávság 2–2 községet nyert. Baranyában, amikor 1921-ben több faluban csökkent, mint emelkedett a délszlávok száma, Belgrád megtalálta éppen a nemzetiségi statisztika alapján azokat a helyeket, amelyekre elsősorban telepíteniök kellett, és mindenütt megfordították a természetes erőviszonyokat. Ha a baranyai háromszögben részletes statisztikánk adatait vetjük össze, a szemlélőnek feltűnik, hogy több helység 1921. évi adatai hiányoznak, ugyanebben az évben néhány helység lélekszáma pedig az 1910. évi adatokhoz mérten feltűnően és érthetetlenül megnőtt. A magyarázat az, hogy a *szerbek a dárdai szakaszon néhány községet* összevontak és azokat 1921-ben egy-egy községbe csoportosítva mutatták ki."[19]

A magyarok az általuk többségben lakott községek népességének 72,2, a németek 67,7, a szerbhorvátok pedig 70,2%-át alkották 1910-ben. Ekkor az 50 292 főt kitevő összes népességből 19 733 (39,2%) volt magyar, 13 911 (27,7%) német, 15 947 (31,7%) szerbhorvát, nagyrészt sokác-bunyevác elemekkel és 701 (1,4%) egyéb nemzetiségű. Még egy jellemző adat: a drávaszögi magyarságnak 83,1, a németségnek 68,8, a

[18] A magyarság települési...i. m. 18. l.

[19] A visszatért Délvidék i. m. 484. l.

szerbhorvátoknak 61,3%-a élt saját többségű községben. Más adatok szerint 1910-ben 20 313 magyar lakott a Drávaszögben, s az összlakosságnak kereken 40%-át adta.

Az impériumváltozás után, 1921-ben a jugoszláv számlálóbiztosok 16 638 magyart találtak a vidéken, ami az összlakosság 33,8%-ának felel meg. 1931-ben még kevesebbet, 15 717 főt (30,3%).

Az újabb impériumváltozáskor, 1941-ben a magyarság száma jelentősen megnőtt, elérte a 18 585 főt, a Drávaszögben élő lakosság 36,4%-át. „*A népességszám változására* az államhatár megjelenése, léte a második világháború végéig részben eltérő hatást gyakorolt a magyar és horvátországi Baranyában. Ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy az utóbbi területet háromszor (1918, 1941, 1944) érte államhatalom-(határ)változás... A jugoszláv oldal magyar településeiben a történelem során e tájon első ízben megjelenő államhatár, illetve a hatalomváltozás, főként a magyarok jelentős részének elköltözése miatt, különösen Kiskőszegen, Vörösmarton, Laskón és Nagydobolyán csökkentette a népesség számát (1918–1921) között."[20] Mindez természetesen érintette a Báni-hegység és a Kopácsi-rét peremén meghúzódó magyar falvak lakosságát is.

A Bánátot, a Bácskát és Baranyát (Drávaszöget) összefoglalóan Vajdaságnak nevezték a két világháború között. Íme még néhány adat a terület egészén élő három legnagyobb néppel-nemzetiséggel kapcsolatban. A magyarok száma az 1910. évi 443 006 főről, illetve 32,5%-ról 1931-ig 368 646 főre, illetve 25,9%-ra csökkent. A veszteség két évtized alatt 74 360 fő (–6,6%). A németek számbeli visszaesése sokkal csekélyebb, az 1910. évi 312 350-ről 307 526 fő (–4824 fő), vagyis 22,9%-ról 21,6%-ra módosul az arányuk. A szerbhorvátok, akik 1910-ben 454 673-an voltak a Vajdaságban, s az össznépesség 33,4%-át alkották, az 1921. évi népszámláláskor már 54 827 fővel gyarapodtak, számuk elérte az 509 590 főt, arányszámuk pedig 37,9%-ra emelkedett. Térfoglalásuk az 1921–1931 közötti esztendőkben még jelentősebb; további 75 576 fővel szaporodva számuk elérte az 585 166 főt, ami az összes népesség 41,2%-át tette ki ekkor a Vajdaságban. 1910 és 1931 között a szerbhorvátok száma összesen 130 493-mal emelkedett, azaz 7,8%-kal nőtt. Ez a növekedés vidékenként eltérő arányt mutat. Az 1910. évi népszámlálást elemezve már megállapítottuk, hogy a szerbség legerősebb települési területe a Bánát volt, ahol aránya elérte a 39,9%-ot, ugyanekkor a Bácskában a 28,1, a Drávaszögben pedig a 31,7%-ot. Ennek ellenére a szerbség 1910 és 1931 között nem a legerősebb települési terében, a Bánátban, hanem a leggyengébben, a Bácskában mutat fel átlagon felüli, 9,2%-os gyarapodást. A Bánátban a szerbek 1910. évi arányszáma 6,5, a Drávaszögben 6,8%-kal nőtt 1931-ig. E két terület szerbségének arányszám-növekedése még az 1910–1931 közötti átlagot (7,8%-ot) sem éri el, tehát nyilvánvaló, hogy a Bácskában a szerbek számának mesterséges gyarapodásáról van szó. „Erre magyarázatot kapunk, ha figyelembe vesszük, hogy a kizárólag szláv elemek között kiosztásra került közel 200 000 katasztrális holdnyi agrárföldekre csak szerbeket telepítettek, nemkülönben azt, hogy a megszállt Délvidékről 1918–1924-ig optált és menekült 45 000

[20]Kocsis Károly: A határmenti fekvés hatása a magyarországi és horvátországi Baranya kisebbségi településeire = Regio, 1992/1. sz. 158., 160. l.

főnyi magyar nagyobbrészt a *Bácskából* került ki. Végül pedig, hogy a magyar uralom alatt erősen magyarosodó bácskai bunyevácok és sokácok a megszállás után szerb propagandára jelentős számban visszaszlávosodtak és ily módon a szerbek számát erősen növelték. A magyarságot ez a szerb propaganda különösen Szabadka és Zombor városában érintette. A délvidéki magyarság nem is szenvedett el olyan nagyarányú számbeli veszteséget egyetlen Jugoszláviának jutott területen sem, mint éppen a Bácskában, ahol a magyarság 1910. évi 43,2%-os arányszáma 1931-re kereken 33,0%-ra, tehát 10,2%-kal esett. Baranyában ez a visszaesés 9,6%-ot, a Bánátban mindössze 3%-ot tesz ki."[21] A Vajdaságban egyébként tíznél több kis lélekszámú nemzetiség élt tárgyalt időszakunkban – lengyel, cseh-morva, orosz, bolgár, krassován stb. – ezek a jugoszláv népszámlálásoknál az egyéb rovatban szerepeltek, fejezetünkben – gyakorlati szempontok miatt – a természetszerű magyar mellett, csak a legnépesebbeket, a szerbeket, illetve horvátokat, a németeket, a románokat és a szlovákokat mutattuk be.

A Muraköz

A Dráva és a Mura folyók közötti terület, a Muraköz – horvátul Medjumurje – Trianonban elcsatolt 775 négyzetkilométernyi területe sohasem tartozott Horvátországhoz, Zala vármegye déli vidékeként a történelmi Magyarország szerves része volt. A két ország között mindig a Dráva volt a határ, kivéve 1850 és 1861 között, amikor az 1848-as magyar szabadságharc leverése után a bécsi udvar büntetésből a Muraközt is leválasztotta Magyarországról. A Muraköz lakosságának sürgetésére január 17-én Ferenc József elrendelte a Muraköz visszacsatolását Zala vármegyéhez, s ez március 11-én meg is történt. Ezzel az uralkodó is elismerte, hogy az ideiglenes horvát birtoklásnak semmiféle jogalapja nem volt.

A szerbhorvát csapatok 1918. november 13-án, a Belgrádban megkötött fegyverszüneti szerződést megszegve átlépték a demarkációs vonalat jelentő Drávát és behatoltak a Muraközbe. Az innen Magyarországra vezető utakat elzárták, s az országgal való minden érintkezést megszüntettek. A Muraköz a nyugati felén dombos, egyébként alföldies és ártéri terület, lakossága zömében horvát, kisebb részben magyar. Természetes gazdasági és kulturális központja Csáktornya. Az itt élő őslakos horvátok körében erős helyi tudat alakult ki, medjimureceknek, vagyis muraköziekneknek nevezik magukat, számuk az 1910. évi népszámlálás szerint 82 829 fő volt. Az 1918-ban a délszláv államhoz csatolt Muraköz Zala vármegye csáktornyai, perlaki és részben letenyei járásából alakult ki. 1910-ben a Muraközben összesen 93 283 lakost számláltak össze, ebből csak 7706 volt magyar (8,3%). A magyarok a csáktornyai járás nyolc, valamint az idecsatolt letenyei és nagykanizsai járástöredék egy-egy községében laktak. Nyolc településen, ahol a lakosság száma egyébként is alacsony volt (165–788 fő

[21]A magyarság települési... i. m. 8–9. l.

között) arányuk 20–50% körül mozgott. Csáktornyán, a járási székhelyen ekkor 5213-an éltek, 46,7%-uk magyar volt. A másik népesebb hely a Mura torkolatánál fekvő Légrád, ahol a magyarok a 2896 fős lakosság 32,5%-át alkották. Még két olyan település – aprófalu – volt a Muraközben, ahol a magyarok abszolút többségben voltak. A csáktornyai járás 59 lakosú Hétház, illetve a letenyei járási Pince község 404 lakosának 93,2, illetve 98,5%-a volt magyar.

A Horvátországhoz csatolt Muraközön kívül sokkal jelentősebb volt a száma az ország más területein élő magyarságnak, amely szórványsorsa következtében a leginkább veszélyeztetett volt nemzetiségi megmaradásában. Az 1910. évi magyar népszámlálás Horvát-Szlavónországban 105 948 magyar lakost talált, ami a 2 621 954 fős össznépesség 4,5%-át jelentette. E magyarság elsősorban a Drávától délre elterülő vidékeken települt meg, nevezetesen Belovár-Kőrös, a Szávára fekvő Pozsega, a Dráva-menti Verőce és a Duna-Száva között fekvő Szerém vármegyékben. Az utóbbi kettő már Szlavónia, amelyet a magyar királyok a X–XI. században foglaltak el és mint bánságot a feudális Magyarországhoz csatoltak. Az 1868-as horvát-magyar kiegyezéskor Szlavónia Horvátország része lesz a Magyar Királyságon belül, majd 1918-tól Jugoszláviában történeti-földrajzi fogalomként terjed el. A horvátországi Belovár-Kőrös vármegyében mindössze egy, Pozsegában (a daruvári járásban) három, a pakráciban két településen éltek magyarok, s az egyes településeken 21,1–37,7%-át adták a lakosságnak. A legjelentősebb magyar közösség a Száva-parti Bród városában volt, ahol a 10 020 lakos egynegyede volt magyar. A szlavóniai Verőce vármegyében az alsómiholjaci járásban kettő, a diakováriban és a szlatinaiban egy-egy, az eszékiben három, a verőcei járásban négy községben éltek magyarok, arányuk 20,4–41,9% között mozgott. E települések magyar lakossága 292 és 1746 fő közötti volt, mindössze Gradina városkában érte el a 2237 főt, itt alkotva a vármegyében a legnagyobb arányt, a 41,9%-ot.

Szerém vármegye három járásában, az iregiben, a vukováriban és az újlakiban két-két, részben magyar lakosságú község volt, a rumaiban pedig öt. A magyarok aránya itt sem érte el sehol az 50%-ot, 21,0 és 46% között mozgott. Közösségeik 402-től 1559 főből álltak; a legtöbb magyar Indijában élt. Mindössze négy szlavóniai településen haladta meg a magyarság aránya az 50%-ot: a vukovári járásban Ójankovácon (57,7%), Csákon (68,1%) és Kórógyon (98,2%) – ahol ekkor 1048 magyar élt –, illetve az eszéki járáshoz tartozó Haraszti községben (52,7%).

Összefoglalva: Horvát-Szlavónországban 1910-ben a magyarságnak alig 30,3%-a élt jelentősebb arányban az egyes községekben, zöme – kétharmada – szórványokban, a többségi horvátokkal együttélve lakott. [22]

Az impériumváltozás utáni két évtizedben a horvát-szlavónországi magyar népességben igen nagymértékű csökkenés következett be.

A két világháború közötti időszakban szinte lehetetlen követni a Muraközön kívüli horvátországi magyarság számának alakulását. Kivételt csak az 1921. évi népszámlálás

[22] U. o. 32–34. l.

képez, amelynél az anyanyelvre és vallásra kérdeztek, s az adatokat községsorosan is közzétették. Ekkor Kelet-Horvátországban 55 206, Nyugat-Horvátországban 2683, Dalmáciában 70, vagyis Horvátországban összesen 57 959 magyart számláltak össze. Számuk tehát körülbelül a felére esett vissza. Mi lehetett ennek az oka?

A századforduló táján Magyarországon erőteljes nyelvi asszimiláció jellemezte a többnyelvű, de magukat egyre inkább magyarnak valló nemzetiségeket. A déli magyar területek jugoszláv megszállása után ez a népesség visszatért eredeti nyelvéhez, csatlakozott valamelyik államalkotóvá lett délszláv nemzethez. Ez Horvátországban különösen a Drávaszögben, a Dráva mentén és a Muraközben volt jellemző. Fontos leszögeznünk azt is, hogy a horvátországi magyarság nagy része már az első világháború előtt is szórványokban élt és erősen asszimilálódott volt. „A Julián-egyesület, a MÁV és a reformátusok 1914-ben még 82 iskolában folytattak magyar nyelvű oktatást mintegy 12 000 tanulóval. Az impériumváltozást követően az összes Julián- és MÁV-iskolát államosították, így a horvátországi magyaroknak nem maradt egyetlen magyar tannyelvű elemi iskolai tagozata sem. A magyar nyelvű iskolai oktatás hiánya az asszimilációt erőteljesen meggyorsította... Horvát-Szlavónia a Magyar Királyság társországa volt, ezzel együtt a megye- és járásszékhelyeken, valamint a városokban mindenhol számottevő magyarságot (elsősorban értelmiségieket és kereskedőket, MÁV- és egyéb állami alkalmazottakat) találhattunk. A Szávától délre (a régi Horvátország területén) például az 1910-ben itt összeírt 7695 magyarból 4028 Zágrábban, 320 pedig Károlyvárosban élt... Horvátországban (a ma is Horvátországhoz tartozó részen) 1910-ben 208 településen élt száznál több magyar, számuk összesen 70 000 volt, 1921-re az ekkora magyarságú települések száma 108-ra csökkent, 52 000 magyarral. A magyar népesség fogyása területileg viszonylag egyenletes volt, talán kevésbé erőteljes a Szerémségben."[23]

A szórványokban élő magyarok egy része az impériumváltozás után egyrészt visszatért az anyaországba, másrészt külföldre vándorolt. Ez a vándorlási veszteség a háborúsokkal együtt legfeljebb 15–20 000 személy lehetett. A lakhelyüket elhagyók és Magyarországra távozók ősei túlnyomórészt maguk is betelepülők voltak. A határőrvidék megszüntetése (1872) után az ún. granicsárföldeket (a határőr katonák birtokait) délmagyarországi parasztok vásárolták fel igen olcsón, az otthoni árak alig egytizedéért. Az így betelepülő földművesek száma a múlt század végétől igen gyorsan növekedett a vidéken: 1910-re kereken 106 000-re gyarapodott. (Ugyanekkor a Monarchia idején Horvátországban számos – kb. 5–6000 – magyar katona teljesített szolgálatot. A népszámláláskor őket is a horvátországi magyarok közé sorolták. Később természetesen ezek is elhagyták Horvátországot.) „Az 1900-as népszámláláskor 11 300-an voltak Horvátországban, akik magyarországi születésűek voltak – nagy részük 1870–90 között telepedett le négy fő területen: Szerém megye keleti (ma Vajdasághoz tartozó) részén és Vukovár környékén főként bácskaiak; Verőce magyében Eszék környékén és a Dráva mentén elsősorban somogyiak és baranyaiak; Pozsega megyében a nyugati (daruvári,

[23] Sebők László: A horvátországi magyarok a statisztika tükrében = Regio, 1992/3. sz. 122–123. l.

pakráci, novszkai) járásokban; Belovár megyében a középső és keleti részen dél-dunántúliak és vasiak."[24]

Az 1931. évi népszámlálás adatait csak bánságokra összegezve tették közzé, így a történeti-földrajzi egységekre nehezen alkalmazhatók. Az adatokat községsorosan soha nem hozták nyilvánosságra, azonban magyar demográfusoknak sikerült megszerezniük a vajdasági, a drávaszögi és a muravidéki települések adatait. A helyzetet bonyolította, hogy 1929-ben Jugoszlávia bánságokká való átszervezésekor Horvátország területét megcsonkították. A Szerémség nagy részét a Duna-Bánsághoz csatolták, a megmaradt rész pedig a Száva-Bánság nevet kapta. (A második világháború után a Szerémséget a Vajdasághoz csatolták, ugyanakkor Horvátország megkapta a Drávaszöget, vagyis Baranyát.)

Kocsis Károly 66 040 főre becsülte az 1931. évi népszámlálás idején a Horvátországban élő magyarok számát. Ebből 15 717-en a Drávaszögben laktak,[25] vagyis 50 040 magyar szórványban élt valahol Horvátország belső vidékein. Legnagyobb közösségeik is általában egy-két száz fősek voltak – vagy jóval kisebbek –, így a beolvadásuk az 1930-as évek végére felgyorsult, még az olyan nagyobb településeken is mint Belovár, Daruvár vagy Pakrac. A hajdani magyar adriai kikötőben, Fiumében is – ahol egyébként 1910-ben 6882 magyar élt – számuk a második világháború küszöbére egy-két ezerre csökkent.

Középkori eredetű magyar falvakat csak a Szerémségben és Szlavóniában találunk, az utóbbiban a Dráva, a Duna és a Valkó folyók közötti lápok vadakban gazdag ősi vidékén őrződött meg a magyarság Eszéktől Vukovárig. „Az ősmocsár védett is, el is takart. Utaktól távol, a nehezen megközelíthető és más vidékektől elszigetelődött környezetben a középkorban a víztől körülölelt dombokon, kiemelkedéseken kialakult falvak szigetszerű rezervátumként élték a szinte változatlanul továbbadott hagyományos életmódot a XX. század 20-as éveiig ápolva a közös tradíciókat, a közös szokásokat, közös életformát és a velük járó gondolkodásmódot, életszemléletet, hitvilágot, népművészetet, szokásrendszert, erkölcsi normákat, értékrendszert stb. Hogy nem tűnt el nyomtalanul a mocsárvilágba ágyazott és többször áttelepített négy falu, Kórógy, Szentlászló, Haraszti, Rétfalu hajdan való lakossága, azt csak szívósságuknak, talpraesettségüknek, alkalmazkodóképességüknek, emberségüknek köszönhették, s annak, hogy sohasem tettek különbséget ember és ember között. A szomszédos horvát, szerb falvak lakóival jó viszonyban éltek, sőt testvérbarátságot is kötöttek házak házakkal, nagycsaládok nagycsaládokkal, még a II. világháború embert próbáló idején sem gyöngült köztük a barátság."[26]

[24] U. o. 122. l.
[25] Kocsis Károly-Kocsisné Hódosi Eszter: Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében. Bp. 1991. Tankönyvkiadó 66. l.
[26] Penavin Olga: Mesék nyomában. = Üzenet, 1990/7–9. sz. 571. l.

Kórógy, Haraszti, Szentlászló magyarjai reformátusok, istentiszteleteik magyar nyelven folytak, egyházi iskoláikat az 1930-as évek elejéig tudták működtetni. A többi evidéki magyar katolikus , csupán Tard és Rétfalu volt még református.

A Szerémségben már az 1930-as évek végére alaposan megfogyatkoztak a magyarok. A jelképes nevű Maradékon kívül már csak néhány községben éltek. Számos településen már csak a falu neve jelzi a magyar alapítók vagy lakosok nyomát: Aljmas – Almás, Erdut – Erdőd, Erdevik – Erdővég, Dalj – Dálya, Opatovac – Apáti, Čakovci – Csák, Ilok – Újlak, Vladislavci – Lacháza, Hrtkovci – Herkóca, Voganj – Vogány stb.

A Muravidék

A Jugoszláviához csatolt magyar területek legnyugatibb tája a Muravidék, régebbi nevén Muramellék, szlovénül Prekmurje. A régi magyar szóhasználatban a Tótföld, vagy Tótság volt elterjedt a vidék megnevezésére, újabban Vend-vidéknek is hívják. Az itt élő magyarságra az újabb néprajzi irodalom a Lendva-vidéki magyarok elnevezést használja. Az imént említett „Prekmurje szó a legönkényesebb kitalálás, sohasem használták sem a földrajzban, sem a történelemben, nem fordul elő egyetlen okmányban sem. A Muramellék területén lakó vendek (szlovének) sem ismerték a békeidőben. Ez a kifejezés *a szlovén irodalom műszava és politikai célzattal teremtették meg.* Az igaz, hogy ennek a területnek egy részét, de csakis egy részét, valaha *'Tótságnak'* nevezték, de ez a szó nem jelentett egyebet, mint azt, hogy ezen a területen *szlávok* laktak, amit nem is tagadott soha senki. A 'tót' szónak ugyanis régebben *tágabb jelentése* volt, egyformán illett a horvát, orosz szerb nemzetiségre és általában a szlávokra... A vend vidéket a szlovén területektől 45 km hosszúságban a Mura folyó választja el... Ez a nagysebességű, bővizű folyó, az áradásos területekkel együtt *hatalmas falként választja el egymástól a vend és szlovén területeket.* A folyó két partján lévő szlovén és vend községek lakosai az impériumváltozásig *nem is ismerték egymást.* Egymással nem közlekedtek és kereskedelmet sem űztek. *A Murán inneni gazdának nem volt földje a Murán túl fekvő községben és fordítva...* A Radkersburgtól Muraszerdahelyig terjedő hosszú határszakaszon a Murán át *egyetlen híd sem vezetett,* sőt utat, vagy gyalogutat sem találhattunk a térképen. Ezt a vidéket tehát a murántúli szlovén területekkel forgalmi vagy közlekedési lehetőség sem kötötte össze, hiszen ez észak felé a Rába völgyének irányába, másrészt nyugat felé Radkersburg irányába alakult ki."[27] Az impériumváltozáskor a Muravidék népe Jugoszláviával csak erőszakos módon juthatott gazdasági kapcsolatba, az évszázadok alatt kialakult természetes életrendet parancsszóval kellett megváltoztatni.

A trianoni békeszerződés a történeti Magyarország Vas, illetve Zala vármegyéinek délnyugati részét, Szentgotthárd környékét kivéve az egész Vend-vidéket Jugoszláviának juttatta. A táj déli természetes központja Alsólendva, a körülötte fekvő magyar

[27] A visszatért Délvidék i. m. 485., 487. l.

falvak egy része a Hetésnek nevezett néprajzi csoporthoz kapcsolódik, melynek nagyobb része a délszláv államhoz került, s csak négy-öt települése maradt Magyarországon. (A Hetés eredetileg hét községet jelentett, ez a szám a későbbiekben 20–25 falura növekedett.) A békeszerződés a Muravidék területéből összesen 950 négyzetkilométer területet csatolt Jugoszláviához Vas vármegye szentgotthárdi és muraszombati járásából, valamint Zala vármegye alsólendvai járásának egy töredékéből. Az 1910. évi népszámlálás szerint a Muravidéken 90 359 személy lakott, 23,1%-uk, vagyis 20 889 fő volt magyar. Az itt élő lakosság túlnyomó része szlovén (vend) nemzetiségű volt. A muraszombati járás 4 településén a magyarok aránya 25,1–47,5%, az alsólendvai járás két falujában 22,1–25,6% között mozgott. A települések három kivételével apró – 300–700 lakosú – falvak. A legnépesebb a vidék egyik központjának számító Muraszombat volt, ahol 2748-an éltek, s a lakosság 47,5%-a volt magyar. A másik kettő Belatinc és Lendvarózsavölgy 1487, illetve 1069 lakossal; ezekben a magyarok aránya egynegyed, illetve egyötöd volt.

A muraszombati járás öt községében és a szentgotthárdi járás három falvában a magyarok aránya 68,7 és 100% között ingadozott, azonban valamennyi apró település volt, 103–496 lakossal. Az egyetlen színmagyar falu Cserefa volt. A legnépesebb és egyben többségében magyarlakta, húsz községből álló településcsoport Alsólendva körül található, de négy kivételével ezeknek lakossága sem haladja meg az ezer-ezer főt. A magyarok aránya itt mindenütt 71% feletti, zömében 90% felett; négy község színmagyar. A legjelentősebb magyarlakta település Alsólendva, 2729 lakosának 87%-a volt magyar, ezenkívül négy falunak – Bántornya, Kebeleszentmárton, Lendvahosszúfalu, Lendvavásárhely (Dobronak) volt 1109–1495 közötti főt számláló lakosa.

Összefoglalva: 1910-ben a Muraközben és a Muravidéken összesen 28 595 magyart tartottak nyilván. Az egyes községekben abszolút többségben az egész e vidéki magyarságnak 57,9%-a élt. A muramelléki (muravidéki) magyar települési tér zömét az alsólendvai járás 20 községe alkotja, amelyhez északra a trianoni határ mellett fekvő muraszombati járás községei csatlakoznak. [28]

Már említettük, hogy 1910-ben a Muravidéken 20 889 magyart számláltak össze. Más adatok szerint 14 200-at. „A szlovén források pedig 14 637-ről tudnak azzal a megjegyzéssel, hogy ezek az adatok azért kifogásolhatók, mivel az első világháború előtti népszámlálások az anyanyelvi megoszlást vették figyelembe, s nem a nemzetiségi kategóriát, illetve mindkettőt... fenntartással kell kezelnünk a két világháború közötti időszak immár 'jugoszláv' eredményeit. Az 1931-es népszámlálás adatai szerint vidékünkön 7407 magyar, 8469 szlovén és 2641 más nemzetiségű polgárt számláltak. Főleg ez utóbbiak száma meglepő, amelyből arra lehet következtetni, hogy a magukat egyik jugoszláv nemzetiségnek vallók széles táborában nem egy magyar is meghúzódik."[29]

[28] A magyarság települései... i. m. 34–36. l.
[29] Bence Lajos: A muravidéki magyarság helyzete a demográfiai adatok tükrében = Naptár, 1992. (A szlovéniai magyarok évkönyve) Lendva, 1991. 113–114. l. A Szlovéniai Magyar Írócsoport kiad.

Kocsis Károly forrásai szerint 1910-ben 20 737 magyar lakott a Muravidéken (az ott élő lakosság 23%-át alkotva), 1921-ben 14 065 (arányuk 17,7% volt), ugyanakkor 424 magyar (1,4%) Szlovénia más, nem muravidéki tájain lakott.[30] Metka Fujs úgy tudja, hogy „...A hivatalos jugoszláv statisztika szerint 1921-ben a Muravidéken 74 432 szlovén és 14 413 magyar nemzetiségű polgár élt. A lendvai járásban 26 038 szlovén és 11 338 magyar nemzetiségű, a muraszombati járásban pedig 48 393 szlovén és 3055 magyar. [31]

Az 1931-es népszámlálás adatai megint eltérőek az egyes forrásokban, Kocsis 15 050 muravidéki magyarról tud – ez Bence adatainak több mint kétszerese.

A terület Magyarországhoz való visszacsatolásakor, 1941-ben lebonyolított népszámlálás már 16 510 magyart írt össze a Muravidéken, akik az összlakosság 20,1%-át alkották. [32]

Az adatok ellentmondásosak, de a magyarság számának jelentős csökkenése a két világháború közötti Muravidéken teljesen nyilvánvaló. Ez több okra vezethető vissza. Az egyik az, hogy a vidéken élt magyar értelmiségi vezetők, a járási hivatalnokok, orvosok, ügyvédek, tanítók a jugoszláv megszállás kezdetén elhagyták a vidéket, a másik az, hogy a magyarok egy része délszlávnak vallotta magát az 1921. évi népszámláláskor. Jellemző példának tekinthetjük Muraszombatot, ahol 1910-ben 1335-en vallották magukat magyarnak, 1921-ben már csak 441-en, s közben a népesség száma nem változott. A magyarok fogyatkozásának okai között ott szerepel az is, hogy a Muravidéken a közvetlenül a határ mentén fekvő, csaknem harminc, zömében magyarlakta településre a földreform révén szlovén telepeseket költöztettek, így lazítva fel – elsősorban Alsólendva vidékén – a magyar etnikumot. Jelentős számbeli veszteséget okozott a magyarságnak a második kivándorlási hullám is az 1920-as évektől kezdődően (az első a századfordulón volt). Az Amerikai Egyesült Államokba, Kanadába és Dél-Amerikába kivándoroltak száma több százra teendő, s közülük csak kevesen tértek haza szülőföldjükre.

[30] Kocsis Károly-Kocsisné Hodosi Eszter i. m. u. o.
[31] Metka Fujs: A határmenti kolonizáció a lendvai járásban a két háború között. = Naptár, 1991. (A szlovéniai magyarok évkönyve) Murska Sobota, 1990. 155. l.
[32] Kocsis Károly-Kocsisné Hódosi Eszter i. m. u. o.

A félelem évei (1918–1920)

Amikor 1918. november 7. és 19. között a szerb csapatok megszállták Dél-Magyarország területeit – a Bácska és Bánát egészét, valamint Baranya és Somogy vármegyék déli részét – az itt élő mintegy 600 ezer fős magyarság félelmekkel telve élte meg az államhatalmi fordulatot. Egyes rétegei – a hivatalnoki kar, az értelmiség – teljesen kilátástalannak érezték a helyzetét. Beletelt néhány évbe, amíg magára tudott találni az új viszonyok között, s meglelte nemzeti megtartásának, illetve általában a vele együtt kisebbségi sorsba rendelt magyarság életlehetőségei védelmének, nemzeti-kisebbségi jogai biztosításának módjait.

Vegyük számba először, milyen sérelmek érték a délvidéki magyarságot a szerb katonai megszállás idején. Elsősorban a gazdagabb magyar rétegek, valamint a hivatalnoki kar tagjait érték atrocitások a személyi- és vagyonbiztonság tekintetében. A közismerten korrupt balkáni hatóságok természetesen a megszállt Délvidékre is elhozták módszereiket és alkalmazták is őket eleget, elsősorban az itt élő magyarok és németek ellen. A magyar érzésű polgárokat politikai megbízhatatlansággal vádolták, s ezt hamis tanúkkal és okmányokkal igyekeztek igazolni. 1918 novemberétől a magyarlakta településeken állandósultak a házkutatások, a rendőri felügyelet alá helyezések, a kiutasítások, internálások és bebörtönzések. Óbecsén például egész bűnszövetkezet működött, amelynek tagjai a megszálló szerb rendőrség és csendőrség hivatalnokai voltak, akik sorra letartóztatták a város leggazdagabb magyar polgárait „politikai megbízhatatlanság és kommunizmus terjesztése" címén, majd 10 000-től 100 000 korona baksis (kenőpénz) lefizetésére kényszerítették, vagy ha nem volt ennyi pénzük, 25 botütés után szabadon engedték őket. A letartóztatottakat, különösen a politikai bűnténnyel gyanúsítottakat megbotozták és válogatott eszközökkel kínozták. A bácskai Adorján községben fegyveres leszámolásra is sor került. A közrend fenntartásával megbízott magyar polgárőrség megölt három részegen randalírozó, lövöldöző szerb katonát, majd a szerb hadseregtől való félelmében a három holttestet a Tiszába dobta és elmenekült. Másnap szerb katonaság vette körül a falut és gépfegyvereket állított az utcák kijáratához. Dobszóval kihirdették, hogy este senkinek sem szabad megjelennie az utcán, mert agyonlövik. Aznap este a szerb katonaság tűzcsóvákkal több helyen lángba borította a falut. A házak mentésére utcára kirohanókat lelőtték, az akciónak hét halálos áldozata volt, többnyire öreg emberek és ártatlan nők. Szerencsére a faluban sok volt a cseréptetős ház, így nem égett le teljesen. A tűz kialvása után a szerb tisztek szabad rablást

engedélyeztek katonáiknak a községben. A falu férfi lakosságának nagy részét elhurcolták, csak hónapok múlva engedték őket haza, miután óriási összegű baksist fizettek.[1]

A korrupcióban a magyarlakta településekre helyezett szerb községi jegyzők jártak az élen, akik korra és nemre való tekintet nélkül botoztatták meg a rendőrséggel azokat, akik a sérelmeikre orvoslást kerestek. Deresre húzták azokat a magyar fiatalokat is, akik a fegyverszüneti szerződések rendelkezéseinek ellenére a szerb hatóságok által előírt katonai behívások, illetve sorozások elhalasztását kérték. Hiába hivatkoztak arra, hogy a békeszerződés az elszakításra ítélt területek lakosságának védelmet nyújtott a szerb hadseregbe való sorozások ellen.

A bánáti Tárcsó faluban 1919. április 26-án lázadás tört ki, amelynek kiváltó oka a helyi közigazgatás korrupciója volt. A falusi nagygazdák fiait busás baksis ellenében felmentették a hadkötelezettség alól és helyettük szegényparasztokat soroztak a szerb hadseregbe. Ezek egy része megtagadta a parancsot, elfoglalta a községházát, tönkreverte a berendezést, elvitte az ott talált fegyvereket, az épületre vörös zászlót tűzött, az utcán ledöntötte a telefonpóznákat és szétszaggatta a vezetékeket. Az akció mindenféle szervezettség, irányítás nélkül folyt, ezt az is bizonyítja, hogy a lázadók miután kitöltötték haragjukat, hazatértek. A község szerb elöljárói megszöktek és a közeli Pancsováról csendőrséget hozattak a faluba. A lázadás vezetőiként megjelölt embereket letartóztatták és már Tárcsón ütlegelni kezdték. Innen Pancsovára szállították, majd nyolc napon át szüntelen verés közben vallatták őket. Innen Szabadkára vitték a foglyokat, majd három hét múlva Szendrőre, ahol három hónapig maradtak. Csak 1923-ban állították a lázadókat bíróság elé a pancsovai Kerületi Bíróságon.[2]

Nemcsak a községek jegyzői, hanem a helybeli szerb csendőrök, tanítók, a letelepülő dobrovoljácok, a szerb „hadi önkéntesek", sőt nem egyszer a papok is igyekeztek erőszakkal, veréssel a magyar lakosságba verni az új délszláv állam iránti lojalitást, az állampolgári hűséget.

A kisebbségi sorsba került magyarság személyi biztonságát sértette a szerbek által megszállt területeken az ún. repatriálás, más szóval kiutasítás is. A belgrádi fegyverszüneti szerződés úgy rendelkezett, hogy a megszállt területeken a közigazgatás magyar marad mindaddig, amíg a békeszerződést valamennyi érdekelt ország nem ratifikálta. A belgrádi hatóságok már délvidéki bevonulásukat követően azonnal hűségesküt követeltek a magyar tisztviselőktől, s azokat, akik ennek nem tettek eleget, repatriálták, helyesebben mondva kiutasították. Nemcsak a tisztviselőkkel, hanem azokkal a polgárokkal is így tettek, akiket megbízhatatlanoknak, illetve „államellenes elemek"-nek nyilvánították: 24–48 órán belül vasúti vagonokba zsúfolták és átrakták őket a demarkációs vonalon.

A szerb kormány mindent megtett, s ebben a helyi hatóságok készségesen támogatták, hogy kiforgassa vagyonukból a nemzeti kisebbségieket. Kedvenc módszerei közé

[1] Délmagyarország szerb megszállás alatt. Bp. 1922. Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesület kiad. 9–11. l.
[2] Toma Milenković: A magyar Tanácsköztársaság és a vajdasági munkásmozgalom kapcsolatai = A Tanácsköztársaság és szomszédaink. Bp. 1979. Kossuth K. 90–91., 119. l.

tartozott az úgynevezett *sequester.* A sequester azt jelenti, hogy az idegen állampolgárok vagyona zár alá, azaz sequestrum alá került az állampolgárság elbírálásáig. A szerb hatóságok ezt úgy értelmezték, hogy mindazokat a birtokokat zár alá vették, amelyeknek tulajdonosai – bár optálásuk még nem történt meg – a délszláv állam által megszállt területeken kívül tartózkodtak. Ezzel megsértették a békeszerződés 64. cikkelyét, amely úgy szólt, hogy a tulajdonosok a máshová optálás után is megtarthatják ingatlanukat annak az államnak a területén, ahol korábban laktak.

A hatóságok azonban nemcsak egyénileg akarták megroppantani a magyarság gerincét, hanem közösségében is. „Milliókra rúgnak évenként azok a *zsarolások,* melyeket különféle, tisztán szerb célokat szolgáló s a Délvidéket semmiféle vonatkozásában nem érintő társadalmi mozgalmak vagy magánakciók támogatására a bácskai városoktól és községektől kipréselnek. A felettes hatóságoktól minduntalan jönnek a felszólítások, hogy a községek előre meghatározott összegekkel járuljanak hozzá hol a külföldön tanuló szerb diákság segélyezéséhez, hol a szerb művészek támogatásához, hol a szerb egyházi, jótékonysági, társadalmi, vagy egyéb hasonló célok előmozdítására megindított mozgalmak, vagy gyűjtések anyagi sikereihez. A szerb hivatalos apparátus aztán már gondoskodik arról, hogy a címzettek ilyen megkereséseknek, mint fellebbezhetetlen parancsnak, haladéktalanul eleget is tegyenek. Az ilyen összeharácsolt pénzek, amelyeknek egy része természetesen a gyűjtést eszközlő tisztviselők mellékjövedelmeit gyarapítja, a további kezelés folyamán teljesen eltűnnek."[3]

A magyarságot legérzékenyebben az agrárreform érintette, hiszen anyagi alapjaitól fosztották meg és kiszolgáltatottságát, védtelenségét növelték. Földet már az első világháború évei alatt ígértek a lakosság túlnyomó részét kitevő szerb szegényparasztságnak, de csak 1919. február 25-én jelent meg az a királyi ukáz, amely előírta a nagybirtokok kisajátítását 500 kataszterális holdig. Később egy újabb rendelet a minimumot 100 hektárban állapította meg. A tervezett szerb agrárreform elsősorban nem mezőgazdasági célokat szolgált, hanem mindenekelőtt nemzetpolitikai törekvéseket, az erőszakos szerbesítést, amelyet a földreform-kormánybiztosok a saját hatáskörükben valósíthattak meg. Így nem volt véletlen, hogy a hajdani délmagyarországi járásokban több tekintetben is eltérő módon hajtották végre az agrárreformot a birtokosok és a lakosság nemzetiségi hovatartozása, illetve a kormánybiztosok személyisége függvényében. A szerb kormány rendeletei mindenekelőtt a közvagyoni birtokok, tehát a városi és az egyházi javak igénybevételére vonatkoztak, s csak másodsorban a nagyobb magánvagyonokra. Legelőször a magyar, illetve a németek lakta városok, valamint a katolikus és a protestáns egyházközségek közvagyonát kobozták el. A hatóságok mit sem törődtek azzal, hogy ezek a földek a városok és falvak anyagi terheinek viselését finanszírozzák, a költségvetési kiadásaikat fedezik. Így Magyarkanizsán és Zentán például minden közbirtokot felosztottak, ugyanakkor a szláv, főként a szerb települések és a görögkeleti egyházközségek tulajdonához nem nyúltak a földreform alkalmából. A magyar és

[3]Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 16. l.

német magánbirtokosok vagyonát zár alá vették, majd igénylőknek adták bérbe a szokásos – 400 korona – bérleti ár helyett évente és holdanként 120–130 koronáért.

Az agrárreformot, mint említettük, még 1919-ben megkezdték, de csak az 1921. június 29-én az ún. „vidovdáni", azaz Szent Vitus napján, a szerbek nemzeti ünnepén kihirdetett alkotmányban szentesítették. Ennek Szociális és közgazdasági határozmányok című III. fejezete 43. cikkelyének utolsó, harmadik bekezdése kimondta: „A telepítésnél, valamint a kisajátított földek felosztásánál előnyben részesülnek azok a hadviseltek és családjaik, akik a szerbek, horvátok és szlovének fölszabadításáért küzdöttek. " Az alkotmány ugyanezen cikkelye arról is rendelkezett, hogy a telepítést főként szabadon szervezett telepesítő szövetkezetek igénybevételével kell lebonyolítani, „amikor is oda kell hatni, hogy a telepesek a sikeres termeléshez múlhatatlanul szükséges eszközökkel ellátttassanak."[4] A fenti cikkely is arról árulkodik, hogy a szerb kormányt a pánszerb eszmék vezérelték az agrárreform bevezetésekor, hiszen a fejlett mezőgazdasági kultúrájú, jól felszerelt híres bácskai és bánáti uradalmakat, latifundiumokat a délszláv állam létrehozásában fontos szerepet betöltő hadviseltek (dobrovoljácok) és családjaik között osztották szét, a magyarokat, németeket és más nemzetiségűeket kizárták a földosztásból.

Kik is voltak ezek a „hadviseltek", akik az SHS-állam „fölszabadításáért" harcoltak, s akik ezért előnyt élveztek az agrárreform végrehajtásában? Legnagyobb részük osztrák-magyar katonaszökevény, délmagyarországi szerb szegénylegény, vagy a Balkánról – Ó-Szerbiából, Macedóniából, Dalmáciából, Koszovóból – érkezett jövevény volt. Egy részüket komitácsinak is nevezték; ez volt a közkeletű titulusa az első világháborúban az osztrák-magyar hadsereg ellen harcoló szerb, horvát vagy bosnyák felkelőknek. A telepesek általában olyan karsztos, hegyes vidékekről jöttek szerencsét próbálni, ahol a mezőgazdasági kultúra sokkal fejletlenebb volt, mint a zsíros, fekete földű Bácskában és a Bánátban. A földműveléshez nem értettek, a kemény gazdasági munkától elszoktak. Mégis privilegizált földigénylőkként kezelték őket a megszállt délvidéki területeken, s az igényelt földeket mindenkor megkapták.

Miként történt a gyakorlatban a dobrovoljácok letelepítése a magyarlakta tájakra? Legelőször eladási tilalom alá helyezték a tulajdonos egész állatállományát és az összes mezőgazdasági felszerelési tárgyat. Ezután bizottságot neveztek ki, amely felleltározta a zár alá vett birtokokat, megállapította az ún. „felesleget", amely felett a hatóságok szabadon rendelkeznek. Ennek értékét rendszerint a napi forgalmi ár egytizedében-egyhuszadában határozták meg, de a gépek és a melegvérű lábasjószág esetében még ennek is csak a felerészét számították fel. Az ekképp felbecsült „felesleges" eszköztárat kiutalták a dobrovoljácoknak, formailag használatra, valójában azonban végérvényesen. A birtokos kapott ugyan egy átvételi elismervényt az igénybevett állatok és eszközök mennyiségéről és becsült értékéről, de ebben egyetlen szó sem esett fizetési kötelezettségről vagy határidőről. E bizottságok több faluban „felesleges" épületeket is találtak,

[4]Az új szerb alkotmány. Bp. 1922. Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesület kiad. 38. l.

ezeket lebontatták és az építőanyagot a dobrovoljácok földjére szállíttatták házépítésre. „Feleslegesnek" ítélt bútordarabok is bőven kerültek a telepesek új otthonába.

A dobrovoljácoknak persze sem pénzük, sem tudásuk, sem szerszámuk nem volt a kapott földterületek megművelésére. Ezért a hatóságok arra kényszerítették a volt birtokosokat, hogy a tőlük elrekvirált földeket a „bérlők" számára megműveljék. A földadót sem a dobrovoljácok fizették, hanem a régi gazdák. A tulajdonosoknak egyébként joga lett volna visszaigényelni az adót a szerb kincstártól, ezt azonban az államhatalom annyira elbürokratizálta, megnehezítette, hogy a gazdák kénytelenek voltak lemondani róla. A volt birtokosokat arra is kötelezték, hogy a földjükre telepített dobrovoljácokat elhelyezzék, sőt el is tartsák. Egy-egy nagyobb birtokon 30–40 telepes élősködött, előfordult, hogy a tulajdonosoknak a saját (magyar) cselédeiket kellett a gazdasági épületeikből kiköltöztetniük, hogy a dobrovoljácoknak szállást tudjanak adni. A telepesek egy része a kapott földet – immár napi áron – hamarosan bérbeadta, legtöbbször a volt gazdának, és továbbállt. Egy másik községben igényelt földet, s ott is kapott. De az is gyakori volt, hogy a telepesek, belátva, hogy nem értenek a bácskai és a bánáti földek megműveléséhez, eladták az államtól bérmentesen kapott háziállataikat, és visszaköltöztek arra a vidékre, ahonnan jöttek.

Az államhatalom a földreform sikerét minden eszközzel igyekezett elősegíteni, ezért sok egyéb intézkedést is hozott. Így például „...elrendelték *a földbirtok forgalmának korlátozását* és akként, hogy a magyar határ mentén húzódó 50 km széles sávban a földbirtok adás-vételét a *hadügyminiszter engedélyéhez* kötötték. Mivel ezt a sávot magyarok lakják, ennek az intézkedésnek az éle is nyíltan a magyarok ellen irányult, mert a hadügyminiszter csak abban az esetben hagyta jóvá a földcserét, *ha az új tulajdonos szerb volt.* Arról pedig, hogy ebben a sávban földcserék történjenek, úgy gondoskodtak, hogy a magyar parasztságot más irányú intézkedésekkel elszegényítették és végül is földjének eladására kényszerítették. Ezt az elszegényítést legtöbbször úgy érték el, hogy a magyar népi csoport tagjait *súlyosan megadóztatták.*"[5] Az agrárreform következtében a néhány éve még virágzó délvidéki mezőgazdaság jelentősen visszaesett. A bizonytalanná vált jogi és vagyoni helyzetben a gazdák tartózkodtak a befektetésektől, gazdálkodásukat a lehető legszűkebb keretek közé szorították. A szerb megszállás első három évében a búzával bevetett terület a Vajdaságban több mint 100 ezer katasztrális holddal megcsappant, s ez közepes termés mellett egymillió métermázsa terméskiesést jelentett akkor, amikor a háború utáni években Közép-Európa hatalmas gabonaellátási nehézségekkel küszködött. Belgrád pedig milliárdokat érő vagyont pusztított el, a Vajdaságban élő őslakosság tízezreinek egzisztenciáját tette tönkre a telepítésekkel.

A délvidéki magyarság életlehetőségeit a szerb nacionalizmus más módon is igyekezett megnyirbálni, illetve korlátozni. Kormányrendelet jelent meg, amely szerint visszamenőleg revízió alá vették a mesteremberek iparigazolványait. A vizsgálat során elkobozták mindazoknak az iparigazolványát, akiket a szerb titkosrendőrség megbízhatatlanoknak minősített, majd „közrendre veszélyes" elemeknek nyilvánították és áttoloncolták őket a határon Magyarországra. Hasonlóan jártak el a kereskedelmi igazolványokkal is: arra is törekedtek, hogy a nem szláv kereskedőket tönkretegyék. Erre a legjobb alkalom áruik ki-, illetve beszállításainak megakadályozása volt. Behozatali engedélyt nem szlávok csak súlyos megvesztegetési pénz lefizetésével tudtak szerezni. Korlátozták a nemzetiségek mozgásszabadságát is, az ország belsejében csak személyi arcképes igazolványokkal utazhattak a vasúton.

[5]Nyigri Imre: A visszatért Délvidék nemzetiségi képe = A visszatért Délvidék. i. m. 328–329. l.

A megszálló szerb hatóságok egyik első intézkedése volt az összes pénzintézetek és vállalatok legszigorúbb ellenőrzés alá helyezése. Azonnal megszakíttatták velük minden addigi budapesti kapcsolatukat. Rendeletben tiltották meg a Budapesten elhelyezett különféle értékpapírcímleteknek a délszláv területekre való visszahozatalát. Ez különösen a magyar települések falusi kisbankjait, fiókjait, illetve a városi bankokat érintette súlyosan, hisz ezek korábban budapesti központokban helyezték el címleteiket és azok hitelére építették tranzakciós működésüket. A szerb kormány intézkedései következtében képtelenek voltak kölcsönöket folyósítani, betéteseik követeléseit nem tudták kifizetni, csődbe kerültek. A szabadkai hitelbank például emiatt több mint 40 millió koronával tartozott betéteseinek.

A megszállás elején – 1919 januárjában – vezették be a pénzreformot, illetve az ún. pénzlebélyegzést is, amely nagymértékben sújtotta a nem szerb területek lakosságát. Jellemző, hogy a rendelkezés nem szabályozta részletesen az intézkedés eljárási módozatait, így nem határozta meg sem az illetékes hatóságokat, sem azt, hogy milyen bélyegzőket kell használni a bankjegyek lepecsételésénél. A szerb állam új pénzegysége a szerb dinár lett, amelyért átváltáskor – igen előnytelenül – négy osztrák-magyar koronát kellett adni, ez a lakosság pénzkészletének 75%-os devalvációját jelentette. 1919 őszén elrendelték a bankjegyek 20%-os kényszerkölcsön melletti felülbélyegzését, illetve záros határidőn belül a felülbélyegzett pénzek érvénytelenítését és elkobzását. A szándékos bizonytalanság következtében hatalmas károk érték a nemzetiségi lakosságot, ugyanis minden hatóság, hivatal, község, bíróság, rendőrség maga végezte a lebélyegzést. A pecsétek között még állatorvosi bélyegzők is voltak. A becseréléskor azonban csak az ún. hivatalos pecséttel ellátott pénzt fogadták el, a többit hamisnak nyilvánították és nem váltották be. Közben a Belgrádból kiadott újabb pénzügyi rendeletekkel lefoglalták a bankok pénztári készleteit, a megszállott területeken kívül lakó egyének betéteit zár alá vették, illetve konfiskálták. Hasonlóan elkobozták a bankoknál kezelt különféle magyar (és más nemzetiségű) jótékonysági és kulturális célokat szolgáló alapítványokat. A szerb érdekeltségű bankok nem estek az iménti intézkedések hatálya alá, sőt a kormány hivatalos támogatását élvezték a nem szláv pénzintézetek anyagi kárára.

A megszálló hatóságok az elviselhetetlenség határáig megterhelték az elfoglalt területek lakosságát különféle adókkal. Újból kivetették, méghozzá 1917-ig visszamenőleg az ún. hadinyereség adót, tekintet nélkül arra, hogy azt az adózók egyszer már lerótták

annak idején a magyar államnak. Bevezették továbbá az ún. adóelőleget, amely a jövendőre vetett ki előzetesen adót, igen magas adókulccsal. A kisebb birtokosoknál 5000 dinárban állapították meg az előleg alsó határát, de olyan rövid határidőt szabtak a befizetésére, hogy azok képtelenek voltak előteremteni a szükséges pénzt. Erre a hatóságok dobra verték a birtokukat és ingóságaikat. Aki tiltakozni merészelt, azzal büntették, hogy megemelték a terheit a kivetett adóelőleg 50%-ával.

Az adóbehajtás gyakorlata járásonként változott: a magyarok és németek lakta területeken kíméletlen volt, másutt, ahol szerbek és más szlávok is éltek, mint például Szabadkán, a lakosság hangulatára való tekintettel nem erőltették a dolgot.

A szerb kormány pénzügyi politikája tehát szervesen kiegészítette gazdasági törekvéseit: az ország nem szláv népeit anyagilag tönkretenni és kiforgatni földjeikből, vagyonukból, hiszen koldus népekkel könnyebb elbánni, mint gazdaságilag erős nemzetekkel.

Az új délszláv államhoz csatolt déli területeken a megszállás első három évében a hatóságok hagyták elsorvadni azokat a népjóléti intézményeket, amelyeket még a magyar uralom hozott létre. Bár az állam megígérte, hogy a háborús rokkantakat, hadiözvegyeket és árvákat, az elesett katonák keresőképtelen szüleit külön védelemben részesíti, a hadiárvák tanulását, munkába állítását elősegíti, mindez alig – s az is szelektíven – valósult meg. Általánossá vált a hatóságok gyakorlata, hogy a hadi okokból elszegényedettek közül csak a szerbeket és más szlávokat támogatták, segélyezték, a magyar és más nemzetiségűeket nem. A kórházakkal és más szociális intézményekkel sem törődtek, különösen akkor nem, ha annak bizonyos nemzetiségi jellege volt. A nagybecskereki árvaházat vezető katolikus apácák például hiába fordultak újságok útján a közvéleményhez segítségért, kérésük az általános elszegényedés következtében kevés visszhangra talált. Korábban ezeket az intézményeket az egyházak támogatták, de a földreform most az egyházakat is megfosztotta még önfenntartásuk anyagi alapjaitól is.

Polgári és politikai jogai tekintetében is hátrányos helyzetbe került a magyarság 1918 és 1920 között. A szerb hadsereg által megszállt Dél-Magyarországon – 1918 novemberétől néhány hónapig – katonai uralmat vezettek be. Valamennyi községi, városi és megyei közigazgatási, gazdasági, egyházi, kulturális testület, szervezet és egyesület autonómiáját felfüggesztették. Tagjaikat nem a választók bizalma küldte tisztségeikbe, hanem hivatalosan ugyan nemzeti arány szerint, a valóságban azonban miniszteri rendelettel iktatták be őket – természetesen előnyben részesítve a szerbeket. Ezt a helyzetet hivatalosan a békeszerződésben megadott ún. opciójoggal indokolták. Eszerint, mivel a Vajdaságban élő nemzetiségek más államba optálhatnak, az opció leteltéig nem gyakorolhatják a jugoszláv állampolgári és politikai jogokat. A katonai hatóságok csak lassan adták át a közigazgatást a polgári hatóságoknak – ez az első idők zavaros állapotaival menthető ugyan, de hosszú távon nem. A statáriumszerű állapotok hónapokig tíz- és százezreket tartottak félelemben. A délmagyarországi magyarság csaknem három éven át minden jogától megfosztva, anyaországától hermetikusan elzárva, helyhatósági, sőt egyéni államnacionalista szerb fanatizmustól üldözve tökéletes visszavonultságban, elszigeteltségben élt. Mivel társadalmi egyesületeit – még a jótékonyságiakat is – felfüggesztették a hatóságok, társadalmi élete, érintkezése csupán a családi kapcsolatokra korlátozódott.

A magyarság egy része azonban, a hatóságok minden gyanakvása, megfigyelése ellenére is, lassan leküzdötte a félelmét, s kezdett a nyilvánosság elé merészkedni. Kocsmákban, kávéházi törzsasztalok mellett az egymásban megbízó, őszinte magyar szóra vágyók ún. alapszabály nélküli asztaltársaságokat szerveztek. Az erőket összefogva a hatóságoknál kijárták egy-egy táncmulatság, műsoros előadás vagy irodalmi felolvasóest engedélyezését, hogy a soraiban megtizedelődött, csüggedt magyarságban felébresszék az együvétartozás érzését. Jó érzékkel megragadták a ritka alkalmakat, amikor a nemzetközi politika alakulása miatt Belgrád időnként engedékenyebb lett a megszállt területek lakosságával szemben, s kiharcolták, vagy baksis segítségével elérték társadalmi egyesületeik – olvasókörök, legényegyletek, gazdakörök stb. – működésének újbóli engedélyezését. Tették ezt akkor, amikor a szerb rendőrség bírói végzés nélkül, önkényesen, bármilyen időpontban házkutatást tarthatott a hatóságok által „politikailag megbízhatatlannak" nyilvánítottaknál. Hiába hivatkoztak a sértettek az alkotmány 11. cikkelyére, amely a lakás sérthetetlenségét biztosítja, a rendőrség államérdekekre hivatkozva egyszerűen fittyet hányt erre a rendelkezésre. Ugyanennek az alkotmánynak az 5. cikkelye rögzítette az őrizetbevétel és a bírósági eljárás kezdeményezésének a szabályait is, ugyanakkor a magyarokkal és más nemzetiségűekkel a titkosrendőrség, a csendőrség, sőt a katonaság is kénye-kedve szerint járt el, minden végzés nélkül tartóztatott le, vetett börtönbe polgárokat, s ügyirataikat hónapokon keresztül nem továbbította a bírósághoz. Hivatalosan ugyan nem vezették be a statáriumot, a gyakorlatban azonban alkalmazták; a politikai gyanúsítottakat hadbíróság elé állították. E sérelmek nagysága különösen a kisebbségi sorsba kényszerített lakossággal szembeni elvárások tükrében válik szembetűnővé: „Nem állampolgárok, de azért védkötelesek és a hadseregbe bevonultatják őket; nem állampolgárok, de azért a leghorribilisabb adókat nekik kell lefizetni; nem állampolgárok, de azért adóelőleget 1917-ig(!) visszamenőleg kell leróniuk; nem állampolgárok, de azért még az állam belső önkéntes beruházási kölcsönére is jegyezni kötelesek."[6]

A kisebbségi sors első három esztendejében a magyarság intézményei közül csak a templomok maradtak meg, de a vallási életet még így is korlátozták. Bár az országban hivatalosan nem volt államvallás, a valóságban a görögkeleti vallás minősült annak. A pravoszláv egyház vallási ünnepeit hivatalos államünnepekké nyilvánították, melyeken kötelező munkaszüneti napokat rendeltek el a hivatalokban, a mezőgazdaságban, az iparban és a kereskedelemben. A más vallásúak ünnepein viszont dolgozniuk kellett a hívőknek. A szerbek a pravoszláv vallásban látták (és látják) legfontosabb nemzetpolitikai erejüket, s ezért ellenségesen viszonyultak a magyar és német híveket tömörítő katolikus, és a szinte kizárólagosan magyarokat tömörítő református egyházakhoz. Különösen a katolikus egyházat támadta rendszeresen a szerb sajtó, „fekete internacio-

[6]Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 20. l.

náléval", államellenes szeparatizmussal vádolva. Az alkotmány 12. cikkelyének utolsó bekezdése megtiltotta a papoknak a politizálást: „A felekezetek képviselői lelki hatalmukat sem az Isten Házában, sem felekezeti jellegű fölírásokban, sem pedig bárminő más módon hivatalos kötelességeik végzése alkalmából pártcélokra fel nem használhatják."[7] E rendelkezéssel a hatóságok gyakran visszaéltek, mert erre hivatkozva tartóztatták le azokat a nem pravoszláv papokat, akiknek tevékenységét kifogásolták.

Az 1920-i katolikus naptárakat azért kobozták el a hatóságok, mert Szent István magyar király ünnepét vörös betűkkel jelezték, a magyar nép nemzeti szentjének nyilvános megünneplése pedig az SHS-államban politikai érdekből tilos volt. Betiltották a magyar történelmi vonatkozású egyházi énekeket is, így a Szent Istvánról, Szent Lászlóról szólókat, a Patrona Hungariae-t. Az akkor színmagyar Tisza menti kisvárosban, Zentán, a helyi „...szerbek által kinevezett szerb városi tanács azt a határozatot hozta, hogy az *épülő római katolikus templomot le kell bontani, ilyenre nincs szükség...* Ezen kívül másutt is eltávolították a templomokból a magyar vonatkozású képeket, művészi ablakfestményeket. A zombori rendőrfőkapitány...szigorú átiratot küldött a karmelita atyáknak, akik a zombori millenniumi (ezredéves Magyarország ünnepségei, évfordulója, 1896) Szent István templomot gondozták, hogy a főoltár műértékű Szent István képét szedjék le... Jugoszlávia érdekeivel ellenkezik, hogy az első magyar király legyen véd(ő)szentje a Jugoszláviában lévő templomnak. A karmeliták kijelentették, hogy élve szentjeik ellen kezeiket nem emelik. Ugyanez a parancs arról is rendelkezett, hogy a művészi ablakfestményeket, amelyek Szent László és Szent István királyok képét ábrázolják, le kell szedni. Az egész egyházközség forrongva tiltakozott ezen eljárás ellen."[8] Rajics Balázs bunyevác származású papképviselő pedig az ügyben írt nyílt levelet a szerb kultuszminiszternek, hogy miként és kinek a rendeletére távolították el a zombori Notre Dame-apácákat a katolikus egyházközség tulajdonában lévő zárdából, illetve az iskolából. Ugyancsak nyílt levélben tiltakozott dr. Simrák Béla képviselő a szerb hadügyminiszternél amiatt, hogy a szerb tisztek elzárással büntetik azokat a katolikus vallású bunyevác, magyar és más nemzetiségű katonákat, akik vasárnaponként a katolikus templomba járnak istentiszteletre.

A hatóságok nemcsak a Vajdaságban, hanem más odacsatolt területeken is sokféle eszközzel akadályozták a kisebbségi egyházak működését. A Muraközben fekvő Lovászi község kápolnáját például kaszárnyának használta a katonaság. A szentek szobrait megcsonkították és kidobták.

A megszálló szerb hatóságok önkényeskedését megkönnyítette az a körülmény is, hogy a kisebbségi sorsba került magyarság évekre vallási vezetés nélkül maradt. A demarkációs vonal szétzilálta az addigi egyházszervezetet, s ez igen megnehezítette a hitélet talpraállását. A katolikus egyház teljes zágrábi érseki tartománya mellett négy magyar püspökségből csatoltak területeket az SHS-államhoz. A pécsi püspökség délbaranyai és szlavóniai része került idegen uralom alá 4 esperesi kerülettel 28 plébániával és kereken 70 000 hívővel. A Verőce vármegyei 13 plébániából egy, a csepini (csepényi) volt részben magyar (és horvát). Délbaranyában, vagyis a Drávaszögben magyar, német és horvát hívők éltek. A kalocsai főegyházmegye (érsekség) nagyobb része (Bács-Bodrog vármegye), összesen 89 plébánia került jugoszláv fennhatóság alá mintegy 300 000 hívővel, akiknek négyötöde volt magyar, a többi horvát. A csanádi egyházmegyének egynegyede – 33 plébánia – is a délszláv államnak jutott, zömét – 160 plébániát – Romániához csatolták. A megmaradt részből és a Bánát többi részéből 1923-ban alapították a Bánáti Apostoli Kormányzóságot. Területén az 1916. évi sematizmus adatai szerint összesen 53 plébánia volt, 76 pap és 214 473 hívő. A szombathelyi püspökségből 18 Mura-vidéki plébánia szakadt el, melyek a muraszombati és az alsóledvai esperességekhez tartoztak kereken 67 000 hívővel, akik közül mintegy 20 000 magyar volt. A békeszerződéssel több mint 50 000 református került a délszláv államhoz, a határváltozás előtt a bánáti gyülekezetek a tiszántúli, a bácskaiak a dunamelléki, a drávaszögi és a Mura vidéki egyházak az előbbi, illetve a dunántúli református püspökséghez tartoztak. A reformátusok túlnyomó része magyarnak vallotta magát és a Bácskában élt, csak mintegy ötödük a Bánátban. Az új egyházszervezetek 1922–23-ban alakultak ki, erről később szólunk.

A szerb hadsereg megszállása alá került Dél-Magyarországon élő magyarság legnagyobb sérelme iskoláinak nemzeti karakteréből való erőszakos kivetkőztetése volt. 1918-ban összesen 750 különféle magyar iskola – elemi, tanonc, polgári, gimnázium és ún. felsőbb tanintézet – működött a Délvidéken, melyekből az impériumváltozás után alig 400 maradt. A korábbi magyar korszakban az iskolák – elsősorban az elemik – többsége felekezeti jellegű volt, a hitközség által kivetett és a közigazgatás által behajtott ún. iskolaadókból, illetve községi vagy állami szubvenciókból tartotta fenn magát. Az utóbbi két támogatást a felekezeti és nemzetiségi arányszám szerint vehették igénybe mindazon iskolák, melyeknek kiadásai meghaladták az adott egyházközség anyagi erejét. Az iskolák adminisztrálása, a tanerők kinevezése, a tannyelv meghatározása az egyházközségek autonóm hatáskörébe tartozott. A felügyeleti jogot pedig az állami és egyházi hatóságok közösen gyakorolták külön tanfelügyelőségeik által. A szerb megszállás után a magyar állami tansegélyek elmaradtak, a községi szubvenciók pedig a szerbek által bevezetett rablógazdálkodás következtében megszűntek. Mindezt betetézte az ó-szerbiai iskolatörvény kiterjesztése a megszállt területekre, ez ugyanis csak állami és önkéntes adományokból fenntartott magániskolákat ismert. A törvény ennek alapján a községeknek megtiltotta az egyházi iskolaadók behajtásában való addigi közreműködésüket, amivel az egyházi iskolákat megfosztotta legutolsó jövedelmi forrásuktól. Ezek után jelent meg 1920. augusztus 20-án a belgrádi kormány iskola-államosítási rendelete, amely szándékosan olyan magasra emelte a tanszemélyzet fizetését, hogy azt az anyagiaktól megfosztott felekezeti iskolák ne tudják megfizetni. A rendelet ugyan megengedte a felekezeti iskolák egyesületi, illetve magántanodákra való átváltoztatását, de ugyanakkor kimondta az államosítási kényszert mindazokra az iskolatípusokra, amelyek fenntartói nem képesek, avagy nem hajlandók a rendelet összes pénzügyi előírásait

[7]Az új szerb alkotmány i. m. 38. l.
[8]Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 21–22. l.

teljesíteni. A szerb kormány a rendelettel elérte igazi célját: miután a magyar iskolákat megfosztották addigi anyagi forrásaiktól és képtelenek voltak eleget tenni a rendeletnek, a szerb közoktatásügyi hatóságok – a törvényesség látszatával – sorra kimondták államosításukat. Azokban a falvakban pedig, ahol a lakosság semmilyen anyagi áldozattól nem riadt vissza iskoláinak megmentése érdekében, kettős szorítást alkalmaztak. Így például a háromnegyed részben magyar református lakosságú észak-bácskai Pacsér községben, ahol a nép elhatározta iskoláinak magántanodákká való alakítását, a szerb hatóságok a községet a református iskolák nagyságának megfelelő állami iskolák fenntartására, valamint dologi kiadásainak a fedezésére kötelezték. Az ebből eredő kettős megterheléssel akarták a református híveket visszariasztani elhatározásuktól.

Az iskolák államosításának folyamata hosszú hónapokig tartó bizonytalanságot okozott, ez pedig alaposan felbolygatta a megszállt területek korábbi, európai színvonalú délvidéki iskolarendszerét. Az összekuszálódott helyzet tág teret nyújtott a szerb iskolahatóságok önkényeskedéseinek. A régi, szakképzett magyar tanerők százainak vált kilátástalanná a sorsa, mert szinte „futószalagon gyártották" néhány heti kurzus alatt a szerb tanítókat. Munkába állásukkal sorra elbocsátották vagy kényszernyugdíjba küldték a régi tanerőket. A Vajdaságban az igazgatói állásokat kizárólag ún. politikailag megbízható egyénekkel, elsősorban magyar iskolákban nevelkedett szerb tanítókkal és pópákkal (pravoszláv papokkal) töltötték be. Ha a magyar településeken nem találtak ilyen megbízható tanerőket, betöltetlenül hagyták az igazgatói állást.

Az egyházközségek – autonóm jogaikból adódóan – a magyar uralom alatt a tanerőket választás útján nevezték ki iskoláikba, ezt a gyakorlatot a szerb iskolatörvény beszüntette. Megbénították az iskolaszékek működését is, amivel teljesen kiiktatták a helyi magyar értelmiségi-, illetve vezetőréteg korábbi befolyását az iskolaügyre.

A belgrádi kormány egy másik, szintén a tanügyet érintő rendelete előírta, hogy a Vajdaságban a magyar iskolákat csak magyar gyermekek látogathatják. A rendelkezés azért volt hátrányos a magyarság számára, mert az iskolakötelesek nemzeti hovatartozását a községi elöljáróság igazolta, vagy az iskolai hatóság, illetve az igazgató. Mindez számos visszaélésre adott alkalmat az államhatalomnak. Megtörtént, hogy a névelemzéssel „...egyes gyermekeket azért deklaráltak *szlávoknak*, mert *Kovács, Horváth, Bosnyák* volt a családi nevük, vagy pedig a *Tóth* nevű növendéket tót (szlovák) iskolába utalták, holott mindezeknek még legrégibb őseik is a legtisztább magyarok voltak. (A bölcs szerb hatóságok szerint ugyanis, akinek *magyar* neve Horváth, Bosnyák, vagy Tóth, tehát egy szláv nemzetiség megjelölésére szolgál, az csak szláv lehet, a *Kovács* nevű pedig azért szerb, mert ezt a *mesterséget* szerbül is így hívják.) A szlávos névvégződéssel bíró gyermekeket pedig (pl. az -ics, -vics végződésűeket), továbbá azokat, akiknek a családjában akárcsak a nagyszülők is ilyenek voltak, ugyancsak mint *elmagyarosított szlávokat*, szláv iskolákba kényszerítették."[9] A névelemzéssel a szerb hatóságok azt igyekeztek elérni, hogy az úgymond elmagyarosodott szláv népekben fel kell

[9]Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 26. l.

ébreszteni régen elmosódott nemzeti hovatartozásuk érzéseit, így az említetteken kívül a Rácz, Orosz, Oláh, Lengyel, Cseh, de még a Török, Németh nevet viselő magyarokban is, valamint az említett Kovács mellett a Takácsokból, Bognárokból és Juhászokból is szlávokat akartak csinálni. A módszerrel évente több ezer iskolás gyermeket zártak ki a magyar oktatásból.

A megszállt területeken a középiskolák még az elemi tanintézetekénél is nagyobb nehézségekkel küszködtek. A magyar impérium idején a Délvidéken – a szerb felekezeti iskolákat kivéve – a középiskolák magyar tannyelvűek voltak. Az új helyzetben a szerb hatóságok elsősorban a magyar községi és felekezeti középiskolákat igyekeztek lehetetlen helyzetbe hozni: korszerű épületeiket más célokra kisajátították, modern pedagógiai felszerelésüket, szemléltető eszközeiket Szerbia belsejébe szállították, így a kisebbségi középiskolák kénytelenek voltak bérelt és oktatási célokra alkalmatlan helyiségekben működni. A korábbi állami, tehát magyar intézmények közül néhány középiskolában kezdetben megengedték az ún. párhuzamos magyar osztályokat, amelyekből azonban kitiltottak minden német és általában nem magyar származású tanulót. Az intézkedés után hamarosan egy másik rendelet is megjelent, amely szerint ezeket az ún. párhuzamos osztályokat fokozatosan be kell szüntetni. A gimnáziumok és a középiskolák felsős osztályaiban elrendelték a szerb irodalom, a történelem és a földrajz szerb nyelven való tanítását, akkor, amikor a tanulók zöme egyetlen szót sem tudott az új állam nyelvén. A régi igazgatókat a középiskolákban is sorra elbocsátották, hasonlóan a tanári kart is, s Ó-Szerbiából helyeztek pótlásukra tanerőket. A hatóságok megnehezítették az egyetemi hallgatók továbbtanulását is. A magyar fiataloknak megtiltották, hogy a budapesti egyetemeken tanuljanak, mondván, csak azok mehetnek külföldi főiskolákra, akik olyan szakot választanak, amilyen Szerbiában nincs. Az útlevélhatóságok a szerb belügy-, illetve kultuszminiszter utasításaira megtagadták a külföldre szóló útlevelek kiadását az egyetemistáknak. Sok fiatal, vállalva a veszélyt, átszökött a határon, hogy magyar nyelven tanulhasson. Magyarországon legtöbbjük anyagi nyomorba került, s különféle emberbaráti intézmények támogatására volt utalva tanulmányai folytatásában. Azokat az ifjakat, akiket a tiltott határátlépés közben a csendőrség elfogott, letartóztatták és mint katonaszökevényeket hadbíróság elé állították. Szüleiket pedig a hatóságok a legképtelenebb módszerekkel zaklatták. A főiskolások elleni eljárás elsődleges célja az volt, hogy megakadályozzák a magyar értelmiség utánpótlásának kinevelődését. Az 1918–1920 közötti években nem kultusztörvény alapján működött az oktatás, hanem több tucat ún. *ad hoc* ukáz kiadásával intézték az ügyeket. Az egyik ilyen parancs például megszüntette a magyar szakiskolákat.

A megszálló szerb hatóságok a magyar oktatás, iskolahálózat megcsonkítása, illetve felszámolása mellett igyekeztek elsorvasztani a magyar művészetet, és a különféle közművelődési intézményeket, eltüntetni a nemzeti jellegű műemlékeket. Így csonkították meg az 1848-as szabadságharcban elesett honvédek emlékoszlopát Szabadkán, s vésték le magyar feliratát. Zomborban az 1848-as tábornok Schweidel József szobrát döntötték le, ugyanitt és a bánáti Versecen felrobbantották Erzsébet királyné szobrát. A

századfordulón épült szabadkai új Városháza magyar történelmi tárgyú fal- és üvegfestményeit levakarták, illetve kitörték. Hasonló sorsra jutott Zimonyban a régi Hunyadi-vár udvarán 1896-ban felállított ezredévi emlékmű is. A szabadkai városi könyvtár és múzeum anyagát nyirkos pincékbe rakták, ahol egerek rongálták az állományt. Ugyancsak Szabadkán a Magyar Nemzeti Kaszinó helyiségeit már a város megszállásának első napjaiban lefoglalta a katonai parancsnokság, s berendezését és értékes könyvtárát alig két esztendő alatt tönkretette. A fentiek csak kiragadott példák, a szerb megszállók valamennyi elfoglalt délmagyarországi városban és kisebb településeken hasonlóképp jártak el a magyar vonatkozású kulturális emlékekkel, értékekkel.

Az impériumváltozáskor betiltották az állandó magyar színházi társulatok működését Szabadkán, Zomborban, Újvidéken, Zentán és a bánáti Nagybecskereken, csak a „műkedvelők", műpártolók, illetve „legényegyesületi ifjak" adhattak elő néha-néha egy-egy darabot. A szerb hatóságok nem adtak engedélyt a hivatásos magyar színjátszás újraindítására. A színházpártoló közönség ezen a helyzeten úgy igyekezett segíteni, hogy magyarországi színházigazgatókat kért fel arra, hogy nyújtsanak be pályázatokat játékengedélyre a szerb hatóságokhoz. Ezek meg is tették ezt, „...azonban az engedélyhez ők sem jutottak, sőt azt a választ kapták, hogy Jugoszláviában ez idő szerint a magyar színjátszás időszerűtlen, mert az igazgató nem garantálhatná azt, hogy a magyar darabok a szerb állameszmét nem sértik-e, sőt a szerb hatóságok nem találnának garanciát arra nézve sem, hogy a magyar színészek nem űznének-e államellenes propagandát magánérintkezéseikben is."[10]

Ilyen körülmények közepette a magyar színjátszás életbentartása az elszakított területeken a műkedvelőkre hárult. Az ő próbálkozásaik felett egy idő után szemet hunytak a megszállók. Így kezdték meg 1920 elején újra működésüket a szabadkai Katolikus Legényegylet műkedvelői, másfél évvel az impériumváltozás után. Előadótermük ugyan elpusztult az átmeneti hónapok alatt, a padlót és a díszleteket feltüzelte a katonaság, mégis munkához láttak és május 23-án bemutatták a népszerű népszínművet, a Sárga csikót. Műsorukon a továbbiakban népszínművek és a kor kedvelt operettjei, Gyimesi vadvirág, Búzavirág, Cigány, Mágnás Miska stb. szerepeltek. Mindaddig, míg be nem tiltották a Katolikus Legényegylet működését, azzal az indoklással, hogy Szabadkán nemcsak a magyarok katolikusok, hanem ilyen vallású szlávok is élnek, így egy katolikus egyesület nem rendezhet magyar nyelvű előadásokat. „És ha Szabadka elsikkaszthatatlanul hatalmas magyarsága a legtöbbször magához is ragadta a kezdeményezést, és ha színjátszói, vezetői talán többet, nívósabbat is produkáltak a vidék műkedvelőinél, nem maradt messze tőle Bácska és Bánát egyetlen magyar községe sem, hiszen ugyanaz volt a cél: megtartani, erősíteni és tanítani a magyarságot, különösen a fiatalokat, akiket a hivatalos apparátus minden erőfeszítése igyekezett bizonytalanná, félénkebbé és magyartalanabbá tenni. Az akadályok és a lehetőségek is ugyanazok voltak mindenütt. És minden városban és minden faluban akadt néhány lelkes magyar, és nem

[10] U. o. 29. l.

törődve anyagi áldozatokkal, rendőri okvetetlenkedéssel, néha komoly kellemetlenséggel, sőt néha börtönnel sem, mindent megtettek, amit csak tehettek. Ez a minden ma talán nem látszik olyan soknak, és ez a minden ma talán valóban kevés is. Akkor azonban nagyon sok volt, akkor a lehetőségek teljes kihasználása, becsületes, építő, komoly magyar munka volt."[11]

Zentán már 1919-ben, a szerb megszállás második évében először a Tűzoltóegyesület, majd az Atlétikai Klub műkedvelői vittek színpadra darabokat. 1920-ban már előadásokat rendezett a Gazdakör és a Katolikus Legényegylet, s Szabadka, Zombor, Nagybecskerek és Újvidék műkedvelőivel egyidőben növekedett erőteljesre a zentai műkedvelés. Bács-Bodrog vármegye régi székhelyén, Zomborban már közvetlenül az impériumváltozás után, 1918 őszén megkezdte próbáit a Műkedvelő Zenekar gárdája, és a szláv jellegűnek kikiáltott városban a hatalomváltozás után ez tartotta az első magyar nyelvű előadást az elcsatolt területeken.

Az újonnan alakult délszláv államhoz rendelt magyar területeken a katonai megszállás kezdetétől szigorú cenzúrát vezettek be. A cenzúrára vonatkozó rendelkezések azonban az új ország területén nem voltak egységesek, a helyi hatóságok közt jelentős különbségek mutatkoztak. Ószerbiában például gyakorlatilag szabadon jelenhetett meg a sajtó, a csatolt területeken viszont teljes volt az ellenőrzés. Még ebben is volt különbség, attól függően, hogy egy adott újság melyik párt, vagy politikai irányzat érdekeit képviselte, illetve milyen közel állt a kormányhoz. Az ukázok szerint ugyan cenzúrát csak háború, katonai mozgósítás, illetve statárium idején lehetett életbe léptetni, 1919 tavaszán-nyarán, a magyar Tanácsköztársaság idején, a Bánát, a Bácska és a Drávaszög egész területén mégis totális cenzúrát vezettek be, amely nemcsak a sajtóra, hanem a postai levelekre, csomagokra, telefonokra, távirdákra és a rádióállomásokra is kiterjedt. Különösen nagy buzgóságot tanúsított a cenzúra a magyar címfeliratok eltávolításában és a magyar nyelv használatának korlátozásában. A sajtó képviselőinek – különösen a magyar, német és horvát újságok szerkesztőinek – az ügyészség világosan tudtára adta, hogy „...semminő kritikát, mely az állam és a kormány mai *centralista* politikáját illeti, meg nem tűr. Semmilyen, az eseményeknek olyan beállítását célzó hírszolgálatot sem tűr el, amely olybá tüntetné fel Jugoszláviát, mintha abban a konszolidáció nem volna teljes. Éppen ezért a jugoszláv helyzetről valódi képet nyerni a megszállott területek sajtója útján nem lehet, mert ez a sajtó akként kénytelen közleményeit leadni, hogy a cenzúra azokban kivetnivalót ne találjon."[12] A törvény a közleményért nemcsak a szerzőt, hanem a szerkesztőt, a kiadót és a nyomtatvány terjesztőjét, vagyis még az utcai rikkancsot is felelőssé tette. A sajtószabadság korlátozása leginkább abban nyilvánult meg, hogy az előzetes cenzúra mellett utólagos is működött. Ez utóbbi azt jelentette, ha a cenzor előzőleg jóváhagyott „placet" (a. m. tetszik) jelzéssel egy cikket, azért még mindig betiltható volt az egész lap – s természetesen felelősségre vonható a szerzőtől a rikkancsig mindenki –, ha a titkosrendőrség utólagosan kifogásolta a már megjelent

[11] Garay Béla: A Délvidék magyar színjátszói = A visszatért Délvidék i. m. 244. l.
[12] Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 32. l.

írást. A cenzúra abszurditását csak tetézte, hogy a kefelenyomaton kicenzúrázott, azaz letiltott cikkért is felelősségre vonhatták a szerzőt és a szerkesztőt. Így, tárgyalt időszakunkban – 1918 és 1920 között – nem volt olyan magyar, német, vagy horvát újság, amelyet nem sújtott volna pénzbírsággal a cenzúrahatóság, vagy ne tiltotta volna be egy-egy számának megjelenését. „Írnokok, díjnokok, kereskedősegédek a cenzorok, akik minden allegóriában magyar gondolatot látnak, s mindent kicenzúráznak, amit meg nem értenek, azzal a megokolással, hogy ebben biztosan államellenes, vagy szeparatisztikus propaganda rejlik. A külföldi lapok is a leglehetetlenebb cenzúra alá esnek. A budapesti összes magyar lap Jugoszlávia területéről ki van tiltva, Ausztriának legtöbb lapja hasonlóképpen, vagy legalább bizonyos időre, sőt azok a párizsi, genfi, londoni lapok is, amelyek ha csak egyetlen oly cikket is közöltek, amely Jugoszlávia helyzetét kedvezőtlen látószögből kritizálni merészelte. A jugoszláv sajtó ma mindenről írhat, amiről a hatalmon levők engedik, hogy írhasson, de a valóságról csak a belgrádi szerb lapok írhatnának néha-néha, ha írni akarnának."[13] A szerb megszállás első három esztendejében ilyen formán jelentős magyar sajtóról nem beszélhetünk. „Csak néhány adat tanúskodik arról, hogy a szerb katonaság bevonulása és a trianoni békeszerződés (1920. június 4.) törvénybe iktatása közötti, átmeneti időszakban a mai Vajdaság területén magyar nyelvű lap megjelent. A szabadkai Bácsmegyei Napló néhány számáról van szó, csakhamar azonban ezt a lapot is betiltották. Újvidéken 1919 folyamán történt ugyan lapindítási kísérlet, a helyi hatóságok azonban csak 1920 decemberében engedélyezték egy magyar napilap kiadását. Ez volt a Délbácska. Első száma 1920. december 12-én látott napvilágot. Kiadását a belügyminisztérium rendeletére a városi tanács hagyta jóvá. Az új magyar napilap az újvidéki katolikus hitközség anyagi támogatásával jelent meg."[14] A Délbácska – ezen a néven – 1929-ig állt fenn, amikor a diktatúra parancsára fejlécét Reggeli Újságra kellett változtatnia.

Szabadkán két magyar újság jelent meg tárgyalt időszakunkban. A nagy múltú 1897-ben indult Bácskai Hírlap a szerb megszállás első hónapjaiban is megjelenhetett, 1919. február 18-án azonban megszűnt. Ugyanazon év augusztus 2-án Magyar Újság néven indult újra, majd 1920. április 1-jétől ismét Bácskai Hírlapra változtatta a címét. Sajátos, a sorsa az 1901-ben indult Szabadkai Friss Újságnak, amely 1919-ben délutánonként került az olvasókhoz. Augusztusban a hatóságok betiltották, szeptember 6-án jelenhetett meg újra. 1920 januárjában újra betiltották, csak tavasszal indulhatott újra, de már Suboticai Újság címmel, ősztől viszont Bácsmegyei Újság névvel jelent meg tovább.[15]

A megszállás első három esztendejében irodalmi életről lényegében nem beszélhetünk az elszakított délvidéki magyar területen. 1918 előtt a magyar irodalom Budapesten összpontosult, az új helyzetben tehát szinte a semmiből kellett a déli végeken élő írástudóknak literatúrát teremteniük, s annak az anyaországtól elszakadva, attól elzárva kellett volna megállania a lábán.

[13] U. o. 32–33. l.]
[14] Hornyik Miklós: A Délbácska története (1920–1929). Újvidék, 1985. Hungarológiai Intézet 13. l.
[15] Kolozsi Tibor: Szabadkai sajtó (1919–1945). Újvidék, 1979. Fórum K. 467, 489. l.

„A magyar irodalom szükségét elszakított magyarságunk nagyon is érzi, annál inkább, mert nemcsak a magyar napisajtó termékeit tiltotta ki onnan a szerb önkény, mely a bécsi 'emigránsok' boszorkánykonyhájának a főztjével akarja a délvidéki magyarságot is táplálni, hanem még a szépirodalmi folyóiratokat és könyveket sem engedte át a határon."[16] Az irodalom szervezeti kereteinek megteremtése már 1920-ban megindult, de az ekkor keletkezett – irodalmi műhelyeknek szánt – folyóiratok hamar megszűntek. Nagybecskereken már 1920. február 15-én megindult a Renaissance, amely mintegy folytatta azt, amit 1918-ban Versecen a Szombat megkezdett. Magyar irodalmat ezekben az években – elsősorban verseket, tárcákat, novellákat – csak a szabadkai Hírlapban, a Bácsmegyei Naplóban és az újvidéki Délbácska hasábjain találhatott a magyar olvasó. A következő években a Bácsmegyei Napló lesz a legfontosabb fóruma – az évtized második felében megjelenő irodalmi folyóiratok előtt – a kibontakozó vajdasági (jugoszláviai) délvidéki magyar irodalomnak.

Végezetül szólnunk kell a korábban virágzó délvidéki magyar sportélet helyzetéről is a megszállás első három évében. A hatóságok a nagy múltú magyar tornaegyesületeket feloszlatták, s újraindulásukat csak akkor engedélyezték, ha szláv tagokat vettek soraik közé, illetve ha a szerb nacionalista Sokol-egyesületekkel léptek kapcsolatba.

A magyarság sérelmei orvoslásának ugyan már a békeszerződés aláírása előtt létrejött a nemzetközi jogalapja, de megvalósítása papíron maradt. Ez nem volt véletlen, hiszen az új délszláv állam kormánya és Pašić keményen ellenállt, nem akarta magát alávetni egy kisebbségvédelmi szerződésnek. Azzal érvelt, hogy – Csehszlovákiával és Lengyelországgal ellentétben – a jugoszláv állam nem új, hanem azonos a régi szerb királysággal, így a kisebbségvédelmi kötelezettségnek nincsen történelmi alapja. A soknemzetiségű Jugoszláviát nemzeti államként igyekezett beállítani. A főhatalmak – bár a kérdés körül jelentős ellentétek voltak köztük – végül elutasították érvelését. A kisebbségvédelmi szerződés kidolgozását 1919 nyár elején kezdték meg Párizsban. A szeptember elejére elkészült szerződéstervezetet azonban Pašić nem fogadta el. A délszláv kormányfő azt kifogásolta, hogy a tervezet kiterjedt az 1912–13. évi Balkán-háborúk során szerzett területekre, holott Szerbia ekkori gyarapodásához a világháborúnak nem volt köze. Levelében azt is bírálta, hogy a szerződés szövege az állam nevét „Szerbek, Horvátok, Szlovének Állama"-ként említi, holott az helyesen az egységes nemzetre utaló „Szerb-Horvát-Szlovén Állam". A főtanács azonban nem engedett, kimondta: a délszláv államot újonnan szerzett területeivel együtt csak kisebbségvédelem ellenében ismeri el. Sőt, október 29-én úgy határozott, hogy Pašićék addig nem írhatják alá a bolgár békeszerződést, amíg az osztrák békeszerződést és a kisebbségvédelmi egyezményt alá nem írják. A főtanács „...megkövetelte a nemzetközi garanciájú kisebbségvédelmet Jugoszláviától, egyúttal azonban kereste a megfelelő kompromisszumot a Pašić-kormánnyal. Ezért a kisebbségvédelmi szerződést kidolgozó bizottságot további tárgyalásokra, további kompromisszumok keresésére utasította. Közel két hónapi újabb

[16] A jugoszláviai Magyar Párt memoranduma Pasicshoz. Bp. 1922. Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesület kiad. 6. l.

egyeztető tárgyalások után alakították ki a megfelelő szöveget. A formai jellegű változtatásokon kívül (itt elsősorban az állam nevének a Pašić által javasolt szövegezésben való feltüntetése volt a fontos) a lényeges kompromisszum abban volt, hogy a főtanács keresztülvitte a kisebbségvédelemnek az egész állam területére vonatkoztatását, Pašić viszont elérte, hogy a 9. cikkely csak az 1913. január 1. után szerzett területekre vonatkozhat, tehát az albánokra és a macedónokra nem."[17] E kompromisszumok alapján kiigazították a szerződés szövegét, de nem változtattak eredeti, szeptember 10-i dátumán. Ez az oka annak, hogy a történeti irodalomban gyakran úgy szerepel a szerződés, mint amelyet szeptember 10-én kötöttek Saint-Germain-en-Laye-ban, s ekkor is írták alá. A délszláv kormány párizsi delegációja – Pašić, Trumbić és Ivan Zolger – december 5-én nyilatkozatot adott ki, amelyben elismerte a kisebbségvédelmi szerződést.

Nézzük, mit hozott a délvidéki magyarságnak ez az 1930-as években sokat idézett dokumentum! Tárgyalt időszakunkban – 1920 végéig – hatása szinte nem is érzékelhető a délszláv állam kisebbségi politikájában. A szerződés 3., 6. és 7. cikkelye szavatolta a legalapvetőbb polgári és politikai jogokat. Ezzel szemben 1922 januárjáig, a Magyar Párt megalakulásáig a magyarságot (és a többi kisebbséget) kizárták a politikai életből, a választásoknál nem állíthattak jelölteket, s nem szavazhattak. A cikkely kimondta: azokat a magyar, osztrák vagy bolgár állampolgárokat, akiknek állandó lakhelyük, illetve illetőségük a szerződés hatálybalépésekor az SHS-állam területén van, SHS-állampolgároknak kell elismerni. A szerb kormány ezt az előírást nem teljesítette, viszont a nemzetiségeket állampolgárság nélkül is rászorította az állampolgári kötelezettségek viselésére. Az adókat irgalmatlanul behajtotta rajtuk, behívta őket katonának, sőt a kirobbant szerb-albán határkonfliktusban harcba is vetette őket. Nyugodtan kimondhatjuk: ebben az időben a magyarok és más nemzeti kisebbségek a népei önrendelkezése jegyében létrehozott délszláv állam másodrendű állampolgárai voltak.

A kisebbségvédelmi szerződés már említett 9. cikkelye előírta, hogy ott, ahol a kisebbséghez tartozó állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a kormánynak meg kell könnyítenie saját nyelvű elemi iskoláztatásukat, valamint az állami, illetve a községi költségvetésből megfelelő arányban pénzt kell folyósítani a kisebbségek nevelési, vallási, kulturális fejlődéséhez. A 8. cikkely ugyanakkor azt is kimondta, hogy a kisebbségeknek saját anyagi erejükből lehetőségük van iskolát és kulturális létesítményeket alapítani és fenntartani. A fejezetünkben részletesen tárgyalt okból nyilvánvaló: a szerb kormánynak a nemzetiségeket korlátozó rendeletei, intézkedései szöges ellentétben álltak a kisebbségvédelmi szerződés idézett cikkelyeivel, annak szellemével. „A nyelvi és vallási kisebbségek jogvédelme az ismételten idézett nemzetközi jogerejű szerződés szerint annak az állandó bizottságnak ügykörébe utaltatott, amely a Nemzetek Szövetségének szerve. A végrehajtás közelebbi módozatait azonban eddig senki sem ismeri, különösen az érdekeltek nem „...a kisebbségek még a szerződés szövegét sem ismerhe-

[17]Galántai József: Trianon és a kisebbségvédelem. Bp. 1989. Maecenas K. 97–98. l.

tik meg, mert a szerb kormány azt a nyilvánossággal nem közölte, sőt annak idején a lapokból ki is cenzúráztatta... *a sérelmezett kisebbségek panaszaikkal mindezideig semmiféle fórumhoz fordulni nem tudtak,* mert egyrészről nem voltak tájékoztatva arról, hogy panaszaikat hová nyújtsák be, másrészről pedig a szerb parlamentben nem tehették szóvá panaszaikat, mert abból hivatalosan ki lettek zárva, s végül a sajtóban is csak akkor adhatták elő sérelmeiket, ha a cenzor személyi okokból a közzétételt megengedte."[18]

A szerb kormány a tárgyalt időszakban egyetlen lépést sem tett a kisebbségvédelmi szerződés végrehajtására, s a Népszövetség sem intézkedett a szerződés cikkelyeinek betartatása érdekében. Egyszóval hiányoztak a nemzetközi garanciák is arra, hogy az akarata ellenére elcsatolt kisebbségi lakosság sérelmei megszűnjenek. A Nemzetek Szövetsége, a Népszövetség csak 1923-ra dolgozta ki a garanciaeljárásra vonatkozó szabályzatot, így a megszállás első éveiben még nem volt olyan nemzetközi fórum, ahová a délvidéki magyarság a panaszait eljuttathatta volna.

[18]Délmagyarország szerb megszállás... i. m. 49–50. l.

Az eszmélés évei (1921–1928)

A délvidéki magyarság megfélemlítése, fizikai, lelki és anyagi romlása lényegében 1921 végéig folytatódott. Teljes volt a jogbizonytalanság, a belgrádi kormány ugyanis – a nemzetközi szerződések mellőzésével – arra az álláspontra helyezkedett, hogy az opciós jog lejártáig, 1922. január 26-ig minden délvidéki magyarnak jogában áll a magyar állampolgárságot választani. Addig pedig jugoszláv állampolgárságot nem kaphat. Lényegében ex lex, azaz törvényen kívüli állapotban élt a magyarság. Egyes vezetők ellen koholt vádakkal politikai pereket indítottak. Különösen emlékezetes volt a Szabadkán dr. Vargha György, Ignácz Gyula és társai ellen indított per, amelynek során az említettek belehaltak a kínzásokba. A szabadkai rendőrség épületéből tucatjával dobták ki az agyonvert magyarokat, azt állítva, hogy az ablakokon át szökni akartak, és úgy haltak meg. Mégis akadtak olyan magyarok, akik a legkegyetlenebb években, a kíméletlen terror légkörében is – 1920–21-ben – titokban megkezdték a magyarság szervezését. Többnyire egykori magyar országgyűlési képviselők, Törley Bálint, dr. Várady Imre, dr. Kardos Samu, dr. Zalán Gyula, dr. Deák Leó, dr. Sántha György, dr. Strelitzky Dénes, dr. Nagy Ödön, dr. Falcione Árpád és mások, lassan kiformálják egy megalakítandó magyar párt politikai programját.

Közben, 1920. november 28-án, az országban alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat tartottak – ezen a magyarság jogfosztottsága következtében nem vehetett részt –, és Horvátországban Stjepan Radić Parasztpártja elsöprő győzelmet aratott. Ennek következtében hamarosan kiéleződtek a délszláv állam keretében a szerbhorvát ellentétek, amelyek aztán eltartottak egészen Jugoszlávia 1941. évi felbomlásáig. A délvidéki magyarság körültekintő vezetői – jó érzékkel – nem a horvátokkal való szövetséget keresték a délvidéki magyarság politikai érdekképviseletének megszervezésekor. Más, jobb út kínálkozott erre. 1921 júniusában a kormányzóherceg, a régens ratifikálta a trianoni békeszerződést, majd 28-án a parlament megszavazza a hírhedt Vid-napi (vidovdáni) alkotmányt, amellyel a horvátok élesen szembefordultak. Ettől kezdve a délszláv állam központi kérdése a horvát szeparatizmus lett. Közben a magyarság vezető értelmiségiei kidolgozták egy magyar politikai párt programját, s alig három nappal az optálási jog letelte után, 1922. február 29-én a Szabadkán hétszáz ember részvételével megtartott gyűlésen megalakították az Országos Magyar Párt szabadkai helyi szervezetét.

A magyarság közérzetét ez idő tájt sajátos kettősség jellemezte: egyesek az aktivitás szükségességét hangoztatták, és azt, hogy a gazdasági és kulturális szervezkedés mellett

csak politikai harccal lehet kivívni a magyarság jogait, mások viszont a további politikai passzivitásra szavaztak, úgy vélvén, hogy az SHS-állam közszelleme még nem higgadt le, s újra teret kaphat a kisebbségiekkel szembeni végletes türelmetlenség. Utóbbiak szerint a magyarság ne politizáljon, „csak terjessze és erősítse a maga kultúráját", a politika terén pedig azt a pártot támogassa, amelytől a legtöbb hasznot várhatja. A passzívizmus álláspontja Jugoszlávia szétzilált belpolitikai viszonyai között ésszerűnek tetszett, de miután a szerb pártok támogatásának gyanúja vette körül, hamarosan elvesztette a magyarság többségének rokonszenvét. Koncepciójának annál inkább sem volt valóságos alapja, mivel a szerb, illetve horvát pártok az impériumváltozás óta különösen ellenségesen viseltettek a kisebbségi magyarsággal szemben. A két magyar irányzat képviselői egy Szabadkán összehívott gyűlésen tisztázták a vitás kérdéseket és felhívást fogalmaztak meg a pártalakuló tanácskozásra.

Az Országos Magyar Párt megalakulása egyedüli lehetőség és ésszerű követelmény volt az adott helyzetben. Létrejötte szükségszerű a jugoszláviai szerb pártok magyarellenességének és a kisebbségi létfeltételek folytonos romlásának légkörében. Az SHS-állam által kényszerűségből elfogadott kisebbségvédelmi szerződés ugyanakkor nemzetközi jogi hátteret nyújtott a magyarság szervezkedésének.

A szabadkai felhívás nyomán márciusban és áprilisban sorra alakulnak meg a Magyar Párt helyi szervezetei Zentán, Adán, Moholon, Bácstopolyán, Magyarkanizsán, Zomborban, Nagybecskereken és másutt. Először a városok, majd a járási székhelyek, végül a falvak lakosságát tömörítették a párt köré, a szervezkedés Bácskán és Bánáton kívül kiterjedt a Drávaszög, a Muraköz és Szlavónia magyarságára is. A hatóságok különféle eszközökkel igyekeztek megakadályozni a magyarság pártszervezését. Kiutasítással, a rokonaik elbocsátásával, házuk rekvirálásával, útlevelük bevonásával fenyegették meg a szervezőket és a Magyar Párt vezetőségét. Fenyegetéseiket sok esetben be is váltották, annak ellenére, hogy az alkotmány 14. cikkelye értelmében „A polgároknak egyesülési, gyülekezési és megbeszélési joguk van... A polgároknak jogukban áll egyesületeket alakítani oly célok elérésére, melyek a törvény szerint nem büntetendők."

A délvidéki magyarság szervezkedésére felfigyelt az egész jugoszláviai sajtó. A zágrábiak azért üdvözölték, mert önálló alapra helyezkedett, s különféle ígérgetések ellenében nem csatlakozott valamelyik szerb párthoz. A horvát pártvezér, Radić – akinek közeledését a magyarsághoz korábban elmarasztalták – nyíltan kijelentette: a magyarság kisebbségi jogainak kivívásánál számíthat nemcsak pártja, hanem a Belgrád-ellenes horvát blokk támogatására is. A kormányzó két szerb párt – a radikális, illetve a demokrata – sajtója különféle frázisokkal igyekezett maga mellé állítani a Magyar Pártot, mondván, az SHS-alkotmány nem ismer szláv és nem szláv, csak jugoszláv állampolgárokat.

Pašić kormányfő is szerette volna megnyerni a Magyar Párt támogatását. Ez persze nem volt véletlen: a muzulmán párt szarajevói kongresszusán úgy döntött, hogy kilép a kormányból és ellenzékbe vonul, a megmaradt radikális-demokrata koalíció pedig felbomlással fenyegetett. Ebben a helyzetben Pašić 1922. április 19-én magához kérte a

Magyar Párt küldöttségét, amelyet dr. Sántha György elnök és dr. Várady Imre, a bánáti magyarság vezére vezettek. A kormányfő arra kérte a magyarság vezetőit, hogy kívánságaikat emlékiratban fogalmazzák meg, és vázolják fel pártjuk programját. Egyúttal megígérte, hogy a magyarság sérelmeit hamarosan orvosolni fogja.

A Magyar Párt május 7-re Szabadkára hirdette meg alakuló közgyűlését, megtartását azonban a város főispánja (veliki župan) nem engedélyezte, azzal az indoklással, hogy a gyűlés zavarná az éppen Szabadka környékén tevékenykedő magyar-szerb határkiigazító bizottság munkáját. A párt vezetősége beleegyezett a halasztásba, és később Zentára hívta össze az alakuló közgyűlést, a párt programját pedig postán juttatta el Pašić kormányfőhöz 1922. augusztus 9-én. A programhoz csatolt kísérőlevélben a vezetőség felpanaszolja a magyarság sérelmeit és többek között leszögezi: „Mélységes megdöbbenéssel vettük tudomásul, hogy *a választói névjegyzékek összeállítása alkalmával az összeíró hatóságok a belügyminisztérium egyenes utasítására – egyetlen bácskai járás kivételével – az egész Vajdaságban minden törvényes alap nélkül s az alkotmány rendelkezésének megsértésével nem vették fel, egynéhány magyar nemzetiségű államhivatalnoktól eltekintve, a magyar nemzetiségű polgárok tízezreit.* A törvényes reklamálás és eljárás olyan nehéz és körülményes, hogy ennek igénybevételével lehetetlenség a magyar választók tízezreit választói joghoz juttatni és ezért, ha a törvényhozás speciális törvénnyel nem segít ezen az anomálián, *az ez évben megtartandó önkormányzati és nemzetgyűlési választásokból a magyarság ismét ki lesz zárva.*"[1]

Az optálás határideje 1922. január 26-án lejárt, tehát a délvidéki magyarságnak ezidőben már törvényes választójoga volt, az akkor meghozott választói törvény titkos utasításának alkalmazásával mégis kizárták a magyarságot a névjegyzékből.

A Magyar Párt a Pašićnak elküldött memorandumában tizenöt fejezetben részletezte a magyarság sérelmeit. Konkrét esetekkel bizonyította, hogy a hatóságok akadályokat gördítettek a párt szervezése elé, megsértették az állampolgári egyenjogúság elvét. Külön fejezetben sorolta fel az állampolgárságról szóló törvényjavaslat hibáit, az állandó választói névjegyzékek összeállításának visszásságait, valamint a szabadságjogok megsértését és a politikai természetű sérelmeket. Szóvá tette a magyar társadalmi, szociális és kulturális egyesületek felfüggesztését és vagyonuk elvételét, valamint az anyanyelvhasználat korlátozását, az iskolaügy visszásságait, a vallásszabadság megsértését, s végül az agrárreform és az adórendszer magyarságot sújtó vonatkozásait. A memorandumot dr. Sántha György elnök és dr. Gráber László előadó írta alá.

Az Országos Magyar Párt alakuló nagygyűlésére 1922. szeptember 17-én Zentán került sor mintegy háromezer küldött és meghívott részvételével. A nagygyűlésen elfogadták a párt programját, amely kimondta: csak alkotmányos, törvényes eszközökkel küzdenek a kisebbségvédelmi szerződésben, illetve az alkotmányban a magyarságnak is biztosított jogok betartásáért, így az anyanyelvi oktatásért, az anyanyelv szabad használatáért, a betiltott, illetve felfüggesztett egyesületek, alapítványok munkájának újraengedélyezéséért, a választójogi törvények diszkriminációs paragrafusainak megváltoztatásáért. Követelték továbbá az agrárreform és az adóprés megváltoztatását, valamint a közigazgatásban előforduló önkényeskedések megszüntetését.[2]

[1] A jugoszláviai Magyar Párt…i. m. 19. l. ; A párt működéséről bővebben: Šandor Mesaroš: Položaj Madjara u Vojvodini 1918–1919. Novi Sad, 1981. 137–184. l.

A program tehát lényegében a Pašićnak küldött memorandumban feltárt magyar sérelmek orvoslásának módjait dolgozta ki, illetve meghatározta a párt ezzel kapcsolatos célkitűzéseit, hangsúlyozván, hogy céljait „alkotmányos, törvényes eszközökkel" igyekszik elérni.

A Magyar Párt hivatalos megalakulása után csak néhány hónap volt hátra a parlamenti választásokig. A bonyolult és a választások közeledtével mindinkább eldurvuló politikai harcokban azonban a Magyar Párt elbizonytalanodott, és a növekvő hatósági nyomás alatt végül úgy döntött, hogy nem indul az 1923-as választásokon. Döntéséhez minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy egy bizalmas belügyminiszteri rendelet megtiltotta a kisebbségek névjegyzékbe rögzítését, meghosszabbítván az optálási határidőt július 26-ig. A Magyar Párt deklaráltan a délvidéki magyarság egészének képviselőjeként lépett fel, valójában azonban két irányzat néha divergens törekvése mutatkozott meg működésében. Jobboldali szárnyának bázisát a magyar és nemzeti keresztény szellemű bácskai városok adták, az elsősorban szociális indíttatású baloldali szárnya pedig a Bánátban volt meghatározó. E körülmény igen gyakran akadályozta a párt tevékenységét, esetenként személyi torzsalkodáshoz is vezetett. 1924 tavaszán úgy tetszett, mintha magára talált volna a párt – erélyesebben lépett fel a magyarság érdekvédelmében –, de csakhamar ismét ellehetetlenül a működése. Mi több, májusban feloszlatja a belügyminisztérium. Az indok: a párt állítólag magyarországi irredentákkal áll kapcsolatban. A vezetőségnek elég gyorsan sikerül tisztáznia magát a koholt vádak alól, és a Davidović-kormány szeptember elején visszavonja a feloszlató rendeletet. A belgrádi kormány és a szerb nacionalista pártok azonban elérték céljukat. A szabadkai, a felsőbánáti, az újvidéki választókörzetben önálló listával induló Magyar Párt egyetlen mandátumot sem tudott szerezni. (Ugyanakkor a német kisebbség pártja négy parlamenti helyet nyert a Vajdaságban.) A mintegy 65 ezer magyar szavazóból 20–25 ezren adták le voksukat, ebből 11 059-en szavaztak a Magyar Pártra. Jellemző volt a választásra, hogy „…a választói jogosultsággal bíró magyar nemzetiségű polgárok nagyobb részét nem vették fel a választói névjegyzékbe, sőt a felvetteknek is igen tekintélyes részét törölték. Egyedül Zentán 6 000 választót, vagyis majdnem az összes magyar választópolgárt megfosztották választói joguktól. A Magyar Párt vezetőségét néhány nappal a választások előtt becsukták, a párt gyűléseit nem engedélyezték, a párt hivatalos lapját, a 'Hirlap'-ot betiltották, a magyar urnaőröket lemondásra kényszerítették vagy bezárták."[3]

A vereség hatására felvetődött a Magyar Párt és a győztes demokraták fúziójának lehetősége, a helyi elnökök többsége azonban továbbra is kitartott az önállóság mellett. A választási kudarc mindenesetre önvizsgálatra késztette a párt vezetőségét, fel is tárta a

[2] A pártprogramról részletesen: Šandor Mesaroš: Položaj Madjara… i. m. 155–157. l.
[3] Fall Endre: Jugoszlávia i. m. 145. l.

vereség számos okát, ám a dolgok mélyéig szemléleti korlátai miatt képtelen volt lehatolni. Odáig tudniillik, hogy miért nem tudta a párt megfogalmazni, s természetesen képviselni is a délvidéki magyarság egészének érdekeit. „A rendkívül vékony értelmiségi és középosztálybeli rétegeket magában foglaló, zömmel parasztokból és munkásokból álló jugoszláviai magyar társadalom nem volt fogékony egy olyan párt programjára, amely kizárólag nemzeti-etnikai alapon ígért valamiféle alternatívát, a szociális kérdéseket pedig ugyancsak marginálisan kezelte. Mindezt olyan körülmények között, amikor a magyarokat eleve kizárták az agrárreform keretei közül. Az októbristákkal folytatott állandó harccal – akik viszont szociális és nemzetiségi kedvezmények fejében kizárólag a nagy pártok holdudvarában képzelték el a magyarok politikai jövőjét – éppen azokat a lehetséges csoportokat zárták ki a párt soraiból, akik fogékonyak voltak a szociális kérdések iránt. Mindez persze nem volt független attól sem, hogy a Magyar Pártban hegemón szerephez jutó csoportok túlságosan is azonosultak a hivatalos Magyarország konzervatív, szociális szempontból érzéketlen, kizárólag nemzeti sérelmekre építő tanácsaival."[4]

A választási kudarc után a Magyar Párt szervezeteiben hosszú hónapokra megbénult az élet, a tagságon teljesen úrrá lett a levertség. 1926 júliusában Prokopy Imre, a Magyar Párt főtitkára felhívással fordul a magyar értelmiséghez a Délbácska c. újvidéki napilap útján: „Országunk magyarsága – írja egyebek között Prokopy – gazdasági és kulturális téren is határozott dekadenciában van, első teendőként tehát gazdasági, szociális, egészségügyi és közművelődési előadások egész sorozatát kell megszervezni."[5]

1926 augusztusában megalakul az Országos Magyar Közművelődési Egyesület, hozzálátnak az egyleti élet megszervezéséhez, elkészítik az ország területén működő összes magyar olvasó-, könyvtár-, dal-, zene-, műkedvelői-, nő-, leány-, ifjúsági és legényegyesületek és -körök, kaszinók, ipartestületek és gazdakörök pontos leltárát. Fontos gyakorlati lépéseket is tett a Magyar Párt ezekben az években, jogvédő irodát nyitott az üldözött magyar tisztviselők, tanárok, továbbá a nyugdíj nélküli vasutasok és postások megsegítésére.

Az állandó hatósági nyomás következtében a Magyar Párt az első jelentős eredményt csak az 1927. január 23-án megtartott tartománygyűlési választásokon érte el, amikor tíz mandátumot szerzett. A párt választási egyezséget kötött a Radikális Párttal, és számos településen létrejöttek a helyi pártszervek. A parlamenti választási kampány ismét balkáni módszerekkel folyt, a hatóságok és a szerb nacionalisták több helyütt is bántalmazták a magyarság vezetőit, például Bácsföldváron, Szenttamáson, a becsei járásban pedig valóságos terrorhullám söpört végig. A szeptember 27-én megtartott skupštinai (parlamenti) választásokon a Magyar Párt fennállásának ötödik évében két képviselő – dr. Várady Imre és dr. Strelitzky Dénes – madátumot szerzett és bekerült a belgrádi parlamentbe. Az eredmény igen szerény, ahhoz képest, hogy a délvidéki magyarságot számaránya szerint 12–13 mandátuma illette volna meg. Sokkal eredményesebben szerepelt a párt a november 6-i községi választásokon, amikor Bácska területén 442 mandátumot szerzett. Hiába választotta meg azonban a magyarság maga a képviselőtestületi tagjait, „...a szerb hatóságok elgáncsolták a magyar községek képviselőtestületeinek megalakulását, és a magyar tisztviselők megválasztását a felettes szerb hatóságok igen sok esetben megsemmisítették. A magyar községi jegyzők megválasztását azzal az indoklással semmisítették meg, hogy nem bírják az állam nyelvét. A zombori választókerületben például mind a tizenegy megválasztott magyar nemzetiségű jegyzőt megfosztották állásától. A két utolsó jegyzőt – mindössze csak hat volt – 1929 elején eltávolították állásaikból."[6] Ennek ellenére a magyarság több község vezetésében abszolút többségbe került. Ha a szerb felettes hatóságokkal vívott folytonos hadakozás árán is, egyes helyeken sikerült megóvnia, gyarapítania és a magyar lakosság hasznára fordítania a községi vagyont.

[4]A. Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus... i. m. 101. l.
[5]Hornyik Miklós: A Délbácska... i. m. 102. l.

A Magyar Pártot működése idején több ízben megkörnyékezte Stjepan Radić, a Horvát Parasztpárt elnöke, és demagóg ígéretekkel igyekezett rávenni vezetőségét az együttműködésre. A Magyar Párt azonban, okulva a radikálisokkal kötött egyezmény következményeiből, úgy döntött, hogy önállóan indul a legközelebbi parlamenti választásokon. Az így megválasztott magyar képviselők ugyanis – vélte a vezetőség – sokkal eredményesebben és következetesebben képviselhetik a délvidéki magyarság érdekeit. 1928-ban végre a Magyar Párt programja lassan a magyarság egésze érdekeinek megfelelően kezd alakulni. A párt harcot indít a földreformmal kapcsolatos sérelmes intézkedések, illetve a népiskolai törvényjavaslat ellen. Novemberben a parlamentben dr. Strelitzky Dénes tiltakozik az elemi iskolákról szóló törvényjavaslat ellen, amely a magyar kisebbség létét és jövőjét veszélyezteti és ellentétben áll a békeszerződéssel. A Magyar Párt két képviselője a törvényjavaslatot nem szavazta meg, s ugyanakkor kénytelen volt levonni konzekvenciáját a radikális párttal szemben. Az utóbbi ugyanis a paktum értelmében ígéretet tett arra, hogy támogatja a magyar iskolaügyet. 1928-ra már jól kitapintható volt, hogy a Magyar Párt egyre hatékonyabban vállalta fel a magyarság sorsát, érdekvédelmét, s annak – a Délbácska c. lap szerint – „egyetlen összefoglaló politikai szervé"-vé vált.

Tekintsük most át, miként alakult a délvidéki magyarság gazdasági helyzete az 1921 és 1928 közötti esztendőkben? Anyagi létét alapvetően meghatározta a már említett agrárreform, amelyet azonban sem nemzetgazdasági, sem jogi értelemben nem tekinthetünk igazi agrárreformnak. Az új délszláv állam ugyan elvette és felosztotta a földet, kisajátította a tulajdonjogot, de törvénnyel nem szentesítette eljárását. Nem kártalanította a volt birtokosokat. Ezért inkább földelvételről, földosztásról beszélhetünk, illetve ideiglenes agrárintézkedésekről és *nem reformról.* Csak agrárrendeletekről szólhatunk, amelyeket utólag, visszamenő hatállyal emelt törvényerőre a szerb parlament. Ez az ideiglenesség aztán teljes jogbizonytalanságnak lett forrása, ami viszont az újonnan földhöz jutottaknak is jelentős kárt, számos nehézséget okozott. Az 1919-ben elkezdett

[6]Fall Endre: Jugoszlávia... i. m. 155. l.

földreformot 1923 végére fejezték be, s a következő évben végleg lezárultak a fölosztható birtokok aktái. A Vajdaságban ezidőben összesen 405 345 olyan földigénylőt tartottak nyilván, akinek egyáltalán nem volt földje. „Nemzetiségi megoszlás szerint itt szerbhorvát földigénylő volt 106 337, magyar 147 003, német 75 623 és egyéb nemzetiség 76 382. Látható ezekből, hogy 299 008 nem szláv nincstelen maradt föld nélkül, hogy egy talpalatnyi földet is kapott volna."[7]

A magyarságot és a többi nemzeti kisebbséget az agrárreform nemcsak azzal sújtotta, hogy teljesen kizárta őket a földosztásból, hanem azzal is, hogy azokat a magyar és német nagybirtokokat osztotta fel, amelyeken a földnélküli magyar és más nemzetiségű nincstelenek eddig állandó béresként vagy napszámosként dolgoztak. Ezek most keresetüktől megfosztva tízezrével váltak földönfutókká családtagjaikkal együtt. Egy részük nyomorán enyhített valamelyest a magyarság közadakozása, de százak voltak kénytelenek kivándorolni Argentínába és Brazíliába. A Vajdaságban „földhöz jutott összesen: 205 805 szláv földigénylő, akik szám szerint 531 252 katasztrális (hold) földet kaptak. Ezek közül 185 344 volt a szerbhorvát helyi igénylő, 17 780 volt a Dél-Szerbiából és a Likából felhozott szerb dobrovoljác, akik összesen 149 036 katasztrális holdat kaptak a Bácskában, Bánságban, Baranyában és a Szerémségben. Telepesek pedig, akik ugyancsak Dél-Szerbiából származnak, 2571-en jutottak itt, Jugoszlávia 'északi határán' 20 747 holdhoz. Késõbbi adatok szerint ezek a szláv igénylők az agrárreform jóvoltából összesen 557 202 katasztrális holdat kaptak."[8] A szerb kormány a húszas évek derekáig a Bácskában 16, a Bánságban 18, a Szerémségben 6 dobrovoljác telepes községet létesített a magyar és német községek között.

1925-ben már jelentkeztek a gazdasági válság jelei. A dinár árfolyama igen magas szinten állandósult, s az alacsony búzaárak miatt a parasztok nem tudták visszafizetni az előző években felvett kölcsöneiket. A helyzeten az éppencsak megindult szövetkezeti mozgalom sem tudott változtatni. A kereskedelem visszaesett, a földművelők vásárlóképességére berendezkedett vajdasági iparvállalatok kezdték leépíteni dolgozóik létszámát, helyenként bezárták kapuikat.

A mindenkori belgrádi kormány az egyes országrészek között fennálló különbségek csökkentésére, illetve kiegyenlítésére törekedett. Ezt elsősorban úgy érte el, hogy Szerbiát az újonnan szerzett területek mezőgazdaságának, iparának és kereskedelmének tönkretételével igyekezett előnyösebb helyzetbe hozni. Jellemző, hogy Szerbiában és Montenegróban még a húszas évek végén is több százezer faekét használtak, ugyanakkor a Magyarországtól elcsatolt délvidéki területeken fejlett mezőgazdálkodás folyt gépekkel, magnemesítő állomásokkal, feldolgozó agrárüzemekkel stb. Ezt elsősorban az agrárreform tette tönkre. „Amíg például a szerémségi és a vajdasági nagybirtok-maradványokon az 1927. évben kb. 11–13 q búza termett katasztrális holdanként, addig az agrárigénylők szomszédos parcelláin összesen 2–4 q termett... a termelésben beállott

[7]Berkes József: A jugoszláv agrárreform és a magyar kisebbség = Magyar Szemle, 1928. május, 51. l.
[8]U. o.

csökkenés nagy veszteséget okozott az államnak s ez a veszteség évenként 700 millió dinárnyi összeget tett ki."[9]

Az újvidéki Vajdasági Munkáskamara 1927–28. évi jelentésében hivatalos statisztikai adatokkal mutatta be a Vajdaság szociális és gazdasági leromlását. A vajdasági ipar termelésének csökkenése következtében a veszteség 1921 és 1927 között elérte a 6 milliárd 158 millió dinárt. Ebben jelentősen közrejátszott a jugoszláv hitelpolitika, amelynek legfontosabb célja Szerbia erősítése, az újonnan szerzett tartományok gyengítése volt. A gazdasági élet hanyatlását a magas adóztatás is siettette. „Szerbiában 1928-ban az adó összege a lakosok számához arányítva fejenként csak 554 dinárt tett ki, míg a Vajdaságban ez az összeg 1846 dinárra emelkedett, de azt még növelték a Vajdaságban különösen magas összegben megállapított különböző községi adók is. A magyar népi csoport nemzeti vagyonában ugyancsak fontos szerepet játszó *ipar és kereskedelem* letörésére a vajdasági ipart és kereskedelmet, a többi területekhez mérten, négyszeres adóval sújtották... Az érvényben volt rendelkezések alapján, állami szállításokban magyar ember nem vehetett részt, pedig az általános gazdasági krízisben hosszú ideig csak az állam képviselt jelentősebb vásárlóerőt. Majdnem totális volt a pénzügyi téren a magyarság kiszorítása, mert a *168 bankot és pénzintézetet, amelyek a magyar időben működtek, a szerbek vagy megszüntették, vagy szerb bankokba való beolvadásra kényszerítették.* Ugyanez a sors jutott osztályrészül a magyar *szövetkezeteknek is,* hivatalos szerb jelentés szerint a *régebben működő 230 magyar szövetkezetből csak 17 maradt meg.* Külön intézkedésekkel zárták ki a magyar népi csoport tagjait az ipari és kereskedelmi életből, hogy helyet teremtsenek a szerbeknek. A magyar vállalatokra nyomást gyakoroltak, hogy *magyar alkalmazottaikat szerbekkel cseréljék fel.* Az agrárhitelek szétosztásánál, a szerb telepesek kivételével, a Vajdaságnak semmit sem juttattak."[10]

Az agrárreform ellentmondásossága egész tárgyalt korszakunkban kedvezőtlenül befolyásolta a mezőgazdaság helyzetét. A szakemberek felismerték ezt, s javaslatokat is készítettek a bajok orvoslására. Halbrorh Mór, Szabadkán élő királyi törvényszéki gazdasági szakértő például mindenféle politikától és pártkérdéstől mentes, szigorú agrárrevíziót sürgetett, indítványát azonban elnyelte a balkáni bürokrácia. [11]

A Drávaszögben a megszálló hatóságok már 1919-ben megkezdték az agrárreformot, amikor is minden 300 hektárnál (500 katasztrális hold) nagyobb birtokot igénybe vettek. Habsburg Frigyes főherceg itteni óriási birtokát azonban nem osztották fel, hanem mint ellenséges dinasztia kezén lévő uradalmat – a nemzetközi jog teljes semmibevételével – nemzeti ajándékként a Karadjordjević-dinasztiának adományozta a skupština.

A Duna és a Dráva által közrefogott Dél-Baranya, vagyis a Drávaszög gazdasági élete teljesen Pécsre volt utalva, az itteni kisközségek lakói a Baranya vármegyei székhelyen értékesítették áruikat. Ezek az iparosok, kistermelők a terület elcsatolásával

[9]Fall Endre: Jugoszlávia... i. m. 86. l.
[10]Nyigri Imre i. m. 329. l., Šandor Mesaroš: i. m. 100–101. l.
[11]Halbrohr Mór: A Vajdaság gyakorlati agrárreformja. Subotica, 1925. Minerva Nyomda és Lapkiadó Rt. 23. l.

hozzáférhető piac híján hamarosan tönkrementek. A hatóságok Bellyén és környékén a volt főhercegi birtokon – az elszakított terület egynegyedén – állami uradalmat létesítettek, hogy munkaalkalmat teremtsenek a drávaszögi lakosságnak. Ezzel azonban az itt élő magyarság helyzetét rontották, ugyanis az uradalom jövedelmező állásait szerbeknek juttatták, a magyarokat legfeljebb gazdasági cselédeknek alkalmazták. Az uradalom területe 86 ezer katasztrális hold volt. Egyik fele – egyenlő arányban – szántó, illetve erdő volt, egynegyedét pedig legelőként használták. A bellyei birtokon több jelentős mezőgazdasági ipartelep működött, így cukor-, illetve szalámigyár, gőzfűrész, tejtermékgyár, valamint több kis- és középüzem. A birtok tőkéje meghaladta az egymilliárd dinárt, az állandóan foglalkoztatott tisztviselők és munkások száma háromezer körüli volt, idényenként meghaladta az ötezret. A két világháború közötti időszakban a bellyei uradalom a jugoszláv mezőgazdaság egyik legjelentősebb központja volt.

A Muraközben és a Muravidéken élő magyarság a megszállással katasztrofális helyzetbe került, értelmisége az uralomváltozás elől elköltözött Magyarországra. Maradtak az egyszerű falusi földművelők, az alig néhány hektáron gazdálkodó szegényparasztok. A területen semmilyen ipari üzem nem volt, a falusi parasztok valóban csak a „mindennapit" tudták megtermelni. A hatóságok a bevonulás után rövid idő alatt megszüntették a magyar iskolákat, a sajtót. 1918 és 1941 között semmiféle önálló magyar politikai, társadalmi vagy művelődési szervezet működését nem engedélyezték. A határ mentén a huszonhat magyarlakta település veszélyérzetet keltett a hatóságokban, ugyanis Vas és Zala vármegye erélyesen tiltakozott déli járásainak elszakítása ellen, és népszavazási mozgalmat kezdeményezett. A szlovén és a jugoszláv hatalom jól tudta, hogy egy esetleges referendum esetén – ugyanúgy, mint a közeli Karintiában – itt is vereséget szenvedne. „Ilyen állapotok közepette született meg az a gondolat, hogy a határmenti falvakba kolonistákat telepítsenek, mégpedig a szlovén tengermellékről, azokat, akiket a Rappal-féle szerződés miatt megfosztottak a saját földjüktől, vagy pedig a fasisztaellenes tevékenységük miatt ki kellett költözniük. A telepítés ily módon egybeesett az agrárreform végrehajtásával, s főleg a jugoszláv politikai érdekeket szolgálta, meg azt, hogy 'javítson' a határmenti falvak lakóinak nemzeti összetételén. Így az agrárreform keretében hat határmenti faluban még hat kolónia is létesült, amelybe telepeseket hoztak, és ezzel csökkent az a lehetőség, hogy a földosztásra szánt urasági földeket az itt élő magyarok kapják."[12]

A mezőgazdasági miniszter 1921-ben, illetve 1922-ben kiadott rendeleteivel megtiltotta, hogy a nem szláv nemzetiségűek földet kapjanak. A Muravidéken Esterházy gróf itteni birtokát államosították és Benicán, Peteszházán, Pincén, Kámaházán, Hidvégen, Hosszúfaluban és Gyertyánosban több mint 8 ezer hektárt a tengermelléki Goricából, illetve a karszt-vidékről felhozott telepesek között osztottak fel. A későbbi telepesek is többnyire Isztriából és a tengermellékről érkeztek. 1924-ben boszniai „hadi önkéntesek" kaptak földet Kámaházán. A telepeseknek egységesen öt-öt hektárt adományoztak,

[12]Metka Fujs i. m. 156. l.

gazdasági épületeket, termelőeszközöket azonban nem. Ezért sokan hamarosan otthagyták a földet, annál is inkább, mert 1923-ban mezőgazdasági miniszteri rendelet kötelezte a telepeseket, hogy három éven belül házat és gazdasági épületet kell emelniük, amire ezek önerőből nem voltak képesek. A volt Esterházy-uradalom birtokaira összesen 278 családot (1473 személyt) telepítettek, amivel alapvetően megváltoztatták az említett magyar falvak nemzetiségi összetételét. Erre jó példa Pince község; az 1921. évi jugoszláv népszámlálás szerint 446 magyar és 1 szlovén lakosa volt, a hatósági intézkedések folytán pedig 227 szlovént telepítettek ide.

A muravidéki magyarság a húszas évek elejére-közepére tovább szegényedett, s egy része a kivándorlásban keresett megoldást súlyos helyzetére. Elsősorban a fiatalok vették kezükbe vándorbotot, s az első világháború előtt már kivándorolt rokonaik segítségével – meghívólevelével – keltek útra Észak-Amerika és Kanada földjére. „Dél-Amerika egyes államai viszont éppen ekkortájt kezdtek telepítést. Göntérháza, Radamos, Dobronak térségében két hajóstársaság is terjesztett olyan többnyelvű röplapokat, melyek kecsegtető ajánlásokat tartalmaztak a letelepedni szándékozók részére. A kámaházi Dancs családnál pl. egy 1926. évi kalendáriumot találtam, mely a brazíliai Sao Paulo kávéültetvényeire toboroz legalább háromtagú földművescsaládokat. A füzet szerint – mely a munkafeltételeket vázlatosan ismerteti – az utazás költségeit az ottaniak vállalják."[13]

A kivándorlók második hulláma 1925–1928 táján tetőzött a Muravidéken. Lendván két utazási irodának volt kirendeltsége, az egyik Triesztből, a másik egy francia, illetve a németországi hamburgi kikötőből szállította át a kivándorlókat Amerika földjére. A távolba szakadottak továbbra is ápolták kapcsolataikat a szülőföldjükkel, élénken leveleztek, rendszeres ruha- és élelmiszercsomagokkal támogatták itthon maradt gyermekeiket, rokonaikat. 1925 táján a munkáskamara franciaországi mezőgazdasági munkára toborozott magyarokat hat hónapra. Fiatalok és középkorúak tömegesen kaptak a lehetőségen. A mintegy 600 lakosú Radamosról például mintegy negyvenen jelentkeztek. Később többeknek sikerült gyári munkásként vagy háztartási alkalmazottként állandó munkavállalási engedélyt szerezniük.

Helybeli munkaalkalom alig volt. Kivételnek talán csak a lendvai Blau és Bartos társaság számított, amelynek az akkori körülményeket figyelembe véve tekintélyes vegyesáru- és manufaktúra, valamint divatáru-kereskedése volt. Ez a társaság 1927-ben Lendván egy kötödeüzemet létesített modern kötőgépekkel. A férfi- és női kötöttárut gyártó üzem mintegy 185 munkásnak (nőnek és férfinak) adott munkát. Termékeit a hazai piacon értékesítette.[14] Az üzemet a második világháború előtt a tulajdonosok átköltöztették a horvátországi Károlyvárosba (Karlovac). A munkaalkalom hiánya, a

[13]Kerecsényi Edit: A Lendva-vidéki magyarok XX. századi kivándorlása, és kapcsolatuk a szülőfölddel = Muratáj, 1991/2. sz. 57. l.

[14]Varga Sándor: A zsidók története a lendvai községben 1773–1944 között. = Tri studije-Három tanulmány. Lendavski Zvezki-Lendvai Füzetek. 12–13. Lendava-Lendva 1991. 47–48. l.

szegénység, földtelenség következtében a kivándorlással a magyarság száma ebben az időben ezernél több fővel csökkent a Muravidéken.

A kisebbségbe került délvidéki magyarságnak az elszakadás első évtizedében – s jórészt persze utána is – elsősorban a falu volt a mentsvára. A magyar városok értékarányok, létfeltételek szempontjából egyaránt hátrányukra változtak meg. A falvakban a lakosság zömét – a Bácskában általában 80–85%-át – a földműves nép alkotta, ezt pedig nem lehet csak úgy „elmozdítani állásából", a földmunkát nem lehet nyelvvizsgához, működési engedélyhez kötni. A falvak magyar vezető rétegét ugyan eltávolították, de a közösség életrendjét nem sikerült megváltoztatni. Különben is a falu népe nem években, hanem évszázadokban méri az időt. Elvégzi a mezőgazdasági munkákat és várja a termést. Így tett a kisebbségi sorsban is: dolgozott, szaporodott és hitt. Akinek földje volt, arra húzódott vissza, és várta a vihar lecsendesedését. A földtelenek voltak a legkiszolgáltatottabb helyzetben – a magyarság tízezrei éltek így –, mert kevés volt a munkaalkalom, s annak nagyobb és kedvezőbb részét elvették előle az ínséges balkáni területekről a Vajdaságba özönlő szerb tömegek, hisz ezeket nemcsak igénytelenségük, hanem a hivatalos hatalom kedvezményei is a magyar kétkezi munkás elé helyezték. Ez annál súlyosabb gond volt, mert a szegényparaszti tömegek voltak a legszaporábbak: arányuk a délvidéki magyarság harmadrészét tette ki.

Az 1919–1929 közötti évtizedet így jellemzi a korabeli jeles délvidéki magyar közíró, Csuka János: „...a terméketlen panaszkodás, a fájdalmak világgá kürtölése, az elszenvedett anyagi és erkölcsi veszteségek állandó nyilvántartása volt. Az első tíz évben még azt hittük, hogy rohamos szegényedésünknek útját állják a wilsoni önrendelkezési jog megcsúfolásával létrejött tarka dunavölgyi államok nyugati protektorai, s legalább az élethez való jogainkat elismerik. A panaszaink a genfi nemzetközi sóhivatalban soha nem kerültek komoly tárgyalás alá... A vagyonunk apadt, elvesztettük iskolák százait, a városok utcáiról száműzték a magyar feliratokat, a magyar egyesületek, amelyekre komoly, nemzetnevelő hivatás várt, súlyos harcokat vívtak a meg nem értéssel és a nagyszerb sovinizmus türelmetlenségével."[15]

A megszálló hatóságok kezdettől fogva korlátozták a magyarság nyelvhasználatát. A kisebbségvédelmi szerződés ugyan kimondta: egyetlen állampolgár sem korlátozható abban, hogy anyanyelvét használja magán- vagy üzleti ügyeiben, vallásának gyakorlásában, továbbá, hogy gondolatait a sajtóban vagy más úton közzétehesse, vagy ezt tegye nyilvános gyűléseken, a hatóságok előtt és kisebbségek által fenntartott intézményekben. Ezt a törvényes jogszabályt az egész kisebbségi korszakban súlyosan megsértették a helyi hatóságok. Eltiltották a magyar nyelv használatát a cégfeliratokon, sőt bevezették az ún. cégtáblaadót. A nem szláv cégfeliratok után, ha egyáltalán eltűrték őket, Újvidéken 10, Szabadkán 50%-os pótadót kellett fizetni. Ez nemcsak az ipari és kereskedelmi cégekre, hanem a szabad foglalkozású orvosokra, ügyvédekre, jótékony- és kulturális egyesületekre is vonatkozott. A kereskedőket és iparosokat pedig arra kényszerítették, hogy mintegy előzetes cenzúraként cégtábláikat bemutassák a rendőrségnek engedélyeztetés céljából. Elrendelték azt is, hogy az üzletek, vendéglátó helyek, iparos műhelyek ügyfeleiket kötelesek államnyelven köszönteni. A postán, a vasúton azoknak a tisztviselőknek, akik ismerik a kisebbségek nyelvét, megtiltották, hogy a közönséggel való érintkezésben az államnyelven kívül más nyelvet használjanak.

[15]Csuka János: Visszapillantás 22 év kisebbségi múltjára = Kisebbségi Körlevél, 1941/4. sz. (július) 228. l.

A belügyminisztérium 1922 tavaszán rendeletet adott ki egy jegyzék elkészítésére, amely tartalmazza a Bánát, a Bácska és Baranya területén fekvő városok és falvak hivatalos elnevezését. A jegyzék az SHS Királyság hivatalos lapjában, a Službene novine 1922. május 30-i, 117. számában jelent meg. Ekkor lett hivatalosan Torontál és Temes vármegyéből Bánát, Bács-Bodrogból Bácska, Baranya vármegye drávaközi részének nevét pedig Baranyának hagyták. A jegyzékben felsorolt 335 település közül mindössze 42-nek maradt meg eredeti neve, így például Apatin, Ada, Kula, Temerin stb. A legtöbb nevet megváltoztatták, vagy úgy, hogy kicserélték magánhangzóikat, vagy elhagyták előtagjukat (Nagy-, Ó-, stb), illetve a „magyar" előtagú helyneveket „novi" (új), vagy „stari" (ó) előtaggal helyettesítették. Külön nagy csoportot alkottak a lefordított helynevek (Lukácsfalva-Lukino Selo, Kő-Kamenac, Fehértemplom-Bela Crkva stb.). A települések nevének megváltoztatásával a magyarság történeti és szülőföld-tudatát igyekeztek jelentősen meggyengíteni, ugyanis a „...helységnevek túlnyomó többsége valamilyen jelentéssel bír, a bennük élő nép igyekezett olyan nevet adni nekik, amely valamiféleképpen jellemezte a lakosságot vagy azt a vidéket. Ez a megállapítás különösen a falvakra érvényes. Általánosságban szólva elmondhatjuk róluk, hogy különböző információkat rejtenek magukban: elárulhatják az ott élő nép nemzeti hovatartozását, utalhatnak történelmi eseményekre vagy felekezeti hovatartozásra, esetleg a táj képére, jellegére, a telepítő, illetve az ott lakó családok, földbirtokosok nevét tartalmazhatják, a lakosság foglalkozásáról tanúskodhatnak, utalhatnak a helység valamilyen jellegzetes építményére stb."[16]

A Vajdaságban – mint említettük – az iskolák átszervezését az 1920. augusztus 20-án kelt kormányhatározat rendelte el: kiterjesztette a terület iskoláira az egykori Szerb Királyságban 1904-ben kiadott és 1919. július 23-án módosított népiskolai törvényt, valamint előírta az iskolák államosítását. A rendelet legfontosabb célja a kisebbségi iskolák elsorvasztása volt. Az 1921-ben kiadott Pribićević-féle névelemzési rendeletből – erről is szóltunk korábban –, szintén sok visszaélés származott. A kisebbség nyomására a névelemzés 1927. november 1-jén hivatalosan ugyan megszűnt a közoktatásügyi miniszter rendeletével, de a gyakorlatban egészen 1941-ig, Jugoszlávia első felbomlásáig alkalmazták a hatóságok.

Az impériumváltozás kezdetén a Vajdaság területén 645 magyar népiskola működött, ezek közül 266 állami 790 tanerővel, 67 községi 252 tanerővel, 303 felekezeti (katolikus, ágostai evangélikus, református) 779 tanerővel és 9 magániskola 11 tanerővel. Az alsófokú oktatás keretébe tartozott még 61 községi és 2 állami iparitanonciskola, vala-

[16]Andrić Edit: Hivatalos helynévhasználat a két háború közötti és a mai Vajdaságban = Kétnyelvűség a Kárpát-medencében. Bp. 1992. Széchenyi Társaság kiad. 103. l.

mint 7 községi, 2 magán és 1 állami kereskedelmi tanonciskola; volt 12 középiskola, 9 középfokú szakiskola, 51 magyar tannyelvű polgári iskola, 4 tanítóképző, közülük 2 pravoszláv-szerb. Az elemi iskolákon kívül volt még 277 magyar nyelvű kisdedóvó 279 óvónővel és 148 dajkával. Ezen kívül Horvát-Szlavónországban a Julian Egyesület 75, a magyar államvasutak 14 és a két protestáns felekezet 11 magyar tannyelvű elemi iskolát tartott fenn az itt élő magyar gyermekek számára.[17]

A Julian Egyesület a magyar kormány segítségével kísérelte meg a kisebbség sérelmeinek orvoslását. Több mint egy évtizeden át mindent elkövetett a belgrádi kormánynál, a Népszövetségnél és a helyi hatóságoknál, hogy elvett iskoláit visszakapja, azokat újranyithassa és jogait érvényesíthesse. Miután valamennyi kísérlete hiábavalónak bizonyult, a hágai vegyes döntőbírósághoz fordult, s összesen 462 349 aranykoronát követelt kártérítés nélkül elvett épületeiért, telkeiért, iskolai felszereléseiért, könyvtáraiért. A döntőbírósági határozatra nem került sor, mert 1930. április 28-án az ügyet a hágai-párizsi egyezmény értelmében Magyarországnak és Jugoszláviának kellett volna rendeznie, tárgyalásokkal. (A két ország végül 1938 nyarán megállapodott, a jugoszláv kormány a kért aranykorona helyett 2,3 millió dinárt ajánlott fel, amivel az egyesület részleges jóvátételt nyert.) A horvát-szlavónországi, illetve a muravidéki és a muraközi több mint 100 000 főnyi magyarságnak a két világháború között egyetlen iskolája sem volt.

A Vajdaságban már az 1920/21. évi tanévet az államosítás jegyében kezdték meg az iskolák. A négyosztályos elemi lett a kötelező, az V. és a VI. osztály nyitását csak abban az esetben engedték meg, ha az V. osztályba legalább 25 gyereket beírattak. „A névelemzés bevezetése után az 1922/23-as tanévben 285 állami iskola 646 párhuzamos osztályában tanultak magyarul, 203-ban 563 osztállyal németül... A vajdasági magyarságot jobban érintette a névelemzés, mint a németeket. Míg a magyar osztályok száma az 1927/28-as tanévre 646-ról 458-ra (más adat szerint 459-re) csökkent, a németeké 563-ról csak 561-re... A miniszteri rendelet meghatározta, hogy a kisebbségi párhuzamos osztályok tanterveinek mindenben azonosaknak kell lenniük az állami iskolák tantervével. Bevezették a szerb nyelv tanítását; a szerb történelmet és földrajzot a kisebbségi iskolákban államnyelven kellett tanítani... Meghatározta a rendelet a szerb nyelv kötelező tanítását a kisebbségi iskolákban."[18] A szerbet először a III. osztálytól, később már az elsőtől kellett tanítani. 1926. augusztus 26-án adták ki a rendeletet az egész országra szóló egységes népiskolai tanterv kimunkálásához: a kötelező a négyosztályos népiskola lett, a főleg Vajdaságban működő V. és VI. osztályoknak nem dolgoztak ki külön tantervet, hanem a továbbképző iskola előírásai szerint működtek. A magyar tankönyvekből kihagytak minden magyar vonatkozású tananyagot, s a gyermekeket semmi sem emlékeztette nemzeti múltjukra, irodalmukra. Az okleveles magyar tanárok és tanítók egy részét a jugoszláv hatóságok átvették, de addig nem véglegesítették őket állásukban, amíg nem tették le a három fokozatú vizsgából álló ún.

[17]Fall Endre: Jugoszlávia... i. m. 161. l.
[18]Pálinkás József: Walter magisztertől a tudományegyetemig. (Iskoláink rövid története.) Újvidék, 1984. Forum K. 104. l.

államnyelv-vizsgát. Sokan már az elsőn sem jutottak tovább, de a második és a harmadik is alaposan megritkította soraikat. A húszas évek végére kialakult jelentős tanítóhiányt legjobban a bácskai tanyavilág iskoláiban tanuló legszegényebb magyar rétegek gyermekei szenvedték meg.

A tanügy általános átszervezéséig a polgári iskolák is ideiglenesen működtek. A Vajdaság 26 polgári iskolája közül az államosítást követően csak kilenc településen maradt az államival párhuzamos magyar tannyelvű tagozat. (Hasonló német párhuzamos tagozat viszont nyolc községben volt.) A magyar polgárik száma később ötre csökkent, s ezeket főleg leányok látogatták. A Vajdaságban az impériumváltozáskor 13 gimnázium állt fenn, az államosítás után a hatóságok csak ötben engedélyezték párhuzamos magyar tannyelvű tagozat megnyitását. Ebből kettő az utolsó évfolyamok érettségije után hamarosan megszűnt, csak a szabadkai, a nagybecskereki és zentai maradt meg. Az 1921. július 14-i közoktatásügyi rendelet szerint a tagozatok az alsó osztályokban legalább 30, a felsőben 20 tanulóval indíthattak osztályt, ugyanakkor azt is előírta, hogy a magyar tannyelvű osztályokban csak magyar anyanyelvű gyerekek tanulhatnak. A szabadkai, a zentai és a nagybecskereki gimnáziumok magyar tagozatai így működhettek az 1930-as évek elejéig. „A magyar tagozatok munkájában nagy gondot okozott az anyanyelvű tankönyvek beszerzése. Abban az időben a jugoszláv államban még nem adtak ki kisebbségi középiskolai tankönyveket, és a magyar tannyelvű tagozatok tanulói a magyarországi kiadványokra voltak utalva. Ezeknek behozatala pedig akadályokba ütközött. Anyanyelvű tankönyveiket a tanulók leginkább az idősebbektől vásárolták meg. Mivel a gimnázium tananyaga ritkán változott, ezek a herbarti szellemben megírt tankönyvek évtizedeken át használatban maradtak."[19] A magyar tagozatokon több mint harminc magyar nemzetiségű középiskolai tanár kezdte az oktatást a hitoktatókon és néhány ide helyezett polgári iskolai tanáron kívül. Ez egy ideig kielégítette a szükségleteket. Néhány év múlva azonban a magyar tanárok száma csökkent, s mind több szerb anyanyelvű tanár tanított a magyar tagozatokon. A magyar tanárok hiányát szerbhorvát nemzetiségű, magyarul nem beszélő tanárokkal pótolták, s ennek az lett a következménye, hogy mind több tantárgyat tanítottak államnyelven a magyar tagozatokon. A középiskolai tanulók jó része a húszas évek derekáig városi gyerek volt, a falvakból csak ezt követően kerültek ki továbbtanulók. A névelemzés sok szülőt arra kényszerített, hogy gyermekeit államnyelvű középiskolákba írassa. Mindezt a belgrádi kormány azzal tetézte, hogy 1925-ben elrendelte: az állami hivatalnokok csak államnyelvű iskolába írathatják be gyermekeiket.

A magyar főiskolások száma tárgyalt korszakunkban meglehetősen alacsony. A tanítói pályára készülő magyar fiatalok zöme a zombori szerb tanítóképző hallgatója volt, ahol 1920-tól 1938-ig 192-en folytatták tanulmányaikat. A többi tanítóképzőben a magyar hallgatók összlétszáma a zomborinak a felét sem érte el. A magyar egyetemi hallgatók nagy része Zágrábban és Belgrádban, kisebb része Szabadkán tanult ez idő

[19]U. o. 117. l.

tájt. Csak a sorsfordulat utáni első években látogatták a külföldi, elsősorban magyarországi főiskolákat, számuk a harmincas évekre alaposan megcsappant. A magyar ifjak az első években Zágrábot részesítették előnyben – már 1920-ban 46-an tanultak itt –, s csak a harmincas években kezdtek járni a magyar nyelvterülethez közelebb fekvő Belgrádba. Ekkor a zágrábi és a belgrádi egyetemek között nagyjából egyenlő arányban oszlott meg a számuk. Az első évben a magyar egyetemisták fele (huszonhárom) orvostanhallgató volt – e hivatásból volt a legnagyobb hiány a magyarlakta településeken. A zágrábi egyetemen az 1924 és 1939 közötti másfél évtizedben összesen 253 magyar fiatal szerzett diplomát. Szakmai megoszlásuk a következő: 75 katolikus lelkész, 70 jogász, 60 gyógyszerész, 22 orvos, 10 tanár, 5 zeneakadémista, 2–2 gépész-, elektro-, illetve kultúrmérnök, valamint festőművész és 1–1 állatorvos, vegyészmérnök és szobrász. Az egyes szakokat vizsgálva megállapíthatjuk: katolikus lelkészből átlag öt végzett évenként, jogászokból négy, az orvosokból pedig kétévenként három. A 10 tanár közül csak egy volt állami állásban, a többi magánhivatalnokként, illetve magántanárként működött. A magyarlakta terület mezőgazdasági jellegű vidék volt, ezért kissé különös, hogy a zágrábi egyetemen mindössze egy magyar fiatal végzett állatorvosi szakot.[20]

A jugoszláv fennhatóság alá került magyar egyházmegyerészek helyzete az 1920-as évek elején rendeződött. Miután a hatóságok Kalocsával minden összeköttetést megszüntettek, XI. Pius pápa, hogy a délvidéki katolikusok ne maradjanak központi irányítás nélkül, 1923. február 10-én Budanovics Lajost (Ludvik Budanović) a szabadkai Szent Teréz templom plébánosát kinevezte adminisztrátornak. Feladatává tette, hogy megszervezze az adminisztratúrát, vagyis az ekkor létrehozott Bácskai Apostoli Kormányzóságot, a szórvány katolikusok lelki gondozását, új templomok építését. Budanovics Szabadkán és a tanyavilágban kilenc templomot építtetett, s 1925-ben kiigazította az esperesi kerületek határát. A kormányzóság négy főesperességből állt – a szabadkaiból, a dunaiból, a bácsiból és a tiszaiból. Budanovicsot 1927. május 1-jén püspökké szentelték. Ugyancsak 1923. február 10-én hozta létre és rendelte a belgrádi érsek joghatósága alá a Szentszék a Bánsági Apostoli Kormányzóságot. Első adminisztrátorának Raphael Rodićot nevezték ki, aki azonban a következő esztendőben elnyerte a belgrádi érseki széket. Ezután Kovács István helynökként igazgatta az adminisztratúrát. Az esperesi kerületeket itt is ki kellett egészíteni, de nem változtak lényegesen. A pécsi püspökség Jugoszláviához csatolt részét egy évvel korábban, 1922-ben észak-szerémi és dél-baranyai apostoli kormányzóságként a diakovári (szerémi) püspökség alá rendelték. A szombathelyi egyházmegyéből elszakadt plébániák a Mariborban (Marburg) székelő lavanti püspökség alá kerültek. Közülük csupán a dobronaki (lendvavásárhelyi) volt teljesen, az alsólendvai, a felsőszentbenedeki és a muraszombati részben magyar nyelvű, a többi helyen szlovén, illetve német volt a szertartás nyelve. A hatóságok üldözték, majd 1924-ben rendeletileg meg is szüntették az iskolai valláserkölcsi, pasztorális egyesületeket, köztük a Mária-kongregációkat is.

[20]Csuka János: Kisebbségi sorsban. (A délvidéki magyarság húsz éve.) I. rész. Tanulmányok, kritikák. Subotica, 1941. 10–11. l.

A református egyház az első időkben viszonylag jobb körülmények közt működhetett: a volt anyaszentegyházak lelkészei néhány évig átjárhattak Magyarországról istentiszteleteket tartani. Hosszas vajúdás után, 1928-ban megalakulhatott a Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház, először főesperességként, Torzsa székhellyel. Élén Lepp Péter állt. A négy egyházmegye (Nyugati: Baranya-Szlavónia; Északi: Észak-Bácska; Déli: Dél-Bácska; Keleti: Bánát) közül az utóbbi kettő német jellegű volt.

A magyar evangélikusok száma néhány ezer körüli ebben az időben, s csak a Muravidéken volt jelenetősebb a számuk. Az izraelita felekezet híveinek száma 1921-ben 18 800 fő volt, későbbi adat nincsen birtokunkban. A húszas évek elején terjedt el a vajdasági magyarok körében a Krisztus közeli eljövetelét hirdető advent mozgalom, amely az újvidéki székhelyű jugoszláviai Keresztény Adventista Egyház északi egyházkerületéhez tartozott. Az adventista egyház Szabadkán, Bácstopolyán, Zentán, Moholon, Muzslán és másutt több tucat imaházban tartott magyar nyelvű istentiszteleteket.

„A két világháború között *diszkriminatív államsegélyben részesülhettek a kisebbségi felekezetek,* amely nem volt arányban a pravoszláv egyháznak juttatottal. Az 1926/27-i költségvetési évben például, amíg az összlakosság 46,6 százalékát képviselő szerb görögkeleti egyház a segély 48 százalékát kapta, a 39,4 százalékot képviselő római katolikusok csupán 23,5 százalékot. Bár az egyházak birtokait elvették, némi jövedelmet a (máig meglevő) plébániánkénti 10 hektár föld biztosított. Mindamellett új templomok is épültek, új lelkészségeket is alapítottak az egyházigazgatási átszervezés következtében. A reformátusok bevételei egyrészt az egyháztagság támogatásából, másrészt adományokból, gyűjtésekből tevődtek össze.[21]

Az egyházak iskoláit, felszereléseit, az intézményeket fenntartó vagyont, alapítványokat, hagyatékokat kártalanítás nélkül sajátították ki. Az ügyben Bauer zágrábi római katolikus érsek és Budanovics Lajos római katolikus püspök 1924. július 24-én emlékiratot terjesztett fel a belgrádi kormányhoz, amelyben tiltakoztak amiatt, hogy a Bácskában elvettek 20 zárdaépületet – ezekben a Mi Asszonyunkról (Notre Dame) elnevezett nővérek tanítottak –, valamint az összes római katolikus iskolát 212 tanteremmel és 70 kántorlakással. Szabadka környékén 920 katasztrális hold föld jövedelméből tartották fenn az iskolákat – ezt is elvették. A református egyház kisajátítási vesztesége 70 tanterem, 30 kántor- és tanítói lakás, valamint 274 hold föld volt.

A vajdasági magyar közélet és közművelődés legjelentősebb tényezője a sajtó volt. Korszakunkban a legfontosabb magyar napilap az Újvidéken megjelenő Délbácska, a szabadkai Bácsmegyei Napló, valamint az 1871-ben Nagybecskereken alapított legrégibb magyar napilap, a Torontál, amelynek a bánáti magyarság összefogásában volt kiemelkedő szerepe. A hetilapok közül 1925-ben indult a szabadkai A Munka, a következő évben a nagybecskereki Tükör, 1928-ban pedig havi folyóiratként az újvidéki Hitélet. A magyar sajtó a húszas évek végétől lendül fel, a lapok száma több tucatnyira emelkedik.

[21]Székely András Bertalan: Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében = Magyarságkutatás. Bp. 1989. 165–168. l.

Az elszakadás utáni első években irodalmi életről még nem beszélhetünk; ahhoz mindenekelőtt meg kellett teremteni a napisajtót. A versek, tárcák, novellák, krokik stb. ezek hasábjain kaptak helyet. A már említett Renaissance című Nagybecskereken megjelent folyóiratot ugyanitt követte 1922. január 28-án Somfai János és Hesslein József heti szépirodalmi lapja, a Fáklya, amely mindössze kilenc számot ért meg. Olvasói nem érdektelenség miatt fordultak el a folyóirattól, hanem mert nem értettek egyet a Fáklya irodalmi törekvéseivel. A folyóirat ugyanis az akkor divatos nyugati irányzatoknak – aktivizmus, futurizmus, dadaizmus stb. – adott teret, s nem fogalmazta meg a kisebbségi helyzetbe kényszerült magyarság sorskérdéseit. Hasonló avantgard irányzatoknak adott fórumot az Új Élet című eszéki folyóirat és az újvidéki Függöny című mozi- és színházi lap is. Mind a kettő hamarosan megszűnt. Ugyancsak 1922-ben indult – s a következő évben már meg is szűnt – Csuka Zoltán folyóirata, az Út. Avantgardista, elsősorban aktivista eszméket képviselt, és együttműködött a hasonló törekvésű szerb és horvát írókkal, képzőművészekkel és magyar fordításban közölte ezeknek műveit.

Az irodalom több irányból kezd szerveződni: egyrészt az íróknak azon csoportjából, amely a trianoni békekötés után nem távozott el Magyarországra. Ezek az alkotók még az egységes magyar irodalomban kezdték pályájukat, a századfordulón vívták ki rangjukat. Budapesten úgy emlegették őket, mint „Szabadkán élőket", vagy „torontáliakat". A másik csoport a Pécs-Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság felszámolása után érkezett a Vajdaságba emigránsként és az avantgardista, osztályharcos, nemzetközi irodalmi szemléletet hozta magával. A két nézőpontnak a vajdasági magyar irodalom önmeghatározási törekvései következtében szükségképpen össze kellett ütköznie. Az emigráns tollforgatók jelentős része a Bácsmegyei Naplónál helyezkedett el, s a szabadkai lap új irodalmi rovatokkal bővült. A húszas években már újabb és újabb lapok látnak napvilágot, publikációs lehetőséget nyújtanak a költőknek, íróknak, meghatározóan segítik elő az irodalom izmosodását. A húszas években a Vajdaságban „...huszonnyolc magyar nyelvű lap jelent meg, ezek közül öt napilap, tizenegy hetilap, öt félhavi, négy havi és három időszaki lap. A legmodernebb elvek szerint szerkesztett magyar újság kétségtelenül a Bácsmegyei Napló (1929-től csak Napló), amelynek nem csekély szerepe volt a kulturális öntudat ápolásában s – különösen az első korszakban – az irodalmi élet felnevelésében. A régi írók mellett (Milkó Izidor, Radó Imre s mások) magához kapcsolta, felfedezte vagy támogatta Munk Arturt, Tamás Istvánt, Novoszel Andort, Gergely Boriskát, Kristály Istvánt, Szigethy Vilmost, Szenteleky Kornélt és több pécsi emigráns írót. Később, a húszas évek végén és a harmincas évek elején, amikor a Vajdasági Írás, majd a Kalangya körül egy újabb írói csoportosulás alakul ki, a Napló elveszti ezt a szerepét, s szembekerül a Szenteleky által meghirdetett kisebbségi célú, vajdasági tartalmú és tájékozódású írói programmal. A Napló körül kibontakozó irodalom ugyanis egy egyetemesebb orientációt követ, s a művészi teremtés egysége és oszthatatlansága nevében tagadja a couleur locale esztétikáját."[22]

[22]Szeli István: Történő történelem. Újvidék, 1981. Forum K. 63. l.

Szeli István huszonnyolc délvidéki magyar lapról tett említést az 1920-as években, ennél azonban a valóságban több lehetett. Az ezzel kapcsolatos adatok eltérnek egymástól. Fekete Lajos 1941-ben közölt tanulmánya szerint Jugoszlávia összeomlásakor (ez évben) „...összesen 44 magyar újság és folyóirat forgott közkézen, az egyetlen muravidéki lapot is ideszámítva. A magyar lapokat illetően 11 800 magyar lélekre jutott 1 újság. A Jugoszláviában megjelent 4 magyar napilap 30–35 000 példányban került naponta az olvasó kezébe, úgyhogy átlagban minden 15. magyar ember napilapot olvasott. A naponta megjelent egyes lapok megjelenési példányszáma a minimális 3000 és 16 000 között mozgott. A 44 magyar újság között 4 politikai napilap, 11 politikai heti-, vagy hetenként többször megjelenő lap volt; további 27 gazdasági, társadalmi, irodalmi vagy hitbuzgalmi célok szolgálatában állott és 2 havi irodalmi folyóirat, illetve szemle is megjelent... A délvidéki magyar lapoknak pontosan egynegyede Szabadkán, egyhatoda Újvidéken és ugyancsak egyhatoda Nagybecskereken jelent meg. A három városban együttvéve a lapoknak több mint a fele került ki a nyomdákból. Lapkiadás szempontjából még Zenta és Magyarkanizsa jelentős helység, ahol egyenként 3–3 lap jelent meg, míg Zomborban, a megyeszékhelyen mindössze 2 lap látott napvilágot."[23] Hogy 44 magyar újságból 12, vagyis több mint egynegyede, hitbuzgalmi lap, illetve folyóirat volt, bizonyítja, hogy a legtöbb lap valamilyen erkölcsi cél szolgálatában állt. A szokásos hírközlés mellett a kisebbségi magyar sors gondjainak egy-egy szeletét figyelték, a közművelődést, a népegészségügyet, az egyesületi életet stb. Vuk Dragović a fentiekkel szemben az 1915 és 1945 közötti években a mai Vajdaság területén 130-ra teszi a megjelent lapok számát.[24] Kolozsi Tibor 102 lapot vett számba. Ő azonban csak a szabadkaiakat említi, illetve azokat, amelyeket másutt szerkesztettek, de itt állítottak elő.[25] A két világháború közötti korszakban Szabadka volt a magyar nyelvű lapkiadás központja. Több mint húsz településen jelentek meg magyar lapok. Így például Zomborban, Újvidéken, Nagykikindán, Zentán, Óbecsén, Nagybecskereken, Bácstopolyán, Bezdánban, Gomboson, Kulán, Temerinben, Újverbászon, Horgoson. Az ellentmondásos adatokat elemezve véleményünk szerint a két világháború között száznál több délvidéki magyar lap jelenhetett meg.

A muravidéki magyarság viszont teljes egészében nélkülözte a helyi magyar nyelvű sajtót a két világháború közötti korszakban. Az 1889-től megjelent Alsó-Lendvai Híradó 1919-ben megszűnt. „Amikor azonban egyes pártok a saját érdekükben úgy érezték és látták annak hasznosságát, hogy az itteni magyar nemzetiségű polgárok szavazatát valamiképpen magukévá tehessék, időnként próbálkoztak szlovén-magyar vagy csak magyar nyelvű újságot kiadni."[26] Trianon után az első szlovén-magyar nyelvű politikai hetilap 1923-ban jelent meg Istina-Igazság címmel. Halász P. Lajos szerkesztette. Igen

[23]Fekete Lajos: A magyar sajtó = A visszatért Délvidék. i. m. 228–230. l.
[24]Vuk Dragovic: Srpska štampa izmedu dva rata I. Osnova za bibliografiju srpske periodike 1915–1945. Beograd, 1956. 245–258. l.
[25]Kolozsi Tibor i. m. 465–494. l.
[26]Varga Sándor: A szlovéniai magyarok valóságirodalma 1921–1990 között = Szivárvány (Chicago-Budapest), 1992/2. sz. 102. l.

rövid életűnek bizonyult, összesen öt száma jött ki. Az újságot a csáktornyai Kraljek nyomdában nyomták. A lap megszűnése után csak három évvel, 1926 januárjában indult egy politikai, társadalmi és gazdasági havilap Népújság címmel a katolikus egyházközség kiadásában. Elsősorban hitbéli kérdésekkel foglalkozott, a kisebbségi magyarság nyelvi, nevelési, művelődési, egyszóval lényeges politikai és gazdasági gondjaival. A Népújság később hetilapként jelent meg, majd 1929 végén részben a királyi diktatúra keményedése, részben anyagi nehézségek miatt megszűnt. Közben 1926. május 23-tól decemberig Lendván egy másik magyar újság is napvilágot látott Néplap címmel. Ezt a magát politikai és társadalmi hetilapként jegyző újságot a lendvai evangélikus gyülekezet adta ki. A két lap megszűnésével a muravidéki magyarságnak semmilyen lapja, illetve kiadványa nem maradt. Ennek oka, hogy az impériumváltozással a muravidéki magyarság értelmiség és gazdasági erő nélkül kiszolgáltatottan magára maradt. 1919 és 1941 között – két lelkész kivételével – a muravidéki magyarság soraiból senki sem végzett főiskolát vagy egyetemet, s ami még legsújtóbb, még középiskolát sem.

A hatóságok módszeresen és folyamatosan nehezítették a kisebbségi sajtó helyzetét, alig leplezve ösztönözték a lapok elleni durva nacionalista támadásokat. Egyik fő célpontjukká az újvidéki Délbácska vált, mert pártatlanságát megőrizve a kisebbségi magyarság érdekeiért állt ki. A lap szerkesztősége ellen kétszer követtek el bombamerényletet anélkül, hogy a tettesek kilétét a rendőrség felderítette volna. „Az első ilyen robbantásos merénylet a lapot 1922. december 1-jén, a szerb egyesülési ünnep éjszakáján, éjfél után egy órakor érte. Puszta véletlenségen múlott, hogy a lap éjjeli szerkesztői a szokottnál valamivel előbb távoztak a szerkesztőségből, s így a belső berendezés pusztulásán kívül emberi életben nem esett kár...a második támadás 1923 januárjában történt, amikor a szerkesztőség berendezését ismételten szétzúzták, tagjait pedig életveszélyes fenyegetésekkel illették elvakult szerb soviniszták, a nacionalista Orjuna-szervezet tagjai. Ezúttal a szerkesztőség egyes tagjai is megsebesültek. Természetesen jogorvoslatra, vagy panaszra gondolni sem lehetett, hiszen a kárvallott a hatóságok szemében is gyűlölt magyar nemzeti sajtó, a Délbácska volt. ...A szerkesztőség tagjait többször bebörtönözték és több tagját állandó rendőri felügyelet alatt tartották."[27]

A tárgyalt időszak magyar sajtótermékei közül meg kell még említenünk a Közakaratot és a Szervezett Munkást. Mindkettő szembehelyezkedett a polgári szemléletű sajtóval, és a forradalmi munkásmozgalom szolgálatába szegődött.

A Vajdasági Írás (1928), A Mi Irodalmunk (1930–31) és a Kalangya (1932) megindulásáig a délvidéki magyar irodalomnak nem volt számottevő, irodalmi közönséget nevelő és befolyásoló folyóirata. A vajdasági irodalom jellegével, szerepével és minősítésével kapcsolatban egyébként jelentős nézetkülönbségek mutatkoztak már 1922–23-ban. A vitát a Napló 1922 karácsonyi számában Haraszti Sándor indította el, de igazából egy év múlva a Csuka Zoltán Megyünk c. kötetéről írt kritikájában robbant. Hétről-hétre

[27]Fekete Lajos i. m. 231. l.

folyt a polémia a Naplóban, a vitacikkek újabbakat provokáltak és egészen a harmincas évekig lázban tartották az irodalmi közvéleményt. A véleményharc a Havas Emil-Szenteleky Kornél disputában tetőzött, immár a helyi színek elmélete körül.[28]

Ezeknek a vitáknak a jelentősége abban volt, hogy tisztázódtak a jugoszláviai magyar irodalom alapvető kérdései: immár nemcsak kerete ennek az irodalomnak Vajdaság, hanem talaja is, az író pedig tudomásul vette, hogy jugoszláviai magyar író.[29]

Közben 1924-ben Dettre János és Radó Imre szerkesztésében Szabadkán megjelent a vajdasági magyar írók Almanachja. 1928-ban pedig Csuka Zoltán szerkesztésében a Kéve című antológia, amely a vajdasági magyar költőket gyűjtötte egy táborba. Összeállításában Szenteleky Kornél is részt vett. Szintén Csuka Zoltán szerkesztésében látott napvilágot 1927-ben Szabadkán a Képes Vasárnap. „Ez a hetilap már megindulásakor felajánlotta Szentelekynek, hogy mellékletben ugyan, de teljes függetlenséget biztosítva, heti 32 oldalon irodalmi folyóiratot indít, amelynek Vajdasági Írás címet adnak. Szenteleky elvállalta a folyóirat szerkesztését, és így teremtődött meg a délszlávországi magyar irodalom első középponti nagy folyóirata, a később teljesen önállósult Vajdasági Írás. A folyóirat nem sokáig jelent meg a Képes Vasárnap mellékleteként: már a következő évben havonta rendszeresen megjelenő irodalmi szemle vált belőle, amelyben Szenteleky már teljesen önállóan kifejthette a maga irodalompolitikai munkásságát."[30] A Vajdasági Írást a sorozatos elkobzások ellenére sem tiltotta be a cenzúra, 1929 végén mégis megszűnt, anyagi nehézségek miatt.

A vajdasági magyar irodalom léte első évtizedében „hírlapirodalomként" jelent meg, hiszen a sajtó adta a legfontosabb fórumát. Természetesen a könyvkiadás is megindult, de csak részben intézményesült. A Napló kiadóvállalata, a Minerva Rt. alig tucatnyi könyvet adott ki ez időben, az írók elsősorban magánkiadásban jelentették meg műveiket a nyomdatulajdonosok támogatásával. 1920-tól fokozatosan növekszik a kiadványok száma, 1921 és 1928 között 153 kiadvány jelent meg a naptárakon kívül. Ezeknek általában a fele szépirodalmi mű volt. A legtöbb könyvet Szabadkán nyomtatták, a többit a Vajdaság különböző városaiban, Újvidéktől Nagybecskerekig.[31]

Az irodalom- és művelődésépítő munka lassan haladt, mert egyik lehetséges támogatójának, a magyar egyesületeknek tevékenységét a hatóságok mindenáron gátolni igyekeztek. A falvakban általában még eltűrtek egy-két ilyen közösséget, a városokban azonban igyekeztek felszámolni az efféle kulturális központokat. Ilyen körülmények között külön jelentősége volt minden megmaradást célzó kezdeményezésnek. S akadt belőlük bőven. 1928-ban az Óbecsei Magyar Népkör fennállásának hatvanadik évfordulóján tartott összejövetelen dr. Draskóczy Ede irodalompártoló elnök az erdélyi Marosvécsi Helikon mintájára meghirdette a Becsei Helikon létrehozását. E fórum ugyan

[28]Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története (1918-tól 1945-ig). Novi Sad, 1968. Forum. (A vitáról bővebben: 21–36. l.

[29]Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Újvidék, 1982. Forum K. 93. l]

[30]Csuka Zoltán: Magyar irodalom és művelődés Jugoszláviában = Kisebbségi körlevél 1941/2. sz. (március) 85. l.

[31]Csáky S. Piroska: Vajdasági magyar könyvek 1918–1941. Újvidék 1988. Forum K. 16–27. l.

az irodalmi egységet nem teremtette meg, de jó példa volt az irodalomért tenni akaró egyesületek számára. Nem sokra rá a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület megkezdte a rendszeres irodalmi estek rendezését, és hamarosan csatlakozott hozzájuk a szabadkai Magyar Népkör, az újvidéki Belvárosi Katolikus Kör, valamint a többi város számos kisebb magyar egyesülete, népköre is.

Történtek kísérletek a magyar kultúra központosítására is. A Délbácska lap már 1923 áprilisában sürgette egy vajdasági magyar kultúrszövetség megalakítását, amelyben *„a magyar szó legyen az egyetlen kapocs a félmilliós magyarság között."* A lap 1925-ben már beérné egy kisebb szervezettel is, s úgy véli, hogy a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület mintájára meg kellene alakítani a Bácskai Magyar Művelődési Egyesületet. 1926 augusztusában pedig már egy Országos Magyar Közművelődési Egyesület megalakítását javasolja. Az elképzelések megvalósítására azonban – részben anyagi okokból is – nem került sor. Az állam bőségesen támogatta a különféle szláv egyletek működését, ugyanakkor a kisebbségiek egy parát (fillért) sem kaptak, sőt kezdetben „vigalmi adó" címén bevételük 45, később 33 százalékát kellett befizetniük az államkasszába. Ezen kívül minden egyes előadásuk után 300 dinár illetéket kellett leróniuk a rendőrségi engedély kiváltásakor.

A kisebbségi helyzet első évtizedében az állandó hivatásos magyar színjátszást a hatóságok – minden ígérgetés ellenére – nem engedték újraéledni, a legváltozatosabb kifogásokat emelték az időről-időre benyújtott kérelmekkel szemben. 1927-ben a Délbácska arról adott hírt, hogy „Földessy Sándor, a vajdasági magyar színtársulat igazgatója október 25-én kezdi meg előadásait Somborban (Zomborban) az ottani városi színházban. Somborban hat hétre tervezi szereplését Földessy. Előadásait a *Bajadér* című operettel kezdi meg."[32] Tíz nap múlva a lap azt adja hírül, hogy a cenzúra megakadályozta a magyar színtársulat előadását, mert a közoktatásügyi miniszter rendelete szerint azokat a darabokat, amelyek nem államnyelven kerülnek színpadra, előzetesen cenzúrázni kell. Később a zombori rendőrség olyan utasítást kap, hogy a nem jugoszláviai illetőségű színészeket toloncolják át a határon. Erre november 24-én kerül sor, a Magyar Párt képviselőinek közbenjárása hatástalan maradt. A vajdasági magyar színtársulat tehát még színpadra sem lépett, már meg is szűnt. Csak a műkedvelő színjátszás működhetett. 1921 és 1933 között Szabó Márton járta társulatával a Bácska és a Bánát szinte valamennyi települését, közben sok helyen megszervezte és be is tanította a helyi műkedvelő előadásokat. Tizenkét esztendő alatt mintegy ötven színdarabot mutatott be társulatával.

Zombor a húszas években a magyar kultúra egyik legfontosabb fellegvára volt a Vajdaságban. „Még filmvállalat is alakult Zomborban, méghozzá már 1925-ben, és ha a kezdeményezést nem is kísérte szerencse, mégis csak meg kell említeni, hogy az első és egyetlen jugoszláviai filmvállalatot magyar műkedvelők alapították, *Bosnyák Ernő* zombori nyomdatulajdonos vezetésével."[33]

[32]Idézi: Hornyik Miklós: A Délbácska...i. m. 134. l.
[33]Garay Béla: A Délvidék magyar színjátszói. i. m. 245. l.

A vajdasági magyar képzőművészeti élet is rendezgeti sorait már a húszas évek elején. 1923. május elsején Bardon Károly festőművész háromhónapos „festőiskolát" nyitott Újvidéken. Vajdaságszerte sokfelé nyílnak tárlatok Zomborban, Óbecsén, Újvidéken és másutt. Ez év november 30-án a szabadkai Bárány-szálló különtermében a Vajdaságból összesereglett képzőművészek és műpártolók megalakították a Vajdasági Képzőművészek Egyesületét. Céljai: kiállítások rendezése, kapcsolatfelvétel hasonló külföldi egyesületekkel, egy szerb-magyar nyelvű illusztrált művészeti folyóirat kiadása, valamint egy művésztelep megszervezése Bácstopolyán. Ez utóbbival kapcsolatos tárgyalások azonban elhúzódnak az egyesület és a község képviselőtestülete között. A következő években sorra nyílnak a kiállítások a magyar képzőművészek – Balázs G. Árpád, Oláh Sándor, Bicskei Mihály, Geréb Klári, Baranyi Károly és mások – munkáiból. A művészek helyzete az időnkénti tárlatok ellenére sem volt könnyű. „A Nagybecskereki Közművelődési Egyesület néhány lelkes tagja volt az, aki 1928/29. évben hóna alá próbált nyúlni a piktoroknak és megcsinálta Nagybecskereken a nyári festőiskolát. A Nagybányai Művésztelep mintájára összegyűlt néhány festő és vagy 10–15 növendék, akik ingyen lakást és modellt kaptak, s az általuk rendezett kiállításon képeik javának eladásáról gondoskodtak. A vállalkozás igen népszerű lett, de az állandósulás sajnos nem történhetett meg, mivel a szerb hatóság, majd pedig az Egyesület pénztárának kiapadása ezt meghiúsította... Pedig már egy magyar középület is akadt volna, ahol a művészek télen-nyáron zavartalanul dolgozhattak volna..."[34] 1928 januárjában hagyta el a nyomdát az a magyar és szerb nyelvű kiadvány, amely Balázs G. Árpád több mint háromszáz – vajdasági emberekről festett – portréját tartalmazta Csuka Zoltán előszavával: „...nincs különbség szerb, magyar, német, zsidó között, nincs különbség püspök vagy újságíró, a köz munkáját vállaló hivatalnok avagy a politikus között. Mikor ennek a könyvnek az elkészítéséhez hozzáfogtunk, az volt a célunk, hogy belekerüljön mindenki, aki akár kulturális, akár gazdasági, akár pedig politikai téren tesz valamit a Vajdaságért és annak előrehaladásáért. Nem európai arányokban kerestük az emberi nagyságot, hiszen akkor nevetségessé váltunk volna a munkánkkal, hanem észrevettük a szerény munkást, aki valamelyik egyesület élén működik..."[35]

A délvidéki magyar zenei élet korszakunkban – az általánosan kedvezőtlen helyzet ellenére – valamivel élénkebb, mint a kulturális. Már 1921 márciusában megrendezte első hangversenyét az Újvidéki Zeneegyesület, 1922 novemberében a zombori templomi énekkar ad műsort, 1924 áprilisában Újvidéken rendezik meg az első rádiókoncerteket. A felsoroltak kiragadott példák, a zenei élet meglehetősen gazdag. Újvidékre például rendszeresen hívtak külföldi vendégművészeket, Dohnányi Ernőtől Arthur Rubinsteinig. A közösségekbe való szerveződés is megkezdődött. 1928. január 15-én Újvidéken megalakult a Zenebarátok Egyesülete, amely első hangversenyét már márciusban megtartotta.

[34]Balázs G. Árpád: A Délvidék képzőművészete = A visszatért Délvidék i. m. 185. l.
[35]Vojvodjanska galerija – Vajdasági galéria. Rajzolta Balázs G. Árpád, írta Csuka Zoltán. Subotica, 1928. 9. l. (95. tábla)

A magyar műkedvelő dalárdáknak is igen fontos szerepük volt e nehéz időkben a magyar nemzeti tudat megőrzésében, illetve ápolásában. Így érthető, miért foglalkoztatta rendszeresen a Délbácska című lapot a zenei anyanyelv, ha nem is a kifejezés mai értelmében. Gyakran hírt adott arról, hogy egyes falvakban megtiltják a magyar nóták éneklését. A húszas évek második felében a kuplémuzsika bírálata közben veti fel, hogy a magyar nóta fogytán van a Bácskában. „Nem tesz éles különbséget műdal és népdal, olcsó szórakozás és magas művészet között, és ez érthető is. A húszas években Vajdaságban a magyar amatőr előadások megszervezése is igen nagy nehézségekbe ütközött, s ilyen körülmények között elitkultúrát hirdetni azonos lett volna az anyanyelvi kultúráról való lemondással. A Délbácska tehát hiányolja az egyszerű magyar nótát is, de természetesen tisztában volt azzal is, hogy 'a szervezett magyar karének' sokkal fontosabb a kocsmai mulatozásnál."[36]

A húszas évek második felében már sor kerül a vajdasági dalárdák első szemléjére. 1927 áprilisában Prokopy Imre a Délbácska c. lapban felhívja az ország területén működő valamennyi dalárda vezetőségét, hogy juttassák el címére dalegyesületük pontos adatait. Célja „egy nagyszabású vajdasági dalárda-verseny" előkészítése. A szervezők az egyesületek házi ünnepségeit, jubileumait használták ki e célra, ugyanis ezeket a hatóságok nem tiltották be. Az elsőt Zomborban rendezték meg 1927. augusztus 14-én, a magyar Iparos Dalárda fennállásának 40. évfordulóján. A nyolc magyar férfikar mellett három szerb és két német dalárda is fellépett. Egy év múlva 1928 márciusában zombori székhellyel megalakul a Jugoszláviai Magyar Dalosszövetség, amelynek elnökévé a helyi Iparos Dalárda vezetőjét, Zwirschitz Károlyt választották meg. A következő seregszemlét ez év június 3-án tartották Szabadkán, amelyre a helyi Iparos Dalárda 30 éves jubileuma adott alkalmat. Itt az előzőn szereplő nyolc – a szabadkai, az újvidéki, a zombori, a nagykikindai, az apatini, a kulai, a torontálvásárhelyi (debelyacsai) és a csantavéri – kóruson kívül a magyarkanizsai, az óbecsei és a bácstopolyai magyar dalárdák is részt vettek. A magyar dalosok harmadik versenyét szintén ez évben Óbecsén tartották.[37]

A Drávaszögben kultúregyesületek híján elsősorban az egyházak ifjúsági szervezeteit és a tűzoltóegyesületek kereteit használták fel a magyarság összefogására. A különféle ünnepek, ünnepségek szolgáltattak alkalmat, hogy a falvak ifjúsága népviseletben vonuljon fel és a községek terein néptáncokat, népdalokat mutasson be. A jugoszláv államalakulást követő legelső években ezek a népünnepélyek ápolták a drávaszögi magyarság kultúráját. A körülmények folytán színielőadásokat, egyesületek és rendezők hiányában nem tartottak. A tűzoltótestületek, sportegyesületek, egyes alkalmi csoportok a közeli bezdáni, zombori, később a szabadkai műkedvelőket hívták meg egy-egy előadásra, melyeket mindig nagy örömmel fogadott a drávaszögi magyarság. A húszas évek második felétől már Újvidék, Temerin, Óbecse, Péterréve magyar műkedvelő csoportjai is gyakori vendégszereplők voltak a vidéken. Az első műkedvelő előadásokat az államalakulás után nyolc-tíz évvel, a húszas évek második felében kezdték szervezni helyi szereplőkkel a drávaszögi falvakban. Eleinte vegyes, kabarészerű előadásokat tartottak, könnyű bohózatokkal, majd népszínműveket tűztek műsorra. Rendezőjük nem volt, így a szerepeket egyszerűen csak elmondták, a díszleteket is jobbára a képzelet helyettesítette a hordókra fektetett deszkákon. Az előadásoknak így is nagy sikere volt, mert a közönség éhezett a magyar szóra.

Szlavóniában dr. Vimmer István Zágrábban élő szlavóniai földbirtokos kezdte el 1928-ban a magyarság kulturális megszervezését. Ennek elősegítésére újságot indított ebben az évben Eszéken Szlavóniai Magyar Néplap címmel. Ugyanekkor Prokopy Imrével együtt megkezdte a magyar népkörök szervezését a daruvári járásban. Ezek az egyesületek azonban a hatóságok akadékoskodása folytán csak a harmincas években alakulhattak meg. Vimmer szervezte meg azt is, hogy a vajdasági magyar iparosok és kereskedők horvát-szlavón vidékekről való ifjakat fogadjanak be, hogy a szakmát tanuló fiatalok ne felejtsék el anyanyelvüket.

A szerémségi magyarság a Vukovár közelében fekvő Csák községben szervezte meg elsőként a kulturális életét, közvetlenül a szláv államalakulás utáni években. A fő szervezők a Julian Egyesület tanítói voltak. Már 1919-ben népszínművet mutattak be Ridlinger Mátyás tanító rendezésében. 1925-ben megalakult a faluban az Önkéntes Tűzoltóegyesület, amely 1926-tól 1928-ig összesen öt népszínművet mutatott be.

A muravidéki Alsólendván a helyi tűzoltóegyesületek, az Evangélikus Nőegylet és Fülemüle (Skrjanec) dalegylet összesen tíz népszínművet mutatott be egészen 1933-ig, némelyiket több alkalommal. Ezután az előadások megszűntek.[38]

[36] Hornyik Miklós: A Délbácska... i. m. 129–130. l.
[37] Kiss Lajos: A Délvidék zenei élete = A visszatért Délvidék. i. m. 158–159. l.

[38] Bokréta. A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja. 1919–1940. Szerk. és kiad. Farkas Frigyesné Lichteneckert Margit. Subotica, 1940. Fischer Testvérek Nyomda. 249., 253., 258–259. l.

Öntudatra ébredés (1929–1941)

Már az államalakulás kezdetén megmutatkozó szerbhorvát ellentétek a húszas évek végére a végletekig kiéleződtek. A hivatalossá tett nagyszerb érdekeket takaró jugoszlávizmus alaposan kikezdte a horvát autonómiát. A szerb térnyerés legfontosabb színtere a belgrádi parlament volt, ahol elszabadultak a legszélsőségesebb indulatok, és mindennaposnak számítottak a sértegetések, politikai fenyegetőzések, verekedések. 1928. június 20-a fordulópont volt az SHS Királyság életében. Ezen a napon Puniša Racić szerb képviselő egy zajos parlamenti szópárbajban revolvert rántott és hét lövéssel több horvát képviselőt leterített. Közülük hárman – köztük Stjepan Radić, a Horvát Nemzeti Parasztpárt vezére – meghaltak. Horvátországban óriási volt a felháborodás, Radić zágrábi temetésén félmillió ember vett részt. 1928 második felében a királyság a polgárháború küszöbére jutott, dühöngött a horvátellenes rendőrségi és a csendőrségi terror. Novemberben bejelentették, hogy az államvédelmi törvényt kiterjesztik mindenkire. Decemberben ugyanennek a törvénynek kiegészítéseként megváltoztatják a tartományi önkormányzatról szóló törvényt, Zágrábot kiszakítják a zágrábi tartományból és a belgrádihoz csatolják. Sándor király valamennyi politikai párt vezetőjével látszattárgyalásokba kezd a kibontakozásról. 1929. január 6-án új kormány alakul Petar Živković vezetésével, a hivatalos indoklás szerint azért, mert „parlamentáris módon nem lehetett megoldani a válságot". Rendeletileg felfüggesztik az alkotmányt, feloszlatják az összes politikai pártot, eltörlik a tartományok és községek önkormányzatát, az egyesülési és a gyülekezési jogot. A községek élére bizottságokat neveztek ki, a Vajdaságban Szerbiából hozott polgári hivatalnokokat állítottak. A Délbácska 1929. január 9-én arról tudósított, hogy a szabadkai főispán elrendelte a Magyar Párt feloszlatását, de rendelkezését a belügyminiszter hatályon kívül helyezte. Ezek a diktatúra első napjai, s alig telik el két hét és a Magyar Párt sorsa is megpecsételődik. Január 23-án már azt írja az újvidéki magyar lap, hogy az állam felülvizsgálja az egyesületek működési engedélyét, s a bácskai tartományi főispán rendelete nemcsak „...a szorosan vett jótékonysági, kulturális, társadalmi és sportegyesületekre vonatkozik, hanem a politikai pártokra is". 1929. január 25-én pedig címoldalán hozza a hírt: „FELOSZLATTÁK A MAGYAR PÁRTOT. Szuboticáról jelentik: Vildovics Antonije bácskai tartományi főispán rendeletére a szuboticai rendőrség tegnap formálisan is feloszlatta a Magyar Pártot. A rendőrség közegei lefoglalták a Magyar Párt központjának irattárát, és beszállították a rendőrségre."[1]

[1]Hornyik Miklós: A Délbácska... i. m. 106. l.

A belgrádi rendőrség ugyanezen a napon – 24-én – a többi párt – a radikális, a demokrata, a szocialista, republikánus stb. – belgrádi fiókjait és szervezeteit is feloszlatta. A Magyar Párt hátránya még szembetűnőbb, mert amikor a hatóságok már 1929 februárjában „újjászervezték" a városi tanácsokat, mellőzték azokat a korábban megválasztott és kinevezett képviselőtestületi tagokat, akik a Magyar Párt vezetői vagy tagjai voltak. Így például Zomborban az új tanács kinevezésekor csak dr. Ceisel Lajos, a volt Magyar Párt helyi szervezetének ügyvezető elnöke került be, a többiek nem. Újvidéken a korábbi több mint 40 helyett csak 12 bizottságban kaptak helyet magyarok. A feloszlatott Magyar Párt vezetői továbbra is eljártak a hatóságoknál a magyar kisebbség ügyeiben, de alig értek el eredményt. 1929 májusában a Szabadkai Népkör küldöttei tárgyalásokat folytattak Petar Živković hadseregtábornok-miniszterelnökkel. A küldöttség vezetője, dr. Strelitzky Dénes felvetette, hogy számos magyar egyesület nem tud működni, mert a hatóságok nem hagyták jóvá alapszabályaikat. A miniszterelnök természetesen megígérte támogatását, de végül semmi sem történt a magyarság e sérelmének orvoslására. A feloszlatott Magyar Párt vezetői ezután is igyekeztek engedményeket kiharcolni kulturális és iskolaügyekben, több memorandumot fogalmaztak és terjesztettek fel az illetékes hatóságokhoz. Mindezt azonban már csak mint egyesületi tagok tehették meg. Így kéréseiknek jóval kisebb volt a súlya, mint korábban.

A királyi diktatúra 1929. október 3-án átalakította az addigi tartományi közigazgatási beosztást, s ez egyáltalán nem kedvezett a magyarságnak. A Vajdaságot (Bánát, Bácska, Drávaszög) az ekkor létrehozott Duna-Bánsághoz csatolták, aminek nyilvánvaló célja e terület szerb elemeinek a megerősítése volt. Szerb többségű vidékekkel kapcsolták egybe a Vajdaságot a Szerémséggel, illetve Észak-Szerbiával. (Az egykori Szlovénföld teljes egészében a Drávai-Bánságban, a történelmi Horvátország – a szerémségi szerb vidékek nélkül – a Szávai-Bánságban maradt.) A Vajdaságnak a Duna-Bánságba való beolvasztásával megváltozott az itt élő nemzetiségek aránya, elsősorban a szerbhorvátok javára. Az intézkedés egyik célja minden bizonnyal az egykori magyar közigazgatási terület, a megye- és járásrendszer megbontása volt. „Az egykori tartományi közigazgatási beosztás szerint a több mint 27%-nyi magyarság és a közel 24%-nyi németség (együtt 51,4%) a Duna-Bánságban 18,3, illetve 16,3%-ra esett vissza, míg a szerbek arányszáma 56,9%-ra emelkedett."[2] Az adatokból kitűnik, hogy a szerbhorvát elem csaknem 20%-kal megerősödött, ami kétségkívül hátrányosan befolyásolta a terület magyar, német és más nemzeti kisebbségeinek életét. A Duna-Bánságban a szerbhorvátok száma kereken 1,2 millió fő volt, a magyaroké 385 ezer, a németeké 344 ezer, a románoké 80 ezer, a szlovákoké 61 ezer, az egyéb nemzetiségűeké pedig 38 ezer. Az így kialakított szerb többségű bánságban az összes közhivatalokban megtiltották a magyar nyelv használatát, a csekély számú magyar tisztviselőt kitették állásából, a magyar nyugdíjasoknak és hadirokkantaknak csökkentették pénzbeni járandóságát, s megtiltották az útlevelek és vízumok kiadását Magyarországra. A Duna-bánság újvidéki

[2]A jugoszláviai magyarság helyzete. i. m. 6. l.

bánsági tanácsában a magyarságot számaránya szerint 17–19 képviselői hely illette volna meg, de csak két magyar kapott benne helyet. A nemzeti kisebbségiek politikai, vagyoni, személyi és életbiztonságát semmibe vették. A községek elöljáróit, a különféle ipari és kereskedelmi kamarák elnökeit közvetve vagy közvetlenül a belügyminiszter nevezte ki. A sajtóban szigorú cenzúrát vezettek be, az újságok csak a miniszterelnök sajtóirodájából származó közleményeket jelentethették meg. Napirenden voltak a politikai internálások, minden előzetes kihallgatás, vagy előzetes törvényes eljárás nélkül. A politikai perek lebonyolítására külön statáriális bíróságokat állítottak fel szerb tagokból, ítéletük ellen nem lehetett fellebbezni. A közigazgatási átszervezéskor – október 3-án – megváltoztatták az ország addigi nevét, s a szerbek-horvátok-szlovének királysága helyett az állam neve hivatalosan Jugoszlávia lett.

Az ország tragédiája, az 1941. évi felbomlás valójában a királyi diktatúra bevezetésekor kezdődött, ugyanis bár a király a horvát szeparatizmust akarta vele megfékezni, hatásában annak végletes kiélezését idézte elő. Sándor már 1931-ben kénytelen lépést tenni a parlamentarizmus újbóli bevezetésére. A szeptember 3-i alkotmánytörvényben bevezetik a két kamarás parlamenti rendszert, majd 21-én törvényt hoznak a nemzetgyűlési (skupštinai) képviselők választásáról. Október 6-án pedig olyan törvényt hoznak, amely szerint a királynak joga van ugyanannyi szenátort kinevezni, mint amennyi a megválasztott szenátorok száma. Az 1931-es választásokon a jogosultaknak mindössze 17,5%-a adta le szavazatát, ez azonban nem akadályozta meg a kormányt abban, hogy a saját embereivel töltse meg a képviselőházat és a szenátust. Az 1931-ben hozott új alkotmány egyszerűen nem ismerte el a kisebbségeket és jogaikat, sőt egyenesen megtiltotta bármilyen irányú szervezkedésüket. A kormány által felállított országos listán egyetlen renegát magyar jutott mandátumhoz, meg egy német, a többi nemzetiséget senki sem „képviselte". A szenátusba nem került be magyar. A községek önkormányzatát csak 1933-ban állították vissza (ekkor néhány magyar bejutott a képviselőtestületekbe), a városok önkormányzatát pedig csak 1934-ben, de a választásokat nem tartották meg.

A diktatúrával megszüntetett Magyar Párt a parlamentarizmus felélesztésével sem kezdhette meg működését, mert az 1931., illetve az 1933. évi ún. pártalakításra vonatkozó törvény feltételei ezt nem tették lehetővé. Párt ugyanis Jugoszláviában csak úgy alakulhatott, ha az integrális jugoszlávizmus alapjaira helyezkedik, illetve az ország járásainak felében – minimum 153 járásban – legalább 30–30 párttagot tud kimutatni. Ráadásul e járásoknak is legalább hat különböző bánsághoz kellett tartozniuk (az összesen kilenc közül). A megszorításokkal tulajdonképpen a horvát szeparatizmust igyekeztek letörni, egyúttal azonban lehetetlenné tették a nemzeti kisebbségek politikai szervezkedését is. Így 1929-től a magyarság számára sem nyílt lehetőség egységes, a kisebbségi lét minden vonatkozását összefogó párt létrehozására. A különféle áramlatok más-más megoldásban látták a kiutat, egymást is gyengítve ezáltal. Az egyik elképzelés szerint a magyarságnak fel kellene sorakoznia valamelyik jugoszláv párt mellé, annak reményében, hogy az majd engedményeket harcol ki számára. Viszonzásul persze fel

kellene áldozni bizonyos nemzeti és világnézeti szempontokat, ami pedig óhatatlanul szakadékot vágna a jugoszláv pártok mellé felsorakozott és a pártszövetséget ellenző magyar tömegek közé. A politikai megoszlás erősen hátráltatta a magyarság gazdasági és kulturális szerveződését.

A harmincas évek közepén aztán mindinkább öntudatra ébred a magyarság. Ez két mozgalomnak köszönhető. Az egyik az Egyesült Ellenzék, illetve a szerb vajdasági mozgalom magyar szárnyának politikai szervezkedése, a másik a újvidéki Reggeli Újság (a volt Délbácska) Közművelődési Tanácsának a kulturális életet élénkítő népnevelési akciója. Ez alapozza majd meg az évtized végén a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség, a DMKSZ újjáalakulását. (Erről fejezetünk vonatkozó részében külön szólunk.) A kisebbségi magyarság egyes vezetőiben az a felfogás alakult ki, hogy ha bizonyos feltételek mellett támogatásukról biztosítják a kormányt, kedvezményeket vívhatnak ki a magyarság számára. Ez a politika azonban csak ideiglenes és jelentéktelen részeredményeket hozott, ellenhatásaként viszont 1937-ben megindult egy új magyar mozgalom, amely az Egyesült Ellenzék, illetve annak vajdasági szárnya mellett kötötte le magát. A mozgalom „...a Vajdaság népeinek egyenlőségét és demokratikus alapon való együttműködésének a szükségességét hirdeti, s lehetőséget ad arra, hogy a magyarság a párt keretében viszonylag önállóan, magyar jellegét kidomborítva szervezkedjék és követeléseit határozott hangon juttassa kifejezésre."[3] 1937. december 9-én Zentán országos értekezletet tartott a mozgalom, és vezetőjének, dr. Nagy Ivánnak, az újvidéki Nép című hetilap szerkesztőjének előterjesztésére 67 község és város mintegy 700 képviselője egyhangú határozatban szögezte le a jugoszláviai magyarság álláspontját, illetve követeléseit. A zentai határozat bevezetőjében az 1918. november 25-én Újvidéken tartott és a Vajdaságnak Szerbiához való csatlakozását kimondó népgyűlés határozatára hivatkozik, miszerint az új állam biztosítja a vajdasági népek számára a szabad kulturális és nemzeti fejlődést. „A határozat első pontja kiemeli a magyarság kitartását a demokratikus államberendezkedés igaz megvalósításáért folyó küzdelem mellett. A második pont az ország magyar népeinek gazdasági, kulturális és politikai téren való háttérbe szorítására, természetes és polgári jogainak csorbítására és nemzeti fejlődésének megakadályozására hivatkozva, bejelenti a küzdelmet a tényleges jogegyenlőség minden téren való megvalósításáért. A harmadik pont követeli az ország és a magyarság túlnyomó részét alkotó földműves és földmunkás néprétegek érdekeinek hathatósabb védelmét s különösképpen a magyar földmunkások földhöz juttatását ugyanolyan módon és mértékben, mint a szláv igénylőkkel szemben már megtörtént. A negyedik pont szükségesnek tartja az ország politikai és közigazgatási átszervezését széles önkormányzatok alapján, éspedig úgy, hogy a Vajdaság külön egységként szerepeljen. Végül az ötödik pont a vajdasági népek egymásrautaltságát és érdekazonosságát hangoztatva kimondja a vajdasági népmozgalom támogatását és a Maček vezetése alatt

[3]Szollár István: A jugoszláviai magyarság szervezkedés = Magyar Külpolitika, 1938/8. sz. 8. l.

álló parasztdemokrata koalícióval való együttműködés szükségességét."[4] (Vladko Maček Radić halála után vette át a Horvát Parasztpárt vezetését.)

A zentai határozat számos vonása a magyarság valós érdekeit és kívánságait fogalmazta meg. A szervezkedés kezdeti sikerei után azonban a körülmények egyáltalán nem kedveztek követelései valóra váltásának.

1934. október 9-én horvát usztasák megölték Sándor jugoszláv királyt. Az ország irányítását a régenstanács vette át. A belpolitikai életet változatlanul a szerbhorvát ellentét hevessége határozta meg – a horvát törekvések élharcosa éppen Maček pártja volt –, a szinte évenként váltakozó kormányok a jogállamiságnak legfeljebb csak a látszatát tudták fenntartani.

A Jugoszlávia 1941. évi felbomlása előtti utolsó – 1938. december 11-re kiírt – képviselőválasztásokon óriási hatósági nyomás nehezedett a választókra. Ez a választások eredményén is meglátszott. „...míg a hétmilliós szerb elem 283 képviselővel került be a parlamentbe, addig 467 000 lelket számláló magyar népcsoport csak egyetlen képviselőt tudott oda bejuttatni. Ez annyit jelentett, hogy *míg minden 25 000 szerb egy képviselőt kapott, addig a magyaroknak több mint tizennyolcszor nagyobb tömege ugyancsak egy képviselőt kapott.* A rendes arányszám szerint, amely az egész országot magában foglalja, a magyarságot 12 hely illette volna a parlamentben."[5] A szenátusi választásokon sem volt a magyarság helyzete kedvezőbb. A törvény szerint 300 000 lakosra jutott egy szenátor, a 150 000-en felüli töredékre is egy. Így az 1931. évi népszámlálás szerinti kereken 467 000 főnyi magyarságot két választott szenátor illette volna meg – hasonlóan a németeket is –, ehelyett egyetlen magyar szenátor képviselte a magyarságot dr. Várady Imre személyében. Ráadásul őt sem választották, hanem a király nevezte ki.

Nem volt jobb a helyzet a Dunabánság tanácsában sem, ahol a magyarságot számaránya szerint 19 hely illette volna meg, a valóságban azonban csak ketten foglalhattak benne helyet. Jellemző volt a jugoszláviai választási gyakorlatra, hogy az abszolút magyar többségű területek lakossága – például a zentai, az óbecsei és az apatini járásokban – belgrádi vagy ó-szerbiai ügyvédekre, illetve más jelöltekre volt kénytelen szavazni.

A magyarságot kizárták a közhivatalokból. A harmincas években a Vajdaságban dolgozó mintegy 220 000 köztisztviselőnek egy százaléka (!) mintegy kettőszáz volt magyar, azok is a legalsó beosztásokban. Ugyanakkor az egyetemet, főiskolát végzett magyar fiatalok nem tudtak elhelyezkedni, mert minden állást szlávajkúakkal töltöttek be, sokszor úgy, hogy meg sem volt hozzá a megfelelő képesítésük.

Hasonló volt a helyzet a bíróságoknál is: a magyarlakta területeken olyan bírákat neveztek ki, akik nem ismerték a magyar nyelvet. A hatóságok még a harmincas években is megnehezítették az állampolgárság megszerzését olyanoknak is, akik már

[4]U. o.
[5]A délvidéki magyarság élete... i. m. 13. l., A választásokról részletesen: A jugoszláviai magyarság helyzete. i. m. 17–20. l.

1910 előtt a későbbi Jugoszlávia területén éltek és ott már illetőséget szereztek. Körmönfont eszközökkel akadályozták a magyar nemzetiségűek útlevélhez való jutását is. „A magyar nyelv használatát a hivatalokban és a kereskedelmi életben megtiltották; a magyar nyelven megírt kérvényeket visszautasították; még a tiszta magyar falvakban is szerb nyelven kellett vezetni a hivatalos ügyeket és a jegyzőkönyveket. A hirdetéseket kizárólag csak szerb nyelven volt szabad közzétenni, úgyszintén csak szerb nyelven történhettek meg a falvakban élőszóban közzétett hirdetések is. Minden magyar nyelvű plakát, vagy hirdetőtábla tiltva volt, s magyar nyelvű filmeket csak 1940 óta engedélyeztek. A magyarországi napilapok közül egy 1940 decemberi intézkedés alapján csak három kapott bemeneteli és terjesztési engedélyt."[6]

A magyarság vezetői, köztük elsősorban dr. Várady Imre és dr. Deák Leó számtalan alkalommal szóvá tették a magyarság sérelmeit a hatóságok különböző fórumain, de orvoslás helyett legtöbbször csak ígéreteket kaptak. Fodor Gellért a magyarság egyetlen képviselőjeként 1939. március 6-án a belgrádi skupština ülésén kijelentette: „A félmilliónyi magyarságot ma már minden fejlődési lehetőségtől elzárták, szellemileg megnyomorították, gazdaságilag tönkretették annyira, hogy azt a benyomást kelti, mintha halálra lenne ítélve. A magyar kisebbség vezetői számtalan esetben tették szóvá az ország vezető politikusai előtt a jugoszláviai magyarság sérelmeit és jogos kívánságait, de eddig mindig csak hangzatos ígéreteket kaptak."[7]

Jellemző volt a magyar sérelmek kezelésére a magyar hadirokkantak ügyének elbírálása. Az 1929. július 4-i törvény alapján elrendelték a hadirokkantak rokkantsági fokának újbóli megállapítását. A Vajdaság területén 70 000-nél több kérvényt nyújtottak be a revízióval megbízott szabadkai rokkantbíróságához, többnyire a volt osztrák-magyar hadsereg tagjai. Ebből több mint 15 000 kérvényező ügyét tárgyalták meg, de csupán 700-at intéztek el kedvezően.

Az 1938. decemberi parlamenti képviselőválasztások után a magyarság vezetői még inkább megoszlottak. Az egyik csoport Várady Imrével és Deák Leóval az élen a szerbekkel, illetve a belgrádi kormánnyal való együttműködésben látta a magyarság helyzetének javulását és jövőjét. A néhai Magyar Párt utódjának tekintették csoportosulásukat, annál is inkább, mert vezéralakjai annak korábbi vezetői közül kerültek ki. 1939. október 17-én dr. Várady Imre szenátor magánál Cvetković miniszterelnöknél adhatta elő a jugoszláviai magyarság kívánságait, de a meghallgatás után érdemi intézkedés nem történt. A szenátor a magyarság november 26-i bácstopolyai összejövetelén örömmel üdvözölte az augusztusi szerbhorvát kiegyezést, mert mint mondta, az a magyar népcsoport egy részét közvetlenül érinti, hisz az újonnan létrejövő független horvát bánság területén 80 ezer magyar is él. Miután ezidáig a belgrádi központi kormány semmit sem tett az érdekükben, ezek a magyarok most a báni hatóságoktól várják sérelmeik orvoslását. Várady szerint a szerbhorvát kiegyezés „...az általános jogrend megszilárdulását jelenti, amelynek keretében a magyarság is biztosan haladhat

[6]A délvidéki magyarság élete...i. m. 27. l.
[7]Idézi: Fall Endre. i. m. 157–158. l.

végcélja, a teljes gazdasági, polgári és kulturális egyenjogúság felé. Minden vívmány, amelyet a megegyezés Jugoszlávia horvát és szlovén népének juttat, egyben előnyére válik a magyar és német kisebbségnek is... A jugoszláviai magyarság legfőbb törekvése, hogy lehetőség és alkalom nyíljék számára, hogy önálló pártot alakíthasson."[8] Hiú reménye volt ez a kormánypárt oldalán szervezkedő Várady-féle irányzatnak, hisz éppen maga Cvetković miniszterelnök jelentette ki rövid idő múlva újvidéki beszédében, hogy a törvény szerint a kisebbségeknek nincsen és nem is lesz joguk önálló pártok alakítására. Legfeljebb az országos pártok keretében tevékenykedhetnek tagozatokként. A bácstopolyai gyűlésen mintegy 250 jelenlévő előtt Várady hangsúlyozta, hogy „...már nincs semmi akadálya a szerb-magyar barátság kifejlődésének, mert az országban 500 000 magyar él...ezeknek 10–12 képviselőre van joguk, és a magyarság mindössze 3 képviselői mandátumot kér. Deák Leó hangoztatta, hogy a jugoszláviai magyarság mint lojális kisebbség él az országban és nem akar mást, mint az alkotmányban biztosított jogokat. A magyarság iskolákat kér."[9]

A magyarság vezetőrétegének másik része a horvát irányzatú dr. Nagy Iván-féle mozgalomban, a már említett Egyesült Ellenzék vajdasági szárnya mögé sorakozott fel. A csoportosulás a zentai, óbecsei, újvidéki és másutt megtartott ülésein terjesztette elő a magyarság követeléseit 1937-ben. Maga Nagy Iván több alkalommal is megjelent a vajdasági magyarság kívánságaival a belgrádi kormány alelnökénél, Mačeknél, aki megígérte a magyarság kérelmeinek támogatását.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a korabeli jugoszláv pártviszonyok igen ellentmondásosak és bonyolultak voltak, s ez alaposan megnehezítette a magyarság és a kisebbségek pártszerveződését. A kormánypártnak része volt a Maček-féle Horvát Parasztpárt is, a többséget adó nagyszerb pártokkal együtt, és csak addig támogatta a kormányt, amíg az hajlandó volt eleget tenni a horvát igényeknek. A jugoszláv belpolitika két legfontosabb pólusa Belgrád és Zágráb volt. A magyarság vezetése is eszerint vált ketté: a Várady-féle csoportosulás Belgrád, a Nagy Iván-féle mozgalom Zágráb segítségével igyekezett elérni a magyarság helyzetének javulását. A szerbhorvát megegyezés után – 1939-ben – jellemző módon (és tragikusan) még a Horvát Bánságban élő magyarság polarizálódása is megindult, vezetőségének Zágráb, illetve Belgrád felé való orientálódásával.

A vajdasági magyarság dilemmáit és annak buktatóit a realitásoknak megfelelően fogalmazta meg dr. Várady Imre a kormánypárti magyar irányzat vezetője mozgalma 1940. március elejei Zentán megtartott gyűlésén. „Minthogy Maček ma a kormány alelnöke, pártja tehát kormánypárt, céltalan amellett agitálni, hogy ellenzéki pártba vonuljunk, mert konszolidált ellenzéki párt nincs. Ha meg tudunk állapodni a kormánnyal, folytatjuk a tárgyalásokat a többi kérdés tekintetében. Ha meglesz a szervezkedés lehetősége, ha megvan a mód arra, hogy nyíltan dolgozhatunk, egyik nagy problémánk megoldódott. Önálló magyar szellemi életet akarunk."[10] A tanácskozáson

[8]A magyarság az új politikai helyzetben (Jugoszlávia) = Kisebbségi Körlevél. 1940/1. sz. 36–37. l.
[9]U. o. 37. l.][[10]Boczán Béla: A vajdasági magyarság helyzete Jugoszláviában = Kisebbségi Körlevél, 1940/5. sz. 26. l

tudomásul vették, hogy dr. Várady további tárgyalásokat folytat a kormánytényezőkkel, ugyanakkor határozatban mondták ki, hogy „a jövőben dolgozni akaró és a politikai életben méltó helyet kérő jugoszláviai magyar népközösség kereteit lehetőség szerint mint Magyar Pártot szervezik meg. Megbízzák Váradyt, Deákot és Streliczkyt, hogy folytassák ebben a szellemben a tárgyalásokat. Hangsúlyozzák, hogy a jugoszláviai magyarság életérdeke az ország határain belül fennálló oszthatatlan magyarságot kíván meg. Ezért határozottan állást foglalnak minden olyan mozgalommal és törekvéssel szemben, amely a Vajdaság felosztását célozza."[11]

Ezekben a hetekben a másik magyar irányzat Bezdánban tartott gyűlésén Nagy Iván, a mozgalom vezére – mint arról az újvidéki Nép című hetilap 1940. május 4-i száma beszámolt – kifejtette: „Mi úgy véljük, hogy számunkra és az összes vajdasági népek számára is a legkedvezőbb megoldás a Vajdaság teljes önkormányzata. Nem lehet megakadályozni az elnyomatást és a kizsákmányolást, és nem lehet biztosítani a teljes jogegyenlőséget anélkül, hogy a közhatalomnak részesei is legyünk. Ennek pedig egyetlen módja van: az önkormányzat kivívása. Az eddigi húsz év tapasztalata arra indított bennünket, hogy a Vajdaság önkormányzata nélkül minden jogunk csak írott malaszt volna, amelyeknek teljesítése csak puszta ígéret marad, vagy pedig a hatóságok kényétől-kedvétől függ."[12]

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a magyarság vezetőrétegének mindkét irányzata bizonyára igaz meggyőződésből választotta útját, s csak a magyarság érdekeit tartotta szem előtt, azt, hogy pártállástól függetlenül megszerezzék a magyarság számára azokat a jogokat, amelyek minden kisebbségi népcsoportot megilletnek.

A harmincas évek második felében egyre többen ismerték fel, hogy csak a magyarság erőinek összefogásával lehet előrelépni. A Magyar Párt újraszervezésének kísérletei egészen 1941-ig sikertelenek maradtak ugyan, de már 1937-ben felmerült egy újabb szervezeti forma, a magyar népközösség életre hívásának a gondolata. Gyöngyösi Dezső ezt a következőképp fogalmazta meg: a vajdasági magyar társadalomnak „...számtalan megoldatlan problémája van, kell lenni egy olyan fórumnak, amelyben segítő kezet remél, oltalmazót nyer és támogatót kap. Ez a szerv lenne a magyar munkaközösség, ...magába kell foglalni az egész vojvodinai (vajdasági) magyar társadalmat nemre, felekezetre, társadalmi osztályra és rangra való tekintet nélkül. Tagja kell hogy legyen minden jugoszláviai magyarajkú állampolgár, de éppúgy tagja kell hogy legyen minden itt működő magyar kulturális, gazdasági vagy társadalmi egyesület is, egyszóval az egész jugoszláviai kisebbségi magyar társadalom kifejezője, szervezete és képviselete legyen ez a szervezet. ...Nem szabad választóvonalnak lenni ebben a szervezetben, a politikai véleménykülönbségnek vagy pártállásnak sem, ahogy nem lehet válaszfal a világnézeti különbség sem... A munkaközösség feladata, hogy kezdeményezze, megalakítsa és vezesse a kisebbségi magyar társadalom minden együttes életmegnyilvánulását."[13]

[11]U. o.
[12]U. o. 27. l.
[13]Gyöngyösi Dezső: Sorsproblémák. Sombor, 1937. Kisebbségi Könyvtár kiad. 48–49. l.

A kezdeményezés nem talált visszhangra, 1941-ig nem alakult meg a kisebbségi magyarság egészét átfogó érdekképviseleti szervezet.

Hasonló gondolatokat vetett fel a közíró, újságíró Kende Ferenc is. „Az első lépésnek, ha magunkon segíteni akarunk, kisebbségi gondolkodásunk kialakításának kell lenni. Minden gyöngeségünk a kisebbségi gondolkodás hiányának tudható be. A kisebbségi gondolatkör különálló, pontosan meghatározható, szigorú szabályokkal körülírható szellemiség, aminek fel kell szívódni vérünkbe, agysejtjeinkbe és idegrendszerünkbe. Ennek akadálya a régi többségi szellem olyan káros hajtása, amit a megyeházi úriassággal jelöltem és ami bennünk még túltengésben van... A magyar kisebbségi társadalomnak, ha nem akar elpusztulni, elsősorban szellemiségében kell megújhodnia. Át kell értékelnie a magyarság lényegéről vallott gondolatot. Revízió alá kell vennie annak minden elemét, hogy a romantikus ideológiától megszabadítva a tisztánlátás eszmekörét alakítsa ki."[14] Ehhez azonban meg kell szervezni a kisebbségi magyarságot, majd egyéni képességeit és teljesítményeit a lehető legmagasabb szintre emelni. Közben gazdasági, önsegélyezési, népjóléti, kulturális és politikai területeken szigorúan egységes szervezetekbe kell tömöríteni: meg kell szervezni érdekképviseletét. Meg kell teremteni a kisebbségi társadalomtudományt, amely tudományos módszerekkel feltárja és feldolgozza a magyarságra vonatkozó adatokat, amelyek elemzése után ki lehet jelölni a legfontosabb feladatokat. A legégetőbb tennivaló már most is látható: a kisebbségi magyarság gazdasági megerősítése, ezen belül a parasztság talpraállítása.

Muhi János is a magyarság erőinek tömörítését szorgalmazta, az új jugoszláv szövetkezeti törvény magyar fordításához írt bevezető tanulmányában 1938-ban. Évről-évre aggasztóan szaporodott azoknak a magyaroknak a száma, akik alól kicsúszott a megélhetés biztos talaja és elveszítették gazdasági önállóságukat – írja Muhi. Különösen a magyarság 80 százalékát kitevő parasztság volt ebben a helyzetben. Minden katasztrális hold föld, amely a magyarság kezéből kicsúszott, a kisebbségi nép erejét gyengítette. A szegény sorsban élő magyar tömegek pedig minden tekintetben sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben voltak az államhatalommal szemben. Különösen a nincstelen földmunkások. De a jóval kisebb számú ipari, kereskedelmi és értelmiségi pályán működő magyarok helyzete sem volt sokkal kedvezőbb. A gazdasági összefogás olyan erőt képvisel, amely egy pusztulásnak indult nemzeti kisebbséget is megmenthet tragikus sorsától. „Az összetartás, a tömörülés gondolata már vajúdik a magyar kisebbségben... A nép maga már érzi, hogy meg kell kezdenie a mentőmunkálatokat, mert helyzete lassan tarthatatlanná válik, a cselekvési kedv azonban kevés. Most érezzük csak, mennyire hiányos kisebbségi életünk megszervezése. Vezetőink elmulasztották a legfontosabbakat: a nép gazdasági élete alapjainak lefektetését. Ez feltétlenül nagy hiba, amelyet mielőbb korrigálnunk kell. El kell hogy induljon a komoly, jövőt építő munka, amely meghozza a jobb viszonyokat, elősegíti a boldogulást."[15]

[14]Kende Ferenc: Magyarokról magyaroknak. (Népkisebbségi tanulmányok.) Noviszád, 1940. 15., 19. l.
[15]Muhi János: A jugoszláviai magyarság gazdasági megszervezése (az új jugoszláv szövetkezeti törvény magyar fordításával.) Sombor, 1938. 7–8. l.

A magyarság gazdasági szervezkedésének hagyományos módja a gazdakörök alapítása és fenntartása volt. Gyakorlatilag minden délvidéki magyarlakta településen működött ilyen közösség. A legtöbbjének a tevékenysége azonban a következőkben merült ki: év elején a tagság megválasztotta a tisztikart, meghatározta a munkaprogramot, majd rendezett egy gazdabált és végül a következő év eleji tisztújító közgyűlésen köszönetet mondott a vezetőségnek az előző esztendei eredményes munkáért. S kezdődött minden újra elölről.

Muhi János eredményes tevékenységre próbálta ösztönözni ezeket a gazdaköröket, mert a magyarság gazdasági megerősítésének egyik lehetséges tényezőjét látta bennük. Rámutatott, hogy át kellene szervezni a termelésüket, fokozniuk kellene a kifizetődőbb ipari növények termesztését és a kertgazdálkodást. Ez ügyben oktató és felvilágosító munkát, téli gazdatanfolyamokat kellene szervezniük.

A magyarság gazdasági felemelkedése másik jelentős eszközének Muhi a jól bevált szövetkezeti formát tartotta. A termelő- és értékesítő, a beszerzési és fogyasztási-, a hitel- és takarék-, az egészségügyi és közművelődési szövetkezetek mellett – a vajdasági mezőgazdasági sajátosságok figyelembevételével – a következő ágazatokban lát lehetőséget szövetkezet-alakításra: az állattenyésztés, a tej- és baromfi-értékesítés, a szőlő- és gyümölcstermelés, a gabonatárolás és a malomipar, továbbá a háziipar és a házépítés. „A jugoszláviai magyarságnak most már életkérdésévé súlyosodott a céltudatos gazdaságpolitika szükségessége, és a gazdasági kérdések megoldása nem tűr további halasztást... Ha az anyagi züllésnek még néhány évig nem álljuk útját, annyira elszegényedünk, hogy nem lesz már erőnk talpraállni... Magunknak kell megtalálnunk azokat az utakat, amelyek a jobb jövő felé vezetnek. Ha mi nem segítünk magunkon, nem segít rajtunk senki."[16]

Hasonló gazdasági programot dolgozott ki a kisebbségi magyarság számára Gyöngyösi Dezső is... A megszervezendő magyar munkaközösség legfontosabb feladatának a magyar kis- és középgazdák, továbbá a kisiparosok felemelését tartotta.

A gazdasági válság nem 1929-ben következett be Jugoszláviában, mint a világ fejlett országaiban, hanem 1931-ben. Először a legfejlettebb vidéknek számító Vajdaságban éreztette a hatását, csak később terjedt át Szlovéniára, Horvátországra, majd legvégül Szerbiára és Bosznia-Hercegovinára, ahol jobbára még mindig patriarchális termelési viszonyok uralkodtak.

A Vajdaság gazdagon termő mezőgazdasági vidék volt ugyan, de gyáripara gyenge lévén kevés munkaalkalmat nyújthatott a nincstelen falusi lakosságnak. Ezért az távoli vidékeken és külföldön keresett munkát.

A Duna-Bánságban 1931-ben készült felmérés becslése alapján 150 000-re tették a földnélküli mezőgazdasági munkások számát. Ezeknek zöme magyar volt. A különféle kamarák adatai szerint a földmunkások „1930-ban mindössze hetvenhat napon át dolgoztak, s azalatt naponta átlag 22,27 dinárt kerestek. Ha a hetvenhat napi keresetet 360

[16]U. o. 22–23. l.

munkanappal elosztjuk, a mezőgazdasági munkás naponta csak 5 dinár 75 parát keresett. Még elszomorítóbb, ha ezt a jövedelmet a családtagok közt osztjuk fel. Egy-egy családtagra alig 1,06 dinár esett. Ennyiből kellett a mezőgazdasági bérmunkásnak hosszú esztendőn keresztül tengődnie családjával."[17]

A munkabérek a gazdasági válság lassú megszűnésével fokozatosan emelkedtek – az aratási részesedés 1936-ban 93 kg búzára nőtt, az átlagos napszám pedig 10-ről 15,50 dinárra –, de ez nem változtatott lényegesen a földművesek helyzetén. A munkaidő változatlanul 16 óra volt.

A harmincas években ugrásszerűen megnőtt a faluról városba költözők száma, és az állami korlátozások ellenére is tovább fokozódott a kivándorlás. 1926 és 1936 között a Vajdaságból 113 341-en vándoroltak ki – egy részük magyar volt – és csak 53 219-en tértek vissza.[18]

Helyi munkalehetőség hiányában a magyar szakmunkás- és iparosréteg egy része elköltözött a Vajdaságból Belgrádba, Zágrábba, Szarajevóba. Ezzel a délvidéki magyarság az egyik legértékesebb rétegét vesztette el, mert az elvándoroltakat az idegen környezetben fokozottabban fenyegette a beolvadás veszélye. Az 1931-es hivatalos adatok szerint az elköltöző magyarok 90%-a szakmunkás volt, s tudását, ügyességét ott értékesítette, ahol megfizették. Nem volt véletlen, hogy a harmincas években még a legtávolabbi, tengerparti jugoszláv városokban is éltek és dolgoztak magyar szakmunkások tucatjai, vagy százai.

A Vajdaságban élő magyarságot az 1934. évi pénzügyi törvény alapján kivetett házadó is súlyosan érintette. Ezzel ugyanis csak olyan községek lakóit terhelték, melyek elérték az ötezres lélekszámot. Mivel ilyen népességű település csak a Vajdaságban volt, csupán az itteni magyarság volt kénytelen házadót fizetni. „Ami a földadót illeti, a földművelésügyi minisztérium 1936-ban megállapított skálája szerint a vajdasági magyarság földművelő népére olyan magas adót vetettek ki, amely a száva-bánsági szerbekénél ötször, a vardar-bánsági szerbekénél *tízszer,* és a zeta-bánsági szerbekénél *huszonegyszer magasabb* volt... Az adókivetési panaszokat felülvizsgáló bizottságokból a magyarságot teljesen kizárták, ...emiatt az ide vonatkozó panaszok sohasem részesültek jogorvoslásban. Hasonló volt a helyzet az ügyvédi, orvosi, ipar- és mezőgazdasági kamarák képviseletében is. Így például az 1938-ban felállított mezőgazdasági kamarában a majdnem 400 000 lelket számláló magyar földmíves- és kisgazdaosztály érdekeit csak egyetlen magyar nemzetiségű képviselő védhette."[19]

A húszas évek elején elkezdett betelepítési akció a zömében falvakban élő magyarság etnikai tömbjeinek megbontását célozta. Az erőszakos szerbesítés a harmincas években még nem érte el célját, hiába osztottak szét a Bácskában és a Drávaszögben mintegy 350 000 hold földet a telepeseknek. Ekkor a szerbesítési törekvések eredményei még nem mutatkoztak meg igazán. Sőt, az újvidéki szerb sajtó gyakori panaszai azt bizonyítják, hogy „már 1930-tól kezdve bizonyos 'magyarosodás' mutatkozott a telepesek között. Különösen a felsőbácskai részeken elhelyezkedett telepesek gyermekei megtanultak és jól beszéltek magyarul, míg a szomszédságukban élő magyarok egyáltalán nem tanultak meg szerbül".[20] Nem volt tehát véletlen, hogy 1935-ben a szerb közművelődési egyesület, a Matica Srpska főtitkára, Nikola Milutinović az egyesület közlönyében két cikkben is szorgalmazza a Vajdaság nacionalizálását, nyíltan kimondva, hogy még legalább háromszázezer szerbet kell a vidékre telepíteni.

Az impériumváltozás legelőször a városok népességére hatott. A balkanizálódás leginkább a két nagyvárosban, Szabadkán és Újvidéken vált láthatóvá a sok Szerbiából felvándorolt hivatalnok és kereskedő „jóvoltából". Szabadka úgyszólván földrajzi fokokkal „csúszott lejjebb": az üzletek, a szórakozóhelyek cirill betűs feliratot kaptak és szerb jelleget öltöttek, a városban állampénzen tanultak szerbiai és boszniai diákok. A magyarság nem vonult vissza, igyekezett a város magyar életét védelmezni, kemény, szívós, csendes harcot vívott. Erőteljes magyar összefogás alakult ki. Újvidéken már hamarabb eluralkodott a szerb jelleg, ez lévén a Duna-Bánság székelye, hiszen tízezernél több hivatalnok élt itt. A tipikusan alföldi városok, mint például Zenta vagy Magyarkanizsa, megőrizték magyar jellegüket, a hatóságok nem mentek semmire az erőltetett szerbesítéssel. Zombort az új impérium mesterségesen sorvasztotta, hiszen Újvidéket kezdte központtá fejleszteni. A városban jelentős volt a szláv elem, de a magyarság – különösen a művelődésben – tartotta pozícióit, így Zombor külső jellegében ez idő tájt még kevés jele mutatkozott a balkanizálódásnak. Ebben nyilván szerepe volt annak is, hogy a zombori szerbség sem igen hajlott a balkáni stílus felé.

A szerb kormány 1929. december 5-én meghozott elemi oktatási törvényének 45. paragrafusa előírta, hogy minden településen, ahol osztályonként 30 egynemzetiségű kisebbségi tanuló van, kisebbségi nyelven is lehet tanítani. Ha csak 25, akkor ehhez külön miniszteri engedély szükséges. A törvény – jellemző módon – egy másik rendelkezést is tartalmazott, amely viszont nem adott jogot arra, hogy a kisebbségi nyelvű oktatás gyakorlati megvalósítására külön iskolákat létesítsenek. Ezt az ellentmondást úgy hidalták át, hogy a szerb állami iskolákban a szerb osztályok mellett lehetővé tették párhuzamos osztályok nyitását a kisebbségi gyermekek számára. Ezeket a szerb osztályok magyar tagozatának nevezték el. Ez egyben azt is jelentette, hogy ahol nem volt azonos fokozatú szerb osztály, ott nem lehetett magyar tagozatot létesíteni. Ez azt jelentette, hogy az óvodákban a foglalkozás nyelve csak a szerb lehetett. Négy-hat éves gyermekeket ezzel olyan nevelési módszerek alá kényszerítettek, amelyet a genfi nevelésügyi konferencia elfogulatlan tagjai „kultúrinkvizíció"-nak minősítettek. „A kisdedeknek nevezhető *óvodás magyar gyermekek még akkor is szigorú testi fenyítésben részesültek, ha játék közben kiejtettek egy-egy magyar szót.* Szerb óvónők, pálcával kezükben vigyázták arra, hogy növendékeik csak szerbül beszéljenek, énekeljenek és játszadozzanak. Magyargyalázó szerb énekek és versek megtanulására kényszerítették

[17]Csuka János: Kisebbségi sorsban i. m. 64–65. l.
[18]U. o. 75. l.
[19]A délvidéki magyarság élete...i. m. 10., 14–15. l.

[20]Csuka János: A délszláv agrárreform. = Kisebbségi Körlevél, 1942/3. sz. (május) 173. l.

őket, hogy saját magyar fajtájukról már a legzsengébb korban a legrosszabb lelki benyomásokat szerezzék."[21] Az óvodából kikerült gyermekeket a nyolcosztályos állami iskolába kellett beíratni, ahol csak négy évig részesülhettek magyar nyelvoktatásban.

Az említett törvény azt is előírta, hogy az ún. nemzeti tantárgyakat – szerb nyelv, történelem, földrajz – szerb nyelven kell tanítani. Sok helyütt a számtant is szerbül tanították. „A jugoszláv miniszterelnökség sajtóosztályának hivatalos közlése szerint az 1929/30-as iskolaév kezdetén az államfordulat előtt kimutatott 645 önálló magyar elemi *iskola* helyett már csak 204 'kettős tanítási nyelvű' párhuzamos *osztály* állt fenn. A horvátországi és a muraközi magyarság számára egyetlen iskolát sem engedélyeztek, a 48 polgári iskolából pedig csak öt működött párhuzamos tagozatok formájában, ...igen sok elemi és középiskolai magyar osztályban alig két-három tantárgyat lehetett magyar nyelven tanítani."[22]

Az 1934/35-ös iskolai tanévben a jugoszláv hivatalos adatok alapján számbavett 452 szerb-magyar párhuzamos tannyelvű népiskolai osztály mintegy 95–100 iskolának felelt meg. Ilyen körülmények között érthető, hogy a jugoszláv adatok kimutatása szerint beiskolázott kb. 26 000 magyar tankötelesen kívül még mintegy 24 000 magyar népiskolai növendék egyéb lehetőségtől elvágva, a többségi (államnyelvű) iskola padjaiban nyer oktatást.[23] A helyzetet súlyosbította, hogy a magyar tanítói állások több mint 10%-a állandó üresedésben állt, mivel nem volt elegendő tanerő. A közoktatásügyi minisztérium évről-évre 40–50 tanítói állást hirdetett meg. A betöltetlen állások száma azonban ennél jóval nagyobb lehetett, mert a magyar tanítók jelentős része nem a magyarlakta területen dolgozott, hanem dél-szerbiai, montenegrói, macedóniai állami iskolába nevezték ki őket. A hatóságok csak az 1933/34-es tanévben szervezték meg a belgrádi állami tanítóképzőn a párhuzamos magyar tagozat első osztályát, de csak 1937-ben vették fel az első néhány magyar hallgatót. Ezzel magyarázható, hogy a népes észak-bácskai – zentai, magyarkanizsai, szabadkai – tanyavilágban beiskolázatlan és teljesen analfabéta magyar gyermekek százai éltek a harmincas években. A belgrádi tanítóképzőn csak 1940-ben végeztek az első magyar nemzetiségű hallgatók. A Vajdaságban Zomborban, Újvidéken és Versecen volt államnyelvű tanítóképző. A magyarok főleg a zomborit látogatták, Újvidéken csak lányok tanulhattak. Az 1932–38-as években 858-an szereztek tanítói oklevelet, köztük 120 magyar. A két világháború között összességében 250–300 magyar szerzett Jugoszláviában tanítói oklevelet.

A magyarságot számaránya szerint 1228 magyar osztály illette volna meg, ezzel szemben az 1938/39-es tanévben 183 négy- és hatosztályos elemi iskolában folyt magyar nyelven is tanítás, összesen 27 915 tanulóval, 374 tanítóval.[24] A következő évben, 1940-ben már csak 438 szerb-magyar párhuzamos tannyelvű népiskolai osztály működött, amelyekben kereken 26 000 magyar tanköteles részesült oktatásban, vagyis a

[21] A délvidéki magyarság élete...i. m. 18. l.
[22] Hornyik Miklós: A Délbácska... i. m. 90–91. l.
[23] A jugoszláviai magyarság helyzete. i. m. 14. l.
[24] Tóth Pál Péter: A szomszédos országok = Forrás, 1990/1. sz. 54. l.

magyar gyermekeknek alig több mint a fele. Mintegy 24 000 magyar ifjat szerb tannyelvű osztályokba kényszerítettek. A hatóságok az 1940/41-es tanévben 64 magyar többségű településen tagadták meg a magyar tagozat felállítását. További 30 községben nem engedélyezték a magyar tagozat kibővítését. Ez, a szülők többszöri tiltakozása ellenére, olyan magyarlakta településeken is megtörtént, mint például Doroszló, Zenta, Horgos, Bácsföldvár, Szabadka, Gombos. A „névvegyelemzés" következtében a magyarlakta vidékeken nagy létszámú szerb iskolák működtek, amelyekben a legtöbb gyermek nem tudott szerbül, de a magyar nyelvet sem sajátíthatta el. „1930-tól kezdve a délvidéki magyar lapok számtalanszor közöltek úgynevezett katonaleveleket: a délvidéki magyar fiúk messze szülőföldjüktől szolgálták le katonaévüket és valahonnan a bolgár vagy albán határról írtak haza szüleiknek. A szülők ezeket a katonaleveleket kénytelenek voltak elvinni a község valamelyik szerb hivatalnokához, hogy olvassa el nekik. Megtörtént – ezt az újságok nem egyszer megírták –, hogy az elolvasás mit sem használt, mert a levélolvasó nem értette meg a levelet. A levelet ugyanis a magyar fiúk szerb-cirill betűkkel írták, de magyar nyelven, mert szerbül a gyatra és kényszerített elemi iskolai oktatásban nem tanulhattak meg, a magyar betűvetés tudományát pedig nem adta meg nekik a szerb iskola."[25]

Az 1930 és 1940 közötti évtizedben az egyetlen magyar középiskolában, a szabadkai magyar nyolcosztályos gimnáziumi tagozaton, évente átlag 150–200 növendék tanult. Az 1937/38-as tanévben nyugdíjba helyezés, illetve halálozás következtében már csak három magyar tanár és egy hitoktató tanított a magyar tagozaton. Az 1939/40-es tanévben sem volt kedvezőbb a helyzet, az államnyelvű gimnáziumnak 1105 növendéke volt, a magyar párhuzamos osztályon csak 213-an tanultak. Ebből az első osztályban 53-an, a nyolcadikban mindössze 13-an voltak. A gimnázium szerb igazgatója töretlen sovinizmussal üldözte a magyar diákokat, magyar gyermekek százainak továbbtanulását akadályozta meg.

A szabadkai államnyelvű gimnázium tanulói között is számos magyar nemzetiségű volt, ugyanis sok szülő ide járatta gyermekét. A magyar tagozatról általában 10–12-en jelentkeztek érettségire, de általában csak minden második tette le sikerrel a vizsgát. Ez igen kevés volt ahhoz, hogy megfelelő létszámú magyar ifjú tanuljon tovább egyetemen és főiskolákon. A Vajdaság egész területéről összesen sem voltak többen évente 12–14-nél a továbbtanulók.

Az 1936/37-es tanévben összesen 299 magyar fiatal tanult jugoszláviai felsőoktatási intézményekben, közülük 258 férfi és 41 nő. A további hallgatók fele a zágrábi egyetemet, egynegyede a belgrádit, egyötöde pedig a szabadkai jogi kart látogatta. A legtöbben – a hallgatók közel 60%-a – jogásznak, illetve orvosnak készültek, számottevő volt még a tanári és a műszaki pálya.[26] Holott a kisebbségi magyarságnak jóval több orvosra, mezőgazdászra, tanárra lett volna szüksége.

[25] Csuka János: Névvegyelemzés. = Délvidéki Szemle, 1942/8. sz. 331. l.
[26] R. F. : A jugoszláviai egyetemi és főiskolai hallgatóság az 1936–37. tanévben különös tekintettel a magyar hallgatókra. = Kisebbségi Körlevél, 1940/. sz. 29. l.

A horvát fővárosban tanuló magyar diákok már 1932. június 19-én megalakították a Zágrebi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületét, amely a jugoszláviai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók legnagyobb szervezete volt. Az egyesületnek az 1938/39-es tanévben 134 tagja volt, és a szintén a városban tanuló 12 magyar katolikus teológuson kívül minden Zágrábban élő magyar diákot összefogott. A kultúregyesületnek jogi, orvosi, állatorvosi és testnevelési szakosztálya működött igen intenzíven , ezen kívül cigány-, illetve jazz-zenekart tartott fenn, s a klasszikus zenéről tartottak előadásokat. Tagjai jótékonysági esteket is szerveztek, adományokat gyűjtöttek, 40–45 szegénysorsú magyar egyetemi társukat tanulmányi és menzasegélyekkel támogatták. Az 1931-ben alakult belgrádi Bolyai Farkas Diákegyesület 74 tagja közül 22 orvosi, 13 műszaki, 10 bölcsész, 17 állatorvosi pályára készült, 1–1 pedig zene-, illetve festőakadémiai növendék volt. A Bolyai adatai szerint a belgrádi egyetemen 1938-ig 8 magyar orvos, 10 tanár és 7 mérnök szerzett oklevelet. [27] Jugoszláviában 7, külföldön 15 magyar református teológusról, illetve végzett lelkészről tud a statisztika.

A húszas évek legvégén és a harmincas évek elején törvényekkel szabályozták a különböző egyházak jogviszonyait. Legelőször a pravoszlávét, majd a zsidóét és a mohamedánét. A református, illetve az ágostai evangélikus egyházak jogait az állam 1931. április 16-án szabályozta. A római katolikus egyház fejével is folyamatban volt a konkordátum megkötése, ezt azonban a pravoszláv egyház ellenállása meghiúsította. Persze a törvényes szabályozás sem hozta meg a nem pravoszláv egyházak jogegyenlőségét. Ezt sérelmezve a jugoszláviai római katolikus püspöki kar 1933. január 8-án pásztorlevelet adott ki, amelyben felrótta a hatóságoknak, hogy az engedélyezett tankönyvek egy része aláássa az egyház hitét és erkölcsét, hogy más vallású tanítók és hitoktatók tanítják a katolikus gyermekeket, továbbá követelte a Sokol (Sólyom) nevű szerb nacionalista testnevelési szervezet távoltartását a római katolikus ifjúságtól, hogy az egyház kapja vissza iskolaállítási jogát stb. A pásztorlevél kihirdetése miatt eljárást indítottak aláírói ellen. A szabadkai törvényszék többek között Budanovics Lajos római katolikus püspököt 10 napi elzárásra, 10 000 dinár pénzbüntetésre, behajthatatlanság esetén további 90 napi elzárásra ítélte.

Az evangélikus egyház magyar híveinek nagy sérelme volt, hogy a két protestáns egyházról szóló törvény csak a német és a szlovák lutheránus egyházat ismerte el.

A magyar papképzést semmilyen rendelettel vagy törvénnyel nem biztosították, a különféle felekezeti jellegű szemináriumokban a papnövendékek csak szerb- és latinnyelvű oktatásban részesültek. Szigorú büntetés terhe mellett tiltották meg, hogy egymás között magyarul beszéljenek.

A vajdasági – zömmel magyar – katolikusok jogi helyzetét az 1935-ben megkötött konkordátum rendezte volna, ennek ratifikálását azonban a pravoszláv egyházi vezetők megakadályozták. Az egyezmény többek között kimondta a katolikusok teljes vallásszabadságát, birtokjogát, sőt iskolaalapítói jogát is. Kártalanítás ellenében elismerte az

[27]Számot adunk. (A Zágrebi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületének Értesítője. 1932–1940. Összeáll. szerk. biz. Zágreb, 1940. 73., 75–76. l.

agrárreform intézkedéseit. A bácskai és a bánáti kormányzóságokat püspökségi rangra emelték. A konkordátumot ugyan nem, az engedményeket azonban hallgatólagosan jóváhagyta az állam. Ugyanakkor 1937. május 1-jei hatállyal az igazságügyminiszter megszüntette a külföldi egyházak azon jogát, hogy Jugoszlávia területén egyházi funkciókat végezzenek. A rendelet a kisebbségi katolikus, illetve protestáns egyházak ellen irányult; mivel tudniillik a délszláv nemzetek határon túl élő képviselőire nem vonatkozott.

Az 1940-ben összeállított jugoszláviai római katolikus sematizmus szerint a Bácskában 480 568 római katolikus élt, 194 483 görögkeleti, 95 555 protestáns, 13 562 zsidó és 6187 egyéb vallású mellett. A hitszónoklat horvát, magyar és német nyelven történt, ahogyan a helyi viszonyok megkövetelték. A 71 egyházközségből 35-ben csak magyar nyelven prédikáltak, további ugyanennyiben pedig az említett három nyelven. A hitszolgálatot 77 lelkész végezte.

A bánáti püspökségben 206 572 római katolikus élt, akiknek az említett három nyelven kívül még bolgárul prédikált összesen 66 pap. A lelkipásztorok tekintélyes része magyar volt. Magyar nyelven 42 községben folyt az igehirdetés.

A diakóvári (Gyakóvár) bosznia-szerémségi püspökség területén 1940-ben már csak négy helyen – Eszék-Felsőváros, Berák, Ójankovác és Ürög – volt magyar nyelvű mise. Ehhez az egyházmegyéhez csatolták a Drávaszöget is, ahol 7 faluban szóltak híveikhez magyarul a papok.

A Muravidéken csak Alsólendván volt magyar mise, a több mint húsz itteni magyar faluban szlovénul prédikáltak.

A Belgrádban élő magyar katolikusok lelki gondozását Budanovics bácskai püspök megbízásából két káplán végezte. Ugyanakkor a raguzai (dalmát tengermellék) püspökségnél öt bácskai pap működött.

A református egyháznak a harmincas évek végén kereken 55 ezer híve volt. Lelki gondozásukat 49, túlnyomó részt magyar nemzetiségű pap látta el.[28] A Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház püspöke 1933-tól huszonhét esztendőn keresztül Ágoston Sándor bácsfeketehegyi lelkipásztor volt. A református egyház alkotmányát 1934. július 10-én írták alá a drávaszögi Hercegszőllősön megtartott zsinaton.

A délvidéki magyar színjátszással kapcsolatban már említettük, hogy 1933-ig, feloszlásáig Szabó Márton szabadkai székhelyű társulata végigjárta a Vajdaság csaknem valamennyi magyarlakta települését. A társulat megszűnése után tagjainak egy része a szabadkai Magyar Olvasókörben új fejezetet nyitott Bácska magyar színjátszásának történetében. A Magyar Olvasókör előadásai már túlnőttek a műkedvelő jellegen: az állandó társulat állandó közönséget teremtett – egy-egy bemutatóra távoli magyarlakta településekről is érkeztek nézők. Az első Jugoszlávia utolsó négy esztendejében aránylag szabadon működött a Magyar Olvasókör színtársulata Garay Béla, Szabó Márton, később Vincze Mihály közös vezetése alatt.

[28]Nyigri Imre: i. m. 512–514. l.

A hatóságok persze minden eszközzel igyekeztek megnehezíteni a magyar társulat munkáját. A színdarabok szövegét előzetesen be kellett mutatni a helyi rendőrkapitánynak, aki „kicenzúrázta" belőle mindazt, ami szerinte sértette a „nagyszerb" eszméket. „Így Újvidéken a *Néma levente* csak 'Néma lovag' címmel kerülhetett előadásra, mert tiltott szó volt itt a levente 23 esztendeig. Ilyen tilos szó volt a 'Budapest', a 'pengő' és a 'huszár' is...A színészek persze igyekeztek kijátszani a tilalmakat, úgy, hogy amikor csak lehetett, Budapest helyett nem Belgrádot, de 'fővárost' mondtak, száz pengő helyett nem száz dinárt, hanem 'százast' és minden néző tudta, hogy most mégis Budapesten van, igazi és örök fővárosában és csak azért is pengővel fizet."[29] Amíg a szubvencionált államnyelvű szerb színházi előadások adómentesek voltak, ingyen színházteremmel és világítás-szolgáltatással, addig a magyar nyelvű előadások után 46, később 33% adót kellett befizetni a bruttó bevételből. A törvények szerint ugyan a kultúregyesületek minden előadása adómentes volt, de Magyar Olvasókört nem ismerték el kultúregyesületnek. Ráadásul Szabadkán, ahol a lakosság zöme magyar volt, *minden előadásért* külön 300 dinárt fizettettek a társulattal: ennyi volt tudniillik az *idegennyelvű* előadások adója a magyar többségű Szabadkán a magyar színházban.

Az 1920-as évektől a kezdeti tétovázás után jelentékeny fejlődésnek indult a délvidéki magyar képzőművészet. 1931. augusztus 10-től októberig Nagybecskereken Várkonyi József festőművész háza valóságos művészteleppé változott: hét művésznek – Bicskei Péternek, Csincsák-Csuthy Elemérnek, Húsvéth Lajosnak, Oláh Sándornak, Schneider Péternek, Szemenyei Ferencnek és Bodnár Imrének adott otthont. „A művésztelep célja: egymás ízlését kölcsönösen fejlesztve a közös munkával megismerni egymást. Messzebbmenő céljai, hogy mindazokat a műkedvelőket, akik képességeket éreznek magukban a rajzoláshoz, festéshez, de nincs alkalmuk és módjuk művészemberek utasításait és irányítását megszerezni, hozzásegítsék ahhoz, hogy képességeiket fejleszthessék. E célból plein air studiumokat végeznek élő modellek után. Célja továbbá a közönség ízlésének nemesítése és művészeti nevelése, s ennek céljából a művésztelep az itt készült munkákból kiállítást rendez, ezzel is elősegítve a művészek megélhetését."[30] – írja a művésztelep alapító okirata. A művészek december közepén megrendezték első kiállításukat a nagybecskereki Rózsa szálló nagytermében. Tárlatuk a szerb sajtóban is élénk visszhangot keltett. Egyfajta néma tüntetés volt a kisebbségi értékek mellett. Hatására 1931-től kezdődően több hasonló csoportos bemutatkozást szerveztek. A képzőművészet törekvéseit és népszerűsítését sokban segíti a jeles irodalmi folyóirat, a Kalangya is. 1932-ben Szabadkán a városházán rendeznek gyűjteményes kiállítást, ahol a becskereki művésztelep tagjain kívül Csávosi Sándor, Mamuzsich Magda, Farkas Béla festők, valamint Baranyiné Markov Zlata és Baranyi Károly szobrászok mutatkoznak be műveikkel. A palicsi múzeum őre és régésze, dr. Millekics János művészeti egyesület alakításával is megpróbálkozott, kezdeményezése azonban nem talált megértésre a hatóságoknál.

[29]Garay Béla: Magyar színjátszás a megszállt Szabadkán = Délvidéki Szemle, 1943/2. sz. 92. l.
[30]Idézi: B. Szabó György: Élmény, szerep, hivatás. Újvidék, 1988. Forum K. 90. l.

1936-ban már a társadalmi összefogással és anyagi támogatással taníttatott őstehetségek kiállítását szervezi meg az újvidéki Református Olvasókör. E támogatás révén kezdheti meg tanulmányait 1937-ben a belgrádi Képzőművészeti Főiskolán a pécsi származású Petar Dobrović tanítványaként öt magyar festőnövendék, Hangya András, Ács József, Erdey Sándor, Nagy Sándor és Fehér Etel. Ez a csoport 1938 októberében mutatkozott be közös kiállításon a szabadkai Magyar Olvasókör nagytermében, annak bizonyságául, hogy az izmosodó magyar képzőművészetnek immár tehetséges utánpótlása is van. [31]

A Muraközben élő művészek közül Bezerédy Lajos szobrászt kell kiemelnünk, aki – miután 1922 és 1926 között elvégezte a zágrábi Képzőművészeti Akadémiát –, Csáktornyán telepedett le, s ott dolgozott 1979-ben bekövetkezett haláláig. [32]

A Vajdaság területén működő dalárdáknak 1931-től kezdődően csak helyi jelentőségű fellépésekre volt lehetőségük. Így adta elő például Mozart Requiemjét Zomborban két magyar és két szerb dalegylet, 160 tagú összkarral és 60 tagú zenekarral. Hasonló együttműködésből született a szabadkai Cecilia énekkar és a Granicsár Határőr együttes koncertje, melynek műsorán Haydn egyik oratóriuma szerepelt. 1934-ben az apatini Dalárda 50 éves jubileumán már Kodály Mátrai képek című műve is műsorra kerülhetett. A harmincas évek végén a politikai enyhülést felhasználva újra dalversenyeket rendeztek. A zombori Iparos Dalárda fennállásának 50. évfordulóján 1937-ben a helyi szerb kórusok és két német dalegylet mellett 14 magyar dalárda lépett fel, egy pedig Temesvárról. Az akkor még háromnyelvű városban az énekkarok is három nyelven énekeltek: magyarul, szerbül és németül. Igazi magyar művelődési találkozóvá sikeredett az újvidéki Polgári Daloskör 40 éves jubileuma 1938 júliusában, amelyen 15 magyar dalárda között a szabadkai Olvasóköri Dalárda is szerepelt. Az egyházi kórusok között a Léh Jakab kántorkarnagy vezette újvidéki Cecilia volt a legkiválóbb. Léh 1933-ban megszervezte a vajdasági katolikus énekkarok újvidéki találkozóját. A műsort három nyelven tartották a hivatalos latin mellett, de tulajdonképpen a magyar kultúra ünnepének számított. Hasonlóan magas színvonalú énekkultúrája volt a nagybecskereki, illetve a nagykikindai egyházi kórusoknak is. A szimfonikus zenekarok közül a szabadkai, az újvidéki és a zombori érdemel említést.

A Vajdaságnak egészen 1947-ig egyetlen működő múzeuma volt: a múlt század végén alakult Zombori Múzeum. A szabadkai és nagybecskereki múzeumalapítási törekvések érdektelenségbe, kudarcba fulladtak. A két világháború közötti időszakban, anyagi erők híján, valójában a zombori múzeum is inkább csak vegetált. Elsősorban a régészeti-történeti részlege működött eredményesen, a néprajzi gyűjteménye elég szegényes volt.

A Vajdasági Írás megszűnése után egy esztendővel, 1930. december 24-én az újvidéki Reggeli Újság mellékleteként megjelenik a Mi Irodalmunk első száma. A Csuka

[31]Az egyes művészekről: Balázs G. Árpád: A Délvidék képzőművészete. i. m. 186–190. l., Bela Duranci sorozata a Hídban, különösen: Vajdaság képzőművészete = Híd, 1988. március 393–403. l.
[32]Gábor Zoltán: Még egy hazai szobrászról = Muratáj, 1990/1. sz. 57–60. l.

Zoltán nevével fémjelzett lap több mint két esztendeig – 1933. április 2-i utolsó számáig – a délvidéki magyar irodalom legfontosabb fóruma volt. A Reggeli Újság mellett kéthetente, vasárnap 32 oldalas teljesen önálló mellékletként látott napvilágot. „Ez volt az első délvidéki magyar sajtótermék, mely a délszláv megszállás alatt már nemcsak irodalommal foglalkozott, hanem kisebbségi természetű kérdésekkel is, s ezzel az évekre elhallgattatott politikát pótolva, megvetette alapját a kisebbségi öntudat és gondolkodás későbbi erőteljes kialakulásának."[33] A lap a legkülönfélébb írásokat közölte, figyelmeztetett a magyar áldozatkészség kötelességére, az egyszerű szerbek kulturális alapítványaira, a magyar értékek megbecsülésére, a hagyományok ápolásának szükségességére. A lap legjelentősebb írása Szentelekyé, aki az erdélyi Makkai Sándor Magunk revíziója című műve kapcsán szokatlanul erélyesen követelte, hogy a múltbanéző csodavárás helyett mindenki vessen számot kisebbségi sorsával, s a maga saját eszközeivel segítse a vajdasági magyarság fennmaradását.

Szenteleky Kornél másfél esztendeig szerkesztette a Mi Irodalmunkat. Közben 1931-ben a Reggeli Újság kiadta A Mi Irodalmunk Almanachja című kötetet, a „Jugoszláviai magyar írók írásai"-t, amelyben minden olyan alkotó szerepelt, aki jelentett valamit a vajdasági magyar irodalomban.

1932-ben új lehetőség nyílik: egy újvidéki mecénás támogatásával az év áprilisában megjelenik egy új folyóirat, a Kalangya első száma. (Minthogy az utolsó száma 1944. június 15-én hagyta el a nyomdát, ez bizonyult a két világháború között a leghosszabb életű vajdasági magyar folyóiratnak.) Szerkesztője Szenteleky Kornél, társszerkesztője Csuka Zoltán volt. Jelszava – „Gyűjtsd a termést kalangyába!" – Szentelekynek azon igyekezetét tükrözte, hogy a folyóirat köré gyűjtse a délvidéki magyar alkotókat. Szenteleky szemlévé, gyűjtőhellyé és az irodalmi élet mozgató fórumává akarta tenni a Kalangyát. „Szentelekyben kortársai az irodalmi vezért, a Vajdaság Kazinczyját tisztelték. A vajdasági magyar irodalomnak ő volt a legnagyobb egyénisége; költő, prózaíró, eszmeadó, szervező; ő volt az 'ugartörő'. Az irodalom-alapító. Emberfeletti küzdelmet folytatott a jugoszláviai magyar irodalom megteremtéséért. Munkássága talán csak a csehszlovákiai Fábry Zoltánéhoz és az erdélyi Kós Károlyéhoz mérhető. A körülményei azonban sok tekintetben még nehezebbek voltak."[34]

A Kalangya megjelenésével A Mi Irodalmunk veszít jelentőségéből – a kisebbségi magyar társadalom még nem tud két folyóiratot eltartani –, és 1933-ban meg is szűnik. Ettől kezdve a Kalangya tömörítette maga köré mindazokat az írókat, akik korábban a Vajdasági Írásban, majd A Mi Irodalmunkban közöltek. Szenteleky Kornél halála (1933. augusztus 20., Ószivác) után a Kalangya szerkesztését a novellista Szirmai Károly vette át, a Budapestre költözött Csuka Zoltán szerepét pedig Kende Ferenc. „Szenteleky halála egy időre megváltoztatta a Kalangya és vele együtt a délvidéki irodalom irányát, Szirmait másfajta tűz hevítette, és lokális színezetű irodalom helyett fontosabbnak tartotta a színvonalat. Többször kissé keményebben vágott olyan kérdések magvába, amelyek kihatással lehettek volna úgy a Kalangya, mint egész mozgalmunk további sorsára. Ő az egyetemes magyar irodalom legmagasabb csúcsain tartotta a tekintetét, s kezdetben volt benne valami tanáros merevség is, ami később felengedett és lassan beleilleszkedett a helyi viszonyokba, megbarátkozott a valósággal és ott folytatta, ahol Szenteleky abbahagyta."[35]

[33]Szirmai Károly: A folyóirat szerepe kisebbségi sorsunkban = A visszatért Délvidék. i. m. 179. l.
[34]Czine Mihály: A jugoszláviai magyar irodalom a két világháború között = Jelenkor 1973/6. sz. 552. l.

Később egymást váltva, vagy ugyanabban az időben Radó Imre, Draskóczy Ede és Herceg János voltak a felelős-, illetve a társszerkesztők. A folyóirat eleinte 1200, majd 2000 példányban jelent meg. Mindvégig a délvidéki magyar irodalom legelső fóruma volt.

A harmincas évek második felében erősen csökken a szépirodalmi anyag a Kalangyában, s mindinkább markánssá válik a folyóirat kisebbségi szemle jellege. Ekkor kapnak benne mind nagyobb teret a fiatal vajdasági írók, Herceg János, Dudás Kálmán, Majtényi Mihály, a Kosztolányi felfedezte Kisbéry János és mások. Szirmai Károly egyik fő szerkesztői törekvése a kisebbségi öntudat ápolása, a kisebbségi magyarság helyzetének feltérképezése volt. Szakértőkkel feldolgoztatta az 1931. évi nyilvánosságra nem hozott jugoszláv népszámlálás magyarságra vonatkozó adatait. A lakosság elvándorlásával foglalkozó összevető statisztikai táblázatokat ugyan nem jelentethette meg, mert a szabadkai ügyészség cenzúrája megtiltotta, de számos tanulmányt közöl, amelyekben a délvidéki magyarság asszimilációs, iskolai, ifjúsági, felsőoktatási, tanonc, az agrárreform stb. kérdéseit boncolgatják a szerzők. A Kalangya a délvidéki területek Magyarországhoz való csatolásakor, 1941 áprilisában megszűnt, de néhány hónap múlva újraindult.

A Kalangya főleg a nemzeti-polgári szemléletű írókat gyűjtötte maga köré, akik elsősorban a kisebbségi magyarság sorskérdéseit fogalmazták meg írásaikban, az osztályellentétekre nem fordítottak különösebb figyelmet. Az osztályharcos, baloldali érzelmű alkotók az 1934 májusában Szabadkán megindított Híd körül sorakoztak fel, amely „a jugoszláviai magyar fiatalok társadalmi és irodalmi folyóirataként" kért helyet magának. Első évfolyamait Lévay Endre szerkesztette, s irányításával a Híd az antifasiszta harc megszervezésén, a szociális forradalom előkészítésén munkálkodott. Kisalakú füzet formában havonta 1000–1200 példányban jelent meg, de legalább 10–15 ezer ember olvasta, az értelmiségieken kívül munkások és agrárproletárok is. Vers, elbeszélés elég kevés akadt a mindössze 30–40 oldalas füzetekben, a legnagyobb teret a társadalmi kérdések kapták. Falukutatást, vajdasági regösjárást hirdetett a Híd, az ifjúság égető gondjait taglalta. 1936-tól kezd igazán kibontakozni a Híd mozgalmi, publicisztikai jellege, olyannyira, hogy az illegális kommunista párt magyar tagjai – Laták István, Thurzó Lajos, Mayer Ottmár, Steinfeld Sándor és mások – a párt legális lapjává változtatták. A folyóiratot a cenzúra többször betiltotta, szerkesztőjét, Mayer Ottmárt letartóztatta, de megjelenését nem tudta megakadályozni. Az 1941 tavaszán bevonuló magyar katonai hatóságok tilalmát is „túlélte" végül a Híd.

[35]Herceg János: A délvidéki magyar irodalom kisebbségi évei = A visszatért Délvidék. i. m. 115. l.

Az 1929. január 6-án bevezetett királyi diktatúra a magyar könyvkiadásban is éreztette negatív hatását. Ebben az évben mindössze 14 magyar szépirodalmi mű jelent meg – versek, elbeszélések, regények és két tanulmánykötet –, s néhány katolikus vallásos füzet. 1930-ban a magyar kiadványok száma 11-re, a következő évben 9-re csökkent. 1932-ben a helyzet már biztatóbbnak látszott, hiszen megindult a Kalangya, amely könyvkiadási tervekkel is foglalkozott. Az első kötet kiadását a Literária segítségével az év végére tervezték, de csak a következő év januárjában látott napvilágot. Az 1932-es termés alig 4 kötet, ebből kettő szépirodalom. 1933 a könyvkiadás intézményesülésének és fellendülésének éve. Az eredmény 20 mű 22 kötetben – ebből 18 szépirodalmi alkotás. A kiadás helyei: Szabadka, Újvidék, Zombor és Zenta. A magyar irodalom intézményesülését jelezte, hogy megindult a Kalangya Könyvtár, illetve a Jugoszláviai Magyar Könyvtár sorozat.

Az újvidéki Jugoszláviai Magyar Újság a harmincas évek elején pályázatot írt ki a magyar községek és városok helyzetének szociográfikus bemutatására. A beérkezett pályamunkák egy részét megjelentették a Jugoszláviai Magyar Könyvtár 11–12. füzetében Városok, falvak címmel. 1934-ben 20, 1935-ben már csak 15 kiadvány látott napvilágot, s a visszaesés eltartott néhány évig. 1936-ban 12, 1937-ben 14, 1938-ban már 25 mű jelenik meg, ami java részben a közművelődési egyesületek kiadási kedvének köszönhető. A két világháború között a legtöbb könyv – elsősorban a Jugoszláviai Magyar Népkönyvtár, a Kis Magyarok Könyvtára és a Híd Könyvtár jóvoltából – 1939-ben jelent meg, összesen 28. A művek közül 11 verskötet volt. 1940-ből 23 kiadványt ismerünk. Összegezve az 1919 és 1941 tavasza közötti időszak délvidéki magyar könyvtermését, 433 kiadványról adhatunk számot. A legtöbb könyv 1939-ben készült (28), a legkevesebb 1919-ben (3).[36]

A harmincas években a mindenkori hatósági nyomás ellenére fellendült a közművelődési élet, s ez nem elsősorban az egyesületek számának növekedésében, hanem munkájuk minőségében és hatósugaruk bővülésében mutatkozik meg. A királyi diktatúra évében, az áprilisi jugoszláv statisztika szerint az országban 189 magyar egyesület működött 23 424 taggal, 1 millió 566 ezer dináros pénz-, és 35 hektárnyi földvagyonnal. E statisztika azonban nem teljesen megbízható, hiszen a szokásos balkáni hamisítás folytán a 189 között volt 22 tűzoltóegylet, 25 bizonytalan nemzetiségű sportegyesület, 4 temetkezési egylet és 18 vadásztársaság. Ezek alapján kikövetkeztethető, hogy a húszas évek végén a Vajdaságban gyakorlatilag alig száz magyar egyesület működött, a Trianon előttinek nagyjából a fele.[37]

1934-ben a már említett marseilles-i királygyilkosság után, mivel a merénylő horvát usztasákat a magyarországi Jankapusztán képezték ki, a hatóságok megtorlásul betiltották a vajdasági magyar egyesületek működését. Csak két év múlva enyhült a magyarságra gyakorolt hivatalos nyomás. Ekkor indult útjára az újvidéki Reggeli Újság kebelében megalakított Közművelődési Tanács mozgalma. Tevékenysége hamar szemet szúrt

[36]Csáky S. Piroska. i. m. 28–42. l.
[37]Domonkos László. i. m. 67. l.

a hatóságoknak: vizsgálatot indítottak ellene. Az újság azzal védekezett, hogy a Közművelődési Tanács nem egyesület, nem szövetség, hanem a napilap egyik osztálya, amelyik kulturális kérdésekkel foglalkozik. A Tanács a valóságban az egyesületek hiányzó központi szervét igyekezett pótolni, s összefogta a Vajdaság egész területén működő egyesületeket, és ellátta őket népművelési kiadványokkal. „A Közművelődési Tanács működésének ideje alatt több mint száz népművelő előadást jelentetett meg és küldött szét a magyar egyesületeknek felolvasás céljából. E felolvasásokat az 1937/38. évi idényben 47 215 személy hallgatta meg. A későbbi években beérkezett jelentések szerint több mint 100 000 hallgatója volt a Közművelődési Tanács szétküldötte előadásoknak. E szervezet jelentős munkát még a délvidéki egyesületek könyvtárainak megszervezése körül is végzett. Ennek célja az egyesületek selejtes könyvanyagának értékes könyvekre való kicserélése volt."[38]

A Tanács munkájába bevonta a magyar papságot, az értelmiséget, a néptanítókat, a falusi és a tanyai gazdákat is. Kristály István padéi igazgató-tanítóval Betűvető címmel ábécéskönyvet íratott, az írástudatlanság felszámolására tanfolyamokat indított. Ez annál is inkább fontos volt, mivel 54 községben csak névleges magyar iskolai tagozat létezett, ahol magyarul nem tudó szerb tanítók oktattak. A Reggeli Újság vasárnaponként külön mellékletben foglalkozott hasábjain gazdasági, egészségügyi és más kérdésekkel, külön magyar irodalmi és történelmi sorozata is volt. Az 1940. évi dunai árvízkor az újvidéki magyarok lakta volt Darányi-telepen, ahol 1200 lakás került víz alá és 10 000 ember vált hajléktalanná, valamint a bezdáni, a bácskertesi és temerini árvízkárosultaknak gyűjtést szervezett. Néhány hét alatt félmillió dinárt osztott szét a rászorulóknak. A Reggeli Újság ismeretterjesztő és népművelést irányító mellékletet adott ki Egyesületi Közlöny címmel. Az újvidéki újság szervezte meg 1936-ban a Gyöngyösbokréta mozgalmat, így került sor ezen a nyáron Gomboson az első országos ünnepélyre, amelyet a következő években számos magyar település követett, így például Bezdán, Temerin, Bácstopolya, Csantavér, Székelykeve, Bácskossuthfalva.

Közben 1940 elején a horvátországi magyarok vezetőjének, Nagy Ivánnak a sikeres közbenjárása nyomán a horvát bán jóváhagyta a Horvátországi Magyar Közművelődési Szövetség benyújtott alapszabályát. Az alakuló közgyűlést májusban tartották, és Molnár Sándor zágrábi iparost választották meg elnöknek. Így a 70 000 főnyire becsült horvátországi magyarnak már volt központi egyesülete, a félmilliós vajdasági magyarságnak nem. A zágrábi székhelyű közösség megalakulása precedenst teremtett, s az ekkor már javuló jugoszláv-magyar légkörben dr. Várady Imre és dr. Deák Leó kieszközölték a belgrádi kormánynál egy hasonló szervezet működésének engedélyezését, az ország egész területére érvényes hatáskörrel. Az alakuló ülésre 1940 novemberében kaptak engedélyt, s 24-én Újvidéken már meg is alakult a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség, „...azzal a céllal, hogy magyar népcsoportunk összes közművelődési, gazdasági, ifjúsági és szociális célkitűzéseit központilag irányítsa és a pártviszá-

[38]Fekete Lajos. i. m. 233. l]

lyok által fenyegetett magyar egységet és az összefogást megvalósítsa."[39] Az alakulás után néhány nappal az elfogadott alapszabályt felterjesztették a hatóságokhoz, de csak 1941. február 2-án kapták meg a működési engedélyt. A JMKSZ központi irodája február 15-én kezdett működni, és a tagok száma alig hat hét alatt több mint 150 000-re emelkedett. A német-jugoszláv háború kitörésekor – április 6-án – a JMKSZ-nek már 149 magyarlakta városban, falun és tanyacsoporton működött szervezőbizottsága mintegy húsz megalakult fiókkal, és 151 különféle közművelődési, társadalmi, gazdasági és sportegyesület csatlakozott a szövetséghez. A további szervező munkát azonban rövid időre megszakította az újbóli hatalomváltozás.

A Drávaszögben Urbán Elemér bezdáni újságíró teremtette meg a rendszeres műkedvelő előadások alapjait 1936-ban. Először a bezdáni műkedvelőkkel járta be az itteni falvakat, majd a sikerek hatására Vörösmarton, Sepsén és Csúzán rendezett helyi szereplőkkel előadásokat, népszínművekkel és operettekkel. A harmincas évek végén a drávaszögi magyar falvak többségében református és katolikus ifjúsági egyesületek működtek. Nagyban segítették a magyarságtudat ápolását az Újvidéki Közművelődési Tanács által kiadott előadásszövegek, melyeket az összejöveteleken olvastak fel.[40]

A magyarság kisebbségi sérelmeivel – elvben – nemzetközi fórumokhoz is fordulhatott, de igen hamar megtapasztalta, hogy eredményt gyakorlatilag vajmi keveset remélhet. Prokopy Imre, az ismert jogász, húsz panasziratot és három pótbeadványt nyújtott be az illetékes népszövetségi tanácshoz 1928 és 1933 között, amelyekben szóvátette a magyarság temérdek sérelmét, zaklatását, üldöztetését. A Népszövetség főtitkári hivatalának kisebbségi osztálya 17-et „elfogadhatónak" (recevable) minősített, s csupán hármat utasított vissza. A kisebbségvédelmi eljárás egyik legnagyobb hibája az volt, hogy a bepanaszolt kormányoknak a petíciókban felhozott kisebbségi sérelmekre tett „észrevételeit" nem közölték a panaszosokkal, így azoknak nem volt rá módjuk, hogy alátámasszák érveiket a sérelmes ügy kivizsgálásával megbízott, de a helyi viszonyokat egyáltalán nem ismerő kiküldött hármas, vagy ötös bizottság előtt. Másrészt a jugoszláv kormányköröknek minden eszközük megvolt a közismert tények letagadására, kiforgatására és ezzel a népszövetségi fórumok megtévesztésére. „A hármas-bizottságok ítéleteiket rendszerint úgy hozták, hogy a panaszos adatainak, érveinek és bizonyítékainak a vizsgálatánál és mérlegelésénél nem azok megbízhatóságát és hitelességét vették értékmérőül, hanem a bepanaszolt kormány ál- és ellenérveit, látszatbizonyítékait és a valóság leplezésére célzatosan összeállított adatait fogadták el döntésük alapjául, természetesen mindig kellő figyelemmel a 'győztes' nagyhatalmak 'magasabbrendű' érdekeire."[41]

Közben a belgrádi kormány végre eljut a horvát ellenzékkel való tárgyalásokig, 1939. augusztus 26-án létrejön a megegyezés. Még ezen a napon dekrétumot ad ki a jugoszláv kormányzótanács az önálló horvát bánság megteremtéséről. A horvátok nevében Maček,

[39]Kramer Gyula: A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség feladatai és munkája = A visszatért Délvidék i. m. 44. l.
[40]Bokréta. i. m. 249–252. l]
[41]Prokopy Imre: A jugoszláviai magyar kisebbség védelmében a népszövetségi Tanácshoz intézett panasziratok sorsa = A visszatért Délvidék. i. m. 79. l.

a szerbekében Cvetković írta alá a megegyezést, amelytől azt várták, hogy Jugoszlávia éppen a szerbhorvát kibéküléssel elkerülheti a közelgő háborút. (Mindössze hat nap múlva, szeptember 1-jén Lengyelország németek általi lerohanásával kitört a második világháború.) „Nem a két nép érzelmi közeledése, nem a húsz-egynéhány év óta kétfelé ágaskodó politikai világkép hasonulása volt tehát az alap, amelyre a kiegyezés felépült, hanem az ismeretlen háború kiszámíthatatlan veszedelmeitől való félelem. *A szerbhorvát kibékülés végső soron tehát nem a két nép akaratából jött létre.* Szerbek és horvátok saját köreikben őszintén megvallották, hogy a megegyezés csupán ideiglenes megoldás lehet."[42] Ante Pavelić és a horvát emigránsok, akiket annak idején a királyi diktatúra kényszerített külföldre, a megegyezést egy pillanatig sem vették komolyan.

Az ingatag belső helyzet arra késztette a jugoszláv kormányt, hogy közeledjen a szomszédos országokhoz. Így írták alá 1940. december 12-én Belgrádban a jugoszláv-magyar „örökbarátsági" szerződést.

A szerződés a két fél azon óhajának adott hangot, hogy országaik között „állandó béke és örökös barátság legyen", ugyanakkor némi mozgásteret biztosított volna a magyar kormánynak a jugoszláviai magyar kisebbség ügyében. A háború kitörése miatt azonban már nem volt hatással a délvidéki magyarság helyzetének kedvező alakulására.

Jugoszlávia ezidőben külpolitikailag már elszigetelődött, s alig három hónap múlva 1941. március 25-én csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez, vagyis a német blokkhoz. Egy nap múlva, 27-ére virradó éjszaka Simović tábornok katonai puccsot hajt végre, a tisztikar megdönti a Cvetković-kormányt, lemondatja Pál régensherceget és trónra ülteti a 17 éves Péter királyt. Cvetković miniszterelnököt és Cincar-Marković külügyminisztert börtönbe vetik. Ugyanezen a napon Hitler birodalmi kancellár a berlini követ útján üzenetet intéz Horthy kormányzóhoz, amelyben átvonulási engedélyt kér a német csapatok számára Jugoszláviába. Felveti, hogy kívánatos volna a magyar csapatok részvétele a hadműveletekben, annál is inkább, mert Németország elismeri a magyar területi igényeket Jugoszláviával szemben. A következő napon, 28-án Horthy levélben közli Hitlerrel, hogy teljesíti a kérését. Ezt a választ az e napi minisztertanácsi ülés is tudomásul veszi. Német-magyar katonai megbeszélések kezdődnek a Jugoszlávia elleni hadműveletről. Március 29-én Bárdossy külügyminiszter utasítja a belgrádi követet, hogy nem hivatalos formában közölje a jugoszláv külügyminiszterrel, hogy német támadás várható Jugoszlávia ellen, hacsak Németország nem kap biztosítékot arra, hogy az ország nem fordul ellene Görögország megtámadásakor. Ugyanezen a napon Teleki Pál miniszterelnök arról értesül, hogy Hitler – ha Magyarország nem támogatja Jugoszlávia elleni akcióját – egy német ütközőállamot alakít ki a történelmi Magyarország déli területeiből Prinz Eugen Gau névvel, amely Bácska egészéből, a Bánátból, a hajdani Baranya vármegyéből (vagyis nemcsak a dél-baranyai Drávaszögből, hanem Péccsel együtt az egész megyéből, a Romániához csatolt Bánságból, valamint Hunyad vármegyéből), valamint esetleg a dunántúli Tolna megyéből állna. Az új

[42]A szerb-horvát ellentétek...i. m. 21–22. l.

állam a Német Birodalom szerves részét képezné. Ez arra késztette Telekit, hogy beleegyezzen a németek magyarországi átvonulásába, ugyanakkor jogi formulát keressen – az örökbarátsági szerződés megsértése nélkül – a délvidéki magyar területi igényekre. Március 30-án üzenetet küld a londoni és a washingtoni kormánynak, amelyben kifejti: Magyarországot csak a Jugoszláviában élő kisebbség védelme készteti beavatkozásra. Ugyanakkor kijelenti, ha a német támadás következtében Jugoszlávia nemzeti elemeire bomlik, akkor a már nem létező országgal szemben nem köti hazánkat az örökbarátsági szerződés. Április 1-én Teleki miniszterelnök javaslatára a Legfelső Honvédelmi Tanács ülésén úgy döntenek, hogy a magyar honvédség csak akkor támadja meg Jugoszláviát, ha az mint állam részekre szakad, ha a magyar kisebbség veszélyeztetett helyzetbe kerül, illetve ha a magyarlakta területek a német támadás következtében senki földjévé válnak. A következő napon – 2-án – a német hadsereg csapatai megkezdik a Jugoszlávia elleni felvonulást Magyarország területén. Ugyanezen a napon a londoni magyar követ táviratban jelenti, hogy Magyarország területéről kiinduló német támadás esetén Nagy-Britannia megszakítja diplomáciai kapcsolatait Budapesttel, s ha Magyarország is csatlakozik a támadáshoz, akkor számolni kell Nagy Britannia és szövetségesei hadüzenetével. A politikai malomkövek között – kedvező alkalom a délvidéki revízióra, ugyanakkor a nyugati hadüzenet ódiuma – Teleki miniszterelnök összeroppan és április 3-án hajnalban öngyilkosságot követ el. (Egyesek szerint a németek gyilkolták meg.)

Horthy kormányzó még ezen a napon Bárdossy Lászlót miniszterelnökké nevezi ki, s az új kabinet elrendeli a magyar honvédség részletes mozgósítását. Két nap múlva – 6-án – megindul a német hadsereg támadása Jugoszlávia és Görögország ellen. A következő napon Nagy-Britannia megszakítja diplomáciai kapcsolatait Magyarországgal.

Április 10-én kikiáltják a Független Horvát Államot. Ugyanezen a napon Horthy Miklós kormányzó a sajtóban és a rádióban kiáltványt intéz a „magyar nemzethez és hazához", mely többek között kijelenti: „A független és önálló horvát állam megalakulásával Jugoszlávia megszűnt létezni és alkotó elemeire bomlott. Ezzel egyidejűleg parancsoló kötelességünkké vált, hogy a Magyarországtól 1918-ban elszakított terület és az azon nagy tömegben élő magyarság sorsának és helyzetének biztosítását újra kezünkbe vagyük. Olyan szent nemzeti kötelesség ez, amelyet haladéktalanul teljesítenünk kell. Ezért még a mai napon parancsot adok katonáimnak, hogy a Délvidéken élő magyarságot az anarchia pusztításaitól megóvjuk. Katonáim akciója nem a szerb nép ellen irányul, amellyel nincs vitánk és amellyel a jövőben békében akarunk élni."[43] A kiáltvány mellett ugyanazon időben – 10-én – kiadott kormányzói napiparancs a következőket tartalmazta: „Honvédek! A kötelesség ismét arra szólít bennünket, hogy elszakított magyar véreink segítségére siessünk. Mindig bevált katonai erényeitekre és fegyelmetekre építve bízom benne, hogy ezt az új feladatot is tökéletesen fogjátok megoldani. A magyarok Istene és a nemzet minden gondolata most is veletek van. Előre az ezredéves déli határokra!"[44] A következő napon, április 11-én délután 14 órakor a magyar honvédség jelölt csapatai több ponton átlépik a déli trianoni határt, s három nap múlva a délvidéki magyarság zömének megszűnik több mint két évtizedes kisebbségi sorsa.

[43]Idézi: Fall Endre. i. m. 132. l.

[44]U. o.

Újra szabadon – magyarként
(1941. április – 1944. szeptember)

A Magyar Királyi Honvédség 3. hadseregének egységeit Gorondy-Novák Elemér altábornagy vezetésével a kidolgozott tervek szerint a Duna-Tisza jugoszláv szakaszának – vagyis a Bácska egészének – elfoglalására vetették be. Ezzel egyidejűleg a fővezérségnek közvetlenül alárendelt 11. gyalogdandár a Drávaszögbe, a 9. gyalogdandár pedig a Muraközbe vonult be. A pécsi IV. hadtest főerői Baja térségében foglalták el állásaikat, egyes egységei pedig a Dráva északi, magyar oldali partján sorakoztak fel. A szegedi V. hadtest a Szeged-Szabadka határszakasz mintegy 40 kilométeres vonalára vonult fel. Bevetették a budapesti I. hadtest egyes csapatrészeit is, amelyek Bácsalmás, Katymár körzetében gyülekeztek. A támadási parancs szerint a IV. hadtest főerői Zombor, illetve Nemesmilitics irányába nyomulnak előre a Duna mellett, a I. hadtest Bajmok-Bácskossuthfalva felé, az V. hadtest Horgos-Csantavér irányába, s közben bevonul Szabadkára. A gyorshadtestet a hadseregparancsnok a jugoszláv erők üldözésére kívánta bevetni, amikor a gyalogdandárok már áttörték a határtól mintegy 20 km mélységben kiépített jugoszláv betonerőd-vonalat.

A magyar támadás idején a Bácskában az 1. jugoszláv hadsereg három gyalogos-, illetve egy lovashadosztálya állomásozott, az erődökben pedig kb. egy hadosztálynyi erő készült fel a harcokra. Az április 11-én délután 14 órakor megindult magyar támadás nem ütközött lényegesebb ellenállásba, mert a jugoszláv csapatok – az addigi német sikerek hatására – hátrálni kezdtek a Duna vonala felé. Kisebb csatára csak Újvidék körzetében, a Ferenc József-csatorna közelében Petrőcnél került sor, ahol egy visszavonuló jugoszláv hadosztály utóvédje felvette a harcot az I. gépkocsizó dandárral. A csatának 6 magyar halottja és 32 sebesültje volt. A honvédek 20 löveget, 13 páncéltörő ágyút, 47 gépkocsit zsákmányoltak, valamint 50 jugoszláv tisztet és 3500 katonát ejtettek fogságba. A fentieken kívül kisebb összetűzések voltak még Zombor határában, Verbász környékén és a Duna-Tisza torkolatvidékén, Titel körül. Két és fél nap múlva, április 13-án befejeződött a Bácska, a Drávaszög és a Muraköz felszabadítása. Ez idő alatt a folyami dandár elfoglalta a zsilipeket, megnyitotta az aknazárat, majd lejjebb Apatinnál az újabbat áttörve, lehajózott a Tisza torkolatáig.

Közben a magyar honvédség legkorszerűbb serege, a gyorshadtest Dálnoki Miklós Béla tábornok vezetésével Villány és Eszék térségéből – miután 14-én Werth Henrik vezérkari főnök parancsa értelmében a német Kleist-páncéloscsoport alárendeltségébe

került – a 8. német páncéloshadosztály felváltására indult. Április 15-én Vukovár térségében átlépte az 1918. évi magyar határvonalat, és a Szerémségben Szávaszentdemeter (Mitrovica) irányába nyomult előre. Másnap elérte Szabácsot, majd belépett Ó-szerbiába, és 19-én elfoglalta Valjevót. A gyorshadtestet nem vetették harcba, mert időközben – 17-én – Danilo Kalafatović vezérezredes aláírta Belgrádban a jugoszláv királyi hadsereg kapitulációját.

A délvidéki visszacsatolással kapcsolatos katonai akció április végén fejeződött be. A bevonulás során a magyar honvédség 65 halottat és 234 sebesültet vesztett, ugyanakkor 15 ezer jugoszláv katonát ejtett fogságba. A következő hetekben leszerelték a mozgósított alakulatok egy részét, s a csapatok zömét visszahelyezték eredeti helyőrségükbe. A felszabadított délvidéki területen ideiglenesen jelleggel katonai közigazgatást vezettek be, amit a szegedi V. hadtest parancsnoksága hajtott végre. A Muraközben ebben a szombathelyi III. hadtest volt az illetékes.

A Bácska, a Drávaszög, a Muraköz és a Muravidék visszacsatolásával összesen 11 475 négyzetkilométernyi területet kapott vissza Magyarország, vagyis az 1918-ban az SHS-államhoz rendelt összes terület – ez 20 799 négyzetkilométer volt – 55,2 százalékát. A Bánát – 9324 négyzetkilométer – a német ígéretek ellenére sem tért vissza az országhoz, végül Románia és minden bizonnyal az ott élő bánáti svábok tiltakozása miatt Szerbia egyik megyéje maradt a helyi németek igazgatása alatt.

A Muraközt először a német csapatok szállták meg, és nyomban el is csatoltak négy határmenti községet. Április 13-án – miután Slavko Kvaternik, a horvát állam ideiglenes államfője kérte, hogy a magyar csapatok ne szállják meg a Muraközt – a magyar kormány a horvát fél tudomására hozta: Budapestnek létérdeke a Gyékényes-Zágráb-Fiume vasút, valamint az Adrián Sušak (Fiume horvát része) kikötője. A tárgyalások elakadtak.

Április 24-én a Bécsben kötött német-olasz egyezménnyel megtörtént Jugoszlávia felosztása. A jegyzőkönyv leszögezte: a Bácska, a Bánát, a Muraköz és a Muravidék Magyarországhoz tartozik, de az utóbbi két terület kapcsán Magyarországnak kétoldalú egyezményt kellett kötnie Német-, illetve Horvátországgal. A Bánát Magyarországhoz való visszacsatolása ezzel végérvényesen elveszett ügynek volt tekinthető, sőt még a Muraközé is bizonytalan volt. Itt átmenetileg megmaradt a horvát közigazgatás. Végül átvette a magyar, s 1941 végén ez a vidék is visszakerült Magyarországhoz.

A Délvidék egészének 11 475 négyzetkilométernyi területén 1941-ben 1 025 508 lakos élt, ebből magyar 36,6, német 19,0, szerb 16,1% volt, a többi egyéb nemzetiségű. A magyarság a Bácskában is csak relatív többséget alkotott: a mintegy 301 ezer magyar mellett 243 ezer szerb, 220 ezer horvát, 80 ezer szlovén, 40 ezer szlovák és 15 ezer ruszin élt. Elsősorban a Bácskában, de a Drávaszögben is, 197 ezer főnyi németet tartott számon a statisztika. A visszacsatolással egyébként a Bácskában 5 város és 105 község, a Drávaszögben 34, a Muraközben és a Muravidéken 277 falu, összesen 416 település került vissza Magyarországhoz.

A lakosság vallási megoszlása a következő volt: római katolikus 64,3, protestáns 12,1, görögkeleti 20,2, egyéb 3,4%.

Ha a délvidéki területeken a szerbek, horvátok, szlovénok mellé a szlovákokat, ruszinokat stb. is hozzászámítjuk, a szláv etnikum aránya meghaladja a 40%-ot.

A Délvidék visszacsatolásával Magyarország területe 172 149 km^2-re, lakossága 14 669 128 főre nőtt.

A magyar hadsereg délvidéki bevonulását követően Werth Henriknek, a honvédvezérkar főnökének április 11-én kelt parancsa alapján bevezették a katonai közigazgatást. Werth hadparancsa szerint „Az elfoglalt területeken különbséget kell tenni őslakosság és bevándoroltak, valamint telepesek között... A horvátokat a katonai közigazgatási szervek barátságos módban részesítsék mindaddig, míg a Legfelsőbb Hadúr (Horthy Miklós kormányzó) kiáltványában előlegezett bizalommal nem élnek vissza...A jugoszláv köztisztviselők vezető állásban nem maradhatnak. Szerb nyelvű újságok megjelenését azonnal hatállyal szüneteltetni kell... Magyar vagy többségben magyar területen a magyar iskolákat fokozatosan fel kell állítani. Ilyen területeken a szerb iskolákat azonnal be kell zárni és legfeljebb csak szerb tagozatú iskola működhet, ha a lakosság számaránya és a szerb nyelvű tanulók száma ezt indokolttá teszi. Gyűléseket és felvonulásokat további intézkedésig tartani nem szabad. Piacok, vásárok engedélyezése az I. fokú katonai közigazgatási parancsnokság feladata."[1]

A szigorú intézkedések elsősorban a propagandában is élénk színekkel megelevenített várható csetnik és dobrovoljác ellenállásnak szóltak. A korábban említett jugoszláv hadseregbeli védekezés letörése után a katonai hatóságok nyomban megkezdték a pacifikálást, ami a szerb szabadcsapatok által veszélyeztetett területek átfésülését jelentette. Az akcióban, amelyet 3–5 nap alatt kellet végrehajtani az előre meghatározott körzetekben, a katonaság, a csendőrség és a katonai kémelhárítás vett részt. Több mint 10 ezer megbízhatatlan egyént, dobrovoljácot, zsidót és ún. nemzethűségi szempontból gyanús délvidéki személyt gyűjtöttek össze az ideiglenes gyűjtőtáborokba.

A katonai közigazgatás két szakaszra osztható, az első ún. „szükségszerű" irányítás április 30-ig tartott, ez idő alatt történt meg a visszacsatolt terület katonai birtokba való vétele, valamint a megbízhatatlanok elleni „tisztogatási akció". Ezután került sor Werth vezérkari főnök parancsával április 30-án az ún. rendszeres katonai közigazgatás bevezetésére, ugyanis azt „a megváltozott katonai helyzet és a harctérnek Magyarország határaitól messzebbre való eltávolodása" lehetővé tette.

A katonai közigazgatás személyi állománya hivatásos, illetve ún. reaktivált katona volt. Az ekkor alakult polgári csoport átvette a katonai közigazgatástól a bel-, a pénz-, a tan-, a földművelés-, az igazságügyi feladatok irányítását és a szállítási feladatokat. Továbbra is a hadbiztosság ipari osztálya vezette a közellátást, a közélelmezést és az árak szabályozását.

[1]Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában. 1941–1945. Főszerk. Liptai Ervin, Fabijan Trgo. (Dok. gyűjt.) Budapest-Belgrád, 1986. Zrínyi K. 42–44. l.

Közben április 28-án a magyar kormány rendeletet ad ki, hogy a visszacsatolt Bácskában az 1918. december 31. után betelepülteknek el kell hagyniuk az ország területét. A rendelet mintegy 150 ezer dobrovoljácot érintett. Májusban megkezdték a dobrovoljácok, valamint a bevándoroltak kitelepítését. A Bácskában 6175, más adatok szerint 6912 dobrovoljác család élt több mint 53 ezer katasztrális holdon, a Drávaszögben pedig 235 család csaknem 6 ezer holdon. A hatóságok egyszerűen áttették őket a déli dunai határon, vagy a folyó mentén létesített átmeneti, illetve internáló táborokba gyűjtötték őket. Közben titokban folytatták a tisztogatások során elfogott megbízhatatlanok kitoloncolását a határon. Számukról eltérnek az adatok, az újabbak szerint meghaladta a 20 ezer főt.

A magyar kormány tárgyalásokat sürgetett az érdekelt országokkal a 12 ezer jugoszláv telepes átvételéről. Ekkorra tudniillik már befejeződött a dobrovoljácok helyére a bukovinai székelyek letelepítése, „...s nyilván nem lehetett internáló táborban tartani 12 ezer politikailag is megbízhatatlannak tartott jugoszláv telepest, asszonyt és gyermeket."[2]

A magyar és a román kormány 1941. május 11-én írta alá a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló megállapodást, s néhány nap múlva elindult a székelyek első csoportja. Az utolsó, 1500 fős csoport június 16-án lépte át a magyar-román határt, és Szegeden át érkezett meg a Bácskába. „1941 május-júniusában összesen 3279 bukovinai székely családot, 13 200 főt telepítettek le a Bácskában, 35 000 katasztrális hold földre. A gazdálkodás beindulásáig a telepesek élelmezéséről, ellátásáról a kormánybizottság gondoskodott. A telepítés költségeit a kormány lényegében négy forrásból finanszírozta. Elsősorban a jugoszláv telepesek ingó és ingatlan vagyonára épített, emellett felhasználták az Erdélyért segélyezési akció, a belügyminisztérium Közjótékonysági és emberbaráti intézmények rovatának forrásait, valamint a délszláv lakosságtól elvett s ideiglenesen bérbe adott földek bérleti hasznából származó jövedelmeket."[3]

A kormány nem összefüggő magyar területre telepítette a székelyeket, mint kérték (Hortobágy), és figyelmen kívül hagyta azt a kívánságukat is, hogy régi településeik kereteit meghagyva élhessenek az anyaországban. Az öt bukovinai székely község – Hadikfalva, Andrásfalva, Józseffalva, Fogadjisten, Istensegíts – lakóit elsősorban Szabadka környékén 14 községben, illetve szálláson (tanyaközponton) helyezték el. A Bácskában továbbá letelepítettek 527 vitézi családot is 2393 személlyel. „Ezen felül ide telepített a magyar kormány négy boszniai magyar falut is: Vučiak (85 család), Bjelina (144 család), Gunja (73 család) és Brčko (106 család). Ezt a négy boszniai falut 3 új telepen helyezték el: Horthyvára, Hadiknépe, Hadikliget. A letelepedettek összesen 326 házat, 23 tanyát, 1 házhelyet és 2 877 katasztrális hold földet kaptak."[4] A magyar kormány később kisebb számban moldvai csángók (53 család), valamint horvátországi

[2]A. Sajti Enikő: Délvidék 1941–1944. Bp. 1987. Kossuth K. 49. l.
[3]A. Sajti Enikő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában. 1941. Bp. 1984. Akadémiai K. 47. l.
[4]Faluhelyi Ferenc: Baranya, Bácska, Bánát nemzetiségi képe = Délvidéki Szemle, 1943/8. sz. (augusztus) 342. l.

magyarok betelepítését is elősegítette. Mindezzel azonban „...csak mintegy 11%-kal sikerült 'javítani' a Délvidék nemzetiségi összetételét. E szám természetesen a határváltozás következtében magukat magyarnak valló délszlávokat is magában foglalta. Míg egész Bácska területén az 1930-as (1931-es!) jugoszláv népszámlálás 38,2%-ban jelölte meg a magyarok arányát, 33,2%-ban a délszlávokét, az 1941-es magyar népszámlálás szerint a népesség 49,3%-a volt magyar, 23,9% pedig délszláv."[5]

A Drávaszögben 1941-ben élő 51 781 személy közül 24 145 (46,6%) volt magyar, a németek száma 12 402, a szerbeké 6782, a horvátoké 6645 fő volt, a többi az egyéb kategóriába tartozott.[6] Ide 1324 családot (5800 fő), főként vitézeket, moldvai csángókat, boszniai magyarokat telepítettek.

A magyar kormányzat a székelyek bácskai telepítését a jugoszláv földreform végleges revíziójára használta fel. A Bárdossy-kormány telepítési- és nemzetiségpolitikája a magyarság erősödését szolgálta a Bácskában. A telepítések befejezése, illetve a délszlávok kitelepítésének kudarca június végén már felvetette a polgári közigazgatás bevezetésének szükségességét, illetve a visszacsatolás de facto megvalósítását annak törvénybe iktatásával. Kétszeri határidőmódosítás után augusztus 21-én történt meg a polgári közigazgatásra való áttérés, s nemcsak a Bácskában és a Drávaszögben, hanem a Muraközben is. Ezzel végleg elhamvadtak a Fiuméval kapcsolatos magyar remények. A polgári közigazgatással a magyar kormány a Délvidéken jelentős politikai szerepet betöltő katonai vezető köröket is vissza akarta szorítani. Felszámolta a katonai büntetőbíráskodást, s kialakította az új közigazgatási határokat. Ezeknek alapja az 1918 előtti vármegyei beosztás volt, így Bácska Bács-Bodrog, Horgos Csongrád, a Drávaszög Baranya, a Muraköz, illetve a Muravidék Zala, illetve Vas megyéhez került vissza. A Muraközben azonban továbbra is fontos szerepe maradt a szombathelyi III. hadtest parancsnokságának.

Az év utolsó napján, 1941. december 31-én kihirdették a képviselőház által 16-án elfogadott XX. törvénycikket a délvidéki területek Magyarországhoz való visszacsatolásáról és az országgal való egyesítéséről.

1941 szeptemberére-októberére a visszatért Délvidéken konszolidálódott a helyzet, az élet visszatért rendes medrébe. Augusztus óta már működött a polgári közigazgatás is. Intézkedéseket foganatosítottak a termelés megindítására, a parlagon maradt földek megművelésére, már áprilisban újraindították a visszacsatolás napjaiban félbeszakadt tanítást, s a nyár közepére újjászervezték az egész oktatásügyet. Újvidéken például a katonai uralom négy hónapja alatt hat napközi otthont nyitottak. A város magyarlakta Darányi-telepén jelentős építkezésekbe kezdtek, s hozzáfogtak a szerb fennhatóság alatt elhanyagolt vajdasági úthálózat felújításához is. A visszatért Délvidéknek az anyaországba való integrálódását a kormány minden eszközzel igyekezett elősegíteni. Annál is inkább, mivel a Bácska rendkívül értékes mezőgazdasági területeivel és a legmagasabb

[5] A. Sajti Enikő: Székely telepítés...i. m. 51. l.
[6] Éger György: A Drávaszög nemzetiségi viszonyai az elmúlt száz évben (1880–1981). Magyarságkutatás, 1988. 218–219. l.

terméshozamaival a megnagyobbodott ország éléstárává lett. Németország azonban kikötötte – a délvidéki bevonulás fejében –, hogy „a háború tartamára" az országrész termékfeleslegét a Harmadik Birodalomnak, illetve Olaszországnak kell szállítani.

A konszolidáció ellenére a Bácska déli, többségében szerblakta településein, elsősorban a Sajkás-kerületben még igen gyakoriak voltak a lövöldözések, robbantgatások, gyújtogatások. A csetnikek és partizánok akcióit a helyi szerb lakosság is támogatta. Július és október között 35 szerb szabotázsakció történt. A továbbiak megakadályozása volt a célja az 1941. április 20-án újvidéki székhellyel létrehozott Déli Hadsereg csendőrségi állomásnak, amelynek állományába 18 tiszt és 1477 altiszt, illetve csendőr tartozott. Külön osztály foglalkozott a csendőrségen a kommunista propaganda letörésével és az abban résztvevő egyének nyilvántartásával.

Október 13. és november 22. között a Bácskában és a Muraközben felfedett kommunista akciók nyomán összesen 116 személyt állítottak rögtönítélő bíróság elé, közülük 93-at ítéltek halálra, s 64 személyt ki is végeztek. Rendes bíróság elé 342-en kerültek.[7]

November 18-án Szabadkán ítélet született a Híd volt szerkesztője, Mayer Ottmár és 24 helyi kommunista társa perében. Tizenöt elítéltet – köztük Mayert – még aznap kivégeztek.

1941 végére az elszaporodott szabotázsakciók következtében a szerb nemzetiségű lakosságot a hatóságok egyszerűen kommunista elemeknek tekintették, akiknek célja nemcsak a visszacsatolás elleni harc, hanem az ország társadalmi rendjének felforgatása, majd megdöntése volt. E szempontok motiválták a hadsereg másodszori bevetését a Bácskában és a terület pacifikálását. Ezt annál is inkább szükségesnek látták, mivel novemberben a Sajkás-kerületben megalakult egy körülbelül 50 tagú partizánosztag, amely immár szervezetten hajtotta végre a szabotázsok és politikai akciók sorát. A következő hetekben több fegyveres konfliktus robban ki, amelyeknek csendőrnyomozó áldozatai is voltak. Ezek az előzmények vezettek az 1942 januári „hideg napok"-hoz. Közvetlen kiváltó oka a sajkási partizánosztag és a zsablyai csendőrőrs között kirobbant véres összecsapás volt. Az őrs parancsnoka január 4-én hajnalban jelentést kapott, hogy a falu melletti egyik, télen lakatlan tanyán gyanús mozgást észleltek. 7 csendőrrel, 11 határvadásszal és 2 nyomozóval azonnal a helyszínre indult, ahol lövésekkel fogadták őket. Heves tűzharc támadt és csak az időközben megérkezett 20 tagú határvadász-alakulat segítségével sikerült a partizánokat Csurog község irányába visszaszorítani. Az összetűzésben 2 csendőr és 4 határvadász esett el, 11-en megsebesültek, a partizánok 8 halottat és 3 foglyot veszítettek.

Másnap Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök egy dandárt vezényelt Újvidékre. A partizánosztagok szétverték, a terepátfésülési akció pedig szörnyű vérengzésbe torkollott, amelynek asszonyok, idősek és gyermekek is áldozatul estek." A Bácska délkeleti részében, a Zsablya-Sajkás-Titel háromszögben megkezdődött a 'ritkítóakció', amely 21-én az újvidéki razziával folytatódott, majd a szenttamási és óbecsei vérengzéssel ért

[7] Horthy-Magyarország részvétele...i. m. 186, 188., 191. l.

véget. A 'tisztogatási hadműveletek' a kormány és a bácskai hatóságok tudtával történtek, de az ellenőrzés már az akció kezdetén kicsúszott a polgári, s talán a katonai vezetés kezéből is... A titói időszakban tudatosan és szándékosan elhallgatták a bácskai magyar lakosság viszonyulását a tragikus eseményekhez. Az egypártrendszer történetírása elsősorban a negatív példák felsorolásával foglalkozott. Azt a tényt, hogy a helybeli magyarok már 1941-ben részt vettek különféle akciókban, arra használták fel, hogy az egész vajdasági magyarságot bűnösként bélyegezzék meg... A délvidéki magyar nemzetőrök túlkapásaival szemben azonban rengeteg ellenpéldát állíthatunk. Temerinben például dr. Fehér Mihály bátor kiállásának köszönhette az életét egy 150 fős szerb csoport. A Szabadkától délre eső Nagyfényen Kiss Antal életével szavatolta, hogy a kivégzésre felsorakoztatott szerbek békés emberek. Újvidék tőszomszédságában Kátyra és Tiszakálmánfalvára azért nem terjedt ki a razzia, mert az ottani magyar lakosság és a helyi hatóságok a leghatározottabban ellenezték azt. Az újvidéki razziáról szólva maga a főispán számolt be több olyan esetről, amikor a magyarok mentettek meg a biztos haláltól embereket."[8]

A magyar közvéleményt hivatalosan senki sem tájékoztatta a délvidéki vérengzésekről, amelyeknek a katonai ügyészség Feketehalmy-Czeydner Ferenc, az egységes karhatalmi erők parancsnoka és társai ellen 1943 őszén készült vádirat szerint összesen 3309 áldozata volt. „Az V. hadtest parancsnoksága által 1944-ben összeállított statisztika szerint a razziák alkalmával 3340 személy tűnt el. Eszerint 2550 szerb, 743 zsidó, 11 magyar, 13 orosz, 7 német, 2 horvát, 1 szlovák és 13 ruszin esett áldozatul a megtorlásnak. Ezek közül 2102 volt férfi, 792 nő, 299 öreg és 147 gyermek. Legtöbbet Csurog, Újvidék és Zsablya lakossága szenvedett, elsősorban szerbek és zsidók."[9]

A razzia titokban tartott eseményeiről Bajcsy-Zsilinszky Endre ellenzéki képviselő egy Újvidékről Budapestre utazó ügyvédtől szerzett tudomást, és a képviselőház január 29-i külügyi bizottságának ülésén követeli a vérengzés kivizsgálását és a tettesek felelősségre vonását is. Csatlakozott hozzá Peyer Károly és Rassay Károly képviselő is. Bajcsy-Zsilinszky február 4-én az ügyben memorandumot juttat el Horthy kormányzóhoz: „Ezek az adatok egyrészt csak kiszakított részletek... *De a lényegen mindez nem változtat. Nem változtathat azon a mérhetetlen gyalázaton, hogy magasabb katonai parancsnokság tudtával, felelősségével történt ez az undorító, embertelen mészárlás...*"[10] A jobboldali erők nyomására a kormány úgy állította be az újvidéki atrocitásokat, hogy azok kényszerintézkedésekből következtek be. A vizsgálat később megindult, de a kormányzó augusztus 13-án elrendeli a megszüntetését. Később, december 2-án a képviselőház ülésén Bajcsy-Zsilinszky interpellációt nyújt be az újvidéki razzia ügyében, és követeli a tettesek bíróság elé állítását. Erre csak – kétszeri halasztás után – egy év múlva, 1943. december 14-én kerül sor, amikor a Honvéd Vezérkar Főnökének

[8]Szabó József: Kik fizettek a „hideg napok"-ért? (Beszélgetés Mészáros Sándor újvidéki történésszel = Népszabadság, 1933. február 12. 8. l.
[9]A. Sajti Enikő: Délvidék. i. m. 159–160. l.
[10]Horthy-Magyarország részvétele...i. m. 219. l.

Bírósága megkezdi az újvidéki vérengzés főbűnösei perének tárgyalását. A vádlottak, Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy, Grassy József vezérőrnagy, Deák László ezredes, Zöldy Márton csendőrszázados azonban a német katonai vezérkar segítségével Németországba szöktek, így a bíróság nem hozott ítéletet.

A zsablyai összecsapással január 4-én kezdett akciót január 22-én táviratilag állította le Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök; Feketehalmy-Czeydner azonban csak két nap múlva tett eleget a parancsnak, ekkor is csak fokozatosan érvényesítve a karhatalmi erők tevékenységének beszüntetését. Ekkor került sor az óbecsei és a szenttamási razziára.

Alig két héttel az események után, 1942. február 9-én a délvidéki képviselők ünnepélyesen elfoglalták helyüket az országgyűlés képviselőházában. A 26 délvidéki képviselőt a kormányzópárt, a Magyar Élet Pártja tagjaiként hívták be a parlamentbe, s közülük 19 volt magyar, 3 német, 2 bunyevác és 2 szerb. A képviselők behívása a délvidéki helyzet konszolidálódását igyekezett elősegíteni.

A következő hónapokban kisebb-nagyobb engedményekkel igyekeztek megbékíteni a Bácskában élő szerbeket, megkezdték az internált családok kiengedését a táborokból. A razzia, valamint az internálások következtében árván maradt 5–12 éves szerb gyermekek közül május elejére mintegy kétezret bácskai családoknál helyeztek el; közülük 150-et magyar családok fogadtak be. Megkezdték a Délvidék visszacsatolása után internált délszláv családok ügyének a felülvizsgálatát, közülük az őslakosokat családostul engedték munkára, illetve, ha nem volt „aggály" ellenük, szabadon bocsátották őket. A dobrovoljácokat viszont szerb állampolgárként kezelték. Augusztusban belügyminiszteri rendelet engedte meg közülük a „közrendre és közbiztonságra nem veszélyesek" szabadon bocsátását. A rendelet egy hónapig maradt érvényben, azután a dobrovoljácok kivándorolhattak Horvátországba, illetve Szerbiába.

A kormány megkezdte az 1942. januári délvidéki „partizánvadász akció" sértettjeinek és az áldozatok hozzátartozóinak kártalanítását is. Közben 1942 nyarán Újvidék központtal létrehozták az Államvédelmi Központ nyomozó kirendeltségét, valamint az úgynevezett „egységes vezetést" bácskai hatáskörrel a délvidéki államellenes tevékenység felszámolására, illetve megakadályozására. Az utóbbi fő feladata a szabotázscselekmények megakadályozása, elsősorban a termés védelme és a betakarítás zavartalanságának biztosítása volt. Ebben igen nagy szerepet kaptak a Levente-szervezetek fiatal tagjai, ezért kapta az egységes vezetés a Levente-ügy fedőnevet. A partizánok felderítésére karhatalmi járőröket alkalmaztak, akiket azonban a területileg illetékes csendőrosztály parancsnokának rendeltek alá. Az elhárító szolgálat minden évben a termés betakarításáig, augusztus 15-ig működött. 1942-ben például 27 esetben akadályoztak meg szabotázsakciót, és több kommunistát, illetve gyanús személyt tettek ártalmatlanná. 1943 őszétől azonban már bővíteni kellett az egységes vezetés hatáskörét, ekkor ugyanis már a dunai határon beszivárgó partizánokkal kellett felvennie a harcot.

A magyar kormányzat eközben lépéseket tett a szerbek megnyerésére. A Délvidék visszacsatolásakor súlyos sérelmeket szenvedett görögkeleti egyház működését újra

engedélyezték, és a felfüggesztett Matica Srpska, a szerbek kulturális egyesületének tevékenysége is újraindulhatott 1943 augusztusában. Már korábban, márciusban engedélyezték a Szerb Olvasókör újbóli megnyitását, sőt július végén a román és szlovák adások bevezetése után, a Magyar Rádió megkezdte félórás szerb nyelvű adásai sugárzását is. A magyar országgyűlés felsőházi tagjává nevezik ki Irinej Ćirić görögkeleti püspököt. Novemberben pedig visszakapta vagyonát a bácskai görögkeleti püspökség. A megbékélési szándékot tükrözte az is, hogy Keresztes-Fischer belügyminiszter 1943 szeptember eleji bácskai körútján megbírálta azokat a magyar tisztviselőket, akik nem akarják megtanulni a nemzetiségek nyelvét. Ezt sürgette a jeles közíró Csuka János is: „Mindenekelőtt első és parancsoló szükségesség a nemzetiségek szélesedő életsíkjának állandó és biztos áttekintése. Alaposan és nem felületesen ismernünk kell mai és tegnapi elképzeléseiket; törekvéseiket, vagyoni helyzetüket, iskolai és kulturális igényeiket, gazdasági teherbíróképességüket s általában mindent, ami szükséges, hogy tájékozódhassunk soraikban... Ma az új helyzetben azzal egészítjük ki a feladatokat, hogy az olyan tarka vidéken, mint amilyen a Délvidék, minden magyarnak a nemzeti kérdés valóságos szakértőjévé kell kiképeznie magát... Mindenekelőtt a nyelvüket ismerje. A gondolataik járását követhesse. Az újságjaikban és könyveikben el tudjon igazodni. Szellemi életük egyetlen része se legyen megközelíthetetlen a magyar ember számára. Hasznos és célravezető intézmény volna a vegyes lakosságú vidékeken nemzetiségi kerületi hivatalok létesítése...(ez) elősegítené olyan művek kiadását, amelyek szükségesek egy nép jellemének, arcának, értékeinek a megismeréséhez."[11]

Kállay miniszterelnök már 1942 tavaszán, nem sokkal beiktatása után felismerte, hogy a Délvidéken az elődje – Bárdossy László – „kemény kéz" politikája nem segíti elő a területnek az országba való integrálódását. Így kerekedik felül 1943-ra az angol orientációjú magyar politikai körök nyomására egy toleránsabb nemzetiségpolitika a délszlávokkal – s természetesen a többi nemzetiséggel – szemben is. A várt hatás azonban elmaradt.

A horvátokkal szemben már kezdettől fogva sokkal türelmesebb politika érvényesült. Egyenesen megtiltották a hatóságoknak, hogy a horvát bevándoroltakat és telepeseket kiutasítsák a Muravidékről vagy máshonnan. Sőt, korábbi politikai magatartásuk miatt sem szenvedtek olyan hátrányokat, mint a szerbek. A horvát nemzetiségű tisztviselők – a hűségnyilatkozat letétele után – állásukban maradhattak, a horvát lapok megjelenhettek, ugyanakkor valamennyi szerb lapot, valamint a magyar baloldali sajtót betiltották. A horvátokkal szembeni toleránsabb bánásmód egyik legfőbb oka abban keresendő, hogy anyaországuk, a Független Horvát Állam Németország szövetségi rendszeréhez kapcsolódott. Ezzel pedig ápolni kellett a jószomszédi viszonyt, már csak a Muraköz birtoklása körüli vita miatt is.

[11]Csuka János: Peremélet – peremkötelesség. = Kisebbségi Körlevél, 1942/2. sz. (március) 103–104. l.

A Kállay-kormány, elődjéhez hasonlóan, továbbra is a jugoszláv kommunisták által vezetett mind erőteljesebb ellenállási mozgalom felszámolására törekedett. Az ország 1944. március 19-i német megszállása azonban teljesen új helyzetet teremtett.

A Délvidék visszacsatolása után – mint említettük – már a katonai közigazgatás alatt is, a hatóságok egyik legfontosabb feladatuknak a termelés megindítását tartották. A következő évben, 1943-ban már nagyszabású tervek készültek a délvidéki területek gazdasági fejlesztésére. Így például az ország talajtérképészetének munkaprogramja alapján Erdélyt, Kárpátalját és a Felvidéket is megelőzve már 1942 nyári hónapjaiban megkezdték, majd 1943-ban is folytatták a Bácska termőföldjének számbavételét, a talajtérképek elkészítését. A hatóságok különösen Újvidék fejlesztésére összpontosították az erőket. A kereken 65 000 lakosból ekkor 33 000 volt magyar, 18 000 szerb, 7000 német, a többi horvát, szlovák, orosz stb. 83 gyára több mint 15 000 munkásnak és tisztviselőnek nyújtott munkalehetőséget. Budapestet és egy-két Pest-környéki várost leszámítva, az 1940-es évek elején Újvidék volt az ország legnagyobb gyárvárosa. Egymás után nyíltak a magyar üzletek, műhelyek, a városhoz tartozó színmagyar Dárányi-telepen több száz parcellát osztottak ki a kistermelőknek kedvezményes vetőmaggal és egyéb gazdasági juttatásokkal. A kisebbségi sors után a magyarság természetesen nagyobb arányban részesült az iparjogosítványokból, a közszállításokból és a szabad pályákon, s ez rövid idő alatt a város magyarságának jelentős megerősödését hozta magával. A jugoszláv uralom alatt a városban nem épültek iskolák – három elemi kivételével –, most számos újat létesítettek. A városban ekkor 20 magyar elemi, 2 polgári, 1-1 fiú-, illetve leánygimnázium, 1 szerb koedukált gimnázium, 2 ipariskola, 1 középfokú mezőgazdasági tanintézet, 1 fiú tanítóképző működött, valamint a Délvidéki Konzervatórium közel ötszáz növendékkel, és a Keleti Kereskedelmi Főiskola. Az utóbbi az ország egyetlen ilyen típusú intézménye volt. A városban a számos magyar egyesület és a Matica Srpska mellett Szerb Jótékony Nőegylet és Szerb Olvasókör is működött. „A várost földrajzi helyzete, ipara és kereskedelme Délvidék vezető városává teszik, s további fejlődésében nem akadályozza meg az a tény, hogy határszéli város lett, mert hivatása, szerepe és helyzete változatlan maradt. Eddig is a Délvidék kikötője volt, a közeljövőben pedig a Nemzeti és Szabadkikötő építését kezdi meg, s ezzel kereskedelmének kapuja még inkább kitárul a Balkán és Kelet felől jövő áruk fogadására és közvetítésére."[12] Újvidék kikötője fejlesztési tervének elkészítésére a magyar kormány 150 000 pengő előleget utalt ki, de ez csak kezdete volt a városban indított jelentős építkezéseknek és a városrendezésnek.

A Délvidék társadalmi képét a nemzetiségek tarkasága határozta meg: magyarok, németek, szerbek, horvátok, ruszinok stb. mind más égtáj felé nézve várták sorsuk jobbrafordulását. A visszacsatolással ismét a magyarság lett az államalkotó elem. A Délvidék magyar etnikuma ez idő tájt két rétegből tevődött össze. Az egyik a délvidéki őslakó réteg, amely az 1918-as impériumváltozás után helyben, a szülőföldjén maradt,

[12]Pálos Károly: Újvidék = Délvidéki Szemle, 1943/10. sz. 448. l.

az itteni földbe kapaszkodott, „ahogy lehet" tudattal átvészelte a szerb uralmat, öntudata a folytonos kisebbségi létküzdelemben megedződött, a vezető helyekről kiszorítva, gazdaságilag meggyengítve is magyar maradt. A másik réteget az anyaországiak alkották, akik az uralomváltozással visszatértek szülőföldjükre, illetve akiket hivatalnokként helyeztek ide a két évtized alatt alaposan megfogyatkozott magyarság számbeli pótlására. Jórészt ez utóbbiakból – akiket az őslakók többnyire csak „anyásoknak" (anyaországbelieknek) neveztek – alakult ki az új délvidéki vezetőréteg az államigazgatás minden ágazatában. Az őslakók kisebbségi létben kapott sebei még nem gyógyultak be, ezért kevésbé voltak türelmesek és megbocsátók.

A zsigereikben érezvén a jugoszláv uralom egyoldalú és igazságtalan jogrendjét, időnként hajlamosak voltak arra, hogy hasonló mértékkel fizessenek vissza a kisebbségi helyzetbe került délszlávoknak. Az anyaországiak ugyanakkor a magyar államfenntartó hagyományokkal érkeztek, Teleki Pál megértő és megbocsátó „szentistváni" nemzetpolitikájának eszméivel, és a következő századok szilárd szellemi és jogi alapjait akarták megteremteni a visszatért területeken. Az őslakók és az anyaországiak közös nevezője az első időkben csak elméletben létezett, a gyakorlatban csak az elesett rétegek felemelésével, a társadalmi kiegyenlítődéssel valósulhatott volna meg. „A magyar vezető szellem tehát ennek a célkitűzéseiben még eggyé nem forrott két rétegnek nem egész súrlódásmentes megnyilatkozásaiban nyilvánul meg. Az ott lakó réteg duzzadó erővel követeli a vezető irányítást, a társadalmi és anyagi felemelkedést, a föld, az üzem, az ipari és kereskedelmi élet kézbe fogását és az anyaországi réteg térfoglalásának csökkentését, mintha a külön élő testrész életét akarná tovább élni. Az anyaországi réteg a nemzeti szempontból magasabb gyakorlati és elméleti tudás, lelkületi kiegyensúlyozottság alapján áll. A területi elkülönülés jelszava helyett az egységes magyar gondolat és vezetés, a történeti és szellemi jogfolytonosság elvét vallja. Az idő a két réteg kiegyenlítődését az egyik részről a kellő magyar tudás és tapasztalat megszerzésével, másik részről a partikuláris atmoszférába való beleéléssel, összeolvadással fogja biztosítani. A közös rendeltetés hovatovább összekovácsolja a ma még társadalmilag különálló és élő két értékes vezetőréteget."[13] Ez azonban csak csíráiban valósult meg, mert megszakította az 1944 őszén bekövetkezett újabb hatalomváltozás.

A Délvidék visszacsatolása után csak három teljes tanévet – 1941/42, 1942/43 és 1943/44 – sikerült lezárni az oktatásban. A hatóságok már 1941 tavaszán megtették azokat az intézkedéseket, amelyekkel a szeptembertől induló új tanévben a magyarság újra talpra állíthatja a jugoszláv igazgatás alatt a végletekig elsorvasztott iskolarendszerét. Az 1940/41-es tanévben a délvidéki területek 106 helységében, illetve tanyáján *nem volt egyáltalán magyar iskola*, bár az iskolatörvény által előírt magyar anyanyelvű iskolakötelesek száma megvolt. Még lehangolóbb volt a tanerők helyzete. „Azokban az iskolákban, amelyek magyar anyanyelvű iskolákként szerepeltek a hivatalos kimutatás szerint, *56 magyarul nem tudó tanerő tanított.*"[14]

[13]Balogh Ányos: A délvidéki szellem kialakulásának tényezői = Délvidéki Szemle, 1943/8. sz. 358. l.
[14]Deák Leó: Adatok a jugoszláviai magyarság közművelődési problémáiról = Kisebbségi Körlevél, 1941/4. sz. (július) 226. l.

A Muraközben, a Muravidéken és a Szerémségben – az utóbbi területen kereken 70 000 magyar élt szórványban – egyetlen magyar iskola sem működött az utolsó jugoszláv tanévben. A belgrádi tanítóképző magyar tagozatán végzett hallgatókat pedig a jugoszláv oktatási miniszter Dél-Szerbiába nevezte ki.

A hatalomváltozás idején – 1941 áprilisában „Baranya-Drávaszög-Bácska területén 339 elemi népiskola működött 757 épületben 1731 osztállyal. Közülük 150-ben csak szerb nyelven tanítottak, *magyar (és szerb)* tannyelvű volt 100, magyar és német 15, német és rutén (ruszin) 2. Összesen tehát 117 iskolában tanítottak magyarul 18 014 magyar anyanyelvű gyermeket azon 28 875 tanuló közül, aki magát magyar nemzetiségűnek vallotta, illetőleg akit magyarnak ismertek el a névelemzés során... Az osztályok szerinti megoszlás azonban már nyíltan mutatja, hogy a kisebbségi tannyelvű iskolák látszólagos nagy száma valójában sokkal kevésbé kielégítő belső helyzetet takar. Az osztályok közül ugyanis 1032 volt szerb tannyelvű, 363 német és *mindössze 260 magyar*, amelyekhez még 52 szlovák és 24 rutén osztály csatlakozott."[15]

A magyar hatóságok a jugoszláv tanügyi szolgálatból 282 szerb, 241 német, 46 szlovák és 35 bunyevác nemzetiségű tanítót vettek át. Az említett 339 elemi népiskolán kívül 14 reálgimnázium, 3 kereskedelmi iskola, 3 tanítóképző, 1 középfokú ipariskola, 22 polgári iskola, 4 női ipariskola, 60 ipari- és 3 kereskedelmi tanonciskola, valamint Szabadkán egy jogi fakultás került magyar fennhatóság alá. Az iskolákban közel 2300 tanerő összesen 110 000 gyermeket oktatott. Az impériumváltozás következtében a tanítóság jelentős része elhagyta helyét, így a katonai közigazgatás mindössze 1080 tanerőt vett át, akik közül csak 354 volt magyar, a többi szerb és egyéb nemzetiségű. Bácska és Drávaszög területén 1941 tavaszán összesen 21 polgári iskola működött 209 tanerővel, akik közül a magyar hatóságok 57 tanerőt vettek át, közülük 25 magyar, 22 szerb, 7 német, 2 szlovák és 2 bunyevác. A 21 polgári iskolában összesen 5814 gyerek tanult, akik közül 1056 magyar, 2801 szerbhorvát, a többi főként német és egyéb nemzetiségű volt.[16]

Klasszikus gimnázium a visszacsatolt területen mindössze egy volt, az újvidéki görögkeleti szerb felekezeti gimnázium egy osztállyal, amelyet a jugoszláv hatóságok 1940 őszén nyitottak meg. Az egyetlen magyar gimnáziumban, vagyis a szabadkai magyar tagozaton az utolsó jugoszláv tanévben, 1940/41-ben 255 diák tanult, de sok magyar fiatal volt a szerb tagozaton is. Ezt az is mutatja, hogy az utóbbiról a 72 érettségi vizsgára jelentkezett közül 47-en kérték a magyar tagozaton magyar nyelven való vizsgáztatásukat, jóllehet a magyar tagozaton a végzős osztálynak csak 22 növendéke volt.

A visszacsatolás idején a Délvidéken három felsőkereskedelmi iskola működött, a tanítás nyelve a szerb volt. A szabadkaiban hat koedukációs osztályban 220-an tanultak, közülük 36 magyar, az újvidéki tíz osztályában 389 növendék közül 22, a zombori nyolc osztályában 279 hallgató közül mindössze 36 volt magyar. A belgrádi egyetem

[15]Nagy Iván: A Délvidék iskolái. I. rész = Kisebbségi Körlevél, 1941/6. sz. (november) 340. l.
[16]U.o. II. rész = 1942/1. sz. (január) 4. l.

szabadkai jogi fakultásán az utolsó jugoszláv tanévben a 212 hallgató közül 30 volt magyar. A fakultást a jugoszláv hatóságok 1920-ban szervezték meg négy évfolyammal. 1940-ig 58 magyar fiatal kapott itt diplomát, köztük 4 nő. Közülük 21-en szabadkaiak voltak. A jogászok közül 1941-ben 5 ügyvédként, 32 ügyvédjelöltként, 14 magántisztviselőként, 4 városi tisztviselőként, 1–1 pedig rendőrségi alkalmazottként, járásbíróként, illetve újságíróként dolgozott.

A magyar katonai hatóságok nyomban megkezdték a tanügy átalakítását, Bácska területe a szegedi tankerületi főigazgatóság hatáskörében került. A vidéket két népiskolai kerületre osztották, az újbóli megyeszékhelyen, Zomborban volt az elsőfokú, Újvidéken a másodfokú. A népiskolákat az 1940. évi XX. törvénycikk alapján nyolcosztályos iskolákká szervezték át. A népiskolák a falvakban és a városokban elsősorban osztott iskolákban működtek, a tanyavilágban osztatlanul. A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete szerint a vegyes tanítási nyelvű iskoláknak 1942. március 1-jéig át kellett térniük a teljes anyanyelvű oktatásra, a szerb tannyelvű iskolák száma csökkent. Az 1941/42-es tanévben 335 népiskola 1444 osztályában 98 197 tanulót oktattak, akik közül 41 410 volt magyar (42,2%), a többi szerb, horvát, német, szlovák és ruszin nemzetiségű.[17] Az 1942/43-as tanévben Bács-Bodrog vármegyében – a bajai járást nem tekintve – 2035 tanító működött a népiskolákban. A 335 népiskolából 222 volt tiszta anyanyelvű, ebből 175 magyar, 21 szerb, 17 német, 5 bunyevác, 3 szlovák, 1 ruszin.

A vegyes tannyelvű iskolákat két csoportra oszthatjuk, az egyikben a két tannyelvűek, a másikban a 3, illetve 4 tannyelvűek voltak. A két tannyelvű népiskolák száma 77 volt, ebből magyar-szerb 29, magyar-német 22, magyar-bunyevác 21, magyar-szlovák 4, magyar-ruszin 1. A három, illetve négy tannyelvű népiskolák száma 36, ebből magyar-német-szerb 18, magyar-német-sokác 4, magyar-német-ruszin 3, magyar-német-horvát 2, magyar-német-bunyevác 2, magyar-szlovák-szerb 3, magyar-német-szerb-ruszin 2, magyar-német-szerb-szlovák nyelven 2 oktatott.

Az elemi iskolákban a tanítás magyar nyelvű volt, a szülők kérésére azonban megfelelő létszám esetén nemzetiségi osztályokat nyitottak. Ezekben főleg az első időszakban az ún. nemzeti tárgyakat, vagyis a magyar nyelvet és irodalmat, a történelmet és a földrajzot magyarul oktatták tankönyvek, tanmenetek hiányában. Gyakran előfordult, hogy a nemzetiségi iskolákba helyezett tanítók nem ismerték a gyerekek nyelvét. A Kállay-kormány toleránsabb nemzetiségpolitikája igyekezett elejét venni a helyi hatóságok önkényes intézkedéseinek. 1943 februárjában a belügyminiszter erélyesen felszólítja a főispánokat, hogy hatóságaik ne avatkozzanak be a nemzetiségi nyelvű oktatás ügyeibe, mert azzal „nemkívánatos zavarokat" keltenek, s gyakran meggátolják a felső utasítások végrehajtását. A kultuszminisztérium egyik utasítása az 1943/44-es tanévben már egyenesen szorgalmazta a nemzetiségi iskolák működtetését.

A horvátok és vendek által lakott Muravidéken az előző tanévben bevezették az ún. muraközi nyelvű oktatást az elemi iskolákban, amely miatt a hivatalos Horvátország

[17] A. Sajti Enikő: Délvidék. i.m. 202. l.

tiltakozott, mivel az intézkedésben a horvátok nyelvi megosztását vélték felfedezni. A tiltakozás hatására 1942. július 28-án a kultuszminisztérium a muraszombati I. fokú tanügyi kirendeltséget arra utasította, hogy azokon a településeken, ahol a lakosság nem magyar, nemzetiségi nyelven kell tanítani. A vegyes községekben ezt párhuzamos magyar-horvát osztályok szervezésével kell megoldani, de minden esetben tanítani kell a magyar nyelvet is. Az oktatás magyar és horvát nyelven folyjék.

A népoktatás részének számító iparos tanonciskolákban a közismereti tárgyak – magyar nyelv, földrajz, történelem – anyagának erősítése mellett elemi szakismereteket tanítottak. Az 1942/43-as tanévben Bács-Bodrog vármegye területén 51 községben összesen 5664 tanoncot foglalkoztattak. Az iparostanonc iskolákban az oktatás nyelve magyar volt, kivéve két németlakta települési központot Újverbászon és Apatinban. A kereskedőtanoncokat külön iskolákban oktatták, mert középfokú tanintézetnek tekintették. Ilyen jellegű intézmény három városban, Újvidéken, Szabadkán és Zomborban működött 9 osztállyal, 24 tanárral és 300 tanulóval. Nemzetiségi megoszlásuk a következő volt: magyar 162, szerb 75, bunyevác 28, horvát 19, német 16, szlovák 5. Az adatok nem tartalmazták a három városon kívül lévő településeken tanuló kereskedőtanoncokat. Ezeket az általános irányú iparostanoncok közé sorolták, mert itt a kereskedőoktatást még nem önállósították.[18]

A népiskolára 4 osztályú polgári iskolát építettek, amelyek a középrétegek felemelkedését voltak hivatottak elősegíteni. Az elemik után itt volt a legtöbb tanuló, mert nemcsak a különböző irányú szakiskolákban tanulhattak tovább az itt végzettek, hanem kistisztviselői és polgári foglalkozásokban való elhelyezkedésre is képesítést adott. A magyar nyelvű polgári iskolákban kötelező tantárgy volt a német nyelv, s rendkívüli tantárgy a szerb; a német, illetve szlovák tannyelvű polgárikban pedig a magyar volt kötelező. 1941 és 1944 között a Délvidéken 24 polgári iskola működött – a 25. törvényesen bejegyzett bácsi tanintézet tanárhiány miatt nem nyílt meg –, amelyek közül három német és egy szlovák tannyelvű volt. Az 1942/43-as tanévben a 24 polgári iskolában 228 tanár (147 nő, 81 férfi) összesen 7174 tanulót oktatott (3622 leányt, 3052 fiút) 140 osztályban. A tanulók nyelvi megoszlása a következő volt: 3773 magyar, 1848 német, 479 szerb, 281 bunyevác, 167 szlovák, 60 zsidó, 37 horvát, 15 ruszin, 4 sokác és 14 egyéb. 1943 októberében az újvidéki magyar polgári iskolában egy-egy szerb tannyelvű leány-, illetve fiúosztályt nyitottak.

Bács-Bodrog vármegyében összesen 12 gimnázium működött, amelyek közül az apatini német alapítványi gimnázium csak elsőtől harmadik, a szabadkai városi gimnázium pedig első osztállyal. A tizenkét intézményben az 1942/43-as tanévben 286 tanár (197 férfi, 94 nő) 136 osztályban 5510 diákot tanított, akik közül 3780 fiú, 1730 leány volt. A 9 állami magyar gimnázium 100 osztályában 3954 tanuló, a két német 22 osztályában 815, az újvidéki állami szerb tannyelvű gimnázium 16 osztályában 681, a szabadkai magyar tannyelvű iskola egy osztályában 60 diák tanult. A 12 gimnázium

[18] Balogh Ányos. i.m. 362., 364-368. l.

5510 tanulójának nemzetiségi megoszlása: 2896 magyar, 1028 német, 975 szerb, 214 bunyevác, 118 zsidó, 76 ruszin, 75 szlovák, 59 horvát, 10 sokác és 52 egyéb.

A klasszikus gimnázium mellett viszonylag kevés volt a középfokú szakiskola. A túlnyomóan mezőgazdasági jellegű vidéken csak az 1941/42-es tanévben nyílt meg az első középfokú mezőgazdasági tanintézet Újvidéken. Ez a következő tanévben 17 tanárral, két osztállyal és 104 fiú tanulóval működött. A növendékei közül 99 magyar, 3 német és 1-1 szerb, illetve ruszin nemzetiségű volt.

A három ipari középiskolában 54 tanár 17 osztályban 308 tanulót (210 leány, 98 fiú) oktatott. A gyerekek csaknem fele, 143, magyar nemzetiségű volt, 88 diák volt szerb, 32 német, 21 bunyevác, 7 szlovák, 5 zsidó, 4 ruszin, 3 horvát és 5 egyéb nemzetiségű. Mindhárom iskola tanítási nyelve a magyar volt.

A gazdasági irányú középiskolák csoportját a három szintén magyar tannyelvű kereskedelmi középiskola egészítette ki 50 tanárral, 652 tanulóval (399 fiú, 253 lány), akiknek nemzetiségi megoszlása a következő: 470 magyar, 89 német, 66 szerb, 26 bunyevác, 5 horvát, 3 ruszin, 2 szlovák és 1 egyéb. A német, illetve a szerb nemzetiségű tanulók száma nem indokolta az anyanyelvi kereskedelmi középiskola létjogosultságát. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a három kereskedelmi iskolában a német, illetve a szerb nyelv tantárgyként való tanulása kötelező volt a magyar tanulók számára.

A középfokú iskolák sorába tartozott a 4 líceum és tanítóképző intézet 74 tanárral, 22 osztállyal és 674 tanulóval (362 leány és 312 fiú). Az intézetek közül 3 – kettő állami, illetve egy római katolikus – magyar tannyelvű volt 543, egy pedig német tannyelvű 131 hallgatóval. A négy líceum és tanítóképző hallgatóinak anyanyelvi megoszlása: 412 magyar, 156 német, 52 szerb, 36 bunyevác 17 szlovák, 12 ruszin, 4 horvát, 2 sokác. „A nemzetiségi népiskolákban a tanítási nyelv biztosítása végett a magyar tannyelvű állami líceum- és tanítóképző intézetben is kötelező a német és szerb nemzetiségi nyelv tanulása, és minden tanítójelölt a magyar nyelvi oktatásra jogosító képesítő mellett köteles valamely nemzetiségi nyelven való tanításra jogosító tanítói oklevelet megszerezni."[19]

A középfokú intézményekhez sorolhatjuk még az 1942-ben Szabadkán megnyílt állami tanítóképző intézetet 10 tanárral, egy osztállyal és 80 leánynövendékkel, valamint az újverbászi német alapítványi gyermekmenhelyvezető tanfolyamot 34 hallgatóval. Bács-Bodrog vármegyében a fenti tanintézeteken kívül 3 gyors- és gépíróiskola és 7 zeneiskola működött, az utóbbiak közül kettő városi, öt magánjellegű volt, változó létszámú tanulóval.

A Délvidék egyetlen magyar főiskolája az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola volt. A Bácska és Bánát magyar diáksága többnyire a közeli Szeged valamelyik egyetemén folytathatta tanulmányait, a két évfolyamú kereskedelmi főiskola megnyitását, Újvidék kikötővárossá való fejlesztési tervei indokolták. A főiskolának az 1942/43-as tanévben 27 tanára volt, 113 hallgatója (97 fiú, 16 leány). A hallgatók nemzetiségi

[19]U.o. 369. l.

megoszlása: 86 magyar, 14 szerb, 4 szlovák, 2 német, 1 ruszin és 6 külföldi.[20] Az 1941-1944 közötti években mezőgazdasági főiskola létesítését is tervezték a Délvidéken, ennek megvalósítására azonban nem került sor.

A visszatért Délvidéken nem volt magyar egyetem, ezért a volt jugoszláv egyetemekre, főiskolákra, valamint a szabadkai jogi karra járó, összesen 300 magyar fiatal 1941 tavaszán engedélyt kapott a katonai parancsnokságoktól, hogy az év májusában pótlólag beiratkozhasson a magyarországi egyetemekre. „A budapesti tudományegyetemre 57, a műegyetemre 77, a zeneművészeti főiskolára 1, a szegedi tudományegyetemre 107, a pécsi tudományegyetemre 57, végül a soproni bánya-, kohó- és erdőmérnöki karra 1 hallgató kapott kiutazási engedélyt."[21]

A volt jugoszláviai Duna-Bánságban kb. 2500 főiskolai, egyetemi hallgató élt, s nagyobb részük a Vajdaságból származott. Az 1941/42-es tanévben a visszatért délvidéki területekről összesen 686 diák kezdte meg tanulmányait Budapesten (50,9%), Pécsett (29,5%) és Szegeden (19,6%). „A feljött 686 egyetemista nemzetiségi megoszlása a következő: magyar 64,7%, szerb 19,3%, horvát (ide számítottuk a bunyevácokat is) 6,3%, vend 2,0%, a többi egyéb nemzetiségű, német, szlovák, ruszin stb. volt. A magyarok 49,6%-a, a szerbek 59,4%-a, a horvátok 48,4%-a Budapesten tanult. Ennek oka nemcsak a főváros vonzóerejében keresendő, vagy jobban felszerelt könyvtárakban és nagyobb tanulmányi lehetőségekben, de abban is, hogy a nemzetiségek részére a segélyezés központja is Budapest, itt van a német egyetemisták minden kényelemmel berendezett otthona, valamint az ismert szerb internátus: a Tököliánum."[22]

A délvidéki egyetemisták szakok szerinti megoszlása a következő volt: jogász 36,6%, medikus 19,2%, műszaki 16,3%, állatorvos 9,7%, közgazdász 7,6%, gyógyszerész 1,1%, zene-, illetve képzőművészet 0,5-0,5%, színművészeti 0,2%. Nemzetiségük szerint a jogásznak készülők közül magyar volt 170, szerb 44, horvát 18, vend (szlovén) 6, a többi német, illetve egyéb. Orvostanhallgatók: magyar 98, szerb 17, horvát 9, vend 1. Műszakiak: magyar 68, szerb 29, horvát 3, vend 3. Az állatorvosnak készülők közül magyar 36, szerb 17, horvát 4, vend 3. A közgazdászhallgatók közül magyar 28, szerb 17, horvát 5. A mezőgazdasági mérnöknek tanulók között a szerbek vezettek 6 fővel, magyar, illetve horvát 1–1 hallgató volt. A gyógyszerészek között magyar 26, szerb 1, horvát 3. A bölcsészeti pályára készülők közül magyar 19, horvát 3 és 1–1 horvát, illetve vend volt.

1941-ben az egyetemeken továbbtanuló délvidéki magyar és nemzetiségi hallgatók száma igen alacsony volt a területen élő másfél milliós lakossághoz viszonyítva: arányuk mindössze 0,04%-ot tett ki.

A Délvidék visszacsatolásával a bácskai, a drávaszögi és a muravidéki egyházak visszakerültek korábbi egyházszervezetükbe. Így a Bácskában a katolikusok a Kalocsai

[20]Balogh Ányos. o.m..o. 370. l.
[21]Nagy Iván. i.m. II. rész. 15. l.
[22]Czirfusz Miklós: A visszatért Délvidék értelmiségi utánpótlása a számok tükrében = Kisebbségi Körlevél, 1941/1. sz. (január) 48-49. l.

Főegyházmegyéhez. A pécsi katolikus püspökséghez csak a drávaszögi plébániák kerültek vissza, a Verőce megyében lévők a Független Horvát Államban maradtak. A Muraközt ugyan Magyarországhoz csatolták, de az itt lévő két esperesi kerületben továbbra is a zágrábi érsek helynöke kormányzott. A muravidéki, az alsólendvai, illetve muraszombati esperességek a maribori szlovén püspökségtől visszakerültek a szombathelyi egyházmegyéhez. A délvidéki Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház bácskai, illetve drávaszögi részeit és muravidéki parókiáit a dunamelléki, illetve a dunántúli református püspökséghez rendelték.

A visszacsatolás után a művészeti ágak között a képzőművészet talált a leghamarabb magára, már 1941 októberében megalakult Újvidéken a Délvidéki Szépmíves Céh, amelynek elnökévé Baranyi Károly szobrászművészt választották. A céh tagjai elsősorban a korábban is Délvidéken élt képzőművészekből kerülnek-ki, de csatlakozik hozzájuk több a déli területen rajztanárként dolgozó anyaországi alkotó is. A céh rövid idő alatt felpezsdíti a délvidéki képzőművészeti életet: már 1941-ben bemutatkozó tárlatot rendez, amelyet sikeres csoportos kiállítások követnek 1942 májusában Újvidéken, augusztusban pedig Palicson. A Délvidéki Szépmíves Céh első reprezentatív kiállítását 1943. március 14-26. között rendezték meg Budapesten.[23] (Néhány héttel korábban a fiatal délvidéki képzőművészek mutatkoztak be a fővárosban.) „Azonban nemcsak a kiállítások, hanem a képzőművészeti élet kérdései és problémái iránt is élénk érdeklődés mutatkozik: az eddig csupán irodalmi folyóirat, a Kalangya, az irodalmi mellé felveszi a művészeti folyóirat nevet is, és állandó képzőművészeti rovatában a vajdasági alkotóművészeket mutatja be, foglalkozik munkásságukkal, bírálatot ír kiállításokról, és boncolgatja az itteni képzőművészet problémáit. Huszonhárom év óta először próbálják világosan és tömören összefoglalni a vajdasági képzőművészek feladatát. A helyi szellemi élet fellendülésével magyarázhatjuk ezt a különös érdeklődést a vajdasági képzőművészet iránt, és a decentralizációs törekvéssel, amely meg akarja teremteni a táji irodalmat és a táji képzőművészetet."[24]

A Kalangya 1941 márciusában megjelent száma után a visszacsatolást követően fél esztendeig szünetelt, és csak decemberben, 1941. 4. számként indult újra. A folyóiratot történetének ebben a harmadik szakaszában, egészen megszűntéig, 1944. szeptemberig Herceg János szerkeszti. A harmadik szakaszban, immár magyarországiként „...a folyóirat ki nem mondott, ám annál inkább látható programja a regionalizmus képviselete volt, hirdetve a magyarok és szerbek életének sorsközösség-jellegét: ismertetői felölelték az egykori szerb irodalom egyéniségeit, a fordítások révén pedig a szerb hősdalokkal, horvát és szlovén írókkal ismerkedhettek meg a folyóirat olvasói."[25] A korábbi „kisebbségi" szemléletet felváltja a „délvidékiség" hangoztatása, az ott élő magyarság helyzetének folyamatos figyelemmel kísérése a társadalomtudományi tanulmányokban.

[23]Szabó György: Jegyzetek a Délvidéki Szépmíves Céh első budapesti tárlatáról = Kalangya, 1943. 4. szám 182-188. l.
[24]B. Szabó György: Élmény, szerep... i.m. 93. l.
[25]Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. i.m. 133-134. l.

Így például a folyóirat elemzi a magyarság szociális helyzetét a Bácskában, a magyar szakmunkások migrációját, az asszimilációt, több írásban foglalkozik a bácskai és a drávaszögi magyar falvak népéletével, a Dél-Bácska úthálózatával, az újvidéki szabadkikötő jövőjével, a Délvidék gazdasági, ipari, kereskedelmi fejlesztésének lehetőségeivel. A szépirodalom valamelyest háttérbe szorult ezekben az években, színvonala az 1941 előttihez képest visszaesett.

A Kalangya körül csoportosuló írók 1943. március 14-én a zombori városháza nagytermében újraalakították a jugoszláv uralom alatt megszüntetett Szenteleky Kornél Irodalmi Társaságot[26], amelynek célja Szenteleky Kornél hagyatékának, szellemi örökségének ápolása, az írók összefogása. „Csak természetes tehát – írja Csuka Zoltán –, hogy a DMKSZ (Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség) mindjárt a felszabadulás után készséggel helyt adott a délvidéki magyar íróknak, majd amikor azok megalakították a Szenteleky Társaságot, párhuzamos munkájukat a Szövetség is programjába illessze, és a Szövetség elnöke szívesen fogadta az írók meghívását Társaságuk élére. A Szövetség és az írók, tehát a délvidéki magyar közművelődés és irodalom szoros együttműködésének programja ezzel adva van: a Szövetségnek ügyelnie kell arra, hogy minden tekintetben támogassa íróit, akik ennek a tájnak és népnek lelkét hivatottak magas irodalmi síkon és színvonalasan kifejezni. Munkájukat szervesen kell beleillesztenie a délvidéki magyar népművelés szolgálatába. Semmiesetre sem szabad bekövetkeznie annak, hogy a közművelődés és irodalom férfiai *csak* a székesfőváros (Budapest) felé figyeljenek, csak onnan várják szellemi és anyagi erőiket; az természetes, hogy a teljes magyar egységre kell törekedniök, de épp a nemzet egyetemének érdekében ügyelniök kell arra, hogy sajátos értékeik is kibontakozhassanak, a délvidéki magyar szellem helyi gyökerei minél inkább a talajba mélyedjenek és megerősödjenek, mert csak így tudják azokat a gyümölcsöket felmutatni, amelyeket az egyetemes magyar művelődés is örömmel és büszkeséggel fogad. A Közművelődési Szövetségnek tehát minél többször kell szerepeltetnie rendezéseiben a délvidéki magyar írókat, viszont a délvidéki magyar írónak minél bensőségesebben kell saját témája, saját problémái és saját tárgyai felé fordulnia és azokat műveiben feldolgoznia. A délvidéki magyar irodalomnak ma már számos olyan terméke van, amelyet az egyetemes magyar irodalom is elismer, a délvidéki táj és a délvidéki magyar nép ott él a délvidéki költők számos versében, a délvidéki magyar író számos elbeszélésében, sőt ma már egynéhány regényében is."[27]

A Szenteleky-Társaság 1943-ban kiadta Szenteleky Kornél 1927 és 1933 közötti irodalmi leveleit.[28] A kötet igencsak felborzolta a kedélyeket, ugyanis leleplezte a délvidéki irodalom gondjaiért felelős széthúzó erőket. Megjelenését követően számos politikai magyarázat és bírálat jelent meg, s ezek nyomán nyilvánvalóvá lett, hogy a

[26]Prokopy Imre: Közösen a közös célért, Krámer Gyula: Végvári sorsvállalás = Kalangya, 1943. 4. szám. 150-155. l. (Elhangzottak a Szenteleky Társaság alakuló közgyűlésén.)
[27]Csuka Zoltán: A délvidéki magyar irodalom és közművelődés = Délvidéki Szemle, 1944/8. sz. 356-357. l.
[28]Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927-1933. Sajtó alá rend. bevez. Bisztray Gyula, Csuka Zoltán. Zombor-Bp. 1943. Szenteleky Társaság kiad. 403. l.

„kisebbségi" sorsábrázolást helyettesíteni hivatott, a terület Magyarországhoz való visszatérésével született „délvidékiség" eszméje nem tudott – s ebben az idő rövidsége is belejátszott – igazán gyökeret verni. „Ami az úgynevezett tiszta szépirodalmat illeti... annál a tájmotívum mellékes, csak színárnyalat, de nem létrehozó erő. A belletrisztikai (szépirodalmi) mű értéke nem azon múlik, hogy mit, hanem inkább azon: hogyan. A szépirodalmat nehéz a vidékhez rögzíteni, mert nem elsőrendű feladata a táj- és a korfestés, sem a problémák boncolása. A regény, a novella, a vers elsősorban az egyén alkotása, és a művészet mindig a leggőgösebb individualizmus. Hogy ilyen értelemben fennmarad-e vagy születik-e délvidéki írás, az már kevésbé kollektív probléma. Elsősorban az író, a tehetség kérdése, nem pedig a környezeté, a körülményeké és a kereteké."[29]

A délvidéki magyar alkotók összefogását igyekezett elősegíteni 1943 nyarán az írók háromnapos nyári táborozása Palicsfürdőn. Dr. Reök Andor főispán elnökletével közel ötven író tanácskozott a palicsi tóparton, ahol a Szenteleky Társaságon és a Kalangya körül csoportosuló alkotókon kívül a magyar vidék, valamint Budapest szellemi és irodalmi közösségeinek képviselői is megjelentek. A háromnapos tanácskozáson a vidék szellemi életének keresztmetszete bontakozott ki, s elhangzott: a Bácskában – de másutt is – az egymás mellett élő népeknek csak a békés együttműködés hozhat jövőt. A délvidéki íróknak fontos szerepe a közvetítés a különböző és egybefonódó népi kultúrák között. Szirmai Károly a délvidéki magyar irodalom két évtizedes küzdelmét és aktuális helyzetét világította meg. A felszólalását követő vitában tisztázódtak a délvidéki irodalom létkérdései. „A táj írója a vidék kifejezője, de az az író is részese ennek az irodalomnak, akinek lelkét nem ragadta meg a táj, akinek alkotásaiban idegen tájak lebegnek. Épp úgy, mint ahogy a déli végek irodalma táji sajátosságaival részese a nagy magyar irodalomnak. A 'délvidéki' jelző nem elhatároló, nem megkülönböztető és nem jelent különállást sem: egyetlen egységbe tartozik, a nagy magyar nyelvterületbe."[30]

Az első délvidéki írói táborozás tizenkét előadása a szellemi élet valamennyi kérdését érintette és néhány vonatkozásban kijelölte a megoldás lehetőségeit.

A Délvidék visszacsatolása után, az 1941. február közepén meginduló Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség újra visszavette az első világháború végéig használt eredeti nevét: Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség, közismert rövidítéssel DMKSZ. Erőteljesen folytatódott a tagtoborzás, a helyi szervezetek kiépítése. Június végére a szövetség taglétszáma meghaladta a 200 000-et. Ez azt jelentette, hogy Délvidéken élő minden harmadik magyar belépett a DMKSZ-be. A szövetség a következő területeken fejtette ki tevékenységét:

1. A magyarság szervezése. 2. A magyar tankötelesek, iskolák és tanerők számontartása. Magyar tanítók képzése és magyar tannyelvű iskolák felállításának szorgalmazása. Írástudatlanok, ipari és gazdasági munkások részére ingyenes tanfolyamok indítása. Könyvtárak alakítása és a könyvtárélet fejlesztése. A műkedvelő színjátszás, az ének-

[29]Timár Ferenc: A délvidéki magyar irodalom válsága = Délvidéki Szemle, 1944/6. sz. 263. l.
[30]Délvidéki Szemle, 1943/9. sz. 416. l.

kultúra és az irodalmi élet ápolása és segítése. A magyar sajtó egységes irányítása. A képzőművészetek fejlesztése és egy központi múzeum felállítása. 3. A nép egészségügyi felvilágosítása. Anya- és csecsemővédelem. Napközi gyermekotthon felállítása. 4. Gazdasági szervezkedés. A magyar gazdakörök egységes irányítása a magyar gazdaegyletek révén. A szövetkezeti élet kiépítése. 5. Munkásjóléti intézmények létesítése, tanoncelhelyezés és tanoncotthonok felállítása. Aggok menhelye és árvaházak létesítése. 6. A magyar ifjúság megszervezése. Az ifjúsági továbbképzés, iskolán kívüli nevelés és az ifjúság testnevelésének megteremtése. 7. Magyar sportszövetség felállítása. 8. Népi szokások ápolása. Kultúrkapcsolatok kiépítése a többi kisebbségi intézménnyel.

A DMKSZ központjában tíz szakosztály működött: a szervezési és adminisztrációs, a népművelési, az irodalmi szakosztály, a Délvidéki Szépmíves Céh, a zeneművészeti, az ifjúsági, a gazdasági, a sportosztály és a Délvidéki Sportrepülő Egyesület, valamint a műkedvelő (színjátszó) osztály és az egyetemi és főiskolai hallgatók szakosztálya. A DMKSZ a hatalomváltozás után együttműködött a katonai közigazgatással. Különféle délvidéki ügyekben eljárt a polgári közigazgatás fórumainál és mintegy ötezer közállásra jelentkező kérését juttatta el az illetékesekhez. E személyeknek 70%-a a szövetség révén tudott elhelyezkedni. A horvátországi magyar tanulók számára internátust szervezett, szorgalmazta a szerb megszállás alatt tanulmányaiban visszamaradt magyar fiatalok továbbképzését, felkutatta a magyar szórványokat, és lépéseket tett az itt élő iskolaköteles gyermekek gondozására.

A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség az uralomváltozás utáni első választmányi ülését 1941. december 14-én tartotta. A tanácskozáson nemcsak Bács-Bodrog vármegye és a Drávaszög, hanem a németek által megszállt Bánát és a Szerémség magyarságát, valamint a Belgrádban élő mintegy háromezernyi magyart is képviselték a majdnem teljes létszámmal megjelent küldöttek. Krámer Gyula elnöki beszámolójában elhangzott, hogy a DMKSZ-re azért van elsősorban szükség, mert a nemzetiségekkel erősen tarkított, vegyes lakosságú Délvidéken a magyarság nem hagyhatja erőit szervezetlenül szétforgácsolódni. Elsősorban a délvidéki magyar erők egységét, összefogását igyekezett a Szövetség megteremteni. Blazsek Ferenc főtitkári jelentésében arról beszélt, hogy a Délvidéknek újra be kell illeszkednie a magyar nemzeti élet egységébe, amelyből a táj több mint két évtizedre kiszakadt. „A helyi problémákon túl még azt a kettős célt is szolgálnunk kell, hogy egyrészt átvegyük az anyaország népi és szellemi kincseit, másrészt mi is átadjuk az anyaországnak azt, amit az elmúlt 22 év alatt keserű tapasztalatok árán tanultunk."[31]

A DMKSZ szakosztályai közül a gazdasági 1941. május 25-én alakult. Egyik legfőbb feladata a Délvidéknek az anyaország gazdasági életébe való bekapcsolása és a különleges helyi érdekek védelme volt. Valamennyi magyarlakta községben indítványozta gazdakörök felállítását és téli tanfolyamok megszervezését. Részt vett öt 2-3 hónapos,

[31]Sándor István: A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség beszámolója = Délvidéki Szemle, 1942/3. sz. 106. l.

és hat 1–2 éves tanfolyam előkészítésében. 1941-ben az egész Délvidékre kiterjedően vetőmagakciót szervezett a gazdáknak, búzából 26, rozsból 1 vagonnal, őszi árpából 95 métermázsával.

A zenei szakosztály 1941. július 21-én alakult. A dalosegyesületeknek daloskerületekbe való szervezésén munkálkodott elsősorban. A régi dalárdák közül 22 jelentette be csatlakozását, 6 új alakult, és 1941 nyarán 15 új dalárda volt alakulóban. A bácskai zeneiskolák megszervezésével is ezt a szakosztályt bízta meg a kultuszminiszter, így jött létre még az évben a Délvidéki Konzervatórium. Szabadkán városi zeneiskola alakult, s hasonló intézményeket szervezett meg a Szövetség Zomborban, Apatinban, Óbecsén, Zentán és Újverbászon is.

A DMKSZ irodalmi szakosztálya teremtette meg anyagi alapjait a volt Jugoszláviában alakult Szenteleky Társaság felélesztésének és a Kalangya újraindításának.

A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség 1942/43. évi Évkönyvében összefoglalják az alakulása óta eltelt két esztendő munkáját. A szövetség taglétszáma elérte a 300 000 főt. 245 szervezetben összesen 177 tagegyesület tartozott a kötelékébe. A tagság aránya elérte a délvidéki magyarság 70%-át, a kiépíthető szervezetek maximumához viszonyítva pedig a 95%-ot. Az eredmények igen beszédesek: a szövetség „...népművelési propagandaautója 67 helyen összesen 120 000 hallgató előtt 195 óráig működött, népművelő tanfolyamain (szám szerint 322 tanfolyamon) közel 14 000 hallgató vett részt összesen 28 000 órában, Gazdasági Osztálya pedig 63 helyen építette ki a gazdaszervezeteket. A Szövetség kiadásában 8 000 példányban jelentek meg tankönyvek és előadói kézikönyvek."[32]

A szövetség 25 személyes főiskolai internátust tartott fenn, intézte a megszállott területek (Bánát, Szerémség) 300 magyar diákjának összes pénz- és útlevélügyét, levelezését. Népművelő tanfolyamain 7000-en kaptak bizonyítványt az elemi iskola hatodik osztályának elvégzéséről. Az egyetemi és főiskolai hallgatók budapesti, pécsi és szegedi alosztálya 1942 nyarán két hónap alatt felkutatta a Délvidék magyar szórványait, 30 községben és 7 tanyacsoportban részletes környezettanulmányt készített. A Hazatérők alosztálya 300 visszahonosítási ügyben járt el. A szövetség keretében működő Délvidéki Szépmíves Céh újvidéki művésztelepén 30 képzőművész továbbképzését tették lehetővé. Az irodalmi szakosztály tíz hónapon keresztül vett részt a Kalangya szerkesztésében, egyéb kiadványaival pedig a népművelést szolgálta.

1944-ben a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetségnek már 265 tagszervezete működött, így a Délvidéken nem volt olyan település a nagyobb tanyacsoportokat, a nemzetiségi községeket és a szórványtelepeket is beleértve, ahol ne lett volna tevékeny DMKSZ-szervezet. A tisztán magyarlakta területeken a beszervezett magyarság aránya 65%, a vegyes lakosságú helységekben 75-80%, a szórványközségekben, ahol a tömörítő nyomás a legerősebb, közel 100% volt. 1944-re 30 000 magyar felnőtt végezte el az

[32]Sándor István: A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség évkönyve. 1942/43 = Délvidéki Szemle, 1943/5. sz. 229. l.

elemi iskola VI. osztályát, ezáltal jelentősen csökkent a jugoszláv iskolapolitika áldozatainak száma. A Bácskában ekkor 60 olyan község, 7 tanyaközpont, a Drávaszögben pedig 17 olyan település volt, amelyekben a magyarság aránya 20% alatt volt. Ezeket a DMKSZ mint szórványközségeket tartotta nyilván és külön szórványosztályt alakított közművelődési gondjaik enyhítésére. Az itt élő gyermekek magyar iskolába járatása a magyar hatalom alatt is gondot okozott. A DMKSZ összegyűjtötte ezeket a gyerekeket, s Temerinben családoknál helyezte el őket, Bácson pedig internátust tartott fenn részükre. A szórványban élő felnőtteknek háziipari tanfolyamokat szervezett, azután eszközzel és nyersanyaggal ellátva őket munkaalkalmat teremtett számukra. A vegyeslakosságú községekben 25, átlagban 150 kötetes vándorkönyvtárat állított össze, amely állandóan úton volt a szórványokban és a tanyavilágban. A Délvidéket úgyszólván behálózták a szabadegyetemek, a különböző akadémiák, szabadlíceumok – előadásaikon és tanfolyamaikon ezrek vettek részt. A DMKSZ irodalmi szakosztálya hat kötetben jelentette meg Szenteleky Kornél összegyűjtött műveit, s a délvidéki írók műveinek első vásárlója, terjesztője és adományozója volt. A DMKSZ öt egyetemista és főiskolás szervezetében a délvidéki ifjúság 95%-a tömörült, szám szerint 480-an. Ekkorra a fiatalok már 84 szórványközség felkutatását végezték el és évente 700 falulátogatáson vettek részt.[33]

A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség központi és helyi vezetői mindvégig nemzetiségi tolerancia elvét érvényesítették tevékenységükben, 1944 őszén mégis sokukat fasisztának bélyegezték a bevonuló jugoszláv partizánok, s emiatt többen az atrocitások áldozataivá váltak.

A Délvidéki Szemle Társaság, amely a Délvidéki szemle című folyóirat támogatója volt, Batizfalvy János professzor kezdeményezésére és szervezésében 1944. március 19. és 26. között egy hétre tervezett Délvidéki Szellemi Találkozón kívánta a Délvidéknek külön és Szegeddel összefüggő problémáit kiváló írók és szakemberek bevonásával minél több oldalról megvitatni. „Az itt élő nemzetiségek lelki összehangolódását is célzó vállalkozás a közbejött események miatt első megnyilvánulásával (t.i. Magyarország német megszállása), a szegedi és délvidéki képzőművészek március 19-én ünnepélyes formák közt megnyílt kiállításával elakadt."[34] A találkozó így elmaradt, viszont a Délvidéki Szemle az ankét kéziratban már megérkezett referátumainak, hozzászólásainak anyagaiból a folyóirat júniusi számában a visszatért Délvidék problémái, a júliusiban pedig a szegedi kulturális és tudományos életnek a Délvidékkel való összefüggései kerültek terítékre.

A délvidéki magyar szellemi élet jelentős eseménye volt még 1942 nyarán, hogy a budapesti egyetem hallgatói Tálasi István professzor vezetésével a Drávaszög egyik elhagyatott községében, Kopácson az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Központja támogatásával létrehozták a Kopácsi Táj- és Népkutató Tábort. Tevékenységük

[33]Hegedűs László: A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség = Délvidéki Szemle, 1944/8. sz. 346-354. l.
[34]Délvidéki Szellemi Találkozó = Délvidéki Szemle, 1944/6. szám (június) 241-263. l.

lényegében komplex népéleti felmérés volt, mert nemcsak néprajzi gyűjtést, hanem a helybeli lakosság népéletét rögzítő szociográfiai megfigyeléseket is végeztek.

1943. november 21-én Zomborban nyitotta meg újra kapuit a hat évtizeddel korábban alakult Bácskai Múzeum, amely a vidék néprajzi anyagát tárta a látogatók elé. A magyar néprajzi gyűjtés megindítását már 1934-ben sürgette a Kalangyában Batta Péter, de ez is, a népdalok gyűjtése is csak az évtized végén indult meg Kiss Lajos jóvoltából. Népdalgyűjtő útjain Kiss Lajos 1939–42-ben több mint 2000 dallamot jegyzett le, amelyek legjavát – 108-at – az 1943-ban megjelent Délvidéki daloskönyvben adta közre. Kiss Lajos a legtöbb dallamot Szlavónia három ősi településén, Harasztin, Kórógyon és Szentlászlón gyűjtötte, de daloskiadványában doroszlói, bácskertesi, temerini, gombosi, feketehegyi, hertelendyfalvi és nemesmiliticsi dalok is voltak.

A Muravidéken, korabeli magyar szóhasználattal Vend-vidéken a lakosság többsége vend volt, kivéve a határmenti keskeny sávon, ahol 25-26 magyar többségű falu is jugoszláv fennhatóság alá került. Az itt élő vendek (szlovének) már 1918-ban is Magyarország uralma alatt akartak maradni, mert a túlnépesedett szegény vidékről a Dunántúlra jártak gazdasági munkára. 1941 és 1944 között is magyar érzelműek mutatkoztak, önként kérték a magyar nyelv tanításának bevezetését iskoláikban. Az 1941. évi népszámláláskor óriási többségük – 70 315, illetve 20 343 fő – vend anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

A határmenti magyar többségű 26 községben 1941-ben a lakosság 81%-a magyar volt. A Mura-vidéket április 16-án csatolták vissza Magyarországhoz, és ezért május 24-től 1945. március 23-ig újra megjelent az első világháború előtt indult társadalmi, gazdasági és politikai hetilap a Muraszombat és vidéke.

A magyar fennhatóság alatti négy esztendőben Lendván mindössze egyetlen kiadvány látott napvilágot Horváth Sándor tollából Alsólendva múltja és jelene címmel 1942-ben. A város és környéke történetét mutatta be az ókortól 1942-ig.

A Muraközben 1941–1944 között a lakosság szintén magyarbarát volt, iskoláiban a magyar tanítási nyelvet vezették be. Az 1941. évi népszámláláskor a lakosság óriási többsége muraközi (nem is horvát) anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát (95 977 horvát anyanyelvű, 992 horvát nemzetiségű).[35]

[35]Benisch Artur: Javaslatok a kormány békeelőkészítő programjának kialakulásához (1945) = Regio, 1990/1. sz. 144-145. l.

Magyarok a Bánátban és Horvátországban 1941–1944

A Bánát mezőgazdaságilag igen fejlett vidéke nem került vissza Magyarországhoz a Délvidék visszacsatolásakor. A Harmadik Birodalom csapatai szállták meg, majd 1941. június 5-én önálló adminisztratív egységként Szerbiához csatolták. Kormányzására úgynevezett segédbánt neveztek ki Joseph Lapp személyében, aki a bánáti németek egyik vezetője volt. Belső ügyei irányítására négy új ügyosztályt szerveztek, ezeknek vezetőit a szerb kormányfő nevezte ki, s valamennyien német nemzetiségűek voltak. A Bánát adminisztratív státusát rendező június 5-i belgrádi egyezmény alapján a járási, városi és községi elöljárókat az adott közigazgatási egység nemzetiségi arányainak figyelembevételével kell kinevezni, ugyanakkor a legfontosabb gazdasági vezető posztokat németeknek kell betölteniük.

Alig fél esztendő múlva, 1941. december 6-án hatályba lépett Szerbia új közigazgatási felosztása, amikor a németek által megszállt Szerbia 14 körzete (okrugja) egyikének nyilvánították a Bánátot. A németek közben már 1941 nyarán tárgyalásokat kezdeményeztek Budapesten a bánáti magyarok helyzetéről, ezzel próbálván enyhíteni a magyar kormány csalódottságát a Bánát visszacsatolásának elmaradása miatt. A megbeszélések eredményeképp a bánáti magyarok egyik vezetőjét, Jeszenszky Ferencet segédbán-helyettessé nevezték ki, és újra engedélyezték a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület (BMKSZ) működését.

A magyar kormánynak tudomásul kellett vennie, hogy le kell mondania a Bánátról. Az új kabinet, a Kállay-kormány sem sürgette a terület Magyarországhoz való csatolását. „Amikor a háború menetében beállott változások hatására megkezdődtek a nyugati diplomáciai puhatolózások, a magyar kormány még nagyobb óvatosságot tanúsított a Bánáttal kapcsolatban. Kállay ekkor már az új külpolitikai törekvéseknek alárendelten, többek között a magyar-szerb közeledés előmozdítására törekedve igyekezett kezelni a bánáti kérdést. Ennek megfelelően 1943 tavaszán tiltakozott az ellen, hogy a Bánáti magyarokból egy 500 fős különítményt állítsanak fel azzal a céllal, hogy német egyenruhában és parancsnokság alatt részt vegyenek a Bánáti 'szerb megmozdulások' elfojtásában."[1] A Bánát esetleges visszacsatolásának ügye ekkor már véglegesen kikerült a magyar kormány terveiből.

[1]A. Sajti Enikő: Délvidék. i.m. 111. l.

A Délvidék visszacsatolásakor a Bánátban élő magyarság nehezen törődött bele, hogy nem került újra Magyarországhoz, hogy a Tisza határfolyóvá vált, és minden kapcsolata megszakadt a Bácska magyarlakta területeivel. Nem volt azonban más választása, az új, ideiglenesnek tekintett helyzetben is megpróbálta rendezni sorait. A Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség, miután újbóli működését a német hatóságok már 1941 őszén engedélyezték, hat körzetben azonnal megkezdte a magyarság körében a tagtoborzást. A sikeres akcióról a szövetség irányítói, dr. Tallián Tibor ügyvezető elnök és Ambrózy Károly, a központi iroda igazgatói a BMKSZ 1941. december 14-i első választmányi ülésén számoltak be. Ekkor a BMKSZ 89 fiókegyesületében összesen 88 044 tagot tartottak nyilván.

A szervezési munkával párhuzamosan a szövetség népszámlálást is tartott. Eszerint a Bánátban a magyarság az eddigi statisztikai adatokkal szemben elérte a 117 212 főt, és megközelítette a németség számát.[2] (Az 1931. évi jugoszláv népszámlálás 98 714 magyart talált a Bánátban.) A DMKSZ 1942/43-as évkönyve már 135 000 fizető tagról tudósít, s ez csak első pillantásra tűnhet túlzásnak. „Bánát mai helyzetével magyarázható, hogy a Szövetség tagjainak a száma túlhaladta a magyarság lélekszámát, s ez valószínűleg onnan ered, hogy azok a rétegek, amelyek Jugoszláviában homályos hovatartozandóságukkal ingadozva a könnyebb boldogulás és más okok miatt szívesebben más nemzetiségűnek mondották magukat, most a Szövetség tagjainak a sorába léptek, amivel tulajdonképpen a magyarságot is vállalták. A bánáti magyarság természetes szaporulatával 135 000 magyart nem lehetett volna elérni, annál inkább, mert Bánátban is kevés a sokgyermekes család, bár az egyke elég ismeretlen a magyar falvaikban."[3]

A bánáti falvakban élő magyarság nagy része földművelő ebben az időben, módosabb rétege igen vékony. A városokban az ipari munkások jelentős része szintén a magyarság soraiból került ki. Elsősorban a színmagyar községek lakosságának volt saját földje. A magyarság többsége az észak-bánáti magyarlakta sávot leszámítva szórványban élt, itt az asszimiláció leghatásosabb ellenszerének a gazdasági és szellemi megerősödés bizonyult. A BMKSZ ezért már 1941-ben a gazdasági egyesületekkel együttműködve száz szövetkezet megalakításán fáradozott, hogy azok kiépülésük után szövetkezeti szövetséggé alakuljanak. A BMKSZ, amelyet a német hatóságok hivatalosan elismertek a bánáti magyar népcsoport irányítójának, elérte, hogy „...a szerb minisztertanács külön rendeletben szabályozta a magyar népcsoport részvételét a közigazgatásban, a bíróságnál, a postánál, a vasútnál, és szabályozta a magyar népcsoport iskolaügyét is."[4]

Bár a német katonai közigazgatás a Bánátot kiemelte a szerb ellenőrzés alól, Belgrád befolyása nem szűnt meg a vidéken, mert a kinevezési ügyeket a szerb kormány intézte. A városi közigazgatást valamennyi ilyen jogú településen a német hatóságok vették át, néhány helyen magyarok is kaptak vezető posztokat. Így például 1943/44 fordulóján

[2]Sümeghy Mihály: Magyar élet a határokon túl = Kisebbségi Körlevél, 1943) 3. sz. 180. l.
[3]Csuka János: A bánáti magyarság szórványélete = Délvidéki Szemle, 1944/6. sz. 272. l.
[4]Sándor István. i.m. 108. l.

Nagybecskereken magyar alpolgármester, Törökkanizsán magyar főszolgabíró tevékenykedett.

A BMKSZ egyik legelső feladatának a magyar anyanyelvű oktatás megszervezését tartotta, s tanfolyamokkal pótolta a jugoszláv iskolapolitika magyar vonatkozású veszteségeit. Itt tanultak meg a hallgatók magyarul írni, olvasni és számolni. Már 1941-ben mintegy 1500 bánáti magyar tett sikeres magánvizsgát és szerzett végbizonyítványt a hatodik osztályról. Ugyancsak tanfolyamokkal tették lehetővé a gimnáziumi tanulmányaik folytatását mindazoknak, akik hiányos szerb nyelvismeretük miatt nem tudtak továbbtanulni. Nagybecskereken rendőriskolát állítottak fel, ahol önkéntes jelentkezés alapján 200 magyar fiatalembert és 4 volt tisztet gyűjtöttek össze, akik kiképzésük után a magyar községek rendőri szolgálatát látják el. Mindezt nem volt könnyű megvalósítnai, mert a Bánátban ez időben egyetlen magyartanár vagy tanító sem volt, középiskolát végzett személyek álltak ki a katedrára a magyar gyerekeket tanítani.

1942-től mind erőteljesebbé válik a szövetség tevékenysége a bánáti magyarság gazdasági, társadalmi és művelődési megszervezésében. A jugoszláv korszak utolsó évében, 1941-ben indult meg az a mozgalom, amely a bánáti magyar gazdák szervezetének, a Duna-Tisza Vidéki Gazdasági Egyesületnek a tevékenységét az akkori Vajdaságra is ki akarta terjeszteni. A Bánát német megszállása után ez a szervezet átvette a magyarság gazdasági képviseletét és fontos szerve lett a BMKSZ-nek. A Duna-Tisza Vidéki Gazdasági Egyesület a hajdani Torontál vármegyei Gazdasági Egyesület jogutódjaként működött és központi szervként 40 fiókjával a falusi gazdakörök révén tartotta fenn a kapcsolatot a gazdákkal. A Bánátban ez időben már 37 gazdakör működött. A Gazdasági Egyesület nagy súlyt helyezett a szakoktatásra, a téli előadássorozatokra minden évben anyaországbeli gazdasági tanárokat hívtak meg. „Az 1942. évben 22 községben tartottak gazdasági előadásokat 165 órán át 19 091 hallgató előtt. 1943-44 telén eddig 34 községben folytak szakelőadások 38 401 hallgató előtt 447 órán át."[5] Számos gazdakörben tartottak vitával egybekötött felolvasásokat. Az előadások szervezésével párhuzamosan az egyesület több ezer szakkönyvet osztott ki a gazdaköröknek. Ezen kívül az egyesület 25 ifjú falusi gazdának tette lehetővé a tanulást magyarországi gazdasági iskolákban, többeket pedig más szakiskolában helyezett el.

A BMKSZ 1942-ben indította meg szövetkezeti mozgalmát, és a következő évben már mintegy 40 000 szövetkezeti tagot tartottak nyilván a Bánátban. Különösen a törökkanizsai, a nagykikindai, a nagybecskereki, a felsőmuzslyai, a magyarcsernyei, a pancsovai, a verseci, a torontálvásárhelyi (debelyacsai) szövetkezet működött eredményesen. 1943 második felében Törökbecsén, Oroszlámoson, Szajánban, Töröktopolyán és más településeken is alakulóban voltak magyar szövetkezetek.

1944-ben a Gazdasági Egyesület keretében megszervezett Központi Gazdasági Szövetkezet 23 magyar községben megszervezte a gazdák terményeinek felvásárlását, valamint gazdasági eszközökkel való ellátását. Összesen közel 1000 vagon mezőgazda-

[5]Bédi Imre: Magyar élet a határokon túl = Kisebbségi Körlevél., 1944/3-4. szám. (május-június) 224. l.

sági terményt szállítottak le több mint 100 millió dinár értékben. Nagybecskereken 1942 végén magyar szövetkezeti boltot nyitottak, amely a magyar falusi gazdák termékeit forgalmazta.

A BMKSZ rövid idő alatt a bánáti magyarság politikai és társadalmi életének legfőbb tényezőjévé vált, és az élet valamennyi területét átfogta. A magyarság gazdasági megszervezésén, iskoláinak újbóli talpra állításán kívül megkülönböztetett figyelemmel fordult a szociális kérdések felé. Különösen a nagybecskereki fiók – 1943. december 31-én 12 185 tagja volt – működött eredményesen. Egyik alosztálya, a Női Tábor 1942 februárjában akciót indított a szegénysorsú gyermekek felkarolására, s 1944 derekáig megszakítás nélkül napközi otthont tartott fenn, ahol 45-50 gyermekről gondoskodtak állandóan. Ezen kívül ötven gyermeknek ruhaneműt készítettek, százegy újszülöttnek adtak ki vándorkelengyét. A téli segélyakcióban 207 családot részesítettek pénzsegélyben, és 469-nek osztottak ki munkásruhát. Rendszeresen szerveztek gyűjtéseket, amelyek bevételéből a nincsteleneket támogatták. Törökbecsén a BMKSZ Női Tábor alosztálya – mely 1942 márciusában alakult meg – másfél holdon konyhakerti növényeket termesztett és a terméssel a rászorulókat segítette. A Női Tábor 496 tagja megszervezte a szegénysorsú kisgyermekek gondozását, 110 csecsemőkelengyét adtak ki és ebédet osztottak a szegényeknek. Indítványozta továbbá, hogy Törökbecsén állítsanak fel egy középiskolai internátust, és erre a célra átengedte saját székházát. Az intézményt három hét alatt meg is nyitották, és 22 fiút, valamint 27 leányt helyeztek el benne.

A BMKSZ támogatta az ekkor Ó-Szerbiában élő mintegy 600 magyarnak a szülőföldre való visszatérését is. A szövetségnek a magyarságért végzett önzetlen munkáját nagyban segítette, hogy 1943. augusztus 2-án a német katonai hatóságok által jóváhagyott ügyviteli szabályzata kimondta: „magyar az, aki magát magyarnak vallja."[6]

A magyarság volt az első népcsoport a Bánátban az 1941. évi tavaszi államfordulat után, amely megszervezte iskolahálózatát. Az 1942/43-as tanév végén már 79 magyar népiskola működött, 1943 őszén 86, összesen 13 220 tanulóval, 89 diplomás és 141 segédtanerővel. Az elemi iskolák mellett 28 óvoda működött 1516 gyermekkel. A középiskolák közül Nagybecskereken 8 osztályú gimnázium, 4 osztályú kereskedelmi középiskola és 4 osztályú magyar polgári állt fenn összesen 794 tanulóval és 26 tanárral. Nagykikindán 7 osztályú magyar gimnázium volt 319 tanulóval és 15 tanerővel, Pancsován 5 osztályos gimnázium 197 tanulóval és 14 tanárral, Törökbecsén 4 osztályú algimnázium 201 tanulóval és 7 tanerővel, Versecen 4 osztályú magángimnázium 109 tanulóval és 14 tanárral, Torontálvásárhelyen pedig magángimnázium 105 tanulóval és 7 tanerővel.[7] Az adatokból kitűnik, hogy a Bánátban a magyar középiskolai oktatás a háborús körülmények ellenére viszonylag jól kiépült. Ennek ellenére több száz bánáti fiatal folytatta középiskolai tanulmányait Magyarországon. Csak Törökkanizsáról mintegy 100 fiatal járt át anyaországi iskolákba. A Bánátban nagy volt a hiány magyar tanítókban és tanárokban, ezt igyekezett pótolni az újvidéki állami líceum és tanítóképző intézet, ahol 1943-ban a Bánátból 28, a horvátországi magyarság köréből 5 fiatal tanult. A bánáti magyar értelmiségi utánpótlás nem volt reménytelen, mert a hivatalos adatok szerint ekkor a területen 1000 magyar lakosra 28, a németeknél 25, a szerbeknél 15, a románoknál 6 középiskolai tanuló jutott. Sokkal kedvezőtlenebb volt a bánáti magyar főiskolai és egyetemi hallgatói utánpótlás. A hallgatók száma ötven körül volt.

[6]Bédi Imre. i.m. = Kisebbségi Körlevél, 1943/6. szám (november) 389. l.
[7]U.o. 388. l.

A bánáti magyarság művelődési élete is igen élénk volt az 1941–1944 közötti években, több községben működtek műkedvelő együttesek, így például a törökkanizsai járási ifjúsági fúvószenekar rendszeresen hangversenyezett a magyarlakta településeken.

A Délvidék 1941. áprilisi magyarországi visszacsatolása után a Horvátországban élő mintegy 70 ezer főre becsült magyar továbbra is kisebbségi sorban maradt. A teljes egészében szórványban élő magyarság összefogását, gondozását az 1940-ben alakult Horvát-Bánsági Magyar Közművelődési Közösség tovább folytatta, és mindenben igyekezett a magyarság segítségére lenni. A Független Horvát Állam kikiáltása után a szervezet felvette a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség nevet. A Közösség szorosan együttműködött a zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületével, sőt annak diákotthonában kapott helyet. Néhány hónap alatt – még a jugoszláv uralom alatt – valamennyi horvátországi magyarlakta faluban helyi szervezeteket alakítottak. Jugoszlávia felbomlása után a zágrábi magyar egyetemisták feloszlatták kultúregyesületüket, és annak minden vagyonát – a diákotthont teljes felszereléssel és a könyvtárat – ellenszolgáltatás nélkül a Közösségnek adták át. A horvátországi magyarság egy része az anyaországba, illetve a Délvidékre költözött, Zágrábból mintegy háromezren tértek haza, vidékről is hasonlóan nagy számban. Ez utóbbiak közül csak azok maradtak, akiknek földjük volt. Mindezek ellenére a Közösség tagjainak száma 1942 júliusában meghaladta a 12 ezret.[8]

A közösség horvátországi fiókjainak – mai fogalommal: helyi szervezeteinek – száma 1944 elején elérte a 128-at. Ezekben a hónapokban a Közösség szervező munkája a háborús viszonyok következtében igen nagy nehézségekbe ütközött, mert nemcsak a szórványban élő magyarokkal, hanem a Szlavóniában viszonylag zártabban élő magyarsággal is mind több gonddal járt a folyamatos összeköttetés fenntartása. Ilyen körülmények között lehetetlenné vált az adatgyűjtés, a magyarság számontartása.

A közösség tagjai 1943-ban újra körvonalazták céljaikat. „Munkájukat négy irányban kívánják kifejteni. Krisztusibb embert, műveltebb falut, életerős népet, önérzetes magyart. Ennek megfelelően munkájukat a krisztusi hitre alapozzák, azt akarják, hogy ennek alapján a magyarság minden tagja elérje az általános műveltségnek azt a fokát, ahol biztosan megállhatja a helyét bárkivel szemben. Az életerős népet hangoztató célkitűzés főleg a gazdasági megsegítésre vonatkozik. A horvátországi magyarság nagy baja a nincstelenség. Ezen csak tervszerű és okos nevelés segít. El akarják sajátítani a rendszeres munkának és okszerű gazdálkodásnak a tudományát, szervezkedni kívánnak

[8]Czirfusz Miklós: Képek a Horvátországi Magyar Művelődési Közösség kialakulásáról. = Kisebbségi Körlevél, 1942/3. sz. (május) 179-180. l.

egymás segítésére. Végül céljuk önérzetes magyart nevelni."[9] A „súlyos idők" következtében a Közösségben szükségképpen háttérbe szorult a kulturális munka, és a szociális tevékenység került előtérbe. Ezekben az években a horvátországi magyarok százai voltak kénytelenek a partizánmozgalom miatt otthonaikat elhagyni. A menekülteket a Közösség központja, az egyes helyi szervezetek, egyének segélyezték rendszeresen. A Pozsega környéki Lucsincsáról elmenekült magyar családokat (összesen 27 személyt) az eszéki központ a szlavóniai magyarlakta községben, Rétfalun helyezte el. A többi magyarlakta településen is – Szávaszentdemeter, Erdőd, Haraszti, Dálya, Apáti, India, Ruma, Beocsin, valamint Vukováron és másutt – a menekült magyarság segélyezése és elhelyezése volt a Közösség helyi szervezeteinek a legfőbb gondja. Mindenütt rendszeresen végeztek gyűjtéseket és a befolyt adományokat részben az otthonukat elhagyni kényszerülők, részben a helybeli szegénysorsúak között osztották ki. A zimonyi helyi csoport például 1943/44 telén összesen 249 000 kunát (horvát pénzt), valamint élelmiszert, ruhaneműt gyűjtött és osztott ki a rászorulóknak.

A Közösség szociális jellegű tevékenységének legfőbb szervezője az 1940 decemberében alakult Horvátországi Magyar Asszonykör volt. A számos helyi szervezetnél – így Eszéken, Zimonyban, Vukováron, Bródban, Indián, Péterváron, Ójankovácon, Rumában, Alsószentbenedeken (Ivanovci), Erdővégen és másutt – megalakult asszonykörök tevékenysége kiterjedt az anya- és csecsemővédelemre, a segítségre szorulók felkutatására és azok segéllyel való ellátására, tanácsadásra az asszonyok ügyes-bajos dolgaiban, egészségügyi szolgálatra, betegek látogatására és ellátására, a dolgozó anyák gyermekeinek elhelyezésére és gondozására, s ha nem volt férfi tanerő, a gyermekek magyar írásra és olvasásra való tanítására. Ez utóbbi különösen azért volt igen fontos, mert a horvátországi magyar szórványtelepülések egyikében sem működött magyar iskola, mivel 1918-ban a Julián-iskolákat a hatóságok megszüntették. A Közösség helyi szervezetei ezért számos helyen több hetes, illetve hónapos nyelvtanfolyamokat szerveztek a magyarul tanulni szándékozó fiatalok, illetve az analfabéták számára.

A Közösség 1943-ban kéthetenkénti megjelenéssel kőnyomatos formában Értesítőt indított. Számos helyi szervezet rendszeresen tartott műkedvelő előadásokat, jótékonysági dal- és énekesteket Eszéken, Zimonyban, Erdődön, Vukováron, Zágrábban és másutt.

1944. március 19-én hajnalban, amikor a német csapatok megkezdték Magyarország megszállását, a Délvidéken állomásozó magyar katonai egységek is azt a parancsot kapták, hogy a németekkel szemben az „eddigi hagyományos barátság" szellemében viselkedjenek. Ugyanakkor a honvéd vezérkar főnöke utasította a katonai parancsnokokat, hogy „minden körülmények között" tartsák fenn a rendet, és akadályozzák meg a várható usztasa-, illetve partizánbetöréseket. A német megszállás első napjaiban a Bácskában aktivizálódott a helyi német nemzetiség soraiból alakult fegyveres erő, a Deutsche Mannschaft (Német Legénység), amely azt az utasítást kapta, hogy a német

[9]Bédi Imre: i.m. = Kisebbségi Körlevél, 1943/6. szám (november) 389. l.

csapatokkal együttműködve fegyverezze le a magyar csendőrséget. Újvidéken a középületek megszállásában, a zsidó túszok összeszedésében is részt vett ez az alakulat, sőt járőrszolgálatot is teljesített. A magyar csendőrség két nap múlva visszakapta fegyvereit, mivel a közbiztonságról a megszállókkal együtt továbbra is a magyar hatóságok gondoskodtak.

Április 16-án a magyar és a német kormány megállapodott abban, hogy a Bácskában is megkezdődik a német nemzetiségűek kötelező bevonultatása az SS-be. A korábbi 20 ezer önkéntes mellé most újabb 17 férfit soroztak be.

Ezekben a hetekben a Bácskában is megkezdték a közigazgatás tisztogatását, a főispánok leváltását. Az újakat már nem a Magyar Élet Pártjának, vagyis a kormánypártnak a soraiból nevezték ki, hanem az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártjából. Így váltották le dr. Deák Leót, Bács-Bodrog vármegye és Zombor város főispánját, akit angolbarátsággal vádoltak, továbbá azzal, hogy lépéseket tett a perbe fogott kommunisták érdekében. (Deák egyébként csak egy esetben tett ilyet, amikor kegyelmet kért a halálraítélt Svetozar Markovićnak.) Deák helyébe a Magyar Megújulás Pártja bácskai vezetőjét, Piukovich Józsefet nevezték ki. Újvidék főispánja ismét Fernbach Péter lett, Szabadkán pedig Reök Andor helyébe Vojnich Gyula MMP-tagot nevezték ki főispánná.

Piukovich az ország német megszállása után kinevezett miniszterelnök, Sztójay Döme altábornagy híve volt, és felújította – mindenekelőtt a szerbekkel szemben – a „kemény kéz" politikáját. A szerb községekben leváltotta a magyarbarát szerb tisztviselőket, s helyükbe németeket, illetve magyarokat ültetett. Ugyanakkor a bácskai községi elöljárók június 6-i tanácskozásán elrendelte, hogy a Volksbund-szervezetek valamennyi kérését kötelesek teljesíteni.

A Délvidéken a német megszállás utáni hónapokban sorra visszavonták a Kállay-kormány alatt a szerb nemzetiségnek adott számos engedményt. Így a szegedi V. hadtest parancsnokságának utasítására májusban a 46–62 éves, júniusban a 17–20 éves szerbeket munkaszolgálatra hívták be. Augusztusig mintegy 8-9 ezret, s több mint egyharmadukat Németországba szállították. Megkezdték a zsidók deportálását is a Bácskából. Április és augusztus között összesen 16 034 főt vittek el a Bácskából németországi koncentrációs táborokba.

A német megszállás után a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg vajdasági főparancsnoksága újjáalakította a bácska-drávaszögi partizánegységet, amely a Sajkás-vidéken, illetve a Bácska nyugati területén kezdett akciókat. Az osztag nagyobbik fele márciusban jött át a vidékre a Szerémségből. Palánkánál tehervonatot robbantott fel, június végén fegyvereket zsákmányolt a dunagálosi német raktárból, termést gyújtott fel, gabonaőrökkel keveredett harcba. Az akciók nyomán indult nyomozásban a magyar katonaság, csendőrség és rendőrség mellett német katonai és rendőri alakulatok is részt vettek. Augusztusra a hatóságoknak sikerült felszámolniuk a területi kommunista bizottságokat, s csak néhányat tudtak újjászervezni.

Közben alig tíz hónappal az 1943 októberében fölgöngyölített bácskai csetnik szervezkedés után – ez volt az az angolbarát, de a németekkel is együttműködő Draža

Mihailović-féle mozgalom, amelynek szálai Zomborba, Szabadkára, Újvidékre és Óbecsére vezettek – a súlyos börtönévekre ítélt résztvevőket szabadon engedték. Szeptemberben a magyar kormánynak szüksége volt Mihailović csetnik vezér bácskai szerb híveire, hiszen augusztus 23-án Románia már átállt.

Szeptember 6-án a jugoszláv partizánok és a szovjet hadsereg megkezdte a Bánát elfoglalását, és várható volt bácskai bevonulásuk is. Ekkor – szeptember végén – a Lakatos-kormány külügyminisztere a bácskai szerb vezetőnél, Popovićnál felvetette, hogy a területen élő szerb lakosságból az elítélt bácskai szerb szervezkedők vezetésével állítsák fel az ún. „bácskai szerb véderőt". „Ennek lényege az volt, hogy a jugoszláv ellenállás polgári irányzatának, azaz Draža Mihailović híveinek segítségével a magyarokkal valamiféle 'szerb véderőt' hoztak volna létre, megakadályozandó ezzel a Tito vezette partizánok délvidéki előrenyomulását. A Lakatos-kormány ezzel... hajlandó lett volna fegyvert adni a szerbek, vagy legalább is a Mihailović-pártiak kezébe, hogy a Bácskát megtarthassa. Szövetkezett volna azokkal, akik ellen elődei a Délvidék visszafoglalásakor 'csetnik-gyanú' miatt pacifikáló hadműveletet indítottak, s akiket korábban minden eszközzel igyekeztek elűzni a Bácskából."[10]

A háború eseményei azonban már megszületése pillanatában túlléptek a szerb véderő gondolatán. 1944. szeptember végén Újvidéken megkezdték a magyar hatóságok evakuálását. A szegedi V. honvéd kerületi parancsnokság október 4-én elrendeli Bács-Bodrog vármegye déli részének, vagyis a Ferenc-csatornától délre fekvő területeknek a hadműveleti kiürítését, mert a Bánátban a szovjet és jugoszláv alakulatok a Tisza vonala felé közeledtek. Malinovszkij marsall, a 2. ukrán front parancsnoka azt az utasítást adta a Szeged felé nyomuló 46. hadseregnek, hogy egy lövészhadtesttel Belgrád irányába támadjon. Közben foglalja el a Bánátot, és október 7-én estére érje el a Nagykikinda, Törökbecse, a Tisza-Duna torkolat keleti oldala és Pancsova vonalat. Három nap múlva, 10-én foglalja el Szegedet, majd Szeged-Zenta-Ada körzetében építsen ki hídfőt a Tisza bácskai partján. A 46. hadsereg Zenta és Óbecse között kelt át a Tiszán. A Szeged irányába támadó 37. lövészhadteste október 8-án estére 20 km-re megközelítette a várost. Ekkor rendelték el a bácskai németek kitelepítését Németországba, s október 8. és 13. között a palánkai, a kulai és az apatini járásból mintegy 60–70 ezer németet evakuáltak előbb a Dunántúlra, majd onnan Németországba. A szovjet csapatokkal érkező jugoszláv partizánok október 14-én vonulnak be Szabadkára, 20-án Zomborba és 22-én Újvidékre.

A magyar katonai hadvezetés még szeptemberben megerősítette Kiskőszegnél (Batina), illetve Bezdánnál a dunai átkelőhelyeket, mert 13-án a légvédelem nem tudta megakadályozni a bajai vasúti és közúti híd szétbombázását. Október 8-án a Bezdán-Mohács vonal védelmének megszervezésével a pécsi IV. kerület parancsnokát bízták meg, és nyolc zászlóaljat irányítottak a Baja-Dráva torkolat közötti szakasz védelmére. Az itt elhelyezett 1. folyami dandár azt a parancsot kapta, hogy akadályozza meg a

[10] A. Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus... i.m. 121. l.

szovjet és a jugoszláv partizánerők dunai átkelését és védje meg a hídfőket. Az itt állomásozó 2. hadsereg jobb szárnyára október 26-án megérkezett a német 31. SS páncélgránátos hadosztály, és átvette a Vörösmart-Hercegszőllős közötti vonal védelmét. Tőle jobbra az eszéki hidat és a Duna-Dráva-háromszöget a német „F" hadseregcsoport Brandenburg-hadosztályának egy zászlóalja védte, amelynek azonban nem volt összeköttetése a 2. magyar hadsereg folyami dandárjával.

November 5-én a szovjet 57. hadsereg Zombor körzetében összpontosította erőit, majd 6-án éjszaka a szovjet 74. lövészhadosztályának egy százada és az 51. jugoszláv hadosztály egyik zászlóaljának részei átjutnak a Dunán és elfoglalják a hídfőt Apatinnal szemben. A következő nap hajnalban újabb egységeket dobnak át, de Batina körzetében csak két sikertelen átkelés után, 9-én tudtak hídfőt foglalni a Drávaszögben. A következő két hétben itt kemény harcokat vívtak, a szovjet és a jugoszláv egységek csak 23-án tudták egyesíteni a két hídfőt, s a hónap végén vették birtokba Dárdát, valamint Drávaszög egészét.

1945 márciusában a német csapatok a Balaton térségében ellentámadást indítottak, és 6-án a Dráván átkelve Donji Miholjac körzetében a folyótól északra szorították a 3. jugoszláv, valamint az 1. bolgár hadsereg egységeit. Lejjebb a Dráva mentén Valpovónál szintén visszavetették a jugoszláv egységeket, és a folyó északi partján 9-10 km széles és 4-5 km mély hídfőt foglaltak el. Estére a németek elérték az Újbezdán-Bolmán terepszakaszt. Az itt létesített német hídfőt csak március 22-re tudták felszámolni kemény csatákban. A bolmányi hídfő elfoglalásánál a harcokból alaposan kivette részét a jugoszláv kommunisták által a vajdasági magyarokból szervezett Petőfi-dandár is. (Az egység alapja a szlavóniai magyarokból 1943. augusztus 15-én alakult Petőfi Sándor partizánzászlóalj volt Kis Ferenc százados parancsnoksága alatt, amelyet a horvátországi főparancsnokság utasítására 1944. december 20-án Magyarországra indítanak. Célja, hogy egyesüljön a már a Baranya megyei Sellyén tartózkodó három vajdasági magyar zászlóaljjal, és megalakítsák a 15. Petőfi Sándor Népfelszabadító Dandárt.) A harcok után a Petőfi-dandár március végéig Bolmányban tartózkodott, állománya ekkor – 28-án – 1338 fő volt. A dandárnak a március 14-e és 29-e közötti harcokban 23 halottja volt, ekkor esett el Kis Ferenc, a dandár parancsnoka is. Ekkor a jugoszláv hadseregparancsnok március 22-i utasítása alapján a Petőfi-dandárt feloszlatták és három zászlóalját a vajdasági szerb dandárokba olvasztották. Április első napjaira a Muraközt és a Muravidéket is visszafoglalták a jugoszláv, a szovjet és a bolgár csapatok.

Közben – visszatérve 1944 őszére – a Slobodna Vojvodina (Szabad Vajdaság), a Vajdasági Népfelszabadító Bizottság lapja már október 12-i számában – tehát a Vajdaság teljes birtokbavétele előtt – közölte, hogy „megalakult a háborús bűnöket megállapító bizottság. Felhívta a figyelmet arra is, hogy mindenki, aki ilyen bűntettekről tud, köteles azt a bizottságnak jelenteni, az arról szóló esetleges dokumentumokat beszolgáltatni."[11] Ez időben még nem volt szó a magyarság és a németség elleni kollektív

[11] A. Sajti Enikő: Délvidék. i.m. 289. l.

büntetésről, ekkor még minden bizonnyal az 1942. januári újvidéki razzia felelőseire gondoltak. „Nem tudni pontosan, mikor változott meg a jugoszláv kommunisták és antifasiszták magatartása a vajdasági magyarság iránt. 1944 őszén, a katonai közigazgatás bevezetése előtt még azt vallották, hogy csak a bűnösöknek kell lakolniuk, a katonai közigazgatást pedig részben az idegen elemek, magyarok, németek jelenlétével indokolták. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy a vajdasági magyarságot és németséget kollektív büntetésben részesítik. Gyakorlatilag az 1941-es bevonulás és az 1942-es katonai atrocitások áldozatait bosszulták meg."[12]

Tito marsall október 17-én írta alá azt a rendeletet, amely 22-i hatállyal a Bácskában, a Bánátban és a Drávaszögben – a Vajdasághoz tartozó Szerémséget a parancs nem érintette – bevezette a katonai közigazgatást. Ideiglenesen, azzal, hogy a háború befejezése után minden hatalmat a népfelszabadító bizottságok vesznek át. A katonai közigazgatás parancsnokává Ivan Rukovina vezérőrnagyot nevezték ki, aki október 22-én felszólította az antifasiszta erőket, elsősorban a szlávokat, hogy támogassák azokat az intézkedéseket, amelyek „a nemzeti jövő és *e területek délszláv jellegének megőrzése* (kiem. tőlem: B. J.) ... valamint a szabad, demokratikus föderatív Jugoszlávia megteremtése érdekében szükségesek."[13]

A katonai közigazgatásba bevont területet két részre – Bánát, illetve Bácska-Drávaszög – tagolták, és kilenc körzetre osztották: Újvidék, Szabadka, Óbecse, Zombor, Nagybecskerek, Nagykikinda, Pancsova, Versec, valamint Drávaszög (Baranya) működött egy-egy önálló parancsnokságként. Megszervezték a gazdasági, a kulturális, a bírósági stb. osztályokat. A népfelszabadító bizottságokat nem szüntették meg, de végrehajtó szerepre korlátozták tevékenységüket.

A magyar (és német) településeken már október 18-án, négy nappal a katonai közigazgatás bevezetése előtt megkezdték a magyar és a német lakosság munkatáborokba való hurcolását és kitelepítését. Megtiltották szabad mozgásukat, anyanyelvük használatát a nyilvános helyeken és a hatóságok előtt, s megkezdték a németek vagyonának kisajátítását. A Vajdaságban összesen 41 munkatábort állítottak fel. A foglyok kisebbik része magyar, nagyobbik német nemzetiségű volt. (Mintegy 150 ezer németre várt itt a kitelepítés.)

A Délvidéken élő megközelítően félmilliónyi magyarság tömegei már világosan látták, hogy a terület újra Jugoszlávia része lesz, de a helybeli délszláv lakosság olyan mértékű bosszúállására, amely bekövetkezett – „elégtételt veszünk minden szenvedésért" –, egyetlen magyar sem számított.

[12]Szabó József: Kik fizettek... i.m. 8. l.
[13]Idézi: A. Sajti Enikő: Délvidék. i.m. 245. l.

Gödörben

„El kellett veszniük"

1944 őszének és telének, 1945 elejének borzalmairól, a délvidéki magyarság ellen elkövetett partizán vérengzésről Tito országában negyvenhat esztendőn át nem volt szabad, nem volt ajánlatos vagy nem volt ildomos beszélni és írni, illetve csak a legnagyobb titokban, mélyen a sorok közé rejtve lehetett. Sokáig ugyanez volt a helyzet a „Nagy Szovjetunió" szekerét toló anyaországban is, a „művelt Európa" pedig, mint ahogyan azt már megszokhattuk, nem bíbelődött ilyen apróságokkal. Az egy életre megfélemlített túlélők, szemtanúk és hozzátartozók hallgattak, mint a sír. Majdnem olyan mélyen, mint a tömegsírokban porladó ártatlan áldozatok. Most derül csak ki, miután leomlottak a hallgatás falai, engednek a félelem erős szálú kötelei és dróthurkai, s mind többen hajlandók név nélkül vagy már a nevüket is adva a borzalmakról megszólalni, hogy milyen sokan voltak. Mennyien tudtak róla, s mégis sikerült titokban tartani! Azt a mostanra teljesen nyilvánvalóvá vált tényt, hogy a második világháború végén a szovjet csapatok árnyékában besompolygó „felszabadítók", helybeli gazemberek hathatós támogatásával, bosszúból több tízezer ártatlan bácskai, bánáti és baranyai magyart végeztek ki a legkegyetlenebb módon. A legtöbbjüket mindenféle bírósági ítélet nélkül. Hogy hány tízezret, arra az elkövetkező időszakban a kutatóknak kell választ adniuk.

A véres megtorlást elsősorban kiváltó újvidéki razziának, az 1942-es „hideg napok"-nak könyvtárnyi irodalma van, a gaztettek elkövetői, a főbűnösök elnyerték méltó büntetésüket. Bajcsy-Zsilinszky Endre a magyar Parlamentben a világ nyilvánossága előtt ítélte el a vérengzést, a délvidéki magyarságon elkövetett tízszeres megtorlásról azonban mélyen hallgatott mindenki.

Illetve mégsem mindenki. A Nyugaton megjelent publikációkból tudjuk régóta, hogy Mindszenty József hercegprímás még 1946 júliusában levelet írt a béketárgyalásokon résztvevő Gyöngyösi János külügyminiszterhez, amelyben felhívja figyelmét a délvidéki magyarság ellen elkövetett atrocitásokra, s bizonyító dokumentumokat is mellékel: „délvidéki háromtagú küldöttség és egy újvidéki táborból megszökött magyar hozta hozzám a másolatban mellékelt jelentéseket" – ezek azonban csak az utóbbi időben váltak általánosan hozzáférhetőkké. A dokumentumok az Új Magyar Központi Levéltárban találhatók, s Kiss József, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos

munkatársa tette őket közzé a Juss című folyóiratban. Dokumentumok a jugoszláviai magyar kisebbséget ért megtorlásokról 1944. szeptember – 1945. május cím alatt.

„...sajnálattal kell megállapítanom – írja levelében Mindszenty –, akadnak olyan tényezők, amelyek akár a sajtó hasábjain, akár a rádió hullámain keresztül azt a hamis tényt igyekeznek bedobni a magyar közvéleménybe és – ami a legnagyobb oktalanság – ezzel a külföld előtt is hamis adatokat tárnak föl, ugyanis, hogy a jugoszláviai magyarság helyzete kielégítő, a jugoszláviai magyarok szabad életet élnek, van iskolájuk, sajtójuk, színházuk stb.

Nem tudjuk, hogy azok, akik a jugoszláviai magyarság helyzetét dicsőítik, milyen jogon mernek valótlan állításokkal ártani a magyarság ügyének és hogy ezzel milyen érdekeket kívánnak szolgálni? Mert az tény, hogy valótlant állítanak. Igaz ugyan, hogy a magyaroknak Jugoszláviában van iskolájuk is, sajtójuk is, színházuk is, azonban ezeknek egy hibája van: hogy cirkusz az egész. Jugoszlávia „demokratikus"-nak vallja magát már az ország hivatalos elnevezésénél fogva is... Az igazi demokrácia azonban nem vallhatja magáénak azokat az elveket, amelyek a mai jugoszláviai magyarság szabad kulturális fejlődését semmiképp nem szolgálják. Ezek csak arra valók, hogy az iskolából kiűzzék a vallást, a sajtó és a színház pedig éppen hogy csak vannak, ízük és irányzatuk kommunista, ami teljesen távol áll a jugoszláviai magyarság lelkétől. Nem tudjuk, hogy azok, akik a jugoszláviai magyarság kielégítő helyzetéről, szabad életéről írnak, tudják-e az alábbi tényeket? 1944 őszétől kezdve, amikor a jugoszláv partizán hadsereg bevonult a Délvidékre, állandóan és szüntelenül üldözik az ottani magyarságot.

Körülbelül 50–60 ezer magyar embert végeztek ki, csak azért, mert magyarok voltak. Semmi más bűnük nem volt ezeknek a szerencsétleneknek. Ezreket utasítottak ki a jugoszlávok az országból és vagy minden nélkül, egy szál ruhában, vagy 20 kg-os csomaggal dobtak át magyar területre. Az ottmaradt ingó és ingatlan vagyont elkobozták."

A hercegprímás levelének legtöbb gondolata ezekben a mostani vészterhes, háborús időkben is időszerű. A magyarság egészére figyelő, s annak helyzetét pontosan látó Mindszenty Józseffel a kommunista hatalom kímélet nélkül leszámolt, levelét és a mellékelt dokumentumokat pedig anélkül, hogy a béketárgyaláson akár csak megemlítették volna, elsüllyesztették valamelyik titkos raktár mélyén. A háborút vesztett Magyarországnak elég baja volt enélkül is, magyarázzák hosszú évtizedek távlatából a hozzáértők, a saját súlyos sebei mellett ez idő tájt éppen a Csehszlovákiából kitelepített magyarok ügyével volt elfoglalva, nem akart új frontot nyitni. Tito tekintélye pedig olyan nagy volt a világban, hogy reménytelennek látszott gaztetteinek felemlegetése. Így hát az anyaország magára hagyta, teljesen sorsára bízta a megtizedelt és megfélemlített délvidéki magyarságot, mint ahogy a szocialista táboron belüli „zavartalan harmónia", a békés egymás mellett élés, az egymás ügyeibe való be nem avatkozás és a szent internacionalizmus szellemében és nevében magára hagyta és sorsára bízta egészen a legutóbbi esztendőkig, a rendszerváltás bekövetkeztéig. Hasztalan figyelmeztetett említett levelében Mindszenty József, Deák Ferencet idézve: „Amit erő és hatalom elvesz, azt idő és szerencse ismét visszaadhatják, de amiről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése nehéz és mindig kétséges."

A Gyöngyösi János külügyminiszterhez eljuttatott dokumentumok között ott volt a MAGYAR SORS A DÉLVIDÉKEN című is, amely részletesen, településeket és áldozatok neveit is fölsorolva szól a példa nélküli magyarirtásról a Tisza-vidéken, Bezdánban, Szabadkán, Újvidéken, a Sajkás-vidéken, továbbá a haláltáborokról, az újvidéki rabszolgapiacról, a magyar papok megkínzásáról és kegyetlen kivégzéséről.

Az Új Magyar Központi Levéltárban található az ismeretlen bácskai magyarok által 1946. január havában a békeelőkészítő ügyosztály számára feljuttatott Pro memoria címet viselő dokumentum is.

„...a bennünket körülvevő szláv államok nem tudnak beleilleszkedni az új demokratikus világrendbe – áll az írásban –, nem tudják tiszteletben tartani a kisebbségek szabadság- és emberi jogait, ami pedig a népek békés együttélésének alapfeltételét képezi. Amely államok ily mereven kikapcsolódnak az új demokratikus eszmeáramlatból, azok nem lehetnek a demokratikus államalakulatoknak kedvezményezett államai."

Négy és fél évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy Európa államai kezdjenek rádöbbenni ennek a szövegnek az igazságtartalmára – persze anélkül, hogy magával a szöveggel azóta is megismerkedtek volna. De nemcsak Mindszenty József tudott a délvidéki vérengzésről. Illyés Gyula Naplójegyzeteiben, az 1945. június 5-i dátum alatt a következőket olvashatjuk: „A tervezett kemény hang helyett igen leverten kezdtek az előadásban a magyarság helyzetéről: negyvenezer embert a Délvidéken megöltek, Pozsonyban tizennégyezret internáltak, a Kárpátalján alig van már magyar stb. – alig van visszhangjuk, nem lehet semmit csinálni."[1]

Illyés Gyula az elkövetkező évtizedek során több alkalommal is szóvá tette a délvidéki magyarság ellen elkövetett sérelmeket, az e sérelmekből fakadó súlyos következményeket. Otthon is, a határon túl is ledorongolták érte. Magyarországon félretették, a vajdasági magyar „csúcsértelmiség" pedig egyenest kiátkozta. Tito példaértékűnek kikiáltott nemzetiség-politikájának súlyos következményeire sem Kádár János Magyarországán, sem pedig Tito Jugoszláviájában nem lehetett büntetlenül rámutatni. Ezzel magyarázható – de semmiképpen sem menthető –, hogy a történészek nem merészeltek a témához nyúlni, s az írástudók is kerülgették, mint macska a forró kását. A délvidéki magyarság ellen elkövetett vérengzés egyik legkorábbi irodalmi megformálása Cseres Tibor nevéhez fűződik, aki a Kortársban 1969-ben megjelentetett Bezdáni ember című művében ad hírt az Isterbácon lezajlott véres eseményekről. A híradásnak azonban indulatokat és érzelmeket felkavaró előzményei voltak. 1960-ban írta meg Cseres Tibor Hideg napok című regényét, amely az 1942-es újvidéki razzia három borzalmas napjáról szól, hitelesen regisztrálva a Bácskába bevonuló magyar csapatok által elkövetett atrocitásokat. A regény és a belőle készült film, vitathatatlan jószándéka ellenére,

[1] Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1929–1945. Bp. 1986. Szépirodalmi K. 366. l.

alaposan felborzolta a kedélyeket az egykori Jugoszláviában, és semmiképpen sem tett jó szolgálatot a délvidéki magyarságnak. Cseres Tibor ott tévedett, amikor azt hitte: a határ túloldalán, a másik nemzet soraiban is azok vannak többségben, akik úgy gondolkodnak, hogy végső ideje tisztázni közös dolgainkat. Naiv módon abban reménykedett: a túloldalon is akad majd hozzá hasonló tisztességes és bátor szerb író, akinek lesz ereje szembenézni a saját népe által elkövetett gaztettekkel. (Évek múlva maga a „bezdáni ember" világosította fel tévedéséről és reményeinek hiú voltáról: „A szerbek közül senki sem fogja meggyónni, ami Bezdánban és Bácskában történt.")

Erről Cseres igazán akkor győződött meg, amikor megjelent a Bezdáni ember, s a jogos megbánás helyett hatalmas felháborodást és tiltakozást váltott ki a szerbség körében. A jugoszláv partizánszövetség a szerzőt „a köteles hallgatás és a ránk parancsolt feledés megtörése miatt" nemkívánatos személynek nyilvánította.

Cseres Tibor 1991-ben megjelent Vérbosszú Bácskában című könyvében – amelyben most már az író-kutató makacsságával és alaposságával részletesen szól a délvidéki magyarság ellen elkövetett szörnyűségekről, sorra járva a színhelyeket. Szól arról is, hogy amikor 1965-ben Belgrádban szerb értelmiségiek, írótársai előtt kitért a délvidéki magyarirtásra, azok egyszerűen azt válaszolták: a második világháború alatt és után Jugoszláviában közel kétmillió ember pusztult el, ehhez képest a magyar áldozatok száma csekélység – csepp a tengerben. „Hiába erősítgettem, hogy az ártatlanul lemészárolt bácskai tízezrek vére nem csepp a jugoszláv emberirtás vértengerében, hanem vérfolyam, amely nem torkollik soha a közös délszláv tengerbe, hanem alvadt vérként a hátramaradott magyarok emlékezetében súlyosul emberöltőkre."[2]

A szavukat az ártatlan délvidéki áldozatokért felemelő ritka anyaországi írástudók közé tartozik a temerini származású Illés Sándor is, aki Sirató című könyvében egy szemtanú vallomásai alapján dolgozta föl a temerini tömegmészárlást. Az akkori jugoszláv hatalom mindent megtett, hogy a könyv ne jusson el a vajdasági magyar olvasókhoz, így nem is válhatott közismertté, nem járulhatott hozzá nagyobb mértékben e kisközösség önbecsülésének visszaszerzéséhez, puskatussal belevert bűntudatának enyhítéséhez.

A már említetteken kívül írt a vérengzésekről egy jugoszláviai magyar író is, Burány Nándor, már 1968-ban. Amikor még igazán nem volt ajánlatos szólni. A délvidéki magyarok számára az ő megszólalása a legizgalmasabb, s nemcsak azért, mert nagyobb kockázat volt a megtizedelt kisközösség tagjaként szót emelni, hanem azért, mert ezt akkor tette, amikor hazájában talán a legerőteljesebb volt a partizánhőstettek és a titói nemzetiségpolitika dicsőítése. Jellemző, hogy az Összeroppanás kis példányszámban jelent meg, nagy felbolydulást okozott alacsonyabb és magasabb szintű pártbizottságokban, s végül elhallgatás és elhallgattatás lett a sorsa. A regény egyébként egy Tisza-menti fiatal orvos lelki vívódásait, nyugtalanító emlékeit dolgozza fel, a bűntetlen bűnösség tragikus élethelyzetét.

[2]Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában. Bp. 1991. Magvető K. – 17. l.

Íme egy jellemző részlet az Összeroppanásból, a jugoszláviai magyar irodalom egyik legbátrabb és legtisztességesebb vállalkozásából, amely alapján a „dicső partizánosztag" Tisza menti vérengzésére s az általuk magnak meghagyott vajdasági magyar értelmiség nagyobbik részének életre szóló meghasonlására ismerhetünk.

„Amit te otthon láttál, hallottál, az elenyészően kevés volt. Jelentéktelen része a vérengzés valódi méreteinek." „Egy magyar se maradjon életben, mindet a Tiszába kell küldeni!" Rettenetes gyűlölet, amelynek sejtetnie kell azt is, mi váltotta ki. Lehetetlen, hogy nem volt ember, aki józanul meg tudta volna ítélni a helyzetet, aki megmenthette volna az ártatlanokat...

Sokáig, évekig kínozták ezek a kételyek.

„Bizalmas beszélgetésekben egyre többet hallottál arról, hogy a környező falvakban, városokban hány ezer magyart kínoztak halálra, gyilkoltak halomra azokon az őszi éjszakákon, s aztán egyre türelmetlenebbül és mindig nyugtalanabbul kérdezted magadtól: vajon egyszerűen haszonlesésből álltál-e a győzők mellé, a rendszer szolgálatába, azoknak a soraiba, akik az ártatlanok ezreit mészárolták le?"[3]

Teljes joggal vethető fel ezek után a kérdés: Burány Nándor nemes kihívására miért nem válaszoltak két hosszú évtizeden át a jugoszláviai magyar írók, újságírók? Túlságosan egyszerű volna most azzal elintézni a kérdést, hogy: féltek. Mert féltek is, minden bizonnyal – s a nagy látszatszabadság, látszatdemokrácia és látszategyenlőség ellenére is volt mitől. Bizonyítja ezt a „zentai színházalapítók" esete is: abban a pillanatban, amikor saját színházat akartak teremteni maguknak, a felülről dirigált „jugoszláv orientáltságú", véletlenül éppen magyar nyelven játszó színház helyett igazi magyar színházat, kímélet nélkül lecsapott rájuk a hatalom; börtönbe zárta, világgá kergette őket –, mégsem a félelem volt a legfőbb oka annak, hogy nem születtek meg ezek a művek. Sokkal inkább az, hogy vajdasági magyar „csúcsértelmiségük" magáévá téve az egységes jugoszláv államnemzet eszméjét, fennen hirdette a vajdasági magyar nemzetiség különállását, az egyetemes magyarságtól való eltávolodását, aminek következtében sokaknál bekövetkezett a nemzettudat teljes szétesése. A jugoszláviai magyar irodalmat elborította az avantgardizmus – az irodalomkritika és az irodalomkritikát fondorlatosan irányító hatalom is ezt tartotta az egyedül boldogítónak, ezt a „gyökértelen európaiságot" és a „jugoszláv irányultságot" – a sajátos „jugó-avantgardra" felesküdő költők és írók nem a vajdasági magyar olvasónak, hanem egymásnak, no meg a kritikusoknak és az irodalomtörténészeknek írtak. Nagyvilági eleganciával sikerült magukat távol tartani minden olyan témától, amelynek akárcsak némi köze is lett volna a vajdasági magyarság életéhez és sorskérdéseihez. Nyilván elsősorban rájuk mondta igen találóan Illyés Gyula: Bugacon éltek, de úgy viselkedtek, mintha Párizsban éltek volna. Aki pedig mást csinált, kívül került a kedvezményezettek körén. Mind kritikuséknál, mind kiadóéknál. Az olvasó – a vajdasági magyarság – ebben a meglehetősen hosszúra nyúlt korszakban egyáltalán nem játszott szerepet. S a valóságtól teljesen elrugaszkodott

[3]Burány Nándor: Összeroppanás. Újvidék, 1968. Forum K. –, 110–111. l.

költőink és íróink önbizalmát és termékenységét még csak hízlalta az a tény, hogy mind az anyaország (a kommunista és internacionalista Kádár-rezsim) hivatalos és nem hivatalos irodalompolitikája, mind pedig a nyugati magyar emigráció folyóiratai támogatták a törekvéseiket – ki-ki a maga szempontjai szerint.

A délvidéki magyarság legfájóbb sebeiről szóló híradások elmaradását a tökélyig fejlesztett öncenzúrán kívül hathatósan elősegítette a lapoknál, folyóiratoknál és a könyvkiadásban olajozottan működő cenzúra is. Ne feledjük el: a Vajdaságban a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években magyar könyveket zúztak be, magyar könyveket fektettek el vagy csonkoltak meg, magyar folyóiratot tiltottak be, írókat ítéltek el...

Nem íróink mentségére mondjuk el, inkább az igazság kedvéért: a hatalom nagymesteri módon titkolta el a háború végén történt gyalázatot, s a vajdasági magyarságnak nem volt, nem lehetett tudományossága, szociológiája, szociográfiája, demográfiája, történelemtudománya, amely az irodalom számára föltárhatta volna az „államalkotó nemzet" által eltemetett igazságokat.

Nem szóltak, nem szólhattak elegen és eleget, s ez az egyik oka annak, hogy csak az utóbbi esztendőkben, nagy-nagy késedelem után kezd ez a közösség fölébredni abból a pusztító és önpusztító bódulatból, amelybe tudatosan, ördögi módszerességgel kényszerítették.

A bódulatból való föleszmélés kétségkívül szoros összefüggésben van a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségnek megalakulásával. A VMDK programjával, a magyar autonómia megteremtésének lehetőségével, határozott kiállásával a sorskérdéseket illetően, hosszú idő után ismét távlatokat nyitott a vajdasági magyarság előtt, jövőképet teremtett a számára, visszaadta életkedvét. Indokolt tehát az a megállapítás, amely szerint a VMDK létrehozása történelmi jelentőségű esemény a délvidéki magyarság életében. Minden túlzás nélkül történelmi jelentőségűnek minősíthető a VMDK Tanácsának 1990 áprilisában meghozott döntése is, mely szerint a háború végén elkövetett magyarirtás ügyében levelet intéz a Vajdasági és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiához, s a levél másolatát eljuttatja a Magyar Tudományos Akadémiának is. A döntést egész napos vita előzte meg, amely főleg akörül folyt, hogy elérkezett-e az az idő, amikor hosszú hallgatás és elhallgatás után végre tudományos módszerekkel kell kivizsgálni a háború alatti és közvetlenül a háború utáni vajdasági történéseket. A vajdasági magyarság megfélemlítésének, lelki megnyomorításának tartós nyomai ezen a tanácsülésen is megnyilvánultak, hiszen többen is – főként a szórványban élő magyarság képviselői közül, de nem csupán ők – annak a félelmüknek adtak hangot, hogy a régi sérelmek felemlegetésével, a behegedt sebek föltépésének csak a kisközösség látná kárát, még inkább ellene fordulnának a magyarságot így is nehezen tűrő többségi nemzet tagjai.

Ezen az áprilisi napon azonban nemcsak a hallgatás falai omlottak le a VMDK adai székházában, hanem a félelem mérhetetlenül vastag és szilárd falai is: több mint tízórás vita után a Tanács egybehangzóan úgy döntött, hogy a levelet el kell küldeni és nyilvánosságra kell hozni.

„A tudósok által megállapított történelmi igazság nyilvánosságra hozatala alapot nyújtana az áldozatok iránti kegyelet lerovásához, ahogy ezt ezekben a napokban Lengyelországban teszik", áll egyebek között a VMDK levelében. „E civilizációs cselekedet hozzájárulna a Vajdaságban élő nemzetek és nemzeti kisebbségek közötti szolidaritás és közösségtudat valódi erősítéséhez, mégpedig nem a változékony ideológia, hanem a történelmi igazság alapján, amely a történelmi értékelések és a napi politika egyedüli helyes kiindulópontja."

A Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia (amely azóta a szerb hatalom erőteljes központosító törekvései folytán megszűnt, illetve beleolvadt a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiába) közel három hónapos késéssel válaszolt meglehetősen semmitmondóan. „Történelemtudományunk jelenlegi fejlettsége és az ideológiáktól való függetlenségével elért szintje (...) lehetővé teszi, hogy a legrövidebb időn belül (már a tudományos kutatások következő középtávú terveiben) felvessünk számos új kulcsfontosságú történelmi témát és kérdést, azokat, amelyeket eddig megkerültünk, vagy nem taglaltunk kellő rendszerességgel. (...) Felhívjuk továbbá a figyelmet az alábbi doktori értekezésre: A vajdasági magyarok helyzete 1941 és 1946 között, amelyet mgr. Kaszás Sándor tanársegéd jelentett be, és amely tudományosan feldolgozza a VMDK levelében említett és kiemelt kérdéseket is."

A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia válaszra sem méltatta a VMDK Tanácsának levelét.

Az érdekszervezet a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiához eljuttatott viszontválaszában kifejti, hogy „a VMDK Tanácsa... továbbra is úgy véli, hogy a háború utáni napokban a vajdasági magyarokkal szemben elkövetett atrocitások jelentőségükben túlmutatnak egy doktori disszertáció lehetőségein. Éppen ezért tovább szorgalmazza, hogy a témakörben, akár nemzetközi összefogással is, tudóscsoportnak kellene kihasználnia az irattári anyag hozzáférhetőségének növekedésével előálló új lehetőségeket. Ebben az ügyben csakis széleskörű, jól megalapozott és a nép által még mindig őrzött dokumentumok és más forrásanyagok igénybevételével végzett kutatások hozhatnak eredményt."

A Vajdasági Akadémia többé nem válaszolt, később ki is múlt szinte észrevétlen, a VMDK által elindított folyamatot azonban már nem lehetett leállítani. Matuska Márton, az újvidéki Magyar Szó újságírója ekkor már járta a terepet, gyűjtötte az anyagot 1944–45 véres eseményeiről, s 1990 októberében lapja közölni kezdte Negyvenöt nap negyvennégyben című sorozatát, amely a következő évben A megtorlás napjai címen vaskos kötetté állt össze, Siflis Zoltán rendező irányításával kis filmes csoport – Blaskó Márta, Csorba Béla, Dudás Károly, Matuska Márton – kezdte el a Temetetlen halottak című dokumentumfilm forgatását: azóta több mint negyven órányi megrázó vallomás került megörökítésre. Mind a két vállalkozás – a több száz megszólaltatott ember (jelentős részük szemtanú, a haláltól csoda folytán megmenekült résztvevő, közeli hozzátartozó), s a számos átböngészett dokumentum – alátámasztotta a korábbi kutatá-

sokat és vallomásokat, azt, hogy a megtorlásoknak mindenképpen több tízezer ártatlan magyar ember esett áldozatául.

„Csak el akarom mondani", – mondja hatalmas vállalkozásáról Matuska Márton. „Oda akarom helyezni a mi halottainkat is a többi áldozat mellé, hogy az évfordulókon ők is megkapják a maguk koszorúját. Hogy ne a temető árkában, a városi szeméttel letakarva, ne föléjük ültetett akácfák töve alatt, tetejükbe telepített teniszpálya alatt, ne sintérgödörben, ne a téglagyár agyagbányájában porladjanak. Temessük el, számoljuk meg, írjuk be őket a halotti anyakönyvbe tisztességesen, és mondjuk meg róluk, hogy ők is áldozatok."[4]

Sokáig élt némaságban a délvidéki magyarság.

A könyvből is, a dokumentumfilmből is egyértelműen kiderül, hogy alig található Bácskában és Bánátban magyarok által lakott település, ahol nem szedett volna ártatlan áldozatokat a véres megtorlás, de a „felszabadítók" még a Drávaszögben (Baranyában), Hercegszőllősön, Pélmonostoron is számos magyart legyilkoltak.

A legnagyobb vérveszteséget a Sajkás-vidék szenvedte: Zsablyán, Csurogon, Mozsoron (Mošorin) a kegyetlen tisztogatás után csak mutatóban maradt magyar – napjainkra pedig már úgy sem igen. Nyilvánvaló, hogy ez volt a legfőbb cél: a Sajkás-vidék etnikai megtisztítása. Kollektív büntetést mondtak ki az itt élő teljes magyar lakosságra, mégpedig nem ismeretlen tettesek, hanem a hivatalos hatóság – a Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatása. Akiket a helyszínen nem mészároltak le, azokat kímélet nélkül kitelepítették vagy haláltáborokba hurcolták, ahol nagy többségük nyomorúságos módon elpusztult. „A csurogi és zsablyai magyarságot 1945. január 29-én, a mozsoriakat február 15-e után szedték össze – számol be legújabb kutatásai eredményeiről dr. Mészáros Sándor történész. – Megjárták két gyűjtőtábor poklát, ahol éhínség, járvány és a hideg tél tizedelte soraikat, köztük a kiskorúakat. Ismeretes, hogy az 1942-es sajkásvidéki eseményekben hivatalos adatok szerint 1044-en bűnhődtek ártatlanul. A volt tartományi udbások (az Állambiztonsági Hatóság szerb rövidítéssel: UDBA – tagjai), Svetozar Kostić, Capo és Lalo Beljanski jobb kezének tartott Petar Relić Čeda, később a jelenlétemben úgy értékelte, hogy az 1944–45-ös atrocitásoknak 20 ezernél is több ártatlan áldozata volt."

Jellemző, hogy a Szabad Vajdaság, a Magyar Szó elődje szinte lelkendezve közli a sajkás-vidéki magyarok kitelepítését. „Csurog község kiköltöztetett lakosai magyarok, de ez az intézkedés nem irányul ellenünk, mint magyarok ellen, akik egyenrangú állampolgárai Jugoszláviának", világosítja föl és nyugtatja meg őket az ismeretlen cikkíró, „hanem mint megérdemelt büntetés az általuk elkövetett bűnökért.

A kiköltözést a legnagyobb rendben végrehajtották."

„A becsületes magyarok, akik nem mocskolták be kezüket ártatlan emberek vérével – teszi még hozzá a névtelen bértollnok – nem kell, hogy féltsék jövőjüket. Jövőjük ezen

[4]Matuska Márton: A megtorlás napjai. Újvidék, 1991. Forum K.–Magyar Szó – 13. l.

a földön és ennek a határain belül éppen úgy biztosítva lesz, mint Jugoszlávia bármely állampolgáráé."[5]

Igen: a „becsületes magyarokat" (értsd a népüket, nyelvüket, kultúrájukat, hagyományaikat, történelmüket megtagadókat, a talpnyalókat) azóta is buzgón kutatja, s meg is találja a mindenkori hatalom, azt pedig, hogyan „lett biztosítva" a vajdasági magyarság jövője ezen a földön, éppen ezekben a napokban tapasztalhatjuk, amikor újabb kitelepítésünkön töri a fejét a hatalom. A szemtanúk, a túlélők és a hozzátartozók vallomásai, valamint a meglehetősen hiányos és nehezen hozzáférhető dokumentumok, anyakönyvek adatai alapján a vérbosszú a legtöbb áldozatot Bezdánban, Zomborban és környékén, Szivácon, Szabadkán, Bajmokon, Kanizsán, Martonoson, Adorjánon, Zentán, Moholon, Becsén, Péterrévén, Temerinben, Újvidéken, Törökkanizsán, Padén és Debelyacsán szedett, de alig van a Vajdaságban magyarlakta település, ahol a megtorlás után ne maradtak volna árvák és özvegyek.

„Máig sem derítették fel pontosan", – írja Cseres Tibor –, „hány tömegsír van Temerinben s hány emberi tetem szenved a rejtett hantok alatt. Arról sincs pontos adat, hányan pusztultak el az elhajtottak közül. Mikor hónapok múlva egy férfi előkerült s végigment az utcán, a temerini gyermekek, akik már régen láttak felnőtt férfit, ujjal mutogattak rá: – Ni! Ember!"[6]

Fiatalok, gyerekek is bőven voltak az áldozatok között. Bezdánon például öt tizenhat éves, öt tizenhét éves fiatalembert és egy tizenhárom éves gyermeket is legyilkoltak. Cseres Tibor emlékezett rá, hogy Bezdánban a kisebbségben élő szerb lakosság 1941-ben és 1942-ben nem szenvedett üldözést és semmilyen hátrányos megkülönböztetésben nem volt része.

A „köteles hallgatás", a vajdasági magyarokra parancsolt feledés megtörése után mostanra teljesen egyértelművé vált, hogy a háború végén sok ezer, minden bizonnyal több tízezer délvidéki magyar vált a megtorlás áldozatává, s a vallomások szaporodásával, meg mert a dokumentumok is hozzáférhetőbbek lettek. Az is mind valószínűbbnek látszik, hogy nem spontán bosszúról van szó, hanem nagyon is megfontolt, előre kitervelt módszeres magyarirtásról – mai szóhasználattal élve, etnikai tisztogatásról –, az őshonos magyar lakosság hideg fejjel eldöntött megtizedeléséről. Helycsinálásról a Vajdaságba telepítendő délszláv etnikum számára. Mind több érv szól amellett, hogy a legfőbb vezetés – Titóval az élen – nemcsak hogy tudott a magyarok ellen elkövetett genocidiumról, hanem maga rendelte el azt.

Farkas Nándortól, a háború utáni vajdasági magyar vezetőtől, a Fórum egykori vezérigazgatójától tudjuk, hogy maga Jovan Vezelinov Žarko, Vajdaság akkori párttitkára is beismerte: nagy hiba volt a katonai közigazgatás bevezetése, amiről egyébként Titóval együtt döntöttek Versecen. – Értsd meg – mondta egy beszélgetés alkalmával Farkas Nándornak –, mindazt, ami akkoriban történt, nem lehet elválasztani a párttól. Arról vitának helye nincs.

[5]Szabad Vajdaság, 1945. január 27.
[6]Cseres Tibor: i. m. –185. l.

Az azóta elhunyt Olajos Mihály, az ismert baloldali közéleti ember – akinek sok mindent köszönhetünk a háború végén történtek tisztázásában – a Magyar Szó 1990. november 3-i számában egykori jegyzetei alapján közli a Veljko Vlahović-tyal, a JKSZ KB Elnökségének akkori tagjával még 1970-ben folytatott beszélgetését, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a legfelső vezetés beleegyezésével folyt a magyarok elleni megtorlás, amelynek körülményeit Veljko Vlahović szerint is „el kell mondanunk, készülnünk kell erre, de még nem értek meg a feltételek arra, hogy a nyilvánosságnak is mondjunk valamit". Korai tehát, több mint negyed évszázad távlatából is korai még – hiszen élnek és virulnak az elkövetők és az elrendelők –, mint ahogy közel fél évszázad múltán még mindig túl korai. Olajos Mihály 1990 őszén a VMDK szervezésében az újvidéki Telepen megtartott beszélgetésen ehhez még hozzátette:

– Ha Jovan Veselinov Žarko kijelentette, hogy a megtorlás, az atrocitások negyvennégyben nem választhatók el a párttól, akkor nagyon közel vagyok ahhoz, hogy kimondjam: nehéz lesz elválasztani Titótól is. Sosem ejtettem ki a számon: minden helységben többé-kevésbé azonos módon végezték a pogromot, a hadsereg végezte, a Népfelszabadító Hadsereg, még az a dicső vajdasági rohambrigád is, amelyet mi Zentán oly lelkesen fogadtunk...

Ennek a megrázó vallomásnak szerves folytatása Olajos Mihálynak a Magyar Szó 1990. december 2-i számának Közös íróasztalunk című rovatában közzétett levele. „A bűntudat beszél belőlem, a nyomasztó kín, hogy tudomásul kell vennem a könyörtelen igazságot: az a párt a felelős és legfőbb vezetője a tragikus eseményekért közvetlenül a felszabadulásunk (idézőjel nélkül) után, amelynek, akinek a politikájával évtizedeken át azonosultam a széthullásig..."

E bizonyítékok sorában nagy jelentőséggel bír dr. Juhász Géza egyetemi tanár levele, amely szintén a Magyar Szó Közös íróasztalunk című rovatában látott napvilágot 1990. június 8-án.

„...1964 áprilisában jugoszláviai látogatásra érkezett a magyar Partizánszövetség küldöttsége, természetesen a Jugoszláv Harcosszövetség vendége volt, s mindvégig én láttam el a tolmács szerepét. (...) Az ebéd végeztével odairányítottak a magyar nagykövetség katonai attaséjához, akivel egy szerb, magyarul nem tudó férfi akart beszélgetni. Negyven-ötven év körüli, alacsony, zömök, kerek, fekete, borostás képű férfi volt – sajnos, a nevére nem emlékszem már –, aki tárgyalni kívánt az attaséval.

Mivel minden szót oda-vissza szinkronban fordítottam, a beszélgetés tárgya igencsak emlékezetembe vésődött. A szerb férfi elmondta, hogy ő zsablyai zsidó, s a háború alatt a magyar fasiszták egész családját kiirtották: ő is lágerban volt, s még ott megfogadta, hogy ha hazakerül, minden sérelemért elégtételt fog venni.

Hazakerült, folytatta az elbeszélést, s nyomban a felszabadulás után Zsablya és Csurog polgárai küldöttséget menesztettek Titóhoz, amelynek természetesen ő is tagja volt. Három kívánságot terjesztettek elő: 1. engedélyt kértek, hogy (8–10–15?) nap alatt, mielőtt még akár katonai, akár polgári közigazgatás létrejönne, ők szabadon megbosszulhassák a megszállás alatt elszenvedett sérelmeket; 2. követelték, hogy azok

után, amit a magyar fasiszták a Sajkás-vidéken elkövettek, s amiben a vidék magyarsága is segédkezett, telepítsenek ki onnan minden magyart, néhány olyan család kivételével, akik támogatták a népfelszabadító mozgalmat; 3. tiltsák meg örök időkre, hogy arra a vidékre magyarok betelepülhessenek.

Beszélgetőtársam szerint Tito mindhárom kívánságukat teljesítette. Hogy az első két engedéllyel azonnal éltek, az meglehetősen köztudomású. Hogy a harmadik, azaz a letelepülési tilalom érvényben van-e még, nem tudom."

A legfelső vezetés és Tito bűnösségét alátámasztja a szabadkai Blaško Stražarković is, aki a véres események idején az újonnan alakult rendőrség politikai kommiszárja volt, s aki Siflis Zoltán kamerája előtt Matuska Mártonnak a következőket mondta: „Nem tudom, hogy milyen méretű volt a bosszú, de sajnálom, hogy megtörtént. Sajnálom, hogy mi ugyanazt tettük, mint amit Horthy fasisztái. Hogy ez bosszú volt, pedig akkor már létrejött a katonai bíróság, és mégiscsak úgy kellett volna, hogy bíróság ítélkezzen. (...)

Az nem titok, hogy itt a temető mögött, ahol valamikor a Mačković-téglagyár volt, itt tömegsír van... S ha már erről van szó, elmondom azt is, hogy amikor a háború után első ízben Szabadkán járt Tito, akkor mondott is egy nagy beszédet, aminek a bevezetőjében közölt valamit, amit a hallgatóságból alig valaki értett. Én értettem. Ilyesvalamit mondott: „Itt most egy kicsit kitakarítottatok. Most munkával kell folytatni."

„Hát én megértettem, hogy neki az OZNA (Népvédelmi Osztály) vonalán pontos értesülései voltak a „takarítás" méreteiről."

A szabadkai „takarításról" – ami sokkal inkább nagytakarításnak nevezhető, hiszen a szemtanúk és a hozzátartozók vallomásaiból és a Zentai úti temető mögötti tömegsírok nagyságából ítélve itt több ezer ártatlanul kivégzett magyar ember csontja hever – újabb megdöbbentő vallomások kerültek megörökítésre. E sorok írójának Siflis Zoltán kamerája előtt megszólalt két idős ember, az egykori borzalmak átélője, Antunovics Imre és felesége, Anna. Először szólalnak meg ők is erről idegenek előtt.

„1944 őszén kezdődött a mi kálváriánk: a Zentai úti temető közelében volt a házunk, alig száz méterre, minden éjszaka lövöldözés, jajgatás, gyereksírás tartott rémületben bennünket. Borzasztó dolgokat éltünk akkor át. Egyik éjszaka dörömböl valaki az ajtón, amikor kinyitottuk, egy csupa vér, meztelenre vetkőztetett nő bukott be rajta. Halott csecsemőt szorongatott magához, egy halott csecsemő véres maradványát, zavarodottan csak azt hajtogatta, hogy: András! András! Oltott mész meg föld volt a lábán, a testén, a betemett tömegsírból mászhatott ki. Az urammal lemostuk, felöltöztettük. Pár napig rejtegettük, orvost nem mertünk hívni, mert rettenetesen féltünk, aztán amikor meghalt, az uram néhány szál deszkát összeszegezett, éjszaka lopva átvittük a közeli katonati temetőbe – ahol most a teherautóállomás van –, imádkoztunk érte és eltemettük." (...)

„Két civil jött az uramért, szerbül beszéltek, elvitték a városházára kihallgatni. Nemsokára engem is utánavittek. Soha nem tudtuk meg, mi lehetett a bűnünk. Aztán áthajtottak bennünket a Bata utcába, a zsidótemplomnál lévő gyűjtőfogházba, az uramat mindjárt be is tették a halálszobába. Nekem meg takarítanom kellett és mosnom a

kivégzettek visszahordott ruháit. Az ismerős ruhákból pontosan lehetett tudni, hogy előző éjjel kit vertek agyon vagy végeztek ki. Akadt köztük egy reverenda is. A ruhákon nem voltak golyónyomok, tehát kivégzés előtt levetkőztették őket. Két szobányi helyiség volt csak, azokban néha háromszázan is voltunk, mi nők. Leülni nem lehetett, csak állni.

Ez már 1945 tavaszán volt, de még mindig folytak a tisztogatások, mert hallottuk a pincéből a sok jajgatást, a puskalövéseket és mosásra is érkeztek a ruhák. Ott ítélték halálra a Bogner tanárt is, a halálos ítéletének papírját – mielőtt a partizánok szokásukhoz híven elégették volna – sikerült megkaparintanom, sokáig rejtegettük, aztán elkallódott. A papír szerint valami újságcikk megjelentetése miatt ítélték halálra. Nem végezték ki mindjárt, mert értett az órajavításhoz, s egy csomó rossz órát meg kellett javítania, csak azután. Később egy Tatica nevű partizán mesélte, hogy a kivégzés után a karikagyűrűjét elvitte a feleségének. Saját bevallása szerint ő maga a levegőbe lőtt. Bogner tanárt a Zentai úti temető mögött, a dögtemetőben földelték el, a többiekkel együtt. Ez április végén történhetett. Bennünket március 17-én vittek be és május 17-én engedtek ki. *'Nema dokaza'*, mondták: nem volt bizonyíték. A kihallgatást végző partizánok között voltak néhányan az uram egykori inasai és segédei közül, azok menthettek meg bennünket. Odabent összeismerkedtünk néhány fiatal partizánnővel – mivel jól beszéltem szerbül –, sikerült belelesnem az iratokba: a zsidó származású Inguszok és Braunok jelentették föl a legtöbb embert, nyilván bosszúból. Elég volt valakit akkoriban följelenteni, s máris alá volt írva a halálos ítélete. A kivégzéseket meg a szerb partizánok hajtották végre. A két hónap alatt legalább ezer ember fordult meg itt, és ahogy mink számoltuk, ebből több mint hatszázat kivégeztek. A legborzasztóbb dolgok az Antunovics utcában, a múzeum utcájában történhettek, három nagy épületben itt volt az OZNA. Itt rengeteg embert vertek agyon, hozzánk már félig agyonvert embereket hoztak át a vallatás után, rettentő állapotban voltak. A legtöbbjük meghalt, aki meg nem, azt kivégezték."

Színtelen hangon, akadozva megszólal Antunovics Imre is:

„Két hétig lehettem a halálszobában. A bentlakók nevezték el így: innen vitték kivégezni az embereket. Kevesen mondhatják el magukról, hogy élve kikerültek innen. Behoztak egyszer tizenkét bánáti, baranyai, bácskai sváb, horvát és magyar gyereket. Besorozták őket és megszöktek. Haza akartak menni a szülőfalujukba. A legidősebb tizenhat éves volt. Kivitték őket a Zentai úti temetőhöz, másnap mind a tizenkét ruha visszaérkezett a feleségemhez mosásra. Az egyik pecsétgyűrűjét később a felügyelő ujján láttam."

„Kamenicán születtem, de gyerekkoromban Karlócán éltünk" – folytatja Antunovics Anna –, „sok ottani ismerősöm volt a partizánok között. A kiszabadulásunk után valami névnapon összejöttem egyikükkel, egy Uglješa nevűvel: ő büszkén mesélte, hogy egymaga száz magyart gyilkolt le Beškán. Egy Jovan Bundalo nevezetű pedig Nyárai főfejesnek (nyilván Nyárádi Eugén hírhedt szabdkai rendőrparancsnok – D. K.) egy másik összejövetelen azzal dicsekedett, hogy Szabadkán nyolcezer embert végeztek ki.

„Jézus Mária!", mondtam, „ennyi embert!" „Ennyi fasisztát!", válaszolták egyszerre. „Mind fasiszta volt?", kérdeztem tőlük. Azt mondták: mind fasiszta volt. Mert mind magyar volt. Ez a Bundalo most is itt él, a Máriakép utcában, köszönő viszonyban vagyok vele. Nem tudják ők, mi van az én lelkemben. 1959-ben „önként" átadták velünk a szép házunkat, a négy és fél kapa gyönyörű gyümölcsöst, tizenöt évig egy nyomorúságos barakkban éltünk." Amikor az Antunovicsék által elmondott borzalmak történtek, már 1945 tavaszát írtuk. Pedig Ivan Rukavina tábornok, Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatási parancsnoka még 1944. december elején leszögezte: „A magyarokkal és németekkel való eljárásban egész sor helységben és falvakban szabálytalanságok történtek, amelyek csak mocskolják katonai szerveinket, és ártanak népünknek és országunknak."

Ennek értelmében elrendelte egyebek között:

„1. Az AVNOJ (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács) II. ülésének döntése értelmében a kisebbségek egyenrangú jugoszláv polgároknak számítanak, ez vonatkozik a magyarokra is, akik minden jogukban és kötelességükben kiegyenlítődnek hazánk többi lakosával..."

Jóval ezután történik a sajkás-vidéki kitelepítés, jóval ezután halnak meg még ártatlanul magyarok ezrei. A Szabad Vajdaság meg 1945. január 16-i cikkében lelkendezve arról tudósít, hogy Zentán a Népfront gyűléséről „lángoló üdvözletet küldtek Tito marsallnak, a Nép Hősének", és hozzáteszi: „Nekünk magyaroknak ki kell érdemelnünk azt a bizalmat, amelyben a demokratikus, federatív Jugoszlávia többi népe részesített bennünket." Egyik-másik helybéli magyar így gazsulál a véreskezű főparancsnoknak, az „államalkotók" némelyikében már világossá válik – ha kimondani csak jóval később merik is –, milyen történelmi hiba volt a vérengzés.

Az egykori vajdasági vezető, Tikvicki, a Szövetségi Végrehajtó Tanács akkori tagja Slike iz ustanka u Bačkoj (Képek a bácskai felkelésről) című, néhány éve megjelent könyvében ezt írja: „A magyarok iránti politika reakciós és hibás volt. A tetejében még kontraproduktív is, mert ellene irányult a jugoszláv államközösség elemi érdekeinek és stabilitásának. Ez a háború éveiben a legkárosabb és legkegyetlenebb módon jutott kifejezésre. Objektíve a rezsim mindent megtett, hogy a magyar lakosság ne fogadja el az új állapotot történelmi szükségszerűségnek, és ne vallja új hazájának az új államot. A magyarok számára az új állam idegen volt, kedvezőtlen, sőt ellenséges."

Ritka pillanat, hogy egy jugoszláv politikus, aki ráadásul nem is a magyarság soraiból való, ilyen józanul, tisztán lássa ezt az érzékeny kérdést. Ellentétben a nagy többséggel, amely – legyen az rangos vezető vagy a nép egyszerű fia – kígyót-békát kiált a vajdasági magyarság egészére, amiért az szóvá meri tenni a közel öt évtizeddel ezelőtt rajta esett súlyos sérelmeket, amiért történelmi igazságtételt követel magának, ártatlanul kivégzett áldozatainak pedig tisztességes nyughelyet. A kései megszólalásra is felháborodottan és elvakult gyűlölettel reagálók azzal vádolják a vajdasági magyarokat, hogy ki akarják egyenlíteni hóhért és az áldozatot, holott mostanra minden józan és jóérzésű ember számára egyértelművé válhatott, hogy a háború végének magyar áldozatai sem-

mivel sem voltak kevésbé ártatlanok, mint az újvidéki razzia szerb áldozatai. A VMDK javaslata, hogy együtt emlékezzenek meg róluk, együtt gyászolják őket, általános felháborodást váltott ki a szerbség körében. Az egyik legfőbb ok mindenképpen az a hatalmas tájékozatlanság, amely Szerbiában e témával kapcsolatban tapasztalható, a téma tabu jellege, az, hogy egészen az elmúlt esztendőkig szigorúan tilos volt róla szólni, a másik ok pedig a szerbség hősiességéről, szabadságszeretetéről és makulátlanságáról széltében-hosszában, az olvasókönyvekben, szépirodalminak nevezett művekben, filmekben és a televízióban, vezető politikusok és közéleti emberek által az utóbbi években gátlástalanul terjesztett mítosz, amely odáig fajult, hogy egyenest a *mennyei*, a *kiválasztott* jelzővel ruházta fel ezt a népet. Képzeljük most el, a hosszú idő óta tartó tömjénezés és öntömjénezés után milyen kínos dolog szembenézni azzal a történelmi ténnyel, hogy a mennyei szerb nép és az eposzi magaslatokra emelt népfelszabadító hadsereg soraiban is bőségesen voltak gazemberek, véreskezű gyilkosok, nemcsak az eleve fasisztának, másodrendűnek és másodrangúnak tartott magyarság soraiban. Emiatt maradtak el a tudományos kutatások is, emiatt maradt mindmáig válasz nélkül a szerb írók soraiban Cseres Tibor tiszta szándékú felhívása.

Ritka, sőt példa nélkül való kivételnek számít az Újvidéken élő Aleksandar Tišma, az egyik legkiemelkedőbb szerb prózaíró, aki horgosi származású lévén magyarul kitűnően megtanulva s az együttélést nap mint nap gyakorolva első kézből szerezhetett tudomást a vajdasági magyarok ellen elkövetett rémtettekről. Cseres Tibor Vérbosszú Bácskában című könyvéről írva, a megtorlás okait vizsgálva fontos dolgokra mutat rá:

„Az egyik ok kétségkívül a katonai igazgatás bevezetése Bánátban, Bácskában, Baranyában, (Drávaszögben), amely lehetetlenné tette a polgári vezetés létrejöttét és a betelepülőknek (akik nem ismerték a helyi körülményeket), fanatikusoknak, szadistáknak gyakran fegyvert és hatalmat adott a kezébe, hogy bosszút állhassanak. Így estek áldozatul a legkevésbé vétkesek, hiszen az igazi vétkesek megszöktek a partizánok elől, azok pedig, akik megmaradtak városaikban és falvaikban, kis emberek voltak, legrosszabb esetben annyira hazaszeretők, amennyire ezt tőlük bárki is elvárhatta. Nem terhelte őket senki halála, mégis halálra ítélték őket azért, mert magyarok voltak, és nem volt lehetőségük arra, hogy bíróság útján megvédjék magukat. El kellett veszniük. (...)

...egyetlen bácskai vagy vajdasági történész nem akadt Cseres előtt, aki a saját terepén járva – tehát annak a lehetőségével, hogy pontosabb és részletesebb adatokhoz jut – feldolgozta volna a magyarok tömeges kiirtásának a történetét, ami ezen a vidéken a népek közös életének a feltétele kellett és kell, hogy legyen."[7]

1990 ősze óta halottak napján minden évben benépesülnek a korábban oly elhagyott kivégzőhelyek, nyilvánosan emlékeznek és gyászolnak a hozzátartozók, az utódok Bezdánban, Zomborban, Bajmokon, Szabadkán, Zentán, Becsén, Temerinben, Újvidéken. Kereszt és kopjafa került Szabadkán a Zentai úti temető mögötti tömegsírra, 1944 feliratú kereszt Bajmokon a halottak fölé ültetett akácfa tövébe, s a hatalom hajthatatlansága ellenére minden esztendőben új keresztek jelennek meg az újvidéki katonatemetőben... Beszédek hangzanak el, amelyekben a délvidéki magyarság felemelt fejjel szembenéz egykori lehorgasztott fejű önmagával. Minden ilyen beszéd, minden ilyen szembenézés egyfajta elszánt kifelé igyekvés abból a nagyon mély gödörből, amelybe 1944 őszén és telén, 1945 elején taszították az itteni magyarságot.

[7]Napló, 1991. július 24.

A görög tragédiák legsúlyosabb konfliktusa, hogy a hatalom nem engedi eltemetni a halottakat. A halottakat pedig el kell temetni, a vajdasági magyarság halottait méltóképpen meg kell gyászolni. S a kegyeletadás pillanataiban a gyászolók gondolatait nem a bosszúvágy irányítja majd, hanem a megbocsátás. A megmaradottaknak – magyarnak, más nemzetiségűnek – egyazon földön kell élniük, együtt vagy egymás mellett. *A harcot, amelyet őseik vívtak, békévé oldja az emlékezés.*

A „rongyos brigád”

Amikor a délvidéki magyarságnak ezzel a fájdalmas, történelme folyamán legszomorúbb korszakával foglalkozunk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Petőfi-brigádot, azt a háború vége felé magyarokból alakult harci egységet, amelyről csak a legnagyobb tisztelet hangján lehetett szólni az elmúlt évtizedekben, hiszen a testvériség-egység és a hősi helytállás egyik legszentebb szimbóluma volt. Magasztaló cikkek jelentek meg róla, hősi harcát dalokba foglalták. Baki Ferenc és Vébel Lajos 1968-ban megjelent nevezetes könyvéhez, a PETŐFI-BRIGÁD-hoz nem kisebb személyiség, mint Kosta Nadj hadseregtábornok írt előszót. „E befejező küzdelmekben” írja egyebek között, „a szerb, horvát, szlovén, Crna Gora-i, macedón és más jugoszláv népek és nemzetiségek fiaival együtt résztvettek a jugoszláviai magyarság önkéntesei is. A jugoszláviai magyarság tehát a felszabadító harcokban és később a szocializmus építésében való részvételével maga is alátámasztotta a Jugoszláv Kommunista Párt és Tito elvtárs politikájának helyességét, miszerint a harcokban és az építőmunkában kivívott győzelmek és sikerek egyetlen záloga a jugoszláv népek és nemzetiségek testvérisége és egysége”[1]

A könyv fülszövege még lelkesebb: „...végső ideje, hogy így, írásos formában, könyv alakban is megörökítsük a jugoszláviai magyarság hősi helytállását, dicsőséges harcait országunk fölszabadításáért és társadalmunk szocialista átalakulásáért.”

A szerzők maguk is – mindketten tagjai voltak a brigádnak, részesei a harcoknak – a legnagyobb elismerés hangján, hősöknek kijáró tisztelettel szólnak a magyar önkéntesekről. Így kellett és így illett róluk szólni az elmúlt évtizedekben. Már csak a vajdasági magyarság jól felfogott érdekében is, hiszen félig suttogva, félig hangosan elhangzott itt is, ott is: kizárólag a Petőfi-brigádnak, ezeknek a „jugoszláv beállítottságú” bátor önkénteseknek köszönheti ez a kis közösség, hogy nem jutott ő is a németség sorsára, vagyis hogy a megtizedelést túlélőket nem telepítették ki ősi szülőföldjükről. Ebben lehetett is némi igazság. Nyomatékosan el-elhangzott az is, hogy a Petőfi-brigád mosta le a délvidéki magyarságról a gyalázatot, neki köszönhetik az itteni magyarok a „megelőlegezett bizalmat”, azt, hogy egyenrangú állampolgárai lehetnek az új Jugoszláviának. A nevezetes bolmáni és batinai (kiskőszegi) harcokat megjárt és szerencsésen hazatért topolyaiak, moravicaiak (bácskossuthfalviak), csantavériek, kishegyesiek, feketicsiek legfeljebb csak halkan, családi körben merték kimondani az igazságot. Azt például, hogy a toborzás egyes helyeken körülbelül olyan mértékben folyt önkéntes

[1]Baki Ferenc–Vébel Lajos: A Petőfi-brigád. Újvidék, 1968. Forum K. –, 9. l.

alapon, mint a napjainkban zajló „önkéntes”-fogás. Azt, hogy a „baráti meggyőzés” nemleges válasz esetén kilátásba helyezte, – és kilátásba helyezi most is – a kiköltöztetést, a vagyonelkobzást, a munkahely elvesztését. Elbeszélésük szerint az egyik nagy észak-bácskai magyar faluban például a kocsmába terelték össze a frontra kiszemelt javakorabeli férfiakat, ott néhány napig étlen-szomjan tartották őket, s aki ezek után „önként” jelentkezett, mindjárt kapott enni és inni. Fegyvert és lőszert már nem: majd lesz az ellenségnek, vigasztalták őket, attól el lehet venni. A frontról sebesülten hazakerült egyik brigádtag például elmondta: az egyik roham előtt fegyver híján napraforgószárat nyomtak a kezükbe, hadd higgye az a fránya német, hogy puskát szorongatva rohamoznak a hajnali szürkületben. Természetesen golyófogónak jók voltak így is. Meg is tizedelték őket alaposan. Sokan félelemből lettek „önkéntesek”: csak a brigád vagy a tömegsír között választhattak. A sajkás-vidékiekről mesélik: amikor megtudták, hogy amíg ők harcoltak, odahaza az övéiket kitelepítették vagy elpusztították, hátat fordítottak a dicső harcnak. Összefogdosták őket, visszavitték az első sorokba. A legtöbben odavesztek. Mindez nincs benne A Petőfi-brigád című könyvben. Erről hallgatni kellett és hallgatni illett. Mint ahogy arról is, hogy amíg a „rongyos brigád” – így nevezték őket partizánéknál – dicsőséges harcait vívta „országunk fölszabadításáért és szocialista átalakulásáért”, harcostársaik és elvbarátaik ártatlan hozzátartozóikat, falubelijeiket mészárolták le állati kegyetlenséggel. *Téves csatatéren* estek el ők is, a szebb holnapban bízók, akárcsak elődjeik és sorstársaik a távoli orosz hómezőkön, vagy utódaik most Dubrovnik alatt, Boszniában vagy Vukovár közelében.

Nehéz idők

A megtorlás után újabb megtorlás következett: a *beszolgáltatás*. Ez már nemcsak a délvidéki magyarságot sújtotta, hanem a vele együtt élő szerbeket, horvátokat, szlovákokat, ruszinokat, románokat és a többieket is, de a magyarságot különösképpen. Hiszen a magyar paraszt, a négy-öt holdas földművelő nem egyszerűen csak kulák volt, akit meg kellett nyúzni, hanem a bűnös nép tagja, akit különleges bánásmódban illett részesíteni. És részesítették is: a háború végétől egészen az ötvenes évek közepéig és azután is. A bajusztépéseknek és a lesöpört padlásoknak a megtorlással ellentétben viszont van némi irodalma. Novellákban, regényekben, versekben fel-felvillannak a beszolgáltatás képei, sőt nem egy riportban, újságcikkben is. Tudományosság híján azonban erről az emberpróbáló korszakról sem rendelkezünk átfogó tanulmányokkal, könyvekkel. A Vajdaságban 1945 és 1953 között leszerelt és elszállított létesítmények aránylag teljes és pontos jegyzéke is csak a közelmúltban látott napvilágot, persze most sem a tartomány kifosztásának dokumentumaként, hanem Szerbia követelését aláhúzandó az osztozkodásnál, az egykori Jugoszlávia hagyatéki tárgyalásánál. A felmérést a szerb kormány megbízásából a Belgrádi Közgazdasági Intézet készítette, s egyértelműen kiderül belőle, hogy több mint hetven nagy jelentőségű létesítményt – gyárakat, malmokat, villanytelepeket, nyomdákat – vittek el Vajdaságból Boszniába, Crna Gorába, Macedóniába, Horvátországba, Kosovóra – még Albániába is! –, és nagyon sok mindent éppen szűkebb Szerbiába. Ezek az áttelepítések nemcsak Vajdaságot szegényítették el még jobban, hanem az itt élő magyarságot is, hiszen rengeteg gyárat „véletlenül" éppen Szabadkáról (öntöde, szappangyár, bútorgyár, malom, selyemfonó), Újvidékről (szerszámgépgyár, gyógyszergyár, nyomdák), Becskerekről (téglagyár, fűrésztelep), Becséről (malom, fűrésztelep), Apatinból (óragyár, selyemfonó, gyógyszergyár), Kanizsáról, Csantavérről, Zentáról, Topolyáról, Moravicáról (malmok) vittek el.

Ismeretes az az 1949-ben hozott törvény is, amely leállította a legfontosabb beruházásokat Vajdaságban, megtiltotta, hogy fontos ipari létesítmények épüljenek a határ közelében. A nagy hagyományú és jelentőségű szabadkai Sever Villanymotorgyár kitelepítését Jovan Veselinov Žarko neves vajdasági politikus közbenjárása akadályozta meg, de a magyarlakta vidékek leépítését és elszegényedését már ő sem tudta.

A délvidéki magyarságot nemcsak megtizedelte, hanem alaposan meg is kopasztotta és meg is alázta az új jugoszláv hatalom. Ilyen előzmények után indulhatott aztán el a „szép új világba", a Szabad Vajdaság szóhasználatával élve: az „ígéretes jövendőbe".

Nem volt hazának elég

A párizsi békeszerződést 1947. február 10-én írták alá, a bevonuló szerb csapatok viszont sokkal korábban birtokukba vették Bácskát, Bánátot és Baranyát. Tito 1944. október 17-én írta alá a katonai közigazgatásról szóló határozatot, amely gyakorlatilag visszaállítja az 1849 és 1860 között már létezett területen szerb Vajdaságot. „Szükség van erre a határozott lépésre", harsogja a Szabad Vajdaság október 28-i cikkében, „szükség van olyan energikus lépésekre, amelyek biztosítják a Bánát, Bácska és Baranya (Drávaszög) jugoszláv jellegét."

A Szabad Vajdaságban egyébként – amely kezdetben szinte kizárólag csak fordításokat, hadijelentéseket és agitációs írásokat közölt – jól nyomon követhetők az indulás hónapjai. A lap részletesen ismerteti Vajdaságnak a szerb föderális egységhez való csatlakozását, ecseteli annak minden várható előnyét.

1945. április 6-án összeült a Vajdasági Főbizottság és egyöntetű döntést hozott Vajdaságnak Szerbiához való csatlakozásáról. Egy nappal később Szerbia Skupštinájában a vajdaságiak nevében a sokat emlegetett Jovan Veselinov Žarko mond beszédet. Az, akit a zűrzavaros idők egyik legtisztábban látó szerb politikusának tartottak magyar nemzetiségű elvtársai, aki el tudta képzelni a magyarokkal és a többi nemzeti kisebbséggel való tartós együttélést. „A főbizottság azért hozta meg ezt a döntést", mondta egyebek között Veselinov, „mert Vajdaság minden népe ilyen döntés mellett van". (Két magyar tagja volt akkor mindössze a főbizottságnak, s a többi kisebbség soraiból is csupán néhány mutatóban. A kisebbségiekről szólva Veselinov kijelenti: „Vajdaságban nemzetiségek is élnek. A nemzetiségek ügye az AVNOJ szellemében nyer elintézést". Majd így folytatja: „Büntetjük és meg fogjuk büntetni a magyarok sorából azokat, akik a Horthy-hóhérokkal együtt ölték és kínozták a szerb népet és Vajdaság más szláv lakosságát. A *becsületes magyarok* viszont a mi tartományunkban élvezik mindazokat a jogokat, amelyek nekik, mint nemzetiségnek járnak... A szerbek, horvátok, szlovákok és *becsületes magyarok* (kiemelések tőlem – D. K.), akik főbizottságunkban helyet foglalnak, úgy gondolják mind (mármint: mind a ketten – D. K.), hogy autonóm Vajdaságunk kerüljön a föderális Szerbiába".

A szerb hatalom is a szófogadó, a neki mindenben engedelmeskedő, a szerb nemzeti érdekeket maradéktalanul kiszolgáló kisebbségieket tüntette ki a *becsületes* jelzővel, akárcsak napjainkban. Akiknek eszébe sem jutott, hogy kisközösségüknek esetleg mások lehetnek az érdekei, mint a „Szerbia felé irányozódó legszámottevőbb népcsoportnak", s hogy erről kikérjék a saját közösségük véleményét. Persze, joggal vetődik föl a kérdés: *akkor* és *ott*, amikor és ahol a „felszabadítók" még javában „nagytakarítottak" lehetett-e másképpen cselekedni?!

A Szabad Vajdaság április 10-i számában öles címek nyugtatgatják a netalán kételkedni merészelőket és természetesen a nemzetközi közvéleményt: SZERBIA SZKUPŠTINÁJA ELISMERI VAJDASÁG JOGÁT AZ ÖNKORMÁNYZATRA ŞZERBIA KERETÉBEN – A VAJDASÁGI MAGYARSÁG ÖSSZES POLGÁRI ÉS NEMZETI-

SÉGI JOGA BIZTOSÍTVA VANNAK. A címoldalon keretbe foglalva jelenik meg *A magyarság állásfoglalása,* amelyet a Vajdasági Főbizottság két magyar tagja, Kek Zsigmond (a lap főszerkesztője) és Sóti Pál írt alá.

A dokumentum, amely a Vajdaság és a vajdasági magyarság további sorsát meghatározó döntés értelmében született, a századvégi olvasó számára is sokatmondó, ezért teljes egészében közöljük.

„A vajdasági népfelszabadító főbizottság elvi nyilatkozata szerint Vajdaság a szerb föderális egységhez kíván csatlakozni. Erről a csatlakozásról érdemben a vajdasági tartományi ülés fog határozni, de a főbizottság egyöntetű nyilatkozatából kitűnik, hogy Vajdaság népei ezt a megoldást fogják választani. Vajdaság népeinek sorsáról lévén szó, nekünk, magyaroknak is állást kell foglalnunk és a vajdasági őslakó magyarság egyetlen lehetséges álláspontját ezzel kapcsolatban leszögeznünk.

Miért lesz Vajdaság egy föderális egység önálló tartománya?

Az Antifasiszta Tanács második ülésszaka határozatai értelmében Jugoszlávia minden népe szabadon határozhat sorsa felett. Vajdaság azonban nem nemzet, hanem nemzetiségi terület. Nem egyetlen egységes nép hazája ez, hanem színes, kevert nemzetiségi terület, amelynek a teljes önállósághoz az egységes nemzeti jellege hiányzik. Ezért autonómiája nem lehet különálló, hanem valamely föderális egységhez kell támaszkodnia. De mivel Vajdaság nemzetiségi vidék sajátos viszonyokkal, szüksége van a föderális egységen belül bizonyos autonómiára. S ezért Vajdaságnak lesz olyan testülete, amely a föderális egység általános határozatait Vajdaság különös viszonyaira alkalmazza és Vajdaság nemzetiségi szempontjai szerint hajtja végre.

Miért csatlakozik Vajdaság a szerb föderatív egységhez?

Vajdaság földrajzi helyzete, történelme és eddigi kapcsolatai is ezt teszik természetessé, de nem ez a lényeges ok: a csatlakozás lényeges alapja Vajdaság lakosságának relatív szerb többsége. A demokratikus Jugoszlávia nem idejüket múlta és vitatható történelmi jogok alapján, hanem a népjogok alapján határozza meg nemzeteink és nemzetiségeink helyét és sorsát. S mivel a Szerbia felé irányozódó népcsoport a legszámottevőbb, a szerb egységhez való csatlakozás a legkézenfekvőbb, legtermészetesebb és legdemokratikusabb megoldás. Vajdaság népfelszabadító főbizottsága ezt a demokratikus álláspontot foglata el nyilatkozatával, s világos, hogy Vajdaság népei is ezt fogják képviselni tartományi nagygyűlésükön. A népek önrendelkezési jogának és a demokráciának tesznek eleget, amikor a legszámottevőbb nép jogainak és kívánságának szereznek érvényt.

Mit jelent a Vajdaság csatlakozása a föderatív egységhez?

Először is azt, hogy Vajdaságot nem kebelezik be egyszerűen Szerbiába, hiszen Vajdaság népei döntenek majd szabad elhatározással: szabad társulással csatlakoznak a szerb föderatív egységhez. Vajdaság minden népcsoportja szabadon fejezheti ki kívánságát a hovatartozásra vonatkozólag a demokratikus föderatív Jugoszlávia keretében. Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy Vajdaság mai csatlakozása alapjában más, mint Vajdaságnak a volt Jugoszláviához való tartozása. Akkor Vajdaság ténylegesen

csak a nagyszerb érdekek kis függvénye volt, amelynek a népellenes uralmak alárendelt gyarmati sorsot szántak és nemhogy önkormányzatot nem adtak, de sajátos összetett helyzetét semmilyen szempontból el nem ismerték, sőt minden szabadságtörekvését elnyomták. Vajdaságnak akkor csak elutasító magatartása lehetett a centralizált nagyszerb államhatalommal szemben. Ma azonban tökéletesen más a helyzet. Ma Jugoszlávia az egyeduralmi erőszakos egység helyett a demokratikus szabad társulás alapján áll; az erőszakkal együtttartott népek állama felbomlott és szabad népekből épült fel egy új szabad testvéri államközösség. Mert a szerb nép ennek az önrendelkező demokratikus népjogokon nyugvó Jugoszláviának előharcosa és védelmezője a népfelszabadító harcban. Nem nagyszerb álmok, hanem valóságos, igazi demokratikus népjogok hazája ma Szerbia. Mi ehhez a Szerbiához csatlakozunk, mert ebben a Szerbiában biztosítékát látjuk Vajdaság minden nemzetisége jogainak és előrehaladásának.

Mit jelent a csatlakozás Vajdaság népei számára?

A népfelszabadító demokratikus Szerbia és általa a demokratikus Jugoszlávia erősítése Vajdaság minden népcsoportjának és nemzetiségének elsőrangú érdeke. Nem imperialista, hódító hatalomhoz, hanem egy demokratikus népi államhoz csatlakozunk, amely a népfelszabadító harcban bebizonyította, hogy a népek szabadságjogainak alapján áll. Ha mi most egységesen állást foglalunk Szerbia mellett és teljes bizalommal hozzá csatlakozunk, a demokratikus népjogokat erősítjük és Tito új Jugoszláviáját. Vajdaság népeinek egységes állásfoglalása azt mutatja: nem akarjuk, hogy ez a terület, otthonunk s hazánk újra szűk, soviniszta érdekek prédájává váljon, nem akarjuk, hogy az új demokratikus Jugoszláviát nemzeteink és nemzetiségeink egyenetlensége gyengítse. Szabad, egységes társulásunk a demokratikus Szerbiához a népfelszabadító harc nagy vívmányainak, a demokratikus államberendezkedésnek teljes bizalmú elismerése és támogatása. Ezért szabad, egységes csatlakozásunkkal a demokratikus Szerbiát, föderatív Jugoszláviát, Tito Jugoszláviáját erősítjük.

Mit jelent Vajdaság csatlakozása a magyarság számára?

Mi magyarok a régi Jugoszláviában egy gyarmati terület kihasználható népcsoportja voltunk, a fasiszta hatalom nacionalista jelszavakkal félrevezetett, szolgáivá alacsonyított le és imperialista céljai szolgálatába hajtott. Nekünk ma minden okunk megvan arra, hogy most a szabadság, népjogok és demokrácia mellett tegyünk hitet és foglaljunk állást nemcsak a megszállás alatt lábbal tiport népjogok, de az eljátszott testvériség mellett is. Ezzel az állásfoglalással bizonyíthatjuk azt, hogy ezentúl a népek szabadságához és demokráciájához kötjük sorsunkat. Ha szeretjük a szabadságot és a demokráciát, ha tiszteljük a népjogokat és keressük a mi népünk jogait is, akkor minden erőnkkel, egységesen erősítenünk és építenünk kell az új Jugoszláviát, amely minden népnek és nemzetiségnek, tehát a magyarságnak is szabadságot és jogegyenlőséget biztosít. A népjog és testvériség nevében kell Vajdaság magyarságának egységesen szerb testvéreihez társulva Vajdaság többi nemzetiségeivel együtt állást foglalnia a demokratikus Szerbiához való csatlakozás mellett. Ezzel fejezzük ki teljes bizalmunkat és szeretetünket Tito Jugoszláviájához, a népek testvériségére irányuló megingathat-

lan akaratunkat és szerb testvéreinkkel a kölcsönös bizalom és testvériség kifejlődésére irányuló őszinte szándékunkat. Úgy kell a csatlakozást tekintenünk, mint az első, igazán beszédes alkalmat arra, hogy egységesen megmutassuk demokratikus és őszinte antifasiszta voltunkat. A fasiszta megszállással félrevezetett és megrontott, de alapjában becsületes és jószándékú magyarságnak most ezzel a kiállással kell megmutatnia, hogy megtagadja a múltat és igaz jövőért küzd. Vajdaság magyarsága a testvérnépekkel együtt harccal, munkával és áldozattal építse a demokratikus Szerbiát és a szerb föderális egységen át Tito új Jugoszláviáját!

A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság magyar tagjai:

Kek Zsigmond Sóti Pál"

Világos beszéd, tagadhatatlan. Mindenekelőtt kertelés nélkül kimondja, hogy Vajdaságnak Szerbiához való csatlakozásával „a legszámottevőbb nép jogainak és kívánságának szereztek érvényt". (Érdekes és rendkívül jellemző, hogy 1918-ban Vajdaság Szerbiához való csatolásával szintén az akkor még *kisebbségben* lévő szerb nép jogainak és kívánságának szereztek érvényt.) Ha valaki számára netán ez az elv nem volna elegendő érv a csatlakozás jogossága mellett, az állásfoglalás megtoldja még eggyel: „Ma a szerb nép ennek az önrendelkező, demokratikus népjogokon nyugvó Jugoszláviának előharcosa és védelmezője a népfelszabadító harcban. Nem nagyszerb álmok, hanem valóságos, igazi demokratikus népjogok hazája ma Szerbia". (Innen már csak egy lépés választ el bennünket a „mennyei" jelzőtől, amellyel a huszonegyedik század küszöbén vezetői és ideológusai a szerb népet felruházták. Amikor is az egykor oly hévvel tagadott nagyszerb álmok immár beteljesülni látszanak.)

Van még egy rendkívül tanulságos gondolata az állásfoglalásnak, amely nagy szerepet játszott a vajdasági magyarság magatartásának – főként az értelmiség magatartásának – kialakulásában.

„A fasiszta megszállással félrevezetett és megrontott, de alapjában becsületes és jószándékú magyarságnak most ezzel a kiállással kell megmutatnia, hogy megtagadja a múltat és igaz jövőért küzd."

Az ilyen és ehhez hasonló „állásfoglalások" táplálják és növelik majd a délvidéki magyarság bűntudatát, ezek mélyítik el kisebbrendűségi érzését, múltja megtagadtatásával és megtagadásával a gyökértelenség érzését, ezek tartják ébren benne az örökös bizonyítási kényszert, a Jugoszlávia, Szerbia és a szerb nép iránti lángoló hűsége folyamatos kinyilvánításának kényszerét. Ennek egyenes következménye a vajdasági magyarság meghasonlása, identitászavara, nagymértékű asszimilációja és önpusztító fogyatkozása, amely példa nélkül való e térségben. 1945. július 8-án tartják meg a háború utáni első választásokat. Július 12-i számában a Szabad Vajdaság nagybetűs címben jelenti: A VAJDASÁGI VÁLASZTÁSOK AZ EGYSÉG ÉS A TESTVÉRISÉG SZELLEMÉBEN ZAJLOTTAK LE. Azt talán mondani sem kell, hogy kizárólag kipróbált, hithű kommunista elvtársak, „becsületes magyarok" kerülhettek jelöltekként a listákra. Elég sokan be is jutottak közülük a népbizottságokba: Újvidéken például a 36

szerb, 3 horvát, 2 szlovák és 1 zsidó mellett 13 magyar is. Persze ezeket a magyar nemzetiségű képviselőket nem a vajdasági magyarság jelölte, nem is ő választotta, s ők sem az itt élő magyarok érdekeit képviselték, nem is nekik tartoztak felelősséggel, hanem a „legszámottevőbb népnek" és a mindenható pártnak.

Augusztus 11-én, az AVNOJ harmadik ülésén hagyták jóvá Vajdaság Szerbiához való csatlakozását. Az azóta eltelt közel fél évszázad tapasztalatai alapján megállapíthatjuk: Vajdaság és a Vajdaságban élő magyarság sorsa megpecsételődött. Annak ellenére, hogy az 1945. december elején közzétett alkotmánytervezet 13. szakasza balkáni fellengzősséggel kimondta: „A nemzeti kisebbségek a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban saját kulturális fejlődésük és szabad nyelvhasználatuk minden jogát védelmét élvezik." A megbízható jogi garanciák hiányában és a törvényszegéseket szankcionáló intézkedések teljes elmaradása miatt mindez – főként a későbbiek során – írott malaszt, puszta szóvirág maradt.

*

Pedig a kezdet még igen biztató: Vajdaságban mindjárt a háború befejezése után sorra alakulnak a művelődési egyesületek, csoportok és szövetségek, Szabadkán megalakul a vajdasági Magyar Színház, napi- és hetilapok indulnak, már 1945 októberében újra megjelenik a délvidéki magyarság háború előtti neves baloldali folyóirata, a Híd.

Nagybecskereken már 1945. május 10-én Magyar Közművelődési Közösség alakul, július 22-én pedig szabadkai székhellyel létrejön a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség, a délvidéki magyarság mindmáig legjelentősebb művelődési intézménye, amely gondosan egybefogta művelődési életének minden ágát és területét.

„A vajdasági magyarság kultúráját akarjuk a legszélesebb alapokon, s a legtágabb horizontok felé kiépíteni" – fogalmazta meg a Kultúrszövetség kiáltványa – „egész népünket az egyetemes magyar és emberi haladás irányába állítani, s egy kis nép ezen nagy feladatának becsülettel és hűséggel megfelelni."

„Az alakuló közgyűlést fényes külsőségek között a Főbizottság tanácstermében tartottuk a kormány elnökének, Aleksandar Ševićnek és Spasoje Čobanskinak, a kulturális ügyosztály főnökének jelenlétében", emlékezik Herceg János.

„Šević néhány melegen hangzó magyar mondattal köszöntötte a közgyűlést, mivel ahhoz a régi szerb értelmiségi réteghez tartozott, amelynek az együttélés folyamán bőven volt alkalma megismerni és tiszteletben tartani a magyarság szellemi színvonalát. „Egy nemzetiség művelődésének templomát építitek"... – mondta hibátlan magyarsággal – s aztán szerb nyelven folytatva, a demokratikus eszmékben fogant új Jugoszlávia törekvéseit méltatta, s minden itt élő nép egyenjogúsági jogára figyelmeztetett, amelyért annyi vért hullattak az ország népei."[1]

„A felszabadulás évétől kezdődik az örökölt elmaradottság felszámolása", írja erről a korszakról dr. Szeli István, „a tömegek kultúrájának szocialista átalakulására irányuló

[1]Herceg János: A Vajdasági magyar Kultúrszövetség. Magyarok Vajdaságban. Magyar Szó (Tematikai különkiadás) 1990. március

alapvető törekvések első szakasza, amely az írástudatlanság felszámolására, az anyanyelvű oktatás zavartalanságának biztosítására, a magyar nyelvű sajtó folytonosságának szavatolására, az alsófokú anyanyelvi oktatás kádereinek kiképzésére, a kulturális tömegszervezetek (...) megalakítására és megszervezésére irányult."[2]

Herceg és Szeli „belülről megélt igazságát" jól egészíti ki egy „kívülálló", Domonkos László, aki a délvidéki magyarságról szóló könyvében ezt írja: „Ekkoriban (...) a Délvidéket ismét megkapó szerb vezetés első dolga a lehető legmutatósabban rendezni a kirakatot. A háború után, az új békeszerződés megkötéséig, esetleg azután is egy darabig, részint reprezentálni kell, részint óvatosan figyelni, mert a világégést követő eufóriában a demokráciát, az egyenjogúságot meg hasonló fogalmakat előszeretettel emlegetik az emberek."[3]

Ennek a mutatós kirakatnak a szerves része volt az a nagyszabású rendezvény is, amelyet 1952 nyarán tartottak Palicson: a Magyar Ünnepi Játékok. Előtte sem, azóta sem sikerült ilyen látványos felvonulást szerveznie a délvidéki magyarságnak. Pedig ekkor már megkezdődött az első korszak eredményeinek leépítése, s épp ezt volt hivatva leplezni és cáfolni a színpompás palicsi seregszemle, másrészt pedig az elért eredmények felvonultatásával meg kellet mutatni országnak-világnak, elsősorban „a romlottságukban tobzódó budapesti csatlósoknak" és a többi szovjetbarát kominformistának, hogy lám, Tito Jugoszláviájában ilyen szabadon és boldogan él a magyarság, ilyen magas színvonalon ápolhatja kultúráját.

A szemle alkalmából MAGYAR ÜNNEPI JÁTÉKOK címmel gazdagon illusztrált kiadvány jelent meg, amely ha tagadhatatlanul a fenti célt szolgálta is, a háborút követő évek vajdasági magyar kultúrájának megkerülhetetlen dokumentumgyűjteménye. Egy-egy terület eredményeit jeles alkotók, kiemelkedő művelődési dolgozók, közéleti személyiségek foglalják össze, egyebek között Herceg János, Majtényi Mihály, Sulhóf József, Laták István, B. Szabó György, Olajos Mihály, Bodrits István, Kolozsi Tibor. Szembetűnő viszont, hogy azok, akik a Kultúrszövetséget útjára bocsájtották és megszűnéséig irányították, már nincsenek sehol. Dr. Hock Rezső, dr. Kovács Kálmán, Kongó Tivadar, dr. Várady Imre, Strelitzky Dénes és a többiek nevét még csak nem is említi a kiadvány.

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség megteremtéséről és „önkéntes alapon történő megszűnéséről" a Szabadkán élő Kongó Tivadar egykori szervezőtitkár, aki a hetvenes években a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület egyik vezetőjeként még egyszer átél egy ilyen „önkéntes alapon történő megszűnést", a következőket mondja:

„Abban az időben a jugoszláv nemzetiségi politika még azt a nézetet vallotta, hogy az anyanemzettől elszakított kisebbségek új hazájukhoz csak akkor kötődnek, ha ott biztosítják számukra az egyenlőséget és az akadálytalan fejlődést. Ezt a lehetőséget kihasználva egy öntudatos magyar értelmiségi csoport nekifogott a széthullott jugoszláviai magyar kultúrélet újjászervezéséhez. Ennek eredményeként még 1945 nyarán egy széles fronton kialakuló kulturális önszerveződési mozgalom elindítása érdekében alakult meg a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség. A munka jó irányba indult: az elnökség felhívására sorra jelentkeztek Vajdaságból és az ország szórványvidékeiről is a segíteni vágyó kultúrmunkások. A Szövetség 1947 januárjában összehívott, a jugoszláviai magyarság egészét megmozgató népes közgyűlésén megválasztotta Kultúrtanácsát és szakbizottságait, megjelölte kultúregyesületeinek gócpontjait. Rövid idő alatt hatvankét egyesületet sikerült beszerveznünk, s a szakbizottságok is eredményesen működtek."

[2]Szeli István: A magyar kultúra útjai Jugoszláviában. Bp. 1983. Kossuth K. – 114. l.
[3]Domonkos László: I. m. 160. l.

Érdemes belelapozni a Tanács 1947. január hó 5-én készült, Kongó Tivadar tulajdonában lévő eredeti jegyzőkönyvébe.

„Jelen vannak: Brindza Károly, Gál László, dr. Hock Rezső, dr. Gyetvai Károly, Hedrich József, Kek Zsigmond, Kongó Tivadar, Laták István, Löbl Árpád, Kizur Eta, dr. Kovács Kálmán, dr. Kunszabó György, Márton Rózsa, Nagy József, Nagy Sándor, Pálfi Teréz, dr. Strelitzky Dénes, dr. Steinfeld Sándor, Szabó Ida és Sóti Ferenc.

A régi Tanács elnöksége nevében dr. Hock Rezső 9 órakor megnyitja az ülést... Új elnökséget választanak, elnöke dr. Kovács Kálmán, főtitkára dr. Hock Rezső...

Kek Zsigmond referál az írástudási mozgalomról mint a vajdasági magyar kultúrmunka legelső feladatáról. Ma ez az érdemleges kultúrmunka, ma az írástudási bizottság a kultúrkörök legfontosabb bizottsága. (...)

Az elhagyott könyvekből és a most beszerzés alatt levő új könyvekből a Szövetség egy év alatt 12 vándorkönyvtárat állít össze..., négy vándorkönyvtárat ez év február hó 15-ig kötelesek eljuttatni a következő központokba: Szabadka, Zenta, Újvidék és Becskerek... A vándorkönyvtáraknak egy év alatt – lehetőleg – be kell járni a körzetükhöz tartozó tanyacsoportokat. (...)

Népszínházunk működéséről és a műkedvelő színjátszásról Laták István referál. Népszínházunk a kezdő nehézségeken túl van és komoly előadásokkal lepi meg a közönséget. A vidéki szereplések azonban eddig nagy nehézségekbe és anyagi kockázatba is kerültek a színháznak. A szezont Szabadkán végigjátszva, a nagyobb hidegek megszűnésével indul körútra, és hogy az utat megkönnyítse, a színház autóbuszt kíván vásárolni, amely könnyen látogathat majd el a kisebb falvakba is...

Nagy Sándor azt kifogásolja, hogy a színház majd kétéves működése alatt Bánátba nem látogatott ki. Kéri, hogy ebben a szezonban egy hosszabb bánáti utat feltétlenül tegyen meg, mert ezen intézmény működésére Bánátnak még Bácskánál is nagyobb szüksége van...

Laták István a népi színjátszásról és műkedvelésről szólva ismertette az Amatőrszínjátszók Szövetségének megalakulását. (...)

Dr. Hock Rezső a Szövetség közgyűlésén részletes javaslatban ismertett magyar néprajzi múzeum felállításának teendőiről számol be. Egy folklór-anyagkutató bizottság azonnali kijelölését kéri, mely működésének tervezetét a legapróbb részletekig kidolgozza és 1947. január 31-ig a Népi Múzeum felállításának ügyében az elnökségnek részletes jelentést ad. (A Tanács a központi bizottságot is megalakítja, magát a múzeu-

mot azonban, amelyre pedig igen nagy szüksége lett volna, s lenne ma is a vajdasági magyarságnak, nem sikerült létrehoznia – D. K.)

A szervezés és a megindítandó munka új alapokra fektetésével egyidőben kultúrgócpontokat kívánunk létesíteni, amely gócok működésének hatása kiterjed a szervezési hálózatához tartozó megállapított körzetre... A Tanács kultúrgócoknak nyilvánítja a következő helységeket, illetve azok kultúregyesületeit: Szabadka, Újvidék, Zenta, Zombor, Becskerek, Ó-Becse, Kula, Topolya, Nagy-Kikinda, Versec, Debelyacsa, Pancsevó, Eszék, Beográd és Zágreb. Ezen 15 helységből történnek kimutatások a körzetekhez tartozó egyesületek és helységek beszervezésére..."

Szabadkára Kongó Tivadar „felügyel", Ó-Becsére Laták István, Topolyára Brindza Károly, Debelyacsára Kek Zsigmond, Eszékre dr. Hock Rezső, Belgrádra dr. Löbl Árpád, Zágrábra pedig Hangya András festőművész.

Rendkívüli jelentőségű, hogy a jegyzőkönyv tanúsága szerint olyan településeken is megszervezik, illetve meg kívánják szervezni a művelődési életet, ahol azóta már csak mutatóban maradtak magyarok: Bács, Vajska, Apatin, Kucura, Cservenka, Hódság, Palánka, Kovily, Lok, Káty, Gajdobra, Csib, Mokrin, Nyékince és a többi szerémségi szórvány...

„A magyar társadalmi és kultúrális élet ilyen központosított csúcsszervezetből végzett irányítását mind hangosabban kifogásolták az uralkodó Kommunista Párt szerb nemzetiségű, leplezetten nacionalista káderei" – folytatja visszaemlékezését Kongó Tivadar. – „Mind gyakrabban hangzottak el a vádak, hogy az ilyen csúcsszervezeti jellegű kisebbségi szervezkedés gettósodáshoz, szeparatizmushoz és nacionalista elferdülésekhez vezet.

Az első jó alkalom a Kultúrszövetség felszámolására az 1948-as Tájékoztató Iroda-ellenes intézkedés volt. Példátlanul kemény intézkedéssel az Elnökségben, a Tanácsban, de még a szakbizottságokban tevékenykedő párttagokat is nyilatkozattételre kényszerítették. Az aktív kultúrmunkások jó részét a Goli otokra (a hírhedt Kopár sziget – D. K.) hurcolták, a megmaradt párttagokkal pedig kimondatták a Kultúrszövetség „önkéntes alapon történő megszűnését". Időközben a vajdasági pártszervezet 1948 nyarán Újvidék központtal megalakította a többnemzetiségű Vajdasági Közművelődési Közösséget, ennek keretében pedig a Kultúrszövetség utódját, a Közművelődési Közösség Magyar Osztályát. Ez a pártközpont által irányított részleg vette át a Kultúrszövetség vagyonát, irattárát és az eddig sikeresen működő központi és vidéki alapszervezetek irányítását.

A magyar művelődési egyesületekben a saját kulturális örökség ápolása helyett a kétnyelvű kultúrmunka került előtérbe, ugyanakkor a szerb egyesületekben a kétnyelvűség, illetve a magyar kultúrörökség ápolása szóba sem jöhetett. Az ilyen arrogáns, kisebbségellenes intézkedések óhatatlanul a magyar művelődési egyesületek tevékenységének hanyatlásához, a szerémségi, bánáti és dél-bácskai egyesületek elnéptelenedéséhez és megszűnéséhez vezetett."

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség, illetve a vertikális szerveződés szétzúzása az első lépést jelentette a vajdasági magyarság kibontakozófélben lévő kulturális autonómiájának felszámolása felé. Egyrészt, mert azzal, hogy a művelődési élet központja Szabadkáról Újvidékre került át, elvesztette tömegbázisát, másrészt a Kultúrtanács alig vállalt át valamit a megszüntetett Kultúrszövetség szerteágazó tevékenységéből, nem gondoskodott egyebek között a könyvkiadásról sem. Mindez nem került bele a nagyszabású palicsi szemle kiadványába, arról azonban, ami belekerült, mindenképpen elismeréssel kell szólnunk, hiszen a háború előtti időszakhoz viszonyítva jelentős fejlődésről adott számot. „Új élet indul", lelkesedik joggal a szerző, „...úgyszólván minden magyar településen kultúregyesület is alakult. Vajdaságban 120 magyar kultúregyesület működik, bár 1948-ban még csak 62 egyesületről tudott a nyilvántartás. (...) Kultúregyesületeinkben legtevékenyebben a műkedvelő együttesek dolgoznak. Nem teljes adatok szerint a Vajdaságban 110 műkedvelő csoport van a magyar kultúregyesületekben. Bácskában 60, Bánátban 49, Szerémben pedig 1 csoport. Műkedvelő színjátszásunk legnagyobb eredménye az évenként megrendezett verseny, amely az utolsó két évben a szemle jellegét kapta. A szemlékre műkedvelő együtteseink mindegyike nagy gonddal készül, hogy összemérje tudását más csoportokkal. Nagy számban vettek részt a műkedvelő csoportok, például 1950-ben 91 csoport vett részt 1178 szereplővel. A szemle keretében 122 előadást tartottak, amelyet 35 206-an néztek meg. (...)

Vajdaság-szerte egyesületeinkben 46 énekkar van, körülbelül 2300 taggal... egyesületeinkben 54 tánccsoport van. (...)

A magyar kultúregyesületeknek – nem teljes adatok szerint – 89 könyvtára van, több mint 60 000 könyvvel. Az állandó könyvtárak mellett időszakonként több vándorkönyvtár is alakult, hogy az időszaki munkásokhoz, ifjúsági, Népfront-brigádokhoz is eljuttassa a könyveket. (...)

1945-ben 5 300 magyar írástudatlan volt a Vajdaságban. Ezekből máig – nem teljes adatok szerint – 4 000-en megtanultak írni és olvasni."[4]

A legnagyobb előrehaladás kétségkívül az oktatás területén történt. Főként ha tudjuk, hogy a második világháború előtt Vajdaságban összesen százötven magyar nemzetiségű tanító volt, s ezek nagy részét is elsodorta a vérzivatar. Az újrakezdés pillanatában alig néhány aktív magyar szakosra lehetett számítani, ennek ellenére már az 1944/45-ös tanév folyamán magyar nyelvű iskolák nyíltak mindenütt, melyek tanítók és tanárok százainak teremtettek munkahelyet. A Magyar Ünnepi Játékok című kiadványból szerezhetünk tudomást arról is, hogy amíg a volt Jugoszláviában a magyar iskolákban – az elemikbe, az egyetlen gimnáziumba és az egyetlen tanítóképzőbe – összesen 25 671 tanuló járt, s a nagy többségnek a szerb tannyelvű iskolákat kellett látogatnia, addig 1952-ben a Vajdaság területén működő magyar iskolákba – általános iskolák, algimnáziumok, főgimnáziumok és tanítóképzők – összesen 46 534 tanuló jár, s velük 1115 tanító, előadó és tanár foglalkozik. Lényegesen javított a helyzeten az is, hogy az

[4]Magyar Ünnepi Játékok. Testvériség-Egység K., Újvidék, 1952. – 40–48. l.

Újvidéki Pedagógiai Főiskolán már 1948-ban megnyílt a magyar nyelv és irodalom tanszéke.

Az impozáns számadatok felsorolása után a szerző, igazodva a legtöbb beszámoló hangvételéhez, szinte kötelességszerűen megállapítja: „No de a nemzetiségiek állapota és helyzete nem minden országban olyan, mint amilyen a miénk. Mindenekelőtt nem ez az eset a szovjet-tájékoztatóirodás tömb leigázott országaiban."[5]

Lelkendező megállapításának reális alapja volt. Az új Jugoszlávia közoktatásügyi minisztériumának ideiglenes közoktatásügyi tanácsa ugyanis már 1945-ben kidolgozta az irányelveket, amelyek kimondták, hogy a nemzeti kisebbségiek gyermekei anyanyelvükön tanulhatnak, tanítóik és tanáraik a saját nemzetiségük soraiból kerülnek ki és a belső ügyvezetés a diákok anyanyelvén folyik. Kimondták azt is, hogy tankönyveket adnak ki az egyes nemzeti kisebbségek nyelvén és hogy a kisebbségi iskolák segítői és tanácsadói az illető nemzetiségű kisebbségek tagjai lesznek...

A Magyar Ünnepi Játékok kiadványa és a korabeli újságok tanúsága szerint hatalmas fellendülés volt tapasztalható a könyvkiadás terén is. Amíg a régi Jugoszlávia huszonhárom esztendeje alatt mindössze hatvanegynéhány magyar nyelvű könyv jelent meg 60–70 000 példányban, addig a háborút követő hét esztendőben 423 mű 1 800 000 példányban – s ami a mai olvasó és író számára egyaránt hihetetlen: e hatalmas könyvmennyiséget jórészt el is adták.

Valamelyest rontja az összképet, hogy a 136 magyar irodalmi mű és a 29 műfordítás mellett 33 kötettel szerepelnek a marxizmus-leninizmus „klasszikusai", s bizony nem kevesebb, mint 123 a jugoszláv politikai vezetők műveinek és a napi politikai kérdéseket tárgyaló munkáknak a száma. S ez utóbbiakat minden magára valamit is adó párttagnak és Népfront-aktivistának illett megvásárolnia. Figyelemre méltó viszont, hogy a hét esztendő alatt nem kevesebb, mint negyvenhat tankönyvet nyomtattak ki magyar nyelven.

Kezdetben az akkori Szabad Vajdaság, a Híd és a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség adta ki a vajdasági magyar könyveket, a Zmaj kiadó pedig a magyar nyelvű tankönyveket; 1950-ben a Testvériség-Egység újságkiadó vállalat égisze alatt aztán egyesült a két kiadói, 1951-ben pedig megalakult az önálló állami könyvkiadó.

*

Az indulásnál a vajdasági magyarság művelődési életének legtevékenyebb és egyben leglátványosabb műhelyei a műkedvelő csoportok, amatőrszínházak voltak. Alig lehetett találni magyar települést, ahol ne alakult volna színjátszó csoport, amely ott is lelkesen tevékenykedett, ahol erre még a legalapvetőbb feltételek sem voltak meg. Sok helyütt a petróleumlámpák üvegcilinderének a beszerzése is gondot okozott, az egyik vajdasági faluban pedig – ezt is a palicsi Magyar Ünnepi Játékok tiszteletére megjelentetett könyvben olvashatjuk – a Csárdáskirálynőt, ezt a látványos nagyoperettet két tambura és egy harmonika kíséretével adták elő. Másutt a tettvágy rendkívüli dolgokra

[5] I. m. –128. l.

sarkallta a műkedvelőket – Apatinban például a hajógyári munkások *víziszínpadot* létesítettek, és egész nyáron át a Dunán játszottak!

Hasonlóan nagy fába vágták a fejszéjüket a bánáti Debelyacsa műkedvelői is: *forgó színpadot* építettek. „Nálunk bizonyosan, de alighanem az egész világon ez az első forgószínpad", állapítja meg az Ünnepi Játékok kiadványa.

A háborút követő esztendőkben szinte mindenütt fellendült a szövetkezeti és a szakszervezeti művelődési élet. A szövetkezeti otthonokat úgy tervezték és építették, hogy alapvető rendeltetésük mellett a művelődési élet központjaivá is váljanak: ellátták őket színházteremmel – itt tartották a mozielőadásokat is –, nem egy helyen könyvtárral is.

A szakszervezeti magyar kultúrmunka különösképpen Becskereken volt élénk: a cukorgyár például saját színházteremmel, mozival, gazdag könyvtárral rendelkezett, s a korabeli újságok tudósításai szerint egymást érték a színházi előadások, az oktató jellegű és egyéb összejövetelek. Hasonló volt a helyzet a többnyire muzslyai magyarokat foglalkoztató harisnyagyárban, ahol még saját tánccsoportot és zenekart is alakítottak.

Újvidéken a Sonja Marinković és a Jugodent üzemekben folyt élénk magyar művelődési tevékenység, Szabadkán a Severben és a Metáliában, de még Hódságon (Odžaci) is, ahonnan mostanra szinte teljes egészében elfogytak a magyarok.

*

Az 1944 és 1948 közötti időszak a lapalapítások kora volt a Délvidéken. „Sokan bizonyára lekicsinylően legyintenek", – írja Kolozsi Tibor: – „ugyan mi kutatnivaló is van a mi szegényes periodica-örökségünk ügyében, hiszen minden bizonnyal szinte egy kézen megszámlálható a két világháború között megjelent hetilapok száma. A röpke emlékezés látszata azonban csal. Mert hát főleg a könyvtár anyagában kutatva, csakhamar megállapíthatjuk, hogy a két világháború között több mint száz időszaki kiadvány, túlnyomó részben hetilap jelent meg magyar nyelven Jugoszlávia területén." (...)

A háború alatt azonban „annyira szétforgácsolódott minden, annyira használhatatlanná, kompromittálttá váltak a régi formák, hogy az új országban az új szellemnek megfelelően elölről kellett kezdeni mindent a sajtóépítés terén is."[6]

A Magyar Szó elődje, a *Szabad Vajdaság* 1944. december 24-én jelent meg Újvidéken, amikor a közelben még állt a szerémségi és a szlavóniai front. A lapalapítással megbízott főszerkesztő, Kek Zsigmond (1907–1980), a Híd köréhez tartozó, a református lelkipásztorból baloldalivá lett aktivista lett, s első szerkesztői szintén a Híd köréből kerültek ki: a szabadkai Gál László (1902–1975) és Lévay Endre (1911–1985), valamint a Napló köréhez tartozó Majtényi-Markovics Mihály (1901–1974). Mint említettük, a Szabad Vajdaság jó ideig a szerb nyelvű Slobodna Vojvodina fordítása, rövidített változata volt, a kommunista hatalom szócsöve. Az 1945 őszén bekövetkezett névváltoztatással nemcsak a neve lett magyarabb, hanem a szabadkai, zentai, zombori, topolyai, becsei, zrenjanini, kikindai fiókszerkesztőség létrehozásával, az állandó pancsovai,

[6] Kolozsi Tibor: Pénteki találkozások. Szabadka, 1971. – 9., 19. l.

belgrádi, zágrábi, eszéki tudósítók foglalkoztatásával közelebb került a délvidéki magyar olvasóhoz és a világhoz.

Az *Ifjúság Szava* – a Képes Ifjúság elődje – 1945. március 7-én jelent meg Újvidéken, első főszerkesztője Gvozden András volt. A Glas omladine szerb nyelvű lap „oldalági" folytatása volt magyar nyelven. Az első öt száma még puszta fordítás. A *7 Nap* 1946. április 5-én, 12 oldalon és néhány ezer példányban jelent meg Újvidéken, első főszerkesztője dr. Hock Rezső volt, majd a Tájékoztató Iroda határozatát követő tisztogatás következtében négy oldalra zsugorodott, és Steinitz Tibor lett a főszerkesztője. 1953 márciusában, amikor Szabadkára költözött, mintegy nyolcezer példányban jelent meg. A Családi magazin jellegű hetilapot már 1953-ban, a vajdasági kommunisták tizedik értekezletén keményen megrótták, mert „szenzációt kergető képeket közölt a nagyvilágból".

A *Pionírújság* című gyermeklap – a mai Jó Pajtás elődje – 1947. január 1-jén jelent meg Újvidéken, Cellik Magda volt az első főszerkesztője. Az azóta megszűnt *Dolgozók* első száma 1947. november 13-án, szintén Újvidéken, Brindza Károly főszerkesztésében látott napvilágot. Az *Újvidéki Rádió* 1949. november 29-én sugárzott először ötnyelvű műsort a 201-es hullámhosszon. A magyar szerkesztőség szakmai munkáját Bogdánfi Sándor irányította, első főszerkesztője Szalai István volt.

Az óvodások havonta megjelenő lapja, a *Mézeskalács* a Jó Pajtás mellékleteként indult 1955-ben, majd önállósult. Első főszerkesztője Balázs Pál volt.

Néhány évig megjelent, majd megszűnt a Dolgozó Nő, az Ipari Híradó, önálló hetilapként indult a Sportújság is. Később azonban beolvadt a Magyar Szóba.

*

A délvidéki magyar szellemi élet kiemelkedő eseményeként 1945. október 29-én Szabadkán megalakult az első magyar színház. Egy író, Laták István vállalta a színházszervezést, az ugartörés föladatát, ő lett a színház első igazgatója, ő álmodta meg még a régi Jugoszláviában, hogy Ibsent, Moliére-t és Móricz Zsigmondot játszhatna egy Népszínház Vajdaságban. A Magyar Szó 1945. szeptember 30-án részletesen beszámol róla, hogy a színügyi bizottság zsűrije: Garay Béla, Laták István, Richter János, Lévay Endre, Kizur Eta, dr. Steinfeld Sándor, Nádor Kató, Hangya András, Lévay Anna és dr. Kunszabó György a következő jelentkezőket – színészeket, illetve műkedvelőket – ajánlotta a színház intézőségének felvételre: Pataki László, Sántha Sándor, Balázs Janka, Bischof Margit, Kiss Mária, Németh Rudolf, Bóka János, Kunyi Mihály, Szuboticskis Dusán, Hirschler Ferenc, Kiss István, Sefcsics Mici.

A vajdasági Magyar Színház rendezői tisztét Nyárai Rezsőre bízták, segédrendező Pataki László, az együttes tiszteletbeli főrendezője pedig Garay Béla színművész, a délvidéki magyar színjátszás kiemelkedő alakja lett.

A Magyar Szó október 24-i számában arról olvashatunk, hogy az első vajdasági magyar színház bemutatóra készül, mégpedig Balázs Béla Boszorkánytánc című drámájával, „amely a jugoszláv népfelszabadító háború egyik hősi fejezetét vetíti a közönség elé." A nyitó előadást Pataki László rendezte, s ő volt a főszereplője is.

A lap október 25-i számában pedig ezt írja Gál László: „Hétfőn, október 29-én este fél nyolckor felgördülnek a Magyar Népszínház függönyei Szuboticán, a Városi Színház helyiségében... Ünnepet ünnepel Vajdaság magyarsága, amelynek most van először állandó, népjellegű igazi népszínháza..."

A bemutató, s egyben a színházavató napján, 1945. október 29-én a következőket olvashatjuk a Magyar Szóban: „A régi vérszegény és talajnélküli magyar színjátszás után új erők bevonásával és új szellemmel indul el az együttes, hogy teljesítse nagy hivatását, hogy friss szellemi tartalommal töltse meg az ittél ő magyarság kultúráját."

1945. november elsején közvetlenül a fejléc alatt hirdeti a lap: *Megnyílt a vajdasági magyar színház és egyidejűleg a horvát színház is.* (Közvetlenül alatta a korszak hangulatát tükröző nagybetűs cím: Bárdossy László felel a bácskai vérengzésekért a magyar népbíróság előtt.) A lapban egész oldalon beszámoló a színházmegnyitóról, méltatás, interjú, színikritika. Egyetlen mondat belőle: „A megnyitó előadás több volt egyszerű színháznyitásnál; több volt, mint az állandó Magyar Színház indulásának ünnepe..., az egyenlő jogok ünnepe volt."

Hasonló hangnemben fogalmazódott a Népszínház monográfiája is: „A régi Jugoszláviában elképzelhetetlen volt, hogy hivatásos magyar színház alakuljon s játszási engedélyt kapjon. A reakciós királyi uralom soviniszta politikája nem tűrte a magyar nyelvet a színpadon. És most, a felszabadulás után bekövetkezett az, amire több mint húsz esztendőn keresztül hiába várt a magyarság. Abban a teremben, ahol eddig évtizedeken át ki volt tiltva a magyar nyelv, most az ott játszó szerbhorvát anyanyelvű színésszel egyenlő jogon szólhatott a magyar színész..."

„Vajdaság egész magyarságának szeretete kísérte első hivatásos színházunk fejlődését" – írja a Magyar Ünnepi Játékok kiadványa – „s annyival inkább a magukénak tekintették, mert nem idegenből jött erőkből, hanem a magunk erőiből alakult meg. A színház ezt a szeretetet és megbecsülést azzal viszonozta, hogy már az első nyáron elindult faluzni, rendszeresen látogatta előbb a környékbeli falvakat, nyáron át pedig körutat tett végig Vajdaságon át. Elmentek olyan falvakba is, ahol soha azelőtt nem láttak hivatásos színházat, sőt olyan településekre is, ahol még műkedvelőket sem láttak."[7]

Másodikként a topolyai Magyar Népszínház alakult meg 1950-ben, ahogy a krónikások mondják: szinte a semmiből. Az együttes megszervezése az igen agilis színész-igazgató-mindenes Dimitrijevics Mara érdeme. Ez az együttes is rendszeresen látogatta a járás falvait, sőt ellátogatott Vajdaság távolabbi vidékeire is. „Örökös mozgásban voltunk", emlékezik Barácius Zoltán, aki egykor a társulat alapítója tagja volt, „Dél-Bánátban a vicinálison, Moravicáig vagy Szenttamásig szekéren, Bajsára gyalog, Pacsérra szánkón; esténként pedig rozoga színpadokon tisztes munkát végeztünk... Súgót, ügyelőt nem alkalmaztunk...".[8]

[7]Magyar Ünnepi Játékok –, 110. l.
[8]Barácius Zoltán: Szegénylegények színháza. Topolya. Thália, 1991. január

Tíz évvel később, az egyik leépítési hullám alkalmával Újvidéken megállapították, hogy untig elég a vajdasági magyarságnak egy színház, és megszüntették a topolyait. Pedig 1952-ben a két meglevő magyar színház mellett két újabbnak a megalakítása is szóba került, elsősorban a bánáti, illetve nyugat-bácskai magyarlakta települések színházi igényeinek kielégítésére.

1953. szeptember első napján meg is alakult a magyar társulat Becskereken tizennyolc rendes taggal – Juhász Ferenc rendezővel az élen, aki a műkedvelő színházkultúra újjáélesztője volt Bánátban –, de alig egy évnyi sikeres működés után beszüntette a mindenható hatalom azzal az indoklással, hogy a közönség számára teljesen mindegy, hogy milyen nyelvet játszik a színház, hiszen az ismeri mind a két nyelvet.

A szintén 1953-ban alakult zombori magyar színházat mindössze két év múlva azzal az indokkal szüntették meg az elöljárók, hogy abban a városban, ahol nem él ötezernél több magyar, nem érdemes magyar színházat fenntartani. Pedig a zombori közönség felkarolta a színházat, és a környéken, Kupuszinán (Bácskertes), Apatinban, Telecskán, Szilágyin is egyszeriben felpezsdült a színházi élet.

Aztán szép csendben vége lett majd mindegyik nemes és nagy reményekkel indult kezdeményezésnek. A közös akolba kényszerített, egykor pezsgő életű magyar művelődési egyesületek mindjobban elsorvadtak. Ráadásul egyre kevesebb pénz jutott a művelődésre – elsősorban a kisebbségek művelődésére –, s ezáltal a vajdasági magyarság ebből a szempontból is a peremre szorult. Gazdaságilag már kezdettől fogva ott volt. Köztudomású: a nemzeti egyenjogúság egyik leglényegesebb összetevője éppen a gazdasági egyenlőség. Ezt az egyenlőséget az új Jugoszláviában Vajdaság nem élvezte, még kevésbé a benne élő kisebbségek, így a magyarság sem. Csak egy példa a sok közül a tartomány alárendelt helyzetére: 1953-ban a beruházások 20,2 százalékát Bosznia-Hercegovina fejlesztésére fordították, 20,6 százalékát Horvátországéra, 24,5 százalékát Szerbiáéra, Vajdaságéra viszont mindössze 3,6 százalékát. Hiába írta tehát Rehák László: „Jugoszláviában... azt a nézetet vallják és a gyakorlatban is alkalmazzák, hogy a nemzetiségeknek nemcsak a jogokat kell szavatolni, s jogaik gyakorlásának szavatolása sem elegendő, hanem művelődési és szociális fejlődésüket kell elősegíteni és szavatolni." [9] Rehák professzor könyve arról szól, amit a jugoszláv, illetve szerb hatalom hallani akart: a JKSZ helyes és példamutató nemzetiségi politikájának köszönhetőleg a nemzeti kisebbségek többé már nem is *kisebbségek,* hanem teljesen egyejogú és egyenrangú *nemzetiségek,* s hogy „a nemzetekkel együtt a nemzetiségek is alkotóelemei szocialista társadalmi közösségünknek és szövetségi szocialista államunknak." Ebből a tételből származik aztán a mostanra agyonkoptatott szerb „szállóige", miszerint a kisebbségek Szerbiában több jogot élveznek, mint bárhol a világon. Csak az a kérdés, hogy ha már az egypárt-rendszer idején és most is ilyen nagyszerűen megoldották a kisebbségek helyzetét, honnan a hatalmas népességcsökkenés, miért a tömeges elvándorlás, hogyan következhetett be a vajdasági magyarságnak a társadalmi és gazdasági élet peremére való szorulása, intézményrendszerének leépítése, az

[9] Rehák László: Kisebbségtől a nemzetiségig. Újvidék, 1979. Forum K. –, 80. l.

anyanyelvű oktatás beszűkítése és a művelődési élet elsorvadása, honnan a „világcsúcs" az öngyilkosságok gyakoriságában, az egykézésben, mi az oka az élet visszautasításának. A cenzúra és a belügy „áldásos" ténykedése folytán ezekre a kérdésekre sokáig nem lehetett keresni a tudományos választ, s csak az utóbbi években látnak napvilágot nagyobb lélegzetű művek (elsősorban Hódi Sándor könyvei, Mirnics Károly tanulmányai) ebben a korábban tabunak számító témakörben. A költő, a minden titkok tudója ezekre a fájdalmas kérdésekre is megadta a pontos választ – még 1943-ban:

És nem volt hazának elég,
Mert sem erő, sem bölcsesség
nem lehet elég; hogy megójja
a házat, amelyben rakója
nem lelheti meg a helyét.

(Illyés Gyula: Nem volt elég)

Világítótornyok

„Az általánosan elfogadott kisebbségi jogokkal szembeni görcsös ellenállás az apparátus részéről talán sehol sem volt érezhető olyan direkt formában, mint éppen a létfontosságú művelődési megnyilvánulások megtorpedózásában", olvashatjuk a Magyar Szó 1990. márciusi tematikai különkiadásában. „Ez nem véletlen, de nyilván nagyon is tudatos törekvés volt, hiszen a művelődésnek még mindig jelentős szerep jut a nemzeti öntudat ápolásában, megtartásában." Ilyenformán a vajdasági magyar művelődési intézmények, egyesületek, rendezvények és más megnyilvánulások háború utáni története a helybeli magyarság ellen folytatott hatalmi cselvetések, leépítések, átszervezések, összevonások, felszámolások és elsorvasztások története is.

Bori Imre már 1961-ben, a Köztársasági Közművelődési Közösségben rendezett tanácskozáson felhívta rá a figyelmet, hogy „paradox módon nemcsak a további intézményesítési akciók maradtak el, hanem a meglevők felszámolása következett be, s a Magyar Szó (és vele néhány más lap), a Híd, a Szabadkai Népszínház és az Újvidéki Rádió intézményén kívül szinte semmi sem maradt meg a felszabadulás utáni kezdeményezésekből." Jellemző adat például, hogy amíg a hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek elejéig a szerbhorvát nyelvű könyvek száma 1 804 000-ról 2 317 000-re növekedett, addig az újvidéki magyar könyvkiadás termése 489 000-ről 477 000-re csökkent. Az ötvenes évek végén a Fórum Kiadóház megalapítása, a Magyar Tanszék létrejötte, majd 1968-ban a Hungarológiai Intézet megszületése jó alapot teremthetett volna a délvidéki magyarság szellemi életének megerősödéséhez, a tudományos kutatások elindításához, a kulturális autonómia kiépítéséhez. Az ugyanezen intézmények élén álló értelmiségiek azonban sokkal többet törődtek az úgynevezett „önálló vajdasági magyar

kultúra" koncepciójának finomítgatásával, a „jugoszláv orientáltság" kimunkálásával, mint a vajdasági magyarság igazán életbe vágó kérdéseinek megvilágításával.

Ennek az értelmiségnek az egyik legkiemelkedőbb képviselője, dr. Szeli István a következőket mondta egy interjúban: „...a jugoszláviai magyar kultúra viszonylag önálló. Arra törekszik, hogy adottságaihoz és lehetőségeihez mérten a maga által kijelölt úton sajátos értékekkel gyarapítsa a magyar kultúra egészét, szem előtt tartva azokat a szükségleteket, amelyeket a körülmények követelnek meg tőle, továbbá azokat a mozzanatokat, amelyek a közös kulturális örökségből és nyelvi együvétartozásból adódnak, erős nyomatékot helyezve azonban arra a történelmi és társadalmi szituációra, amelyben a félmilliónyi jugoszláviai magyarság már több mint hat évtizede alakítja a maga sorsát és jelenét, egy ezúttal olyan állami és társadalmi közösségben, amelyben az megadatott neki."[1]

Ezzel az állásponttal, az önálló, „különutas" vajdasági magyar kultúra rögeszméjével vitatkozik dr. Hódi Sándor: „Azzal, hogy pozicionált értelmiségeink – összhangban a politikai és ideológiai elvárásokkal – megteremtették az anyanemzettől eltávolító önálló vajdasági magyar kultúra koncepcióját, csak növelték a zavart és tanácstalanságot a nemzettudat vonatkozásában. (...)

Miközben eminens személyiségeink egymást tömjénezték „jugoszláv orientáltságukkal" és „európerségükkel", kisebbségi embereink mindezeket nem értve, elvesztették vezető szellemi-irányító rétegüket. A nemzeti értékjegyek, kulturális szokások, viselkedési minták, közösségi kapcsolatok halványulásával mind kevésbé tudták, hogy ők maguk is kicsodák-micsodák, hova tartoznak, honnan származnak. Gyökereikben elbizonytalanodva mind kevésbé érezték magukat teljes értékű magyarnak és teljes értékű jugoszláv állampolgárnak."[2]

Hogy ez a felemás helyzet, ez a természetellenes kétéltű állapot nem torkollott egészen tragédiába, nem vezetett a vajdasági magyar kultúra teljes elsorvadásához, az elsősorban azoknak a lelkes, már-már megszállott embereknek köszönhető, akik az állandó nyomás és szigorú ellenőrzés dacára megmaradtak művelődési életünk legkülönfélébb területeinek őrhelyein, meg a központokban és a végeken is, s ha a hatalom és a hatalommal paktálók kidobták őket az ajtón, visszakapaszkodtak az ablakon. Az elmúlt évtizedek művelődési személyeinek története így az ő hősies helytállásuk története is.

Nem az élet jele – az élet maga!

Szóltunk már róla: az egykor virágzó művelődési egyesületek az átszervezésekkel, összevonásokkal – közös akolba kényszerítésekkel – sok helyütt ideiglenesen vagy végérvényesen elsorvadtak, Dél-Bácskában, Bánátban és Szerémségben pedig egészen elnéptelenedtek.

[1]Szeli István: Történő történelem. Újvidék, 1981. Forum K. – 369. l.
[2]Hódi Sándor: Nemzeti identitástudatunk zavarairól. Magyarok Vajdaságban. (Magyar Szó tematikai különkiadás) 1990. március

Az általános leépülés legszomorúbb példája a szerémségi Maradék (micsoda beszédes, sorsát magában hordozó falunév!) Petőfi Sándorról elnevezett művelődési egyesülete. 1971. szeptember 29-én még arról tudósíthatott a Képes Ifjúság, hogy emberfeletti küzdelem árán ugyan, de még tartja magát a művelődési egyesület, tizenkét (!) tagja van, s hogy Kalmár Flóra tanítónő irányításával még színdarabokat tanulnak be." A húszon aluliak lelkesedésével másolgatják át egyetlen könyvből füzeteikbe a színdarabszövegeket, silabizálják a számukra már halványodó értelmű, lassan-lassan ismeretlenné váló magyar szavakat, s olvassák akadozva, szótagolva a hosszú mondatokat. A szereptanulás, a színpad lett anyanyelvük utolsó mentsvára." Azóta se híre, se hamva már a Petőfi Sándor Művelődési Egyesületnek, rég megszűnt az anyanyelvű oktatás is ezen a tájon, maradéka is alig van már a magyarságnak Maradékon. A legutóbbi időkben lelkes újvidéki pedagógusok, újságírók, a vajdasági magyarság érdekvédelmi szervezetének aktivistái vállalkoztak a már-már lehetetlen feladatra: próbálják halottaiból feltámasztani Szerémség magyarságát. Bácskában és Bánátban viszont, ha időnként hullámvölgybe kerül is egy-egy művelődési egyesület, valami jótékony csoda folytán mindig újjáéled, s végzi tovább áldásos tevékenységét.

A vajdasági magyarság három legpatinásabb, az egész közösség szempontjából roppant fontos művelődési egyesülete a több mint százhúsz esztendős szabadkai Népkör, a százharminc esztendős zombori Polgári Kaszinó – Petőfi Sándor Művelődési Egyesület és a II. világháború befejezése óta folyamatosan működő becskereki (Zrenjanin) Petőfi Művelődési Egyesület. Róluk, szerteágazó tevékenységükről részletesen is szólunk.

*

A *szabadkai Népkör* az első alapszabály tanúsága szerint – amelynek eredetijét a szabadkai Történelmi Levéltárban őrzik – 1871. október 20-án alakult, bejegyzése pedig az 1872. január elsejei rendes közgyűlésen véglegesített dokumentumok alapján történt meg ugyanezen esztendő január 20-án. Első elnöke Vermes Gábor földbirtokos volt. Az első megbízható adat a színjátszásra vonatkozóan 1922. áprilisából való, amikor is a népkörösök egyfelvonásosakat, paródiákat, dalokat, táncokat adtak elő, rendre telt házak előtt. Garay Béla visszaemlékezéseiből tudjuk: minden előadásra kerülő színdarab szövegkönyve először a rendőrkapitány asztalára került, s az kíméletlenül kigyomlált belőle mindent, amit magyarkodásnak vélt.

A két világháború között a rendőrség több alkalommal is betiltja, feloszlatja a Népkört. Az egyik ilyen 1934 júniusában történt betiltás után a vezetőség Magyar Olvasókör néven új egyesületet alakít, amely a Népkör jogutóda lesz. Egy esztendő múlva ismét láthat előadásokat a szabadkai közönség, újraalakul a dalárda és a sakkszakosztály, országos csapatbajnokságot nyernek az asztaliteniszezők (itt játszottak a később nemzetközi sikereket elérő Harangozó-testvérek), fellendül a könyvtár munkája. Közben a Népkör fiataljai még 1933 tavaszán megalakították az Ifjúsági Kultúralosztályt. A fiatalok kezdeményezéséből nőtt ki a következő évben legjelentősebb délvidéki folyóiratunk, a Híd; 1937-ben nagyszabású Ady-estet rendeztek, hasonló visszhangú Béke-estet. 1938-ban ők rendezték meg a háború előtti legjelentősebb képzőművészeti kiállítást,

amelyen tizenhét ifjú festő, grafikus, szobrász kilencven alkotással szerepelt. Innen indult Hangya András, Ács József, Almási Gábor, B. Szabó György, Boschán György, Wanyek Tivadar – akik nevét a nemzetközi művészettörténet is jegyzi.

1940-ben megkezdődik a Népkör épületének felújítása, kibővítése, részleges átépítése. Megmozdult Szabadka magyarsága: pénzt gyűjtöttek, ingyen munkára jelentkeztek a kisiparosok. Az adományozók nevét márványtábla őrzi az egyesület falán. 1940. december 15-ét a szabadkai magyarság történelmi pillanataként emlegetik a korabeli újságok: ekkor adják át rendeltetésének ünnepélyes keretek között az Olvasókör felújított, kibővített székházát.

A házszentelést Bertron Ferenc esperes végezte, s ekkor mondta ki a később oly sokat idézett mondatot: kéri a Mindenhatót, hogy „űzze el a kultúrotthon falai körül a magyar átkot, a széthúzás gonosz szellemét." A szertartás után Nojcsek Géza elnök szólt az egybegyűltekhez: „A Magyar Olvasókör a magyar kultúra szent helye. Célkitűzéseink: megőrizni lélekben és kultúrában mindazt, ami magyarságunkhoz köt, és a magyar kultúra fejlesztésével együttartani a magyarságot." A felújított székházban pezsgő élet indul, a márciusi közgyűlésen 5 000 (!) tagról, 9 külterületi és 21 belső alosztályról, illetve csoportról ad számot a főtitkári jelentés. 1942 márciusa egyik legjelentősebb dátum a Népkör történetében: ekkor rendezték meg a népi írók irodalmi estjét, amelyen nem kisebb alkotók léptek közönség elé, mint Kodolányi János, Sinka István, Féja Géza, Veres Péter, Nagy István és Darvas József. Azóta sem volt egyszerre ennyi neves magyar író Szabadkán! Nem hiába írta a Dél-Magyarország ezekről az esztendőkről: „A Magyar Olvasókör szinte világítótornya lett a délvidéki magyarság kulturális tevékenységének."

„Micsoda torz játéka a sorsnak" – teszi hozzá krónikájában dr. Szöllősy Vágó László –, „hogy egyesületünknek, amelynek húsz éven keresztül minden megmozdulását sanda gyanú kísérte, amelyet egy elnemzetietlenítő politika nevében lépten-nyomon betiltottak, ezek a háborús évek hozták meg, hogy büntetlenül szolgálhassa, amiért annak idején megalakították – a magyar kultúrát."[1]

Aztán a rendezvények megritkultak, az egyre gyakoribbá váló mozgósítások, később pedig 1944 borzalmas ősze, 1945 kegyetlen tele – a „felszabadulás" – tizedelte meg a tagságot. A megmaradottak 1945 tavaszán nekifognak az újjászervezésnek, június 24-én megtartják az alakuló közgyűlést. Az új korszak első elnöke Berkes Péter városi kereskedelmi és közellátási előadó, elnökhelyettes dr. Strelitzky Dénes törvényszéki bíró, főtitkár Kongó Tivadar jogász... A nyár folyamán újraalakulnak az alosztályok, megkezdődik – folytatódik– a munka.

Gál László írja az újraindulásról: „...jó kezekben van a szuboticai Magyar Népkör, amely ismét vezetőszerepet fog játszani Vajdaság magyarságának kultúréletében."[2] Gál László kitűnő jósnak bizonyul. A Népkört a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség alapszabálya szerint szervezték át. Az 1947–48. évi idény végén már 1231 tagja volt, az egyesületen belül gyermekszínház, színjátszó- és néptánccsoport, énekkar, zenekar,

[1]Szöllősy Vágó László: Népünkkel, népünkért. A százhúsz éves Népkör krónikája, kézirat.
[2]Szabad Vajdaság, 1945. szeptember 25.

könyvtár, s a kor követelményeinek megfelelően sakkszakosztály, ifjúsági, népegyetemi, analfabéta-oktató szakosztály működik, s újraalakulnak a kerületi alosztályok is. A színjátszókat a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség a legjobb műkedvelő együttesnek nyilvánította.

1947-ben fennállásának hetvenötödik évfordulóját ünnepli a Népkör, s a sajtóvisszhang szerint „...a Magyar Népkör jubileuma a magyar népi kultúra nagy ünnepe Vajdaságban."[3] Az ünnepségre Szabadkára utazott Lukács Gyögy, a világhírű magyar filozófus és esztéta is. Aztán újabb leépítések szele csapja meg ismét a Népkört: ekkorra nemkívánatossá vált a kisebbség nemzeti alapon történő vertikális szerveződése. Sorra érik a bírálatok, hogy „nem halad eléggé a kijelölt vonalon..., mellőzi az időszerű kérdéseket s inkább egy nacionalista irány érvényesítésére törekszik." Megkezdik a Népkör „átszervezését", töröltetik nevéből a magyar jelzőt. A legjelentősebb délvidéki magyar művelődési egyesület a Magyar Kultúrszövetség sorsára jut. A nagyszabású palicsi Magyar Ünnepi Játékokból szinte teljesen kimarad, csupán a dalárda vehet részt rajta. Pedig a színjátszás ekkor éli virágkorát: 1952-ben nem kevesebb, mint 203 előadást tartottak, (ebből 83 vendégszereplés volt), s az előadásokat több mint százezer néző látta. A hivatásos színház jelenléte ösztönzőleg hatott a műkedvelő gárdára, s ugyanakkor távlatot is nyitott előtte: nem egy népkörös színész a Népszínháznál folytatta pályafutását.

Mire elérkezik a centenárium, mindinkább beszűkül a Népkör tevékenysége. Lesújtó látványt nyújt maga az épület is: a „magyar kultúra székháza" alapos tatarozásra szorul. A kultúrmunkát azonban elsősorban nem a tatarozás gátolta, hanem a mindenható párt. 1971 végén volt a JKSZ Központi Bizottságának emlékezetes ülése, amely irtóhadjáratot hirdetett a valós és vélt nacionalizmusok ellen. A szabadkai nacionalizmus fészkét természetesen a horvát Rukovet-Osvit körül és a magyar Népkörben találta meg. Az egyesület épületében működött ugyanis a Nyelvművelő Egyesület, amelyet heves támadások érték, s így a nacionalizmus baljós árnyéka a Népkörre is rávetődött. A Népkört ezúttal nem kellett betiltani vagy feloszlatni: a megfélemlített tagság magától széledt szét. Jellemző, hogy a legjelentősebb jugoszláviai magyar művelődési egyesület százéves jubileuma alkalmából semmiféle kitüntetést nem kapott. S azóta sem!

Ennek a szomorú korszaknak mindössze két említésre méltó teljesítménye van. Az egyik Tennessee Williams Ez a ház bontásra vár című művének bemutatása és országos sikere. A darabot a fiatalon elhunyt Bambach Róbert rendezte, főszereplői pedig Pribilla Valéria és Árokszállási László voltak. A legjobb vajdasági előadásként eljutott a trebinjei országos szemlére, ahol ezüstplakettet kapott, Bambach Róbert pedig rendezői díjat. A másik egy rangos irodalmi est a Népkör színpadán: egy sor neves romániai magyar író, Szemlér Ferenc, Sütő András, Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Páskándi Géza és Gálfalvi Zsolt mutatkozott be a szabadkai közönségnek.

[3]Magyar Szó, 1947. december 13.

Közben a Népkört változatlan hevességgel érték az „eszmei-politikai" bírálatok. S kemény kézzel folyt a tisztogatás. A Magyar Szóból tudjuk, milyenek is voltak az ekkor elfogadott „irányelvek". A Népkör „nem zárkózhat el az itt élő nemzetektől és nemzetiségektől, ápolnia kell az együttműködést, a kapcsolatokat az itt élő népek és nemzetiségek kultúrájával. (...) Biztosítani kell a tagság számára az eszmei-politikai munka feltételeit, és létrehozni a Népkörben tevékenykedő kommunisták aktívúját."[4]

„Ilyen feltételek és egyéb okok miatt a többi tevékenység megszűnt", olvashatjuk az 1974. évi jelentésben, „csak a tánccsoport maradt." Az „eszmei-politikai tisztogatók" elérték céljukat: ne politizáljon, ne nyelvészkedjen a magyar, táncoljon, abban semmi veszély.

Ez a sötét korszak alaposan megviselte a nagy hagyományú Népkört, úgyhogy a nyolcvanas évek első felére tudott csak úgy-ahogy ismét talpraállni. Ez a talpraállás elsősorban a Lackó Illés által szakszerűen vezetett Róna tánccsoportra vonatkozik, ahol jelenleg öt korosztály számára folyik az oktatás, és a dr. Szöllősy Vágó László által irányított citerazenekarra, amely 1983-ban népdalkórussal, 1986-ban pedig a Ballangó népi kamarakórussal bővült. Az eredmény: tartományi és nemzetközi elismerések. Hosszú évek után a Népkör élére végre olyan választott testület került, amelynek tagjai az egyesülethez és a magyar kultúrához való ragaszkodásból, nem pedig pártfeladatból vállalták a rájuk bízott munkát.

Közben azonban az egyesület a csőd szélére került, a legnagyobb nehézségek árán lehetett csak megmenteni. A mentési munka Rehák Pósa Rózsa megbízott ügyvezető irányításával ment végbe. „A Népkör talpraállt", olvashatjuk a jubileumi krónikában, „a tagsága, pártolói által ismét az lett, mint valamikor: a vajdasági magyar kultúra világítótornya."

Az új elnökség dr. Kern Katalin elnök irányításával a százhuszadik évfordulóra gazdag és sokszínű jubileumi programot állított össze, amelynek megvalósításában minden szakosztály részt vett. 1992. május 16-án a Népkörben nagyszabású tanácskozást szerveztek, amelyen 53 vajdasági magyar művelődési egyesület, intézmény és szervezet képviselője vett részt, s ahol közfelkiáltással fogadták el a Népkör és a szenttamási Arany János Művelődési Egyesületnek a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség megalakítására tett közös javaslatát. Az évforduló jelentős rendezvénye volt az a feledhetetlen Illyés Gyula-est, amelyen a kiemelkedő vajdasági és anyaországi művészek és közéleti személyiségek mellett megjelent Illyés Mária, a költő lánya is.

Makovecz Imre világhírű magyarországi műépítész kidolgozta a patinás épület teljes rekonstrukciójának és kibővítésének tervét. A terv megvalósítása érdekében az egyesület a nagyvilág magyarjaihoz fordult segítségért. „...több száz aktív és ezernyi pártoló tagja azt a célt tűzte maga elé", olvasható a körlevélben, „hogy a Népkört a délvidéki magyar kultúra házává tegye..."

[4]Magyar szó, 1073. június 19.

Máris az: az egyesület mellett itt székel a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, itt tartja heti összejövetelit a VMDK körzeti szervezete, a Vajdasági Magyar Ifjúsági Szövetség tagsága, a Vox Humana emberbaráti szolgálat, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Szabad Líceuma, a Magyarságkutató Tudományos Társaság ...Ismét érvényesek rá fél évszázaddal korábbi elnökének szavai: „a Népkör a magyar kultúra szent helye".

A százharminc esztendős *zombori Polgári Kaszinó Egylet*, a mai *Petőfi Sándor Művelődési Egyesület* elődje 123 taggal kezdte meg működését. Első elnöke Gertinger Adolf pénzügyi tanácsos volt, a tagságot magyarok, németek, szerbek, bunyevácok és zsidók alkották. Kezdetben ismeretterjesztő előadásokat tartottak, majd megalakult a Kaszinó Dalárda, amely „életet vitt be az akkori Zombor pangó, eseménytelen társadalmi és kulturális életébe."[5] Később alakult meg a Műkedvelő Zenekar és a Színjátszók Köre.

A jelek szerint a művelődési tevékenység mellett politizáltak is az egyesületben, mert 1868-ban tiszteletbeli taggá választották Deák Ferencet.

A második világégés elmúltával – akárcsak másutt is a Délvidéken – szinte azonnal megmutatkozott a művelődés iránti igény. Herceg János, az akkor még fiatal író és újságíró, valamint baráti köre már 1945-ben hozzálátott a nagymúltú egyesület újjászervezéséhez. „Az eltelt évtized alatt azonban nagyot változott a világ sora", olvashatjuk a jubileumi kiadványban. „A Polgári Kaszinó Egyletet már nem lehetett újjáéleszteni. Az újonnan megalapított, Petőfi Sándor nevét viselő művelődési egyesület azonban, mint azt az eltelt öt évtized igazolta, méltó utódnak bizonyult."[6]

A háború utáni első elnök maga Herceg János lett. Az egyesület akkori kulcsembere Koberszky József zenetanár volt, aki újjászervezte az egyesület zenekarát, karvezetője volt a műkedvelő csoportnak, s több mint negyven esztendőn át titkára az egyesületnek. A háború utáni első nagy esemény a tízéves jubileumon, 1955. december 3-án bemutatott Szigligeti-Móricz Csikós című énekes, táncos, zenés népszínműve volt, nem kevesebb, mint ötvenkilenc szereplővel, s Németh Rudolf újvidéki operaénekes vendégjátékával.

A jubileumi kiadvány nem kis büszkeséggel említi, hogy a zenekarnak, a dalárdának és a színjátszó csoportnak folyamatos volt a munkája (ez utóbbinak a megszüntetett zombori színház feladatait is el kellett látnia), s azt is, hogy 1965-ben az ünnepelt magyar színésznő, Honthy Hanna vendégszerepelt Zomborban. Az egyesület a nyolcvanas évek elején alaposan kivette részét a „Nyolcasfogat" útraindításából. Nyolc nyugat-bácskai település – Zombor, Telecska, Nemesmilitics, Bezdán, Doroszló, Gombos, Szilágyi és Kupuszina – műkedvelő színjátszói, énekesei, zenészei, táncosai és szavalói egész estet betöltő produkciókkal örvendeztették meg a résztvevő települések közönségét, a legnehezebb időkben is tartották bennük a lelket és magyarságot. Az évtized

[5]Muhi János: A Polgári Kaszinó Egylet története, kézirat.
[6]Százharminc év a művelődés szolgálatában. Kiadta a Petőfi Sándor Mívelődési Egyesület, Zombor, 1992. –, 69. l.

derekán kettévált a Nyolcasfogat, az Ötösfogathoz Zombor, Nemesmilitics, Telecska, Bezdán és a hozzájuk csatlakozó Csonoplya tartozott, a Négyesfogathoz a doroszlóiak, gombosiak, kupuszinaiak és szilágyiak.

1991-ben aztán „kikötötték a fogatból a lovakat" A politikai és gazdasági történések, a front közelsége és az erőszakos mozgósítások lehetetlenné tették az Ötösfogat és a Négyesfogat megszervezését. A „joghurtforradalomban" hatalomra jutott új politikusoknak nem állt tovább érdekükben fenntartani a látszatot. Nem törődtek többé vele, mit tart Szerbiáról a világ.

„A lényeg azonban az", írja a jubileumi kiadványban F. Cirkl Zsuzsa, „hogy a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület kiállta az idők próbáját. Létjogosultságát, tevékenységeinek szükségességét, már-már missziós feladatainak minduntalan napirendre tűzését ma már senki nem vitathatja. Gyülekezőhelye ez a legfiatalabbaknak és legidősebbeknek egyaránt."[7]

1990 óta Hallai István áll az egyesület élén, aki időt és erőt nem kímélve küzd az egyesület fennmaradásáért, a nyugat-bácskai magyarság megtartásáért. Ő egyébként a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség egyik alelnöke. Az utóbbi időben újra van vegyeskara az egyesületnek, élén Balázs László karnaggyal, a zombori magyar művelés egyik kiemelkedő egyéniségével, működik az irodalmi csoport, s ismét kezdenek talpra állni az egykor nagy hírnévnek örvendő színjátszók. Az egyesület 1991 tavasza óta vers- és prózamondó versenyt, 1992-től pedig történelmi vetélkedőt szervez, ami nagymértékben hozzájárul a mind inkább elfogyó magyar fiatalok identitásának megőrzéséhez. 1992-ben megalakult a Nyugat-Bácskai Magyar Művelődési Egyesületek Szövetsége, amely megkísérli egybefogni e vidék művelődési egyesületeinek munkáját, mind jobban szerteszóródó magyarságát.

Már 1945. január 8-án bemutatásra kerül az első magyar nyelvű színelőadás *Nagybecskereken* (akkor Petrovgrád, ma Zrenjanin). A darabot egy cukorgyári munkás, Marocsik György rendezte. 1945. május 6-án megalakult a magyar művelődési egyesület. A Szabad Vajdaság tudósítója szerint a vasárnap délután megtartott alakuló közgyűlésen majd ezren gyűltek egybe az egykori Dundjerski palota nagytermében, s igen sokan rekedtek az épületen kívül. Az egyesület első hivatalos neve: Vajdasági Magyar Művelődési Közösség. „Egészen bizonyosra vehető", olvashatjuk a harmincötödik évfordulóra megjelentetett kiadványban, „hogy ez volt az első magyar művelődési egyesület a felszabadult Vajdaságban."[8] Első elnöke Marocsik György cukorgyári munkás, az alelnök dr. Várady Imre ügyvéd, a titkár pedig B. Szabó György, a későbbi neves író, képzőművész és egyetemi tanár. Az egyesület fennállásának első szakaszában népművelő előadásokat szervez, majd megkezdi tevékenységét a színjátszó csoport és a zenekar is. 1948 elejétől Jugoszláviai Magyarok Szövetsége a neve, 1948 augusztusától Petőfi Népkör néven csatlakozik a Kultúregyesületek Szövetségéhez, 1957-ben veszi fel a *Petőfi Művelődési Egyesület* nevet.

7U.o. – 76–77. l.
[8]Petőfi Művelődési Egyesület Zrenjanin, (Nagybecskerek) 1980.

Innen nőtt ki a Városi Filharmónikusok Zenekara, amely az ötvenes évek végén megszűnt. Itt működik a Bartók Vegyeskórus, Bánát egyetlen olyan zenei együttese, amely a klasszikus és a magyar zeneirodalom alkotásait énekli.

A becskereki művelődési egyesületben került bemutatásra a háború utni első magyar előadás: a Nyárai Rezső által rendezett Ludas Matyi, Fazekas Mihály halhatatlan műve. A címszerepet Jakabfalvi Géza játszotta. Mellette még olyan neves művészek kerültek ki a becskereki műhelyből, akik a délvidéki magyar színjátszás egészét gazdagították: Fischer Károly, Fischerné Várady Hajnalka, Barácius Zoltán, Gyapjas Marika, Ormai Mária, Tusnek Ottília, Izele Károly, Tóth Irén, az énekes házaspár Boros István és Mirjana, a rendezők közül pedig Juhász Ferenc, Nyári Rezső és Vlach Antal. Az egyesület legnépesebb és legsikeresebb szakosztálya a Straub József vezette tánccsoport volt.

1973-ben a Petőfi születésének 150. évfordulójára rendezett ünnepségen nem kisebb személyiségek látogatták meg az egyesületet, mint Illyés Gyula és Csoóri Sándor. Jelenlétük tisztelgés volt az előtt a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület előtt, amely áldozatos munkával igyekszik összetartani Bánát szerteszóródó magyarságát.

*

Tudjuk jól: ebben a könyvben szólnunk kellene a többi művelődési egyesületről is, a vajdasági magyarság megmaradásának és együvétartozásának mintegy félszáz letéteményeséről, amelyeknek tagsága, dacolva a kisebbségi sors minden megpróbáltatásával, évtizedek óta hűségesen teszi a dolgát.

Az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesületről például, amely a „Szerb Athénban" immár szórvánnyá zsugorított telepi (egykori Darányi-telepi) – és nemcsak telepi – magyarság utolsó mentsvára lett, s amely lelkes tagságának és vezetőinek köszönhetően az elmúlt esztendőkben valóban a kultúra meleg otthonává vált. A szabadkai Lányi Ernő egyesületről, amelyet szorgos iparosok alapítottak kilencvenöt esztendővel ezelőtt, s amelynek énekkara, zenekara, tánccsoportja, Csujogató nevű népzenei együttese a rangos elismerések ellenére oda jutott, hogy anyagiak híján a századik évforduló felé közeledve a megszűnés veszélyével kénytelen szembenézni. A szórványsors mostoha körülményei közt működő pancsovai Petőfi Sándor, s a megmaradásért élet-halál harcot vívó többi dél-bánáti egyesületről. Említést érdemelne továbbá a nagymúltú csantavéri Bartók Béla Egyesület, amely az utóbbi esztendőkben ismét kezd magára találni. És nem szabad megfeledkezni az adaiakról, a zentaiakról, a kanizsaiakról, a becseiekről, a csókaiakról, a kikindaiakról, a temeriniekről; a szenttamásiakról, a topolyaiakról, a moravicaiakról, a kishegyesiekről sem. A Tisza-mentiekről és Duna-mentiekről, a parányi észak-bácskai településen, Tóthfaluban 1991-ben alakult Égig Érő Fa Népművelési Egyesületről. Ezer oldalas könyvbe nem férne bele, ha mindről érdeme és munkája szerint kellene szólnunk. Talán egyszer, ha jobb idők köszöntenek ránk, egy új *Bokrétá*ban, az 1940-ben Szabadkán kiadott almanach második kötetében méltó feldolgozást nyer majd a vajdasági magyarság művelődési egyesületeinek háború utáni gazdag történelme, a megmaradásért vívott nehéz küzdelme.

A szabadkai *Életjelről* azonban mindenképpen szólnunk kell itt is. Ez az irodalmi élőújság 1958. október 28-án indult útjára a Városi Könyvtár olvasótérméből, s az elmúlt három és fél évtizedben a vajdasági magyarság egyik legjelentősebb művelődési mozgalmává terebélyesedett. „A szerkesztőség azzal a tudattal kezdte meg munkáját", fogalmazta meg célkitűzéseit Urbán János, „hogy az irodalomban, a művészet minden ágában, a közművelődésben a közvetítő, a tájékoztató és az útmutató szerepét vállalja magára." Urbán János mellett Dévavári Zoltán, Burkus Valéria és Galamb János voltak az elindítói, s nemsokára csatlakozott hozzájuk Horváth Emma tanárnő, az Életjel egyik fő mozgatója.

„Talán nem egészen véletlen", áll az irodalmi élőújság 1988-i, 5. évkönyvében, „hogy az idő múlásával ötágú síppá terebélyesedett az Életjel, s az idén valamennyi ága évfordulót ünnepel. Maga az irodalomi élőújság a harmincadikat, a Kosztolányi Dezső Irodalmi Színpad, a Csáth Géza Művészetbaráti Kör és a könyvkiadás a huszadikat, a szerbhorvát nyelvű ifjúsági színjátszó együttes pedig a tizediket.

Valóban impozánsak a számadatok, amelyek ezeknek az évtizedeknek a szorgos munkájából álltak össze. 1154 előadás, mintegy 180 000 néző előtt, 87 könyv csaknem 30 000 példányban, harminc év alatt! De a legfontosabb számadat mégis a következő: a fellépők száma meghaladta az ötezret. Ez egy kisebb vajdasági település összlakossága. Ennyi fiatal embernek adott pódiumot az Életjel, lehetőséget a megmutatkozásra."[9]

A nagymúltú szabadkai magyar nyelvű színjátszás erőteljes háttérbe szorítása idején napjainkban még nagyobb teher nehezedik az Életjel mozgatóinak vállára, mint a korábbi években: rohanó, egyre lármásabbá váló világunkban ébren tartani a vidék embereiben a szép meleg emberi szó iránti igényt, a bábeli hangzavarban az anyanyelvhez való ragaszkodás ősi igényét. Nem véletlenül nevezte Lévay Endre, a hű krónikás élő forrásnak az Életjelet, amelyből élő víz buzog, s nem véletlenül kezdte az irodalmi élőújság húszéves jubileumára írt szép versét Fehér Ferenc eképpen: „Nem az élet jele – az élet maga!" Mert valóban: a kezdeti pislákoló életjelből mostanra az élet határozott, erőteljes igenlése lett, csakugyan olthatatlan tűzhely, ahogyan nevezték: esély a létezésre, a munkálkodásra, a fejlődésre, remény a megmaradásra.

Alig van a délvidéki művelődési életnek olyan jeles alkotója – írója, képzőművésze, zenésze, tudósa –, aki meg ne jelent volna a pódiumán, de felléptek itt a Vajdaságban élő más nemzetiségűek legértékesebb képviselői is, s kiváló művészek az egész Kárpát-medencéből. A szerbhorvát nyelvű csoport megalakulásával pedig az együttélésből, együttdolgozásból és együttgondolkodásból is példát mutat az Életjel mindenkinek.

Mostanra igazi mozgalommá terebélyesedett az Életjel: a hagyományőrzés, a jelenlét és a nyitottság, az értékteremtés nemes mozgalmává, amelyhez hasonlatos nemcsak hogy szűkebb és szélesebb pátriánkban, de még Közép-Kelet-Európa tágas ege alatt sem igen akad.

[9]Dudás Károly: Értékteremtők. 5. Életjel évkönyv, Szabadka 1988., 5–6. l.

A kisebbségi lét fogódzói

A délvidéki magyarság jeles művelődési rendezvényei, évenként megtartott nagy összejövetelei mindig többet jelentettek egyszerű seregszemlénél. Eredeti rendeltetésükön túl mindinkább a kisebbségi lét fogódzóivá váltak. Ahogy egy erdélyi sorstárs írja: „Mi – mármint a kisebbségi sorsban élő magyarok – még a táncházba is megmaradni járunk."

Ezért több egyszerű látványosságnál és szórakoztatásnál a Gyöngyösbokréta, a vajdasági magyar néptánccsoportok seregszemléje, a Durindó, a népzenei együttesek találkozója, a Középiskolások Művészeti Vetélkedője, a kanizsai Tiszai Ünnepi Játékok, ahol a Tisza mente és Észak-Bácska műkedvelő színjátszói adnak minden évben találkát egymásnak, a Szólj síp, szólj, az Újvidéki Gyermekrádió által szervezett népzenei vetélkedő, a Szabadka környéki Etnocamp, a népi mesterségek műhelye, a monostori néptánctábor... Ezért volt mindennél több a szórványmagyarság szempontjából a Dél-Bánáti Magyar Művelődési Egyesületek szemléje, amíg a hatalom meg nem szüntette.

A Gyöngyösbokréta magyar néptánc és népzenei találkozó 1936-ban Gombosról indult el négy szomszédos falu műkedvelőinek részvételével. Útjára bocsátója Tamaskó József, az ismert méhész volt. A második világégés a Gyöngyösbokrétát is megperzselte, megszakította folyamatosságát, csak a hatvanas évek elején bontakozott ki újra, házigazdái továbbra is a gombosiak voltak. 1972-ben indult el nagy jelentőségű vajdasági vándorútjára: ettől az évtől kezdve mindig más-más helységben szervezték meg e hagyományápoló találkozót. Ennek a vándorútnak köszönhetően új művelődési egyesületek születnek vagy korábban elsorvadtak-elsorvasztottak élednek újjá.

1991-ben az ország és a magyarság társadalmi és anyagi helyzetének vészes romlása arra kényszerítette a Gyöngyösbokréta éppen soron lévő kanizsai szervezőit, hogy a következő felhívást tegyék közzé: „Felhívással fordulunk mindazokhoz az intézményekhez, szervezetekhez, vállalatokhoz, magánvállalkozókhoz, illetve mindenkihez, aki a szívén viseli a magyar és általában a népi hagyományok ápolását, hogy anyagi hozzájárulásukkal segítsenek az idei tartományi szemle megszervezésében. E segítség nélkül a 28 éve tartó, tömegeket megmozgató rendezvény további sorsa válik kérdésessé."

A kanizsaiaknak összefogással sikerült megszervezniük a Gyöngyösbokrétát, s az utánuk következőknek is. Sőt: az 1993-as temerini seregszemlén csoda történt. A háborús helyzet, a nagy nyomorúság és a tömeges elvándorlás ellenére minden addigi csúcs

megdőlt. A harmincadik Gyöngyösbokrétán és a tizenhetedik Durindón 33 tánccsoport és 35 népzenei együttes vett részt, s közel 1500 táncos, énekes és zenész! Óriási dolog ez, hatalmas fejlődés, ha tudjuk, 1977-ben Pacséron az első Durindón mindössze 14 szólóciterás, 8 citerazenekar és 3 népi énekes lépett fel. S ami nem kevésbé fontos: a mozgalmat többnyire idősebb emberek indították el, mostanra viszont a fiatalok lettek a hajtóerejévé. A tömbmagyarság nagymúltú, sok sikert megért együttesei mellett jelen voltak a szórványmagyarság képviselői is: a pancsovaiak, a verseciek, a székelykeveiek, a hertelendyfalviak, sőt az erzsébetfalviak (Belo Blato) és a fejértelepiek (Šušara) is. A temerini foklórfesztivált Djoko Stojičić szerbiai művelődési miniszter nyitotta meg. „A szemle jó alkalom arra, – mondotta egyebek között –, hogy ellensúlyozza mindazt, ami mérgezi az egymás közötti viszonyokat. A népi eredetű művészetek sohasem szolgálták az emberek közötti ellentéteket és gyűlöletet. Természetüknél fogva közelítették egymáshoz a különféle népeket. Vajdaságban is csak úgy rendezhetjük életünket, ha tiszteletben tartjuk az itt élő különféle népek hagyományait és szokásait."

A színpompás és színvonalas temerini szemle azt igazolta, hogy a Gyöngyösbokréta és a Durindó az elmúlt évtizedekben a sorozatos nehézségek ellenére a vajdasági magyarság egyik legjelentősebb művelődési mozgalmává lombosodott. „A bokréta, az itthon maradt magyarság bokrétája, tehetnénk hozzá, évről évre nő", olvashatjuk a szakbizottság értékelésében, „mind több benne az élő mezei és kerti, s mind kevesebb a művirág."

A Középiskolások Művészeti Vetélkedője 1967-ben diákkezdeményezésből született meg Becsén. Az első évben még csupán három versenyág szerepelt műsoron, és csak gimnáziumi tanulók vehettek részt rajta, a következő évben azonban szélesre tárta kapuját minden középiskolás előtt, s az önálló vers és próza, valamint a versmondás kategóriája a kritika, a riport és a humoreszk műfajával bővült. 1969-ben kapcsolódtak be a vetélkedőbe a képzőművészek és a hangszerszólisták, a következő évben pedig már a plakát- és a televízióriport-pályázat, valamint a színjátszó csoportok vetélkedője is megindult. Becse mellett más vajdasági városok is kivették részüket a rendezésből: a színjátszók versenyét Újvidéken – néhány év óta Szabadkán –, a képzőművészekét Zentán tartották meg, a néprajzi vetélkedőt pedig Bácstopolyán.

A vetélkedő egyes oldalágai idővel elsorvadtak, a versmondás viszont beszédművészeti ággá terebélyesedett, amelybe a magyart környezetnyelvként tanuló más nemzetiségű diákok is bekapcsolódtak, s a tizenharmadik évben beindult a német-magyar kategória és a szerbhorvát-magyar műfordítói kategória is. Később a baranyai és muravidéki magyar középiskolások is részt vettek a diákvetélkedőn, átfogó délvidéki magyar művelődési seregszemlévé avatva azt. A szervezők – köztük Bagi Ferenc tanár, az első időszak fő szervezője – kerekasztal-értekezlet formájában immár hosszú évek óta lehetőséget nyújtanak a pedagógusoknak, diákoknak, újságíróknak és más szakembereknek a legkülönfélébb javaslatok megvitatására, a vetélkedő értékelésére, s már ezeken a beszélgetéseken megkezdődik a következő évi seregszemle szervezése. A Középiskolások Művészeti Vetélkedőjén kezd el formálódni a vajdasági magyarság humán értelmisége: az egykori résztvevők és győztesek közül ma sokan színészként, újságíróként, képző- vagy zeneművészként keresik kenyerüket.

A szervezők maguk a becsei középiskolások és tanáraik, mindenek előtt Varnyú Ilona, a Todor Dukin Gimnázium magyar szakos tanárnője. Védnöke a Képes Ifjúság szerkesztősége, a korábbi állami szervezőt, az Ifjúsági Szövetséget pedig felváltotta a Petőfi Sándor Magyar Kultúrkör. Mióta a hatalom levette róla a kezét – semmiféle állami támogatást nem kap –, újjáéledt. Ehhez mindenképpen hozzájárult a VMDK-s többségű becsei önkormányzat, a helyi vállalatok és magáncégek, a vajdasági magyar szerkesztőségek, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, az anyaországi társaságok és alapítványok, a Magyar Köztársaság Művelődési Minisztériumának támogatása. Mindennél beszédesebb bizonyíték ez arra: amennyiben a vajdasági magyarságnak élete minden területén sikerül kezébe vennie sorsa irányítását, megmaradhat.

A legutóbbi vetélkedőn a baranyai és muravidéki középiskolások már nem jelenhettek meg – egyrészt, mert Horvátország és Szlovénia külföldnek számít, másrészt mert a baranyaiakat elűzték szülőföldjükről a szerb „felszabadítók" –, de a nagyfokú asszimiláció következményeként nem voltak ott a zomboriak és a dél-bánátiak sem. A hagyományos kerekasztal-értekezleten megfogalmazódott az igény, hogy e nemes vetélkedőt ki kell terjeszteni az egész Kárpát-medence magyar ifjúságára, s határozatot hoztak arról, hogy az anyaországban tanuló vajdasági középiskolások is részt vehetnek ezután rajta. Hogy ne szakadjanak el végleg a gyökerek.

A délvidéki szórványmagyarság szempontjából külön jelentősége volt a Dél- Bánáti Magyar Művelődési Egyesületek Szemléjének, amelyet 1969-ben alapítottak lelkes megálmodói. Nemcsak a korábban sorvadásnak indult művelődési élet fölvirágoztatásához járult hozzá ez a szemle, hanem útját állta az anyanyelvű oktatás további zsugorodásának is. Hertelendyfalván (Vojlovica) például ismét sikerült visszaállítani a nyolcosztályos iskolát, a pancsovai gimnáziumban pedig magyar tagozat indult. Váratlanul ismét távlatok nyíltak Dél-Bánát mintegy harmincezer megnyomorgatott magyarja előtt, lelassult az asszimiláció, az Észak-Bácskába és külföldre való vándorlás szomorú folyamata. Maga a szemle vándorjelleget kapott, hogy ezáltal is ösztönözzék az egyesületeket otthonaik felújítására, új szakosztályok alakítására, a művelődési tevékenység beindítására. A szórványlét minden keserve és reménykedése benne van a szemle történetében. S mindaz, aki ott bábáskodott a nagy küldetésű rendezvény születése körül: Jóna János, Maurits András, Varga Sándor, Nagy Sívó Zoltán, Kun Szabó Júlia, dr. Nagy Sándor, Szofrán Tamás, s aztán a vendégek: Németh István, Kalapis Zoltán, Korom Tibor, dr. Rehák László, Rehákné Pósa Rózsa, Tripolsky Géza, dr. Várady Tibor, Saffer Pál, Burány Nándor, még Kányádi Sándor is Erdélyből...

„...a fejesek ritkán viselnek gondot rólunk, helyesebben Novi Sadon (Újvidéken) szinte megfeledkeztek Dél-Bánátról – panaszolja Varga Sándor. – Hát minek menjünk, nincs miről írni, mi meg azt mondjuk: minek olvassuk azt az újságot, amelyből nincs mit olvasni a mi életünkről. Higgyék el, hogy most már a hottentották kultúráját is jobban ismerjük, mint az ivanovóit... Igazán betegek vagyunk, mindenki a maga mód-

ján, mert hát minket jobban érdekel a dél-ázsiai, afrikai népcsoportok kultúrája, mint a mienk. Pedig volna itt is mit kutatni..."

S mintha közös monológot folytatna, úgy folytatja Szofrán Tamás: „Sok esetben helyzetünkből adódóan szinte balladaszerűen alakulnak a dolgok. A magyar szülő szerb iskolába adja a gyerekét és ha elmegyek hozzá, szégyelli, hogy a gyerek szerbül köszön vissza. Egy társaságban két-három pohár karcos után magyar zenére sírja el bánatát, és holnap ezt is szégyenli. És holnapután szégyelli, hogy szégyenkeznie kell. És kerüli a társaságot, emberkerülővé válik, nem tartozik sehova..."

Ennek a kétségbeejtő állapotnak a megváltoztatására vállalkozott a Dél-Bánáti Szemle. „A harmadik szemlét Pancsován tartottuk meg 1971. november 20-án és 21-én, hét dél-bánáti magyar művelődési egyesület részvételével, – emlékezik 1989-ben az széki Magyar Képes Újságban Jóna János. – Az előbbi két szemle megtette hatását. Tetszhalott állapotából rázta fel, ébresztette új életre a dél-bánáti művelődési egyesületeket."

Ezt már nem nézhette tétlenül a hatalom. A negyedik szemlét követően soha nem tapasztalt tisztogatásba kezdett, a vertikalizmus és a „gettósodás" ördögét emlegetve. „Amint megerősödött a művelődési élet, megkezdődött a legtevékenyebb emberek kitiltása, kompromittálása, leváltása" – emlékezik erre az időszakra Rehákné Pósa Rózsa, aki újságíróként kísérte végig az eseményeket. – „Nagy Sívó Zoltán gimnáziumi igazgatót kémkedéssel vádolták és természetesen leváltották, Farkas József debelyacsai iskolaigazgatót majdnem az öngyilkosságba kergették – egy éjjel elindult Nyugatra és többé haza sem tért –, Ládi Józsefet, a téglagyár igazgatóját leváltották, az ürményházi Maurits Andrást provokatőrök, hamis tanúk segítségével Ausztráliába üldözték, Hertelendyfalván Borsós Tamást és Varga Sándort félreállították, Kun Szabó Júliát kidobták a pártból s ezek után természetesen nem lehetett iskolaigazgató..."

A megmaradt, meghagyott emberek még tettek egy-két kísérletet a szemle felélesztésére, s néhány alkalommal még sikerült megtartani. A székelykevei volt az utolsó. A Dél-Bánáti Szemle megszüntetése azonban csak egy epizód volt a jugoszláv elnemzetlenítő politikának. Hamarosan megszűnt az egyetlen dél-bánáti magyar gimnáziumi tagozat is, elsorvadt az anyanyelvű oktatás és művelődés. Az asszimiláció fújtató gőzmozdonya ismét megállíthatatlanul vágtathatott végcélja felé. Az utóbbi években azonban mintha ismét a maguk kezébe vennék nemzeti létük irányítását a dél-bánátiak: létrehozták érdekvédelmi szervezetüket, s nekifogtak a Dél-Bánáti Szemle felélesztéséhez is. A Dél-Bánáti Szemléhez hasonlatos megpróbáltatásokat élt át a délvidéki magyarság egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású egyesülete, a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület és a belőle kinövő adai Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok rendezvénye is. A nyelvművelő egyesület a hatvanas évek közepén alakult meg. Első alapszabálya tervbe vette ugyan a sajtó, a közélet nyelvének vizsgálatát és fejlesztését is, de ebben a kezdeti időszakban inkább csak iskolai nyelvműveléssel foglalkozott, és tevékenysége nem terjedt ki a magyar nyelv társadalmi helyzetére, a közéletben való érvényesítésére, a nyelvi egyenjogúságból eredő nyelvművelő feladatokra. „Csakhamar nyilvánvalóvá lett –, írja dr. Szeli István, aki sok éven át volt az egyesület elnöke, – hogy az alapvetően pedagógiai rendeltetésű szakegyesületben a jugoszláviai magyar nyelvművelő feladatok nem oldhatók meg sikeresen. E belátás késztette a tevékenységében eddig csak szűk térre korlátozott egyesületet, hogy munkáját az ország egyéb magyarlakta területeire is kiterjesztve (Horvátország, Szlovénia, szűkebb Szerbia) országos egyesületté alakuljon át; az addig jobbára ötletszerű, alkalmi és népszerűsítő előadásokra szorítkozó munkaformáit hatékonyabbakkal cserélje fel." [1]

Az új irányvonal az egyesület 1968-ban megtartott közgyűlésén fogalmazódott meg. Nem sokkal ezután megalakult a Jogi-terminológiai Albizottság, amely a magyar nyelv társadalmi érvényesítésének, az intézményekben és hivatalokban betöltött helyének, a nyelvhasználatra vonatkozó törvényeknek a tanulmányozásával kezdett el foglalkozni. Tizenöt fiókszervezet jött létre, s ezeknek tevékenysége felölelte mindazokat a jugoszláviai területeket, ahol magyarok élnek. A Magyar Szóban állandó nyelvművelő rovat indult. 1970 októberében Adán megszervezték a később hagyományossá váló Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat, ahol Jugoszláviában először a magyar nyelv helyzetéről, állapotáról és fejlődési lehetőségeiről tanácskoztak. „E nemzetközi méreteiben is visszhangot keltő tanácskozás tetőzte be az egyesület eddig végzett munkáját", – írja idézett könyvében Szeli István, – „s jelölte ki azt az utat, amelyet az önigazgató jugoszláv társadalmi viszonyok a hazai magyar nyelv fejlesztésében és művelésében számunkra még járhatókká tettek."[2]

Szeli István szerb nyelven 1979-ben megjelent könyvében nem írhatta le, hiszen nem tudhatta még, hogy ez az út járhatatlannak bizonyult a délvidéki magyarság számára: a Nyelvművelő Napokat néhány év múlva durván megszüntették, majd némi „fazonigazítás" után Adáról elvitték Újvidékre. Sokáig nem lehetett a nyilvánosság előtt bolygatni, mi is történt 1981-ben Adán. A nagy jugoszláviai „szabadságban és demokráciában" Burány Nándor író-újságíró is csak 1991-ben kérdezett rá a Magyar Szóban. „Mi is történt akkor Adán? Ami megmaradt egy évtized után is: az igazságtalanság keserű íze. A rendezvényt közvetlenül a megtartása előtt le kellett mondani... A hatalom, a párt megint közbeszólt. Horváth Mátyás, a rendezvény egyik szervezője, a Magyar Tanszék tanára kizárás előtti pártbüntetés kapott.

– Úgy kezdődött, hogy egyes személyeket behívtak Újvidékre, a tartományi pártbizottságba, aztán jött ki illetékes Adára és ott beidéztek minket sorban. Ez egy szabályos, szigorú vizsgálat volt. Állítom, az volt a cél, hogy likvidálják a Szarvas Gábor-napokat, mint olyan jellegű rendezvényt, amilyenként addig létezett, amely tömörítette a szlovéniai, a horvátországi, a vajdasági magyar nyelvészeket és a nyelv iránt érdeklődőket, pedagógusokat, jogászokat és más értelmiségieket. ...azért választottak ki bennünket, hogy ha minket megbüntetnek, meghurcolnak, akkor a többi korántsem mer menni a Szarvas Gábor-napokra. Lényegében elérték céljukat."[3]

A Nyelvművelő Egyesület szabadkai fiókszervezete ellen már jóval korábban megkezdődtek a mindenható párt támadásai. Stipan Kopilović párttitkár – a titói korszak

[1] Szeli István: A magyar kultúra..., i.m. 76–77. l.
[2] I. m. – 81. l.
[3] I. m.

legsötétebb kisebbségellenes figurája, a mostani nacionalista nagyszerb politika előfutára – és csatlósai valóságos hajtóvadászatot indítottak a JMNYE és annak vezetői ellen. Többüket (Kongó Tivadar, Uzon Miklós) állásukból is eltávolították, az egész egyesületet szétzilálták, mert a vertikális szerveződésnek, egy új délvidéki magyar csúcsszervezetnek a csíráját látták benne.

„Tény az, hogy a nyelvművelő tevékenység a vertikalizmus eszméivel volt átitatva", írta Petkovics Kálmán a 7 Napban, „ez önszervezkedési törekvéseiben nyilvánult meg. Körlevelek a szülőknek, hogy milyen iskolába írassák a gyermekeiket, a nyelvművelő egyesület tömjénezése, a Népkör visszaállítása stb...."[4]

„Ellenségeink végül is elérték céljukat" – válaszol neki Kongó Tivadar majd két évtized múltán, amikor már válaszolhat. „– A sajtóban tudatosan terjesztett vádak különösen a kisebbségi népek soraiban gyökeret vertek. Szabadkán még a pályázatok elbírálása során is néha megkérdezték: a pályázó tagja-e a JMNYE-nek? A tagság Vajdaság-szerte passzív ellenállással fejezte ki elkeseredését. Nagyszámú lelkes, önzetlenül tevékenykedő értelmiségünk a munka erőszakos leállítása miatt félrevonult. Minden önkéntes kultúrmunkát megbénított a JMNYE sorsa. Eluralkodtak a félelem jelei, a fásultság, a visszavonultság és az a vélemény, hogy nem érdemes kultúránk, szellemi és népi hagyományaink, nyelvünk megőrzéséért és egyenrangúságának gyakorlati megvalósításáért harcolnunk, és feladatokat, esetleg áldozatokat is vállalni. Ez a félelem és visszavonultság – sajnos – napjainkban is jelen van kisebbségünk soraiban."[5]

A tisztogatást követően a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület rengeteget veszített társadalmi jelentőségéből. „A hanyatlás tényeit, aki akarta, észrevehette" –, írja a negyedszázados évfordulón Ágoston Mihály. – Nemcsak a nagyon elgondolkodtató kimutatásokra gondolok, amelyet a nyár elején közölt a Magyar Szó két oldalon, hanem az egész magyar nyelvű iskolaügyre, valamint a közoktatásból kikerült fiatalok átlagának anyanyelvi készségére, továbbá az Újvidéki Televízióban, a rádióban megszólaltatott interjúalanyokra, a tömegtájékoztatás nyelvezetére, önmagunkra. Azokat azonban, akik az egyesület valamilyen létezésének folyamatosságát fönntartották, nem irigyelhetjük, és az alig-létezés vállalásáért megérdemlik az elismerést."[6] Ehhez teszi hozzá ugyanitt Szeli István: „...maga a tevékenység is a feszélyezettség állandósult légkörében zajlott: az Apparátus és a művelődés hivatalosai előtti magyarázkodó, önigazoló érvkeresés jegyében."[7]

A Nyelvművelő Egyesületből kinőtt Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok Ada község művelődési és tudományos életének fontos eseménye. Az 1970-ben szépen indult rendezvénysorozat 1981-ben politikai okok miatt megtorpant, Adáról átköltöztették Újvidékre. Hogy jobban szem előtt legyen. Később a Tisza-parti városkának sikerült visszakapnia, 1984 óta minden évben megrendezik.

[4]Petkovics Kálmán: Kísértetek Vajdaságban. 7 Nap, 1972. jan. 14.
[5]Kongó Tivadar: Félelem és visszavonultság. Magyar Szó, 1990. április 7.
[6]Ágoston Mihály: Nyelvművelésünk időszerű kérdései. Magyar Szó, 1989. szeptember 23.

A délvidéki magyar irodalom zarándokhelyei

Irodalmi rendezvényeink közül a *Kanizsai Írótábor* a rangidős: a vajdasági magyar írók még az 1950-es évek legelején hozták létre a maguk és olvasóik örömére.

Az írótáborozás gyökerei a két világháború közé nyúlnak vissza: 1928 őszén az óbecsei Helikon találkozóra jöttek össze a délvidéki magyar írók, ahol megalakították a Vajdasági Magyar Irodalmi Társaságot, majd 1937-ben Gergely Boriska törökkanizsai írónő a saját költségén kétnapos irodalmi találkozót szervezett a Tisza partján. Az óbecsein az ismert írók közül Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán, Debreczeni József, Fekete Lajos, Farkas Geiza, Fenyves Ferenc, Radó Imre, Somogyi Pál, Gergely Boriska, Kristály István voltak jelen, a törökkanizsain pedig Börcsök Erzsébet, Havas Károly, Gál László, Majtényi Mihály, Illés Sándor...

1952 januárjában, immár másodszor megalakul a Magyar Irodalmi Társaság, a Magyar Kultúrtanács irodalmi szerve, s az 1952 nyarán Palicson megrendezett Magyar Ünnepi Játékok irodalmi rendezvényei is kedvet csinálhattak a rendszeres írótáborozáshoz.

A kanizsaiak büszkén vallják, hogy tőlük, a „Csodakúttól" indult a kezdeményezés: 1953-ban a Kanizsai Kenyérünnepen könyvvásár és irodalmi est is volt. Hiányos adatok szerint Bogdánfi Sándor, B. Szabó György, Csépe Imre, Fehér Ferenc, Gál László, Laták István, Lévay Endre, Majtényi Mihály, Saffer Pál, Sulhóf József, Urbán János és Zákány Antal vett részt rajta.

Különböző írói visszaemlékezésekben azonban arról is olvashatunk, hogy nyolc magyar író Zentán saját költségen megszervezte az első írótáborozást. Pató Imre pedig Majtényi Mihály kiadatlan kéziratát idézi: „Az írói táborozás gondolata a vajdasági írók sorában már az ötvenes évek elején felmerült. Mégis 1952-ben sikerült csak megszervezni az első írói táborozást, mégpedig Csantavéren... A következő évben már Kanizsán táboroznak az írók. A kanizsai fördőhotel, a fürdőpark alkalmasabbnak bizonyult a vendégek befogadására..."[1]

1954-ben Majtényi Mihály írja a Magyar Szóban, hogy a jugoszláviai magyar írók egy csoportja kéthetes táborozáson vett részt Csantavéren. „Első eset nálunk az íróknak ilyen huzamosabb együttléte. Az írói táborozáson hatan vettek részt: Fehér Ferenc, Herceg János, Laták István, Majtényi Mihály, Sulhóf József és Petrovics Bosko. (...) A csantavériek kívánságára búcsúzóul irodalmi estet is rendeztek..."[2]

[1]Szeli István: Nyelvtudat és nyelvhasználat. Magyar Szó. 1989. szeptember 23.
[2]Burányi Nándor: Mi történt Adán 1981-ben? Magyar Szó, 1991. április 7.

Az Üzenet 1979 szeptemberében megjelent írótábori különszámát és a Kanizsai Írótábor harmincadik évfordulója alkalmából kiadott A csönd városa című kötetet átböngészve megállapíthatjuk, hogy 1955-ben és 1956-ban ismét Kanizsán táboroznak az írók, a „Csodafürdő" parkjában, s jelen van már Todor Manojlović és Lazar Merković is. 1957-ben Zenta látja vendégül az írókat, 1961-ben Topolya, aztán végérvényesen magához édesgeti őket Kanizsa, a csönd városa.

1960-ban az addig meghitt hangulatot, spontaneitást félbeszakítja az első hivatalos írószervezeti ülés, hogy aztán a hetvenes években végleg beleszóljon az önigazgatás és az írószervezet. 1963-ban megérkezik az egyik későbbi elmaradhatatlan vendég, a maribori France Filipič, '66-ban a másik a koszovói Enver Gjerqeku, '67-ben a harmadik: a jugoszláviai olasz költő, Giacomo Scotti... A hatvanas évek végén az írótábor szélesre tárja kapuját a külföldiek előtt is...

S természetesen minden évben jelen voltak a köztársaságok íróküldöttségei, a szerbiai és vajdasági szerb írók, aztán a szlovák, román, ruszin pályatársak, mígnem odáig bővült a résztvevők skálája, hogy a vajdasági magyar írók által alapított Kanizsai Írótáborban alig akadt már magyar író. Túlméretezetté vált a tábor, s ha tanácskozásain izgalmas témákat boncolgattak is a vendégek, meghittségét teljesen elvesztette. S azt az emberközelséget is, amit a hőskorban a magánházaknál való elszállásolás jelentett. A tábor varázsát már csak az író-olvasó találkozók, a szabadtéri irodalmi délutánok, a Tisza-parti beszélgetések őrzik.

Elmaradtak a Kanizsai Írótábor olyan állandó vendégei is, mint a szlovén France Filipič, az albán Enver Gjerqeku vagy az olasz Giacomo Scotti. Filipič és Scotti egyszeriben külföldi lett. Gjerqekut a szigorúan ellenőrzött koszovói „demokrácia" nem engedi, de hirtelen külföldivé válván távol marad a muravidéki Szúnyogh Sándor és Bence Lajos, a baranyai Lábadi Károly is... Nemrégen pedig végérvényesen eltávozott az írótáborból egyik alapító tagja és lelkes szervezője, Urbán János...

Kanizsa 900 éves jubileuma alkalmából a magyar önkormányzat társszervezők és támogatók bevonásával teljes egészében magára vállalta a szervezés gondjait. Hosszú idő után ismét azoké lehet az írótábor, akiké kezdetben volt, s akiké az elmúlt évtizedekben is lennie kellett volna: a kanizsaiaké és a Kanizsához ragaszkodó-kötődő íróké.

A hatalom azonban ezúttal sem tagadhatja meg önmagát: helyi szekértolói segítségével „ellenírótábort" szervez. Ha másért nem, hogy összezavarja a legitim szervezőbizottság által meghívott írókat, hogy ne legyen többé semmilyen írótábor ebben a „szecesszionista, szeparatista, szerbellenes" községben. Ha nem az ő szigorú ellenőrzése alatt áll, hát inkább szakadjon félbe ez a négy évtizedes hagyomány!

A kanizsaiak és a Vajdaság írói azonban 1993-ban kifogtak a kisebbségellenes szerb hatalmon: a sikeresen megszervezett 41. Kanizsai Írótáborral Kanizsa és a délvidéki magyarság egyik legértékesebb kultúrkincsét őrizték meg.

A jugoszláviai magyar irodalom zarándokhelyeinek egyik legjelesebbje *Sziváć*. Itt élt és alkotott a szerb származású magyar orvos-író, a száz esztendeje született Szenteleky Kornél, a délvidéki magyar irodalom alapjainak lerakója, az irodalomszervező, a regényíró, a költő, a tanulmányíró – a kultúrateremtő, aki a portól és sártól fuldokló, aluszékony nyugat-bácskai faluból teremtett vajdasági Széplakot.

A Délvidéken megbecsülés övezte és övezi most is emlékét: a harmincas években már irodalmi társaság viselte a nevét, utódai és tisztelői pedig több mint negyed százada minden év őszén összejönnek Szivácon, a róla elnevezett művelődési otthonban, s megkoszorúzzák sírját a szivácі temetőben.

A *Szenteleky-napok* rendezvénye a vajdasági magyarság irodalmának és egész művelődési életének egyik legrangosabb eseményévé és legfelemelőbb ünnepévé vált, biztos jelévé a megmaradásnak.

Az indulásnál, az 1960-as évek végén még csak kevesen zarándokoltak el a félreeső helyen levő Szivácra, egy maroknyi ember szívügye volt a rendezvény, mindenekelőtt Kristály Kláráé, Kristály István író lányáé, aki a kétségbeejtő fogyatkozás, a teljes szétszóratás közepette is életben tartja a Szenteleky-napokat. (Kezdetben a helybeliek, a nagyobbrészt telepes falu lakói gyanakodva szemlélték a maroknyi szivácі magyar (ennyi maradt a háború végén itt is kegyetlenül végrehajtott népirtás következményeként) buzgólkodását, az egyik első összejövetelen tiltakozásuk jeléül be is törték a művelődési ház ablakát, aztán megszokták valahogy, sőt még a szervezésbe is bekapcsolódtak.)

Így aztán a hűvös és szomorkás késő őszben vagy zimankós télben ma is szinte mindenki ott van Szivácon, aki számít valamit a vajdasági magyar irodalomban és művelődésben. Gazdagodott a program is: rangos képzőművészeti kiállítások nyíltak, irodalmi rendezvények zajlottak, színházak látogattak el Szivácra. S minden évben itt adják át irodalmunk egyik legrangosabb díja, a Szenteleky Kornél Irodalmi Díjat és a műfordításért járó Bazsalikom-díjat. De ami talán mindennél fontosabb: a rendezvény munkájába bekapcsolódtak a fiatalok, a közép- és általános iskolások is – megvan a remény, hogy lesz, aki életben tartsa ezt a szép hagyományt.

Jelentős ünnepe a délvidéki magyar irodalomnak a szivácі Szenteleky-napok mellett a kishegyesi *Csépe Emléknapok* rendezvénye is. Alig egy hónappal Csépe Imre temetése után, 1972 januárjában a kishegyesi helyi közösség művelődési bizottsága jeles vajdasági magyar írókból és közéleti személyiségekből kezdeményező bizottságot alakított, s még azon az őszön megszervezte az első emléknapot. Az emléknapnak és a Kishegyesre zarándokoló íróknak, kritikusoknak, újságíróknak köszönhetően a „kubikosköltő", a „parasztköltő" Csépe Imre hagyatéka hozzáférhető lett a nagyközönség számára. A rendezvény hagyományává vált tudományos értekezések felolvasása Csépe munkásságáról és a vajdasági magyar irodalomról. Fehér Ferenc költő már a második találkozón bejelentette a községi szintű Aranyeső vers- és prózamondó verseny kezdetét, amely az emléknaphoz hasonlóan a hasonló jellegű rendezvények élvonalába emelkedett. A kishegyesi könyvtár már abban az évben felvette Csépe Imre nevét. Az összejövetel rangját emeli az is, hogy minden évben itt adják át a könyvterjesztésért járó Csépe-díjat. Az már nem a rendezvény és a lelkes szervezők hibája, hogy a mind sivárabbá váló vajdasági tájon lassan nem lesz mit terjeszteni.

Az idők folyamán színvonalas képzőművészeti kiállításokkal, irodalmi és zenei estekkel gazdagodott az emléknap műsora. Csordás Mihály 1982-ben könyvet jelentetett meg a Csépe-Emléknapok egy évtizedéről.

1981-ben írta a Képes Ifjúság: „...a szervezők az utóbbi években már nemcsak falujuk jeles fiára emlékeznek, de számon tartják irodalmunk kiemelkedő egyéniségeinek jelentős évfordulóit is. Így vált a rendezvény Kishegyes község és a jugoszláviai magyar irodalom közös ünnepévé."[3]

Szabadkán nagy űrt pótolt a Középiskolások Művészeti Vetékedőjének körzeti versenyéből kilombosodott *Kosztolányi Napok* rendezvénye, amelyet Varga Lakatos Gizella magyar szakos tanárnő és egy buzgó kis csoport hívott életre az 1990-es évek elején. 1993-ban már gazdag programmal lépett a közönség elé: rangos tudományos tanácskozásán nem kisebb személyiségek tartottak előadást, mint Csoóri Sándor költő, a Magyarok Világszövetségének elnöke, Pomogáts Béla irodalomtörténész, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának elnöke, Dévavári Zoltán, a neves Kosztolányi-kutató, Lazar Merković, a Kosztolányi-versek értő fordítója, Bosnyák István, a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság elnöke... A rendezvénynek már a kezdet kezdetén sikerült magához vonzania a fiatalokat: a Kosztolányi Irodalmi Pályázaton, a versmondó versenyen és a játékos nyelvi vetélkedőn nagy számban vettek részt.

Jellemző a jugoszláviai körülményekre, hogy a szabadkai, jelenleg Svetozar Marković nevű gimnázium nem egykori diákja, a város világirodalmi mércével is mérhető, legnagyobb fiának, Kosztolányi Dezsőnek nevét viseli, mi több, nemrég még a falán található a márványtáblát is megpróbálták kézigránáttal (!) felrobbantani.

Szólnunk kell ezen a helyen a kiváló vajdasági novellista, Szirmai Károly emlékének és irodalmi hagyatékának ápolásáról is: utódai és tisztelői felváltva jönnek össze Temerinben és Verbászon, ahol a *Szirmai-Emléknap* keretében az arra legérdemesebb magyar, illetve szerbhorvát nyelvű vajdasági novelláskötet szerzőjének átnyújtják a Szirmai Károly Irodalmi Díjat.

1990 augusztusában Újvidéken megalakult a *Fehér Ferenc Könyvbarátok Köre*, azzal a céllal, hogy népszerűsítse az egyik legjelentősebb vajdasági magyar költő, a nem sokkal korábban elhunyt Fehér Ferenc életművét, s hogy Doroszlón megszervezze a Fehér Ferenc-Emléknapokat. Ennek a kezdeményezésnek a keretében hozta létre 1993 nyarán egy nyugdíjas újságíró házaspár, Bada István és Johanna, művelődési életünk két lelkes embere a Majtényi Mihály és a Szenteleky Kornél Irodalmi Tábort általános iskolás gyerekek számára. A táborokban jeles vajdasági magyar írók és költők, egyetemi tanárok tartottak előadást.

„Hogyan lehet, hogyan kell a mai bomlott világban megőrizni az anyanyelv, az anyanyelvű kultúra, az irodalom iránti érdeklődést a diákgyerekek körében", kérdezi Jung Károly költő és néprajzkutató, az irodalmi táborok egyik házigazdája, „vannak-e még olyanok ebben az elszegényedett tartományban, akik a körülmények ellenére is

[3]Dudás Károly: Közös Ünnepünk. Képes Ifjúság, 1981. szeptember 30.

igyekeznek megtenni minden megtehetőt, hogy a nyári kánikulában is égve maradjon nemzeti-nemzetiségi kultúránk mécsese?"[4]

„Tudom, hogy minden hiábavaló: a keresés, az élet, a halál, a hit, a vigasz, a holnap és a tovább", írja halála előtt három esztendővel egyik levelében Szenteleky Kornél. „Jó volna menekülni ezektől a borzalmas ürességektől, asszonyom, de fáradt vagyok és még egy kicsit kíváncsi is, mint az a megkövült eb Pompeiben, aki kandi szemmel nézett bele a lávába, valószínűleg arra gondolt, hogy hátha a láva megkíméli őt, talán megáll előtte..."

Abban, hogy a délvidéki magyarság mindmáig megőrizte ezeket a sziváci, kishegyesi, kanizsai, szabadkai, újvidéki, temerini, verbászi zarándokhelyeit, s rendszeresen elviszi a kis- és középiskolásokat irodalmi bölcső- és emlékhelyeire, kultúrája ünnepségeire, abban, hogy a mostani írástudók igyekezetét és feladatvállalását saját, áldozatokra is kötelező örökségüknek fogják fel ugyanezek a fiatalok, megvan annak az esélye is, hogy valami csoda folytán megáll a délvidéki magyarság előtt a Szenteleky emlegette láva.

[4]Jung Károly: Irodalomról, lehetetlen időben. Magyar Szó, 1993. augusztus 14.

Thália fogyatkozó öröksége

1960-ra a délvidéki magyarság egyetlen színházra maradt. A szabadkaira. Híre-hamva sem volt már ekkor a becskerekinek és a zomborinak, ekkor csukták be éppen a topolyait. „A színészek még nem tudták, de a színigazgató tudomására hozták már Újvidéken, hogy Topolyán letehetik a lantot, nincs tovább", emlékezik Barácius Zoltán. „Megszűnik a színház. Éppen azokban a pillanatokban döntötték úgy, amikor a maroknyi, hihetetlenül lelkes együttes a színház fennállásának a tizedik évfordulóját akarta emlékezetessé tenni William Shakespeare Hamlet című tragédiájának a bemutatásával."[1]

A topolyai járási Népszínház megszűnt, a színészek szétszéledtek... Nagygellért János és Nagygellértné Kiss Júlia, továbbá Albert János, G. Karna Margit, M. Süveges Eta és Barácius Zoltán Szabadkára szerződött, Sinkó István és Lőrincz Lajos az Újvidéki Rádió színészegyütteséhez... A vajdasági magyarság ismét szegényebb lett egy színházzal, mégpedig egy olyan színházzal, amely előfutára volt annak a küldetéses programnak, amelyet éppen 1960 tavaszán hirdetett meg Dévics Imre, a Szabadkai Népszínház akkori igazgatója.

Az ötvenes években ugyanis mintha minden valós értéket száműztek volna egyebek között a Szabadkai Népszínház környékéről is. Szocrealista fércművekkel és ósdi népszínművekkel próbálták meg szórakoztatni a jobb sorsra érdemes közönséget.

A szakírók szerint az áttörést Frederico Garcia Lorca Véres menyegzőjének bemutatása jelentette 1956 márciusában Virágh Mihály rendezésében. Ettől kezdve a Dévics Imre igazgató – Virágh Mihály rendező páros rangos produkciókat hozott létre, s a Szabadkai Népszínház csatlakozott az európai művészet nagy áramaihoz.

1959-ben a magyar társulat színre vitte John Osborne Dühöngő ifjúság című drámáját. Új név a plakáton: Romhányi Ibi, aki ezután a színház kiemelkedő egyénisége lesz. Emlékezetes alakításokat nyújtott a Bánk bánban, Háy Gyula Isten, császár, paraszt című drámájában, az Áfonyákban, Az ember tragédiájában...

A hatvanas évek végén jelenik meg első ízben vajdasági színpadon Brecht, először a Koldusoperával, aztán a Kurázsi mamával, majd 1975-ben A Kaukázusi krétakörrel.

Az 1965-ben bemutatott Az ember tragédiája Virágh Mihály egyik legemlékezetesebb rendezése. Örkény István Tóték című tragikomédiájában néhány alkalommal Szabadkán vendégszerepel a színészkirály, Latinovits Zoltán is. 1969-ben kerül bemutatásra Deák Ferenc Áfonyák, majd 1971-ben Légszomj című drámája. Nagykorú lett a vajdasági magyar drámairodalom, a szabadkai magyar társulat pedig a színjátszás csúcsait ostromolta.

[1]Barácius Zoltán: Levél a száműzetésből. Üzenet, 1993. január-április.

A Légszomj a kisebbségi lét hálójában vergődő délvidéki magyarokról szólt, ugyanezekhez a magyarokhoz. Felvillantott abból is valamit, milyen az igazi színház, mi a színház szerepe – küldetése – a kisebbségi helyzetben.

A szabadkaiak a Légszomjjal eljutottak a legrangosabb hazai színházi fesztiválra, a Sterija Játékokra. Jó néhány más előadásukkal pedig elnyerték a Vajdasági Színházak Találkozójának díját.

A szabadkai színészek, mindenekelőtt Ferenczi Ibi, Fejes György, Szabó István, Garay Béla, Pataki László, Godányi Zoltán, Sántha Sándor, Szilágyi László, Heck Paula, Verseghy József, Romhányi Ibi, Albert János, Szabó Cseh Mária, Barácius Zoltán, Sántha Puszta Lajos, Czehe Gusztáv, Karna Margit, R. Fazekas Piroska, Remete Károly, Salamon Sándor, Árok Ferenc, Dóró Emma, Jónás Gabriella, Korica Miklós, Medve Sándor, Kovács Frigyes, Kasza Éva egyben a jugoszláviai magyar színjátszás csúcsaira is feljutottak.

„A 70-es években már megbomlott a harmónia", írja Barácius Zoltán Virágh Mihály színházáról szóló könyvében, „...hamarosan Virágh Mihályt is elvesztettük."[2]

Aztán elveszett maga a színház is. A Szabadkai Népszínház évekig tartó hullámvölgye után 1985-ben „mentőangyalnak" Szabadkára hozták Ljubiša Ristić magyarul egy szót nem értő szerb rendezőt, aki maga mögött tudva a város és a tartomány akkori vezetésének fenntartás nélküli támogatását, röpke néhány év alatt elérte azt, amit korábban senkinek sem sikerült: előbb a nézőket vadította el a színháztól, aztán magát a színházat is teljesen tönkretette. Épületestül, társulatostul, mindenestül. A délvidéki magyarságtól azzal az átlátszó politikai trükkel vették el a színházát, hogy az „etnikailag tiszta" színház ártalmas a kisebbség egészségére. Megrontja a magyarságot, gyengíti Jugoszlávia és Szerbia iránt érzett szeretetét, amelynek pedig pillanatnyi szünet nélkül és jól láthatóan lobognia kell, máskülönben megbántódik az „államalkotó szerb nép". Ismerős szöveg. Az „etnikailag tiszta" – normális emberi, európai logikával: *az anyanyelvű* – színház ugyanis még olyan szörnyűségekre is képes, hogy erősíti a magyarságtudatot, ne adj isten lassítja az asszimilációt... Szüntessük hát meg a magyar színházat, a „szeparatizmus tűzfészkét", boronáljuk össze a magyar és a szerbhorvát társulatot, csináljunk bábeli hangzavart, amelyben elsikkad a tiszta emberi szó és gondolat. Mondták és tették.

Kezdődött Az ember tragédiájának „ristićesített" – tehát kizárólag látványra és blöffre épített – változatával, a Tragédia és a színművészet megcsúfolásával, folytatódott a színház ürügyén a szabadkai és a vajdasági magyarság elleni durva, balkáni támadásokkal... Egy szó, mint száz: az 1985 és 1993 közötti ristići korszakot egyszerűen semmisnek tekinthetjük a délvidéki magyar színjátszás szempontjából.

[2]Barácius Zoltán: Mestermutatványok. Életjel-könyvek, Szabadka, 1992. - 71. l.

A magyar közönség hatalmas felháborodását a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége fogalmazta meg: az anyanyelvű színház visszaperelése érdekében 1990-ben kezdeményezett petíció lapjain 20 209 aláírás hitelesítette a polgárok azon óhaját, hogy Szabadka kapjon végre olyan színházat, amely gazdag kulturális és történelmi hagyományai révén megilleti.

A „joghurtforradalomnak" nevezett puccs által hatalomra került nagyszerb politika azonban, amely pedig olyan nagyon szeret a népre hivatkozni, semmibe vette a több mint húszezer aláírást, a nép akaratát; a szabadkai végrehajtó tanács kerek-perec kimondta: „Szó sem lehet a Népszínház nemzetiségi alapon történő megoszlásáról, mi jugoszláv színházat akarunk, nem pedig etnikai tiszta színházat."[3]

Ljubiša Ristić, a „színházmentő" ezen felbátorodva a sajtóban lefasisztázta a másként gondolkodó , az anyanyelvű színházat visszakövetelő szabadkai magyarokat.

„A katonai terminológiával megírt közleményben csupán az világos", kommentálta Ristić kirohanását a zágrábi Vjesnik című napilap, „hogy Ristić szívesen használja a parancsoló módot. Parancsoló hangnem árad e ‚nemzetek feletti' zagyvaság minden szavából, a tartalom pedig egyébként sem lényeges. Ristić kétségkívül az egyik utolsó mohikánja az erőszakos jugoszlávságnak, a proletár internacionalizmusnak..."

Ljubiša Ristićet az elkövetkező időszakban sem sikerült elmozdítani a szabadkai színház éléről, s ennek az lett a következménye, hogy ez a nagy hagyományú intézmény megszűnt létezni a délvidéki magyarság számára. Azóta több alkalommal is rendeztek tanácskozást a Szabadkai Népszínház megmentéséről, a szomorú tények megállapításán túl azonban semmi sem történt. Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van.

E fejezet írása közben a szabadkai Községi Képviselő Testület jóváhagyta azt a megegyezést, amelyet Szabadka és Kiskunhalas kötött közös erővel történő magyar társulat létrehozása ügyében. A hét szűk esztendőt követően tehát remélhetőleg ismét lesz hova beülniük a színházkedvelő észak-bácskai magyaroknak, a társulat pedig folytatja azt a megmaradást szolgáló terepjárást, amelyet durva balkáni módon félbeszakították.

*

1973-ban Németh P. István igazgató vezetésével megalakult az *Újvidéki Színház*, s az avatón, 1974 januárjában Örkény István Macskajáték című tragikomédiáját láthatta a színházra éhes székvárosi és vajdasági közönség.

„Annak ellenére, hogy sem az alapítólevélben, sem pedig a színház működéséről hírt adó szórólapon nem fordul elő meghatározó fogalomként a *modern* szó", írja Gerold László, „kétségtelen, az Újvidéki Színház életrehívásának kiemelt szempontjai között szerepelt, hogy a jugoszláviai magyarság színházi élete és kultúrája egy kifejezetten modern színházzal gazdagodjék."[4]

Már a kezdet kezdetén reprezentatív alkotók és alkotások bemutatására vállalkozik a színház: Dürrenmatt Play Strindberg, Bernard Shaw Sohasem lehet tudni, Peter Weiss

[3]Magyar Szó, 1990. szeptember 12.
[4]Gerold László: Színház a nézőtérről. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983. - 5. l.

Mockinpott úr kínjai és meggyógyíttatása, Ödön von Horváth Mesél a bécsi erdő, Mrožek Emigránsok, Albee Nem félünk a farkastól, Ionesco A székek, Molière Don Juan... Pedig ekkor még állandó társulata sincs, majd csak a nyolcvanas évek elején lesz.

Természetesen könnyed, szórakoztató darabok is szerepeltek az Újvidéki Színház műsorán, a legsikeresebb mindenképpen Molnár Ferenc Játék a kastélyban című vígjátéka, amelyet több mint másfél évtized után is nagy kedvvel játszanak az újvidéki művészek.

A legnagyobb nyereséget az Újvidéki Színháznak Harag György méltán világhírű erdélyi magyar rendező érkezése jelentette. Harag 1978 és 1981 között Csehov három művét rendezte meg az Újvidéki Színházban: a Három nővért, a Cseresznyéskertet és a Ványa bácsit. Ezzel a három előadással, valamint a Buszmegálló és az Édes Anna megrendezésével nemcsak a színház arculatának kialakulásához járult hozzá döntő módon, hanem valósággal színházat teremtett. És a színészek jó részét, Soltis Lajost, Bicskei Istvánt, Daróczi Zsuzsát, Ábrahám Irént, Bajza Viktóriát, Rövid Eleonórát, Pásthy Mátyást is igazából ő avatta színésszé. De a többiek: Romhányi Ibi, Fejes György, Faragó Árpád, Ferenczi Jenő, Nagygellértné Kiss Júlia, Sinkó István, Ladik Katalin, Vencel Valentin, Szilágyi Nándor, Balázs Piri Zoltán számára is egyfajta kiteljesedést jelentett Harag György jelenléte. Azt jelentette volna a korán elhunyt Nagygellért János számára is... Meg a mostani fiatalok: Faragó Edit, Bakota Árpád, Magyar Attila számára.

Gerold László hívja fel rá a figyelmet, hogy „Harag György... három Csehov-rendezésével egy világot fedezett fel a számunkra.

A mi világunkat.

Csak fel kell ismerni benne magunkat."[5]

A Három nővér a vajdasági magyarság már-már elviselhetetlen magányosságának, magára hagyottságának tragédiája, a Cseresznyéskert gyötrő a tehetetlenség, az öntudatlanul élés tragikomédiája, a Ványa bácsi pedig már az értelmetlenül élés komédiája.

1985-ben nemcsak Ljubiša Ristić Szabadkára érkezése jelentett istencsapást a délvidéki magyar színjátszásra, akkor halt meg Harag György is, s szakadt félbe az Újvidéki Színház legtermékenyebb, legcsodálatosabb korszaka. A szabadkai magyar társulat tönkretevése után ismét egyetlen kőszínházra maradt a Jugoszláviába szakadt magyarság (szerencsére ekkorra már a Tanyaszínház elkezdte járni Bácska kis falvait, tanyacsoportjait), s az Újvidéki Színház, amely a tízéves jubileumra végre önálló társulatot és saját épületet kapott (ez utóbbit éppen ezekben a napokban próbálja elorozni tőle a szélsőjobboldali Szerb Radikális Párt által irányított székvárosi önkormányzat), városi színház létére kénytelen volt vállalni a vidékjárás különleges és bonyolult feladatát.

Ugyanakkor vállalta azt is – habár sokan nem nézik jó szemmel –, hogy kölcsönösségi alapon szoros kapcsolatot építsen ki az anyaországi és a kárpát-medencei magyar színházakkal: gyakori vendégek Újvidéken a budapesti és az anyaországi vidéki, az

[5]Gerold László: Harag György Csehov-triptichonja. Híd, különnyomat, 1981. november-december

erdélyi, a felvidéki színházak, s az újvidékiek is gyakran indulnak határon túli turnéra. A legjelesebb magyar és jugoszláv rendezők dolgoztak és dolgoznak Újvidéken, igazán nagykorúvá téve ezzel a színházat. A Thália című színházi lap elindításával és állandó pályázat kiírásával nagy szolgálatot tett az Újvidéki Színház a vajdasági magyar drámaírásnak és dramaturgiának. A Színművészeti Akadémiával való szoros együttműködés által az Újvidéki Színház mindinkább a délvidéki magyar színművészet központjává, alkotóműhelyévé válik. Illetve válhatna...

„Van színházunk és nincs színházunk", írja keserűen Guelmino Sándor. „A szabadkai társulat megfojtatott, az újvidékit – mondhatni – sohasem fogadta be ez a közönség... Most van egy színházunk, de mivel a színház mégsem színház közönség nélkül, nyugodt lélekkel írhatjuk le, nincs színházunk. (...) Hova indul, hova akar jutni az a nemzetiség, nemzeti kisebbség, amely elveti magától önnön kultúráját? Mire számíthat a politikailag most eszmélkedő, feleszmélő magyarság, ha szellemi értékeit, nehezen kiküzdött színházát makacsul eltolja önmagától?"[6]

Hasonlóképpen kesergett e sorok írója is jóval korábban, még az Újvidéki Színház tízéves jubileumán: „Hányszor hagytuk foghíjasan a széksorokat, hányszor tapsoltunk visszafogottan, ímmel-ámmal egy-egy előadás után, amikor pedig tombolnunk kellett volna! Elfeledkeztünk róla, mit jelentett nekünk a színház?... Nagyszerű színház az újvidéki..., bennünk lehet a hiba, nagyra becsült publikum, van okunk a lelkiismeretfurdalásra. Amiért nem döbbentünk még igazán rá, hogy nekünk legalább akkora szükségünk van erre a színházra, mint ennek a színháznak miránk. Anyanyelvünkre, múltunkra-jelenünkre, kultúránkra oktat bennünket, arra, hogy vagyunk."[7]

Az Újvidéki Színház társulata azonban a mostoha körülmények ellenére is, a teher alatt növő pálma példáját követve töretlen hittel végzi küldetését.

„Igen, csinálom tovább, s megpróbálok abba kapaszkodni, amit Harag Gyurka hagyott itt ránk", hirdeti Faragó Árpád, az Újvidéki Színház igazgatója, a jeles színész, aki Németh P. Istvánt és Gion Nándort követte az igazgatói székben. „Ha lesznek, akik úgy hittek és hisznek benne, mint én, akkor nem kell félteni a színházat, akkor senki, sem én, sem más nem degradálhatja sem üres kommersz, sem pedig fellegekben járó elit színházzá. Művészszínház lesz a maga különleges, groteszk veretű stílusával, anyanyelvének kristálytiszta csengésével."[8]

*

A jugoszláviai magyar színjátszás egyik legnagyobb csodája mindenképpen a *Tanyaszínház*. A csoda 1978 tavaszán kezdődött: kilenc fiatal, végzett akadémista és színinövendék Tanyaszínház néven nyári társulatot alakított, s augusztusban Észak- és Közép-Bácska kis falvaiban, istenhátamögötti tanyacsoportjain lépett fel. A kis csapat tagjai: Kovács Frigyes és Tallós Zsuzsa az első nemzedék végzett színészei, Hernyák György, Czifra Erika, Szirácki Katalin, Kelemen Eta, Horváth Géza az Újvidéki Színművészeti

[6]Guelmino Sándor: Keserű sorok - színházügyben. Thália, 1991. január.
[7]Dudás Károly: Ünneprontó sorok. Képes Ifjúság, 1983. október 5.
[8]Faragó Árpád: Egy színész naplójából. Újvidék, 1993. - 66. l.

Akadémia hallgatói, Földi László a budapesti Színművészeti Főiskola hallgatója és Csirmaz Margit budapesti műkedvelő. Dramaturgként Csipak Angéla csatlakozott még hozzájuk. Nem indultak világmegváltó céllal: a népi, vásári színjátszás egykor igen kedvelt formáival, rövid, tréfás jelenetekkel, trufákkal és farce-okkal örvendeztették és nevettették meg a színháztól rég elszokott, vagy ahhoz hozzá sem szokott embereket, némi érintkezési tapasztalatot, mesterségbeli tudást is felcsippentve közben. Csantavéren, Hernyák Györgyék házában, majd Kovács Frigyesék kavillói tanyáján kezdték el a próbákat. Több mint háromszáz kilométert gyalogoltak, tizennyolc kis településre látogattak el, futballpályákon, piactereken, árokpartokon, utcasarkokon, elhagyott tanyahelyeken játszottak, több mint háromezer ember látta őket.

Nem sokkal később csatlakozott hozzájuk Soltis Lajos, s a továbbiakban ő lett a társulat legfőbb mozgatója, életben tartója. A vásári komédiák után Shakespeare-t is játszottak, Weöres Sándor feledhetetlen mesejátékát, A holdbeli csónakost, Ál-Csárdáskirálynőt, aztán modernebb hangvételű darabokat, Orwell Állatfarmját, egyebek között, hogy végül a fiatalon elhunyt Sziveri János költeményeiből és a saját élményeikből megteremtett Csantavéri passióval tetőzzenek. A bácskai tanyavilágból eljutottak később a Muravidékre, a Drávaszögbe, Magyarországra, a megszüntetett szabadkai magyar társulat helyett vállalva immár a tájolás nemes küldetését. Utánpótlásban nem volt hiány: sorra csatlakoztak hozzájuk a színinövendékek és a többnyire fiatal műkedvelők.

A Tanyaszínház nevű csoda titka, hogy mind társulatában, mind pedig előadásaiban mindig meg tudott újulni, még ezekben a válságos években is, amikor kisebbségi helyzetbe való kerülése óta egyik legnagyobb szétszóratását éli meg a délvidéki magyarság. A nincstelenség következtében, otthoni támogatás híján legutóbb ugyan már Kiskunhalason készült fel a társulat, de Kavillón mutatta be a Csantavéri passiót, és régi jó szokásához híven végigjárta vele a vajdasági törpefalvakat.

*

Legalább a számbavétel erejéig mindenképpen szólnunk kell a *becskereki Madách Színház* sokszor hivatásos színvonalon játszó műkedvelőiről, akik, miután a hatalom megszüntette a becskereki hivatásos színházat, hősiesen vállalták és vállalják jelenleg is a bánáti magyar színházkultúra életben tartását. Meg kell említenünk a *Kanizsai Amatőrszínházat* is, amely Koncz István rendező irányításával három évtizede állhatatosan szolgálja az amatőr színjátszás ügyét, szervezője a Tiszai Ünnepi Játékoknak, a Tisza mente és Észak-Bácska műkedvelőinek évente ismétlődő nagy seregszemléjének, ahonnan a vajdasági színjátszás nem kisebb egyéniségei indultak el, mint Verseghy József, Árok Ferenc, Bicskei István, Ábrahám Irén, Korica Miklós, Döbrei Dénes, továbbá a *bajmoki Jedinstvo-Egység Művelődési Egyesület* színjátszóit, akik 1945-től napjainkig élesztgetik a lángot, a zentai fiatalok mind nagyobb figyelmet érdemlő színházi próbálkozásait, vagy egy újabb keletű társulást, a Hernyák György, Bicskei István, Vicei Natália, Bakos Árpád, Szilágyi Nándor által kezdeményezett *újvidéki H-groupot*, amely nemcsak a színművészek, hanem a zenészek, képzőművészek, táncosok, fotósok, filmesek, drámaírók gyülekezőhelye is.

Színháznak pedig lennie kell! Az anyanyelvű színjátszás abbamaradása a teljes elnémulás, a délvidéki magyar kultúra megsemmisülésének első biztos jele lenne. Vagy ahogyan Garcia Lorca mondta egykoron: „Az a nép, amely nem támogatja és nem fejleszti színházát, ha még nem halott is, haldoklik."

„Az élet nemesítése"

Mayer Ottmár, a Híd szerkesztője a vajdasági magyar képzőművészek 1938-as emlékezetes Népkör-beli kiállításán következőképpen üdvözölte a részvevőket: – „Vajdasági magyar irodalom talán van, vojvodinai magyar képzőművészet *valóban van* és már kinőtte gyermekcipőit."

Az akkor kiállító fiatalok a délvidéki magyarok képzőművészeti életének legkiemelkedőbbjeivé váltak az elkövetkező évtizedekben. Mindenekelőtt Hangya András, Ács József, Almási Gábor, Boschán György, B. Szabó György...

Azt pedig már nem is magyar ember mondta, hanem a néhai Lazar Trifunović, hogy valahol itt, a vajdaságiaknak a művésztelepekkel, Nagybányával és a többivel kialakított kapcsolataiban bukkannak elő az Európából ezeken a művészeken át egészen Belgrádig vezető utak.

A vajdasági magyar képzőművészek első összefogása eredményeképp dr. Delics ügyvéd kezdeményezésére 1923-ban Szabadkán megalakult a Vajdasági Képzőművészek Egyesülete. Olyan kiemelkedő festőművészek voltak a tagjai, mint Farkas Béla, Oláh Sándor, Hódi Géza... A Magyar Közművelődési Egyesület már 1931 nyarán művésztelepet szervezett Becskereken, ahol megjelent Bicskey Péter, Oláh Sándor, Csincsák-Csuthy Elemér, Húsvéth Lajos...

Elődök tekintetében volt kire támaszkodni, hiszen olyan nagy formátumú délvidéki származású alkotói ismertek a magyar képzőművészetnek, mint Than Mór, Kézdi-Kovács László, Juhász Árpád, s Moholy-Nagy László, a modern magyar művészet legsokoldalúbb egyénisége.

A második világháború befejezése után sok mindent újra kellett kezdeni: a vérzivatar alaposan szerteszórta a Népkör-beli kiállítással induló tehetséges fiatal nemzedéket. Az írókhoz hasonlóan a képzőművészek jelentős része is részt vett a Népfront agitációs osztályainak munkájában, antifasiszta kiállításokat szerveztek, plakátokat készítettek, politikai karikatúrákat rajzoltak. Az igazi megújhodást Hangya András szabadkai rajz- és festőtanfolyama jelentette 1945-ben: a tanfolyam hallgatói között ott volt szinte mindenki, aki később főiskolákon és akadémiákon továbbtanulva részese lett a képzőművészeti történéseknek. Szabadka és a Vajdaság képzőművészeti életében új nevek jelentek meg: Sáfrány Imre, Szilágyi Gábor, Petrik Pál, Vinkler Imre, Faragó Endre, Kalmár Ferenc.

A vajdasági magyar képzőművészek háború utáni első kollektív kiállítására 1946-ban került sor Becskereken, igazi erejüket és gazdagságukat azonban az 1952-es palicsi Magyar Ünnepi Játékok keretében megrendezett nagyszabású kiállítás mutatta be.

Ettől kezdve egymás után alakulnak meg a vajdasági művésztelepek: Zentán 1952-ben, Topolyán 1953-ban, Becsén 1954-ben, Écskán 1956-ban, Rumán 1958-ban, a kishegyesi Kerámiai Művésztelep pedig 1959-ben nyitja meg először kapuit. Ezt a példa nélkül való gazdagságot, hihetetlen képzőművészeti pezsgést fogta egybe 1962-től a szabadkai Képzőművészeti Találkozó.

Az ország első *művésztelepének* alapjait hat képzőművész: Ács József, Milan Konjović, Boschán György, Sáfrány Imre, Milivoje Nikolajević és Stevan Maksimović rakta le *Zentán.*

„A város apraja-nagyja nézte és csodálta a festőket", emlékezik a kezdetekre Tripolsky Géza, a művésztelep házigazdája, mindenese. „De nemcsak a város utcáit festették, rajzolták. Elmentek a bútorgyárba, termelőszövetkezetbe; festői témát találtak a kanizsai fűrésztelepen és az adorjáni kertekben is."[1]

Rohamosan terjedt a képzőművészet iránti érdeklődés a Tisza mentén, megalakult a Műbarátok Köre. Ács József és a köréje tömörülő rajztanárok irányításával hetente kétszer dolgoztak az amatőr festők, hagyományossá vált a belgrádi tárlatlátogatás. 1952 előtt csak hébe-hóba láthattak kiállítást a zentaiak, 1957-ben viszont már negyedszáz művész állított ki a városkában.

„A Zentai Művésztelepnek a környezet életének a szolgálata volt a célja", írta erről Ács József, „mindenkit rászoktatni a művészettel való együttélésre. Ekkor ezt úgy mondták: az élet nemesítése a cél..."[2]

A hatvanas évek derekán a művésztelep szép kapcsolattal ajándékozta meg a Tisza menti várost: a zentai és hódmezővásárhelyi kiállításcserékből tartós testvérvárosi összefonódás született. Ebből az időből való a hagyományos Tisza-parti akvarellfestés meghonosodása is: az alkotásokat kisorsolták a közönség soraiban, ezáltal is közelebb került egymáshoz művész, mű és műpártoló. A huszadik évfordulón olyan képtárat adtak át rendeltetésének, amellyel az egykori Jugoszlávia nagyvárosai, művészeti központjai sem igen dicsekedhettek.

A hetvenes évektől Ács József sugallatára a Művésztelep magáévá tette azt az elképzelést, hogy olyan művészek otthona legyen, akik hajlandók társulni zentai vállalatokkal, ahol a művészetet az élet konkrét tartalmával kapcsolhatják össze.

A Zentai Művésztelep Ács József 1990-ben bekövetkezett halálával nemcsak létrehozóját, hanem legfőbb mozgatóját is elvesztette; fájó hiánya és a társadalmi-politikai változások alaposan rányomták bélyegüket a telep munkájára, de még így is a vajdasági képzőművészeti élet egyik legrangosabb rendezvénye maradt, amely követendő példát jelent a többi művészeti ág számára is.

[1]Zentai Művésztelep. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980. - 5. l.
[2]Ács József: Harmincéves a Zentai Művésztelep. Képes Ifjúság, 1982. május 12.

A *Topolyai Művésztelepet* 1953-ban alapították, szintén Ács József kezdeményezésére, szerepe és hatása hasonló Topolya életében, mint a Zentai Művésztelepé a Tisza-parti városéban. Hasonlóképpen rangos helyet harcolt ki magának a tartomány és az ország képzőművészeti intézményeinek sorában, a testvárváros, Szentes támogatásával pedig több mint egy évtizede rendszeresen jelen van a magyarországi kiállításokon is.

A Topolyai Művésztelep sohasem volt a képzőművészek kizárólagos birodalma: írók, színészek, zenészek is szívesen látott vendégei voltak.

Az utóbbi időben a megváltozott körülmények áldozata lett ez a művésztelep is. Vadregényes helyen levő épületében évek óta háborús menekültek élnek, a művészek albérletbe kényszerültek. A negyvenéves évfordulóra tervezett reprezentatív kiadvány egyéves késéssel jelenik meg, ha egyáltalán megjelenik, s az sem biztos már, hogy reprezentatív lesz. Elhalasztották a retrospektív tárlat megrendezését is.

A *kishegyesi Kerámiai Művésztelep* az elsők között jött létre a jugoszláv művésztelepi mozgalomban. Dévics Imre kezdeményezésére papíron még 1958-ban megalakult, az alapító művészek – Mojak Aranka, Petar Mojak, Kalmár Ferenc és Kosta Djordjević – azonban csak 1959-ben jöttek össze először, s körülbelül húsz napot dolgoztak együtt. Az első kiállítást 1960 áprilisában rendezték meg az Ady Endre Mintaiskola előcsarnokában.

Az elkövetkező évtizedekben szinte minden jelentősebb kerámiaművész, Nemes Fekete Edit, Kalmár Magda, Togyerás József, Ana Bešlić, Ivan Jandrić, Vékony Lajos, Matuska Ferenc, Németh Anna, Sinkovics Erzsébet, Togyerás Irén, Cservenák Erzsébet, Csernus László megfordult és alkotott itt.

1968-ban a kishegyesi művésztelepi munka hatására hozták létre Szabadkán a Jugoszláv Kerámiai Triennálét. 1971-ben elhunyt Dévics Imre, a művésztelepi mozgalom reneszánsz alkatú egyénisége, 1973 óta a ő nevét viseli a művésztelep.

1982-ben a kishegyesi Bácska Építőanyaggyár segítségével állandó otthonhoz és elfogadható munkafeltételekhez jutott a Dévics Imre Kerámiai Művésztelep, s jövője a súlyosbodó körülmények ellenére is biztosítottnak látszik. Amíg csak lesz agyag és csodateremtő művészkéz ezen a tájon.

A *Szabadkai Képzőművészeti Találkozót* Szabadka község Képviselő-testülete a rendkívül gazdag és szerteágazó művésztelepi tevékenység céljából alapította 1962 áprilisában Palicsi Képzőművészeti Találkozó elnevezéssel. A Találkozó megalakításától kezdve számon tartja a jugoszláviai művésztelepek és alkotóházak tevékenységét, az egyéni alkotókat – köztük a vajdasági magyar képzőművészeket is –, emellett anyagi lehetőségeihez mérten minden évben műalkotásokat vásárol gyűjteménye számára. A megbízott igazgató 1968-ig Dévics Imre volt, a szervezőmunkát pedig Bela Duranci művészettörténész és Szilágyi Gábor festőművész irányították. 1967-ben rendezték az utolsó találkozót Palicson, ettől kezdve a szecessziós Reichle-palota lett a Képzőművészeti találkozó állandó székháza, ügyvezető igazgatója pedig Szilágyi Gábor. 1968-ban a jugoszláv grafikai kiállítás mellett ez az intézmény szervezte meg az első országos kerámiai szemlét, 1973-ban pedig a vajdasági művésztelepek jubiláris tárlatát.

Huszonöt éves fennállása alkalmából állandó kiállítás nyílt, amely átfogó képet nyújt a jelenkori jugoszláv képzőművészetről – benne a vajdasági magyar képzőművészetről is.

„1982 nyarán az intézet tanácsa és dolgozói közössége új igazgatót választott Marija Šimoković személyében", írja visszaemlékezésében Szilágyi Gábor. „Új munkatársak bevonásával a már ott levő Kata Cvijin Martinović és Petar Šadi mellé a dolgozói közösség felvette a visszatérő Katarina Tonković Marijanski és Dragomir Ugren festőművészeket."[3] Tette ezt annak ellenére, hogy a szabadkai képzőművészek nagy többsége és a vajdaságiak jelentős része magyar nemzetiségű. Ez a tény is jelzi a kisebbségi lét minden nyomorúságát, a magyarság alárendeltségét még a képzőművészet „nemzetek feletti" területein is.

A gazdag művésztelepi hagyományokban jelentős helyet foglal el a *Csurgói Művésztelep*, melyet Torok Sándor alapított 1967-ben. Megszűnéséig, 1972-ig a „helyi színek", a szabadkai élet, a tájfestészet igézetében tevékenykedett, és több szabadkai és Szabadka környéki festőművész mellett tagja volt a fiatalon elhunyt Bíró Miklós is, aki fura gesztenyesütőivel, fagylaltárusaival, száguldó motorosaival és döcögő biciklistáival sajátos világot lopott be a vajdasági képzőművészetbe.

A szabadkai-újvidéki Bosch + Bosch csoport, melyet Szombathy Bálint és Slavko Matković alapított 1969-ben, elsősorban az avantgarde törekvések, a konceptuális művészet és a konkrét-vizuális költészet műhelye volt.

Különleges színfoltja a vajdasági művésztelepi életnek a temerini TAKT. Fennállásának közel két évtizede alatt tárlatain több mint 800 fiatal képzőművész állított ki. – A TAKT léte miniatűr, de kulturális forradalmat jelentett Temerinben és poshadt vidékünkön úgy általában – nyilatkozott róla megteremtője és vezetője, Hevér János.

A vajdasági magyar lapok kort és körülményeket híven tükröző felhívást közöltek a „tanyai művésztelep" 1993-i megrendezésével kapcsolatban. „A szervezők az idén külön kéréssel fordulnak a potenciális részvevőhöz, mely szerint kérik, hogy lehetőleg hozzon magával: 0,5 liter lámpapetróleumot (világításhoz), 1 liter normálbenzint (aggregátor üzemeltetéséhez), 1 kg cukrot, 10 dkg sót, tetszés szerint zöldpaprikát, hagymát és burgonyát..."

A hetvenes évek vége felé jött létre tíz képzőművész kezdeményezésére Moravicán a *9 + 1 csoport*, amelynek tavaszi táborozásain azóta szinte minden jelentős vajdasági magyar képzőművész megfordult.

A *Q csoportot* 1983-ban Török István kezdeményezésére tizenkét szabadkai és Szabadka környéki képzőművész hozta létre; a csoport tudatosan vállalta fel az 1972-ben megszűnt Csurgói Művésztelep örökségét. A csoport székhelye Hajdújáráson van, ahol Törőcsik István helybeli művészetpártoló és műgyűjtő házat ajándékozott neki.

[3]Szilágyi Gábor: A szabadkai Képzőművészeti Találkozó 25 esztendeje. Likovni susret - Képzőművészeti Találkozó, Subotica, 1962-1987. Szabadka, 1988. - 22. l.

Szabadka gazdag képzőművészeti hagyományait tovább erősíti az 1980-ban megnyitott *Franzer-galéria*, amelyben a legkiemelkedőbb jugoszláv képzőművészek mellett kiállított a vajdasági magyar festők élgárdája (Franzer István, a képkeretezés művésze minden alkalommal maradandó „ruhába" öltözteti a kiállított alkotásokat. A „legfiatalabb" képzőművészeti jellegű létesítmény, a Bucka-Gányó alkotóház, Vajdaság első magán-alkotóháza, melyet Torok Sándor festőművész és Gál József amatőr festő és vállalkozó alapított.

A délvidéki magyar képzőművészet olyan gazdag és sokszínű, annyi nagy tehetségű alkotója van, hogy ezek számbavétele és bemutatása külön könyvet igényelne. Lelkiismeretünk megnyugtatására és az olvasó alapvető tájékoztatása végett így csupán a legkiemelkedőbbeket soroljuk fel, akiknek egy részét az egyetemes magyar képzőművészet is számon tartja, s akik tevékenységükkel hatással voltak és vannak a térség képzőművészeti életének alakulására.

A rangos lista élére mindenképpen a nagy alapozók, az itthon maradottak és hagyományt teremtők kívánkoznak.

Oláh Sándor (1886–1966), szabadkai tájkép-, portré- és aktfestő, a müncheni akadémia hallgatója és a Nagybányai Művésztelep tagja volt. Halálakor a következőket írta róla Sáfrány Imre: „...milyen rettenetes nagy dolog, milyen emberfelettien nagy teljesítmény egy hosszú életen át Szabadkán maradni és festőnek megmaradni."[4]

A szintén szabadkai *Farkas Béla* (1894-1941), az „elátkozott bácskai festő" a festészet, az ital és az ópium rabja, aki Palicson villamos alá vetette magát.

Szabadkán élt és alkotott a kilencvennégy esztendős kort megélt *Balázs G. Árpád* (1887-1981) is, akinek művészetére a nagybányai iskola és a prágai akadémia volt döntő hatással, s aki hazatérése után a szociális művészet, a munkástéma egyik legjelentősebb magyar festője lett.

Szabadkáról indult, hogy aztán a zágrábi magányban kössön ki a délvidékimagyar képzőművészet talán legjelentősebb egyénisége, *Hangya András* (1912–1988), akiről Herceg János azt mondta, hogy nála előbb, hitelesebb emberábrázolást senki másnál nem tapasztalt. „...Hangya András a távolság ellenére is megmaradt vajdasági festőnek", írta róla Bordás Győző, „olyannyira, hogy sokszor úgy érezzük, mintha művészetében benne foglaltatna közelmúltunk fél évszázada is. Festményeinek nemcsak a tájai, de a levegője is a mi levegőnk, s figurái, bármennyire különös figuráknak is tűnhetnek, valamennyien közülünk valók."[5]

Ács József (1914–1990) neve szinte egybenőtt a vajdasági művésztelepekkel, s elsősorban neki köszönhető, hogy egyáltalán létrejött ez a mozgalom. Három évtizeden át a Magyar Szó képzőművészeti kritikusa volt, ahol képzőművészeti levelező iskolát is indított, tucatjával fedezve fel a tehetségeket. Mindenekelőtt azonban kiváló festő volt. „A koloritás szenvedélyének robbanásszerű megvalósulása vásznain nem más, mint

[4]Sáfrány Imre: Fekete szalag ünnepi tárlaton. 7 Nap, 1966. szeptember 29.
[5]Bordás Győző beszélgetése Hangya Andrással. Hangya-monográfia, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984.

vulkánerejű kitörés, lázadás mindennel szemben" – mondta róla a temetésén Bela Duranci művészettörténész.

Nagyapáti Kukac Péter (1908–1944), a kiváló tehetségű naiv festő már életében legenda lett: koldusszegény volt és iszákos, egy pohár borért kész volt a kocsmában bárkit lerajzolni. 36 éves korában egy téli éjszakán a topolyai tanyavilágban megfagyott vagy halálosan megfázott. Breughel-i zsúfoltsággal festette vásznaira a vajdasági tájat és embert, a bajsai, topolyai, kishegyesi gazdákat tanyástul, családostul, jószágostul. 1973-ban Topolya község és a Képes Ifjúság rangos képzőművészeti díjat alapított a nevével.

Sáfrány Imre (1928-1980), a másik legenda: kiváló újságíró és szépíró, kísérletező kedvű festő, akinek sikerült megújítania a képzőművészetet. Sámánja jelkép lett a vajdasági festészetben, mint ahogy szamártövise is az, amelyre Párizsból hazatérve lelt rá.

Dobó Tihamér (1937-1987) – még egy legenda: a magányos kanizsai festő a Tiszáját festette megszállottan, idegszálaival pedig a folyó felett úszó ökörnyálat, a szitakötők játékát, a tiszavirágtáncot rajzolta. Önkezével vetett véget életének.

És itt vannak az utánuk következő kiválóak is, akik alkotásaikkal, tájaikkal és figuráikkal ma is e táj művészetét gazdagítják: Petrik Pál, Szilágyi Gábor, Andruskó Károly, a titói bársonyos diktatúra által a határon túlra kergetett, ám továbbra is ezt a világot festő Benes József, azután Torok Sándor, Szajkó István, Maurits Ferenc, Penovác Endre, Zsáki István, Gyurkovics Hunor, Skrabány Viktor, Török István, Pósa Ede, Urbán Gábor, Fejes István, a naiv festő, Kossuth Tivadar, Baráth Ferenc, Kapitány László, Szombathy Bálint, Csernik Attila, Siflis András, Csikós Tibor, Szalma László; a szobrászművészek közül: Almási Gábor, Glid Nándor, Kalmár Ferenc, Dudás Sándor, s a többiek – megannyi, művésztelepeken, csoportokban vagy éppen magányosan alkotó délvidéki magyar festő, grafikus, szobrász és keramikus.

*

A vajdasági magyarságnak a képzőművészethez hasonlóan igen gazdag zenei élete volt és van, ezt a gazdagságot azonban mind a mai napig nem sikerült alaposabban feltérképezni, könyvekben megjelentetni és ezáltal közkinccsé tenni. Ennek legfőbb oka a féloldalas – irodalomközpontú, sőt: versközpontú – vajdasági könyvkiadásban és kultúrában keresendő.

Az 1952-es palicsi Magyar Ünnepi Játékok kiadványa még negyvennél több vajdasági magyar énekkarról tesz említést, ezernél több dalárdatagot tart számon, s beszámol a szabadkai városi zenekar, az újvidéki filharmónia, a zombori műkedvelők zenekarának, az apatini műkedvelő szalonzenekar, a becskereki filharmónia, s a különböző falusi fúvószenekarok és tűzoltózenekarok tevékenységéről. S lelkendezve szól a több mint nyolcvan esztendős szabadkai zeneiskoláról, a Szerb Népköztársaság legrégibb ilyen intézményéről, amelynek élén olyan jeles zeneszerzők álltak, mint Lányi Ernő és Gaál Ferenc, vagy Milko Cora zongoraművésznő, s tanára volt Krombholz Károly zeneszerző, aki többszáz kisebb-nagyobb művet hagyott az utókorra.

Az utóbbi évek általános elszegényedése azonban a zenei életben is szomorú leépüléshez vezetett: 1993-ra a társadalmi támogatás teljes elmaradása már a legpatinásabb vajdasági magyar énekkarok és zenekarok puszta létét fenyegeti.

Leggazdagabb zenei élete mindenképpen Szabadkának volt és van még mindig, a sorozatos leépítések ellenére. A Filharmónia Lányi Ernő vezetésével a század elején országos hírnevet vívott ki magának, s olyan világhírű művészek is vállalták a fellépést ezzel a „vidéki" zenekarral, mint Bartók Béla vagy Pablo Casals. Hírnevét a két világháború sem tudta megtépázni, a második után az újjászervezett Filharmóniának hatvannál több tagja volt, s az egykori Jugoszlávia egyik legjobb filharmonikus zenekarának számított. Az ötvenes évek derekán váratlanul megtorpant ez a lendület: az operatársulat felszámolása, majd a különböző átszervezések felbecsülhetetlen károkat okoztak Szabadka fejlett zenei életében.

1968-ban a Zeneiskola centenáriumán azonban csodálatos dolog történt: az iskola egykori és akkori diákjai alkalmi kórussá álltak össze és elénekelték az ünnepségen Mozart Koronázási miséjét, majd ezt követően sem széledtek szét, hanem Égető Gabriella tanárnő vezetésével megalakították a *Pro Musica Kamarakórust*, amely néhány év alatt országos, sőt bátran mondhatjuk, európai hírnevet vívott ki magának a kórusmuzsika területén; alig van ország kontinensünkön, ahol ne vendégszerepelt volna.

A város legrégibb, ma is eredményesen működő zenei együttese a *Lányi Ernő Művelődési Egyesület kórusa*, a még 1898-ban alakult Iparosdalárda egyenes ági leszármazottja. Jelenlegi vezetője Varga Péter, Szabadka zenei életének egyik legállhatatosabb egyénisége.

A hatvanas években országos hírnévre tett szert a Milko Cora – Bordás Lajos zongorakettős, a hetvenes években a Régizene kamaraegyüttes, de volt a városnak vonósnégyese, fúvóstriója, van kamarazenekara, a Murényi Mátyás által vezetett leánykórus és a Huszár Elvira vezette ifjúsági filharmonikus zenekar pedig a mostoha körülmények ellenére is szép sikereket ér el otthon és külföldön egyaránt.

A zenei együttesek mellett Szabadkának rendszeresen koncertező, kiemelkedő szólóművészei is vannak – Kinka Rita, Basch Mária, Molcer Mátyás, Hényel Mária, Komjáthy Ildikó, Misuray Erzsébet, a Pekár Tibor és Pekár Lilla hegedűművész házaspár, az egészen fiatal Lajkó Félix –, akik rangot adnak a hatszáz esztendős észak-bácskai városnak a zenei nagyvilágban.

E vázlatos áttekintésben mindenképpen szólnunk kell Kanizsáról, ahol 1967-ben alakult meg a Kodály Zoltán Zenei Egyesület, a Tisza-parti kisváros zenei életének fő hordozója. Néhány évvel később ugyanitt született meg a Zenebarátok Egyesülete, amely a harmonikazenét műveli, igen magas színvonalon.

Becskereken a Petőfi Művelődési Egyesület Leánykórusa ért el figyelemre méltó sikereket, Adán a Bartók Béla Városi Zenekar és a Bartók Béla Női Kamarakórus. Becsén a 1963-ban alakult nagyhírű Kamarakórus, a város zenei életének rangelsője, sok hazai és külföldi fesztivál sikeres szereplője, amelyben szép számban énekelnek magyarok is. Csantavéren a zenei élet megteremtése Gogolyák Antal és Sándor Géza

zenetanárok nevéhez fűződik: a Bartók Béla Művelődési Egyesület keretében 1968-ban alakult meg a férfikórus, majd a vegyeskórus, a messze földön híres Kabai Tamburazenekarból nőtt ki az egyesület ma is jónevű zenekara. A két lelkes zenetanár távozása sajnos derékba törte a csantavéri zenei élet fejlődését.

Meg kell említenünk a többnyire Tisza menti zenészekből alakult Hívogató és Batyu népzenei együtteseket is. Ezeknek a nevéhez fűződik a táncházmozgalom meghonosodása e vidéken.

A filmezés úttörőinek nyomában

Vajdaságban *Lifka Sándor* mutatott be először filmet: 1900-ban Szabadkán telepedett le, s 340 férőhelyes sátrában rendszeres mozielőadásokat tartott. *Lifka Bioskop-Mozi* néven ő alapította a Monarchia legelső mozgófénykép vállalatát. Kamerájával megörökítette a századelő sétáló szabadkai hölgyeit és urait, a húsvéti körmenetet, a Palics és Szabadka között „száguldozó" villamost, az 1911-ben felavatott Városháza első vendégeit... A külföldi filmek mellett rendszeresen bemutatta azokat a „valóságfeltáró" rövidfilmeket is, amelyek Lifka Híradó néven váltak közismertté.

Az első világháború befejezése után, amikor visszatért a frontról, ahol filmhíradókat készített, megalapította az első délvidéki kő-filmszínházat. A nevét viselő mozi egészen napjainkig Szabadka legrégibb és legnagyobb filmszínháza volt. Mára ez is megszűnt. Jellemző, hogy égtájunk legelső filmesének emlékét egyetlen köztéri szobor vagy emléktábla sem őrzi. A másik nagy úttörő, a zombori *Bosnyák Ernő* 1923-ban alapított filmvállalatot Boer Film Sombor néven. Bosnyák a magyarok, szerbek, németek, ruszinok táncairól és szokásairól forgatott dokumentumfilmet, a filmkészítés történetében pedig, megelőzve az amerikai D.W. Griffith-et, elsőnek alkalmazta a kimozduló, pásztázó kamerát. A húszas években nagyjátékfilm forgatásába is belevágott. Budapestről szerződtetett rendezőt és díszlettervezőt, Bécsből operatőrt. A próbafelvételek és egy rövid részlet leforgatása után azonban elfogy a pénze, így Bosnyák Ernő álma, a Nagy Mozi – a Dunamenti Hollywood – sohasem valósul meg.

A mai értelemben vett filmgyártás – vajdasági magyar filmgyártás – csak a hetvenes évek elején vette kezdetét. Deák Ferenc forgatókönyvéből a belgrádi Vuk Babić *Teher* címen megrendezte az első magyarul is megszólaló filmet.

Az újvidéki *Vicsek Károly* első játékfilmje, a Parlag, amely szintén Deák forgatókönyve alapján készült, 1974-ben a Pólai Filmfesztiválon, valamint San Remóban is megkapta a legjobb rendezés díját. Podolszki József így írt erről az első vajdasági magyar filmről: „Számunkra különösen jelentős Vicsek alkotása, mert általános művészeti és nemes esztétikai értékein túlmenően a jugoszláv filmgyártás előremutató útkereséseit jelzi és egyben a vajdasági film kibontakozását is, ugyanakkor angazsáltsága a mi világunkból fakad, tehát közvetlenül érint és állásfoglalásra kényszerít bennünket."[1]

[1]Új Symposion, 1974. december

1979 nyarán ugyanennek a szerzőpárosnak egy másik filmje a *Trófea* megkapta a Pólai Filmfesztivál nagydíját, az Arany Arénát.

A mind jobban felerősödő szerb nacionalizmus azonban álljt parancsolt a fejlődésnek indult vajdasági magyar filmgyártásnak: 1982-ben a Naplemente (forgatókönyvíró Gion Nándor, rendező Vicsek Károly) pólai sajtóértekezletén néhány belgrádi filmes félreérthetetlenül kimondta, hogy a vajdasági filmgyártást Belgrád irányítása és ellenőrzése alá kell vonni, s hogy meg kell tisztítani a vidéki színektől és a sajátságos (nyilván magyar) folklórtól.

A vajdasági magyar filmkészítés szempontjából nagy reményeket keltett az Újvidéki Televízió. Az akkori tartományi művelődéspolitika irányítói lehetővé tették, hogy az évi hat-hét szerb nyelvű tévéjáték mellett a kisebbségek nyelvén is elkészüljön néhány. 1977-től 1990-ig így tizenegy magyar tévéjáték született, túlnyomó többségük Vicsek Károly rendezésében. A szerb nacionalizmus, majd a nyomában kirobbant háború aztán derékba törte – mint annyi más mindent – a vajdasági magyar filmgyártást is.

*

1986-ban *Siflis Zoltán* kezdeményezésére Topolyán filmesek, írók, újságírók összefogásából Topolyai Video Alkotóműhely néven megalakult az első vajdasági független filmműhely.

A 7 Nap 1990 márciusában közzéteszi a Szociográfiai Filmcsoport (Siflis Zoltán, Csorba Béla, Dudás Károly, Hoffmann Artúr, Póth Imre, Szemerédi Magda, Makai József) kiáltványát, amely híven tükrözi az Alkotóműhely törekvéseit:

„Elégtelennek érezvén mind az öntevékeny, mind hivatásos filmművészetünk valóság felé fordulását, a Szociográfiai Filmcsoport elhatározta, hogy a maga szerény anyagi és műszaki lehetőségeivel hozzájárul átalakuló társadalmunk időszerű kérdéseinek megvilágításához. (...) A Filmcsoport tagjai a valóságot kutatják és tényábrázoló filmes eszközökkel igyekeznek kifejezni életünk problémáit..."[2]

A műhely alkotói elsősorban olyan témákat dolgoztak fel – a kisebbségi sorba kényszerített délvidéki magyarság kollektív vagy egyéni meghurcoltatásait és megaláztatásait –, amelyek korábban tabunak számítottak, sőt egyesek annak számítanak még most is.

1986 és 1991 között huszonkét alkotás készült el a topolyai Alkotóműhelyben, ebből nyolc hosszabb filmszociográfia. Siflis Zoltán Nehéz idők című filmje (1987) vallomásfűzér a háború utáni kényszerbeszolgáltatásról, az Ebben a puszta világban (1987, készítette Dudás Károly és Siflis Zoltán) a tanyai életformáról szól egy húsz éve magányosan élő öregember sorsa nyomán, a Cselédsors (1987, Szemerédi Magda és Hoffmann Artúr) uradalmi cselédek egykori és mostani sorsáról, a Gádor-lakók (1988, Dudás Károly és Siflis Zoltán) a baranyai odúlakásokban tengődő emberekről, az Ez egy inkvizíció (1988, Csorba Béla és Siflis Zoltán) a hírhedt horgosi orgona-ügyről, több kanizsai magyartanár meghurcoltatásáról, a Nézünk egymásra? (1990, Komáromi

[2] 7 Nap, 1990. március 16.

Ákos, Siflis Zoltán, Póth Imre) az egykori földbirtokos és béresének negyven év utáni megrázó találkozásáról, a Temetetlen halottaink (1990-91, Siflis Zoltán, Blaskó Márta, Csorba Béla, Dudás Károly, Matuska Márton) a háború végén a délvidéki magyarok ellen elkövetett rémtettekről, a Piros (1991, Szemerédi Magda, Hoffmann Artúr, Póth Imre) a szórványmagyarság iskoláinak felszámolásáról.

A dokumentumfilmek mellett az Alkotóműhelyben több rajzfilm, video-art, néprajzi vonatkozású film és egy játékfilm is készült.

A hatalom, mint minden magyar kezdeményezést, a topolyait is gyanakodva fogadta, de valahogy megtűrte. Az újvidéki állami televízióban azonban már nem kaptak teret az itt készült filmek, így a szerzők arra kényszerülnek, hogy Vajdaság falvait-városait járva könyvtárakban, művelődési otthonokban mutassák be őket.

Hagyomány és önmegtartás

Amikor 1989. december 18-án a délvidéki magyar értelmiségiek egy maroknyi csoportja nyilvánosságra hozta a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége megalakítására irányuló szándékát, s a hatalom nem gördített áthidalhatatlan akadályokat az érdekvédelmi szervezet megalakítása elé. Nyilvánvalóvá vált, hogy repedeznek a pártállam megkövesedett struktúrái, hogy hosszú idő után Szerbiában végre lehetőség nyílik a többszólamú kibontakozásra, s a korábban szigorúan tiltott kisebbségi önszerveződés különféle formáira. Elsősorban persze a kultúra területén.

A VMDK 1990 március végi megalakulása után elsőként a *Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság* jött létre 1990. június 24-én Újvidéken. Tagságát elsősorban a „jugoszláviai magyar írók, tudósok, kritikusok, publicisták, társadalom- és természettudományi, illetve műszaki szakírók, mű- és szakfordítók, kultúra-népszerűsítők, valamint más anyanyelvű, de a magyar kultúrával is alkotói kapcsolatban álló jugoszláviai írók, műfordítók, komparatisták"[1] képezik, alapvető célja pedig „az alkotómunka közösségi serkentése, az alkotói eredmények szervezett népszerűsítése, az íráskultúra nemzetiségi szerepének fokozottabb érvényesítése, a délszláv és egyéb nemzeti-nemzetiségi íráskultúrával való kapcsolatok tervszerű ápolása, az alkotói érdekvédelem, önsegélyezés, szerzői és emberi jogvédelem intézményes biztosítása."[2]

A Társaság elnökévé dr. Bosnyák Istvánt, alelnökévé Dér Zoltánt, titkárává pedig Torok Csabát választották. A JMMT-nek több mint 200 tagja van, keretében helyi szervezetek alakultak (Újvidék, Szabadka, Zombor, Zenta, Becse, Topolya, Eszék, Lendva), ugyanakkor műfajok és tudományos szakterületek szerinti tagozatok is szerveződtek.

A JMMT alakuló közgyűlésén felolvasásra került dr. Hódi Sándornak, a VMDK alelnökének levele: „A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság létrehozása minden kétséget kizáróan az itt élő magyarság önállósulási törekvésének további erősödését jelzi. Jól tudjuk, hogy a közös akaratnyilvánításnak még nem jött el az ideje, hogy a szabadság kis köreinek a kiharcolásával léphetünk csak előre. Íme, egy újabb lépés a demokratizálódás, a megújulás, az önszerveződés terén, egy újabb tégla a jugoszláviai magyarság kulturális autonómiájának, kisebbségi önkormányzatának majdani épületéhez.

[1]A JMMT tevékenységi programja
[2]A JMMT Alapszabálya

Az elismerő szavakkal már csak azért sem szabad fukarkodnunk, mivel a dr. Bosnyák István által vezetett bizottság a helyét és identitását kereső vajdasági magyarságnak éppen azt a rétegét kívánja egybefogni, azokat az embereket próbálja legalább önmaguk vállalására rávenni, akik lelkén, személyiségén mindenki másénál mélyebb nyomokat hagyott az elmúlt néhány évtized: a felülről vezényelt szellemi élet, az ellenőrzött gondolat, az uralmi alárendelő szerepkör és szemlélet."

A Társaság fennállása óta számos tanácskozást szervezett, a legjelentősebb mindenképpen a Magyar Szó szerkesztőségével együtt lefolytatott *Hogyan tovább a háború után?* elnevezésű vitaciklus volt, amely a magyar nyelvű oktatás, művelődés és tájékoztatás legfontosabb kérdéseire kereste a választ. A JMMT figyelemre méltó könyvkiadói tevékenységével is nagyban hozzájárult a délvidéki magyarság szellemi életének gazdagodásához.

A délszláv háború azonban a Társaság reményteljesen induló tevékenységét is tönkretette.

„A hídépítés az ismeretes viszonyok között, amikor a háború miatt a meglevő hidak is eleve felrobbantak, egészen más formában történik most", nyilatkozta keserűen dr. Bosnyák István elnök. „A Társaság baranyai, lendvai tagozata időközben formálisan lecsatolódott, s ezt egyféleképpen lehet majd – bármennyire furcsa is a mód – áthidalni – a nemzetközi kapcsolatok keretében."[3]

*

Fontos tégla volt a vajdasági magyarság kulturális autonómiájának majdani épületéhez a *Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség* megalakulása is. A Szövetség a művelődés terén tapasztalt áldatlan helyzet, a nagyfokú szétszóratás, a művelődési egyesületek és együttesek mai napig tartó eróziójának megszüntetését, s az egykor oly nagy jelentőségű Vajdasági Magyar Kultúrszövetség örökségének felvállalását tűzte ki célul maga elé. 1992 tavaszán nagyszabású szakmai értekezletet szervezett a 120 éves fennállását ünneplő szabadkai Népkör Művelődési Egyesület, amely azt vizsgálta, milyen szerep hárul a művelődési egyesületekre és intézményekre, a művelődésben tevékenykedő emberekre a délvidéki magyarság kultúrájának, nyelvének, hagyományainak megőrzésében, gazdagításában és továbbadásában. A szabadkai értekezleten az egybegyűlt 53 magyar művelődési egyesület képviselői közfelkiáltással mondták ki a szövetségbe való tömörülés szándékát. A szabadkai Népkör és a szenttamási Arany János Művelődési Egyesület közös kezdeményezésére 1992. július 11-én Szenttamáson megalakult a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség, amely a vajdasági magyar művelődés központját ismét természetes közegébe, Szabadkára helyezte vissza. Az alakuló közgyűlésen 67 vajdasági magyar művelődési egyesület és intézmény képviselői voltak jelen – a Szövetségnek jelenleg több mint ötven tagszervezete van. A VMMSZ elnökévé Dudás Károlyt, alelnökévé Fazekas Jánost és Hallai Istvánt, főtitkárává pedig dr. Szöllősy Vágó Lászlót választották.

[3]Magyar Szó, 1992. november 15.

A Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség munkaprogramja nemcsak azt tartalmazza, hogy kapcsolatot kell teremteni mindazokkal, akik készek képességeiket a vajdasági magyar kultúra szolgálatába állítani, nemcsak a magyar művelődési egyesületek, intézmények, szervezetek és társulatok évtizedek óta elhanyagolt számbavételét jelöli ki legsürgősebb feladatának, hanem a regionális szerveződés ösztönzését, a vajdasági magyarság művelődési élete szempontjából különösen jelentős, periodikusan ismétlődő rendezvények – szemlék, találkozók, táborok – szervezésében való részvételt, az anyaországi és más országokban működő magyar szervezetekkel való eleven kapcsolatteremtést és saját művelődési dolgozóinak szervezett továbbképzését, de még a Szövetség finanszírozási-önfinanszírozási modelljének kidolgozását is.

A művelődési élet majd minden területén alakultak szakbizottságok (zenei, táncművészeti, színművészeti, irodalmi-nyelvi, néprajzi-népművészeti, fotó- és filmművészeti, video-képzőművészeti, népművelési, propaganda-publicisztikai és gazdasági-jogi). A Szövetség szervei: az Elnökség, a Választmány valamint a Művészeti és Tudományos Tanács, amelyben helyet kaptak a vajdasági magyarság művelődési életének legkiemelkedőbb képviselői.

A VMMSZ alig több mint egyéves fennállása alatt a mostoha körülmények ellenére elkezdte kiépíteni a hidakat a tagegyesületek felé, szűkös lehetőségeihez mérten szakmai és anyagi támogatást nyújtott nekik, illetve eszközölt ki a számukra, védőszárnyai alatt Hajdújáráson és Palicson, Bajmokon, legutóbb pedig a dél-bánáti Debelyacsán alakult vagy alakult újra magyar művelődési egyesület. A Szövetségnek sikerült korrekt viszonyt kialakítania az anyaország művelődési minisztériumával és alapítványaival (elsősorban az Illyés Alapítvánnyal), amelyek jelentős eszközökkel támogatják a délvidéki magyarság kultúrájának megmaradását.

Illyés Gyula születésének kilencvenedik évfordulója alkalmából a VMMSZ-nek a Népkörrel közösen sikerült egy feledhetetlen estet szervezni, a Népkörrel és a 7 Nap szerkesztőségével közösen pedig vállalta a Magyar Televízió által meghirdetett Ki mit tud? vajdasági rendezvénysorozatának lebonyolítását; a vetélkedő több száz tehetséges vajdasági magyar fiatalt mozgatott meg, a becsei, moravicai, szabadkai, zentai és kisoroszi körzeti válogatóról 73 produkció jutott el a Szabadkán megrendezett vajdasági döntőre, ahonnan 32 továbbjutott a budapesti országos válogatóra – több, mint a határon túli magyarok bármely régiójából.

A *Hagyomány és önmegtartás* címmel szervezett szabadkai tanácskozás – ismét csak a százhúsz esztendős Népkörrel közösen – arra a kérdésre kereste a választ, milyen szerepe van és lehet az iskolának, a vallásnak, a színháznak a nemzeti azonosságtudat megszilárdításában.

A jelen és a közeljövő feladatai közé tartozik a már meglevő Nyugat-Bácskai Művelődési Egyesületek Szövetségének felkarolása, az egykor hatalmi kézzel ledorongolt Dél-Bánáti Magyar Művelődési Egyesületek Szemléjének felélesztése s a Vajdasági Magyar Kultúra Napjainak megszervezése. No meg az utóbbi időben oly sokat emlegetett, az itteni magyarság számára roppant fontos „vajdasági Szárszó" előkészítése – a

különböző áramlatokhoz tartozó magyar értelmiségiek között tapasztalható nézetkülönbségek megvitatása.

A Vajdasági Magyar Művelődési Szövetséggel nagyjából egyidős a dr. Rehák László által irányított szintén Szabadkán székelő *Magyarságkutató Tudományos Társaság*, amely elsősorban azokkal a témákkal foglalkozik – demográfiai, szociológiai, iskolatörténeti stb. kutatások –, amelyek a vajdasági magyarság létkérdéseit boncolgatják, s lazább formában, népszerűbb módon ugyanezt teszi a JMMT *Szabad Líceuma* is.

Mindezek a szövetségek, társaságok és egyesületek, mint mondottuk, megbízható minőségű és szilárd alapanyagú téglák a vajdasági magyarság kulturális autonómiájának e mostoha körülmények között is formálódó épületéhez.

A jugoszláviai magyar irodalom a Tito-korszakban[1]

A zsdanovizmus jegyében

Néhány hónappal a katonai közigazgatás megszüntetése után, 1945 őszén ismét megjelent a *Híd*, az a folyóirat, melyet kommunista, antifasiszta beállítottsága miatt 1941-ben a Bácskában éppen csak berendezkedő magyar hatóságok szüntettek meg. A háború utáni Híd *egyik* alapvető feladata megjelenésének első pillanatától kezdve egészen a nyolcvanas évek végéig az volt, hogy a körülményekhez képest viszonylag magas szinten közvetítse a mindenkori hivatalos jugoszláv pártállami és állampárti ideológiát és ethoszt. Természetesen ahogyan a hivatalos ideológia módosult, s nemegyszer liberalizálódott, úgy változott a Híd irodalompolitikája is. Mindez persze korántsem jelenti, hogy a folyóirat, mely két évtizeden át az egyetlen magyar irodalmi orgánum volt a Vajdaságban, nem segített igazi irodalmi értékek létrehozásában, vagy hogy nem látott el – különösen az első években – fontos népművelői szerepet.[2] A létrehozás pillanatában azonban – akárcsak később, az első magyar könyvkiadó megszületésénél – ezek a szempontok az állami irányítás és mecenatura szemszögéből nézve másodlagosak voltak, s eltörpültek az ideológiai és propagandisztikus szempontok mellett.

Kezdetben a kommunista mozgalmi múltjáról ismert orvos, *Steinfeld Sándor* jegyezte a lapot, de a későbbiekben is találunk a folyóirat élén párthivatalnokokat *(Olajos Mihály, Ernyes György)*. A közvetlen, leplezetlen politikai ellenőrzés alól a Híd lényegében csak az ötvenes években szabadul fel valamelyest, a közvetett nyomásgyakorlás azonban – noha jellege és intenzitása különböző volt – a későbbi szerkesztők *(Majtényi Mihály, Herceg János, Major Nándor, Pap József, Ács Károly, Bányai János, Bori Imre)* idején sem szűnt meg, sőt nemegyszer találkozott a főszerkesztők szándékával is.

Ha egyetlen mondattal kívánnánk jelezni a Híd háború utáni útját, mondanánk: a folyóirat egyszerre kívánta szolgálni „Istent" és a „császárt", a szabadság (beleértve az irodalmi szabadságot is) és az állam ügyét, s amikor kiderült, hogy ugyanazzal az adógarassal egyszerre mindkét elvárásnak nem lehet eleget tenni, a kisebb-nagyobb elrugaszkodások után rendre meghátrált az állam, a hatalom előtt.

[1]A korszakról legátfogóbban Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Újvidék, 1993., 141-343. p.
[2]V.ö. Szeli István: A *Híd* a háború után. In. Történő történelem. Újvidék, 1981., 73-76. p.

Az első szám programcikke a következőképpen jelöli ki a folyóirat feladatait: „Mi más programja lehet az új Hídnak az új Jugoszláviában, mint a legharcosabb és legkövetkezetesebb demokrácia: népuralmunk erősítése, Népfrontunk kiépítése, a reakció elleni kíméletlen küzdelem és a keserves múlt tanulságaképpen a dolgozó nép megingathatatlan egységének és népeink felbonthatatlan testvériségének megszilárdítása."

Később, egy másik írásban Steinfeld még hozzáteszi: „A magyarság évszázados szabadságharcaiban gyökerező egyetemes népi kultúra részeseivé és hordozóivá akarjuk tenni városaink és falvaink minden dolgozóját, az értelmiségieknek azon rétegét, amely fönntartás nélkül keresi és akarja az együtt-menetelést dolgozóinkkal..."[3]

Steinfeld szavainak nem sok hitele lehetett a kortárs olvasók előtt. S ezeknek száma nem is volt csekély. A Híd kiadását és terjesztését ugyanis eredendően mozgalmi feladatnak tekintették, és a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség lapárusai mellett az úgynevezett antifasiszta könyvesboltok és mozgalmi terjesztők útján is árusították, úgyhogy minden jelentősebb magyarlakta községbe eljutott.

Nem csupán azért tartjuk a fenti programot puszta frázisnak, mert a folyóirat megszületésének pillanatában még üzemelnek a gyűjtőtáborok – csupán az Újvidékhez közeli járeki gyűjtőtáborban több mint 200 német és magyar gyermek halt meg 1945 végén és 1946-ban[4] – és megkezdődött a parasztság elleni hajsza is, hanem elsősorban azért, mert a magyarság évszázados szabadságharcaira való hangzatos hivatkozásnak maga a folyóirat gyakorlata – konkrét publikációi – mondanak ellent. Hiszen éppen Steinfeld idézi *Révai Józsefet* annak bizonyításául, milyen reakciósok a jugoszláviai magyarok:

„A magyar reakció térhódítása a belpolitikában a szomszédos országok magyar kisebbségeire is hatott. Jugoszlávia és Erdély magyarságának soraiban ennek folytán a soviniszták sikereket könyvelhetnek el. Ahelyett, hogy a kisebbségek a jugoszláv vagy a román demokráciával működnének együtt, egy követ fújnak a reakcióval... Jugoszláviában a magyar kisebbség sajnos a jugoszláv reakció csatlósa lett... A jugoszláv-magyar viszonyban a magyar sovinizmuson kívül nincs zavaró körülmény."(1946)[5]

Nem csoda, hogy a Híd főszerkesztője oly nagy megértéssel hivatkozik Révaira – ekkor még zavartalan a két kommunista párt közötti viszony, miként azt a Híd olvasói *Djuro Pucar* jugoszláv pártfunkcionárius szavai alapján is megállapíthatják: „a magyar Kommunista Párt széleskörű támogatást talál a jugoszláv Kommunista Párt részéről. Jugoszlávia békeszerető népe támogatja a magyar népet abban a küzdelemben, amelyben célja az igazi demokrácia megszilárdítása."[6]

A magyar kommunisták támogatásából a Híd is kiveszi a részét. Többször is bírálja a magyarországi állapotokat, különösen a polgári pártokat és a koalíciós időszak kisebbségpolitikáját. Ekkoriban fogalmazódik meg az a később igen gyakran hallott propagandatétel, miszerint a kisebbségi kérdés megoldásának etalonja a jugoszláv gyakorlat. (Ezt

[3]Idézi Bori Imre: i.m. 142-143. p.
[4]Mészáros Sándor: Gyermekvértanúink. A járeki haláltábor. Világszövetség, 1993. aug. 3., 20-21. p.
[5]A Szabad Népből származó idézet. Steinfeld Sándor: Világszemle. Híd, 1946/1., 52. p.
[6]Ugyanebben a szellemben íródott Popovics Jován Magyarországi utam c. útibeszámolója is. Híd, 1946/3., 171-180. p.

a hazugságot a későbbi években, évtizedekben nemcsak a magyarországi közvélemény egy jelentős része hitte el, magáévá tette és büszkén hirdette a vajdasági magyar értelmiségi elit is.) A Híd ébersége kiterjed a magyarországi tankönyvekre is. *Lőrinc Péter* például még egy kubikosokról szóló olvasmányban is revíziós törekvéseket fedez fel, mert abban az áll, hogy „a csonka hazában nagyon megszűkült a kubikusok munkaterülete."[7]

Ha a jugoszláviai magyarság legfontosabb egzisztenciális kérdései szempontjából vizsgáljuk a Híd negyvenes évekbeli írásait, azt kell mondanunk, hogy a folyóirat munkatársai bizonyos kérdéseket (megtorlás, kitelepítések, gyűjtőtáborok) még csak hangulati szinten, vagy áttételesen, metaforikusan sem említenek, más kérdésekről pedig (újjáépítés, beszolgáltatások, délszláv betelepítések) kizárólag a hivatalos retorika hangján, apológiával és hurráoptimizmussal beszélnek. *Thurzó Lajos* például a beszolgáltatások idején imigyen zengi az új kenyér dicséretét:

„Régi és újgazdák szekerei állnak
magtár előtt, a sornak se vége,
se hossza
Kövér zsákokban felajánlott élet hallgat,
Mezők érett, dús gyümölcse
Falvak, tanyák szorgos népe
hozza"

(1946)[8]

Kek Zsigmond, aki a háború előtti Hídban átfogó valóságismeretről, jó szociográfiai érzékről és tájékozottságról tett tanúbizonyságot, most ekként üdvözli az egyértelműen asszimilációs célzatú telepítéseket:

„A reakció jelszavaival szemben az öntudatos vajdasági dolgozó legelsősorban félreérthetetlenül leszögezi, hogy a telepítés, népeink egységének és testvériségének egyik alappillére éppen olyan változhatatlan és végérvényes, mint maga népuralmunk, mert ez a dolgozó nép akarata. A vajdasági dolgozó nép akarata, hogy az elpusztult vidékek harcosai itt otthont találjanak és velünk együtt építsék a közös jövőt. A hazáját eladó sváb ötödik hadoszlop helyét azok töltsék be, akik hazánk szabadságáért és egységéért küzdöttek. Ezen az akaraton nem fog változtatni a reakció semmilyen kísértete. Mi majd megtanítjuk őket arra, hogy népünknek ezt az akaratát respektálják. Aki ma változásról beszél, az saját piszkos érdekeit állítja a dolgozó nép érdekeivel szembe, aki változással fenyegetőzik, az a dolgozó nép halálos ellensége, és úgy is kell vele bánni." A még a Hídban is szokatlanul fenyegetően ható dörgedelmek mellett Kek kimondja a hatalom tényleges célját is, mely nem más, mint a „testvéri asszimiláció": „...Az egység és

[7]Lőrinc Péter: Magyarországi új tankönyvek. Híd, 1946/911., 693. p.
[8]Thurzó Lajos: Az új kenyér dicsérete. Híd, 1946/9., 546. p.

testvériség, ami ma Vajdaságban és hazánkban feladat és hivatás, nemzetközi viszonylatban is egyetlen megoldás... Mert a Duna-medencének ma nem történelmi, földrajzi, etnográfiai egyöntetűségre és ezzel kapcsolatban hegemóniára, kitelepítésre, vezérnépre és alárendelt népekre, tehát imperialista asszimilációra van szüksége, hanem egyenjogú népek egységére és testvéri együttélésére. A dolgozó nép testvéri asszimilációjára. Erre kell példát mutatnia Vajdaságnak..." (1946)[9]

A testvéri népek együttélésének víziója és az imperialista asszimiláció elítélése csupán azért hangzik hamisan, mert a betelepítésnek két olyan feltétel volt az alapja, amelyet elvben – mint látjuk – Kek ugyan elvetett, de konkrét formájában üdvözölt. E két feltétel pedig az államnemzeti *hegemónia* és a „svábok" (valamint értelemszerűen a Sajkás-vidéki magyarok) *gyűjtőtáborokba hurcolása* és szülőföldjükről történt *elűzése.*

A Híd politikai propagandája természetesen nemcsak a hazai dolgokat érintette, kiterjedt az élet minden területére. A sztálinista irányvonalat jól szemlélteti, hogy szerzőkként gyakran szerepelnek első vonalbeli kommunista politikusok, mint pl. *Sztálin, Tito, Zogović, Gyilasz, Dimitrov, Molotov,* de gyakran vesz át cikkeket a Pravdából és a belgrádi Borbából is, amely akkoriban a párt hivatalos álláspontját képviseli.

E tömény dogmatizmus kihat a Híd esztétikai értékrendjére is. *Gál László,* a szocialista realizmus korának legharciasabb és legkíméletlenebb költő-újságírója ekként látja a vajdasági magyar író feladatait:

„Sztálin mondotta: Az író a lelkek mérnöke.

Mi, jugoszláviai magyar írók, talán nem vagyunk mérnökök, talán csak pallérok vagyunk, talán még csak most járunk magunk is szakiskolába." Majd egy éles kanyarral hozzáteszi: „Én nem tartom bűnnek, ha valaki rossz író – de bűnnek tartom, ha rossz magyar, mert akkor rossz ember is."

Hogy Gál László mit értett „rossz magyarságon", azt sohasem magyarázta meg. Mindenesetre Sztálint összekapcsolni holmi magyar nemzeti „szempontokkal" nem egyéb, mint politikai dadaizmus.

A lélek vajdasági „pallérai" különösen a lírában alkottak „maradandót". Laták István például, hosszú hallgatás után, 1946-ban egyszerre három kommunista alapítóatyának is verset szentelt (Sztálinnak, Leninnek és Titónak). Még ezzel a teljesítményével sem tudta azonban veszélyeztetni Gál László fölényes vezetését az agitpropos plakátköltészet mezőnyében.

Gál, mint a rendszer harcos elkötelezettje, maga is jeleskedik a Tito-kultusz megteremtésén és irodalmi ápolásán. Az ötvenes évektől kezdődően a totalitarizmus jugoszláviai változata kitermeli a maga sajátos *antisztálinista sztálinizmusát* politikában, irodalomban, művészetben egyaránt. Ideológiailag ebben központi szerepet játszik a Tito köré fonódó személyi kultusz, mely patriarchálisabb ugyan a sztálininál, de ugyanarra a vallásos ikonográfiára épül, s a dolgok természete folytán jóval hosszabb életű a többi kelet-európai vezértömjénezésnél. A Gálék által megteremtett irodalmi személyi kul-

[9]Kek Zsigmond: Vajdasági telepesek. Híd, 1946/8., 478-482. p.

tusz szégyenletesen szívósnak bizonyult, és egészen Josip Broz haláláig virágzott. A tömjénezésből kivétel nélkül minden lap és folyóirat kivette részét, sőt, több kiváló, modern gondolkodású írónk is (mint *Domonkos István* vagy *Tolnai Ottó*) engedett a hatalom csábításának. A zsdanovizmus szelleme tehát vígan élt tovább a szerzők akarata ellenére is.

Zendülés a termelőeszközök esztétikája ellen

A háború előtti Hídban induló baloldali írók többsége a negyvenes évek végének „szép új világában" sajnos nem tudott, nem mert, de valószínűleg nem is akart a társadalomkritika azon eszközeivel élni, amelyeket korábban használt vagy munkált ki, ugyanakkor művészileg sem jutott előre. A zendülés lassan elkerülhetetlenné vált, különösen a II. jugoszláv írókongresszust (1950) követően, mely az antizsdanovista szemléletváltás imperatívuszát tűzte zászlajára, jórészt a Sztálin és Tito kapcsolatában beállt politikai fordulat függvényében.[10]

Az inkább ideológiai és kultúrpolitikai, mintsem általános társadalmi olvadás jótékonyan hatott a vajdasági magyar irodalomra is, így az ötvenes évek elejétől egyre nagyobb szerepet kapnak azok az alkotók, akik saját írói világlátásukat és stílusukat lényegében már a harmincas években kialakították, mint pl. Sinkó Ervin, Majtényi Mihály, Herceg János, s akik művészi szuverenitásukat – kisebb megalkuvásoktól eltekintve – tartósan meg tudták őrizni. Látványos fordulatot azonban – mint később is annyiszor – az ötvenes években csoportként fellépő fiatal írónemzedék hozott.

A Híd 1950. áprilisi számában tizennégy fiatal szerző (novellista, költő, kritikus, néprajzkutató) jelentkezett. Alkotásaikhoz B. Szabó György, a tanárképző főiskola tanára, esztéta s gyakorló művészember írt előszót, művészeti és politikai tekintélyével mintegy biztosítandó a fiatalokat az esetleges negatív fogadtatással szemben. Erre a támaszra, mint hamarosan kiderült, szükség is volt, noha a vitában végül maga a mentor is némiképp opportunistának bizonyult. Az új nemzedék – tagjai közt ott volt Fehér Ferenc, Major Nándor, Németh István, Petkovics Kálmán, Bori Imre, Juhász Géza és Tomán László – nem talált egyértelmű rokonszenvre. Mint később is nemegyszer, elsőként a minden új törekvéssel szemben gyanakvó *Bogdánfi Sándor* kongatja meg a vészharangot, majd hamarosan csatlakozott hozzá Rehák László (a Magyar Szó főszerkesztője), Gál László és Bálint István is. A többmenetes vita 1950 májusában kezdődött, s lényegében egy teljes éven át tartott. Megéri a valamivel részletesebb taglalást, hisz az 1950-ben és 1951-ben megfogalmazott anatémák ott visszhangzanak majd a vajdasági irodalomban mind a hetvenes évek irodalmi és politikai afférjaiban, mind pedig a *Sziveri*-féle nemzedékkel történő leszámolás során, annak ellenére, hogy a szereplők

[10] A kérdéssel kimerítően foglalkozik Bosnyák István Megújhodás – megoszlás nélkül? c. tanulmányában. In. Szóakció I., Újvidék, 1980., 138-187. p.

közben kicserélődnek, sőt, jó kelet-európai szokás szerint olykor – „helyzetbe" kerülvén – az egykori üldözöttek is üldözőkké válnak.

Az áprilisi Híd körüli összecsapás látszólag csupán esztétikai kérdések körül zajlott, s e tekintetben a vitázók szótára, fogalomkészlete között sincs lényeges különbség. Mindkét oldalról elhangzik pl. a formalizmus vádja a másik tábor ellen, s a fiatalok sem átallják fölemlegetni a szocialista realizmus fogalmát, noha kétségkívül e fogalom parttalanná tételén fáradoznak. Az esztétikai természetű pengeváltás mögött azonban nehéz nem észrevenni az alapjában véve világnézeti, sőt nemzedéki konfliktusokat, több-kevesebb összefüggésben az időszerű történésekkel. Ezekben az években köti meg a jugoszláv politikai elit a maga külön alkuját a humánértelmiséggel, lemondva a művészeti mozgások kézivezérlésű irányításáról. Mindez a többi kelet-európai államhoz képest felbecsülhetetlen előnynek látszott, és tulajdonképpen az is volt. Amíg a művészi kísérletezés, a modern, avantgarde és neoavantgarde eredmények abszorbeálása Jugoszláviától keletre akadályokba ütközött vagy egyenesen tiltva volt, addig a délvidéki magyarság körében mindez lényegében 1950-től többé nem számít tabunak. A hatalom és a humánértelmiség közötti kimondatlan, de jól érzékelhető alku azonban egy tiltott területet továbbra is fönntart: ez pedig a *társadalombírálat* területe, a helyi sajátos körülmények között beleértve a nemzetiségi kérdés művészi invencióval vagy anélkül megfogalmazott kritikáját is. És természetesen tabunak számított – az előzőekkel összefüggésben – Tito és az elithez tartozó politikai vezetők személye is.

Az áprilisi Híd nemzedékének törekvései valójában nem léptek túl az említett különalku következtében létrejött, és a korábbiaknál tágabb korlátokon. Túlhaladták viszont a Vajdaságban akkor még ereje teljében levő bornírt, tipikusan jugoszláv „antisztálinista sztálinizmus" kínálta kereteket. De lássunk néhány tanulságos részletet a vitából!

Az új nemzedék bírálói mindenekelőtt az osztályharcos, elkötelezett hangot sutba vágó individualizmust, a befelé fordulást és intimitást nehezményezték. A Magyar Szó főszerkesztője Németh István írását eszmeietlennek, „megoldás nélküli naturalista színezetű karcolatnak" nevezte.[11] Borus Erzsébet és Fehér Ferenc verseiről pedig így vélekedett: „...belőlük nem más, mint az osztályával meghasonlott, a forradalmi cselekedetektől idegenkedő, a tömegektől elszigetelt és a kemény harc és nagy erőfeszítések elől a magába zárkózásba menekülő kispolgár beszélt." Tomán Lászlóra sincs jó szava, aki Debreczeni József költészetének formai igényességét, líraiságát dicséri: „Ez a hang sokban egy rothadó, pusztulásra ítélt, elmúlt világ hangja."[12]

Hogy az esztétikai vagy ízlésbeli vitánál többről van itt szó, azt Bogdánfi Sándor mondja ki vitacikkében, amikor arra a kérdésre, hogy miben különböznek a támadók és a megtámadottak, így felel:

„Egy szóval válaszolhatunk: a világnézet. A demokratizálódás jegyében hely, tér és minden lehetőség megadható még a sokszor mértéken aluli írásuknak is, de nem lehet

[11] Rehák László: Az új nemzedék hangja? Magyar Szó, 1950. május 11., 4. p.
[12] Ő, cikke folytatásában. Magyar Szó, 1950. május 12., 4. p.

lemondani arról, hogy minden szellemi eszközzel harcoljunk a magyar szellemi élet forradalmi világnézetéért. Őszintén és nyíltan kimondom, mindenki szeretné, ha a fiatal magyar írók forradalmi tulajdonságokkal rendelkeznének, ha forradalmi szenvedély, harcos erő hatná át írásaikat, ha valóban a költő és író jövőbelátó szemével, nem a felvásárlás és a rossz menzák szemszögéből néznék a falut. Ha erről a törekvésről bárki is lemondana, az valóban bűnös irodalompolitika volna." Bogdánfi ugyanakkor megfogalmazza az új írócsoportnak, mint potenciális alkotóközösségnek irodalompolitikai likvidálására tett javaslatát is: „A törtető csoportokat tehát fel kell számolni, még ha az irodalom megmentésére irányulnak is."[13] Ennek csak látszólag mond ellent alábbi véleménye, mely mások szájából és más időkben, például a *Symposion* 1983-as nemzedékének kiakolbólítása idején is, tartalmilag hasonló üzenettel úgyszintén elhangzott: „Egy írónemzedék kizárólag úgy likvidálható, ha megtagadják tőle a helyet, azaz a közlés lehetőségét, a nyilvános szereplés jogát. Tudomásom szerint Tomán Lászlónak, Bori Imrének, és Fehér Ferencnek, a véd- és dacszövetség látható fejeinek, de a többi kezdő írónak is minden magyar lap megnyitotta hasábjait."[14] Bogdánfi ugyanis pontosan tisztában volt azzal, hogy egy nemzedék megsemmisítésének nem a teljes elhallgattatás a legcélszerűbb módja, hanem a csoport szétzilálása, demoralizálása, majd egyenkénti beemelése az irodalmi életbe, megnyitva az egyéni felemelkedés és karrier útját, ugyanakkor lehetetlenné téve a csoportos irodalmi és világnézeti lázadást. Ez a módszer 1950-ben lényegében meghozta a szinte azonnali sikert: az áprilisi Híd fiatal alkotóiból sohasem lett igazi nemzedéki alkotócsoport. Az Új Symposion *első nemzedékének* ártalmatlanná tétele és „affirmálása" lényegében ugyanilyen vezérfonalat követve ment végbe, ha nem is megelőző, csak utólagos beavatkozással: a Symposion-nemzedék művészeti forradalmának lezárulását követően.[15]

A kibontakozás időszaka

Az ötvenes évek, ha ellentmondásosan is, de lehetővé tették, hogy a vajdasági magyar irodalom fokozatosan megszabaduljon a politikai célzatú ancilla-szerep kényszerű rabságából. 1948-ban például a Híd akkori főszerkesztője még a következőket sugallja Herceg Jánosnak: „Komoly írónak nehéz témát ajánlani, mégis fölvetek egypár dolgot, amit nagyon szívesen tennénk művészi feldolgozásban a Híd-ba: pártmunkás, államosítás, magánkereskedelem likvidálása, kulákok megtörése az 1947-es felvásárlási kampányban, mezőgazdasági szövetkezet (közös földmegmunkáló bizottságok), népellenes pap leálcázása, magyar kultúregyesületek. Hosszú lenne mindegyikről megírnom, hogyan képzelem el a feldolgozásukat. Ha választ valamit, írja meg, akkor majd arról megírom az én ajánlatomat, aminek elfogadása a Maga részéről nem kötelező. Különben jó módszer lenne, ha esetről esetre értesítene arról, hogy min dolgozik. Munka közben is hasznos észrevételeket tudnánk tenni."[16]

[13]Bogdánfi Sándor: Irodalom és világnézet. Magyar Szó, 1951. ápr. 22., 3. p.
[14]Uott.
[15]Az 1972. február 5-i újvidéki íróperekkel lényegében ez a folyamat lezárul.

Az írói szemléletet, az esztétikai megformálást is közvetlenül irányító szocialista realizmus háttérbe szorult ugyan, de a politikának a közvetlen beavatkozása az irodalmi életbe sohasem szűnt meg teljesen: ez a beavatkozás egyfelől a politikai széféra megrendeléseiben mutatkozott meg, másfelől viszont az írók és szerkesztők egy részére gyakorolt represszióban. Különben a szocialista realizmus démonával folytatott küzdelem jóval tovább eltartott, mint a jugoszláv irodalmakban: hosszú ideig Sinkó Ervin is mintegy tágítani, parttalanítani kívánja a fogalmat, akárcsak jóval később Ernst Fischer vagy Roger Garaudy, de az ötvenes évek elején még Bori Imre is affirmatív módon, noha kellő óvatossággal utal rá, meglehet, mimikriként.[17]

Az ötvenes évek a háború előtt induló, sőt már akkor elismert írók bizonyos mértékű reneszánszának a kezdetét is jelentik. Ez különösen a prózaírókra érvényes. Herceg János 1951-ben adja ki *Bors és fahéj* című novelláskötetét, amely azonnal a szocrealista kritika botránykövévé válik. Ugyancsak ekkor jelenik meg Komáromi József Sándornak évtizedekkel korábban írt *Választmányi ülés* c. szociográfiája. De Majtényi Mihály s a már említett Herceg regényírói opusza is az ötvenes években kezd kiteljesedni. Egyfelől a *Garabonciás* és a *Bige Jóska házassága* jelzi ezt, másfelől az *Anna búcsúja* meg az *Ég és föld.*

A lírában Debreczeni József impresszionizmusa érdemel figyelmet, míg a korábbiakban már említett Gál László a pártangazsáltság nyűgeitől csak a hatvanas évek második felében szabadul meg, s ekkor írja költészetének legjobb darabjait.

Az ötvenes évek elején jelenik meg magyarul Sinkó Ervin legjelentősebb regénye, a Tanácsköztársaságnak mintegy eszmetörténeti összefoglalóját nyújtó *Optimisták*, valamint a Sallai-Fürst-féle per idején játszódó *Tizennégy nap* is. Sinkó Ervin reneszánsza azonban igazából a hatvanas években veszi kezdetét, a kor új szellemi áramlatainak megfelelően.

A két háború közötti vajdasági irodalom doyenje, Szirmai Károly vizionárius-expresszionisztikus prózájával, egzisztencialista létélményével igazából csak a hatvanas években találja meg újra helyét irodalmunkban, noha regénye, a *Katlanban* már 1958-ban napvilágot lát.

Az ötvenes évek irodalma elsősorban az „öregeknek", másrészt pedig az áprilisi Híd nemzedékének köszönhetően vált egyre igényesebbé, és a lét kis dolgainak meg az individuálisnak a felfedezésével – itt elsősorban a máig aktív Herceg János kisprózájára gondolunk – egy időre új perspektívákat is nyitott. Az áprilisi Híd körének egyetlen kiemelkedő lírikusa Fehér Ferenc. Népies ihletésű nosztalgikus költői világa azonban poétikailag, nyelvileg nem tudott kiteljesedni. Jelentős a műfordítói tevékenysége is. Ács Károly nem az áprilisi Hídban jelentkezett első alkotásaival, nemzedéki értelemben

[16]Juhász Géza: Szegény bohóc egy szánalmas vidéki cirkuszban. (Kritika Herceg János Gogland c. regényéről). Üzenet, 1993/1-2., 76. p.
[17]Bori Imre: Válasz (Az áprilisi Hídról megjelent kritikák margójára.) Magyar Szó, 1950. június 4., 4. p.

azonban ehhez a körhöz tartozik. Modern, szkeptikus, tárgyias költői világ az övé, amiért a kritikusok olykor „míves" költőnek is nevezik. 1988-ban megjelent *Összes verseivel* mintegy lezárta nem túl bőbeszédű költői opuszát.

A prózaírók közül a legtermékenyebbnek Németh István bizonyult. Kedvenc műfaja a tárcanovella, világa a kisembereké, elsősorban a falu és a kisváros megalázottjaié és megszomorítottjaié.

Major Nándor az elsők között kísérelte meg a modern világirodalom prózai törekvéseit követni. Az intellektuális próza első jelentős képviselője. A hatvanas években esszéírói munkássága is jelentős volt.

Éveinek számát tekintve ehhez a nemzedékhez tartozik Pap József, Dési Ábel és Kopeczky László is. Az utóbbi méltán érdemelné ki a Vajdaság legnagyobb humoristája elnevezést. Kisregényei is jelentősek.

A hatvanas években önálló csapásokon induló írók közül Burányi Nándort elsősorban *Összeroppanás* c. regénye miatt kell említenünk. Az 1968-ban megjelent könyv lényegében tudatregény, melyben egy vajdasági kisváros történelmi eseményei elevenednek meg, többek között az 1944-es megtorlások szegmentumai is.

Deák Ferenc a bánáti gyermekkor világából meríti prózai témáit. Forgatókönyvíróként is rendszerint ide nyúl vissza. Legjelentősebb munkája egy erkölcsi kérdéseket feszegető parabola, az *Áfonyák* c. verses drámája.

A külön utakon haladó, nemzedékileg „beskatulyázhatatlan" vajdasági magyar szerzők közül kiemelkedő hely illeti meg az intellektuális vonulathoz tartozó prózaíró Varga Zoltánt. Kedvenc műfaja a parabola, az allegória, a fantasztikum. A nyolcvanas évektől kezdődően kritikusi és esszéírói munkássága is jelentős.

A nemzedéktelen nemzedék költői a modern én-líra képviselője, Gulyás József, és a Symposion-nemzedékhez vonzódó, szemléletében azonban teljesen önálló Koncz István. Racionalista, tárgyias költői világa mintegy elleplezi, abroncsba fogja az intellektuális szenvedélyt. A formai különbségek ellenére ez a költészet leginkább Ács Károly lírájával rokon.

Az Új Symposion és a hatvanas évek

A hatvanas évek jugoszláviai gazdasági és politikai reformfolyamatai szükségszerűen éreztették jótékony hatásukat a vajdasági magyar szellemi életben is. Fokozatosan megújult, korszerűsödött, és a modern magyarországi irodalomnak is otthont adott a Híd (különösen Ács Károly főszerkesztősége idején), és az Új Symposion meghozta az igazi szemléletváltást is. Az Új Symposion önálló folyóiratként 1965 januárjában indult (címlapján a jelképesnek értékelhető Lukács-esszével, a *Taktika és etiká*val), a lap munkatársi gárdája azonban ekkorra már lényegében erősen összekovácsolódott, ugyanis immáron több mint három éves közös múlt állt mögötte. A folyóirat elődje, a Symposion, az Ifjúság című hetilap mellékleteként 1961 decemberében indult útjára, kíméletlen kritikájával nem kis vihart kavarva az idősebb pályatársak körében. Bosnyák István a symposionisták törekvéseit így határozta meg: „A langyosság, a mozdulatlansággal felérő mértékletesség és megállapodottság nekünk nem konveniál. Hogy ezt elérjük, kerülnünk kell a kompromisszumkötést mindazzal, ami tőlünk idegen. Csak így produkálhatunk valamit, csak így nyerhet ténykedésünk az egyénitől általánosabb értelmet: csak így valósíthatjuk meg eredeti célkitűzéseinket, ti. a provinciális bezárkózottság, a templomtorony-perspektíva radikális felszámolását és egy új, a jugoszláv szellemi élet vérkörében keringő magyar kultúra megteremtését."[1]

A Symposionnak a jugoszláv kultúra felé fordulása egyrészt gyakorlati, másrészt ideológiai természetű volt. Gyakorlati vonatkozása oda vezethető vissza, hogy a jugoszláv (főleg a szerb, a horvát és a szlovén) kulturális színtér ekkoriban a magyarországinál összehasonlíthatatlanul szabadabb volt, ezáltal mintegy közvetítő lehetett a világirodalom és a vajdasági magyar irodalom között. Ideológiai fogantatása viszont abban nyilvánult meg, hogy egybeesik a kisebbségeknek a jugoszláv politikai nemzetbe való beolvasztási kísérletével. (Részben ezt a célt szolgálta a nemzeti kisebbségek átminősítése nemzetiségekké.) Hogy „a jugoszláv szellemi élet vérkörében keringő magyar kultúra megteremtéséről" ki mit gondolt, az nem kis mértékben helyzetétől és illúzióitól függött. Tény viszont, hogy az Új Symposion első nemzedéke számára lényegében megemésztetlen falat maradt a jugoszlávizmus kérdése, miközben az Új Symposion mint folyóirat jótékonyan termékenyítette meg a magyarországi és a kisebbségi magyar irodalmakat szerte a Kárpát-medencében, vagyis eleven alkotóelemévé vált az *egyete-*

[1]Bosnyák István: Bevezető helyett. Képes Ifjúság, 1985. május 22., 38. p. – Egy 1964-es rádióműsorban hangzott el először. Lásd még Csorba Béla - Vékás János: A kultúrtanti visszavág. A Symposion-mozgalom krónikája 1954-1993., 4. p.

mes magyar irodalomnak. Hogy itt korántsem csak irodalmi kérdésről volt szó, azt jól példázza Bori Imrének éppen az Új Symposion kritika-ankétjára írt hozzászólása, illetve annak néhány gondolata: „...Felismertük (...) azt a nagy jelentőségű folyamatot, amelyet egyelőre bátortalanul a jugoszláviai magyarság nemzetté válása folyamatának nevezhetünk, függetlenül attól, hogy politikai gyakorlatunk és hétköznapjaink tudnak-e róla vagy sem."[2]

A hatvanas években tehát a vajdasági magyar értelmiségiek egy csoportja azzal a dilemmával küzdött, vajon érdemes-e feladni a hagyományos magyar nemzetfogalmat (ne felejtsük, Magyarország a kádárizmus idejét éli) a bizonytalan kimenetelű új ideológiai integrációs eszme, a politikai jugoszlávizmus javára. Ekkoriban a Symposion-mozgalomhoz tartozók közül is többen úgy vélték: érdemes. Ezzel egy rövid időre megnyerték a jugoszláv reformkommunisták rokonszenvét és támogatását is. Mindez azonban semmivé vált abban a pillanatban, mihelyt az Új Symposion Karl Marx ifjúkori jelmondata jegyében („minden létező kíméletlen bírálata") hozzálátott immár nemcsak a templomtorony-perspektívájú vajdasági irodalmi hagyományok, hanem a jugoszláv társadalom negatív jelenségeinek feltrancsírozásához is. Ekkor – a hetvenes években vagyunk – kíméletlenül lecsapnak az Új Symposionra, betiltják az 1971. évfolyam 76. és 77. számát, bíróság elé állítják Rózsa Sándort, Miroslav Mandićot és Tolnai Ottót, és az utóbbiakat felfüggesztett börtönbüntetésre ítélik. Ezzel lényegében lezárul az Új Symposion első, mind művészi, mind társadalomkritikai értelemben „forradalmi" korszaka, melynek legfőbb jellemzője talán a felfokozott esztétikai és politikai szenzibilitás volt. A filozófiában Marcuse, Bloch, Heidegger, Lukács György, Sartre, Erich Fromm, Althusser neve fémjelzi a folyóirat tájékozódási pontjait. Az irodalomban és a művészetekben az avantgarde és neoavantgarde törekvések követése mellett Eliot, Saul Bellow, Nelly Sachs, Ezra Pound írásai jelennek meg, igaz, többnyire magyarországi műfordítók munkái alapján. És rendszeresen közli a folyóirat az élvonalbeli magyarországi írók (Déry, Weöres, Eörsi) írásait is. A jugoszláv irodalmak recepcióját olyan nevek jelzik, mint Miodrag Bulatović, Radomir Konstantinović, Slavko Mihalić, Vesna Parun, Miroslav Krleža, Danilo Kiš, Vlado Gotovac, Tomaž Šalamun...

Az Új Symposion első nemzedékének tevékenysége műfajilag is igen változatos, ami azonban sajátos, hogy mind a korábbi, mind a későbbi írói generációkkal szemben kitüntetett szerepet kap munkásságukban a kísérlet, illetve az esszé műfaja. Különösen Végel László, Bosnyák István és Bányai János vonzódik e műfaj iránt; Végelre inkább az elvontabb, filozófiai, Bányaira az esztétizáló, Bosnyákra a publicisztikusabb hozzáállás a jellemző.

A vajdasági magyar líra megújulása elképzelhetetlen lett volna Tolnai Ottó és Domonkos István nélkül. Mindkettejükre hatással volt a modern amerikai költészet, elsősorban Ginsberg nemzedéke, de kamatoztatták a szürrealizmus technikáit is. Tolnai képzőművészeti esszéi jelentősek, amellett irodalomszervező szerepe is több figyelmet

[2]Bori Imre: A kritikáról nálunk – tézisszerűen. Új Symposion. 1968/44. sz.
V. ö. Csorba-Vékás i. m.

érdemelne: szenzibilitása, nyitottsága nélkül ma a vajdasági irodalom jóval provinciálisabb lenne, mint amilyen. Az Új Symposion legizgalmasabb számait Tolnai Ottó jegyezte... Domonkos István poémáival, elsősorban a *Kormányeltörésben*-nel teremtett maradandó értéket, s egyben nagy hatással volt a hetvenes években induló fiatalokra.

Az Új Symposion lírikusai közül Fehér Kálmán *Száz panasz* című verseskötete érdemel figyelmet, a hetvenes években főként politikai megrendelésre írt versei viszont poétikailag meglehetősen gyöngék. Ladik Katalin szürrealista költői világát át- meg átszövik a szublimált erotikus asszociációk. Szuverén költői világára mi sem jellemzőbb, mint hogy Magyarországon epigonjai is akadtak. A fiatalon elhunyt Podolszki József Tolnai és Domonkos útján haladva, de a népdal formai elemeit is felhasználva erős társadalomkritikai éllel fogalmazta meg elidegenedettség-élményéből származó szarkasztikus, de igen gyakran szorongásokkal teli világát.

Brasnyó István is lényegében a szürrealizmus jegyében fogalmazta meg a maga költői világát, mely témakörében a magányos ember megnevezhetetlen, tudatalatti szomorúságaitól a falusi, tanyai hangulatok és sorsok megfogalmazásáig terjed. Igazából azonban prózaírói alkat, a délvidéki magyar irodalom egyik legtermékenyebb regényírója. Lírai mikrorealizmusa elsősorban novelláiban igazán hatásos.

Az Új Symposion prózaírói közül Gion Nándor a legismertebb, s talán a legnépszerűbb is. Lebilincselő előadásmód, izgalmas fabula, ugyanakkor a regényidő szokatlan alkalmazása teszi olvasmányossá könyveit, amelyeket beleng az emberi jóság és igazságosság elérhetetlenségéből fakadó nosztalgikus szomorúság.

Végel László az *Egy makró emlékiratai* c. regényével robbant be a magyar irodalmi köztudatba, mely a fiatal nemzedék becsapottság-érzésének hatvanas évekbeli kordokumentuma. *Áttüntetések* című regénye egyszerre három síkon – 1941-ben, 1968-ban és a „mában" – játszódik: szembesítése ez valóságnak és utópiának, s egyben a hatvanas évek végén nagykorúsodó nemzedék önmaga eszméivel szembeni hűtlenségéről is szól. Drámái közül legfontosabb a *Judit*.

Gobby Fehér Gyula is a Symposion-mellékletben kezdte pályáját. Novellista, drámaíró, fontos alkotása a *Szent bolond* c. történelmi regénye.

A hetvenes években induló prózaírók közül Juhász Erzsébet és Bognár Antal kötődött erősen a symposionista hagyományokhoz. Juhász fontos könyve a *Műkedvelők* c. regénye, melynek főhőse *Szenteleky* alteregója, s amely tágabb értelemben az egész tegnapi és mai vajdasági nyomorúság tükre kíván lenni.

A hetvenes évek symposionista költői közül meg kell még említenünk az utóbbi években gyakran publikáló Böndör Pált, elsősorban *Vérkép* (1978) és *Jégverés* (1985) című köteteivel, valamint Danyi Magdolnát *Rigólesen* címmel kötetbe gyűjtött verseivel. Danyi Magdolna a hetvenes évek közepétől 1980-ig az Új Symposion főszerkesztője is volt.

Napjaink prózairodalmának kiemelkedő képviselője Dudás Károly is. Közvetlenül nem köthető az Új Symposionhoz, noha néhány írása ott jelent meg. Szociografikus ihletésű, tényfeltáró irodalmi riportjai és novellái markáns vonásokkal rajzolnak meg a vajdasági tájba bedobott egy-egy emberi sorsot. Fontos regénye a *Ketrecbál* (1983).

Sziveri János és társai

Az Új Symposion élére került Sziveri Jánossal 1980-ban fordulat következett be a folyóirat addigi merev, túlzottan esztetizáló, strukturalista és kvázistrukturalista elemzések mögé bújó szerkesztéspolitikájában. Az új nemzedék ugyan a „hagyományos" symposionista úton indult el, de hamarosan látnia kellett, hogy a hetvenes évekre jórészt kiürültek az avantgardista tradíciók, formalisztikussá váltak, a hatalom is kezdte megszokni, megtűrni őket. Ismét világossá vált, hogy a folyóirat léte szempontjából vállalni kell a kockázatot: ki kell törni az irodalmi sterilizmusból, s ezzel egyidőben vissza kell térni a társadalomkritika vállalásához is. Hamarosan kiderült azonban, hogy az idők ehhez nem kedveznek. Először a pornográfia vádját fogalmazták meg az Új Symposion, illetve Balázs Attila egyik novellája, majd Fenyvesi Ottó verse kapcsán. Eörsi István Lukács Györggyel készített interjújának közlése, majd az ún. lengyel-szám publikálása után egyre több támadás érte a szerkesztőséget. Mindez 1983 februárjában kulminált Radics Viktória glosszája, Tolnai Ottó verse és még néhány írás kapcsán. Ma már nyilvánvaló, hogy a vajdasági politikai vezetés magyar tagjainak egyértelmű jóváhagyásával kezdődött meg a szerkesztőséggel a leszámolás, amelyben részt vett néhány első nemzedékes symposionista író is, lévén hogy az eltelt időben ők maguk is részeivé váltak a hatalmi struktúrának.[3]

Mindez önmagában nem meglepő, sőt, bizonyos értelemben megszokott jelenség a vajdasági magyar irodalmi életben. Miután a hetvenes években elzáródtak az utak a nemzedéki affirmáció előtt, a magyar írók egy része is beolvadt a hatalom különböző köreibe. A magyar politikai elit a pártállam idején a Fórum-házban találta meg mindenkori hinterlandját, de más fontos intézmény élén is ekkor egykori symposionisták álltak, sőt a tartomány elnöke is egy hajdani magyar író (Major Nándor) volt.

Sziveri János nemzedékének hamarosan tapasztalnia kellett, hogy kritikájának éle szükségszerűen egykori példaképei ellen irányul, s azt is, hogy ez a hatalom semmivel sem lesz kíméletesebb velük, mint bármely másik, amelyik történetesen nem írók asszisztenciája mellett működik. Rá kellett döbbennie arra, hogy amit egykor Tolnai Ottó mondott Fehér Ferenc és Bori Imre nemzedékéről, illetve a korról, amelyben először felléptek, az még 1983-ban is érvényes: *„ez a korszak egybeesett a belügy korszakával is."* Hogy mennyire így van, mi sem jellemzi jobban, mint Bori Imre cikke, a hírhedt *„Még Illyés Gyulától sem!"*, amelynek tartalmilag ugyan nincs semmi köze a Sziveri-ügyhöz, de jelzi azt a légkört, amely 1983 elején a Vajdaságban uralkodott. Bori, egész korábbi munkásságát mintegy visszavonva így ír: „...Illyés Gyula a jugoszláviai magyar értelmiséget megalkuvónak, a maga magyar nemzetiségével mit sem törődőnek tartja, olyannak, amely nemzetiségi tudata híjával van, képtelen tehát a ‚hatékony önvédelemre' is. Jugoszláviát többek között azzal is vádolja, hogy véghez

[3]A kérdésről bővebben:
– Csorba Béla: Ha a szakszervezet szerezne egy disznót, és meg lehetne venni felét. In. Fenyvesi Ottó – Losoncz Alpár szerk.: EX Évkönyv 1990., 177–198. l. – Csorba-Vékás: I. m.

vitte a ‚városi központok magyartalanításának a folyamatát'. Kétségtelenül olyan ember beszélhet csak így, akinek nincsenek alapvető ismeretei a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának és együttélésének jugoszláviai gyakorlatáról, mert másképpen nem szüntelen konfrontációban képzelné az életet, de nem sugallná az illegális szervezkedés szükségességének az eszméjét sem."[4]

Akkor is tudta mindenki, s ma már ki is lehet mondani: Illyésnek igaza volt. Sajnos, igaza volt az értelmiségiek egy részének megalkuvására vonatkozóan is: ezt Sziveri János és társai, miután 1983. május 9-én eltávolították őket a folyóirattól, a saját bőrükön tapasztalták.

Az 1983-ban eltávolított nemzedék kétségkívül legkiforrottabb egyénisége a tragikusan korán elhunyt Sziveri János volt. Legjelentősebb kötetei: *Dia-dalok* (1987)[5], *Bábel* (1990), *Magánterület* (posztumusz kötet, 1991-ben). Keserű irónia, kiábrándultság, a kifáradt formák eszköztárának banalizálása, metsző gúnnyal párosuló társadalomkritika jellemzi ezt az eléggé meg nem ismerhető, nagy költészetet.

Sziveri János mellett Fenyvesi Ottó, Szűgyi Zoltán, Kalapáti Ferenc és Csorba Béla költészete határozta meg az Új Symposion lírai arculatát.

A próza terén egyedül Balázs Attila emelkedik ki a pornográf képzelet teremtette novelláival és regényeivel (*Világ, én ma felébredtem!*, 1982., *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból*, 1986.).

Az Új Symposion holdudvarához tartozott még Veszteg Ferenc, aki már az első nemzedék által szerkesztett lapban is szerepel, és P. Nagy István.

Tari István Sziverivel és Szűgyivel együtt jelentkezett a hetvenes években, de nem kapcsolódott a Symposionhoz. Versei egy részében a szociografikus valóságkezelés a jellemző.

A regényíró Apró István indulása is részben a laphoz köthető. Szorosan odakötődik viszont Szombathy Bálint vizuális költészete, illetve az új művészeti irányzatokat követő kritikusi munkássága. Sziveri és munkatársai eltávolítása után Szombathy mellett egyedül Kontra Ferenc írói és szerkesztői tevékenysége tartott fenn a Symposionban egy még értékelhető színvonalat, költészetben és prózában. Íróként a Drávaszög népének múltbéli emberi tragédiáját megelevenítő *Nagy a Sátán birodalma* (1991) c. novelláskötetével hívta fel magára elsősorban a figyelmet.

Az Új Symposion rehabilitációja (1989) után Beszédes István, Bozsik Péter, majd Papp Tibor veszi át a lap irányítását,[6] az első két évfolyam erőteljes társadalompolitikai, kisebbségpolitikai érdeklődésről tanúskodik. A lap elsőként nyúl e korábban tabuknak szánt témákhoz. A szerkesztőség összetétele jelezni kívánja, hogy a folyóirat helyet kíván adni mind az 1983-as nemzedéknek, mind azoknak, akik azt követően kerültek a

[4]Bori Imre: Még Illyés Gyulától sem! Magyar Szó, 1983. február 20.
[5]A Dia-dalok csak hosszú huzavona után jelenhetett meg az Újvidéki Íróközösség kiadásában, miután Bányai János, a Fórum Könyvkiadó akkori főszerkesztője a kézirat kiadásától elzárkózott.
[6]Az ÚJ Symposion főszerkesztői 1965-től 1993-ig: Bosnyák István, Fehér Kálmán, Bányai János, Tolnai Ottó, Várady Tibor, Utasi Csaba, Danyi Magdolna, Sziveri János, Purger Tibor, Beszédes István, Bozsik Péter, Papp Tibor, Az 1961 és 1964 között mellékletben megjelent Symposiont Tolnai Ottó, majd Bosnyák István szerkesztette. A Veszprémben megjelenő Ex Symposion 1–2. számának Bozsik Péter, a 3–4. számának pedig Tolnai Ottó a főszerkesztője.

laphoz. A volt Jugoszlávia területén kitörő háború azonban elsodorja a folyóirat fiatalabb nemzedékeit. A mozgósítás elől Magyarországra menekült munkatársak egy csoportja 1992 végén Veszprémben *Ex Symposion* címmel új folyóiratot indít (a cím egyenes utalás a Sziveri-nemzedék *Ex Évkönyvére,* mely 1990-ben jelent meg, s bizonyos értelemben szellemi-művészi rehabilitációja a lázadó fiataloknak). Az újvidéki Új Symposion anyagilag eközben teljesen ellehetetlenült, kivált a Fórum-házból, s jelenleg önállóan keresi boldogulását. Igazi fordulatra azonban csak a háború befejezése után számíthatunk.

A háború harmadik esztendejében

A vajdasági magyar irodalom második világháború utáni korszaka a 80-es évek végére voltaképpen lezárult. Jelenleg mindössze a *Híd* és az *Üzenet* c. szabadkai irodalmi folyóirat megjelenése nevezhető folyamatosnak. A Bori Imre által jegyzett Híd tovább folytatja a nyolcvanas években megkezdett utat: klasszicizálódott, szemléletében konzervatívvá, olykor provinciálissá vált. Jelenleg mindez csupán azért nem feltűnő, mert a megváltozott körülmények között megszűnt az összehasonlítási alap, az új törekvéseknek nincs kifutási lehetősége, s a korszerű szenzibilitású fiatal szerzők többsége szerteszaladt.

Ilyen körülmények között különösen üdvös, hogy átmeneti szünet után 1992 végétől ismét megjelenik az *Üzenet.* Első száma 1971. szeptember elején látott napvilágot, elsősorban a nagy hagyományokkal rendelkező Szabadka íróit, művészeit, értelmiségijeit karolta fel, tehát provinciaközpontú folyóiratnak indult, s olykor valóban provincializmusba is torkollott. Az irodalmi, művészeti, kritikai, társadalomtudományi folyóiratot Urbán János, majd Csordás Mihály szerkesztette. Jelenleg Dér Zoltán jegyzi. A szerkesztőség tagjai között találjuk Dudás Károlyt, Kontra Ferencet, Szathmári Istvánt, Lovas Ildikót, Vajda Gábort. Állandó munkatársa Herceg János is. Az újraindulás óta megjelent néhány szám jelzi, hogy az Üzenet képes a megújulásra, s idővel akár a vajdasági magyar irodalom legrangosabb orgánumává lehet.

Az Új Symposion hiánya miatt a kezdő írók, szárnyukat próbálgató bölcsészek számára ösztönzést ad az *Új Vidéki Műhely* címmel megindított *„egyetemista irodalmi, művészeti, tudományos folyóirat".* Eddig négy száma jelent meg.[7].

[7]Fő- és felelős szerkesztője Bordás Tímea.

Könyvkiadás

A világháború utáni vajdasági magyar könyvkiadás megindulása nem választható el a sajtóétól, s kezdeti fázisában mindkettő szigorúan politikai célokat szolgált. Az első brosúrát, Josip Broz Tito írását a délszláv népek felszabadító harcáról a Magyar Szó elődje, a Szabad Vajdaság jelentette meg, egy politikai kiadvány és egy nép-naptár kíséretében 1945-ben. A következő néhány évben a magyar könyvkiadás és könyvterjesztés megszervezése a *Vajdasági Magyar Kultúrszövetség* (később a *Jugoszláviai Magyar Kultúregyesületek Vajdasági Szövetsége Magyar Osztályának*) a feladata lett. A Kultúrszövetség kezdeményezésére jött létre a *Híd Könyvkiadó Vállalat,* mely a *Testvériség-Egység Könyv- és Lapkiadó Vállalat* mellett ekkoriban a megjelenő magyar könyvek kizárólagos gondozója. Magánkiadásra is akad példa, noha ez inkább kuriózumnak számít: 1946-ban a szabadkai Minerva nyomda 2000 példányban adja ki Horovic Ignác *Villon élete és költészete* c. tanulmányát, Faludy György átköltéseiben, Kovács Sztrikó Zoltán fedőlapjával és illusztrációjával.

Malusev Cvetkó a jugoszláviai magyar könyvkiadásról értekezve 1950-ben megállapítja: „A magyar könyvkiadás ma már igen korszerű szervezettel és a lehetőségekhez képest széles alappal rendelkezik. A kultúregyesületi szövetség magyar alosztályának vezetése alatt a "Bratsztvo-Jedinsztvo" kiadóvállalat keretein belül működik a magyar könyvkiadó osztály, amely az elmúlt év folyamán óriási lépésekkel haladt előre. Nemcsak a vállalat modern szedőgépekkel és körforgó sajtóval ellátott nyomdája áll rendelkezésre, hanem Vajdaságnak csaknem minden nyomdája."[1] Malusev részletes statisztikával is alátámasztja beszámolóját. Ebből megállapítható, hogy 1949-ig összesen 84, 1949-ben pedig 73 különböző jellegű magyar kiadvány jelent meg. Feltűnően kevés művel szerepelnek a jugoszláviai magyar írók (6, illetve 4 cím), viszont nagyon sok a jugoszláviai gazdasági élettel és a külpolitikával foglalkozó brosúra.

Új fejezet nyílt a könyvkiadásban az immár önálló *Testvériség-Egység Könyvkiadó* létrejötte után 1951-ben. Csáky Sörös Piroska szerint ezzel veszi kezdetét a vajdasági magyar könyvkiadás kibontakozása. 1954 és 56 között azonban válságba került a kiadó, mert nem vette figyelembe a szabad áralakulás és a papír drágulása által beállt új helyzetet, s fokozatosan tönkrement. A válság éveiben a *Magyar Szó,* az újvidéki *Progres* és a szabadkai *Minerva* ad ki magyar könyveket.[2]

[1]Malusev Cvetkó: Magyar könyvkiadás az új Jugoszláviában. Híd 1950/1–2., 121. l.
[2]Csáky Sörös Piroska: A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970. Újvidék, 1973.

1957 februárjában megalakult a *Forum Könyvkiadó* – az irodalom, a tudomány és a kultúra támogatása mellett feltűnően erős politikai célzattal. Fehér Kálmán még 1983-ban is ezt írja: „A kiadópolitika alakításában és végrehajtásában következetesen érvényesítettük – és érvényesítjük ma is – a Jugoszláv Kommunista Szövetség programelveit és politikáját."

Csáky Sörös Piroska 1973-ban ekként jellemzi a könyvkiadó helyzetét:

„A Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalatnak jól felszerelt, saját nyomdája van. Mindössze néhány kiadványa készült a szabadkai Minervában és Romániában. Más intézmények számára is végez nyomdai szolgáltatásokat. Legkorszerűbb vajdasági nyomdánk, 1957-ben itt szerelték fel Jugoszláviában az első többszínnyomó ofszet rotációs gépet. Ez a gép prototípus volt: negyedik a szériában, a harmadik Európában."[3]

Ilyen műszaki háttérrel, s a mindenkori vajdasági politikai vezetés hathatós támogatásával a Forum a vajdasági magyarság egyik legfontosabb intézményévé vált. Pozitív szerepe mellett azonban hamarosan megmutatkoztak a monopolhelyzetéből következett negatívumok is: a hetvenes évek végétől kezdődően a bürokratikus politikai irányítás hatására, mely mindig hűséges támogatókra lelt a Fórum kiadóház és azon belül a könyvkiadó vezetőiben, a vajdasági magyarság kultúrájában és könyvkiadásában is az elszürkülés jelei mutatkoztak.

Napjainkra a Forum Könyvkiadót is elérték a válság következményei, melyek még hatványozottabban jelentkeznek azáltal, hogy a kiadó elveszítette a korszerű nyomda feletti befolyását és a Fórum-házon belüli önálló jogi státusát is. A Forum, s benne a könyvkiadó ma jogilag tulajdonképpen állami vállalat, és a szerb állam restrikciós politikája következtében osztozik a többi állami nemzetiségi intézmény sorsában. Működését jelenleg a *Magyar Köztársaság Művelődési és Közoktatási Minisztériumának* 6 180 000 forintos támogatása biztosítja, ennek fejében 1993-ban 15 címet kell kiadnia, részben az *Agape* vallási jellegű könyvkiadóval közösen. A könyvkiadás támogatására szánt magyarországi pénzek jelenlegi elosztása nem hat serkentőleg a vajdasági magyarság sorskérdéseinek vizsgálatára és a kutatási eredmények publikálására. A Forum vezetői mintha semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek volna a korábbi évek állampárti irányítású gyakorlatából.

A Forum érdemeit persze – ha munkáját olykor láthatóan, máskor láthatatlanul megannyira befolyásolta is a cenzúra – fölösleges és igazságtalan volna elvitatni. 1957-től 1991-ig összesen 1729 címet adott ki, köztük a jugoszláviai magyar irodalom, társadalomtudomány és néprajzkutatás legfontosabb műveit.

Csáky Sörös Piroska 1983-ig dolgozta fel a könyvkiadó bibliográfiáját.[4] Az ezt követő években kiadott könyvek száma eképp alakult: 1984: 35, 1985: 35, 1986: 47, 1987: 49, 1988: 56, 1989: 51, 1990: 37, 1991: 32. Az összképet sajnos rontja valamelyest, hogy még 1990-ben is találunk a könyvtermésben olyan címeket, mint Josip Broz Tito összegyűjtött munkáinak ikszedik kötete, 1991-ben pedig olyan régi vajdasági

[3] Im. 29–30. l.
[4] Csáky S. Piroska: A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957–1983. Újvidék, 1984.

képeslapalbumokat, amelyek aligha nevezhetők érdemleges könyvkiadói produktumoknak.

Az 1993-ban könyvükre magyarországi támogatást kapott szerzők között a már említett Mirnics Károlyon kívül Apró Istvánt, Balázs-Art Valériát, Bori Imrét, Fehér Magdolnát, Herceg Jánost, Jódal Rózsát, Kalapis Zoltánt, Kontra Ferencet, Németh Ferencet, Szabó Palócz Attilát, Szeli Istvánt, Végel Lászlót és Ökrész Károlyt találjuk. Ezenkívül támogatásban részesült Szenteleky Kornél gyűjteményes kötete is.

Az elmúlt években jelentős mennyiségű – évente 4–5000 címet kitevő – Magyarországon megjelent könyv is gazdagította a vajdasági magyar könyvpiacot. A háború és a hallatlan pénzromlás következtében azonban ez a könyváramlás is leállt.

1973-tól kezdődően fontos hézagpótló szerepet töltenek be a vajdasági könyvkiadásban a szabadkai Munkásegyetem kiadásában megjelent *Életjel könyvek*. 1992-ig összesen 53 kötetet adtak ki ebben a sorozatban, többnyire csekély (leginkább 300) példányban. Kevéssé ismert kiadványokról lévén szó, kiemelnénk közülük a legfontosabbakat: Kolozsi Tibor: *Szabadkai sajtó (1848–1919);* Csáth Géza: *Írások az élet jó és rossz dolgairól;* Dettre János: *Új partok felé;* Mák Ferenc: *Fényességek titkai;* Dudás Ödön: *Szabadka város története;* Beszédes Valéria: A ház – a lakóház szókincse.[5]

A *Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete* fennállása óta közel 220 kiadvánnyal járult hozzá a vajdasági magyar irodalomtudomány, nyelvészet és néprajztudomány eredményeinek publikálásához. Kiadványainak terjesztése sajnos nem megoldott, gyakran a hazai olvasóhoz sem jutnak el.

Az elmúlt két esztendőben a *Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság* a *Soros Alapítvány* támogatásával összesen 13 füzetet jelentetett meg, köztük Silling István *Kupuszinai tájszótárát,* dr. Balla Ferenc: *Orvosok több hazában* c. tudománytörténeti tanulmányát, Tripolsky Géza: *Nem bánom, hogy juhásznak születtem* c. kismonográfiáját, Thomka Beáta *Prózatörténeti vázlatait,* dr. Burány Béla: *Emberek, sorsok, balladák* és Lábadi Károly: *Meg vagyok én búval rakva* c. népélettel foglalkozó munkáit, valamint Bosnyák István horvát-magyar komparatisztikai dolgozatait.

A vallási tárgyú könyvek kiadása terén a már említett újvidéki *Agape* mellett egyre nagyobb szerepet játszik a Tóthfaluban működő *Logos Grafikai Műhely*.

Az utóbbi években örvendetesen megszaporodott a magánkiadványok száma is.

[5] Csapó Júlia kéziratos bibliográfiája alapján.

Sajtóprés

Ha az 1944 és 1948 közötti időszak a lapalapítások kora volt, s az ezt követő évtizedek a megerősödést, a vajdasági magyar olvasóhoz való közelebb kerülést – vagy éppen a tőle való eltávolodást – jelentették, akkor az 1990 és 1993 közötti korszak a leépítés, a vajdasági magyarok tájékoztatása elleni kíméletlen támadások korszaka, a pusztulás lehangoló képe.

Mindennek a baljós előszele már 1962-ben ott volt a levegőben, amikor „meghalt egy lap, a legolvasottabb, a legjobban szerkesztett, a legelevenebb gyermeklap, amelyből nem áradt dohos iskolaszag és együgyű didaktika, s mégis – vagy talán éppen ezért – jól nevelt az ügy szeretetére, jól tanított történelmet és állattant, fizikát és csillagászatot, mert nem a ‚métier' fásultságával, hanem az esztétikai szabadság elvei szerint tette, s mert, Péterfi Jenővel szólva – játszani tudott és játszani mert a gyermek lelkével."[1]

A Bogdánfi Sándor által szerkesztett, öt évet élt színes szép gyermeklap, a *Buksi* megszüntetése előre vetítette a magyar nyelvű tájékoztatás ellen – a vajdasági magyarság ellen – készülő durva balkáni támadásokat.

Az ötvenes évek végén persze mindez még nem látszott. Több évi építkezés után 1957-ben új hajlékot kapott a Magyar Szó, jelentős intézményt a magyarság: korszerű nyomdával felszerelt sajtópalotát, amely 1958. április 9-én vette fel a Forum nevet. Nemcsak a Magyar Szó készült itt, hanem a magyar lapok és folyóiratok és a jugoszláviai magyar könyvek többsége is.

A *Magyar Szó,* amelyet egyik alapítója, Lévay Endre egy interjúban a Kárpát-medence legjobban szerkesztett napilapjának nevezett, híven tükrözi a délvidéki magyar értelmiség tévelygéseit és egy részének kései ocsúdását: évtizedeken át – egy-két kivételtől eltekintve – engedelmesen szemet hunyt a hatalomnak a magyarsággal és a másként gondolkodókkal szemben elkövetett gaztettei felett, míg végül az elmúlt években lerázta magáról az egypártrendszer igáját, s ha nem is következetesen, de végre teret mert adni azoknak az írásoknak és témáknak, amelyek a vajdasági magyarság sorskérdéseiben foglalnak állást.

Tünetértékű a lap közelmúltjára nézve az a „vallomás", amelyet a kumroveci pártiskolában alaposan felvértezett Erdélyi Károly, aki egy évtizeden át volt a Magyar Szó

[1]Szeli István: Egy lap halálára. Történő történelem. – 287. l.

főszerkesztője, mondott tollba Biacsi Antalnak, a 7 Nap főszerkesztőjének a napilap negyvenéves jubileuma alkalmából:

„Nem szabad túlértékelni az újság szerepét. Az elkötelezett, dolgozó központú napilap is csak része a politikai rendszernek. (...) A Szocialista Szövetség politikai napilapjának szembe kell szállnia azokkal a jelenségekkel és magatartási formákkal, amelyek a nacionalizmusban, a dogmatizmusban, a klerikalizmusban, a liberális és újbaloldalas elhajlásokban, a technobürokratizmusban és más osztályidegen ideológiában gyökereznek."[2]

Erdélyi Károly és az általa irányított Magyar Szó évtizedeken keresztül kérlelhetetlenül szembe is szállt mindazzal, ami a vajdasági magyarságot kizökkenthette volna letargiájából és rádöbbenthette volna alárendelt helyzetére. Erdélyi Károly a titói bársonyos diktatúra egyik leggátlástalanabb kiszolgálója volt. Nem csoda, hogy amikor az egypártrendszer szégyenlős meghátrálása közepette írásai által megpróbálta magát ismét visszalopni a Magyar Szóba, az olvasói felháborodás hullámai szinte elborították a Közös Íróasztalunk című rovatot.

Jellemző viszont, hogy Németh István író-újságíró, a Magyar Szó és a délvidéki magyarság egyik legkiválóbb publicistája, akit a 7 Nap ugyancsak a napilap negyvenedik évfordulója alkalmából szólaltatott meg, egészen másban látta a kisebbségi újság és újságíró feladatát, elhivatottságát, mint a főszerkesztő:

„Tisztában vagyok vele, hogy politikai napilapnál dolgozom, de akkor is tartósabb erkölcsi értékeket szeretnék szolgálni, mint a napipolitika. (...) Meggyőződésem, hogy lehetne sokkal jobb, színvonalasabb. Olyan napilap, amely nemcsak a politikai struktúrához, de az olvasóhoz is közel áll. (...) Kárpótlás a számomra, hogy pontosan tudom, mit akarok, s ezt csinálom. Hírt adhatok ezekről a – Pilinszky gondolatával élve – világ peremére szorult dolgokról. Így valamiképpen nyoma marad a Magyar Szó hasábjain annak a világnak, amelyet újságíróként járok már harminc éve. Nyoma kell, hogy maradjon: itt voltunk és itt éltünk, így gondolkodtunk, így éreztünk."[3]

Németh Istvánnak és a hozzá hasonló tartású újságíróknak, íróknak köszönhette a Magyar Szó, hogy a legdurvább vagy legalattomosabb hatalmi és főszerkesztői terror idején is volt néhány oldala, egy-két hasábja, amely segített megtartani a lelket a délvidéki magyar olvasóban.

A Magyar Szó – és általában a magyar nyelvű tájékoztatás – elleni hajsza a joghurtforradalomnak nevezett puccs diadalra jutása utáni időszakban, a nagyszerb nacionalizmus fellángolását követően kezdődött el. Az ürügyet egy kölcsönvett írás szolgáltatta, amely alaposan leszedte a keresztvizet dr. Radoman Božovićról, a szabadkai kommunisták akkori vezetőjéről, aki azóta szédületes politikai karriert futott be: köztársasági kormányfő, majd a szövetségi parlament elnöke lett – kizárólag gátlástalanságának és Milosević elnököt mindenben kiszolgáló ténykedésének köszönhetően. Durva és elvtelen támadások érték a lapot és főszerkesztőjét, Csorba Zoltánt. A laptanács elnöke, dr.

[2]Biacsi Antal: Jobban, gyorsabban, megbízhatóbban... 7 Nap, 1984. december 28.
[3]Dudás Károly: Szítva szítottunk gyertyalángot. 7 Nap, 1984. december 21.

Szám Attila, Radoman Božović kipróbált kádere tétovázás nélkül kenyéradó gazdája pártjára állt, s csatlakozott a Magyar Szót minden eszközzel megfojtani igyekvőkhöz. A hatalom számítása azonban nem vált be: a szerkesztőség, a laptanács és az olvasók közös táborba szerveződve ellenálltak a legalattomosabb támadásoknak is. A háborúskodás még jót is tett a lapnak: közelebb hozta az olvasóhoz, a vajdasági magyarság szaporodó gondjaihoz. 1990 márciusában például, *Magyarok Vajdaságban* címmel olyan tematikai különszámot jelentetett meg Burányi Nándor tollából, Sebestyén Imre szerkesztésében, amely szokatlan nyíltsággal és alapossággal szólt a kisebbségi sorba kényszerített délvidéki magyarság elmúlt hetven esztendejéről.

A lapnak erről a korszakáról írja Ágoston András, a VMDK elnöke: „A Magyar Szó ebben a politikai pillanatban bizonyára a vajdasági magyarság egyik legfontosabb intézménye..., mert most, fennállása óta először, teret ad azoknak az írásoknak és témáknak, amelyek a vajdasági magyarság sorskérdéseit taglalják. Tevékenységével hozzájárul a vajdasági magyarság nemzeti öntudatának felébresztéséhez, politikai látásmódjának kialakításához."[4]

Más kérdés viszont, hogy a Magyar Szó sem ekkor, sem pedig az ezt követő embert próbáló időszakban nem állt oda teljes lélekkel a vajdasági magyarság túlnyomó többsége által támogatott autonómia-koncepció mellé, amely pedig e közösség megmaradásának egyetlen biztos záloga. Csorba Zoltán főszerkesztő meg, miután becsülettel megvívta harcát a hatalommal, elvonult egy szélárnyékos helyre: budapesti tudósítónak.

Azokra, akik itthon maradtak, zord idők következtek. A nacionalizmustól egyre inkább elvakuló hatalom, néhány ritka kivételtől eltekintve, a saját párthíveit nevezte ki a tájékoztatási eszközök élére, olyan egyéneket, akik gátlástalanul kiszolgálják a hatalmon levőket. A Magyar Szó 1990. október 3-án tiltakozása jeléül csupán hat oldalon jelenik meg, elsőoldalas írása pedig a MERÉNYLET A SAJTÓ ELLEN címet viseli. A napilap volt főszerkesztői teljes támogatásukról biztosítják a szerkesztőséget, Gojko Djogo neves szerb költő pedig nyílt levélben tiltakozik a Magyar Szót ért *kulturális erőszak* ellen.

Mindez a legkisebb mértékben sem hatja meg a hatalmat. Módszeresen csökkenti a „rebellis" magyar újságoknak nyújtott anyagi támogatást, s 1993. március 14-én, a magyar szabadságharc ünnepének előestéjén a nagy múltú napilap helyett röplap jelenik meg, amelyen a szerkesztőség értesíti olvasóit, hogy „A hatalomnak sikerült megszüntetnie a Magyar Szót. Elérte célját." Másnap, a szabadságharc évfordulóján hasonló röpirat tudósítja az olvasótábort, hogy „...az alapító... gyakorlatilag megszünteti a fél évszázados Magyar Szót, az alkotmány rendelkezéseire fittyet hányva megfosztja a kisebbséget az anyanyelvű napisajtótól, amibe sem a szerkesztőség, még kevésbé olvasótábora, a vajdasági magyarság nem törődhet bele."

[4] Ágoston András: Nemzeti érdek és sajtószabadság. Magyar Szó, 1990. augusztus 19.

1993. március 17-én négy napos szünet után újraindul a Magyar Szó, a szerkesztőség beszámol a szomorú helyzetről. Azóta a legnagyobb bizonytalanság közepette, alapítványi támogatással, összekoldult kölcsönpapíron jelenik meg a vajdasági magyarság egyetlen napilapja, a legutóbbi időben hetilappá zsugorítva már csak csütörtökön és vasárnap. A szerkesztőség a külső politikai nyomás és a belső csoportérdekek hatására továbbra sem támogatja az érdekvédelmi szervezetnek azt a kezdeményezését, hogy a VMDK Tanácsa ideiglenesen, a magyar autonómia kisebbségi tanácsának megalakulásáig vállalja az alapító feladatait és az azzal járó politikai kötelezettségeket, így a napilap továbbra is a gyakorlatilag nem is létező Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőházának lapja – állami lap, szinte minden állami támogatás nélkül.

(A Magyar Szó főszerkesztői: Kek Zsigmond, Rehák László, Vébel Lajos, Varga László, Vukovics Géza, Kalapis Zoltán, Petkovics Kálmán, Erdélyi Károly, Sinkovits Péter, Csorba Zoltán, Kubát János, Bálint Sándor.)

A *7 Nap* története ugyanúgy tele van tévelygésekkel, mint a Magyar Szóé. S akárcsak a napilap esetében: amikor a hatalommal szemben megvédte szabadságát és az írott szó becsületét, s kezdett felnőni a vajdasági magyarság sorskérdéseihez, elsorvasztotta, majd végleg megszüntette a nagyszerb politika.

A *7 Nap* története 1946. augusztus 9-én kezdődött, amikor megszűnt Gál László közkedvelt humoros lapja, a Grimasz, és az illetékesek úgy döntöttek, hogy *7 Nap* címen új, magazinszerű hetilapot adnak ki helyette.

Első száma 24 oldalon 1950. október 4-én hagyta el a nyomdát Újvidéken. Rövid újvidéki korszak után Szabadkára költözött a 7 Nap, első itteni száma 1953. március elsején jelent meg. „Az átköltözéssel kedvező kilátások nyíltak arra", írja Petkovics Kálmán, „hogy a ‚szerzők szócsöve' életközelben munkálkodó tartományi jellegű politikai hetilappá fejlődjék."[5] 1956-ban már 15 000, 1960-ban pedig 21 000 példányban jelent meg, s ennek 98 százaléka (!) vevőre talált. Ezekben az években a jugoszláviai magyar írók túlnyomó többsége publikált a 7 Napban. Az 1970. január elsején kiadott újévi számban nem kevesebb, mint 73 szerző szerepelt, s a lap szenzációja a világhírű marxista filozófussal, Lukács Györggyel készített interjú volt.

Az olvasókkal való folyamatos kapcsolattartás eredményeként az 1971. január elsején megjelent 52 oldalas újévi számot már 51 215 példányban nyomtatták ki. Ennél is fontosabb talán, hogy a hetilap a nyár folyamán több alkalommal is keményen szembeszállt a Szabadkán is erősödő magyarellenes megnyilvánulásokkal. A következmény – természetesen – az lett, hogy a párt és a szolgálatában álló jugoszláv sajtó nem a magyarellenes nacionalistákat, hanem az ügyet szóvá tevő 7 Napot, s egy hasonló kiállás miatt a Magyar Szót marasztalta el.

1975. december 26-án 32 újságoldalon, 14 kis oldalas melléklettel (RTV műsor) és tarka falinaptárral elhagyta a nyomdát a színes 7 Nap első száma. Ezekben az években kettős újság létezett: zsugorodott a „nagylap" és bővült a melléklet. 1984. április 6-án

[5] Petkovics Kálmán: A 7 Nap útja. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986. – 23. l.

aztán 68 oldalon, 55 330 példányban mutatkozott be az új színes családi magazin, a „jövő 7 Napja". Főszerkesztője Biacsi Antal volt. A hetilap szórakoztató tartalmával, a délvidéki magyarság életéről írt riportjaival, színes tárcáival, szókimondó cikkeivel az olvasók kedvenc újságja lett.

1990 őszén a „joghurtforradalommal" kiugrott, már emlegetett Radoman Božović, a „Vajdaság főszerkesztője" az objektív tájékoztatásra és a pártonkívüliség fontosságára hivatkozva egyik legmegbízhatóbb párthívét, a Békéscsabáról Szabadkára vetődött Savović Margitot nevezte ki a nagy hagyományú hetilap főszerkesztőjévé, azt a kommunistából szocialistává vedlett pártfunkcionáriust, aki egyetlen napot sem töltött az újságírásban, s aki a jelen pillanatban szövetségi kisebbségügyi miniszterként keseríti a vajdasági magyarság életét.

A délvidéki magyar sajtó történetében – s a jugoszláv újságírás történetében – eladdig nem tapasztalt dolog történt: a szerkesztőség egy emberként ellenállt, s a sajtó szabadságát védve sztrájkba lépett. *„Szívós újságírók, szemben a hatalommal"*, jellemzi a 7 Napban előállt helyzetet a Magyar Szóban 1990. október 7-én megjelent írás alcíme. Két nappal később ugyanitt látnak napvilágot a létéért küzdő hetilap újságírójának megrázó sorai:

„Néhány évvel ezelőtt meghalt az apám. Néhány napra rá riportot akartam írni. Órákig ültem az íróasztalnál, de egy épkézláb mondatot nem tudtam papírra vetni. Állandóan apám haláltusájának képsorai tolakodtak elém...

Most, hogy Vajdaságban meghalt a szabad sajtó, ismét hiába ülök az íróasztalomhoz. A szavak magatehetetlenül vergődnek... Inkább elhallgatok, de nem leszek a sajtótipró dr. Radoman Božović helytartó elvtárs csatlóskormányának csatlós újságírója..."[6]

A 7 Nap 1990. október 10-én bejelentett szrájkja ma már külön sajtótörténeti fejezet. Azzá tette az olvasók mérhetetlen ragaszkodása és biztatása, az újságírótársak – nemcsak magyarok: belgrádiak, szarajevóiak, zágrábiak, ljubljanaiak! – szolidaritása. Ma már sajtótörténeti ereklyének számít a 7 Nap 1990. október 21-i számának gyászkeretes címoldala, amelynek üresen tátongó közepét színes gyermekrajzokkal népesítették be a kis olvasók, s visszaküldték a szerkesztőségnek – bíztatásul, bátorításul, s amelynek 3. oldalán az erőt adó olvasói levelek mellett ott van Stanislav Sigulinski mérnök üzenete is: „Szabadkai szerbként támogatlak benneteket. Maradéktalanul, a végsőkig. Hosszú ideje rendszeresen olvasom a 7 Napot, és az, ami veletek most történik, bűntény az emberek ellen. Ezek az embertelen, egyértelműen antidemokratikus és civilizálatlan módszerek erőt kell hogy adjanak ahhoz, hogy kitartsatok. Zsarnokság ez a javából. Baráti társaságomból hirtelen öt-hat nemzetiségű embert számoltam össze, de mindannyian veletek vannak... Ki kell tartani."

Sajtótörténeti ereklye ma már a 7 Napnak az a „kék címoldala" is, amelyen Zoran Odićnak, a szarajevói Oslobodjenje című lap újságírójának telefax üzenetét közli a szerkesztőség (hol van már Szarajevó, hol az Oslobodjenje – székházát szétlőtték a sajtó

[6]Roncsák Alexander: Nem megy. Magyar Szó, 1990. október 9.

szabadságát is eltiporni szándékozó haramiák –, hol lehet Zoran Odić?): „Ne hagyják magukat, mert amit megőrizni próbálnak – az újságírás és az újságírók méltósága, a szakma becsülete és tekintélye nemcsak az önök ügye, hanem mindannyiunké, hiszen lehet, hogy holnap már azt kell tennünk, amit önök ma csinálnak. Az újságnak meg kell jelennie, az újságírónak írnia kell, de csak szabadon, lelkiismeretével és tudatával összhangban. Az újságnak, amelyet a hatalom ír... nem szabad megjelennie. Nagyon szeretem magukat..., barátjuk, Zoran Odić."

A szerkesztőség állhatatossága végül is győzedelmeskedett: Savović Margit és az őt buzgón támogató hatalom megfutamodott, a 7 Nap a szerkesztőség által támogatott Csordás Mihály irányításával újra megjelent. Ideiglenesen legalábbis. Mert 1991 márciusában már ismét sztrájkolt a szerkesztőség. Ezúttal a hatalom egy másik janicsárjának, Vlaovics József tartományi tájékoztatási pótminiszternek főszerkesztővé (komiszárrá) való kinevezése ellen.

A hatalom és annak gátlástalan kiszolgálója ismét csúfos meghátrálásra kényszerült, a 7 Nap szerkesztőségének példa nélkül való bátor kiállása visszaadta a vajdasági magyar olvasónak a hiteles tájékoztatás iránti, korábban többször is megingott hitét. A szüntelen hadakozás azonban fokozatosan felőrölte a szerkesztőség erejét, csökkent a lap színvonala, s ennek következtében, meg az általános elszegényedés következményeként a példányszáma is (16 500), a hatalom bosszúja következtében teljesen elapadt a társadalmi támogatás[7], s a nagy múltú 7 Nap egyik napról a másikra, anélkül, hogy búcsút vehetett volna az olvasótól, megszűnt. Utolsó száma 1993. augusztus 6-án jelent meg, fedőlapján a beszédes IDŐÖSSZEOMLÁS címmel. „Ma nem jelent meg a 7 Nap", írta Németh János a Magyar Szó augusztus végi számában. „Nem jelenik meg a jövő héten sem... A 7 Nap eddig a péntekig tudott ellenállni... És így állva, szálfaegyenesen hal meg ezen az augusztus 20-án." Szent István napján.

A szerkesztőség nagy többsége azonban ismét döntő lépésre szánta el magát: határozott mozdulattal elmetszette az eddig oly sok bajt okozó állami köldökzsinórt, s *Új Hét Nap* néven magánlapot indított – a vajdasági magyar olvasó hetilapját.

(A 7 Nap főszerkesztői: Hock Rezső, Steinitz Tibor, Nagy Ferenc, Kolozsi Tibor, Grósz György, Petkovics Kálmán, Brenner János, Mészáros Zakariás, Biacsi Antal, Csordás Mihály.)

A *Képes Ifjúság* – a vajdasági magyar fiatalok hetilapja – sajátos helyet foglal el és megkülönböztetett figyelmet érdemel a délvidéki magyar sajtó történetében. Fennállásának első időszakában lapsorstársaihoz hasonlóan sokszor csupán a szerbhorvát nyelvű „alaplap" tükörfordítása volt, hogy aztán a „hatvanas évek végére, a hetvenes évek elejére határozottabb irányvonalat vegyen, és a jugoszláviai magyar sajtón belül ő képviselje a "bátor hang"-ot az időszerű és súlyos társadalmi kérdések napirendre tűzésében, egyúttal pedig a symposionisták gyakran nemzetfölöttinek mutatkozó „koz-

[7]A tartományi költségvetés támogatása 1972-ben még 33,4 %-át tette ki a lap jövedelmének, 1993-ban már csak 2,18 %-át.

mopolitizmusát" és „jugoszlávságát" ellensúlyozva fokozott érdeklődést tanúsított a nemzetiségi lét kérdései iránt.[8]

A Képes Ifjúságnak ez a magatartása egyrészt ifjúsági jellegéből, a fiatalság minden óvatoskodást, méricskélést elvető lendületéből fakadt, másrészt abból a tényből, hogy a szerkesztőségben hosszabb vagy rövidebb időt eltöltött a vajdasági magyar irodalom és publicisztika élgárdájának szinte minden tagja. Szeli Istvántól kezdve, Fehér Ferencen, Németh Istvánon, Deák Ferencen, Podolszki Józsefen, Domonkos Istvánon át Tari Istvánig. Hosszú időn keresztül itt dolgozott a délvidéki magyar szociofotózás első számú egyénisége, Dormán László, éveket töltött itt el Ágoston András, a VMDK elnöke, s e sorok írója is nem kis szerencséjének tartja, hogy 1970 és 1983 között részese lehetett a Képes Ifjúság legkeményebb korszakának. A hetilap ilyen arculatának kialakításában döntő szerepe volt Hornyik Miklós főszerkesztőnek. Mi sem jellemzőbb a Képes Ifjúságnak erre a korszakára, mint hogy az említett szerzők itt megjelentetett legjobb írásai rendre kötetté szerveződtek.

Volt olyan száma a Képes Ifjúságnak – az 1971. szeptember 15-i például –, amely három oldalas nagyriportot közölt a mind jobban beolvadó szerémségi magyarokról (Dudás Károly: Mi marad végül Maradékon), két oldalast a horvátországi szórványmagyarság végnapjairól (Podolszki József: Csakugyan négy temetője van-e egy falunak?), éles hangú glosszát a szabadkai magyarellenes soviniszta kilengésekről, s a beszédes Eszmélet című művelődési rovat tanulmánya is az egyetemes magyar irodalom és a határon túli magyar irodalmak viszonyát taglalja. Nagy dolog volt ez 1971-ben!

Nem túlzás azt állítani, hogy itt csírázott ki a VMDK megalakításának gondolata is, hiszen a fenti névsorból hárman is döntő szerepet játszottak az érdekvédelmi szervezet létrehozásában és annak kiteljesedésében.

A Képes Ifjúság ebben a korszakában a vajdasági magyarság egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb! – lapja volt, hiszen hathatósan segített a felnőtté válásban. Egyénnek és közösségnek egyaránt. Jellemző, hogy elsősorban nem is a tizenévesek olvasták, hanem a huszonéves fiatalok, sőt az idősebb értelmiségiek is. Később egyre több lett benne a „kötelező hordalékanyag": az ifjúsági munkavállalásokról, a Tito-stafétáról meg a néphősökről írt riport – magyarán ellaposodott. A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején aztán a hatalom az Ifjúság összekovácsolódott gárdáját is szétzilálta.

A későbbiek során klasszikus ifjúsági lappá formálódott: fiatalos hangú, könnyed cikkeket, riportokat közölt az ezredvég tizenéveseinek életéről. A legújabb délszláv háború kitörése és borzalmai ismét erőteljesen a valóság felé fordították: az erőszakkal frontra hurcolt vajdasági magyar fiatalemberek levelei, vallomásai értékes dokumentumai ennek az embertelen kornak. A Képes Ifjúság megjelenése – akárcsak a többi vajdasági magyar lapé – kétségessé vált. A lap főszerkesztője 1991-ben nyílt levélben fordult a közvéleményhez: „Ne hagyjuk veszni a magyar nyelvű sajtócsalád egyik

[8]Podolszki József: Sokarcú Ifjúságunk. 7 Nap, 1985. március 15.

hányatott sorsú gyermekét... Talán ez az utolsó alkalom, hogy megmentsük az egyetlen jugoszláviai magyar nyelvű ifjúsági lapot. Segítsenek!"[9]

E lap szerkesztősége a vajdasági magyar nyelvű tájékoztatási eszközök közül elsőként – mind ez idáig egyetlenként – kérte, hogy a szerb szocialista hatalom helyett a magyar érdekvédelmi szervezet legyen az alapítója, a hatalom azonban nem hajlandó kiengedni a markából. Megjelenése, akárcsak a többi kisebbségi lapé, továbbra is teljesen bizonytalan.

A *Dolgozók,* a magyar nyelvű szakszervezeti lap negyvenhárom évi megjelenés után 1990 őszén szűnt meg, alapítója, a Tartományi Szakszervezeti Tanács nem volt hajlandó tovább pénzelni.

Helyébe már 1990-ben a *Családi kör* független hetilap lépett, amelynek alapítója a Forum és a Dolgozók Kft. A Családi kör színes borítólapú, olvasmányos hetilap, sok érdekességgel, fejtörővel és rejtvénnyel – gondűző a vészesen fogyatkozó vajdasági magyar olvasónak. Munkatársai között jeles írókat és újságírókat találunk, megbízott igazgatója Habram Mária, felelős szerkesztője Fazekas András.

Mirnics Zsuzsa főszerkesztő már 1990 tavaszán felhívta rá a sajtóban a figyelmet, hogy veszélybe került a *Jó Pajtás* gyermeklap és a *Mézeskalács,* a legkisebbek újságjának megjelenése. 1993 őszén aztán bekövetkezett az, amitől éveken keresztül rettegett a vajdasági magyar gyermektársadalom. „...47 év után megértük azt is, hogy szeptember 1-jén úgy kezdődött a tanév, hogy a kisdiákok asztalán nem volt ott elmaradhatatlan újságjuk, a Jó Pajtás, az óvodásokén pedig a 38 éves Mézeskalács. Egyenként lőnek ki bennünket – mondja Mirnics Zsuzsa, a Jó Pajtás főszerkesztője –, a vajdasági magyar sajtót. Hajszálon függ mindannyiunknak az élete."[10]

A Magyar Szó egymás után jelenti be, hogy a már korábban megszüntetett *Bánáti Híradó, Topolya és Környéke, Temerini Újság, Becsei Újság* szomorú sorsára jutott a délvidéki magyarság életében fontos szerepet betöltő két vidéki melléklete: a *Tiszavidék* és a *Dunatáj.* A leépítés, a pusztulás képei mindenütt...

1992. decemberében anyagiak hiányában megszűnt a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének lapja, az 1990. szeptember 15-én induló, Csorba Béla által szerkesztett *Hírmondó* is, amely pedig sokkal több volt egy politikai szervezet belső közlönyénél: a vajdasági magyarság legfájóbb gondjaival, sorskérdéseivel foglalkozott.

Volt egyszer egy *Pannon Hírlap* is, a vajdasági magyarság első független napilapja, amelynek bemutatkozó száma 1991. március 21-én jelent meg Szabadkán, s amely igen nagy ambíciókkal indult. „Új napilap a vajdasági magyar olvasó szolgálatában." (Igazgató-cégtulajdonos Somogyi Péter, főszerkesztő Mucsi Géza, majd Valihora István.) Élt néhány hetet. Szegeden nyomták, s a hatalom lehetetlenné tette számára a határon való átkelést, azt, hogy időben eljusson olvasóihoz.

[9]Zoran Šećerov: S. O. S. Magyar Szó, 1991. február 3.
[10]Farkas Zsuzsa: Egyenként lőnek ki bennünket? Magyar Szó, 1993. szeptember 19.

Valahogy tartja még magát a *Zombor és Környéke,* a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület kiadásában 1992 óta megjelenő közéleti havilap (megbízott főszerkesztője Fridrik Cirkl Zsuzsa) és a temerini székhelyű, szintén 1992 óta megjelenő független kéthavi hír- és képmagazin, a *Vajdasági Hírnök* (alapító és kiadó Dujmovics György), amely figyelemmel kíséri a vajdasági magyarság életének minden területét.

S erőteljesen tartja magát, dacol a körülmények és a hatalom viharával a *Napló,* a délvidéki magyarság egyik legfontosabb sajtóorgánuma. A szabadelvű hetilap első száma 1990. május 9-én jelent meg Szabadkán, alapító igazgatója és főszerkesztője Bódis Gábor és Németh Árpád, jelenlegi megbízott főszerkesztője Keszég Károly.

A naplósok Kik vagyunk, mit akarunk? című bemutatkozásukban egyértelműen megfogalmazták célkitűzéseiket, amelyekhez azóta is következetesen tartják magukat. „Mi nem akarunk szabadsságharcosok lenni, sőt a szabad sajtó bajnokai sem. Csupán tisztességesen szeretnénk tájékoztatni a magyarul olvasókat és értőket. A Nagy Politikáról és mindennapi dolgainkról egyaránt."

Már az első szám közli Cseres Tibor Bezdáni ember című „tabuírását", a VMDK-nak az Akadémiához intézett levelét a vajdasági magyarság ellen elkövetett atrocitások ügyében, és Vicei Károly börtönlevelét.

A Napló kemény ellenzékisége, a vajdasági magyarság legfontosabb kérdései iránti elkötelezettsége azóta is változatlan.

A Belgrádi Televíziónak 1968. január elsejétől 1973-ig napi magyar informatív adása volt, vasárnap faluműsora, gyermek- és művelődési műsora. A főszerkesztői tisztet Fejős István töltötte be.

Az *Újvidéki Rádió és Televízió* 1971-ben alakult meg, a televízió ötnyelvű adása 1975. november 26-án indult. A magyar műsor főszerkesztője Szerencsés József volt.

Az ötnyelvű televízióban éveken keresztül jelentős teret kapott a magyar adás, amely a műfaj követelményeinek megfelelően igyekezett hiteles tájékoztatást nyújtani a vajdasági magyar néző számára. Aztán itt is elkezdődött a leépítés, a szófogadatlan munkatársak szélnek eresztése, a hatalmat mindenben kiszolgálók trónra ültetése.

Sokasodnak a gondok az *Újvidéki Rádió* magyar szerkesztőségében is. A szerkesztőség még 1991 márciusában levelet intézett a köztársasági és a tartományi képviselőházhoz: „az Újvidéki RTV műsortanácsának és ügyviteli bizottságának döntése alapján 1991. március 4-től az Újvidéki Rádió 236,4 méteres középhullámhosszán 18 óra 20 perctől 24 óráig és reggel 5-től 7 óráig megszűnt a nemzetiségi műsorok sugárzása... Az intézkedéssel jelentősen csökkent a nemzetiségi műsorok hallhatósága Vajdaságban és Vajdaságon kívül...

Mivel Szerbia mint állam alkotmányával is szavatolja a nemzetiségi jogokat, kérjük a Köztársasági Képviselőházat, hasson oda, a Tartományi Képviselőházat pedig intézkedjen, hogy az említett terminusokban a nemzetiségi műsorok visszakerüljenek a középhullámhosszra."

Azóta is „intézkednek". A tájékoztatásban is hatalomra került nagyszerb nacionalistáknak sokkal fontosabb a „szerb igazság" terjesztése minden létező hullámhosszon, mint a kisebbségi műsorok léte vagy nemléte.

A szorongatottság és a munkatársak tömeges elvándorlása miatt 1993 őszére olyannyira súlyossá vált a helyzet, hogy a sok éve főszerkesztősködő Gion Nándor benyújtotta lemondását.

Az Újvidéki Televízió magyar szerkesztőségének helyzete még reménytelenebb, a hiteles tájékoztatásra való esélye még elenyészőbb. Hiába emelték fel többször is a szavukat a hivatás becsületét és az emberséget védő munkatársak, erőtlen hangjuk beleveszett a szerbiai Televízióban kötelezővé tett háborús uszítás zsivajába. Nagyon sokan belefáradtak a reménytelen birkózásba, végérvényesen hátat fordítottak az Újvidéki Televíziónak. Akik maradtak, megpróbálják elfeledtetni a nézőkkel a fekete-korszakot (Fekete Elvira csetnikpárti főszerkesztő idejében a magyar adások is kezdtek a háborús uszítás szolgálatába állni), s „ahogy lehet" alapon, úgy-ahogy tisztességesen tájékoztatni.

1993 elején az Újvidéki Televízió igazgatójának döntése értelmében csökkentették a kisebbségi adások műsoridejét. A bejelentés óriási felháborodást váltott ki a vajdasági magyarság körében.

A topolyai községben aláírásgyűjtést szerveztek a kisebbségi műsorok csökkentése miatt, a fölháborodás egyre fokozódott. A hatalom nem akarta túlfeszíteni a húrt, visszavonta a kisebbségellenes döntést. A megpróbáltatásnak azonban még nincs vége. Az Újvidéki Televízió magyar szerkesztősége – a rádióhoz és a vajdasági magyar lapokhoz hasonlóan – nemcsak a katasztrofális gazdasági körülményekkel, hanem a kisebbségellenes szerb hatalommal is élethalálharcot vív megmaradása érdekében.

A lábadozástól az elsorvadásig
(A magyar iskolaügy a második világháború után)

A második világháború eseményei és az 1944. évi megtorlások nem hagyták érintetlenül a magyar pedagógustársadalmat sem. Sok tanító, tanár elmenekült, mások az értelmetlen háború és a még értelmetlenebb bosszú áldozataivá váltak. Nem egyetlen, de leginkább égbekiáltó eset Eszes Irma zombori gimnáziumi tanárnőnek és diákjainak a kivégzése az eset kapcsán hírhedtté vált Bosnyák-tanyán. A partizánok bosszújától a népszerű pedagógust az sem mentette meg, hogy, mint Herceg János visszaemlékezéséből tudjuk, közismerten baloldali személyiség volt.[1]

A fordulat utáni első hónapokban a katonai közigazgatás vezetői mostohán kezelték a magyar iskolaügyet. Szabadkán például a katonai parancsnok csupán a szláv származású gyerekek beiratkozását engedélyezte, de hasonló volt a helyzet a legtöbb magyar lakta településen is.[2] Az olvadás csupán akkor kezdődött meg, miután legfőbb állami szinten eldőlt, hogy a magyar lakosság megtizedelését mégsem fogja követni lakosságcsere vagy kényszerű kitelepítés, mint Csehszlovákiában. A konszolidáció eredményeképpen 1945 augusztusában megszületik a kisebbségi iskolatörvény, megnyílnak az első középiskolák, többek között három gimnázium és négy úgynevezett nem teljes gimnázium, a pedagógushiány enyhítése végett megindul a csak „gyorstalpalónak" nevezett intenzív tanítóképzés. Hamarosan kötelezővé teszik a 14 éves korig történő iskolábajárást, s ezzel összefüggően egyre több településen hoznak létre úgynevezett algimnáziumot.

Lőrinc Péter a változások kapcsán 1947-ben a következőket írja: „Régen, a régi Jugoszláviában az urat nevelő ‚magasabb rangú' iskolába, a gimnáziumba nem juthatott be mindenki: a kistulajdonosok, kisiparosok, kiskereskedők, kishivatalnokok gyermekei részére más, alacsonyabb rangú iskolát, az ún. polgári iskolát létesítették, amelyből természetesen nem léphetett át a diák egykönnyen a gimnáziumba. Ugyanígy pl. a kereskedelmi iskolából nem iratkozhatott be a diák sokáig a kereskedelmi főiskolába, holott nagy alaptudása erre képesítette volna; viszont beiratkozhatott erre a főiskolára a gimnázium érettségizettje, holott semminemű alaptudással nem rendelkezett a kereskedelem és a gazdasági élet terén. Hasonlóképpen nem juthatott egyetemre az ipariskolák

[1]Matuska Márton: A megtorlás napjai, Újvidék, 1991., 42–43. l.
[2]A. Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus, magyarság. Szeged, 1991., 125–126. l.

végzett növendéke sem, a technikai fakultásra sem, hiába volt hozzá elmélete és gyakorlati előképzettsége."[3]

Az új iskolarendszer jelentős eredményeket hozott a szociális emancipáció terén. Ezzel egyidőben indult meg a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség szervezésében az írástudatlanság elleni küzdelem. Mindennek pozitív hatása volt a magyar nyelvű oktatás és nevelés terén is. A statisztikai adatok tanúsága szerint a magyar iskoláknak és tagozatoknak, s ezzel együtt a magyarul tanuló diákok számának növekedése megközelítőleg az 1958-as iskolareformig töretlen volt, és az általános iskolai képzés terén szolid, kielégítő szintet ért el. Az eredmények ellenére már ekkor megjelentek azok a gondok, amelyek a nemzeti majorizáció következményeiként léptek fel, s amelyek célja a leplezett, nem erőszakos, de céltudatosan serkentett asszimiláció volt.

E célt szolgálta az a gyakorlat, amely a kisebbségek bezárkózásának, „gettóba szorulásának" megakadályozása érdekében ahol csak lehetett, akadályozta az önálló magyar tanintézmények megmaradását. Lényegében az asszimilációt serkentette az úgynevezett kétnyelvű oktatás is, amelyet ugyan elsősorban a *Muravidéken* honosítottak meg, részben az objektív kényszernek engedelmeskedve, de amelyet *Szabadka* környékén is megpróbáltak meghonosítani, noha ezt sem a káderhiány, sem pedig a magyar tanulók létszáma nem tette indokolttá.

A tények ismeretében azt kell mondanunk, hogy az iskolarendszer egészét lényegében az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől kezdődően a lassú, de egyenes vonalú délszlávosítás, illetve jugoszlávosítás távlati céljaihoz igazították. (1956 után hasonló folyamatok indultak meg a kultúrában, a művelődési egyesületek szervezeti felépítésének terén is: ahol csak lehetett, megszüntették az egynyelvű magyar művelődési egyesületeket, ismét csak a testvériség-egység szellemében és a gettósodás elleni harc jegyében. Ennek eredményeként törvényszerűen a magyar tevékenység indult sorvadásnak. Az alkalmazott módszerek azóta sem változtak. Napjainkban az újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesület buzgó kétnyelvűsítését figyelhetjük meg, az egyesület vezetőségének odaadó asszisztálása mellett.)

A csendes, de tervszerű asszimiláció a következő úton volt kivitelezhető:

„1.) Az elsődleges és leglényegesebb szerepű eszköz a tömeges majorizáció (a fizikai többség) biztosítása, mely nélkül nem hathat egyetlen más demográfiai eszköz sem (a cél legyen az eszköz is).

2.) Előbb a városok délszlávosítása, s csak azután a falvaké.

3.) Asszimilációs helyzet és asszimilációs politikai közhangulat teremtése minden társadalmi területen.

4.) Negatív népmozgalom ösztönzése a nemeztiségeknél."[4]

[3]Lőrinc Péter: Államosítás és iskoláink. Híd, 1947/I., 48. l.
[4]Mirnics Károly: A szórványmagyarságtól a szigetmagyarságig, kézirat, 12–13. oldal
Mirnics tanulmányában kimerítően foglalkozik Vladan Jojkićnak a kisebbségek asszimilációjára vonatkozó koncepciójával, melynek elemeit bőségesen kamatoztatta a második világháború utáni kisebbségpolitikában a szerb, illetve a jugoszláv pártállam.

A németek helyére telepített délszlávsággal az első feltétel már a negyvenes évek végén teljesült. A városok délszlávosítása a hatvanas évek elején vette kezdetét. Kevéssé ismert tény, hogy a hatvanas években államilag (sőt, azon belül a hadügyminisztérium által is) támogatott betelepedési hullám indult meg, elsősorban Bosznia-Hercegovina szerblakta területeiről a Vajdaságba, leginkább Újvidékre és Dél-Bácska magyar településeire.

Az oktatási rendszernek elsősorban a harmadik és a negyedik feltétel kialakításában volt szerepe. A depopulizáció kihatott ugyan az iskolák és tagozatok számának csökkenésére, ezt a folyamatot azonban a tényezők kölcsönös összefüggésében kell szemlélnünk: a kistelepülések magyar iskoláinak megszüntetése maga is depopulizáció és az asszimiláció irányába hatott, a magyar kisebbség fennmaradásának esélyeit gyöngítette. Az elsők között – már az ötvenes években – a szerémségi magyar iskolák kerültek felszámolásra, a hatvanas és hetvenes években pedig ezek az akciók elérték a Bánátot és Dél-Bácskát is.

A vajdasági magyar általános iskolák lepusztulása a hetvenes években gyorsult fel, azokban az években, amikor Vajdaság Autonóm Tartomány politikai, gazdasági és alkotmányjogi önállósága eddigi történelme során a legnagyobb volt. Ez az önállóság persze nem jelentett egyúttal hatékony kisebbségi érdekvédelmet is, hiszen a be nem vallott, de töretlenül követett cél, a kisebbségek asszimilációja ezekben az években sem változott. Jellemző, hogy mindezt a nyolcvanas évek végéig fel sem lehetett panaszolni nyilvánosan, ugyanakkor tény az is, hogy a magyar közvélemény a középiskolai rendszerben 1975 után bekövetkezett nagyfokú romlásra figyelt elsősorban.

Magyar iskolák a Vajdaságban[5]

tanév	iskolák száma	tanulók száma
1951/52	231	33 533
1966/67	197	40 778
1971/72	?	36 012
1976/77	146	?
1986/87	127	?
1987/88	125	27 441 *
1989/90	127	26 794
1992/93	119	24 713

* Ellenőrizetlen adat.

[5] V. ö. a tartományi Statisztikai Hivatal kiadványával: AP Vojvodina 1964–1967, Novi Sad, 1968. Ez a kiadvány kivételesen a vajdasági nemzetiségi (kisebbségi) oktatásról is közöl adatokat. A szerbiai és a vajdasági statisztikai kiadványok ezen a téren általában nem jeleskedtek. Ezenkívül néhány adat található Milan Lučić: Položaj i prava manjina u Vojvodini, Novi Sad, 1993. c. könyvében, valamint a tartományi kormánynak a vajdasági parlamenthez küldött jelentésében (1993. VI. 2.)

Az 1992/93-as tanévben a vajdasági kormány hivatalos adatai szerint a 119 iskola közül, amelyben magyar nyelven is folyt tanítás, mindössze 44 számított teljesen magyar nyelvű oktatási intézménynek, a többiben párhuzamos oktatás folyt: 73 helyen szerb-magyar, egy helyen szerb-magyar-szlovák, egy településen pedig szerb-magyar-ruszin kombinációban. Ugyanebben a tanévben Vajdaság 29 községében volt valamilyen formájú magyar általános oktatás (ez sokszor csupán az órarenden felüli anyanyelvápolást jelenti). Két évtizeddel korábban, 1971-ben még 33 községben tanultak magyarul, noha a helyzet már akkor sem volt rózsás. Például sem az ürögi, sem a beocsini, sem a rumai községben nem volt magyar tagozat, Újvidéken a magyar tanulóknak kevesebb mint fele járt magyar osztályba, Zomborban, ahol a magyarok aránya elérte a 23 százalékot, a magyar osztályokba járó tanulók arányszáma mindössze 12 százalék volt.

Ha a két évtized alatt lezajlott folyamatokat a magyar anyanyelvű tanulók számának tükrében szemléljük, a következőket állapíthatjuk meg:

	1971	1992
magyar tanuló (összesen)	44 873 (100%)	30 147 (100%)
magyar tagozatra jár	36 012 (80%)	24 079 (79,87%)
szerb tagozatra jár	8 861 (19, 7%)	6 063 (20,11%)

A szerb tagozatra járó tanulók közül mindössze 1658 részesül fakultatív anyanyelvápolásban, összesen 139 csoportban, többnyire igen rossz feltételek között.

*

A középiskolára vonatkozó statisztikák még hiányosabbak, mint az általános iskolákra vonatkozók. A jugoszláv szövetségi statisztikai hivatal évkönyveiben sok a következetlenség. Az 1949/50-es tanévtől egészen 1960/61-ig külön táblázatokban mutatják ki az óvó- és tanítóképzőkre vonatkozó adatokat. Vannak évek, amikor csupán a gimnáziumokra szűkül le a felmérők figyelme, máskor külön foglalkoznak a többi középiskolai oktatási formával is. Éppen ezért, de más okok miatt is a középiskolákra, illetve a középiskolai tagozatokra vonatkozó adatokat némi fenntartással kell kezelnünk.

A magyar középiskolai rendszer a hetvenes évek elején volt a legkiterjedtebb, noha a lakosság arányszámához képest a magyar középiskolások még így is alulreprezentáltak. Az 1971-es népszámlálás szerint pl. Vajdaság lakosságának 21,71 százaléka magyar, ezzel szemben a magyar középiskolások a hasonló korosztályú és beiskolázású népességnek mindössze 14,7 százalékát teszik ki, míg a magyarul tanuló középiskolások aránya még ennél is lesújtóbb: mindössze 7,5 százalék (abszolút számokban: 4965 fő).

Az 1975/76-os tanévtől kezdődően nagy horderejű tanügyi reformot vezettek be egész Jugoszláviában, de legelőször a Vajdaságban. Az országban természetesen nem

ez volt az első korszerűsítési kísérlet. *Dr. Tóth Lajos* az új reform körülményeit és indokait néhány évvel később ekként fogalmazta meg:

„Jugoszláviában az első iskolareformot 1958-ban hajtották végre. Ez elsősorban az egységes nyolcosztályos általános iskola kialakítására irányult, de hozzájárult egy új iskolarendszer alapjainak lerakásához is. A hatvanas évek elejétől, szintén parciálisan, az oktatás középfokán következtek be jelentős változások; a szakképzés közelebb került a termeléshez – a gyárakban, egyes nagyüzemekben iskolaközpontok alakultak –, majd a gimnáziumba a második osztálytól kezdve két ágazatot – a nyelvi-társadalmi és a természettudományi-matematikai ágazatot – vezették be. Végül a hatvanas évek közepén kialakult a középfokú oktatás új rendszere, amely lényegében három iskolatípust ölelt fel: a gimnáziumot, a szintén négyéves szakosított technikumokat (szakközépiskolát) és a hároméves szakmunkásképző iskolákat (iparitanuló iskolákat). Erre épült a felsőfokú oktatás. Az oktatási törvény a szakmunkásképző iskoláknak is középiskolai státust biztosított, azonban az ott végzett tanulók a továbbtanulás tekintetében nem voltak egyenjogúak a gimnáziumot, illetve a szakközépiskolát végzettekkel. (...) Tehát a dualizmus maradványait az oktatási rendszerből nem sikerült teljesen kiküszöbölni, sem pedig megszüntetni a munka és a tanulás közötti mély szakadékot."[6]

A kettősséget a reform kiötlői lényegében úgy kísérelték meg áthidalni, hogy a meglévő iskolatípusokat felszámolva a nyolcadik osztály után bevezették az ún. általános és egységes kétéves középiskolát (a nép nyelvén a kilencedik és tizedik osztályt), s miután a tanulók innen kikerültek, középiskolai szakirányt választhattak. Hamar kiderült, hogy egyrészt ezen a módon sem az oktatási rendszer dualizmusa, sem a tanulók szociális helyzetéből fakadó különbségek nem szüntethetők meg, másrészt, ez az iskolarendszer nem nyújt biztos középszintű szakismereteket sem a leendő szakmunkásoknak, sem a leendő egyetemi hallgatóknak. A kisebbségiek számára azonban nem is ez vált végzetessé, hanem két másik tényező: a korábbi években már jól bejáródott magyar középiskolák megszüntetése és a szakirányok sokaságából következő számbeli felaprózódás meg az évente ismétlődő bizonytalanság, hogy vajon megnyílik-e az adott iskolaévben magyar nyelven ez vagy az a tagozat – a tagozatnyitás ugyanis formálisan a jelentkező tanulók számához volt kötve –, az iskolák vezetői pedig rendszeresen megsértették az előírásokat, és sokhelyütt akadályozták a magyar tagozatok megnyitását. Mindezt nem kizárólag a nacionalizmus motiválta, hanem a kényelemszeretet, illetve a nemzetiségi tagozatok megnyitásával járó bonyodalmaktól való félelem, a pedagógushiány és így tovább.

Az 1975-ös iskolareform végül is csúfosan megbukott. Magyar szempontból, a fenti hátrányok mellett volt egy látszateredménye is: az ún. kilenc-tizedik osztályba beiratkozó magyar tanulók javították a középiskolai statisztikákat. A szakirányú középiskolákban – legalábbis a magyar tagozatokon – viszont jóval kevesebb magyar anyanyelvű diák tanult, mint a korábbi években.

[6]Tóth Lajos: A József Attila Tudományegyetem egységes kísérletének a vajdasági iskolareform szemszögéből való összehasonlító vizsgálata. Létünk. 1982/6., 1042. l.

A nyolcvanas évek végére a helyzet általában is tarthatatlanná vált: az iskolarendszerben több minden megváltozott, hamarosan megszűntek az ún. egységes középiskolai osztályok is. A magyarok számára oly vészterhes bizonytalanság azonban továbbra is fennmaradt.

A középiskolák, illetve az ott tanuló diákok száma leépülésről, fogyatkozásról tanúskodik lépten-nyomon. Az 1950–51-es tanévben például 86 középiskolában összesen 10 255 magyar diák tanult, hogy számuk 1992–93-ra mindössze 27 iskolára és 5391 tanulóra essen vissza.[7]

Az 1992/93-as iskolaévre vonatkozó adatok egyértelműen tanúsítják, hogy a Vajdaság önállóságának elvesztése után a középiskolai intézményrendszer szisztematikus elsorvasztása nem állt meg, sőt fokozódott. Az anyanyelvű tagozatként számon tartott osztályokban is egyre több tantárgyat tanítanak szerb nyelven. A becskereki gimnáziumban például a tantárgyak túlnyomó többségét már nem magyarul adják elő, és ez a példa korántsem egyedi, úgyhogy a magyar tannyelvű iskolák jelentős részében inkább kétnyelvű, mintsem anyanyelven történő oktatásról beszélhetünk. A középiskolák számát tekintve jelenleg a helyzet körülbelül a hatvanas évek közepének felel meg. (Akkor összesen 32 középiskolában folyt magyar oktatás is, és a gimnáziumok száma is pontosan megegyezett a mostanival.)

A jelenlegi iskolarendszer középiskolai szinten lényegében két fokozatot különböztet meg: az úgynevezett III. fokozat tulajdonképpen szakmunkásképzést nyújt, a IV. fokozat pedig az egykori szakközépiskoláknak, technikumoknak felel meg, s ebbe a kategóriába tartoznak a gimnáziumok is.

Az 1992/93-as tanévben a magyarul tanuló középiskolások 45,4 százaléka járt hároméves, 54,6 százaléka négyéves középiskolába. (Vagyis 3130, illetve 3771 tanuló beiskolázása folyt magyar tannyelven.) A magyar nemzetiségű középiskolások száma jóval nagyobb: 9591, ami egyben azt is jelenti, hogy a magyar diákoknak csupán a 70,84 százaléka folytatja középiskolai tanulmányait anyanyelvén. Ugyanebben az évben – becslések alapján állítjuk – mintegy 600 vajdasági magyar fiatal iratkozott be valamelyik magyarországi gimnáziumba vagy szakiskolába, részben a katonai behívó elől menekülve, másrészt egyre inkább a kilátástalan szociális helyzet következményeként.

A vajdasági középiskolák többnyire a nagyobb városokban működnek. Ez idő szerint Topolyán, Óbecsén, Becskereken, Újvidéken, Zentán, Szenttamáson, Szabadkán és Zomborban van magyar nyelvű párhuzamos gimnáziumi tagozat. A szakiskolák is főként ezekben a városokban találhatók meg, de van belőlük néhány kisebb helységben is, pl. Adán, Magyarkanizsán, Törökkanizsán, Csókán és Temerinben is. A magyarság identitástudatának viharvert végvárai ezek.

A nyolcadik osztályt befejező magyar fiatalok a gimnáziumokon kívül gépészeti, elektrotechnikai, közlekedési, mezőgazdasági, textil- és bőripari, vegyészeti, grafikai,

[7]A szövetségi Statisztikai Hivatal adatai.

egészségügyi, építészeti és fafeldolgozási, erdészeti, közgazdasági és kereskedelmi szakok között választhattak. A helyzet minden eddiginél súlyosabb voltára utal az a tény, hogy a 3331 végzős általános iskolás számára mindössze 2389 helyet irányoztak elő a magyar tagozatokon, viszont az első osztályba beiratkozottak száma még e keret kitöltésére sem volt elegendő, részben az elnyomorodás, a megfizethetetlen utazási költségek és taneszközök miatt, részben a középiskolák szándékosan rossz területi elhelyezése folytán. Hiszen ahogyan víz nélkül nem életképes a vízi erőmű, a magyar tagozat sem maradhat fenn sokáig olyan környezetben, ahol nincs számottevő magyar lakosság.

A magyar nyelvű felsőoktatás 1946-ban vette kezdetét az újvidéki Tanárképző Főiskolán. A főiskola tevékenységében kiemelkedő szerep jutott B. (azaz becskereki) Szabó Györgynek, aki a bánáti kisváros középiskolájából került Újvidékre a magyar irodalom tanárának. 1948-tól kezdődően ő töltötte be a tanszékvezetői posztot is. A háború utáni évek magyar tanárképzéséről egyik cikkében így ír:

„Az 1945/46-os iskolaévben a Vajdasági Főbizottság tanügyi osztálya egyéves tanári tanfolyamot rendezett, amely első kísérlet volt a vajdasági tanárkérdés megoldására, és természetesen csak részben oldhatta meg ezt a kérdést. A tanártanfolyam 177 vizsgázott hallgatója között mindössze 21 magyar anyanyelvű hallgatót találunk – ma ezek már valamennyien működnek, részben mint a magyar algimnáziumok, részben mint a magyar gimnáziumok tanárai. Ez a szám azonban elenyészően kevés, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az 1946/47-es és 1947/48-as iskolaévben újabb algimnáziumok nyíltak Vajdaságban, és a magyar algimnáziumok száma ma már 42.

A Vajdasági Főbizottság tanügyi osztályának adatai szerint csak algimnáziumaink számára 50–60 magyar tanárra van szükségünk, hogy a hiányos szakképzettséggel rendelkező tanerők helyett teljes szakképzettséggel rendelkező tanárok tanítsanak." A későbbiekben megállapítja:

„A Főiskolának 14 másodéves magyar anyanyelvű rendes hallgatója van. Szakcsoportok szerint: magyar–szerb 3, történelem–földrajz 1, kémia–biológia 5, fizika–matematika 5. A júniusi vizsgák tehát a legjobb esetben tizennégy tanárt adhatnak magyar iskoláinknak. Ez a szám igen csekély, ha összevetjük a tényleges szükséglettel (50–60 tanár). A következő iskolaévben azonban jelentősebb javulást várhatunk, mert a 24 rendes elsőéves magyar hallgató mellett végezni fog a rendkívüli hallgatók idei másodéves csoportja is. A beiratkozott magyar anyanyelvű hallgatók száma 42. Az 1949/50-es iskolaévben algimnáziumaink és gimnáziumaink kb. ötven magyar tanerőt nyerhetnének."[8]

Az újvidéki főiskola nemcsak a pedagógusképzés során játszott pótolhatatlan szerepet, hallgatói közül kerültek ki a magyar irodalom és művelődés első korszerű szemléletű képviselői is.

A Tanárképző Főiskola által létrehozott alapokon sikerült létrehozni az újvidéki Bölcsészettudományi Karon belül a magyar nyelv- és irodalomtanárok képzésére hivatott Magyar Tanszéket, melynek első katedrafőnöke az addig Zágrábban élő író, a Tanácsköztársaság egykori résztvevője, Sinkó Ervin lett. A Magyar Tanszék megindítása (1959) nem ment simán, elsősorban a hatalmi szervekben s az egyetemen is megnyilvánuló nagyszerb ellenállás miatt. Sinkó Ervinre, írói és kritikusi tekintélye mellett minden bizonnyal politikai tekintélye és kapcsolatai miatt is szüksége volt az induló intézetnek. A Magyar Tanszékkel a vajdasági magyarok először jutottak – noha csupán parciális méretekben – egyetemi szintű anyanyelvi itnézményhez.

Mindez összhangban volt az 1959 utáni részleges politikai olvadással, amely a kisebbségpolitikában is több előremutató változást eredményezett. Nem hallgathatók el persze az új kisebbségpolitikai stratégia ellentmondásai sem. Például a jugoszláv kommunisták Végrehajtó Bizottságának határozatai megállapítják: „Tanítási és nevelési szempontból egyaránt igen jó eredménnyel járt a különböző tannyelvű párhuzamos tagozatok megszervezése, közös iskolák keretében. Ahol megvannak rá a feltételek, még egy lépéssel tovább kell menni a kétnyelvű tanítás megszervezésében(...)"

A határozatok készítői ugyan a különböző népek fiainak kölcsönös megismerésére apelláltak, azonban a pártdirektívák nyomán létrejött kétnyelvű tagozatok sehol sem a kétoldalú jobb megismerést, hanem a kisebbségek asszimilációjának felgyorsulását eredményezték. E kétarcúság a felsőoktatásban úgy jelent meg, hogy egyfelől a Magyar Tanszék megalapításával valóban nyert a vajdasági magyarság, másfelől azonban a *tanárképzés egésze* nem oldódott meg: a magyar nyelvű lektorátusok működését sem tették lehetővé, nemhogy a magyar felsőfokú tanárképzést biztosították volna. (A nyolcvanas évek elején, noha akkoriban a törvény lehetővé tette volna, az újvidéki bölcsészkaron például lehetetlenné tették egy magyar tannyelvű évfolyam megindítását, annak ellenére, hogy kellő számú egyetemi hallgató és kellő számú egyetemi szaktanár egyaránt rendelkezésre állt.)

A helyzet tarthatatlansága csak kevesek számára vált azonnal nyilvánvalóvá. Egyrészt azért, mert a magyar oktatás kordában tartása nem agresszív, hanem látens, lágy formában történt, másrészt azért, mert – szemben például az 1988 utáni állapotokkal – *nem a szerb nacionalizmus, hanem a jugoszlávizmus* jegyében zajlott. Az egységes délszláv politikai nemzet megteremtésére hivatott állami ideológiát még Karadjordjević Sándor uralkodása idején ötlötték ki a szerb hegemonista törekvések leplezésére, a Tito-korszakban azonban volt ennek egy, a nagyszerb nacionalizmussal szembenálló változata is. Főleg ennek tudható be, hogy kiváló vajdasági magyar értelmiségiek is úgy tekintettek a jugoszlávizmusra, mint a polgári emancipáció magasabb formájára, szemben a kisebbségi (és általában a nemzeti) partikularizmussal. Csupán azt hagyták figyelmen kívül, hogy Jugoszláviában ez a politikai ideológia nem a polgári emancipáció alapján, hanem karadjordjevići változatában a királyi diktatúra, későbbi változatában pedig az állampárti diktatúra lágy változata alapján jött létre. (Természetesen volt egy szellemi jugoszlávizmus is, amely azonban csupán az írók fejében létezett, elsősorban, mint a nyitottság, az európaiság, az antinacionalizmus szinonímája. Ehhez azonban a

[8] B. Szabó György: A magyar tanárok kérdése. In Élmény, szerep, hivatás. Újvidék, 1988. 127–129. l.

valóságosan létező, *politikai* jugoszlávizmusnak egy idő után a nevén kívül már édeskevés köze maradt.)

Mai szemmel meglepő, milyen kevesen jutottak el annak felismeréséig, hogy halaszthatatlanul sürgetővé vált egy *önálló magyar egyetem* létrehozása. Utasi Csaba, aki pedig jó érzékkel tapintott rá a nemzetiségi oktatás körüli manipulációkra, s 1967-ben bátran kiállt a magyar egyetemi lektorátusok hiányát felpanaszoló Rehák László mellett, az egyetemi oktatás kérdésében képtelen átlépni a jugoszlávizmusból származó ideológiai korlátait:

„A nemzetiségek számbeli kisebbsége leszűkíti nyelvük használhatóságának körét, és ez az objektív körülmény is hozzájárul ahhoz, hogy körükben hasznossági elvek alapján másodrendűvé váljék az anyanyelvük. Mi a teendő? Követeljenek maguknak közép- és főiskolákat, egyetemeket stb., ahol anyanyelvükön hallgatnának minden tantárgyat? Nem! Először is: ki pénzelhetné azokat az intézményeket? Másodszor: vajon hova lennének a kikerülő szakemberek, mit kezdenének egynyelvű, tehát egyoldalú képesítésükkel? Harmadszor: az iskoláztatás teljes egynyelvűsítése bezárkózáshoz vezetne, a bezárkózás nacionalizmust eredményezhetne, vagy ha azt nem is, de a jugoszlávság tudatának teljes kibontakozását egészen biztosan gátolná. Egyetlen pillanatra sem merül fel hát a kérdés, hogy miért nem országos érvényűek a nemzetiségi elvek! Az viszont nem kétséges, hogy az említett végleten (totális egynyelvűség) innen számtalan megoldatlan kérdés merül fel, melyeket társadalmi fejlődésünk további szakaszaiban meg lehet és meg is kell oldanunk."[9]

A hetvenes évek elején beálló politikai resztalinizációt az sem képes egyensúlyozni, hogy 1974-ben a Vajdaság minden addiginál nagyobb alkotmányjogi, gazdasági, politika és intézményes önállósághoz, már-már államisághoz jut. A gyakorlatban mindez azt eredményezi, hogy az egyébként is bornírt pártállam a Vajdaságban egy még kicsinyesebb, korlátoltabb, gyanakvóbb pártbürokrácia pozícióit erősíti. S mivel az állam és a párt – néhány magyar janicsárt nem számítva – szerb kezekben van, az egyre erősödő antidemokratizmus mellett, sőt azzal közvetlen összefüggésben növekszik a magyarságra gyakorolt nyomás is. A művelődési életet, az irodalmárokat és a társadalomtudósokat sújtó állandó boszorkányüldözések légkörében az önálló egyetem ötletéről másfél évtizeden át mukkanni sem lehet. S amikor már meg lehet szólalni, akkorra a cselekvés lehetőségei a minimumra korlátozódtak.

Ilyen körülmények között dolgozta ki a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége az önálló magyar oktatási rendszerre vonatkozó koncepcióját, mely a vajdasági magyar autonómia közjogi keretében az óvodától az egyetemig biztosítani kívánja a magyar oktatási és nevelési intézmények független működését. Mind ezt, mind pedig az önálló magyar egyetem gondolatát különös módon éppen a Magyar Tanszék néhány tanára részéről érte elutasító bírálat, nem szakmai, hanem ideológiai és presztizsokok folytán.

[9]Utasi Csaba: Ki a nacionalista? Új Symposion, 1967/24–25. sz.

Pedig a statisztikai adatok meggyőzően szemléltetik, hogy magyar egyetem nélkül a vajdasági magyarság szellemi felemelkedése elképzelhetetlen. A magyarság arányszámához képest a felsőfokú tanintézetekbe járó magyar fiatalok száma immár negyven éve aggasztóan alacsony, a volt Jugoszlávia területén kirobbant háború óta pedig egyenesen katasztrofális. Íme, néhány adat:

	1964	1967	1984	1992
főiskolás	948	789	903	593
művészeti főiskola (akadémia)	18	20	?	39
egyetemista	1080	950	2432	1220
összesen	2046	1759	3335	1852
%-arány az összes hallgatóhoz képest	14,8	8,9	10,3	6,9
a magyarság %-aránya Vajdaságban	23,86	21,70	18,94	16,94

Az 1992-re vonatkozó adadtok kapcsán el kell mondani, hogy a főiskolán kedvezőbb volt a magyarok aránya, mint egészében, ugyanis meghaladta a 11 százalékot, ugyanakkor az egyetemeken a magyar hallgatók aránya a 6 százalékot sem tette ki.

Magyar hallgatókat az alábbi főiskolákon és egyetemi karokon találunk:

FŐISKOLÁK[10]

Újvidéki Műszaki Főiskola:	54
Becskereki Műszaki Főiskola:	70
Szabadkai Műszaki Főiskola:	224
Közgazdasági és Kereskedelmi Főiskola:	18
Informatikai és Szervezéstani Főiskola:	17
Újvidéki Pedagógiai Akadémia:	38
Verseci Pedagógiai Akadémia:	–
Kikindai Pedagógiai Akadémia:	1
Mitrovicai Pedagógiai Akadémia:	4
Zombori Pedagógiai Akadémia:	4
Szabadkai Pedagógiai Akadémia:	163
Magyar főiskolai hallgató összesen:	593

Közülük magyar tannyelvű tagozatra jár:

– az újvidéki óvónőképzőben	33
– a szabadkai tanítóképzőben (Pedagógiai Akadémia)	103
– a szabadkai műszaki főiskolán	214

[10]Tartományi kormányjelentés. 1993. VI. 2.

Magyar tannyelven végzi a főiskolát összesen 350 hallgató, azaz a magyar nemzetiségű főiskolások 59,02 százaléka.

Az újvidéki tanító- és óvónőképzőnek (Pedagógiai Akadémia) 1975 és 1991 között összesen 518 magyar hallgatója volt, a növendékek száma évente 13 (1988-ban) és 48 (1978-ban) között mozgott. Az 1990/1991-es tanévben több tárgyat már nem magyar nyelven hallgattak, az 1993/94-es tanévtől kezdődően pedig megszűnt az intézményben a tanítóképzés.

A szabadkai Pedagógiai Akadémia magyar tagozatain 1977 és 1991 között 861 hallgató folytatta tanulmányait. 1991-ben 60-an jártak magyar tagozatra, s a tantárgyak mindegyikét anyanyelvükön hallgatták. A szerb oktatási miniszter rendeletére a tanítóképzés 1993-ban megszűnt Szabadkán is, ugyanakkor Tanítóképző Egyetem indult Zomborban az 1993/94-es tanévtől kezdődően, az új, kisebbségellenes kurzusnak megfelelően immár magyar tagozatok nélkül.

A Szabadkai Műszaki Főiskolán bizonyos tantárgyakat 1975 óta magyarul is lehet hallgatni, az elektromossági szakon összesen 7, a gépészetin összesen 8 tárgyat. 1991/92-ben az előzőn 84-en, az utóbbin 52-en folytatták részben magyarul a tanulmányaikat.

Művészeti Akadémia

A Művészeti Akadémia színészeti szakán (Újvidéken) négy szaktárgyat, valamint az általános tárgyakat hallgathatják magyarul a növendékek. 1991/92-ben a minisztérium jelentése szerint „mintegy 20-an" hallgatták a magyar előadásokat. Egy tartományi parlamenti jelentés szerint viszont egy évvel később a 39 hallgatóból összesen 11 magyar színinövendékük volt.

Státusuk szerint a hallgatók jogállása az egyetemistákéval azonos.

EGYETEMI KAROK[11]

Természettudományi-matematikai Kar:	177
Mezőgazdasági Kar:	123
Szabadkai Építészeti Kar:	51
Testnevelési Kar:	27
Közgazdasági Kar:	239
Orvostudományi Kar:	79
Becskereki Műszaki Kar:	44
Technológiai Kar:	57
Bölcsészettudományi Kar:	184
A Műszaki Tudományok Kara:	193
Jogi Kar:	46
Magyar egyetemi hallgató összesen:	1220

[11]Ugyanott.

Közülük a szaktárgyak egy részét magyarul hallgatók aránya:

– a szabadkai Közgazdasági Karon 34 hallgató összesen 6 tantárgyat hallgat anyanyelvén, rajtuk kívül 29-en két, 49-en egy szaktárgyat hallgattak magyar tannyelven. (Korábban jóval több tantárgyat lehetett magyarul tanulni.) E csonka formájú „magyar tannyelvű" képzést 1970/71-ben 278-an, 1976/77-ben 300-an, 1980/81-ben 232-en, 1986/87-ben 142-en, 1990/91-ben 136-an, 1991/92-ben 123-an, 1992/93-ban pedig már csak 112-en választották.

– a szabadkai Építészeti Karon 1982/83 óta 11–19 tantárgyat hallgathattak magyar nyelven egészen 1991/92-ig, amikor is az oktatási törvényre hivatkozva többé nem szervezték meg a magyar oktatást, mivel azt a törvény által előírt 30 hallgató helyett mindössze 19 elsőéves kérte. Sokatmondó képet nyújt a magyar nyelvű képzés leépüléséről a tanulmányaikat magyar tannyelven megkezdőkre vonatkozó mintegy évtizedet átfogó statisztika:

tanév	magyar hallgatók	tantárgyak magyarul
1982/83	61	11
1983/84	39	11
1984/85	52	19
1985/86	47	19
1986/87	26	11
1987/88	26	11
1988/89	13	11
1989/90	15	11
1990/91	14	11

– a hivatalos tartományi jelentések szerint az újvidéki bölcsészkaron 176 hallgató folytatja magyar nyelven a tanulmányait. Ez az adat azonban pontatlan. Magyar nyelvű oktatás a karon kizárólag a magyar tanszéken folyik, az 1988/89-es tanévtől 1991/92-ig ide beiratkozottak száma pedig – a távhallgatók beszámításával és a lemorzsolódók elhanyagolásával – mindössze 134.

A karon fakultatív alapon megszervezték a magyar nyelvű lektorátust is a nem anyanyelvükön tanuló magyar vagy más nemzetiségű hallgatók számára, akik igénylik a magyar nyelvtanulást. A lektorátus azonban nem pótolhatja az anyanyelvű szakképzést, annál kevésbé, mivel tevékenysége a tanterv szerint lényegében anyanyelvápolásra, illetve más nemzetiségűek esetében nyelvtanításra korlátozódik.

A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékére iratkozók száma az elmúlt két évtizedben[12]

tanév	rendes hallgatók	távhallgatók	összesen
1970/71	32	12	44
1971/72	18	2	20
1972/73	39	6	45
1973/74	42	10	52
1974/75	30	11	41
1975/76	43	11	54
1976/77	45	9	54
1977/78	39	10	49
1978/79	34	8	42
1979/80	42	17	59
1980/81	32	12	44
1981/82	39	11	50
1982/83	33	4	37
1983/84	27	15	42
1984/85	33	7	40
1985/86	27	6	33
1986/87	28	6	34
1987/88	25	1	26
1988/89	31	6	37
1989/90	33	7	40
1990/91	28	3	31
1991/92	24	2	26

Az 1993/94-es tanévre jelentkezett rendes hallgatók száma mindössze 16.

Fennállása óta a Magyar Tanszéken 140 általános iskolai és 430 középiskolai tanár nyert oklevelet, emellett a hetvenes évek végétől kezdődően igen sok hallgató szerezte meg a tanári oklevél mellett a könyvtárosi és a fordítói egyetemi minősítést is. Az 1972/73-as tanévben indult meg a tanszéken a posztgraduális képzés, magyarországi egyetemi oktatók bevonásával, elsősorban a belső szükségletek – a megfelelő szakmai minősítések megszerzésének céljából. Az azóta eltelt időben 42 személy szerzett magiszteri oklevelet, és 25-en nyerték el a tudományok doktora címet.

[12]A szerb közoktatási minisztériumnak dr. Páll Sándor köztársasági népképviselő képviselői kérdésére adott írásbeli válasza (1992. április) alapján.

Összegzés helyett

A vajdasági magyar oktatás helyzete általában azokban az években javult, amikor az általános társadalmi változások a nyitás, a demokratizálás irányában hatottak, és rendszerint azokban a periódusokban romlott, amikor az emberi, társadalmi, politikai szabadság általában is, a nemzetiségi vonatkozásoktól függetlenül is veszélybe került. Mint amilyen veszélybe került a szabadság ügye, és azon belül, azzal együtt a kisebbségek létbiztonsága a szerb nacionalizmus hatalomra kerülését és a legújabb Balkán-háború kitörését követően. Részben ennek, részben a háború és a gazdasági embargó következtében történő mind gyorsabb elnyomorodásnak, részben a hazai magyar oktatási intézmények tudatos lezüllesztésének a hatására egyre többen iratkoznak magyarországi tanintézményekbe. Az 1993/94-es tanévben először beiratkozók közül 109 vajdasági fiatal részesül anyaországi ösztöndíjban, ugyanakkor 80-an tanulhatnak a Kodolányi János Nemzetközi Előkészítő Intézetben is... Mindez óriási segítség, különösen most, amikor egy-egy havi fizetésből már az utazási költségeket sem lehet kifizetni. A megoldás útja azonban mégsem ez, hanem az önálló magyar oktatási rendszer megteremtése, az óvodától az egyetemig. Enélkül megszűnik a vajdasági magyarság értelmiségi utánpótlása, s valóban nem lesz más választása, mint a beolvadás vagy a kivándorlás.

Sajnos, az utóbbi folyamat 1993 őszén éppen a magyar pedagógusok körében gyorsult fel megdöbbentő módon. Az anyagi bizonytalanság mellett a tanítók, tanárok életét megkeseríti az oktatás túlközpontosítása, s a vele párhuzamosan jelentkező szerb nacionalista dölyf. Az uralmon lévő Szerbiai Szocialista Párt nemcsak a magyar nemzetiségű igazgatók számát tizedelte meg, a minisztériumon keresztül kezébe vette az iskolaszékeket is, nem egy magyar iskolába színszerb iskolaszéket nevezve ki.

A magyar tudományosság

A háború utáni első két évtized bizonytalansága és rapszodikussága után a hetvenes évekre lényegében kialakult az a kisebbségpolitikai doktrina, amely a magyar értelmiségi osztállyal szembeni bánásmódot egészen a közelmúltig meghatározta. Ebben két szempont jutott különösen érvényre:

1. lehetőleg erőszakmentes eszközökkel, s ha kell, bizonyos kedvezményekkel is folyamatosan serkenteni a nemzeti kisebbségek, s azon belül a kisebbségi értelmiség asszimilációját;

2. ezzel egyidőben mind a hazai, mind a nemzetközi közvélemény felé olyan kirakatpolitikát kell folytatni, amely ideig-óráig hihetővé teszi, hogy Jugoszláviában, s azon belül az autonóm Vajdaságban hovatovább már ideálisan rendezték a kisebbségi (nemzetiségi) kérdést.

Nem vitás, hogy e koncepció megvalósításában központi szerepet játszott – e politika alanya és tárgyaként egyaránt – a vajdasági magyar értelmiség.

Egy kisebbség beolvasztását úgy lehet hatékonyan felgyorsítani, ha tönkreteszik intézményeit, bezárják iskoláit, templomait, kiirtják, elűzik, megsemmisítik értelmiségijeit – hirdetik az erőszakos asszimiláció balkáni prófétái, s napjainkban rendre eszerint cselekszenek is. Ez a módszer azonban csak bizonyos globális politikai körülmények között alkalmazható sikerrel, különben kudarcra van ítélve, elsősorban azért, mert nem számol a kisebbség ellenreakciójával. (A két háború közötti nagyszerb kisebbségpolitikai modellt is jórészt ezek a módszerek jellemezték.) A második világháború utáni jugoszláv politika éppen azért végezhetett akkora pusztítást a vajdasági magyarság soraiban, mert az ellenreakciót kivédendő, az agresszív elnemzetietlenítésről a burkolt asszimilációra helyezte át a súlypontot. Megadta a kisebbségeknek a nyelvhasználati jogokat, de ugyanakkor megakadályozta őket abban, hogy akár korlátozott mértékben is, éljenek politikai önállóságukkal, lehetővé tette számukra, hogy létrehozzanak néhány saját intézményt, de azonnal hozzákezdett ezek elvéreztetéséhez, biztosította a kisebbségi származású értelmiségiek számára a politikai, a tudományos vagy a polgári karriert, de kiszakította őket természetes közegükből, elválasztotta őket anyanyelvüktől, kulturális örökségüktől, megfosztotta őket attól a lehetőségtől, hogy szaktudományos ismereteiket anyanyelvükön fejlesszék tovább és tegyék közkinccsé. Néhány évtized alatt a kisebbségi értelmiségiek jó része olyannyira elidegenedett a nemzetiségétől, hogy hovatovább észre sem veszi: az, ami vele történt, nem szükségszerű velejárója a

szakmai érvényesülésnek, hanem a politika által tudatosan kialakított körülmények és manipulációk következménye.[1]

Egy kisebbséget tehát erőszakmentes eszközökkel is meg lehet fosztani értelmiségi rétegétől, elég, ha elzárják előtte a többségi értelmiségi számára „magától értetődő", „normális" emancipáció útjait. A fentiekből következik, hogy a kisebbségi kultúrák nem egyszerűen csak csonka (többnyire szükségszerűen irodalomközpontú) kultúrák, hanem folyamatosan *megcsonkított kultúrák* is.

Jelentős eredményei ellenére ez érvényes a vajdasági magyar kultúrára, s azon belül a tudományos életre is.[2]

Korszerű tudományos kutatások pénzügyi háttér és intézményes keretek nélkül ma már nem képzelhetők el. A délvidéki magyar tudományosság jelenlegi és múltbéli nehéz helyzetét meghatározta, hogy magyar felsőoktatási intézmények (elsősorban a teljes egyetemi szintű tanárképzés) hiányában nem alakulhattak ki a szaktudományokat magyarul is művelő, művelni tudó kutatói közösségek. Ugyanakkor hiányzik az eleven kapcsolat a szélesebb tudományos érdeklődésű közvélemény és a tudományok magyar művelői között. Ez különösen a természettudományok területén kirívó, annak ellenére, hogy ezekben a tudományágakban is több jeles, nemzetközileg is elismert magyar kutató dolgozik.

Tény, hogy intézményes, magyar nyelvű felsőoktatási háttér híján is jelentős műhelymunka alakult ki – különösen a társadalomtudományok terén – folyóirataink (elsősorban a Létünk, a Híd és az Új Symposion) vonzáskörében.

Az irodalomtudományi, nyelvészeti, sajtótörténeti, néprajzi és művelődéstörténeti kutatásokban kiemelkedő szerep jutott a Magyar Tanszéknek és a Hungarológiai Intézetnek. A történettudományok terén pedig egyre jelentősebb a szerepe az újvidéki bölcsészkar történettudományi tanszékén dolgozó magyar kutatóknak.

A délvidéki magyar tudósok pontos létszámáról nem rendelkezünk megbízható adatokkal, csupán a Vajdaság területén dolgozó kutatók számát ismerjük. Az összesen 3164 hivatásos kutató között 348 magyart találunk, ami mindenképpen figyelemre méltó arány (11,04%).

A tudományok doktorává 1992-ig 128 (10,25%), magiszterré pedig 82 magyart (11,66%) avattak.[3]

[1]Ezt nevezi *Guy Héraud* francia kutató *erkölcsi elidegenedésnek*. (Guy Héraud: Cél, az Európai Szövetség. Hírmondó, 1992/42.)
Az ún. vajdasági magyar csúcsértelmiség egy része a VMDK által célul tűzött autonómia gondolatával szemben látványosan igazolta az erkölcsi elidegenedés héraudi magatartási modelljét: az újvidéki Magyar Tanszék és a Forum Könyvkiadó vezetői nyíltan szembefordultak a magyarság széles tömegei által támogatott autonómia-koncepcióval.

[2]A témáról bővebben:
– Várady Tibor: Vajdasági magyar társadalomtudomány? Új Symposion, 1968/44., 7. l.
– Hódy Éva: A jugoszláviai magyar társadalomtudományi gondolkodás kialakulása. Létünk, 1985/3–4., 502–527. l.

[3]Serer Lenke: Nemzeti identitástudatunk megőrzése. (A JMMT és a Magyar Szó által a "Magyarságkutatás, magyar tudomány" témájára tartott 1993. II. 17-ei újvidéki vita ismertetése.) Magyar Szó, 1993. II. 20., 11. l.

Magyar Tanszék, Hungarológiai Intézet

Évtizedekig a magyar nyelvű és ugyanakkor magyar érdekeltségű tudományos kutatások egyetlen, anyagilag is jelentős eszközökkel támogatott intézménye a Magyar Tanszék volt, annak ellenére, hogy megalakulásakor elsődlegesen oktatói feladatokat látott el. 1959-ben mindössze 6 dolgozója volt a tanszéknek: Sinkó Ervin megbízott tanárként, dr. Penavin Olga docensként, B. Szabó György szakmunkatársként, Jámbor László nyelvész asszisztensként, Bori Imre és Ágoston Mihály pedig gyakorlatvezetőként nyert alkalmazást.[4] Az elkövetkezendő években a tanszék káderállománya jelentősen bővült. A hatvanas években mind sürgetőbbé vált egy önálló magyar kutatóintézet létrehozása. Erre a gazdasági és politikai reformokat meghirdető politikai kurzus is lehetőséget nyújtott, ha nem is a tényleges szükségleteknek megfelelően, hanem az ún. kemény társadalomtudományok kiiktatásával. Végül is 1968. június 21-én létrejött a Hungarológiai Intézet, s 1969. február 1-jén ténylegesen is megkezdte működését dr. Szeli István irodalomtörténész vezetésével, három kutató aktív foglalkoztatásával. Az intézet tudományos céljai között a jugoszláviai magyarság nyelvének, irodalmának, művelődésének és néprajzának a kutatása szerepelt, különös tekintettel a délszláv-magyar irodalmi és művelődéstörténeti kapcsolatokra. A magyarság társadalmának szociológiai és demográfiai kutatásairól az alapítólevél meghagyásai folytán tehát szó sem lehetett. Az igazsághoz tartozik az is, hogy sem ezekben az években, sem a későbbiekben, a tanszék és a Hungarológiai Intézet egyesítése után sem adtak teret kemény társadalomtudományokkal foglalkozó írásoknak az intézmény tudományos publikációiban, folyóiratában és évkönyvében, noha megtehették volna. Mindehhez nem csupán a hetvenes évekre gyökeresen megváltozott politikai klíma járult hozzá, hanem az az ismételten felülkerekedő közszellem is, amelyet B. Szabó György már évekkel korábban, egy Sinkóhoz írt 1962. június 19-ei keltezésű levelében így jellemzett:

„Ma úgy látom, hogy legokosabb lenne az egész Magyar Tanszéket áttelepíteni akár Zágrábba, Ljubljanába, nemcsak a fakultáson uralkodó légkör miatt, hanem egy kicsit a vajdasági szűk horizont (különösen a magyar) miatt, a hallgatók javában és érdekében. „Város" nélkül nehezebben lehet áttekinteni a tennivalókat, a jó kezdeményezés megfeneklik idő előtt, a szellemi tunyaság tunyává tesz."[5]

A Hungarológiai Intézet 1976 elején vesztette el önállóságát. Egyesítették a Magyar Tanszékkel, egy mind az oktatás, mind a kutatás feladatait ellátni hivatott új intézményt hoztak létre, mely önálló jogi személyként az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi

[4]Utasi Csaba beszámolója, in Filozofski fakultet u Novom Sadu 1954–1984. Novi Sad, 1984., 91–97. l.
[5]A második világháború után a legrangosabb magyar intézmények Újvidékre kerültek, ennek következtében a magyar értelmiségi elit elszigetelődött természetes bázisától, a magyar anyanyelvű lakosságtól. Ezzel párhuzamosan Szabadka, amely rendelkezett egykor a B. Szabó által áhított városiasság attributumaival, ugyanakkor lakossága többsége magyar volt, mind visszafordíthatatlanabbul provincializálódott, hiszen tudatosan hátráltatták gazdasági fejlődését. A B. Szabó által észlelt újvidéki tünetek pontosak voltak, a megoldást azonban téves irányban kereste. A provincia felemeléséhez ugyanis önmagában az elszigetelt értelmiségi elit nem elegendő, éppen elszigeteltsége következtében. A gondot tehát sem Ljubljana, sem Zágráb nem oldotta volna meg.

Karán belül A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete néven működött egészen 1993-ig, amikor a szerbiai felsőoktatási törvény értelmében ismét elveszítette önálló jogi státusát, s visszaváltozott tanszékké a hagyományos értelemben.

1976-ban az átszervezett intézetben 17 oktató, 10 kutató és egy tisztviselő dolgozott.[6] 1993-ban az immár tanszékké visszavedlett intézetben 24-en dolgoztak mind oktatói, mind pedig kutatói feladatokat ellátva. Közülük 16 rendelkezik doktori, 6 magiszteri, 2 pedig felsőfokú képesítéssel.

A tanszéken, illetve az intézetben mintegy negyed évszázadon át folytatott tudományos kutatások eredményei, elsősorban Bori Imre, Szeli István, Bosnyák István, Thomka Beáta, Utasi Csaba, Gerold László és Bányai János nevével fémjelzett irodalomtörténeti és irodalomelméleti kutatások az egyetemes magyar irodalomtudomány mércéivel mérve is jelentősek. A hatvanas években – a jugoszláviai politikai légkör kínálta lehetőségek függvényében is – Bori Imre volt az, aki a magyar irodalmi avantgarde és a modern magyar irodalom affirmálása terén felmutatott eredményeivel az egész magyar irodalomszemléletet termékenyen befolyásolta. Napjainkra az újvidéki irodalomtörténeti iskola lépést vesztett, lemaradt a korszerű szellemi áramlatok követésében.

A nyelvtudomány terén elsősorban Penavin Olga és Matijevics Lajos dialektológiai és névtani kutatásai jelentősek, kiváltképp Penavin Olga háromkötetes Kórógyi (szlavóniai) szótára. 1993-ban jelent meg könyv alakban Ágoston Mihály új szemléletű, szótani kérdéseket tárgyaló doktori disszertációja *A magyar halmaznevek* címmel.

Néprajzi kutatásokkal a nyelvjáráskutatókon kívül főállásban csupán Tóth Ferenc, majd az ő tragikus hirtelenségű halála után Jung Károly foglalkozott. Penavin Olga népmesegyűjtése, Tóth Ferenc észak-bánáti balladáskönyve és Jung Károly több, a népszokásokat és a hiedelmeket korszerű szemlélettel vizsgáló könyve érdemel figyelmet. Az intézmény folklorisztikai kiadványai közül kiemelkedik a *Jugoszláviai Magyar Népzene Tára* eddig megjelent három kötete, mely Kiss Lajos hagyatékának az aldunai székelyek, a gombosi és doroszlói magyarok, valamint a szlavóniai szórványmagyarság körében gyűjtött zenei anyagát tartalmazza, Bodor Anikó népzenekutató szakszerű gondozásában.

A művelődéstörténeti és sajtótörténeti kutatások terén Káich Katalin, Pató Imre és Hornyik Miklós vállalkozott úttörő szerepre. A megjelent monográfiák és repertóriumok közül kiemelkedik Hornyik Miklós könyve, *A Délbácska története (1920–1929)* a két háború közötti újvidéki magyar napilapról, s annak tükrében lényegében az egész régió háború előtti történetéről.

A tanszék kutatási tevékenysége keretében került sor a háromkötetes *Szerbhorvát–magyar nagyszótár* kiadására 1975-ben. A közel 3000 oldalas kapitális mű magyar–szerbhorvát változata másfél évtizede készül, a szükségesnél jóval alacsonyabb intenzitással.

[6]Szeli István: Szerveződési változások. Hungarológiai Közlemények, 1976/26–27., 131. l.

Az intézmény tudományos munkatársai a negyedszázad alatt mintegy 220 kiadványt tettek közzé, részben önállóan, részben a Forum kiadóval közös gondozásban.[7]

Az intézet, illetve a tanszék egy negyedévenként megjelenő tudományos folyóiratot – Hungarológiai Közlemények – és egy évkönyvet – Tanulmányok – is megjelentetett. Ez a tevékenység azonban a források elapadása miatt jelenleg szünetel.

Noha az irodalomtörténeti kutatások fellegvára mindvégig a Magyar Tanszék volt, a különutasokat is meg kell említenünk, elsősorban a Kosztolányi- és Csáth-kutató Dér Zoltánt, továbbá a Kázmér Ernővel és legújabban Szenteleky Kornéllal foglalkozó Vajda Gábort, aki eredeti szempontjai, új meglátásai miatt feltétlenül figyelmet érdemel. Külön utakat járó kutató a becsei komparatista, Páll Sándor is.

Helytörténeti kutatások, néprajzi műhelyek

A helytörténeti szemlélet szinte az egész itteni magyar „társadalomtudományt" meghatározta már a második világháború előtt is.[8] Említsünk meg néhányat az akkori munkák közül – a teljesség igénye nélkül persze!

Első helyen az Uránia kiadásában 1933-ban Újvidéken kiadott *Városok... falvak...* című kötetre hívnánk fel a figyelmet, amely a Jugoszláviai Magyar Újság pályázatára beérkezett legjobb harminchárom dolgozatot tartalmazza Bródy Mihály előszavával. Fontos munkák még: Herresbacher Dénes: *Szaján története,* Subotica, 1926; Radó Imre–Mayer József: *A noviszádi zsidók története,* Noviszád, 1930; Szabadka Gyula: *Skorenovac története,* Kovin, 1936; Dévay Lajos–Gyarmati Sándor: *Nagy idők sodrában.* A sztáramorovicai ref. ker. egyház és község története 1786–1936, Subotica, 1936; Gachal János: *Debeljácsi emlékkönyv 1838–1938,* Petrovgrad, 1938.

Az elmúlt évtizedekben a helytörténeti kutatások, ha nem is a régi intenzitással, de folytatódtak, s néhány bácskai magyar kisvárosban, illetve községben hozzáláttak az eredmények részbeni publikálásához is. (Szabadka, Zenta, Topolya, Kanizsa, Temerin tette talán a legtöbbet e téren, de befejezéséhez közeledik Óbecse monográfiája is.) A hatvanas-hetvenes évek szelleme főleg a helyi vonatkozású munkásmozgalom-történeti műveknek kedvezett: Urbán János Ada és környéke, Brindza Károly Moravica mozgalmi múltjával foglalkozott tudományos dolgozatokban, könyvekben is. A helytörténeti érdeklődés lassanként kiszélesedett, a módszerek elmélyültebbekké váltak, s tetemes forrásértékű anyag gyűlt össze egy-egy nem-provinciális, bár helyi érdekű munka elkészítéséhez és kiadásához. A korántsem egyenletes minőségű produkcióból ki kell emelni Dobos János Kanizsára vonatkozó írásait, illetve az Üzenet kanizsai vonatkozású tematikus számát.[9]

[7] V. ö. Horváth Mátyás: Az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Nyelvünk és Kultúránk, 1992. szeptember-december (86. szám), 86–88. l.
[8] Arday Lajos: A jugoszláv (vajdasági) magyar nyelvű történetírás (társadalomtudományok) újraindulása 1918–1941 között. Kézirat, 1991., 1–31. l.
[9] Üzenet, 1993. szeptember–október.

A kutatási eredmények közreadásában Temerin áll az élen: Mészáros Sándor helytörténeti monográfiája már 1969-ben megjelent, majd ezt követte a nyolcvanas évek elejétől több helyi vonatkozású néprajzi, egyesülettörténeti, művelődéstörténeti munka: Harkai Imre: *Temerin népi építészete* (1983), Csorba Béla: *Temerini néphagyományok* (1988), Matuska Márton: *Temerini iparosok* (1989), majd *A temerini tűzoltóság száz éve* (1991) és Ökrész Károly: *A temerini plébánia története* (1993). Az utóbbi években örvendetesen megszaporodtak a bánáti helytörténeti kiadványok is: Dobai József *Torda krónikáját* írta meg (1989 és 1990), Karl Miklós a százéves Muzslya múltjára tekint vissza (1990), Tanók József pedig a 200 éves Magyarcsernyéről tett közzé figyelemre méltó adalékokat (1992).[10]

Megkezdődött az intézmények és egyesületek történetének feldolgozása is – leginkább egy-egy jubileumhoz kötődően láttak napvilágot kisebb füzetek. Virág Gábor a topolyai középiskoláknak, Weissenbeck József Bácsföldvár oktatásügyének, Fehér Lajos a kevi-tornyosi tűzoltóságnak a krónikáját dolgozta fel. A helyi művelődéstörténeti szintézisére vállalkozott Mojzes Antal *Bajmok művelődési krónikájá*ban (1993).

Itt kell szót ejtenünk Erős Lajos egyháztörténeti munkájáról, a több mint 700 oldalnyi terjedelmű, képekkel gazdagon illusztrált *Adalékok a Zrenjanini–Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez* c. összeállításról, mely a tóthfalusi Logos kiadó gondozásában jelent meg 1993-ban. Fölbecsülhetetlenül fontos kiadvány a Bánát népének megismerése és a katolikus egyházszervezés szempontjából egyaránt. Erős Lajosban méltó követőre talált Gyetvai Péter, a Bácskából elszármazott tudós kalocsai kanonok, az egykori déli magyar területek egyházszervezésének kitűnő történésze.

A nem-intézményes néprajzkutatás terén elsősorban a jórészt a helyi múzeum sokéves etnológiai munkájára építő zentai alkotói műhely tevékenységét kell kiemelnünk. Tripolsky Géza, Burány Béla, Bodor Anikó, Fábri Jenő elsősorban a népdal-, a népballada- és a népmesekutatás, valamint a juhászat folklórjának területéről publikáltak jelentős gyűjtési eredményeket. Tőke István Zenta és környéke anekdotakincsét adta ki.

Szinte heroikus feladatra vállalkozott Lábadi Károly és Kedves Klára, akik részben Baranyai Júlia nyomdokain haladva, Katona Imre segítségével a horvátországi magyarok folklórkincsét gyűjtötték össze és publikálták több kötetben. Székely Mária a Dunatáj magyarságának szellemi folklórjából adott ki válogatást Apatinban, 1981-ben.

A népszokások, népi hiedelmek s a népi vallásosság terén a helyi gyűjtők közül a topolyai Borus Rózsát, a kupuszinai Silling Istvánt, a doroszlói Kovács Endrét, valamint a székelykevei téli népszokások gyűjtőjét, Botka József bánáti plébánost kell megemlítenünk.

A népzenekutatásban Király Ernő végzett hatalmas munkát szerémségi, bácskai és az aldunai székelyek körében végzett gyűjtései során. Jelenleg Bodor Anikó folytat rend-

[10] V. ö. Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története, Újvidék, 1993., 315. l.

szeres népzenei kutatómunkát, s egyben az elmúlt években Vajdaságban felhalmozott magyar népzenei anyagot is rendszerezi.

Az anyagi kultúra tudományos feldolgozásában már korántsem ilyen impozánsak az eredmények: Beszédes Valéria és Harkai Imre népi építészeti tanulmányait és könyveit leszámítva alig jelent meg valami.

Itt kell megemlítenünk Kalapis Zoltánt is, aki a *Bánát könyve* (1979), a *Vándorok és letelepülők* (1985), és a *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok* (1980) című könyveiben szerencsés kézzel ötvözte a művelődéstörténet, a néprajz, a szociológia és a történettudomány eszközeit az igényes publicisztikával.

Történetírás

A történetírásnak jelentős vidéki műhelyei alakultak ki már a múlt század második felében. Olyanokra gondolunk, mint az 1872-ben alapított *Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat,* az 1878-as alapítású *Dél-magyarországi Múzeum Társulat,* vagy az 1883-ban létrehozott *Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat.* E táj történészeinek aktív részvétele nélkül aligha jöhetett volna létre a *Borovszky*-féle kapitális megyemonográfia, mely még napjainkban is felbecsülhetetlen értékű forrás. A bácskaiak kutatási eredményeit jelzik az olyan alkotások is, mint az 1896-ban Zomborban Dudás Gyula által kiadott *Bács-Bodrog vármegye monográfiája,* Iványi István *Szabadka szabad királyi város története (1886–1892),* vagy Érdújhelyi Menyhért *Újvidék története* (1894), mely tudományosságával és elfogulatlan szemléletével ma is példa lehetne a késői utókor számára.

A két háború között, mint korábban láttuk, a történeti érdeklődés visszaszorult és helyi érdekűvé vált. Pál Tibor történész a következőket írja a vajdasági történetírásnak erről a szakaszáról:

„...Az SZHSZ Királyság, a későbbi Jugoszlávia nemzetiségekkel szembeni diszkriminációs politikája nem tette lehetővé, hogy a két háború között kialakuljon egy olyan magyar értelmiségi kör, illetve történészcsoport, amely folytatni tudta volna az 1918 előtt elkezdett gyümölcsöző kutatómunkát. A 20-as, 30-as években, habár épp a művelődés terén tett engedményeket a jugoszláv állam, a kisebbségiek egyedül az irodalom terén haladtak előre. Sajnos, a történelemtudomány terén Löbl Árpád (álnevein Lőrinc Péter, Láng Árpád, Plamenac Žarko stb.) kezdő tapogatózásain kívül nem volt észlelhető komolyabb tevékenység."[11]

A második világháború után elsőként ismét Löbl Árpád vette fel a fonalat. A későbbiekben a Vajdaság múltjának szinte minden fontosabb kérdésében letette a garast. Jelentősebb munkái: *A kuruckor* (1947), *Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején 1880–1918* (1973), *Bácskai polgári politikai elmélet (1880–1920)* (1976), *Harcban a földért* (1977).

[11] Pál Tibor: Történetírásunkról... Hírmondó, 1992/48., 6. l.

A hatvanas, hetvenes években Löbl vezetésével folyt a vajdasági munkásmozgalom történeti kutatása is, Mirnics József, Csehák Kálmán, Mészáros Sándor és Gaál György közreműködésével. Mirnics József a bácskai németek második világháború alatti történetét is feldolgozta (*Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu,* 1974). Mészáros Sándor a nyolcvanas években két monográfiát szentelt a vajdasági magyarság politikai, gazdasági és művelődési múltjának. Az első *Položaj Madjara u Vojvodini 1918–1929.* (A vajdasági magyarok helyzete 1918–1929) címmel jelent meg 1981-ben. Magyar nyelvű kiadására, noha kísérlet történt rá, a Forum-ház akkori vezetőinek és a politikai körök nyomásának a hatására mindeddig nem került sor. A második kötet, mely 1929-től 1945-ig tárgyalja a délvidéki magyarság történetét, *Madjari u Vojvodini 1929–1941* címmel 1989-ben jelent meg.

A nyolcvanas évektől kezdődően – elsősorban a fiatal kutatók jóvoltából – a megújulás jelei mutatkoztak a vajdasági történetírásban is.

Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézetének programjában jelenleg négy magyar vonatkozású téma is szerepel: *Bácska szabad királyi városai és mezővárosai az 1828-as országos összeírás alapján* (Györe Zoltán), *Kossuth Lajos Dunakonföderáció tervezete és a délszláv népek* (Pál Tibor), *A vajdasági magyarság 1941–46 között* (Kasaš Aleksandar), *Katonai közigazgatás Vajdaságban 1944/45-ben* (Mészáros Sándor).

Az említett kutatókon kívül Magyar László, a szabadkai levéltár munkatársa, Hegedűs Antal, a Vajdasági Múzeum tudományos szakmunkatársa, Rókay Péter, az egyetemes középkor tanára és Dobos János kanizsai kutató vesz részt valamilyen formában a történettudomány kutatásában és az eredmények publikálásában. Magyar László elsősorban Szabadka és környéke polgáriasodásának és a polgári kor eseményeinek a kutatásával foglalkozik, Hegedűs Antal a XVII–XIX. századi gazdasági viszonyokkal, az agrárkérdéssel és a jobbágyélettel kapcsolatos írásokat és dokumentumokat jelentetett meg, Rókay Péter pedig *Salamon és Póla* címmel a magyar középkor egy homályos szakaszába nyújt bepillantást 1990-ben megjelent könyvében.

Szigorúan véve ugyan aligha lehet történettudományi szakmunkának nevezni, mégis itt kell megemlíteni Matuska Márton újságíró kapitális értékű, úttörő könyvét az 1944/45-ös magyarellenes megtorlásokról (*A megtorlás napjai,* 1991), mely kiegészítésre és pontosításokra vár.

A régészeti szakmunkák közül Nagy Sándor *Dombó* (1974) c., könyvalakban megjelent tanulmányát és Szekeres László *Amit az idő eltemetett* (1981), *Középkori települések Északkelet-Bácskában* (1993) és *A hunok és Attila* (1985) c. könyveit emelnénk ki. Figyelmet érdemelnek Ritz Péternek a különböző folyóiratokban publikált, a népvándorlás korának problematikájával foglalkozó tanulmányai, valamit Vékony László orvosnak a topolyai avar temető feltárásakor végzett paleopatológiai vizsgálatai is.

Tárgykörénél fogva egyedülálló munka Takács Miklós könyve Péterváradról: *A bélakúti/péterváradi ciszterci monostor* (1989).

A társadalomtudományok egyéb területei

A történettudományok kapcsán az előzményekről elmondottak nagyjából a társadalomtudomány többi területére is érvényesek. Noha ezen a tájon tevékenykedett Jászi Oszkár munkatársa, majd később levelezőtársa, a szociológiai érdeklődésű Farkas Geiza, a módszeres társadalomkutatásnak a két világháború közötti időszakban nyomát is alig találjuk errefelé. Kivételnek egyedül Csuka János szociográfiai-szociológiai tevékenysége számít. (Csuka János: Kisebbségi sorsban. A délvidéki magyarság 20 éve. Minerva, Szabadka, 1941.) A kisebbségi kérdésről Deák Leó értekezik még a Kalangyában, a földmunkásmozgalommal, a szociális helyzettel pedig elsősorban a Híd foglalkozik. Ebben a folyóiratban találkozunk az első vajdasági faluszociográfiákkal, s elvétve egy-egy filozófiai (Csapó Sándor: Filozófia és tudományos esztétika) vagy pszichológiai (Doktor Sándor: A pszichoanalízis fejlődéstörténetéről) cikkel is.

A későbbiekben is a folyóiratok voltak a társadalomtudományos gondolkodás ösztönzői. A hatvanas években minőségi fordulat állt be a korábbi évek hasonló tárgykörű publikációihoz képest. A Híd és az Új Symposion megpróbáltak lépést tartani a politikai olvadás következtében egyre felszabadultabb hangú jugoszláv folyóiratokkal. Ezekben az években jelentette meg Rehák László a kisebbségi kérdéssel foglalkozó politológiai tanulmányait, s 1967-ben könyvalakban is kiadták *A kisebbségek Jugoszláviában* c., a szerző által jogi-politikai tanulmányoknak nevezett munkáját.

Időtálló értékű tanulmányokat, cikkeket jelentetett meg a kisebbségi sorsról Ágoston András és Várady Tibor is. A demográfiai mozgások vizsgálatában Györe Kornél és Mirnics Károly mutatott fel jelentős eredményeket. Mirnicset a hetvenes évek fordulata után másfél évtizedre elhallgattatták a magyarság gyorsuló asszimilációjával foglalkozó írásai miatt, s csak a nyolcvanas évek végén kezdett el újra publikálni az Új Symposionban, a Magyar Szóban, a Naplóban és a Hírmondóban. Legfontosabb munkája, *A szórványmagyarságtól a szigetmagyarságig,* egyelőre még kéziratban hever, kiadóra várva – remélhetőleg most már nem sokáig.

A hatvanas évek végén mind a Híd, mind a Symposion szociográfiai pályázatot hirdetett, s ennek eredményeként született meg Biacsi Antal felmérése a szabadkai öngyilkosságokról és Gerold László értelmiségszociográfiai kötete. A hetvenes évek nem kedveztek a konkrét bírálatot is magában rejtő szociológiai vizsgálódásoknak. Kovács Teréz munkáját (A vajdasági magyar fiatalok életmódjának felmérése), mely az Új Symposionban jelent meg, gyanakvó rosszallással fogadták a hatalmi struktúrák.

A hatvanas évek második felétől kezdődően mind a Hídban, mind az Új Symposionban fölerősödött a modern baloldali, neomarxista és egzisztencialista társadalomelmélet és filozófia törekvéseinek recepciója. Ekkoriban a Hídban Major Nándor volt az új törekvések egyik legaktívabb közvetítője, az a Major, aki a későbbiekben egy éles pálfordulással a hetvenes évek vajdasági neosztálinista gyakorlatának és ideológiájának egyik fő reprezentánsává vált. Az Új Symposionban elsősorban Végel László és Bosnyák István közöltek filozófiai és esztétikai tárgyú könyvismertetőket, kritikákat. A 7 Nap hasábjain Dési Ábel követett jó érzékkel minden új filozófiai törekvést.

Szuverén filozófiai világ megteremtésére azonban mindössze ketten vállalkoztak az elmúlt évtizedekben: a hivatalos jugoszláv marxizmus szorításából csak lassan és ellentmondásosan kiszabaduló Bodrogvári Ferenc, akit azonban korai halála megakadályozott életműve kiteljesítésében, és az Új Symposion Sziveri-féle nemzedékével együtt induló Losoncz Alpár, aki viszont feltehetően csak ezután fogja majd kibontakoztatni tehetségét. Analitikus filozófiai ihletettségű művészetelméleti esszéi okán itt kell megemlíteni Sebők Zoltánt is, aki időközben Magyarországon telepedett le.

Emberközpontú pszichológiai írásaival Hódi Sándor főként a Hídban jelentkezett. Legnagyobb hatású könyvében, *A „meghívott" halál* c. monográfiában a vajdasági magyarok öngyilkosságának okait boncolgatja. A szociálpszichológiai indíttatású kutatások vitték Hódit egyre közelebb a vajdasági magyarság nemzeti identitászavarainak vizsgálatához, s az e munkája során feltárt adatok és tények hatása alatt döntött úgy, hogy tudósként és politikusként is részt kell vállalnia e közösség sorskérdéseinek megoldásából.

A vajdasági magyar társadalomtudományi gondolkodás történetében megkülönböztetett hely illeti meg a szabadkai Létünk folyóiratot. A Létünk első száma (1971/1-es jelzéssel) 1972-ben jelent meg. A címlapon kiemelt Marx-mottó jelezte, hogy a folyóirat a hivatalos jugoszláv marxizmus jegyében kíván tevékenykedni. Ennek az irányvonalnak volt aktív képviselője Rehák László, aki főszerkesztőként lényegében két évtizeden keresztül meghatározó egyénisége volt a lapnak. A különösen a hetvenes évek derekától kezdve elburjánzó ideologikus, sőt olykor propagandisztikus politológiai és kvázipolitológiai közlemények ellenére a Létünk a tényleges társadalomkutatási eredmények publikálásában is élen járt. Egyebek között mozgósítani tudta a főként Szabadkán tevékenykedő közgazdászokat, Szecsei Mihályt, Somogyi Sándort, Szórád Györgyöt, Laki Lászlót, Árokszállási Borza Gyöngyit (aki a nyolcvanas években szerkesztőként jegyezte a lapot) és másokat.

A jogtudományi értekezések magyar nyelvű fóruma is elsősorban a Létünk volt. Várady Tibor, Fejős I. István, Hock Rudolf, Szalma József írásai a jugoszláv jogrendszer sajátosságaival foglalkoztak.

Az iskolarendszer, az oktatási reformok, a magyar általános- és középiskolai oktatás és nevelés problémáit és kacskaringós útját jól nyomon követhetjük Tóth Lajosnak az utóbbi években mind kritikusabb hangvételű szakcikkeiben, tanulmányaiban és könyveiben.

A kilencvenes évek kezdetén örvendetesen megszaporodtak a kisebbségi sorskérdésekre vonatkozó politológiai, demográfiai, szociálpszichológiai és statisztikai publikációk. A kisebbségi kérdés felé fordulás ösztönzésében nagy szerepet játszott a VMDK politikai tevékenysége. A folyóiratok közül ebbe az irányba legelőször az Új Symposion tett lépéseket *Merre tovább?* címmel megfogalmazott ankétjával 1990-ben. A Magyar Szó, a Napló, a Hírmondó ilyen irányú publikációi mellett figyelmet érdemel a Létünk 1992. évi 4–5-ös tematikus száma a kisebbségi kollektív jogokról és az autonómiáról, valamint a Magyarságkutató Tudományos Társaság által jegyzett dokumentumgyűjtemény a kisebbségi autonómiákról és önkormányzati törekvésekről, mely 1992-ben jelent meg, mintegy háttéranyagául szolgálva a VMDK-nak a magyar autonómiákra vonatkozó memorandumához is.

Kitekintés a természettudományokra

A jugoszláviai magyar természettudósok helyzetéről, tényleges szerepéről és számottevő eredményeiről az átlag vajdasági magyar megdöbbentően keveset tud. Ennek oka a vajdasági magyar kultúra irodalomközpontúságában, a magyar felsőoktatás, valamint általában véve az intézményes háttér hiányában keresendő. A fehér foltok eltüntetése érdekében újabban a Faragó Kornélia által szerkesztett Létünk *Más szóval* rovatában történtek lépések kutatóink emberi és tudományos portréjának megrajzolására.

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül persze – jelezni kívánjuk, hogy egy lélekszámában nem túl jelentős kisebbség, erejét messze túlhaladva, „mélységben és magasságban" olyan eredményekre képes, amelyeket kénytelen elismerni mind a jugoszláv, mind a külföldi tudományos közvélemény. Hogy a Sellye Intézetet vezető Szabó Sándoron kívül hány vajdasági magyar csinált tudományos karriert Nyugat-Európában és a tengeren túl, azt pontosan nem tudjuk, az azonban bizonyos, hogy az elmúlt években a magyar természettudósoknak Jugoszláviában – az olykor nemzeti türelmetlenséggel párosuló szakmai féltékenység megnyilvánulásai ellenére is – nagy volt a reputációja.

Említsük meg néhányukat! Groza Sándor, a belgrádi Orvostudományi Kar Járványtani Tanszékének a katedrafőnöke. Tudományos szakterülete a gastroenterológia és a hepatológia. Elévülhetetlen érdemeket szerzett az emlékezetes feketehimlőjárvány felszámolásában. Lukács M. Ilona, az újvidéki Egyetem Orvostudományi Karának radiológiai tanszékét vezeti, munkái angol és szerbhorvát szakfolyóiratokban is megjelentek. Csikós József kardiológus, az orvostudományok doktora, a nemzetközi hírű kamenicai szívkórház igazgatója. Horváth József egyetemi tanár, a belgrádi Immunológiai Központ tudományos tanácsadója... és sorolhatnánk még.

A vegyészek közül feltétlenül meg kell említenünk Gaál Ferencet, aki Weigand Vilmos tanítványa volt, s talán a legtöbbet idézett vajdasági magyar kutatónak számít, valamit Pásztor Tibort, a belgrádi egyetem Analitikus Kémiai Tanszékének vezetőjét.

Továbbá a szintén sokat idézett Ribár Béla akadémikust, az újvidéki Kristálykutató Intézet strukturális analíziseket végző laboratóriumának vezetőjét, Körmendi Ferenc atomfizikus egyetemi tanárt, s az olyan kiváló, nemzetközileg is jegyzett matematikusokat, mint Pap Endre és Detki József, meg Vincze István csillagászt, a belgrádi Csillagvizsgáló Intézet igazgatóját, és a fővárosi Mezőgazdasági Kutatóintézet élén álló Major Ferencet.

És a hevenyészett lista még mindig nem teljes...

[12]Ko je ko u Srbiji 1991. (Ki kicsoda Szerbiában, 1991), Belgrád, 1991.

„Maradjunk, hogy megmaradjunk"

A titói bársonyos diktatúra nem bánt kesztyűs kézzel a kisebbségi egyházakkal. Közvetlenül a háború után több mint húsz papot végeztek ki mindenféle bírósági ítélet nélkül, sokat száműztek, börtönbe vetettek, kivándorlásra késztettek – virágzó plébániák néptelenedtek el teljesen. A hívők közül sokan csak azért vesztették el állásukat, mert ősi európai szokás szerint templomban keresztelték meg gyermeküket, vagy mert házasságkötéskor oltár elé merészeltek állni – és ez kitudódott.

A hatalomnak sikerült az egyházat teljesen elszigetelnie, beszorítania a templomfalak közé, a magyar értelmiség és egyháza között szinte minden kapcsolat megszakadt. Mindez a délvidéki magyarság vallási életének elsorvadásához, a vallás magyarságmegtartó funkciójának megszűnéséhez vezetett. Egyedül a falusi földművesréteg gyakorolhatta szabadon a vallását – és gyakorolta is! –, legalább ilyen szempontból nem volt kiszolgáltatva a hatalomnak.

A délvidéki magyarság közel nyolcvan százaléka Bácska és Bánát területén él, s nagyobbik része katolikus. Reformátusok elsősorban Közép-Bácskában – Feketicsen, Moravicán – és Dél-Bánátban, valamint Baranyában találhatók nagyobb számban.

1944-ben az internálásból visszatért Lajčo Budanović bácskai katolikus püspöknek egy híveiben alaposan megfogyatkozott, romokban heverő egyházmegyét kellett újjáépítenie. Neki és utódjának, Matija Zvekanovićnak húsz évébe került az egyházszervezet megújítása, de a papság soraiban bekövetkezett hatalmas fogyatkozást mind a mai napig nem sikerült pótolni.

Zvekanović püspök nevéhez fűződik az új papnevelő intézet, a Paulinum felépítése. Az első jelentkezők az 1962/63-as tanévben iratkoztak be, az első érettségizők 1965-ben kerültek ki az intézetből. Volt időszak, amikor a diákok száma jóval meghaladta a százat, a főként a kisebbségeket sújtó 1975–76-os iskolareform azonban alaposan leapasztotta a létszámot. Az intézet újabban nem papi pályára készülő fiatalokat is tanít-hat. Adományokból, nemzetközi Caritas-segélyből tartja fenn magát, állami támogatást sosem kapott. A szabadkai egyházmegye papjainak több mint hatvan százaléka itt készül fel hivatására.

Az önálló egyházmegyei rangot 1968. január 25-én nyerte el a már addig is létező egyháztartomány. Első magyar püspökét 1989. június 18-án avatták fel msgr. Pénzes János személyében a szabadkai székesegyházban.

A szabadkai egyházmegyének jelenleg 12 esperesi kerülete és 112 plébániája van, a hívők száma mintegy 380 000, ebből közel 290 000 a magyar, mintegy 70 000 a horvát,

a többi pedig egyéb nemzetiségű. (Ezek a legutóbbi – 1992-es – adatok, a hívők létszáma azonban a közelben dúló háború, az etnikai tisztogatás, a tömeges elvándorlás következtében valószínűleg alaposan megcsappant.)

A bánáti Apostoli Kormányzóság területén a második világháború végén és után a „felszabadítók" több mint húsz templomot romboltak le, főleg az egykori német, mai telepes falvakban. Erős Lajos kisoroszi plébános könyvéből[1] tudjuk, hogy 1944-ben nyolc katolikus papot bírósági ítélet nélkül kivégeztek, tízet száműztek vagy gyűjtőtáborba hurcoltak, huszonhárman pedig elmenekültek vagy kivándoroltak. A paphiány miatt a napjainkban működő plébániák egyharmadára nem jut lelkész. Miután a hívők és a működő lelkészségek száma a tömeges elvándorlás következtében csaknem a felére csökkent, a korábbi nyolc esperesség a hatvanas évek végére háromra apadt. Az 1910-ben meglevő 67 plébániához képest ma már csak 40 működik.

A bánáti Apostoli Kormányzóság katolikusainak száma 1983-ban mintegy 880 000 volt, ami a lakosság 13 százalékát jelenti. Ebből a magyar katolikusok száma mintegy 77 000. A kormányzóság szentszéki döntés alapján 1986-ban átalakult Zrenjanini (Becskereki) Egyházmegyévé, élére pedig – első bánáti püspökként – 1988-ban msgr. Huzsvár László került. Ezekben a vészterhes időkben nem kis dolog az, hogy magyar főpásztoruk van a szorongatott helyzetben levő bánáti katolikus magyaroknak, aki bácskai főpásztortársával egyetemben mindent megtesz megmaradásuk és ittmaradásuk érdekében.

A bánáti magyarokénál is súlyosabb helyzetbe kerültek a szerémségi magyar hívők. Akárcsak a moldvai csángómagyar testvéreik, nemcsak iskolában nem tanulhatnak már sehol magyarul, de egyetlen plébánián sincs pap, aki anyanyelvükön hirdetné az igét.

A Drávaszögben az elmúlt hetven esztendőben a katolikus hívők száma a kétharmadára fogyott: a délszláv háború kezdetén mintegy 20 000-en lehettek; körülbelül a felük volt magyar. A háború vihara őket is teljesen szétszórta. A drávaszögi templomok nagy részét pedig felekezetre való tekintet nélkül szétlőtték, felgyújtották, meggyalázták a „felszabadítók".

A Mura melléki két esperesség 1941–46 között apostoli kormányzóságként visszakerült a szombathelyi egyházmegyéhez. A háború után a maribori püspök lett az apostoli kormányzó, aki nem sokkal később az esperességeket püspökségébe olvasztotta. Ehhez megkapta a szombathelyi püspök beleegyezését is, mert a magyar hívőkre példásan gondot viselt. Ezek létszáma viszont ennek ellenére jóval 10 000 fő alá csökkent.

A jugoszláviai magyar katolikusok könyvkiadói tevékenységét a jól felszerelt és igen termékeny újvidéki Agapé kiadó és az utóbbi időben a tóthfalusi Logos látja el, a magyar katolikus egyházi sajtót pedig a nagy hagyományú Hitélet képviseli.

A délvidéki református gyülekezetek semmivel sincsenek jobb helyzetben, mint a szórványmagyarság katolikus plébániái. A bácsfeketehegyi – feketicsi – református

[1]Erős Lajos: Adalékok a Zrenjanini – Nagybecskereki Egyházmegye Történetéhez. Logos Kiadó, Tóthfalu, 1993.

püspökséget Hodosy Imre irányítja. Három egyházmegye tartozik hozzá: a bácskai 12 lelkésszel, a bánáti négy lelkésszel és a baranyai 3 lelkésszel. Bácskában Kiss Antal, a vajdasági magyarok érdekvédelmi szervezetének munkájában is igen tevékenyen részt vevő moravicai lelkipásztor az esperes, Bánátban pedig Csete Sz. István.

A bácskai és bánáti reformátusság együttesen mintegy 16 000 hívőt számlál, ehhez tartozott még a jelenlegi háború előtt az ősi baranyai gyülekezetek mintegy 5000-es lélekszáma – őket is, akárcsak katolikus nemzettársaikat, alaposan szétzilálták a nehéz idők.

„Túl kell élni ezt a helyzetet", mondja a nagy tapasztalatú Kiss Antal esperes. „Még így szegényen is. Küzdelmes volt 1944-ben, és az ezt követő években is, de akkor volt reménység. Most viszont tele vannak az emberek félelemmel, ezért is mennek el sokan. A szabadcsapatoktól rettegnek leginkább. A költő szavaival élve kell remélnünk egy jobb hazát és benne az erény diadalát. És ezt itt kell megvárni."[2]

A délvidéki magyar reformátusok – és nemcsak reformátusok – számára nagy jelentőségű volt Tőkés László nagyváradi református püspök 1991-es vajdasági látogatása, amikor a VMDK szabadkai kongresszusának vendégeként istentiszteletet tartott Feketicsen, Moravicán és Szabadkán, s nemcsak hitében erősítette meg a magyarságot, hanem tartásában és a szülőföldjéhez való ragaszkodásában is.

„Bár nekünk volnának ilyen egyházfőink", írtuk akkor, „a közösségek gondjait és sorsát bátran felvállaló lelkipásztoraink, akik szólnak azokért, akikből vétettek – mert a gazdátlan nép halálra van ítélve."[3]

A korábbi esztendőkben ugyanis a délvidéki magyar „csúcsértelmiséghez" hasonlóan megfélemlített és elszigetelt egyház sem állt ki a közössége sorsát meghatározó kérdésekben. Magatartását talán Nozdroviczky Artúr horvátországi magyar református lelkész fogalmazta meg a legtalálóbban egy újságcikkben:

„Járt itt a múltkoriban egy újságíró, s azt kérdezte a tanítónőtől meg tőlem: mit teszünk mi értelmiségiek az anyanyelv és az anyanyelvű kultúra érdekében, magyarán, az itteni magyarságért. Elkísérjük őket a beolvadásig, válaszoltuk, és azt hiszem, fölösleges a bővebb magyarázat."[4]

A délszláv testvérháború kitörése és annak a délvidéki magyarságra mért súlyos csapásai mintha az egyházat is felrázták volna sokévtizedes bénultságából.

Amikor 1991. december 11-én Velencei Tamás bánáti katolikus plébánost, Majdán, Rábé és Oroszlámos falvak papját megalázó körülmények között rendőrök elhurcolták s a súlyos szívbeteg lelkipásztort akarata ellenére a horvátországi frontra kényszerítették, a VMDK Emberjogi Bizottsága mellett egyházi vezetők is felemelték szavukat, s kieszközölték hazatérését.

[2]Magyar Szó, 1993. július 26.
[3]Dudás Károly: Esély a megmaradásra. VMDK évkönyv, 1991. – 11. l.
[4]Podolszki József: Csakugyan négy temetője van-e egy falunak? Képes Ifjúság, 1971. szeptember 15.

A teljes „áttörést" a bácskai és bánsági püspök 1992. októberében közzétett közös pásztorlevele jelentette, amely a sajtóban MARADJUNK, HOGY MEGMARADJUNK címen vált közismertté.

„Felelősséggel üzenjük: Senki ne hagyja el a családi tűzhelyet. A rejtelmes testről egyetlen tagot letépni szörnyű fájdalmat okoz, akár egynek a hiánya is fogyást és haldoklást jelez. Semmilyen körülmények közt sem szabad könnyelműen elhagyni a szülőföldet, szegényebbé tenni Egyházat és Népet, melyhez századok során tartoztunk.

Istennek valamennyiünkkel terve van, s ehhez ad mindegyikünknek sajátos kegyelmet jósága, hogy megvalósuljon bennünk örök elképzelése. Ha tőle önkényesen megfosztjuk magunkat, az örökre gyökértelenné vált ember sorsa lehet osztályrészünk; elveszítjük önazonosságunkat, névtelen, jelentéktelen labdaemberré leszünk az otthontalanok és hazátlanok tengerében. Aki hazáját vesztette, annak az idegen égbolt mindig felhősnek tűnik. Gyakran megtörténik, hogy a fészkét vesztette ember személyes értékrendje összeomlik, beleértve akár hitének elvesztését is. Ezért Isten igéjének tekintélyére hivatkozva „megállj!"-t kiáltunk és a történelmi pillanat komolyságával megfelelően kimondjuk: *maradjunk, hogy megmaradjunk."*

Oldott kéve

1931-ben megjelent egy gonosz, ám igen őszinte könyv. Dr. Vladan Jojkić írta, *Nacionalizacija Bačke i Banata* (Bácska és Bánát délszlávosítása) volt a címe. A vidék elmagyarosodásával foglalkozott, s félreérthetetlenül felvázolta a célokat, amelyeket az elkövetkező hatvan esztendőben a jugoszláv és szerb kisebbségpolitika következetesen meg is valósított.

„Népünk Bácska és Bánát területének csupán egynegyedén (26,7%) van abszolút többségben", kesereg a szerző, leszögezvén, hogy a délszláv népességnek az összlakossághoz viszonyított aránya is csak 27,5%, „így ezeknek a területeknek majdnem háromnegyed részén csak ezután kell végrehajtani Bácska és Bánát délszlávosítását."

Ezt a félreérthetetlenül körvonalazott célt 1944 tragikus ősze óta is teljes gőzzel igyekszik megvalósítani a szerb politika. Sikerrel. Mert míg 1941-ben a 456 770 magyar Vajdaság népességének 28,4%-át képezte, 1948-ban a 418 180 már csak 25,6%-át, 1981-ben a 385 356 18,9%-át, a legutóbbi, 1991-es népszámlálás adatai szerint a 340 960 magyar a tartomány lakosságának mindössze 16,9%-át.

A szerb kormány 1992 nyarán kiagyalt menekülttelepítési terve, amelynek értelmében a magyar többségű községekbe hozzávetőleg harmincezer Horvátországból és Bosznia-Hercegovinából elmenekült szerbet szándékozott telepíteni, tovább csökkentette volna a magyarok részarányát, s betetőzte volna az 1931-ben megfogalmazott tervet. Ez a legújabb kolonizáció, semmibe véve a nemzetközi dokumentumok egyértelmű állásfoglalását, e nemzetiségi területek etnikai összetételének erőszakos megváltoztatását tűzte ki célul. A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének határozott fellépése után a hatalom átmenetileg lemondott ugyan erről a tervéről, de a szerb menekülteknek a Vajdaság kisebbségi területeire való beáramlása változatlanul tovább tart.

1945 után egészen 1965-ig folyamatosan növekedett a magyarság lélekszáma, azóta viszont zuhanásszerűen csökken. 1961 óta meghaladja a százezret a fogyatkozás. A háborút követő első évtizedben ugyanis hatalmas szerb néptömegeket telepítettek be a Vajdaságba az elűzött német és a megtizedelt magyar népesség helyére. A nagyméretű betelepítést csak tetőzte, hogy az újonnan érkezettek igen nehezen illeszkedtek be, a civilizált és egyenrangú együttélés normáitól való idegenkedésük szüntelen konfliktusforrás, s ma is állandó fenyegetettséget jelent az őslakosok számára.

A módszeres és folyamatos szerb betelepítések ellenére az összlakosság számra 1981 és 1991 között 1,9 százalékkal csökkent, s jelenleg alig haladja meg a kétmilliót. Ehhez

a csökkenéshez a legnagyobb mértékben a nemzeti kisebbségek fogyatkozása járult hozzá. A vajdasági magyarság lélekszáma e két népszámlálás között mintegy 45 000-rel, azaz 11,5 százalékkal csökkent. Azóta az 1991-ben kimutatott 340 960-as létszám sem reális immár, hiszen a legújabb délszláv háború világgá kergetett legalább 25–30 ezer vajdasági magyart.

A tartomány területén élő többi kisebbséggel hasonló a helyzet: a románok létszáma 17,9 százalékkal, a szlovákoké 8,1, a ruszinoké pedig 7,3 százalékkal csökkent. (A horvátok katasztrofális népességcsökkenése – 27,4 százalék! – statisztikai és politikai manipuláció eredménye: 1991-ben ugyanis a korábbiaktól eltérően külön-külön mutatták ki a horvátokat és a bunyevácokat.) Ugyanebben az időszakban a szerbek lélekszáma 4 százalékkal, a Crna Gora-iaké 3,3 százalékkal, a magukat jugoszlávoknak vallóké pedig 1 százalékkal növekedett.

A magyarság hatalmas népességcsökkenésének oka a születések rendkívül alacsony száma, a nagyfokú asszimiláció és a tömeges kivándorlás. 1952-ben még 9036 vajdasági magyar anyától született gyerek, 1989-ben már csak 3862-től. A vajdasági magyarok születési ezreléke az elmúlt tíz év alatt átlagban 10,6 körül mozog, a halálozási ezrelék viszont 16-ra emelkedett. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy két születésre három elhalálozás jut. Amíg 1956-ban 5195 magyar halt meg, 1984-ben az alaposan megfogyatkozott lakosságból már 6563. 1961-ben ezer főből tízen haltak meg, 1981-ben már 16-an. Csupán ennek következtében a vajdasági magyarok száma több mint fél százalékkal csökkent évente.

Súlyosbítja a helyzetet ennek a kisközösségnek a katasztrofális elöregedése is. 1981-ben a 0–6 éves korosztályba a népességnek mindössze 7,7 százaléka, a 65 évesnél idősebbek korosztályába viszont 21,6 százaléka tartozott. A demográfusok előrejelzése szerint nincs messze az az idő, amikor *minden harmadik* vajdasági elhalálozás a magyarság fogyatkozásának a mutatójaként szerepel majd a statisztikai adatokban.

Tovább rontja a közösségként való megmaradás esélyeit a vajdasági magyarság körében tapasztalható példátlan öngyilkossági hullám. Amíg az öngyilkossági gyakoriság a tartományban élő szerbeknél 18,04, a Crna Gora-iaknál 21,85, a horvátoknál 28,96, a macedónoknál 5,27, addig a magyaroknál 41,71 százezrelék.

A vészes fogyatkozás egyik legfőbb okozója a folyamatos és erőszakos asszimiláció. Az elnemzetietlenítő beolvasztási folyamatot több mint hetven éve készíti elő és gerjeszti a hatalom nemzetiségi politikája. Társadalmi-politikai rendszertől függetlenül a kisebbségi politika céljaiban a háború előtt és háború után teljes folytonosság mutatható ki. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a délvidéki magyar kisebbség több mint hetven esztendeje az etnocídium – az elnemzetietlenítés és az elnemzetietlenedés állapotában él.

A békés együttműködést, a békés egymás mellett élést teljesen felváltotta az „együttélés kötelezősége", mondja Mirnics Károly, a délvidéki magyar demográfiai kutatások legjobb szakértője. „Olyan finom, rafinált megfogalmazása ez az erőszakos asszimilációnak, amelyre kevés példa van a politikai ámítás történetében. Ez azt jelenti: bejárhatok

mindenkor teljes értékvilágodba, szokásaid világába, hitvilágodba, nemzetiségi házad minden helyiségébe, és ott rendelkezhetek a magam belátása szerint. A te házad az én házam is: ,közös'."[1]

A vegyes házasságok is ott szerepelnek az asszimilációt gyorsító tényezők között. Az ezekben született gyermekek jugoszláv „nemzetiségűek" lesznek, s akár az anyjuk, akár az apjuk a magyar, csak a legritkább esetben kerülnek magyar tannyelvű iskolába. Az általános iskolában a magyar tanulók 20 százaléka jár szerb tagozatra, a középiskolásoknak pedig már több mint egyharmada. 1981-ben a 385 356 vajdasági magyar közül 224 059 élt városban, 161 297 pedig faluhelyen és a tanyavilágban.

Az elmúlt évtizedekben mindenütt fogyatkozás állt be a vajdasági magyarság számában, de leginkább a szórványokban. A délbánáti és szerémségi magyarság teljesen védtelen az asszimilációval szemben, ki van téve a nagyszerb nacionalizmus elnyomó és beolvasztó politikájának.

„Ha nincs nemzetiségi nyelvű közélet (publicisztika, művészet, tudomány), ami a kisebbségi önismeret alapjául szolgálna" –, írja Hódi Sándor nemcsak a szórványmagyarságra célozva – „ha nincs alkotó értelmiség, amely tevékenységével felfrissíti a közhangulatot, ha nincs kisebbségi kultúra, ami fenntartja és erősíti a nemzetiségi léttel adekvát helyzettudatot, az interetnikai folyamatokban az értékek cseréje felborul, s a kisebbségben élők ,kettős kötődésükben' mindinkább a többségi nemzet részéről megnyilvánuló, értékesebbnek vélt elvárásokhoz fognak igazodni. Annál inkább, mivel a társadalmi tagolódásában csonka, szellemi kultúrájában devalválódó etnikum mind kevésbé képes tagjainak megfelelő biztonságérzetet nyújtani."[2]

A fogyatkozás és az igazán ide sem, oda sem tartozás tudathasadásos életérzésének eluralkodása mellett fontos tényezője az elerőtlenedésnek az is, hogy a vajdasági magyarság egyre inkább a társadalmi és a gazdasági élet peremére szorul. Egészen a legutóbbi évekig, az első szerbiai többpárti választásokig általában csak a „becsületes magyarok", a hatalmat mindenben kiszolgálók juthattak számottevő funkcióhoz, az igazgatók és a vállalatvezetők túlnyomó része még a magyar többségű községekben is szerb vagy Crna Gora-i nemzetiségű. Ugyanez a helyzet a minisztériumok vagy más szerbiai hatalmi szervek által kinevezett bírósági elnökök, rendőrparancsnokok, posta- és bank- vagy iskolaigazgatók esetében is.

A foglalkoztatási összkép sem biztatóbb. Amíg 1976-ban a magyarok részaránya az összfoglalkoztatottakénak 20 százalékát tette ki, 1981-ben ez az arány már nem érte el a 18 százalékot. Ez elsősorban annak a következménye, hogy a foglalkoztatottak számának növekedése a magyaroknál alig haladta meg a 10 százalékot, ugyanakkor a szerbeknél 14%, a Crna Gora-iaknál 20%, a magukat jugoszlávoknak vallók esetében pedig több mint háromszoros a növekedés.

A túlnyomó többségében magyarok lakta Zentán például 1971-ben a Crna Gora-i nemzetiségűek 44%-a volt munkaviszonyban, a szerbek 36%-a, a magyaroknak csupán

[1]Bálint Sándor: Megküzdeni a kisebbségi életet. Interjú Mirnics Károllyal. Magyar Szó, 1990. december 22.
[2]Hódi Sándor: A kisebbségi mentalitásról. Létünk, 1989. 5–6.

26%-a. Topolyán még rosszabb a helyzet: a Crna Gora-iak 73%-ának, a szerbek 31%-ának, s a magyarok 24%-ának volt állása. A szórványmagyarság esetében ennél is lesújtóbbak a mutatók.

A megállíthatatlannak tetsző fogyatkozás mellett tehát a vajdasági magyarság társadalmi-gazdasági helyzete is mind kilátástalanabbá válik. Ezt a végpusztulásba vezető folyamatot csak a magyar kisebbség társadalmi és gazdasági érvényesülési esélyeinek megnövelésével, a viszonylagos különállóság – a kisebbségi önkormányzat, az érdekvédelmi szervezet által szorgalmazott *magyar autonómia* – megteremtésével lehet leállítani. Máskülönben beteljesedik a demográfusok sötét jóslata, amely szerint a beolvadási-beolvasztási folyamat mintegy száz esztendő múlva teljesen befejeződne: ekkorra a magyar nemzetiségű kisebbség egészen eltűnne, megsemmisülnének szórványai és szigetei is.

Az 1991-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy Vajdaság népessége egyelőre ugyan még soknemzetiségű, de már közel sem annyira, mint néhány évtizeddel ezelőtt. Rohamosan növekszik a délszláv népesség aránya, a nemzeti kisebbségek létszáma és számaránya pedig ijesztő mértékben romlik. A délszláv népek aránya az össznépességben az 1948-beli 58,8 százalékkal szemben most már 73,9 százalék. (A magyarok aránya, mint említettük, az 1948-beli 25,6 százalékhoz képest mindössze 16,9 százalék.)

Az adatok mindennél beszédesebben bizonyítják, hogy az 1948–1991 közötti időszakban a politikai vezetés nem találta meg, nem is akarta megtalálni a kisebbségek védelmének hathatós módját, a nagyszerb nacionalizmus által jelenleg szorgalmazott etnikai tisztogatások pedig végveszélybe sodorták a nemzeti kisebbségeket.

A magyarság száma a két népszámlálás között a legnagyobb mértékben (25–30%) Alibunár, Beocsin, Zsablya, Ürög, Pećinci és Šid községekben csökkent, valamint Bács, Bácspalánka, Versec, Pancsova, Titel községben (20–25%), legkevésbé pedig a tömbökben élő soraiban (5–10%): Adán, Kanizsán, Zentán, Topolyán, Kishegyesen, Szabadkán és Becsén.

Hét községben a magyarok száma meghaladja a helység összlakosságának 50 százalékát: Kanizsán (85,5 százalék), Zentán (81,6), Adán (77,8), Topolyán (65,5), Kishegyesen (59,1), Csókán (56,8), Becsén (54,3); Szabadkán a magyarság az össznépesség 42,7 százalékát képezi, de még így is abszolút többségben van. Az említett községekben a legutóbbi helyhatósági választások alkalmával mindenütt többséget szerzett a vajdasági magyarság érdekvédelmi szervezete, a VMDK.

„A régiók Európájában a jogos erőszakos asszimilációnak meg kell hátrálnia" – írja Mirnics Károly. – „A kisebbségek közjogi alanyiságot fognak kapni. Ennek lényege a vétó, az ellenállás mindazzal szemben, ami nemzeti azonosságtudatukat meg akarja semmisíteni. Ha a többségiek eddig az erőszakos asszimilációhoz adták meg a szükséges alkotmányos keretet, és belefoglalták jogrendszerükbe, a régiók Európájában rövidesen kollektív jogokat, politikai alanyiságot és közjogi intézményeket és testületeket fognak adni a kisebbségeknek, hogy megmaradásukat és fejlődésüket elősegítsék. Ez a folyamat aligha állítható meg."[3]

[3]Mirnics Károly: A nemzeti kisebbségek politikai alanyisága és a szuverenitások fogalmának válsága. Létünk, 1993. 1.

A Drávaszög

A második világégésben a drávaszögi és a szlavóniai magyarság ősi lakhelye is felperzselődött. A „felszabadító" Tito-partizánosztagok e vidékre is kiterjesztették a Bácskában és Bánátban elkezdett magyarellenes megtorlást. Az áldozatok számát ma sem tudjuk pontosan, de feltehetően mintegy százra tehető. A háború, az azt követő atrocitások, a félelem légköre, a kivándorlás oda vezettek, hogy az 1948. évi jugoszláv népszámlálás eredményei szerint a Drávaszögben élő magyarság száma 7200 fővel, 14,9 százalékkal csökkent. Ez a tény annál is fájóbb, mert 1941-ig a magyarság részaránya a Drávaszög egészében folyamatosan növekedett, s elérte a 46,6 százalékot, ami relatív többséget jelentett a horvátokkal, a szerbekkel és a németekkel szemben.

A második világháború után a hivatalos statisztika (1948) szerint a jugoszláviai magyarság száma 496 492 fő volt. Ebből 51 399 személy Horvátországban, ezen belül 16 945 fő a Drávaszögben élt. A jugoszláviai magyarság számához képest „...a horvátországi magyarság vesztesége 50,5%-os. A szövetségi átlagot többszörösen meghaladó csökkenés oka valószínűleg az, hogy a szórványvidéken az elvándorlás és főként a beolvadás, önfeladás üteme és intenzitása jóval gyorsabb, mint a vajdasági tömbben."[1]

A második világháború után a Tito-adminisztráció a Duna és Száva folyók közében fekvő Szerémséget elvette Horvátországtól és a Szerbiához tartozó Vajdasághoz csatolta. Ekkor kapta meg Horvátország, mintegy kárpótlásul, a Drávaszöget, az ún. baranyai háromszöget. A németek kitelepítése után hathatós állami ösztönzéssel megindult a szerbek betelepülése a vidékre, ami nemcsak az etnikai összetétel megváltozására volt hatással, hanem további fogyatkozására is. 1953-ban már csak 47 711 magyart számláltak össze Horvátországban, 1961-ben (a Szerémség nélkül, de a Drávaszöggel együtt) 42 347-et, 1971-ben pedig mindössze 35 448-at, ami azt jelenti, hogy alig két évtized alatt a horvátországi magyarok száma csaknem kétharmadára csökkent.

A legtöbb magyar a Pélmonostor székhelyű, az egykori járásnak megfelelő közigazgatási egységben élt (1971-ben 13 473 fő), számuk azonban a következő évtizedben tovább csökkent, és az 1981. évi népszámlálás szerint már a tízezret sem (9920 fő) érte el. Ez 26 százalékos csökkenést jelent egyetlen évtized alatt.[2]

[1]Éger György: Régió, etnikum, vallás (Demográfiai és településtörténeti tanulmányok) Bp. 1993. Anonymus K. 12. l.

Az etnikai fogyatkozást jóval felülmúló statisztikai „deficit" okai közt nyilván ott szerepel az is, hogy az 1961-es népszámláláskor bevezettek egy új „nemzeti" kategóriát, a „jugoszláv"-ot. Ennek következtében 1981-ben például 8397-en vallották magukat jugoszlávnak a Drávaszögben, ami a lakosság 15,7 százalékát jelenti. Egy részük kétségkívül magyar vagy magyar származású. Ezt tekintetbe véve az ugyanezen a népszámláláson összeírt alig tízezres drávaszögi magyarság számát mintegy 12 ezer főre tehetjük, arányukat pedig az összlakosságon belül 22–23 százalékra. A horvátországi magyarságnak tehát már csak a kisebbik része, alig 39 százaléka él a Drávaszögben. A 34 drávaszögi községből kilenc településen – Csúzán, Kiskőszegen (Batina), Kopácson, Laskón, Nagydobolyán, Sepsén, Újbezdánon, Várdarócon, Vörösmarton – volt 1981-ben (52,8–94,4%-os) többségben a magyarság. „...Megroppanása, kisebbségbe kerülése az egykor magyar többségű térségben, a Drávaszög szívében az 1948–1981-es periódusban megy végbe, ezen belül is főként az időszak második felére tehető. A magyarság elvándorlását és beolvadását minden bizonnyal jelentősen elősegítették az 1959-es jugoszláviai változások (a gazdaság és politika liberalizálása, a magánvállalkozás engedélyezése és a külföldi munkavállalási lehetőségek a hatvanas évektől stb.). Ez a tendencia már kimutatható az 1971-es népszámlálásban (a magyarság aránya 1948-hoz képest 7,8%-kal romlik, a horvátok mellett a szerbekkel szemben is kisebbségbe szorul az egész Drávaszögben."[3]

Jelentős számú magyar élt még 1981-ben a szlavóniai községekben (járásokban), így Eszéken 3520, Vinkovciban 1880, Vukováron 1421, Zágrábban 1130 fő. A hajdani magyar kikötő, Fiume (Rijeka) egykor népes kolóniájából (6493 fő) mindössze 455 lélek maradt.

A legutóbbi, 1991. márciusi népszámlálás szerint már csak 22 355 fő, azaz Horvátország lakosságának mindössze fél százaléka vallotta magát magyarnak. A Drávaszögben ekkor 54 265 lakos élt, s ennek már csak 17 százaléka volt magyar. A horvátok aránya 42, a szerbeké 25, az egyéb kategóriákba (jugoszláv, német, albán) sorolhatóké 16 százalék. A Horvátországi Magyarok Szövetsége a népszámlálás adatánál jóval többre, mintegy 40 ezerre becsülte a horvátországi magyarok számát.

A hivatalosan számbavett 22 ezer magyarnak csak a fele élt többé-kevésbé homogén nemzetiségi környezetben – a Drávaszögben –, részesülhetett anyanyelvi iskoláztatásban, olvashatott magyar sajtót, ápolhatta nemzeti kultúráját. Az a rész, amely a már említett magyar többségű falvakban élt, továbbá a Drávaszögtől délre fekvő Kelet-Szlavónia ősi magyar településein, Kórógyon, Szentlászlón, Harasztin, Dályhegyen.

A magyarok számának csökkenésére az elmúlt évtizedekben a már említett okokon kívül különösen negatívan hatott a magyarországi Ormánságéhoz hasonló egykézés, a környező országoknál magasabb életszínvonal, a jómód, a jugoszláv „nemzetiségűekhez" való önkéntes csatlakozás, a tömeges külföldi munkavállalás és paradox módon a

[2]Merki Ferenc: A Horvát Szocialista Köztársaság magyar nemzetiségi iskolahálózatának fejlődése 1968–1984. = Horvátországi Magyarok Szövetsége, Évkönyv, 6. 1984. Eszék. 64. l.
[3] Éger György i. m. 16. l.

kisebbségi helyzet kedvező alakulása is. Horvátországban ugyanis, Szlovéniához hasonlóan – Bosznia-Hercegovinával, Macedóniával és Crna Gorával (Montenegró) ellentétben már 1949-ben lehetővé tették a kisebbségek vertikális, nemzetiségi alapon történő szerveződését. A horvátországi magyarság asszimilációja ennek ellenére is folytatódott. „Az itteni magyarokra teljes mértékben igaz az a szórványban élő kisebbségekre vonatkozó megállapítás, miszerint minél kisebb számban élnek egy településen, annál könnyebben asszimilálódnak. ...Jelentős mértékben rontja a horvátországi magyarság helyzetét, hogy Eszéktől nyugatra nincs egyetlen magyar tannyelvű iskola sem."[4]

A Drávaszögi magyarság munkaképes lakosságának nagy része évtizedek óta ingázó: Eszék, Dárda és Pélmonostor gyáraiban, intézményeiben talál munkát. A foglalkoztatás szempontjából kiemelkedő jelentőségű az 1697-ben alapított hajdani Habsburg-főhercegi uradalom Bellyén, ahol a jogutód Agráripari Kombinát számos üzemében – növénytermesztés, állattenyésztés, cukorgyár, hús- és tejfeldolgozás stb. – magyarok százai találtak munkát. A szlavóniai magyarságnak Eszék, Vinkovci és Vukovár üzemei adtak munkát. Az ősi Rétfalu már a második világháború után Eszék külvárosává vált, szorgos magyar lakói évtizedekig a szlavón főváros gyárainak, üzemeinek legjobb munkásai voltak.

A kilenc drávaszögi magyar többségű községből négy – Csúza, Kopács, Laskó, Várdaróc – református, a többi római katolikus. A második világháború alatt a drávaszögi plébániák a pécsi egyházmegyéhez kerültek vissza. Helynök vezetésével 1951-ig ott is maradtak, amikoris a szerémségi püspökség fennhatóságával apostoli kormányzót kaptak. „A Szentszék a területet végérvényesen a szerémi püspökségbe olvasztotta az észak-szerémi esperességgel együtt. A Drávaszögben az elmúlt hetven évben a katolikus hívők száma a 2/3-ára fogyott: ma mintegy 20 000-en vannak 10 plébániában."[5]

A reformátusok 1945 és 1991 között a Jugoszláviai Református Egyház baranyai-szlavóniai egyházmegyéjéhez tartoztak. Ehhez kapcsolódnak a kórógyi és a szentlászlói gyülekezetek is. A nyolcvanas évek végén mintegy háromezer volt a Drávaszögben és Szlavóniában élő magyar reformátusok száma.

1949. november 27-én Eszéken a Népegyetem nagytermében Horvátország magyarlakta vidékeinek 174 küldötte gyűlt össze, hogy megalakítsa a HMSZ-t, akkori nevén a Horvát Népköztársasági Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetséget. Célja: összefogni a magyarságot, támogatni törekvéseit, gondjainak megoldását, a magyar iskolák, művelődési egyesületek, kiadói, tájékoztatási intézményeinek szövetségeként segíteni a magyarság fennmaradását. A kultúrszövetség első elnökének Öszterreicher Sándort választották, alelnöknek Fehér Istvánt, illetve Kartalija Máriát, ügyvezető titkárnak Vörös Lászlót. A szövetség a hatékony munka érdekében tizenegy szakosztályt – szervezési, művelődési, irodalmi és népművészeti, népnevelési, rendezvényszervező, sajtó –, gazdasági, ifjúsági, zene-tánc-, drámai, valamint könyvtár – alakított.

[4]Sebők László: A horvátországi magyarok... i. m. 123. l.
[5]Sebők László: A katolikus egyházszervezet... i. m. 82. l.

„A vertikálisan szerveződött Horvátországi Magyarok Szövetsége negyven éven át igyekezett kielégíteni a Horvátországban élő, magyarul jól vagy törve beszélő mintegy 40 000 ember igényeit, szem előtt tartva nemzeti, állampolgársági és összembersági feladatait a közös célok körüli tömörüléssel. Tette mindezt az óvódák, általános iskolák, középiskolák, amatőr művelődési egyesületek, ösztöndíj-politika, tankönyv- és irodalmi kiadványok, a tájékoztatás terén, a társadalmi-politikai szervezetekkel való jó együttműködés feltétele mellett. E feladatokra, a magyar nemzetiség megmaradásának létfontosságú mozgásköre kitöltésére a horvát kormány és a Szábor mindig biztosította a szükséges anyagiakat, bár az idén e területen gondok mutatkoztak, tekintettel a nehéz gazdasági helyzetre, ami lelassította munkánkat. Ezt a gondot leszámítva, létünk anyagi feltételeinek biztosításával ez a köztársaság bebizonyította, hogy nemzetiségi politikáját komolyan veszi és be is tartja."[6]

A szövetség megalakulásának időpontjával egyidőben jelent meg négy oldalon, ötezer példányban Kartalija Mária szerkesztésében a szervezet lapjának, a Magyar Néplapnak az első száma. „A Magyar Néplap – olvasható a programadó vezércikkben – állandóan foglalkozni kíván a magyar kisebbségünket érdeklő ügyekkel, mind kulturális, mind gazdasági kérdéseink megvitatásával és e téren kivívott eredményeinket kívánjuk visszatükröztetni."[7]

A Néplap valamivel több mint egy évig, pontosan 1950. december 31-ig rendszeresen megjelent, de ekkor megszűnt. 1952. március 15-én jelent meg Malušev Svetozar (Cvetkó) írói néven Kiss Flórián szervezői és szerkesztői gondozásában a Magyar Képes Újság első száma. Az újság szellemiségére Kiss Flórián mellett olyan alkotók vigyáztak, mint Sinkó Ervin és Debreczeni József, valamint Hangya András, a kitűnő festőművész. 1954-től új köntösben, fényes borítólappal lát napvilágot a lap, s a következő évtizedekben már Herceg János, Laták István, Dévavári Zoltán, Lévay Endre, Petkovics Kálmán is rendszeresen publikált benne.

1971-ben Zágrábból Eszékre költözött a lap szerkesztősége, az új főszerkesztő Tausz Imre lett. A Magyar Képes Újság ebben az időben a délvidéki magyarság egészéről és az anyaországi eseményekről is igyekezett folyamatosan tájékoztatni olvasóit. Általában 2500–3800 példányban jelent meg, példányainak egy része a bácskai és a bánáti magyarlakta településekre is eljutott. A hetvenes évektől rendszeresen tartott a szerkesztőség ún. „élőújságokat", író-olvasó találkozókat, s rendre ott volt a különböző pályázatok, versenyek kezdeményezői között is. 1983-ban megkezdte kiadói tevékenységét is – irodalmi és néprajzi munkákat jelentetett meg –, a nyolcvanas években pedig már a helyi magyar rádió- és tévéadások munkáját is segítette, és jó úton haladt, hogy a horvátországi magyarság szellemi központjává váljon. Ezt a folyamatot szakította meg aztán az 1991-ben kitört háború.

[6]Csörgits József: Negyvenéves a Horvátországi Magyarok Szövetsége = Horvátországi Magyarok Szövetsége. Évkönyv 11–14. HMSZ, 1989–1992. Eszék. 19. l.
[7]Lábadi Károly: A Magyar Néplap = Horvátországi Magyarok Szövetsége. Évkönyv 2. 1980. Eszék. MHSZ. 68., 70. l.

A horvátországi, illetőleg a drávaszögi magyar- és vegyeslakta falvakban a második világháború befejeztével még 1945-ben, a horvát iskolákkal egyidőben, megnyíltak a magyar tannyelvű iskolák. A legtöbb gondot a tanítóhiány okozta; gyakran megtörtént, hogy egy tanító két iskolában is tanított. Ebben az időben Horvátország területén csak négy-, illetve hatosztályos általános iskolák alakultak, a továbbtanulni vágyó fiatalok a közeli Vajdaság gimnáziumaiba és szakközépiskoláiba jártak a baranyai szülők nem kis anyagi áldozatvállalásával. Az 1949/50-es tanévben Horvátországban 21 magyar iskola működött 1531 tanulóval, a pedagógusok száma 26 volt. Az iskolák túlnyomó többsége hatosztályos volt. Ugyanebben a tanévben nyílt meg Vörösmarton az első magyar nyelvű hétosztályos iskola, akkori nevén az algimnázium. Az 1951/52-es tanévben az iskolák száma már 28, a tanulóké 1544, a pedagógusoké 44.

Az ötvenes évek második felében állandóan szaporodott a magyar iskolák és tagozatok száma, és ezzel párhuzamosan a tanulók és a pedagógusok létszáma is növekedett. Ugyanakkor tanító- vagy tanulóhiányra hivatkozva bezárták a magyar iskolát Budakovácon, Újgrácon, Lacházán és a Dárdai-réten. Az 1965/66-os tanévben a tanulók számában jelentős csökkenés következett be (1036), de a következő tanévben a tagozatok száma növekszik, és már működik 4 nyelvápoló csoport is, a pedagógusok száma pedig 62-re emelkedett.[8]

„A hatvanas években országszerte központosították és önállósították az általános iskolákat. Egymás után készültek el az új épületek, javult a tanszerellátás, és nagy erőfeszítéseket tettek az oktató-nevelő munka korszerűsítésére. Sajnos, ebben a versenyben az aránylag kis létszámú, osztatlan tagozatokkal rendelkező, szakemberhiánnyal küszködő nemzetiségi iskolák lemaradtak. A tanulók és tagozatok száma fokozatosan csökkent. Pedagógusaink egy részét visszavonzotta a Vajdaság, helyükre más nem jött, így megszűnt a magyar tagozat több vegyeslakta baranyai (drávaszögi) és szlavóniai faluban. Népünk körében általában csökkent az anyanyelv és az anyanyelvű oktatás iránti érdeklődés. Mindjobban terjedt az a téves felfogás, hogy gyermekeink jövőjét csak horvát vagy szerb nyelvű iskolai oktatással biztosíthatjuk."[9]

Szülői kérésre vagy szülői beleegyezéssel szűntek meg a hatvanas években a magyar tagozatok Hercegszöllősön, Jagodnjakréten, Kőben, az Eszékhez csatolt Rétfaluban, Mirkovácon, Bellyén, Harasztiban és Nagypiszanicában. A tanulók és tagozatok számának csökkenését, illetve alakulását jól illusztrálja az alábbi összevetés: az 1967/68-as tanévben 46 tagozaton 1006, az 1977/78/as tanévben 58 tagozaton mindössze 859 magyar gyermek tanult. „Erre az időszakra jellemző az *anyanyelvápoló iskolák, illetve tanulócsoportok számának ugrásszerű növekedése.* Míg az 1967/68-as tanévben anyanyelvápolással két iskolában mindössze 42 tanulót öleltek fel, az 1977/78-as tanévben 26 iskolában összesen 1167 tanuló vett részt anyanyelvápolásban, és velük 24 pedagógus foglalkozott. Ezen a téren tehát jelentős haladás tapasztalható, bár ez csak némileg pótolja az anyanyelvű oktatás hiányát."[10]

[8]Tóth Lajos: A magyar tannyelvű oktatás négy évtizedes fejlődése a Horvát Szocialista Köztársaságban. = Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 11–14. Eszék, 1989–1992. HMSZ. 67. l.
[9] Merki Ferenc: A magyar tannyelvű iskolahálózat fejlődése a Horvát Szocialista Köztársaságban 1967–1977. = Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv. 1. Eszék. 1979. HMSZ, 90–91. l.

Ugyanebben a tanévben Faragó Ferenc tanügyi tanácsos adatai szerint Horvátországban hat magyar és kétnyelvű óvódában 156 gyermek, tizennégy általános iskolában 859 tanuló járt, a középiskolás hallgatók száma 158 volt. [11]

Az 1969/70-es tanévben a pélmonostori Középiskolai központban 2 tagozatot húsz tanulóval. Eleinte a magyar nyelv és irodalom mellett csak néhány tantárgyat oktattak magyarul. A fiatalok a közgazdasági és ipari tanulói szakmák közül választhattak, majd az 1973/74-es tanévtől megnyílt a gimnáziumi tagozat is 43 elsős és 40 másodikos tanulóval. Két évre rá már a harmadik osztályban is megindult a kétnyelvű oktatás.[12]

Az 1989/90-es tanévben tíz magyar és kétnyelvű óvóda működött a Drávaszögben 234 gyermekkel, a tizenegy általános iskolába 661 tanuló járt, a középiskolások száma 149 volt. Tizenkilenc általános iskolában folyt anyanyelvápolás, 1008 tanuló részesült benne.[12/a]

Magyar nyelvű óvóda: Csúzán, Vörösmarton, Laskón, Várdarócon, Kopácson és Kórógyon; kétnyelvű: Hercegszöllősön, Kiskőszegen, Pélmonostoron és Szentlászlón működött. Az általános iskolák közül négyosztályos magyar nyelvű Csúzán, Sepsén, Várdarócon, Kopácson; nyolcosztályos magyar nyelvű Vörösmarton, Laskón, Kórógyon, Újbezdában, Dályhegyen; kétnyelvű Hercegszöllősön és Kiskőszegen. Horvát tannyelvű iskolák, amelyek heti három-négy órában oktatják a magyar nyelvet: Darázson, Pélmonostoron, Dárdán, Bellyén, Szentlászlón, Marincin, Jankovcin, Apátiban, Selciben, Ivanivcin, Lacházán, Viroviticán (Verőce) Nagypiszanicán, Gradicán, Budakócon, Újgrábócban és Eszéken találhatók. Ebben a tanévben az oktatási intézményekben 124 pedagógus működött. Az 1978 és 1990 közötti tizenkét esztendőben megszűnt a négyosztályos magyar iskola Karancson, Darázson és Szentlászlón, s megszűnt a magyar anyanyelvápolás a következő szórványközségekben: Terezino Polje, Bazije, Rezovac, Bedenik, Dezsanovci.

A második világháború után évekbe telt, amíg a horvátországi magyarság megszervezte művelődési életét. A szervezőmunka kezdeményezője a Horvátországi Magyarok Szövetségének jogelődje, a Kultúrszövetség volt. 1949 végétől sorra megalakultak csaknem minden magyarlakta faluban a kultúregyesületek négy-öt-hét szakcsoporttal. A színjátszók mellett énekkarok, tánc- és zenei, ifjúsági (úttörő) együttesek, folklórcsoportok, olvasókörök és ún. népegyetemek jöttek létre. Az öntevékeny színjátszók elsősorban népszínműveket adtak elő (Lúdas Matyi, János vitéz, Liliomfi, A sárga csikó, A falu rossza stb.), s csak az ötvenes évek közepén merült fel a hatalom igénye, hogy a politikamentes szórakoztatás helyett ideológikusabb töltésű népművelést szorgalmazzon az együttesek körében a magyar Kultúrszövetség. A magyarság művelődési életé-

[10]Tóth Lajos i. m. 69. l.
[11]Faragó Ferenc: Magyar nyelvű oktatás a Horvát Köztársaságban. Kézirat, 1993
[12]Pasza Árpád: Tizenöt éves a pélmonostori középiskola magyar tagozata. HMSZ Évkönyv. 5. 1983. Eszék, 95–101 l.
[12/a] Faragó Ferenc i. m.

nek gazdagságát jelzi, hogy 1950 elején Horvátországban már 83 egyesület működött, ebből 62 kulturális, 12 vadásztársaság, valamint 9 sport- és testnevelési jellegű. Zágrábban már 1946. január 20-án újjáalakult a két háború között működött Magyar Kultúr Kör, amely 1954. április 4-én felvette az Ady Endre Magyar Kultúrkör – Zágráb elnevezést. 1951. június 3-án rendezték meg a horvátországi magyarság fesztiválját Eszéken, amelyen 13 egyesület 350 szereplője vett részt. „1952 júniusában Palicson került sor egy mindmáig egyedülálló nagyszabású rendezvényre: a jugoszláviai magyar ünnepi játékokra, könyvkiállítással. Mivel a horvátországi magyarok 20–25%-a nem tudott magyarul írni-olvasni, sok helyen a szöveget horvát helyesírással írták le, de betanulásával, elmondásával irodalmi nyelvtudásukat erősítették-fejlesztették, így a művészileg kevésbé értékes darabok előadása, meghallgatása is nagyban hozzájárult az anyanyelv megtartásához és ápolásához." [13]

Már ezekben az években is rendszeresen szerepeltek a szomszédos Bácskából a Szabadkán, Zomborban és Bácstopolyán működő népszínházi társulatok Eszéken és a szlavóniai magyarlakta falvakban. Gyakori vendégek voltak e tájakon szintén a Bácskából, Horgosról, Bajmokról, Csantavérről a táncos-dalos műsorokkal fellépő „gyöngyösbokréták" műkedvelő csoportjai is. „1950 őszén a szabadkai Népszínház két tagja Kiskőszegre (Batinára) költözött. Lelkes munkájukkal nemcsak a színjátszócsoport előadásainak színvonalát emelték magasra, hanem színészképző stúdiót is vezettek, így egy időben (1953 tavaszán) volt olyan elképzelés, hogy ott alakul majd ki a horvátországi magyar színjátszás központja egy félig műkedvelő, félig hivatásos tagokból álló társulattal, amely rendszeresen járná a baranyai-szlavóniai magyar településeket. Gyapjasék elköltöztek, így az önálló horvátországi magyar színtársulat ügye is lekerült a napirendről."[14]

A Horvátországi Magyarok Szövetsége már a hatvanas évek elején felismerte a népi kultúra, a hagyományápolás művelődési jelentőségét, és 1967 júliusában Kórógyon megrendezte az első néptánc-tanfolyamot, amelyen környékbeli fiatalok is részt vettek. Így szerveződött meg a kórógyi, a szentlászlói néptánccsoport. 1971-ben a Horvátországi Magyarok Szövetsége egy központi táncegyüttes létrehozását határozta el. Ez év augusztus 10-től 30-ig a kiskőszegi Zöld-szigeten harminchat kórógyi, szentlászlói, laskói, csúzai, sepsei, csáki és vörösmarti fiatal részvételével néptánctábort szervezett, s ezt megismételte a következő év nyarán is.[15]

A HMSZ Központi Táncegyüttesének 1980-ban már 36 táncosa és 7 zenésze volt, s az évek folyamán számos fesztiválon lépett fel és rendszeresen szerepelt műsoraival a magyarlakta településeken. A nyolcvanas évek végén tíz művelődési egyesületnek működött tánccsoportja.

[13] Arday Lajos: A horvátországi (baranyai-szlavóniai) magyarok oktatási-művelődési helyzete az 1950-es évek első felében. = Magyarságkutatás. Bp. 1990–1991. A Magyarságkutató Intézet évkönyve 102. l.; Faragó Árpád: Öntevékeny színjátszásunk a felszabadulás utáni években = HMSZ Évkönyv 1. 1979. Eszék. 111–120. l.

[14] Arday Lajos i. m. u. o.

[15] Berkes Eszter: Visszatekintés = HMSZ Évkönyv 1. 1979. Eszék. 135–139. l.

A nagy hagyományú olvasókörök és könyvtárak újjászervezése számos nehézségbe ütközött, pedig a legtöbbet még az 1880-as években, illetve a századfordulón alapították. A két világháború között ezeket a könyvtárakat a hatóságok bezárták, állományuk szétszóródott, illetve megsemmisült. Új könyveket csak a Vajdaságból lehetett beszerezni. A magyar Kultúrszövetség kezdettől fogva szorgalmazta az olvasókörök és könyvtárak újjászervezését. 1952-ben 60 könyvtár működött a magyarlakta településeken, de állományukban kevés volt az olvasók által igen keresett klasszikus, illetve gyermekirodalom. 1955 elején a Drávaszögben már 38 olvasókör működött, a kötetek száma elérte a 13 ezret, az olvasóké a háromezret. 1979-ben a Drávaszög tizenöt falujában működött magyar könyvtár, összesen 17 536 kötettel, a nyolc szlavóniai magyar településen pedig további 6811 kötetet számláltak össze. A HMSZ központi könyvtárában 610 magyar nyelvű kötet volt.[16] A fentieken kívül a hetvenes évek végén 36 diák- és 33 tanári könyv is működött csaknem 15 ezer kötettel.

Több éves gyűjtői és szervezői munka eredményeként állt össze Vörösmarton a tájmúzeumi gyűjtemény, amelyet 1979. május 18-án nyitottak meg a közönség előtt. A beruházás költségeit a HMSZ teremtette elő, egyben biztosítva a gyűjtemény további fejlődését is. A HMSZ bábáskodott a Kórógyon és Laskón (1982) létrehozott hasonló tájtörténeti gyűjtemények megszületésénél is.[17]

A nyolcvanas években Harasztiban alakult falumúzeum, amely a szlavóniai magyarság népéletét mutatta be. A drávaszögi táj múltjának kutatásához, a népélet, a népköltészet iránti érdeklődés felkeltéséhez nagy ösztönzést adott Baranyai Júlia esszé-stílusban megírt könyve, a Vízbe vesző nyomokon (1976.) A hetvenes évek közepétől megindulnak a folklórkutatások a vidéken, Lábadi Károly és Katona Imre több kötetben adja ki a nyolcvanas években a vidék, illetve Szlavónia magyar népballadáit, találós kérdéseit, szólásait, népköltészetét. A drávaszög legrégibb halászfalujának és az ősi mesterségnek, a halászatnak a bemutatására vállalkozott Lábadi Károly a Kopácsi vizi élet c. könyvében (1987). Az embert nyűvő, inat szaggató nehéz mesterség csínjának-bínjának részletes leírása mellett a vízhez, a halászathoz fűződő gazdag népköltési-, hiedelem- és szokásanyagot is tartalmazza a könyv, pompásan ötvözve a szellemi és tárgyi néprajz idevágó adalékait.[18]

A Horvátországi Magyarok Szövetségének nyolcvanas években kiadott évkönyveiben is számos értékes néprajzi publikáció olvasható.

Az eszéki rádió magyar adása 1945-ben indult, első szerkesztője Borenich Hugó volt. Kezdetben hetente egyszer hangzott el magyar műsor, szombat esténként, negyed órában, 1949-től már heti három alkalommal, 1950 szeptemberétől pedig a hét minden napján. Magyar nyelvű, ifjúsági és zenés faluműsora is volt az eszéki rádiónak, és vasárnap délutánonként kétórás zenés kívánságműsora. 1948-ban négytagú magyar

[16] Troszt Sándor: Jelentés a HMSZ 1979. évi munkájáról = HMSZ Évkönyv. 2. 1980. Eszék. 95–96. l.

[17] Troszt Sándor i. m. 97. l.

[18] Lábadi Károly: Néprajzi kutatások és kiadványok Horvátországban = HMSZ Évkönyv 10. 1988. Eszék, 262–269. l.; Blažek, Pavlek. A magyar nemzetiség irodalmi és kiadói tevékenysége az Eszék Községek Közössége területén = HMSZ Évkönyv 7. 1985. Eszék. 83–91. l.

vonószenekar alakult, később külön magyar népi zenekar is. Az Újvidéki Rádió magyar adásának megkezdése után (1949) az eszékié fokozatosan csökkent, majd a további évtizedekben megállapodott a napi 15 perces, vasárnaponkénti félórás szinten.[19]

A Zágrábi Televízió 1978 novemberében kezdte meg magyar nyelvű adását Láthatár címmel, havonta tizenöt percben. Ezen kívül a nyolcvanas években minden hétfőn átvette az Újvidéki Televízió magyar nyelvű híradóját és Barázda című félórás falumű-sorát.[20]

Az ötvenes évek elejétől gyakran rendeztek irodalmi esteket, író-olvasó találkozókat neves vajdasági írók – Ács Károly, Csépe Imre, Gál László, Laták István, Majtényi Mihály, Bosnyák István, Herceg János, B. Szabó György, Dudás Károly, Németh István és mások – részvételével a Drávaszögben és a szlavóniai magyar falvakban. Egy magyar nyelvű horvátországi irodalmi folyóirat kiadásának a gondolata is felmerült az 1972 novemberében Vörösmarton megalakult Apostol János Irodalmi-Nyelvművelő Csoport tervei között.[21]

Holtág lett volna a címe, anyaga 1981–1982-ben már össze is állt, pénzt is adott volna hozzá a helyi közösség és a községi érdekközösség, de a politika alantas sziszegése megakadályozta a megjelenését. A magyarság tömörülése elleni koholt vádak és támadások meggyengítették a fiatal értelmiségiek sorát, és a Holtág nem jelent meg.

Magát a folyóirat ötletét a *Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyvének* szerkesztője, Troszt Sándor mentette át 1982 végén. A 4. Évkönyv utolsó fejezeteként *Drávaszögi műhely* címmel a horvátországi íróknak, költőknek adott fórumot. A műhely alkotói: Kontra Ferenc, Vörös Endre, Lábadi Károly, Loboda Gábor, Pataky András és Csörgits József.

A horvátországi önálló magyar folyóirat tervét Tausz Imre, a Magyar Képes Újság felelős szerkesztője és Lábadi Károly szerkesztő támasztotta fel ismét egy irodalmi, néprajzi, kritikai folyóirat képében, *Életfa* címmel. A folyóirat első – s mindeddig egyetlen száma – 1992 őszén látott napvilágot, immár háborús körülmények között, egy súlyos vérveszteséget szenvedett alkotói gárda és egy erősen megfogyatkozott olvasóközönség egymáskeresésének szomorú dokumentumaként.

A második világháború után néhány évvel, 1948-ban a Sztálin akaratát végrehajtó Tájékoztató Iroda határozata kiközösítette Jugoszláviát az ún. „népi demokratikus" országok sorából. Ennek nyomán a magyar-jugoszláv viszony is elmérgesedett, úgyszólván minden kapcsolat megszűnt az anyaország és a délvidéki – közte a drávaszögi és a szlavóniai – magyarság között. A helyzet csak az ötvenes évek végén kezdett javulni, s a hetvenes évekre vált normálissá. A határmenti lakossági kapcsolatok újrafelvételét nagyban segítette az 1975. november 5-én aláírt magyar-jugoszláv kishatárforgalmi egyezmény. 1976-ban a kishatárforgalmi sávot 20 km mélységben határozták

[19] Kovács Irén: Az Eszéki Rádió jubileuma = HMSZ Évkönyv 2. 1980. Eszék. 73–77. l.
[20] Tájékoztató a nemzetiségi nyelvű rádió- és televízióműsorokról a Horvát Szocialista Köztársaságban = HMSZ Évkönyv. 7. 1985. Eszék. 65–81 l.
[21] Csörgits József: Tizenöt éves az Apostol János Irodalmi-Nyelvművelő Csoport = HMSZ Évkönyv 8–9. Eszék 1986–1987. 63–66. l.

meg, s az ezen belül lakók évente nyolc alkalommal léphették át az államhatárt kishatárforgalmi engedéllyel. Már az 1975-ös egyezmény időszakában megerősödtek a különböző települések, üzemek, intézmények közötti kapcsolatok, így például Eszék és Pécs, illetve Pélmonostor és Mohács testvérvárosi megállapodást kötött és kapcsolatot épített ki egymással a pécsi Baranya Megyei Levéltár és az eszéki Történelmi Levéltár, az eszéki és a pécsi egyetem, a Horvátországi Magyarok Szövetsége és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése stb.

Az 1990-es esztendő fordulópont volt a horvátországi magyarság életében. A többpártrendszer ráébresztette a kisebbségben lévő magyarokat, hogy a nemzetiségi összetételnek megfelelő kulcsrendszert alkalmazó korábbi egypártrendszer felszámolásával kiszorulhatnak a politikai életből. A HMSZ elnöksége, majd közgyűlése először 1990 januárjában, majd 1991 májusában megvitatta jövőbeni feladatait az új helyzetben. A két fórumon úgy döntöttek, hogy a HMSZ nem válik a horvátországi magyarok politikai és pártérdekeinek hordozójává, nem alakul át politikai szervezetté, hanem továbbra is megmarad a művelődés szférájában. Viszont, hogy a magyarság ne maradjon ki a történelmi változásokból, 1990. március 23-án megalakult a Horvátországi Magyar Néppárt mint Horvátország első, demokratikus magyar politikai pártja. A párt elnökének Csörgits Józsefet választották. A párt programja magában foglalja a drávaszögi magyarság személyi, kulturális és területi autonómiájának igényét is. „A magyarság kis létszáma miatt a Horvátországi Magyar Néppárt, a régiók kialakításában látta nemzeti megmaradásának esélyét. Baranya Régió néven dolgozták ki ilyen értelmű elképzeléseiket a kettős kötődés határain belül, amely Horvátország és Magyarország szomszédos területeinek gazdasági és kulturális összekapcsolását szorgalmazta."[23]

Ez mindenekelőtt a Magyar-, illetve Horvátország közötti határ fokozottabb átjárhatóságát jelentené, munkavállalási, közlekedési, oktatási, egészségügyi és egyházi vonatkozásban egyaránt. Az 1990-es évben sorra alakultak a Horvátországi Magyar Néppárt helyi szervezetei Kiskőszegen, Csúzán, Sepsén, Nagydobolyán, Várdarócon, Kopácson, Laskón, Harasztiban, Eszéken, Szentlászlón. A zágrábi, a pélmonostori, a darázsi, a kői, a karancsi, a hercegszöllősi, gyakovói, erdődi tagok a helyi HMSZ-szervezetek munkájába kapcsolódtak be.

A horvátországi magyarság legújabb tragédiája 1991 nyarán kezdődött, amikor a kisebb-nagyobb tömbökben élő drávaszögi magyarság a Nagy-Szerbia létrehozásáért fegyvert ragadott szerb szélsőségesek, a csetnikek útjába került. A májusi népszavazáson ugyanis a Drávaszög népei is az önálló és független Horvátországra voksoltak. Alig egy hónappal ezután a nagy-szerb érdekeket támogató szövetségi Jugoszláv Néphadsereg egységei megszállták a Drávaszöget, Kelet-Szlavóniát, és megkezdték a „felszabadítást": a vegyes lakosságú kisvárosok, a horvát és magyar falvak pusztítását. Az indok a szerbek „veszélyeztetettsége" volt. „Felszabadító" hadműveleteik különösen a többnemzetiségű települések – Pélmonostor, Dárda, Bellye stb. – magyar lakosságát sújtot-

[23] Csörgits József: Biztonságot, egyenjogúságot, életet! = u. o. 116. l.

ták. A szlavóniai Kórógy és Szentlászló valóságos kísértetfaluvá lett. Több településen lerombolták a templomokat, elűzték a papokat. A Drávaszög kereken 54 ezer főnyi lakosságából 1991 augusztusától november elejéig 35 ezer személy menekült el a szerb megszállók elől, köztük hétezer magyar. Az elüldözés következtében a horvátországi magyar értelmiség 80 százaléka – köztük 11 óvónő, 55 általános és 8 középiskolai tanár és 7 újságíró – földönfutóvá vált. A megszállók az első hat hónapban 121 horvát és magyar civil polgárt öltek meg, ez a szám az ENSZ békefenntartó erők jelenléte alatt ötszáz fölé emelkedett, beleértve az eltűntnek nyilvánítottakat is.

A Drávaszögben a szerb megszállás előtti, 1990/91-es tanév végéig a magyar oktatás így alakult: az 5 magyar, illetve a 4 horvát-magyar óvódába összesen 250 gyermek járt. Az öt-öt négy-, illetve nyolcosztályos magyar tannyelvű iskolában összesen 500, a két kéttannyelvű nyolcosztályos iskolában pedig további 140 kisdiák tanult. Ezen kívül 19 horvátországi – drávaszögi, szlavóniai – iskolában folyt magyar anyanyelvápolás, ami mintegy 1000 tanulót ölelt fel; kétharmaduk magyar nemzetiségű volt, a többi különböző szintén beszélte a magyar nyelvet. A pélmonostori középiskola kétnyelvű tagozatainak 150 tanulója volt; 50-en a Bácskából jártak autóbusszal Pélmonostorra, mert Zomborban és környékékn nem volt lehetőségük anyanyelvükön folytatni tanulmányaikat.[24]

A harcok kezdetén a diákok zöme Magyarországra menekült, illetve a Vajdaságban folytatja tanulmányait. A pécsi pedagógiai intézet segítségével 1991 szeptemberétől Pécsett, Siklóson, Harkányban, Mohácson és másutt megszervezték a menekült magyar és horvát gyermekek oktatását, mintegy 1300 tanulónak. Pontos adatok nem ismeretesek, mert a helyzet szinte napról-napra változik.

Az etnikai tisztogatás nyomán 1992 tavaszára több mint 40 ezer horvát és magyar menekült el szülőföldjéről. Közben a megszállók független szerb körzetté kiáltották ki a Drávaszöget és Kelet-Szlavónia egy részét, és csatlakoztak a knini székhelyű Krajinai Szerb Köztársasághoz. 1992 tavaszától újabb etnikai tisztogatás kezdődött a nemzetiségi arányok megváltoztatása céljából: az addigi mindössze 25%-os szerb részarányt boszniai és horvátországi menekült szerbek betelepítésével „javították" fel. Ehhez azonban hely kellett, ezért rendszeressé vált a magyarok minden ok nélküli bántalmazása és megfélemlítése, hogy menekülésre késztessék őket.

Az ENSZ-csapatok drávaszögi bevonulása sem vetett véget a még szülőföldjükön maradt horvátok és magyarok megpróbáltatásainak. Az ENSZ-katonák és a szerb milícia által ellenőrzött kiskőszegi Duna-hídon – ez köti össze egyetlen kapocsként a Drávaszöget és a Vajdaságot – zavartalanul folytatódhatott a szerbek betelepítése a Drávaszögbe. 1993 februárjára a szerbek száma megközelítette a 40 ezret, arányuk a 70 százalékot. A Drávaszögben ekkorra alig négyezer magyar és tízezer horvát maradt. A drávaszögi magyarok jelentős része szétszóródott Magyarországra, Szlovéniába és a nyugati államokba; sokan közülük valószínűleg már sohasem mernek visszatérni szülőföldjükre. „A helyzet esetleges normalizálódása után is a Drávaszög magyarságának

[24]Faragó Ferenc: Helyzetjelentés a horvátországi magyaroktatásról = u. o. 90. l.

jelentős része szórványhelyzetbe fog kerülni, s mivel tanítóinak, értelmiségének mintegy fele elmenekült, asszimilációja fel fog gyorsulni. (Különösen azért, mert elsősorban az öregek maradtak, s a menekültek közül a fiatalok hazatérése a legbizonytalanabb. Jelenleg tulajdonképpen a terület leendő hovatartozása is kétséges, mert nem kizárt, hogy a jelenlegi megállapodás ellenére végül is Szerbiához, a Vajdasághoz fog kerülni. (Még bizonytalanabb a Vuka-völgyi (Valkó patak) magyar falvak jövője. Teljes lakosságuk elmenekült, házaikat lerombolták. Ennek ellenére őshonos magyar lakosságuk egy része bizonyosan haza fog térni, és a semmiből újra fogja kezdeni, mint ahogy az elmúlt századokban már számos alkalommal megtette. A kelet-szlavóniai magyarok legkevésbé még Eszékről menekültek el, s miután eddig is ide koncentrálódott a horvátországi magyar értelmiség – az itteniek a későbbiekben is meghatározó szerepet fognak betölteni... A mai Horvátországban a helyzet annyira bizonytalan és áttekinthetetlen, hogy az egész problémakör alaposabb elemzése jelenleg elképzelhetetlen. Az azonban bizonyos, hogy a horvátországi magyarság történetében a fentiekben vázolt időszak végérvényesen lezárult, s helyzetük olyan mértékben megváltozott, s még változni fog, hogy ez már egy teljesen más történet lesz."[25]

[25]Sebők László: A horvátországi magyarok... i. m. 128–129. l.

A megmaradás esélyei a Muravidéken

Ha aszerint neveznénk valamely közösség kisebbségpolitikáját jónak vagy rossznak, hogy milyen mérvű a kisebbségek asszimilációja, akkor a szlovén kisebbségpolitika és az ottani kisebbségvédelem is negatív osztályzatot kapna.

A második világháborút követően a szlovéniai magyarságra ugyanolyan sors várt, mint az utódállamokba került testvéreinek bármelyikére. A „bűnös nemzet" stigmájával megbélyegzett kis népcsoporton alig negyed századdal az első tragikus törés, Trianon után, az atrocitások különböző módozatait alkalmazták a győztes hatóságok. A vajdaságihoz hasonló vérengzésre ugyan nem került sor – csupán néhány esetről tud a közvélemény –, kitörölhetetlen nyomokat hagytak viszont a különböző deportálások és internálások, amelyek az összlakosság több mint tíz százalékát érintették. A legtömegesebb az 1945 júniusában végrehajtott deportálás volt, amikor szám szerint 558 embert hurcoltak el a hrastoveci gyűjtőtáborba. Az internáltak egyharmada tizenöt évnél fiatalabb gyerek, 44 százaléka pedig nő volt. Egyes becslések szerint számbeli egyezés mutatható ki a szlovéniai és a szlovén és délszláv telepesek számára létesített sárvári internálótábor számaránya között. Bosszúról, megtorlásról volt hát itt is szó. Az embertelen körülmények között tengődő internáltak, főleg gyerekek sorában nagy volt az elhalálozás. Az áldozatok még mindig távoli temetőkben, illetve erdőkben nyugszanak tömegsírok mélyén.

A hazatért családtagokra a legtöbb esetben üres, kifosztott otthon várt. Természetesen azok az OZNA (UDBA) által kiszemelt fiatalok sem jártak jobban, akiket arra kényszerítettek, hogy Magyarországon kémtevékenységet folytassanak. Sokan közülük az ÁVH börtöneiben kötöttek ki, ahol a legválogatottabb kínzásoknak vetették alá őket. A „kuss magyar" korszaknak nevezett háború utáni fél évtizedben az értelmiség nélkül maradt kisközösség képtelennek bizonyult az önszerveződésre.

1949-ben aztán a horvátországi magyarság önszerveződésének mintájára a Muravidéken is sikerült – Vlaj Lajos kezdeményezésére – megalakítani a Magyar Közművelődési Bizottságot. A bizottság, mint a nevéből is kiderül, elsősorban a közművelődés terén lett volna hivatott aktivizálni a magyar kisebbség tagjait, de – ahogy ez a szabályzatból egyértelműen kiderül – fontos politikai szerep is várt rá. Megfogalmazott céljai között ott szerepelt a „haladó szellemű kultúrmunka" támogatása mellett a „forradalmi vívmányok ápolása", valamint Jugoszlávia összes nemzeteivel és nemzetiségeivel való barátság és szeretet elmélyítése is.

A járások összevonásával azonban már 1952-ben beszüntették a Magyar Közművelődési Bizottság munkáját (akár a Vajdaságban a Magyar Kultúrszövetségét). Néhány éven át még a szlovén közművelődési bizottságok újbóli megalakítása is törvénybe ütköző cselekedetnek számított, hát még a magyar!

Az ötvenes évek távlatnélküliségére legjobb példa a kisebbségi iskolák esete. A háború után újraindított magyar tannyelvű iskolák az ötvenes évektől előbb lassú, majd később egyre gyorsabb sorvadásnak indultak, olyannyira, hogy az évtized végén szinte teljesen megszűntek. A legsúlyosabb helyzet a lendvai általános iskolában alakult ki, ahol az 1958/59-es tanévben a magyar tagozatra mindössze két (2) tanuló iratkozott. Nagyjából ugyanez volt a helyzet a falvakban, ahol 4–5 osztályt kellett összevonni, hogy létrejöhessen egy tagozat.

Jelentősebb önszerveződésre és kisebbségvédelemre csak az 1959-es politikai események után került sor. A JKSZ KB Végrehajtó Bizottságának emlékezetes ülésén a kisebbségi probléma került megvitatásra, szó esett a nemzetiségek oktatásügyéről, tájékoztatásáról és érdekvédelmi szervezeteik esetleges megalapításáról is. Ezt követően engedélyezte a hatalom a nemzeti bizottságok alapítását a kommunista pártnak alárendelt Szocialista Szövetség (a volt magyarországi Hazafias Népfront jugoszláviai megfelelője) keretén belül, továbbá a kétnyelvű helységnévtáblák elhelyezését 1966-ban, és két kishatárforgalmi átkelő megnyitását az anyaország felé. Meg a sokat emlegetett kétnyelvű iskolák megszervezését.

A nemzetiségi bizottság vegyes összetételű orgánum volt, ahol a magyar kisebbség problémáiról is tárgyaltak. Döntési joga azonban nem volt, csak javasolhatott. Ráadásul nem mindig képviselte bázisának valós érdekeit. Elsősorban a nemzeti kisebbségek anyagi támogatásában ért el eredményeket. Természetesen ehhez szükség volt a hivatalos szlovén politika jóindulatára, ami nem is maradt el, márcsak olyan összefüggésben sem, hogy ugyanebben az időben vált egyre kilátástalanabbá a szlovén kisebbség helyzete a két szomszéd államban, Ausztriában és Olaszországban. Hirtelen megnőtt az érdeklődés a Szlovén Szocialista Köztársaság területén élő őshonos nemzeti kisebbségek iránt, olyannyira, hogy nemzetiségi bizottságaik által bevonták őket az 1974-es Alkotmány előkészítésébe, a nemzetiségi jogok és a különjogok megfogalmazásába is. Ez az alkotmány később hosszú éveken keresztül jogi szempontból Európa egyik legdemokratikusabb alkotmányának hírében állt.

A szlovéniai magyarság politikai szerveződéséről csupán az új alkotmány elfogadása utáni időszakban lehet beszélni. Az alkotmány nemzetiségek különjogaival foglalkozó 251. szakasza arról rendelkezett, hogy az olasz és a magyar nemzeti kisebbség tagjai azokban a községekben, ahol élnek, művelődési és kulturális önigazgatási közösségeket alapíthatnak. Ez a gyakorlatban azt jelentette volna, hogy a nemzetiségi érdekközösségek a nemzetiségeket közvetlenül érintő területeken (oktatásügy, nemzetiségi kultúra, tájékoztatás, az anyaországgal való kapcsolat stb.) a községi képviselő-testületek külön tanácsaként ugyanazokkal a döntési jogokkal rendelkeznek, mint a többi tanács, adott esetben vétójoggal is.

1975-ben mind a lendvai, mind a muraszombati községben nemzetiségi oktatási-művelődési önigazgatási érdekközösségek alakultak azzal a reménnyel, hogy annyi eredménytelen próbálkozás után végre talán sikerül a szlovéniai magyar kisebbség érdeklődését felkelteni a saját nemzetiségi mivolta és problémái iránt. A szép elképzelések egy része írott malaszt maradt, az eredmények között viszont meg kell említeni a magyar nyelv tanításának a bevezetését (fakultatív formában) Muravidék összes szlovén középiskolájába, továbbá a Lendván megnyitott kétnyelvű középiskolát és a maribori magyar tanszék megnyitását 1980-ban. Ide sorolhatjuk a nemzetiségi sajtó fejlesztését is: a muravidéki magyarok hetilapja, a Népújság 1975-től néhány oldallal bővült.

Szlovéniának Jugoszláviából történő kiválása után a muravidéki magyarság is kezdett magára találni. 1990 márciusa az önigazgatási érdekközösség átszervezése és hatáskörének kiszélesítése jegyében kezdődött. Az érdekképviselet az oktatási, nevelési és művelődési területek mellett most már a gazdaságot és a káderpolitikát is felöleli. Az első demokratikus választásokon három magyar képviselő is bekerült a szlovén parlament tanácsaiba.

Mégis: meglepődve tapasztaljuk, hogy a tíz évvel korábbi problémák néhány területen ugyanúgy holtponton vannak, mint azelőtt, fejlődés csak a magyarság intézményrendszerének bővülésében tapasztalható. Változatlanul nagymérvű viszont az asszimiláció, az ideálisnak minősített jogi és formális deklaráció, a pozitívnak értékelhető szlovéniai nemzetiségi politika ellenére is.

A 90-es évek elejére sem sikerült a magyar nyelv tényleges egyenjogú társadalmi szerepét biztosítani a közigazgatásban és a közéletben, még kevésbé a gazdasági életben. Az oktatás terén is a válság jelei mutatkoznak, s az utóbbi időben mind gyakrabban éri bírálat a kétnyelvű oktatás gyakorlatát is, felróván, hogy kevés gondot fordított az identitástudat kialakítására, s a többségi nemzet nyelvének minél tökéletesebb elsajátítását tűzte ki elsőrendű céljául.

Ismeretes a felvidéki, az erdélyi és a vajdasági egyházak magyarságmegtartó ereje és hatása, a szlovéniai magyarság esetében viszont, mivel lelkészeinek túlnyomó többsége szlovén nemzetiségű – ha a magyar nyelvet időközben jól elsajátította is –, nemzeti öntudatra való nevelésről semmiképpen nem beszélhetünk.

A megmaradás esélyeit latolgatva valószínűleg azoknak van igazuk, akik a Szlovéniában élő magyarság jövőjét attól teszik függővé, hogy milyen mértékben tudja kihasználni alkotmányos jogait, s mennyire tud a megváltozott körülmények között saját sorsának irányítójává válni. Ehhez továbbra is a többségi szlovén nép és az anyaország együttes, sokoldalú és folyamatos támogatására lesz szükség. Reményre ad jogot az a tény, hogy a fiatal magyar értelmiség, felismerve végre társadalmi szerepét, tenni is akar valamit az itteni magyarságért. Jelenleg a Szlovénia és Magyarország között kibontakozó gazdasági és kulturális kapcsolatok is kedveznek ennek a folyamatnak. Ez az együttműködés a jövőben remélhetőleg még csak bővül, ami a kisebbségi lét újabb – magasabb szintű – formáinak a kialakulásához vezethet.

Végezetül néhány olyan, a szlovéniai magyarság megmaradását szolgáló tevékenységi formáról szeretnénk említést tenni, amelyek ha közvetve is, a magyar kultúra egészéhez jelentenek szerény hozzájárulást.

Kezdjük a sort a hagyományőrzéssel, amely a tömegesség szempontjából kívánkozik az első helyre, az identitástudat őrzésének kétségtelen megnyilvánulásaként. Néptáncscsoportok és pávakörök szinte minden faluban működnek, ezek munkáját magyarországi szakembergárda irányítja és segíti. Az egyesületi munkában nagy számban vesznek részt fiatalok is, ily módon biztosítva a folytonosságot e fontos tevékenység továbbadásában.

A második helyre az írott szó különböző formái kívánkoznak: a szépirodalom és a valóságirodalom. A szlovéniai magyar könyvkiadás három évtizedes története is a mindenkori politikai akarathoz és helyzethez igazodott. Az első jeladás annak a Vlaj Lajosnak a nevéhez kapcsolódik, aki a szlovéniai magyarság első kisebbségi politikusa volt az ötvenes években. Az 1961-ben megjelent Versek című kötete a kibontakozó szlovéniai magyar irodalom első terméke lett. Az ő példája nyomán indul el a magyar könyvkiadás, s bár a közéleti munka és a szervezés később elterelte Vlaj figyelmét az irodalomról, a Vajdaságból jött kritika pedig elvette a kedvét az alkotástól, példája ösztönzőleg hatott a hatvanas évek végén jelentkező Tavaszvárás íróira. A kiadói tevékenység a hetvenes években lendült fel, ami évenkénti egy-két önálló művet jelentett. Nagyobb előrehaladás csak az utóbbi öt évben tapasztalható, ígéretes fiatal tehetségek feltűnésével és a Muratáj című irodalmi-kritikai folyóirat megjelenésével. A három évtized könyvtermése: negyvennél több önálló irodalmi, történelmi-helytörténeti, néprajzi mű, valamint a három, immár folyamatosan megjelenő időszakos kiadvány, az ugyancsak három évtizedes múltra visszatekintő mindenes folyóirat, a Naptár, a hetvenes évek elején indult Lendvai füzetek – Lendavski zvezki – és a Muratáj őrzik a szlovéniai magyarság irodalmi, tudományos és honismereti tárgyú érdeklődésének eredményeit. Reménykeltő, hogy a muravidéki irodalom ráébredt végre saját feladatára és funkciójára, tudatosan vállalja a szlovéniai magyarság megmaradásának ügyét, sorsa alakulásának az eddiginél nagyobb figyelmet szentelve. A muravidéki magyar írókban időközben az is tudatosult, hogy ezt a szerepet csak a provincializmuson túljutott, magas szintű irodalom tudja betölteni, ezért kitartó makacssággal és töretlen hittel haladnak a kitűzött cél felé.

A vajdasági magyarság önszerveződéséről – dióhéjban

A második világháborút követő történelme során a vajdasági magyarságnak demokratikus, alulról építkező érdekvédelmi szervezete egészen a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének a megalakulásáig nem volt. (Nem tekinthető ilyennek a rövid ideig működő Vajdasági Magyar Kultúrszövetség sem, mert magán viselte az egypárti államrendszerből következő összes hátrányokat.)

Noha az 1974-es szövetségi alkotmány elvileg lehetővé tette a nemzetiségi vertikális szerveződést, Vajdaságban azonban a hatalom urai árgus szemekkel ügyeltek arra, hogy efféle szervezetnek még a csírái se alakulhassanak ki. Egyfelől tehát Vajdaság, mint autonóm tartomány már-már állami jogosítványokkal rendelkező konstruktív elemévé vált mind Szerbiának, mind Jugoszláviának, másfelől azonban mindez nem alapult sem demokratikus legitimitáson, sem a Vajdaságban élő népcsoportok konszenzusán vagy kompromisszumán: a tartományban egy dogmatikus, de túlnyomórészt szerb nemzetiségűekből álló, a szerbség többségének bizalmát sem élvező pártelit uralkodott. A korábbi évtizedek kisebbségi kirakatpolitikája a hetvenes évekre egyre nyilvánvalóbbá tette a hatalom hátsó szándékait. Mindennek természetesen megvoltak az előzményei: 1956 után, elsősorban annak köszönhetően, hogy csökkent a Jugoszláviára nehezedő nyomás, két területen – az oktatásban és a művelődésben – megtette a hatalom az első lépéseket az önálló magyar intézmények megszüntetésére. Az ún. területi iskolákkal, majd pedig a kétnyelvű művelődési egyesületek erőltetésével fokozatosan elsorvadt az önálló szellemi élet a magyar szórványtelepüléseken, a fiatal nemzedékek megindultak az asszimiláció útján. Az asszimilációs törekvések akkor váltak nyilvánvalóvá, amikor az 1975-ös középiskolai reform szétzúzta az addigi középiskolai hálózatot, ismét csak a kisebbségieket hozva hátrányos helyzetbe. Ezzel egyidőben a függetlenségére igen érzékeny vajdasági politikai vezetés saját háza táján kíméletlenül lecsapott minden ideológiai, politikai vagy nemzeti „elhajlás"-ra. Egymást érték a lapbetiltások, az írók, értelmiségiek, tanárok elleni perek és boszorkányüldözések (az Új Symposion betiltása, Vicei Károly elítélése, a Nyelvművelő Egyesület szétzilálása és rendőri megfigyelése, a kanizsai tanárok elüldözése, a Sziveri-nemzedék és az Új Symposion újbóli szétverése stb.). Az, hogy a hatóság éberen szemmel tartja a vajdasági magyar kultúra egészét, nyílt titoknak számított. Változást a nyolcvanas évek vége hozott, de ekkor is csak

rosszabbra fordultak a dolgok: egy, még a korábbiaknál is agresszívabb kisebbségellenes kurzus vette kezdetét.

1988 őszén az úgynevezett joghurtforradalomban a szerbiai kommunista vezetés által instruált nacionalista csőcselék játszi könnyedséggel kergette el a tartomány éléről a vajdasági szerb kommunistákat és velük együtt magyar kiszolgálóik egy részét is. Vajdaságban az ezt követő hónapok a pártpolitikai belharcok következtében kialakult interregnum jegyében zajlottak. Szembetűnő volt viszont azonnal, hogy Milošević fokozatosan berendezkedő nacionalista tábora – ekkor még – józan taktikai megfontolásokat követve nem nyúlt a magyar intézményekhez. Ezzel egyidőben viszont lanyhult a hatalom érdeklődése is a magyar ügyek iránt, hiszen a szerb politikai elit különféle táborai egymással voltak elfoglalva. Ugyanakkor a megszűnő belső cenzúra lehetővé tette, hogy a magyar lapok is szabadabb hangot üssenek meg.

A kelet-európai változások hatásait immár Szerbia sem védhette ki, meg kellett nyitnia a felfűtött kazán szelepeit: vállalnia kellett a többpártrendszerre történő áttérést. (Mint ismeretes, ez Szerbiában nem hozott semminemű rendszerváltást.)

A vajdasági magyarok többsége helyesen ismerte fel a változások lényegét. Az értelmiségiek számára két lehetséges politikai szerepvállalás kínálkozott: vagy osztoznak a megbukott vajdasági kommunista politikusok sorsában, és duzzogva félrevonulva kivárják korábbi hatalmuk restaurálását (ezt az utat követte az értelmiségiekből toborzódott magyar politikai elit, valamint a Forum-ház, a Magyar Tanszék és még néhány intézmény vezető rétege), vagy kihasználják a kínálkozó politikai helyzetet a vajdasági magyarság érdekeinek politikai artikulálására (ezt az utat követték azok, akik a korábbi években többnyire ellenzéki pozíciókból politizáltak, vagy egyszerűen hallgatásra voltak kárhoztatva). Természetesen kínálkozott egy harmadik út is: a mamulekok és janicsárok útja, ezt azonban egyelőre meglehetősen kevesen választották.

A magyarok vertikális szerveződésének gondolata elsősorban a rehabilitált Új Symposion ún. koalíciós szerkesztőségének írásai, valamint Ágoston Andrásnak a Magyar Szóban közölt vasárnapi kommentárjai és néhány vidéki kezdeményezés nyomán kezdett érlelődni.

A szervezkedésnek újabb lökést adott a készülő új oktatási törvény, mely károsan érintette a kisebbségeket, s Csorba Béla javaslatára a Vajdasági Íróegyesület 1989. december 7-én vitát szervezett róla. Ezt követően, december 13-án Ágoston András, Vékás János és Csorba Béla kezdeményezésére aláírásgyűjtés indult meg Vajdaságszerte a nemzetiségek számára fontos törvénykiegészítések meghozatala érdekében. A petíciót egy hét alatt közel 18 000 ember írta alá, a hatalmon levők nem kis megdöbbenésére.

Míg Vajdaságban folyt az aláírásgyűjtés, Belgrádban a Szerb Kommunista Szövetség utolsó kongresszusán megszületett a kényszeredett döntés a pluralizmus megtűréséről és a másként gondolkodókkal szembeni türelemről. A nyitás, bármilyen jelentéktelennek is látszott akkor, lehetővé tette, hogy tizenegy magyar értelmiségi kezdeményezze a

Vajdasági Szocialista Szövetségben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének a megalakítását.

Ezzel új szakasz kezdődött a vajdasági magyarok történetében.

1990. március 31-én Doroszlón megalakult a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége. Tiszteletbeli elnökévé Herceg Jánost, elnökévé Ágoston Andrást, alelnökeivé dr. Hódi Sándort és Vékás Jánost választották. A VMDK a Jugoszláviában élő magyarság érdekvédelmi szervezeteként e népesség önálló politikai szubjektivitásának kivívását tűzte ki céljául, az európai demokrácia értékrendjének vállalásával.

Az év folyamán Vajdaság-szerte sorra alakultak a VMDK környezeti szervezetei és tagozatai. Eközben nemcsak a vajdasági magyarságra rátelepült közönyt és kishitűségét kellett leküzdeni, hanem helyenként a más nemzetiségű lakosság egyes rétegeinek az ellenállását is. (Temerinben például mintegy 150 főnyi környékbeli szerb veterán próbálta megakadályozni a körzeti szervezet megalakítását.)

Tagságával a Hírmondó c. lapja révén tartja fenn a folyamatos kapcsolatot a VMDK, s hogy a tartományban megjelenő magyar nyelvű sajtó még kifejezettebben képviselhesse a helyi magyarság érdekeit, kezdményezte a Forum Lap- és Könyvkiadó alapítói jogának az átvételét is.

1990. szeptember 29-én Adán megtartották a szervezet első kongresszusát, melyen elfogadták a VMDK programját, módosították alapszabályát és bizalmat szavaztak az elnökségnek. A december 9-én és 23-án megtartott szerbiai többpárti választásokon a VMDK megkapta a vajdasági magyarok szavazatainak több mint 80 százalékát. Nyolc magyar képviselő került be a Szerb Képviselőházba: Ágoston András, Kasza József, dr. Nagy Sándor, Szecsei Mihály, dr. Körmendi Ferenc, dr. Varga Zoltán, Csubela Ferenc és dr. Páll Sándor.

Második kongresszusát Szabadkán tartotta meg a szervezet 1991. április 21-én. A kongresszus legfontosabb követelése a magyarok autonómiára való joga. Az ún. Carrington-dokumentumra épülő, VMDK megfogalmazta személyi (perszonális) autonómia lényegét röviden a következőkben lehetne összefoglalni. Azok csatlakozhatnak hozzá – földrajzi hovatartozásuktól függetlenül –, akik élni akarnak a magyar kisebbségi kollektív jogokkal az oktatás, a tájékoztatás és a művelődés terén. Az önkormányzatot általános, közvetlen, titkos választások útján állítanák fel, a polgári demokrácia elvein működne és az államtól ráruházott hatalom birtokosa lenne az alkotmány által körülhatárolt jogkörben. A magyar többségű községek különleges státust kapnának és társulásukkal létrehoznák a Magyar Autonóm Körzetet. Ez az egyszerű többségű magyar községeket ölelné fel: Kanizsát, Zentát, Adát, Csókát, Becsét, Szabadkát, Topolyát és Kishegyest. A körzet hatásköre kiterjedne a vallás- és közoktatásügyre, gazdasági és szociális ügyekre, a hírközlésre, a bíróságokra és rendőrségre, az önkormányzat pénzügyeire és a helyi közigazgatási ügyekre. Székhelye Szabadka lenne. Más népcsoportok tagjai teljes egyenjogúságot élveznének a körzet területén.

Azokon a magyar többségű településeken, amelyek területileg nincsenek kapcsolatban a körzettel, helyi magyar önkormányzatok jönnének létre.

Az adott helyzetben, amikor Vajdaság 45 községéből mindössze hétben vannak abszolút többségben a magyarok, amikor a tervezett magyar körzet a magyaroknak mindösszse 56 százalékát ölelné fel, amikor a magyar körzet és a magyar többségű helységek együttesen sem foglalják magukban a Vajdaság magyarságának háromnegyedét, a VMDK megítélése szerint a személyi elvű kisebbségi önkrományzat lehetne az a tényező, amely magában foglalva az etnikai fölényen alapuló önkormányzati modellek megoldásait, s korrigálva azok hiányosságait növelhetné a kisebbségi nemzeti biztonságérzetét, és amely egyúttal csökkenthetné a vegyes lakosságú régiókban az etnikai feszültségeket.[1]

A kiélezett és mesterségesen is szított nemzetiségi ellentétek körülményei között, egy etnikai alapokon dúló véres háborúval a háttérben és a koszovói képzettársítások fenyegető légkörében hallatlan nehézségekbe ütközik a magyar autonómia-törekvések valóraváltása. A VMDK minden alkalmat megragad, hogy egyrészt tárgyalásokra bírja a szerb kormányzati szerveket, másrészt elnyerje a nemzetközi szervezetek támogatását autonómia-koncepciója megvalósítására. Ebbeli fáradozásában jelentős segítséget kap az anyaországi és a szintén kisebbségi sorban élő politikai tényezők részéről is.

A VMDK egyébként a délszláv testvérháború kirobbanásának első napjától kezdve egyértelműen és határozottan kinyilvánította, hogy nem helyesli a vérontást és nem kíván benne részét venni. Már 1991 júliusában békefelhívást tett közzé, amelyben az öldöklés azonnali leállítását, az összes fegyveres erők visszavonását, a fegyverek beszolgáltatását és a tartalékosok hazabocsátását követelte, elítélte a háborús uszítást és az erőszak alkalmazásának minden formáját, és szorgalmazta az olyan politikai megegyezést, amely figyelembe veszi a helsinki alapelveket, a népek önrendelkezési jogát, és szavatolja az emberi és kisebbségi jogok maradéktalan megvalósítását.

A VMDK írásos nyilatkozatait több béketüntetés is nyomatékosította. Temerinben háromszáz helybeli asszony tüntetett 1991. augusztus 29-én, Zentán november 5-én többezer polgár tiltakozott az erőszakos mozgósítás ellen, másnap Adán volt háborúellenes tömegtüntetés, 1992. április 6-án nyolcvan pacséri, moravicai és krivajai tartalékos tagadta meg a bevonulást stb. 1991. szeptember 8-án a VMDK hivatalos kérelemmel fordult a szerb parlamenthez, amelyben az albánokéhoz és muzulmánokéhoz hasonló mozgósítás alóli felmentést követelt a vajdasági magyaroknak.

A hatalom az erőszak eszközeivel válaszolt: a tüntetések szervezőit letartóztatták, többüket kihágási bíróság elé idézték, másokat – köztük Velencei Tamás oroszlámosi katolikus papot is – megpróbálták a frontra hurcolni. A katonai behívó átvételét kereken megtagadó Csorba Bélát is letartóztatták, öt napig fogva tartották, és csak a hazai és nemzetközi tiltakozások hatására engedték szabadon.

1992. május 31-én helyhatósági, tartományi és szövetségi választásokat tartottak Kis-Jugoszláviában. A demokratikus ellenzék bojkottja ellenére a VMDK ismét vállalta a megmérettetést, elsősorban azért, hogy az önkormányzatok megszerzésével megaka-

[1]Dr. Hódi Sándor: Vajdasági magyar autonómia

dályozza a szerb nacionalista pártok újabb térnyerését. Kanizsa kivételével (ahol a körzeti vezetőség a bojkott mellett döntött) minden magyar többségű községben a VMDK nyerte meg a választásokat. Dr. Sepsey Csaba és Csorba Béla bekerült a szövetségi parlament alsóházába.

A VMDK Tanácsa 1992. augusztusában levélben tiltakozott a kormány menekülttelepítési koncepciója ellen, amely alaposan felborította volna a magyarlakta települések etnikai összetételét. Az erélyes fellépés hatására a kormány (egyelőre?) felfüggesztette e tervének végrehajtását.

Legnagyobb politikai sikerét az 1992. december 20-án megtartott helyhatósági és parlamenti választásokon érte el a VMDK. A tartományi képviselőházban 18 VMDK-s képviselő, a köztársaságiban 9, szövetségi szinten pedig 3 szolgálja munkájával a magyarok ügyét.

Névmutató

A, Á

B

C

CS

D

E, É

F

G

GY

H

I

J

K

L

M

N, NY

O

Ö

P

R

S

SZ

T

U

V

W

Z

Tartalom

A történelmet, mint tudjuk, a győztesek írják. Általában ők szabják meg azt is, milyen büntetéssel sújtsák a veszteseket. 1920 nyarán néhány keménykalapos győztes azt a büntetést mérte a magyarságra, hogy eleven nemzettestébe vert mezsgyekövekkel darabokra szaggatta. Tetézte a bajt, hogy az új határokon innen és túl a győztes és vesztes politikusok és történetírók ezután hosszú-hosszú évtizedeken át mákonyos kúrával csillapították a testcsonkítás kínjait: tabuvá avatván egy történelmi igazságtalanságot elzsibbasztották bennünk a fantomfájdalmat.

Az anyaországról leválasztott nemzetrészek mindegyike megjárta a maga tövisekkel teleszórt útját: a felvidéki magyarság a bűnössé nyilvánított nemzetét, az erdélyi és a kárpátaljai a teljesen elszigetelt és ázsiai nyomorba taszított kisebbségét, az emigráció a szétforgácsolt szórványmagyarságét. A legsúlyosabb következményeit azonban talán a délvidéki magyarság viselte, viseli még ma is a leválasztásnak. Előbb a királyi Jugoszlávia diktatúrája és gátlástalan szerbesítése tizedelte meg sorait, kezdte ki nemzeti fennmaradása anyagi és szellemi alapjait, aztán a titói diktatúra megtorlása következett, majd egy rafinált nemzetiségi politika próbálta meg elhitetni vele, hogy természetes vérrendszere helyett egy másikra kell rákapcsolódnia, s végül a napjainkban is zajló véres balkáni háború, a bizantiánus akarnokok féktelen hatalomvágya, a testi-lelki elszegényedés és a fiatalok kényszerű elvándorlása immár a végpusztulás árnyékát vetíti előre.

Erről szól ez a könyv. A délvidéki magyarság veszteségeiről.

~~Ára: 395 Ft~~

MEZSGYEKÖVEK

BOTLIK JÓZSEF - CSORBA BÉ

BOTLIK JÓZSEF - CSORBA BÉLA - DUDÁS KÁROLY

ELTÉVEDT MEZSGYEKÖVEK

Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez

1918-1993

HATODIK SÍP ALAPÍTVÁNY
ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ